Науково-ідеологічний центр ім. Дмитра Донцова

Святоіванівський Мазепинський Гетьманський Полк

ДМИТРО ДОНЦОВ

ВИБРАНІ ТВОРИ

у десяти томах

Дрогобич–Львів
Видавнича фірма
«ВІДРОДЖЕННЯ»
2013

ДМИТРО ДОНЦОВ

ВИБРАНІ ТВОРИ

ТОМ 4

Ідеологічна есеїстика (1933–1939 рр.)

Дрогобич–Львів
Видавнича фірма
«ВІДРОДЖЕННЯ»
2013

УДК 32-027.21(081)
ББК 66.0я44
Д 67

Редакційна колегія:
Олег Баган (к.ф.н., Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)
Сергій Квіт (д.ф.н., Національний університет «Києво-Могилянська Академія»)
Олександр Музичко (к.і.н., Одеський національний університет імені І. Мечникова)
Микола Посівнич (к.і.н., Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України)
Ярослав Радевич-Винницький (к.ф.н., Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України)
Федір Турченко (д.і.н., Запорізький національний університет)

Донцов Дмитро
Д67 Вибрані твори [Текст]: у 10 т. / Редкол.: О. Баган (відп. ред.) [і ин.]; літ. ред. Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011. – .
ISBN 978-966-538-236-2
Т. 4: Ідеологічна есеїстика (1933–1939 рр.) / Упоряд., передм., комент. О. Баган. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2013. – 340 с.
ISBN 978-966-538-246-1

До четвертого тому вибраних творів Д. Донцова увійшли статті й есеї за 1933–1939 рр. Це був період особливої політичної і творчої активности автора як редактора журналу «Вісник», в який інтенсивно формувалися й виражалися ідеї українського вольового націоналізму.

Книгу склали дві брошури: «Патріотизм» (1936) і «Партія чи орден? Об'єднання чи роз'єднання?» (1938) та есей «Євнухи доктрини» із книжки «Дурман соціялізму» (1936); есеїстика із журналу «Вісник». Усі твори подаються за першодруками, більшість із них перевидається в Україні вперше.

Особливості мови і стилю автора узгоджені з нормами сучасного українського мовлення й орфографії, водночас збережені окремі питомо національні, ідіоетнічні риси незросійщеного українського правопису.

Видання рекомендується філософам і культурологам, історикам та етнологам, політикам і політологам, дослідникам і прихильникам української національної ідеї.

УДК 32-027.21(081)
ББК 66.0я44

Відповідальний редактор і упорядник
Олег Баган

Літературний редактор
Степан Сеньків

Видавці дякують за співпрацю:
М. Бачинському, М. Мочернюкові, Р. Пундяку, Т. Родцевичу,
І. Червінці, А. Цибку, Х. і Ю. Якимовичам,
родинам Булів, Бумбарів, Кіщаків, Кушнірів, Матківських,
Лехнюків, Парут, Петриків

ISBN 978-966-538-246-1 (Т. 4)
ISBN 978-966-538-236-2

© О. Баган, упоряд., передм., коментарі, 2013 р.
© С. Сеньків, словник, 2013 р.
© Видавнича фірма «Відродження», 2013 р.

ГЕРОЇЧНА НАЦІОСОФІЯ
(Ідеї Дмитра Донцова в контексті правих теорій міжвоєнної доби)

До 4-го тому увійшли статті й книжки Д.Донцова за період 1933-1939 рр. Це період особливого піднесення його творчої активности, особливих впливів на політичне й інтелектуальне життя Західної України та еміграції, коли ідеологеми напів містичного Д.Д. студіювали фанатичні підпільники з ОУН, цитати з його праць і гарячі полемічні тези облітали галицьку пресу, літературну критику й есеїстику, коли за ідейною та культуротворчою стратегіями його журналу («Вістника») працювали якісні видання, які мали особливий вплив на мислення нових українських еліт від Волині до Закарпаття і в українських «колоніях» Праги, Варшави, Берліна, Відня і Парижа. Серед цих видань згадаємо найкращі: це «Студентський шлях» і «Дажбог», «Обрії» і «Напередодні» у Львові, «Розбудова нації» і «Пробоєм» у Празі, «Самостійна думка» у Чернівцях. Навіть ті, що часом полемізували із лінією редактора «Вістника», як «Ми» у Варшаві чи «Шлях нації» у Львові, самі опинялися в річищі його націологічної проблематики, теорій волюнтаризму, культурного окциденталізму.

Від 1933 р. Д.Донцов, цілковито розійшовшись із націонал-демократичною частиною редколегії «Літературно-наукового вістника», розпочав нове видання: «Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя». Це було окреме приватне підприємство, в якому йому допомагали редактори І.Устиянович і Б.Окпиш, адміністратор М.Гікавий, видавець Ольга Бачинська, сестра дружини Марії, і власне дружина, котра була найвірнішим помічником. Виходив журнал у львівській друкарні «З.Медицький – І.Тиктор». Нову, більш промовисту обкладинку для нього зробив художник Микола Бутович: відтепер символом українського вольового націоналізму, вісниківства як провідної течії в ньому, стала стилізована голова хижака з вишкіреними зубами в колі.

Д.Донцов позиціонував своє видання як незалежне. Як відомо, після розвалу Української партії національної роботи і газети «Заграва» (1923-1924 рр.) він, розчарований політиканством своїх партнерів і загалом українських еліт, вирішив зайняти окрему позицію ідеолога, який орієнтується на вічні ідеали національного піднесення, вільно висловлює свої критичні думки щодо різних питань і проблем, гуртує довкола програми журналу людей споріднених духом і світоглядом, а не за кон'юнктурно-кар'єристськими планами, як це буває часто в політиці. Д.Донцов остаточно прийняв на той час для себе рішення не приєднуватися до ОУН, яка з кожним роком міцніла і набирала сили, щоб зберегти незалежність і простір для ідеологічного маневру з тим, аби постійно креслити перспективу розвитку і піднесення для національного руху, не входити в доктринерство організації. Загалом у 1930-і рр. він багато інтелектуально експериментував, уводив у поле аналізу все нові і нові теоретичні ідеї націоналізму, уважно стежив за правими і націоналістичними рухами Европи, які тоді активно зростали і перемагали на континенті. Відтак журнал «Вістник» перетворився на гігантську «лабораторію» націоналізму й консерватизму, яка зберегла своє надзвичайне значення до сьогодні.

Журнал став ще більше бойовитішим, наступальнішим і гострішим, коли Д.Донцов звільнився від обтяжливої опіки «Видавничої спілки». Тепер він міг давати більше матеріялів на політичні й ідеологічні теми, не церемонився з авторитетами. У рекламній візитці про «Вістник» писалося: «Його [журналу] мета – переродити духовість нашої суспільности, плекати культ сильної і характерної людини – одинокої відпорної сили народів, що хочуть жити повним життям. «Вістник» навчає, що життя – не вигода, не спокій – лише безнастанна боротьба».

На початок 1930-х рр. виріс авторитет авторів, котрі прийшли в літературу і публіцистику у 1920-і рр. й утвердилися саме на сторінках ЛНВ. Відтак виразно сформувалася ідеологічна й естетична течія ***вісниківства***, яку в поезії і прозі представляли Є.Маланюк і Ю.Липа, Л.Мосендз і У.Самчук, О.Ольжич і О.Теліга, О.Стефанович і О.Лятуринська, Ю.Клен і Б.Кравців, в есеїстиці – ті ж Є.Маланюк і Ю.Липа, Р.Бжеський і Д.Віконська (І.-К.Федорович-Малицька), Р.Єндик і О.Штуль, в літературній критиці – О.Грицай і Л.Луців (Граничка), М.Гоца і М.Островерха, М.Мухин і Н.Ґеркен-Русова. Сам Д.Донцов вів головну лінію публіцистики «Вісника». Для цього він виступав під різними псевдонімами і криптонімами: Devius, Д.Варнак, В.Темляк, Педант, Сґанарель, Ілько Бут, Д.Д., Л.М., М.Л., М.Р., О.В., О.Р., Р.О., М.С., О.Л., р.о. Особливо цікавою була рубрика «З пресового фільму» («Хроніка»), яку провадив в основному Д.Донцов і яка стала широкою панорамою оцінювання, здебільшого критичного, головних подій і явищ суспільно-політичного, культурного й мистецького життя. Домінування принципу захисту українських національних інтересів, вправна історіософська і націософська логіка, тонка іронія і влучний сарказм характеризують стилістику автора.

У «Вістнику» систематично друкувалися переклади творів різних західних авторів – літераторів, ідеологів, есеїстів. Журнал став виразником найбільш послідовної лінії окциденталізму в українській культурі. Власне, у цій площині точилися полеміки і велися змагання за першість, бо свої версії окциденталізму мали і галицькі ліберали (інтелектуальний лідер – Михайло Рудницький, журнали «Світ» і «Назустріч», газета «Діло»), і консерватори та католики (лідери Костянтин Чехович, Василь Кучабський і Гавриїл Костельник, журнал «Дзвони»), і галицькі «теж націоналісти» (Андрій Крижанівський, Микола Шлемкевич, журнали «Ми» і «Шлях Нації»). Через це інтелектуальне життя Західної України стало навдивовижу жвавим, цікавим і багатим. А постать Д.Донцова перетворилася у такий собі perpetum mobile цього процесу, бо ніхто інший не вибудовував таких широких і глибоких концепцій національного Sturm und Drang, не осмислював такого різноманіття цивілізаційних, ментальних, соціяльних і культурних проблем з точки зору моделювання нової національної свідомости, як він.

Від 1934 р. Д.Донцов започаткував серію «Книгозбірня Вістника», в якій друкувалися невеликі книжки ідеологічного змісту. Всього до 1939р. вийшло 23 числа серії. Приблизно половину з них складали портрети визначних національних лідерів Европи різних часів: О'Конела, Ґереса, Штайна, Кавура, Мусоліні, Франко, Салазара, Гітлера, Деґреля, Ля Рока, Месьє; іншу половину – ідеологічні книжки в основному авторства Д.Донцова: «Таємниця організації», «Дурман соціялізму», «Завдання нового покоління», «Де шукати наших історичних традицій?», «Партія чи орден: об'єднання чи роз'єднання?», «Маса і провід; Кількість чи якість?». З'явилися у серії, яка від 1936 р. почала називатися «Квартальник Вістника», і дві перекладні книжки: «Володар» Ніколо Мак'явеллі у перекладі М.Островерхи і «Завдання проводу» Ґюстава Лебона (ім'я перекладача не зазначено). Ще у серії вийшли дві історичного змісту книжки: Тютюн-

ник Ю. «Революційна стихія» (1937) і Андрусяк М. «Мазепа і Правобережжя» (1938). До усіх книжок писалися передмови без підпису від редакції, очевидно, що їхнім автором був Д.Донцов, і це додавало серії ідеологічної виструнчености й завершености. У 2011 р. в дрогобицькій Видавничій фірмі «Відродження» вийшла збірка «Національні лідери Европи» (упорядник і автор післямови – О.Баган), в якій були зібрані 12 книжок із серії «Книгозбірня Вістника» з історичними портретами названих визначних діячів, доповненими творами Мак'явеллі і Лебона.

Тут висловимо припущення, що загадковим Богданом Горовичем, автором книжки «Націоналізм в Бельгії: Леон Деґрель» (1937), могла бути Дарія Віконська (Іванна-Кароліна Федорович-Малицька), котра у тому ж році опублікувала у «Вістнику» статтю «Леон Деґрель і бельгійські рексисти» (Кн.5, с.333-342), хоча серед псевдонімів цієї оригінальної авторки у відомому «Бібліографічному покажчикові» Д.Віконської (Львів, 2007; автор-упорядник В.Ґабор) такий не згадується. За світоглядом Д.Віконська була дуже близькою до Д.Донцова, хоча той і вельми гостро критикував її за модерністську збірку імпресіоністичних новел «Райська яблінка» (ЛНВ. – 1931. – Кн.7/8). Ця ідейна близькість особливо сильно виражена у її книзі «За силу і перемогу» (Львів, 1938), яку можна зачислити до найяскравіших явищ української ідеологічної та культурологічної думки ХХ ст.

Сам Д.Донцов постійно виступав як вельми активний рецензент і критик нових видань, що з'являлися в тодішньому українськомовному культурному світі, вів безнастанні полеміки з суміжними до націоналізму і «Вістника» політичними середовищами і часописами. Це створювало довкола постаті редактора і його журналу особливу атмосферу інтелектуального напруження, жвавого обміну ідеями, загостреного відчуття національної принциповости.

Сучасна дослідниця Галина Сварник так узагальнила про доробок Д.Донцова в міжвоєнну добу: «Йому вдалося зробити в Галичині те, чого не спроможна була зробити жодна політична організація – повести за собою ціле покоління молоді, вселити в нього віру у свою націю, виховати гордість і жертовність, впевненість у власних силах, дати орієнтири на перспективу»[1].

Дібрані до 4-го тому статті та книжки допоможуть читачеві скласти собі уявлення про ідейні пошуки Д.Донцова у надзвичайно динамічні і складні 1930-і рр. Нагадаємо, що тоді між різними ідейно-політичними таборами Західної України й еміграції точилася безнастанна боротьба, тому багато творів Д.Донцова відображають пристрасну полемічність щодо суперників – соціялістів, націонал-демократів, консерваторів-гетьманців і католиків, комуністів, лібералів. Натоді в Галичині наймасовішою і найвпливовішою політичною силою було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), яке постійно мало своїх депутатів (послів) у польському парламенті, безліч місцевих парторганізацій, контролювало великою мірою осередки «Просвіти», «Рідної школи», різних молодіжних і жіночих патріотичних організацій, популярну пресу, зокрема впливову щоденну газету «Діло». Існували дві соціял-демократичні партії (УСДП і Радикальна), народно-католицька партія, підпільна КПЗУ, авторитет якої після репресій Сталіна в СРСР почав занепадати, профашистський Фронт національної єдности (лідери Д.Паліїв і М.Шлемкевич) і підпільна ОУН, яка з кожним роком посилювала свою наступальність і впливовість через виняткову послідовність, жертовність і героїчність веденої нею боротьби. У цьому контексті Д.Донцов намагався теоретично на сторінках «Вістника» поясню-

[1] Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова Львівського періоду // Україна в минулому. – К.; Львів, 1996. – Вип.9. – С.162.

вати для суспільства причини глухих кутів соціялізму, ненадійности демократичних форм боротьби через силовий характер політики Польщі щодо українців, згубність будь-якого совєтофільства, небезпечність утопійного або суто калькувального, наслідувального (щодо західних зразків) підходу до національних завдань, як це було у випадку із консерваторами-гетьманцями, що жили в ілюзії відродження української шляхти й монархії, чи ФНЄ, який прямолінійно надіявся на спасенність для України фашистських і націонал-соціялістичних гасел і методик політичної боротьби. Хоча Д.Донцов майже ніколи не писав на підтримку ОУН, не часто публікував у «Вістнику» її авторів, він стратегічно висвітлював ідейно-ціннісну позицію націоналізму як передусім ***якісно нового морально-світоглядного руху***. Своїм головним завданням він бачив можливість розбудити серед українців бойовитість, сформувати твердість характеру, націлити їх на високий ідеалізм суспільних і культурних уявлень, зарядити героїкою. Водночас багато уваги приділяв вивіренню принципів та ідеалів вольового націоналізму як ідеології, постійно ставив цілі у вигляді візій, а не конкретних планів, критично оцінював будь-які спроби переосмислення засад націоналізму з позицій його реформування в дусі «демократизації», «гуманности». Наприклад, у цьому томі представлена його полеміка з відомим публіцистом і теоретиком ОУН Євгеном Онацьким.

Така манера розвитку ідеології націоналізму дала Д.Донцову можливість систематично виставляти перед ОУН імперативи й критерії, до яких мали «підтягуватися» її члени. Це давало постійну перспективу росту, удосконалення. Зрозуміло, що така позиція не завжди подобалася провідним теоретикам ОУН, особливо людям амбітного і норовистого характеру, які час від часу «повставали» проти ідейного домінування Д.Донцова, як В.Мартинець, Д.Андрієвський, Є.Онацький, В.Стахів та ін. Проте, якщо оцінити таку позицію й методику «роботи з кадрами» автора «Націоналізму» з історичної ретроспективи, то можемо лише подивуватися його мудрости, терплячости і стратегічности в мисленні й діях. Ставши на позицію прискіпливого критика, непохитного у своїх вимогах та устремліннях, Д.Донцов прирік себе на постійну зворотню критику, роздратування з боку багатьох людей, до того ж людей втягнутих у сувору і трагічну боротьбу, і тому дуже насторожених. Однак лише така лінія поведінки ідеолога, який претендував на історичну провідну місію, могла принести результати. Лише за умови постійного кипіння ідеологічних пристрастей, безнастанного поривання за обрії теперішніх світопереживань ОУН як національний Орден могла зростати, вдосконалюватися й убезпечувати себе від закостеніння, внутрішнього опортунізму і деградації.

Великою проблемою у сприйнятті спадщини Д.Донцова залишається тема його стосунків, симпатій чи антипатій, із европейським фашизмом і націонал-соціялізмом. У цій темі є багато спекуляцій, фальшувань і хитрувань, які нагромадилися за довгі роки. Спочатку, після 1945р., на Д.Донцова скинули весь тягар «співпраці» із нацизмом ті члени ОУН, які опинилися на Заході в демократичних умовах і хотіли публічно продемонструвати, що вони абсолютно далекі від будь-яких симпатій до фашизму, який світову війну програв, і покритикувати когось за ці «симпатії». Переважно це були ті оунівці, котрі згодом склали основу т.зв. «двійкарів» (опозиція Л.Ребета і З.Матли проти лінії С.Бандери) і були виразниками ліберальної лінії в Організації, а також представники ОУН (М). І що цікаво: часто головними критиками й обвинувачувачами Д.Донцова були ті, хто у 1940-і рр. якраз найбільше уповав на союз із нацистською Німеччиною і висловлював расистські погляди, як В.Мартинець.

Ще один табір запеклих критиків Д.Донцова – це різноманітні представники соціялістичних і ліберальних середовищ із міжвоєнної Галичини, позиції яких він дошкульно висміював у свій час. Знову ж, після 1945р. вони з насолодою відомстили йому на еміграції, коли створювався умовний образ Д.Донцова як нібито головного виразника профашистських тенденцій у 1920-1940-і рр. При цьому всі разом, і оунівці, і соціялісти з лібералами, чомусь «забули», що у 1930-і рр. в Галичині була відверто профашистська партія – ФНЄ – і до неї чомусь Д.Донцов не належав, а критикував її (як висміяні в есеї «Грицько-філософ і його пан» та ин. Д.Паліїв і М.Шлемкевич – лідери ФНЄ). Тобто він зберігав свою оригінальну ідейну позицію як правий ідеолог, не наслідував сліпо фашистські філософеми, а брав з них лише окремі концепти, здебільшого закорінені у класичній ідеалістичній філософії.

І третій табір, якому вдалося створити особливо яскравий міф про «Донцова-фашиста», це групи мігрантів із підрадянської Наддніпрянщини, серед яких були вельми талановиті і плодовиті постаті, такі як І.Багряний, Ю.Шерех-Шевельов, І.Кошелівець, Ю.Лавріненко та ін. Усі вони були носіями симбіозного світогляду, в якому поєднувалися «гуманістичний соціялізм» (проти кровожерного сталінізму-большевизму), «демократичний утопізм» (наївні мрії людей про щастя демократії, якої вони ніколи не бачили і не відчували) і «космополітичний прогресизм» (яко органічні драгоманівці вони з осторогою дивилися на будь-які традиції українського націоналізму, волюнтаризму й елітаризму). Завдяки своїм великим культурним впливам як науковців і письменників ці люди зуміли досягти помітних результатів у плані демонізації постаті Д.Донцова, ідеї якого кардинально суперечили засадам їхнього в суті малоросіянізованого (бо совєтизованого) світогляду, і це закономірно.

Пізніше, після епохи 1960-х рр., коли в еміграції послабли позиції ОУН(Б), і навпаки, зросло покоління, цілковито виховане в середовищі й цінностях ліберальної, космополітичної демократії Заходу, постать Д.Донцова стала головним об'єктом критики, насмішок та ідеологічних фальсифікацій, і саме тому, що її спадщина концентрувала в собі – ***найвиразніше і найбагатогранніше*** – принципи та ідеї традиціоналізму, націоналізму, з якими якраз боролося нове космополітизоване покоління. Власне, цим можна пояснити і те, що після смерти Д.Донцова у 1973 р. його твори на Заході вже й не виходили.

Великою мірою ці середовища і їхні послідовники, наприклад, Осип Зінкевич із видавництвом «Смолоскип», вже у 1990-і рр. посприяли творенню очорнювальних інтерпретацій постаті Д.Донцова у незалежній Україні і зростанню настороженості до його ідей серед нових поколінь інтелігенції. Сьогодні у середовищі ліберальних інтелектуалів визріла стабільна група, яка продовжує, модифікує цю справу і вперто заганяє традицію українського націоналізму загалом, усю спадщину та ідеали Д.Донцова зокрема, у річище «фашизму», «антисемітизму», «неототалітаризму». Така форма дискредитації ідейних опонентів є дуже зручною: всі звинувачення будуються, як правило, не на аналізі системи думання знакового автора, а на виявлянні якихось моментів, скажімо, цитат, імен фашистів, подібних до фашистських тез, які, вирвані із контексту, подаються як свідчення включеності Д.Донцова в процеси розвитку европейського фашизму міжвоєнної доби.

Щоб внести ясність у цю складну й затуманену часом проблему, запропонуємо кілька тез про реальні факти і сучасні політологічні інтерпретації теми фашизму, його ідейних основ.

Перше. Загалом у «Вістнику», а перед тим у «Літературно-науковому віснику» за редакторства Д.Донцова, було порівняно мало цитувань фашистських і нацист-

ських авторів. Ім'я Б.Мусоліні, а згодом А.Гітлера, згадувалися в контексті аналізу політичних тенденцій в Европі у плані симпатії до всіх правих рухів на континенті. Д.Донцов став на тверді позиції правої ідеології ще до Першої світової війни (приблизно у 1913р.) і послідовно відтоді переконував сучасників орієнтуватися на цінності правої політичної філософії, стежив за розвитком правих ідей і рухів в Европі, пояснював логіку їхніх успіхів і перетворень. Його кумирами й орієнтирами у просторі ідеологій стали такі класики правої філософської думки, як А.Шопенгауер і Т.Карлайл, Ґ.Фіхте і Ж. де Местр, Ф.Ніцше і А.Мадзіні, В.Дильтай і М.Шелер, В.Парето і Ґ.Моска, Ґ.Лебон і М.Баре, Ґ.Честертон і М. де Унамуно, В.Зомбарт і Х.Ортеґа-і-Ґассет. Про це свідчать твори Д.Донцова, вміщені у 1-у і 2-у томах нашого видання, які вперше в такому обсязі і в такій послідовності надруковані в Україні. Тобто тепер кожен може простежити ідейну еволюцію автора від соціялізму до націоналізму. Тому цілком логічно, що від початку 1920-х рр. Д.Донцов з посиленою увагою ставився до будь-яких проявів правих ідей в політичному житті Европи, підтримував їх, аналізував особливості. Це й відображають його численні статті на політичну тематику, відгуки, рецензії, які будуть вміщені в 5-у і 6-у томах нашого багатотомника.

Друге. Д.Донцов особливо й не старався у популяризації власне ідей фашизму і нацизму, його цікавили насамперед ідеології націоналізму в модерній Европі, а в ідеологіях і практиках фашизму і нацизму він із симпатією відстежував лише факти й інтенції до націоналізму, який виявлявся у цих системах мислення вельми потужно. У «Вістнику» за всі 1930-і рр., тобто в період пікових успіхів італійських фашистів і німецьких нацистів, були опубліковані лише невеличкі уривки з праць А.Розенберга і Й.Ґебельса, у серії «Книгозбірня Вістника» з'явилися політичні портрети Б.Мусоліні і А.Гітлера, при чому їхні автори – Михайло Островерха і Ростислав Єндик – наголошували переважно на національно-традиціоналістському змісті політичних програм своїх героїв і не виявляли симпатій до їхнього тоталітаризму.

Ще тільки у 1939 р. були надруковані невеличкі статті за криптонімами В.В., А.Р. і псевдонімом Л.Гаймалак на теми «Гітлер і Росія» (Кн. 1), «Гітлер і Велика Британія» (Кн. 9), «Жидівське питання і націонал-соціялізм». Всі вони мали не ***агітаційний***, а ***ознайомлювальний*** характер. У брошурі Д.Донцова «Таємниця організації» (1936) було багато цитат з А.Гітлера, однак це була загалом ознайомлювальна праця, в якій превалювало прагнення розповісти на прикладах про яскравий політичний рух, про який тоді, нагадаємо, у захваті писала преса всієї Европи. Ця брошура навіть не є самостійним твором Д.Донцова, як і книжка «Завдання нового покоління» (1937), яка є лише популяризаційним переказом думок німецького педагога Гельмута Штельрехта. В обидвох випадках Д.Донцов прагнув знайти в політичній ідеології і педагогічній теорії німецьких авторів прийоми ефективної ***мобілізації нації,*** зразки і форми самоорганізації і виховання ***сильного характеру*** особистості, а в цих аспектах німецький національний рух цього періоду справді продемонстрував неабиякі результати. Принципово наголосимо, що в підходах і зацікавленнях Д.Донцова італійським фашизмом і німецьким нацизмом ***немає захоплення їхніми тоталітаристськими тенденціями, расистськими ідеями, схильностями до поліцейської держави і терору, антисемітизмом у сенсі всебічної пропаганди нижчости і злочинности єврейської нації і т.ин.***

Щоб пояснити цю нашу останню тезу, вважаємо за потрібне розтлумачити проблему стосунку ідеології українського націоналізму до тоталітаризму і розтлумачити саме поняття «тоталітаризм» в точному політологічному визначенні. Для цього ми

використаємо, на нашу думку, найбільш повне і точне визначення й осмислення тоталітаризму, яке зробив визначний сучасний британський історик Норман Дейвіс у книзі «Европа. Історія».[2] Ось головні його характеристики тоталітарзму (фашизму):

1) *злиття в ідеології ідей націоналізму і соціялізму;*
2) *псевдонауковість;*
3) *утопійна мета;*
4) *об'єднання партії і держави;*
5) *фюрерство, або вождизм;*
6) *гангстеризм* (тероризм як форма систематичних впливів на суспільство);
7) *бюрократизм;*
8) *тотальна пропагандивність;*
9) *естетика сили;*
10) *діялектичний ворог* (абсолютний ворог як міф, як фактор мобілізації);
11) *психологія ненависти;*
12) *попередня цензура;*
13) *геноцид і примус;*
14) *колективізм;*
15) *мілітаризм;*
16) *універсалізм,* тобто плани світових завоювань;
17) *зневага до ліберальної демократії;*
18) *моральний нігілізм.*

Тепер відповімо на тезу кожного з пунктів, в чому ж націоналізм загалом і український націоналізм зокрема (передусім висловлений у творах Д.Донцова) зберігають кардинальну відмінність, а часто й абсолютну протиставність до тоталітаризму, явленого німецьким нацизмом і російським большевизмом, які як найяскравіші зразки й аналізував Н.Дейвіс. Відразу зауважимо, що з 18-ти названих принципів тоталітаризму українському націоналізмові були властиві лише 3-и: ***естетика сили, мілітаризм і зневага до ліберальної демократії.***

Отже,

1) правдивий націоналізм ніколи не включає в себе світоглядних ідей соціалізму, йому противний сам матеріялістичний спосіб мислення, якісь обіцянки соціяльного «раю», як є в нацизмі і комунізмі;

2) йому не властивий науковий тип мислення, навпаки, він глибинно містичний, ірраціональний, бо апелює до духовних та емотивних основ і світопереживань нації;

3) націоналізм не має ніякої утопійної мети (побудови загальної системи щастя), він якраз постійно звернений до традиції, шукає в ній моральних основ для самоствердження нації в майбутньому.

4) націоналізм не налаштований на творення поліцейської держави, не монополізує свого права, хоча й може виступати проти відверто деструктивних політичних сил, за обмеження їхніх впливів як руйнівних, шкідливих для нації;

5) культ вождя як абсолютного лідера нації виражений в теоріях націоналізму лише ситуативно, з огляду на історичні обставини, він ніколи не набирав такої фанатичности в поклонінні особі, як культ Гітлера в Німеччині чи Сталіна в СРСР;

6) тероризм в націоналізмі виправдовувався лише як ***захисна дія*** супроти ворожої, окупаційної держави, а не для придушення прав свого народу;

7) бюрократичні системи державного управління є яскравою ознакою передусім імперських держав, які постійно зосереджені на тому, аби утримувати в покорі під-

[2] Дейвіс Н. Європа. Історія. – К.: Основи, 2001. – С.973-976.

корені народи і своє суспільство, члени якого повинні виконувати всі накази, спрямовані супроти інонаціональних елементів;

8) націоналізм завжди спрямований проти цінностей масового суспільства, відповідно, проти масової пропаганди, «великої брехні», демагогії, які систематично використовували і комуністи, і нацисти;

9) естетика сили властива націоналізмові, але в плані активного захисту, а не для наступу на инші народи;

10) у націоналізму немає абсолютного, демонізованого ворога, його гасло: «Свобода народам!», він весь будується на ідеї самоствердження нації, вивільнення її внутрішньої енергетики;

11) націоналізм базується на пробудженні любові до всього органічного, самобутнього в житті народів, а не на ненависти, його метою є пробудження духовних основ міжнародного буття;

12) цензура є ознакою поліційної держави, натомість націоналізм завжди виступає за багатопартійну демократію, за ідеологічний поліфонізм суспільства;

13) геноцид і примус є виразними засобами якраз імперіялістів, які націлені на захоплення чужих територій і на винищення инших народів та їхню асиміляцію;

14) в націоналізмі домінує принцип індивідуального підходу до людини, розуміння її природи як іскрини божественної унікальности, він органічно не сприймає системи організації суспільств в казарми, синдикати, як це є в комунізмі і націонал-соціялізмі;

15) справді, в націоналізмі присутній принцип войовничости, але він базується на ідеї героїчної формації особистости і суспільства, які повинні жити не в атмосфері цинізму, меркантилізму і гедонізму, а в етиці устремління до ідеалів Бога, Нації і Свободи, з візією вічної боротьби із силами Зла, яке скероване проти цих високих ідеалів;

16) націоналізм ніколи не стремить до світового панування, це противно йому в засаді;

17) націоналізм критикує ліберальну демократію за крайній меркантилізм (панування інтересів і «смаків» великого капіталу), космополітизм, безбожництво (прикрите теорією «прав людини»);

18) націоналізм, навпаки, завжди виступає за зміцнення моральних принципів нації, за збільшення впливів і можливостей Церкви, за посилення духовного ферменту в національній культурі.

Тут вартує додати ще, що загалом націоналізм позбавлений гегемоністського елементу, чим суттєво перейняті нацизм і комунізм як імперські ідеології. Сама природа націоналізму є ***визвольною***.

Є, безумовно, і ті ідеологічні складові, які зближують націоналізм до різних фашистських теорій, які відрізнялися від екстремізму німецького нацизму (як версії еспанського, французького, італійського, британського, бельгійського та ин. фашизму і націоналізму). Власне, твори Д.Донцова із цього, 4-го, тому великою мірою демонструють це. І тут вартує звернути увагу на те, що саме приваблювало Д.Донцова в нацизмі і фашизмі? Проаналізувавши його есеїстику і публіцистику, ми побачимо, що він загалом цінував у них практику звертання до ***національної героїки,*** до духу ***традиціоналізму,*** використання ними ідеологем ***волюнтаризму*** при вихованні свого членства, ***містицизму (ірраціоналізму)*** як філософії буття, культ ***дисципліни і моральної мобілізованости*** нації, виховання сильного ***характеру*** в особі і суспільстві. І водночас очевидним є, що Д.Донцова цілком не приваблювали тоталітаристські складові фашизму, описані нами вище.

Водночас треба пам'ятати, що і Д.Донцов, і всі праві европейські рухи загалом у 1920-1930-і роки мали перед собою зразок агресивного наступу лівого тоталітаризму – російського большевизму-сталінізму. І цей зразок був особливо жахливим: мільйонні гекатомби жертв, безнастанний терор ЧК і масові репресії, гігантська система концтаборів (ГУЛАГ), абсолютне панування компартії в СРСР, яка робила, що хотіла, і принижувала, як хотіла, упокорене суспільство (за допомогою суцільних заборон, страшної бюрократизації і регламентизації совєтського життя, з використанням безсовісних судів, голодоморів і масових виселень цілих народів). Власне, цей приклад із совєтським тоталітаризмом підказував усім правим у Европі, що зупинити агресивний міжнародний комуністичний рух, яким його зробив таким передусім Й.Сталін, опираючись на бандитизм і брутальність свого найближчого оточення і на цинізм лівої інтелігенції в усьому світі, можна тільки з допомогою ***сили.*** Цей фактор до крайньої межі довів силову риторику в міжвоєнну добу. Відображена вона й у творчості Д.Донцова.

Сьогодні вже опубліковано сотні документів, які свідчать про плани загарбницької війни з боку СРСР, які будувалися у 1930-і рр. і про які переважно знали у Европі, тому й остерігатися удару зі сходу. Тут згадаємо одне з останніх наукових видань на цю тему, в якому намальована широка картина розвитку агресивности в Совєтському Союзі і його плани світового імперіялізму[3].

Проблема навмисного змішування ідеологій фашизму і націоналізму є дуже характерною для сучасности, передусім для сучасного Західного світу, в цивілізаційному колі впливів якого зараз перебуває Україна. Це випливає із виразно ***космополітичної*** спрямованости ліберальної ідеології, яка домінує в цивілізації Заходу. Головною стратегемою західної політики є забезпечення ***максимальної свободи і максимальних можливостей впливу для великого капіталу***. Об'єктивно стається так, що суспільства, які щораз більше проймаються ідеями націоналізму, традиціоналізму, релігійности, героїки та соціяльної елітарно-єрархічної структурованости і моральної дисциплінованости, стають перешкодами для планетарних маніпуляцій великого капіталу. Відтак у суспільстві масової інформації цей капітал застосовує всі можливі зусилля, щоб очорнити і дискредитувати всі націоналізми, які стоять йому на перешкоді. Найзручнішим прийомом дискредитації є, зрозуміло, регулярні звинувачення націоналізму як ідеології в близькості до фашизму, і при цьому аргументи добираються довільно, не застосовуючи тієї логіки, яку ми описали, у зумисному змішуванні понять «шовінізм» (ненависть до иншого) і «націоналізм» (любов до свого).

Для об'єктивности наведемо зразок мислення Дмитра Донцова як учасника буремної епохи 1930-х рр. із його есею «1937», в якому він якраз і оцінював італійський фашизм і розмірковував, що ж є сутністю націоналізму: «Націоналізм – се бунт проти особистого і гурткового егоїзмів. Бунт проти ідеології, що ставить інтереси консумента [того, що платить, витрачається – О.Б.] над продуцентом, інтереси одиниці над загалом, інтереси класи над нацією, інтереси робітничих синдикатів, що об'єднують два чи три мільйони, над інтересами сорока - чи п'ятдесятимільйонової нації, навіть над інтересами держави. Націоналізм – се бунт проти ідеології атомізування, розпорошення суспільности, бунт в ім'я старих і вічних правд: праці, дисципліни, культу предків, власної крови і власної землі, Церкви, бунт в ім'я засади організації проти засади дезорганізації. Як такий націоналістичний рух виказує, річ

[3] Матузко Р. «Визвольна» світова: крах планів Москви: у 2 т. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2012. – 472 с.

природна, багато спільних рис у Фінляндії і на Україні, в Бельгії і в Італії, на Угорщині і в Німеччині, в Еспанії, у Франції і в Австрії. Але се не є рух інтернаціоналістичний. Навпаки, його метою є скріпити націю проти всяких інтернаціональних галапасницьких ідей (соціялістичних чи просто інтернаціоналістичних, в однаковій мірі)». Тобто український теоретик націоналізму якраз чітко бачив загрози, які постали перед людством, насамперед перед европейськими суспільствами, у XX ст. і походили вони із прогресистських та матеріялістичних ідей, які започаткувалися в епоху Просвітництва і поширилися на континенті у вигляді соціялізму й анархізму протягом XIX ст., він розумів націоналізм як ***форму моральної, психологічної, ідеологічної мобілізації нації*** перед цими загрозами, загрозами перетворення суспільств в «отари споживачів», руйнування високої культури, знищення ідеї Бога, підпорядкування народів інтересам політичних чи фінансово-економічних імперій.

Звернімо увагу, що в усіх країнах ліберальної демократії, принаймні там, де ліберальні і соціял-демократичні ідеології домінують, націоналізм завжди перебуває в тій площині оцінювання, що й нацизм і фашизм, і водночас цілком не так гостро й однозначно засуджується комуністичний тоталітаризм. У багатьох ліберальних державах націоналістичні партії і рухи або цілком заборонені, або маргіналізовані за допомогою хитрих юридичних норм, пропагандивного пресу, цензури і систематичних оббріхувань. Націоналістичні ідеї також дискредитуються і обмежуються в можливостях циркулювання. Це робиться за допомогою повного контролю великого капіталу над телебаченням і пресою, за допомогою тиску і підкупів у системі академічної науки і життєдіяльності університетів, за допомогою дезорієнтації суспільства в основах логічного мислення і у його вартощах, що відбувається через поширення ліво-прогресистських і авангардистських політичних і культурологічних теорій, які мають у засаді хаотичний зміст, націлені на органічне безбожництво, на плекання в людині примітивних меркантильних і розважальних інстинктів і потреб.

У 1920-1930-і рр. Дмитро Донцов був інтелектуальним лідером, виразником особливо широкого спектру ідей правої політичної філософії у боротьбі зі світовим космополітизмом і матеріялізмом. Ніхто інший серед українських політичних теоретиків і публіцистів не висловив стільки концептуальних думок і не осмислив стільки вічно актуальних проблем з цієї сфери, як він. У цьому сенсі значення творчости і діяльности Д.Донцова має міжнародне звучання: лише поодинокі праві мислителі із країн Середньої і Східної Европи можуть дорівнятися до нього за масштабністю своїх концепцій і їхньою наступальною силою. При цьому він виступав не тільки як політичний теоретик, а й як культуролог, літературний і мистецький критик, історіософ, націософ, філософ. У такий спосіб його доктрина набула ***універсального*** змісту, у ній відображені у сплетінні найрізноманітніші елементи досконалого ідеалістичного світогляду, яким він володів.

Олег Баган,
керівник Науково-ідеологічного центру ім.Д.Донцова

ПАТРІОТИЗМ

Передмова

Часто люди сперечаються не так через доктрину, як через слово. Головно тому, що різні, а навіть суперечливі речі хрестять тим самим ім'ям. Звідси стільки ялових спорів, основаних на непорозумінні.

До таких заплутаних, неточно визначених понять належить і поняття патріотизму.

Патріотизм як ідея особливо в наш вік набрав такої сили, що виступати проти нього не важиться ніхто. Але багатьом ся ідея невигідна. Отже, намагаються вони, як все в таких випадках, затримати голосну назву, але вложити в неї свій, викривлений зміст. Намагаються затемнити ідею, спотворити її. Тому можна говорити про два патріотизми.

Укриті противники патріотизму, що хочуть його розводити, – се прихильники патріотизму піднаціонального, племінного (регіоналісти) і прихильники патріотизму наднаціонального (інтернаціоналісти). Між ними більше стичних точок, ніж здається. І одні, і другі – се, як казав Тарас Шевченко, «дядьки отечества чужого». І одні, і другі люблять свій край, але підпорядковують його добро якійсь «вищій спільноті», як бретонський селянин, що не вміє ні слова по-французьки, підпорядковує добро рідного краю добру Франції, як соціяліст, що підпорядковує добро краю «вищій спільноті», інтернаціональній на словах, на ділі часто ворожій його нації (III Інтернаціонал).

Говорю тут не про агресивний інтернаціоналізм, що лише свій народ уважає за носія і державця вищої інтернаціональної правди. Говорю про інтернаціоналізм загумінковців, які дають себе прип'яти, як пес до ланцюга, до інтернаціональної, чужої правди. Коли нарком юстиції СССР М.Криленко заявляє («Ізвєстія», 12. II), що совітська влада покинула думку *Комуністичного* маніфесту (що «робітники не мають рідного краю»); що тепер товариш Сталін впровадив наново термін «родіна» (вітчина), що став у нас основним політичним поняттям; що «наше законодавство» карає кожного члена СССР за зраду «совітської», себто російської «родіни», коли він то все заявляє, то, ясна річ, не визнає над своєю вітчиною ніякої вищої засади. Крізь злинялу «інтернаціональну» етикетку просвічує инша – національно патріотична московська. Коли ж всесоюзній нібито, а на ділі всеросійській вітчині присягають українці, то їхній інтернаціоналізм нічим не різниться від загумінковости, від регіоналізму того бретонського селюха. В обох випадках чужому національному принципові, не якомусь міжнародному, підпорядковується свій, одомашнений. Спільне обом тим «патріотизмам», регіональному та «інтернаціональному», те, що обидва ставлять своє на другому плані.

Очистити поняття патріотизму від того, чим його засмічують осі «дядьки отечества чужого», – ***перша ціль книжки***.

І провінціяли, і інтернаціоналісти, ставлячи над поняттям рідного краю якесь «вище», звужують свої патріотичні почування до однобічної любови до свого. Заперечення чужого нема.

Гей, українець просить не много: волі для рідної мови,
Но не лишає він до всій Руси і к всім слов'янам любови, –

віршував М.Драгоманов.

І ся «просьба», і ся «любов» до того, що стоїть над ним, що не раз йому вороже, – незрушимий символ віри всіх провансальських патріотів. Вони вважають сей момент за суттєвий момент почуття патріотизму. Все инше – «шовінізм».

Сей «шовінізм» могли сповідувати лише, як казав В.Винниченко, «люди, занадто хворобливо перейняті національним почуттям». Люди здорові повинні були, навіть до Росії Керенського чи большевицької, відкинути «всі образи, всі болі, всю ненависть»: ніякого «проти».

Очистити поняття патріотизму від того сміття, яке вносить у нього отеє драгоманівство однобічне, сахаринове, безвідпорне, – ***друге завдання книжки***.

Провінціяльні патріоти гадають, що патріотизм прищеплюється освітою, знанням, що се одна зі здатностей душі, незалежна від инших, від цілої внутрішньої структури людини. Се нісенітниця, розвіяти яку – ***третє завдання книжки***.

Бо засвоїти патріотизм, дійсний патріотизм, немислимо без внутрішнього переродження людини, яка мусить здобути те, що називається характерністю. Без основного перетворення людської вдачі патріотизм «для домашнього вжитку» ніколи не стане правдивим патріотизмом…

Друга з тут друкованих статей з'явилася свого часу в ЛНВ 1930 р. за січень. Перша – відчит, читаний у кінці минулого року, який стягнув на себе шал злости провінціяльних патріотів. Зайвий доказ, що тези його найвищий час було піднести.

Львів, лютий 1936 р.

Два патріотизми

Рідко яке слово так часто вживалося, як слово «патріотизм». І рідко в яке слово вкладався такий різнорідний зміст, як у се.

Хто оглядав чудовий фільм «Бенгальські гусари», той бачив там англійський патріотизм, скупчений, такий чулий, за поволокою зовнішньої холодности, жертвенний, обов'язковий, свідомий велетенської відповідальности жменьки англійців за долю й недолю країни з 350 мільйонами мешканців. Але та жменька в в а ж а є с е б е з а с і л ь з е м л і. Вона не розпливається в чужому окруженні, віддалена тисячами миль від рідного краю, шанує у далекій чужині його звичаї й установи: від короля аж до сода з віскі, поло й тенісу, які британські завойовники розносять із собою по всіх закутинах землі.

Се один патріотизм!

А ось другий – патріотизм Г.Квітки-Основ'яненка. Сей автор описує зустріч, яку влаштувало цариці «малоросійське дворянство» в Харкові. Квітка нотує: «Сини, заздрісні на своїх батьків, що цілували руку Катерини Великої, 50 літ пізніше в тій самій залі, з тим самим вірнопідданим благоговінням удостоїлися поцілувати руку цісаревої Александри Федоровни» («Город Харьков»).

Квітка теж був патріот. Він так любив рідну мову. Лишив у ній стільки творів. Так кохав Україну. Не менше, як ті британські старшини свою далеку Англію... Але англійці на кожній п'яді землі, де ступали ногою, витискали печать свого духа і волі... Харківчани часів Квітки наставляли чоло, щоб чужинець витиснув на ньому свою печать.

І одні, і другі – патріоти. Швайцарці, які зломили могутність Габсбурґа в своїх високих горах, були патріотами. Були ними й инші швайцарці, які в далекому Парижі мрійно мугикали свої верховинські пісні, але вірою й правдою служили під корогвами короля Людовіка XIV, XV, XVI, аж поки у Франції не забракло тих Людовіків… І вони любили свою прекрасну Ґельвецію.

Але який же инший був їхній патріотизм від патріотизму противників Габсбурґа!

Я знав одного жида, інтелігента, що оповідав мені про свіжі напади на своїх співвизнавців «Що за худоба»! – казав, і його обличчя викривлювалося безмежною ненавистю й погордою…. Ненавистю, яка пізніше зродила Урицьких і Троцьких, зродила жидівську солідарність і жертвенність. Знав я й одну українку (натуралізовану в Болгарії) з дуже славної родини, якої «очі заливаються слізьми, коли почує, що Україну катує червона Москва, що українці вмирають з голоду».

І один, і друга – патріоти, але їхній патріотизм иншого змісту і напруження. Ся друга – теж велика патріотка, але при обході її ювілею росіянка, яка прийшла її вітати, сказала: «Чия вона? Болгари кажуть їхня. Українці уважають своєю. Ми, росіяни, маємо право назвати її нашою»[1].

Так, як «нашими» називають Архипенка, М. Драгоманова і Анну Стен українці і москалі. Очевидно, патріотизм сих патріотів був иншого змісту, аніж, скажімо, патріотизм І.-Я. Падеревського, якого, опріч поляків, ніхто ніколи не смів і не міг назвати «нашим»...

Поляки, з погляду своїх національних ідеалів, мають всі причини гордитися своїм Г.Сенкевичем і не дозволяють викреслити з нього ні титли, ні коми, ані навіть інтерпретувати його инакше, аніж у його дусі. Се їхній патріотизм, їхній патріотичний ідеал…. Инакший був патріотичний ідеал напр[иклад] М. Грушевського. Він радив інтерпретувати Т.Шевченка – contra Шевченка; радив українцям і росіянам «підчеркнути ті моменти в його творчости, які говорять про можливість зближення (України з Росією – Д. Д.), спільної праці в ім'я ідеалів гуманности»; радив інтерпретувати Шевченка так, щоби не виглядав він противником російської держави і «всього укладу російського життя»[2]. І се був свого роду патріотизм, але инакший!

Я знав одного видатного нашого діяча, гарячого патріота, який при столі і при склянці не міг стерпіти ніякої московської пісні, се ображало його патріотичне вухо і не годилося з його довгими козацькими вусами... Скінчив сей діяч у «Сельробі», в партії, яка діставала директиви від П.Постишева, чи його попередника, що вуса козацькі патріотам обтинав, часом разом із головою.

А проти нього і Квітки стояв патріотизм Людовіків, бенґальських гусарів, Постишевих, які стягали під свої корогви инших.

Тих прикладів, які показують різницю двох патріотизмів, можна навести більше. Мойсей, що вивів Ізраїль із єгипетської неволі, наражаючи його на тяжкі терпіння – се один патріотизм. Його противники, що тягли стомленого Ізраїля назад під фараона, де був хліб, хоч було й ярмо, – се другий патріотизм.

Італія, побита в 1896 р. під Адуєю чеколядовими вояками Негуса, яка, вернувши з-за моря, зализувала рани на тіснім своїм півострові, щоби не думати більше про кляту Африку, – се один патріотизм. Другий – патріотизм фашистівської Італії, яка не завагалася кинути рукавичку Англії за панування на Середземному морі.

[1] «Тризуб». – 1936. – Ч. 46. – С. 8-9.

[2] Грушевський М. Шевченкове століття. – ЛНВ. – 1914. – Кн. II.

Німеччина, яка колись переходила Альпи, щоби диктувати свою волю землякам Данте й Мак'явелі, часом самому Папі, і Німеччина, князі якої навипередки запобігали ласки короля-сонця в Версалі – се різні патріотизми.

Коли ми захочемо провести поділову лінію між ними, то вона буде така: один патріотизм – се той, що в почутті своєї вищости ставить собі ширші завдання; що стремить підбити своїй волі опірну волю инших людей і опірну силу инших земель; що приймає непевність, мов зроджений до того, щоб провадити инших і їм наказувати, вирішувати проблеми великого формату.

Д р у г и й – той, який у почутті своєї нижчости пристосовується до волі инших, засада якого сидіти й не рипатися, який не любить непевного, шукає проводу і команди, якого гаряча, але обмежена любов до свого, до рідного спихає до значення н а р о д у-п р о в і н ц і ї. З милим, але провінціяльним патріотизмом. Такий патріот гордиться, як донедавна італійці, своїми руїнами і музеями; як недавно німці – своєю музикою і Ehrlichkeit (чесність); як ми – козацькими вусами, «рідними» піснями, або побутовим театром. Сей патріотизм для домашнього вжитку не раз переконаний і завзятий. Але його амбіція і любов о б м е ж у є т ь с я д о р е ч е й д р і б н и х. У великих він із респектом збочує перед иншими. Як недавно венеційський вуличник, простягаючи жебрацьку руку до лорда, що приїздив на відпочинок до свого палацу на Канале Ґранде… Як колись німці, що громадно затягалися ландскнехтами на службу чужих володарів, як маршал де Сакс у Франції, або Рененкампфи, Бермонти і инші балтицькі барони на службу царю… Як оте Квітчине «малоросійське дворянство», що трималося рідної старовини, плакало над віршами кобзаря і варениками, але за щастя уважало сміти схилитися до ручки найяснішої царевої на троні Петра... Як духові нащадки того дворянства, які себе замордувати дадуть за апостроф чи за дату уродин Мазепи, але які щиро пропагують конечну потребу «зіллятися в одну державу полуднево-руського племени з північно-руським» (П.Куліш), які за щастя уважали, що можуть подати плащ міністрові СССР, що ласкаво в'їхав до Львова. Як В.Ґренджа-Донський, славний поет Закарпаття, що «його шию хоч відріж, а не схилиться вона, бо такий він іздавна», аж до того моменту, коли написав гимн на честь голови Чеської Республіки.

Але хто ж відмовить сьому поетові почуття патріотизму або високошановній пані Омельченко, другій оздобі Закарпаття, яка для просвіти бідного нашого народу видає для нього по-українськи книжечки про Бенеша…

Все це також патріотизми, але инші!..

Вони так різняться, як ніжна мелодія Шуберта від Марсельєзи. Як поезія венеційської гондоли з «Санта Лучія» від вистріленого в небо лісу рук чорних сорочок мусолінівської Італії. Як чула малоросійська оперета від Крут і Базару!

Певно, не один із нас сушив собі голову проклятим питанням: чому, якій таємничій силі завдячують упривілейовані народи свій патріотизм?

Його напняття, розмах, гордість, широчину? Чому не піддається він нічиїм впливам? А навпаки, втягає, абсорбує, підпорядковує собі, як регіональні, инші, провінціяльні, загумінкові патріотизми, мов повітряна труба пісок і каміння, щоб закрутити їх у своєму вирі й шпурнути, де схоче?

Одну з тих таємних причин оглядали ми щойно. В становищі, яке зайняла Велика Британія в етіопському конфлікті. Не розділяю тут своїх симпатій чи антипатій. Уважаю, що невдача фашистівської Італії пішла би на руку лише масонерії, жидівству, Росії і комуні, не нам. Мені йде про инше. Про ту однодушність, з якою ціла гро-

мадська думка Англії, за незначними виїмками, дала урядові carte blanche[3] для його політики оборони імперії хоч би ціною війни. Може, англійці помиляються. Але, зауважив один француз, коли англійці помиляються, так вже помиляються всі накупу, без виїмку, а через те в останнім рахунку вони таки мають рацію.

Уряд, консерватисти, ліберали, трудовики, жіноцтво, мілітаристи й пацифісти, прихильники і противники Ліги Махінацій, соціялісти і архієпископ кентерберійський – всі враз виступили проти Італії, всі приплескували висилці Гом Флоту на Середземне море, як рівно ж найгострішим санкціям. Хоч всі, а бодай більшість, знали, що треба було якомусь капітанові його Британської Величности десь коло Мальти випити зайву шклянку віскі перед зустріччю з італійським кругляком, і вже готове повторення 1914 року... Хоч знали, що санкції – се нова хвиля безробіття... Ось в чім одна з таємниць сили того патріотизму! В готовости відкинути на бік всякі розважання, всякі огляди на вигоду й спокій, поставити на карту величезну ставку, може, ціле діло предків, коли в грі ціле майбутнє Англії як нації.

Англія побачила в Б.Мусоліні нового Наполеона. Все одно, правильно чи ні. Угода з Наполеоном для Англії неможлива. Отже, краще відразу сісти до рішаючої гри, по-мужеськи глянути в очі немилому, але неминучому фактові.

І ще на другу таємну причину того патріотизму можна було звернути увагу в тих трагічних подіях.

Толерантна, вирозуміла, флегматична Англія нагло вибухнула якоюсь чисто полудневою, в нас сказали би, «зоологічною» ненавистю до Італії. Чорні сорочки Мослі не сміли показуватися безкарно на вулицях Лондону. Появу Мусоліні на екрані стрічала неприязними вигуками звичайно така стримана, опанована англійська публіка...

Мобілізація флоту і мобілізація духу. Кожночасна готовість до скоку, погорда до вигідного лежання на печі – ось в чім таємна міць сього патріотизму, його істота.

Британець – флегматичний. Напів сплячий, мов той кіт на запічку, що жмурить очі, ніби нічого не чує й не бачить. Іноді навіть дасть себе злегка сіпнути за хвіст. Але хай-но перед ним десь, де ваше око ще нічого не спостерегло, з'явиться пес або миша, і вже маєте перед собою не лінивого сибарита, а готового до скоку тигра: з випнутими м'язами передніх ніг, із хвостом, що, мов ціпом, молотить землю, зі зловіщими вогнями в очах, з перекривленою зубатою пащекою… Певно, не лише ричать у таких випадках англійці. Вони ще покликуються на статути Ліги Націй, на інтереси гуманности й цивілізації (які в думках англійців завше покриваються з інтересами імперії). Та се справи не міняє. Постава Болдвіна, Гоара чи Ідена в ті критичні часи була ідентична з поставою того кота чи тигра.

Инші Болдвіни, не британські, насичені иншим патріотизмом, роблять инакше в таких випадках. Коли бачать готового до нападу пса, беруть клаптик паперу і старанно виводять напр[иклад] таке: «Дорогий товаришу Сталін, невже ж ви не розумієте, що інтереси людськости, її щастя, а рівно ж свята доктрина соціялізму, яку ж і ви визнаєте, добро України, на якім же і вам залежить, вимагають згідного пожиття між котом і псом або між котом і мишею?» і т[ак] д[алі], як промовляє вже від десятьох літ, наче «дзяд до образу», Володимир Винниченко до ЦК Ком[уністичної] Партії. Яка ж різниця в тих двох патріотизмах: національному і загумінковому? Що один мудрий, а другий дурний? Почасти, але не те творить головну між ними різницю. Головне, що один не боїться з печі скочити, а другого з неї кочергою не зігнати…

Тут приходить в гру щ о с ь б і л ь ш е, а н і ж р о з у м. Довґал пише про се: «Філософи інтелектуалістичної школи, звичайно, на се не звертають уваги. Вони

[3] Чистий лист (фр.)

трактують душу одиниці як певну систему і д е й і поминають факт, що велика її частина теж складається з п р а г н е н ь»… Він уявляє собі народ, в якім інтернаціональні ідеї опанували душі половини того народу, патріотичною ж лишилася тільки друга половина. Повстали би тоді непорозуміння і дискусії, ідея народу була би жива, присутня в усіх у м а х. Але природа п о ч у т т я, зв'язана з тою ідеєю, була б різна і зовсім инакша в кожної з тих половин людности. З одного боку, почуття прив'язаности й посвяти, з другого – нехіті, ненависти або байдужости (себто б р а к п о ч у т т я). Зусилля одної половини, що мала за ціль заховання народу як єдности, паралізувала би і їм протиставилася би байдужість або спротив другої половини, яка стреміла би переламати границі національної відрубности, усувалася би від співділання в національнім чині, лучилася би зі своїми інтернаціоналістичними співвизнавцями в инших країнах. В таких умовинах, хоч би всі були навіть д о с к о н а л о д у м а ю ч и м и людьми і прагнули добра для цілого людського роду, народ був би дуже слабий і, мабуть, яко такий хутко перестав би існувати. Бо хоч обидві половини й любили би свій народ, але інтернаціоналісти не розрізняли б «добра всіх» від добра цілости, себто нації. Для них не було народу, як цілости, як чогось, далеко більшого від суми живучих одиниць. Для них добробут, і то матеріяльний добробут всіх живучих або лише їхньої більшости, був чимось, чим невільно було жертвувати для майбутнього. Народи, верхівка яких має таке поняття про «щастя всіх», – недовговічні[4].

Супроти конечности вибору між добром всіх і добром цілости знайшовся бельгійський народ у 1914 році. «Чи не є правдоподібне – питає Довґал, – що коли б бельгійський народ згодився на панування німців, то матеріяльний добробут всіх живучих горожан Бельгії міг би навіть зрости, не зменшитися? Навпаки, вибір, який зробили бельгійці, не лише потягнув утрату життя великого числа горожан і гіркі терпіння для решти, але вимагав і великих матеріяльних жертв на те, щоби могла бути втримана цілість, могла розвиватися як незалежний народ. Були й такі, які казали, що могли би так само добре жити під німецьким пануванням, бо правили би ними щонайменше так само добре, а може й ліпше, аніж їхній уряд, що для Бельгії було б ліпше, коли б увійшла до групи німецьких державок як член федерації». Але бельгійці вибрали инший вихід, бо в них власне глибоко вкоренився той другий патріотизм, що дбав не про користі моменту, не про матеріяльний добробут, не про добро всіх, лише про тривалість народу як незалежної цілости[5]…

Перший патріотизм дбає про так званий добробут одиниць чи клас, хоч би народ як цілість згинув, бо любить перш сей добробут, а потім Бельгію чи Німеччину, залежно від того, де той добробут знайде. Ubi bene, ibi patria[6].

Не йде мені про війну. Йде про загальне наставлення, про настрій сього патріотизму. Йде про дві речі: перше – про розуміння, що світ є світом конфліктів, не ідилій, не вигоди. Друге – треба любити своє, напр[иклад], любити свою прекрасну срібну землю Закарпаття, але любити лише її, а не, скажімо, водночас Прагу.

Ось підстави того вищого патріотизму. Хто їх не має, той скоріше чи пізніше знизиться до ролі панегіристів: П.Тичини, В.Ґренджі-Донського та инших або, коли хочете актуальнішого прикладу, – до ролі раси Ґукси.

Візьмімо Росію давню й теперішню. В нас вона є предметом адорації. Але адорують у ній якраз те, що варто відкинути. Не зауважують, натомість, тих рис, які зробили з неї великий народ. Не зауважують рис вищого, не загумінкового патріотизму.

---

[4] Dougall W. Mc. Psychologja grupy. – Lwów, 1930. – C. 292 і наст.

[5] Ibid., C. 294.

[6] Там добре, де батьківщина (лат.)

Сі риси – се передусім цілісність, нероздвоєність, виключність, шовіністичність російського патріотизму. Сим імпонував він і своїм, і чужим, навіть европейським снобам. «Аз єсмь Господь Бог твой. Да не будуть тобі бозі инії, разві мене» – сі слова трискають гарячим приском з усіх маніфестів, заяв і постанов царів і комісарів, з часописів, зі сторінок російської літератури колишньої й теперішньої.

Сим той патріотизм так страшенно різнився від нашого. В нас так часто, замість власного Бога, тісною юрбою товпилися не раз на покуті чужі: чи то слов'янство, чи Союз Народів, соціяльна революція, чи Схід Европи, чи ще щось инше. Многобожність була і в Еладі, і в Римі. Але там все ж хтось тримав булаву: Зевс чи Юпітер. В нас була демократія, голови не було, було безголов'я навіть на Олімпі.

Ось постать царя Миколи І. Виїмково цілісна. Як устрій держави він визнавав абсолютну монархію або республіку. Гібридною формою конституційної монархії гидився. З тих самих причин не хотів визнати унії, визнаючи православ'я і римське католицтво. Можна було боротися з ним і з ідеєю, якої був блискучим втіленням. Але треба визнати, що мав стиль, почуття власного права з ласки Божої. Як домптер у клітку до левів, входив до ув'язнених декабристів. І завше ті ломилися морально, майже завше кінчали актом каяття, «припадали до стіп Його Величности…» Так робили декабристи, М.Бакунін, В.Кельсієв, співробітник О.Герцена та инші. Віра в свою місію, ідею, певність себе – ось чим колись імпонував царат.

І то навіть чужим. Єва Бальзак, уроджена Жевуська, пише в 1851 р. до одного знайомого про чар, який робила на Бальзака постать царя: «Перед смертю він обдумував новий твір, де мав нищити перверзні революційні доктрини, що від кількох років підточують нашу суспільну будову… Цар Микола був предметом його особливого культу. Він дивився на нього як на єдиного представника в Европі спасенної засади авторитету. Бальзак все мав перед собою бюст царя. Він казав, що йому ставало легше на серці, оглядаючи сю чудову голову, що вона заспокоювала його журбу за майбутнє Европи, що в сім імператорськім погляді було щось величаве, незрушиме, що мусило вдаряти маси, як жива маніфестація божеської думки...»[7] В Миколі І втілювалася ідея, яка триста літ накидала себе мільйонам людей. Було се безумовне переконання в своїй вищости, в покликанні панувати, в'язати й рішати, милувати й карати, у вищости своєї породи і породи народу, над яким панував. Гордість невільника, служити під таким великим володарем, входила як суттєвий складник у почуття патріотизму росіян, які дивилися на себе як на вищу расу. Се почуття вищости одідичили по цараті й большевики. І так, як царат, голомшив наш загумінковий патріотизм, викликаючи захоплення у П.Куліша до царів, у М.Костомарова до російського народу, так тою самою зброєю голомшать теперішній наш загумінковий патріотизм большевики з їхнім новим декалогом, новою інквізицією, новими «Четьями Мінеями», новим цезарем і папою в одній особі, догмою безпомилковости. Слова «да не будуть тобі бозі инії, разві мене» не звучать як жарт в устах наслідників Романових…

Той самий дух виключности і власної вищости віє і від цілої російської літератури: від І.Турґенєва, О.Пушкіна, В.Бєлінського, який, сам переслідуваний царатом, приплескував йому за те, що заслав Т.Шевченка. Національна гордість, претензії панувати над иншими, над світом голосною луною відбивається від творів О.Блока й І.Бабеля.

І перед сею силою не витримала душа многих наших сучасників, як перед силою Миколи І заломилися Г.Квітка, М.Костомаров і М.Драгоманов, що писав:

Ти русин північний, один з всіх братів,
Велике зложив государство.

[7] Lu, 9. XI. 1934.

Нехай же та сила послужить на поміч
Слабішим братам у слов'янстві.

Гуманісти, вороги сили, як ідеалу для свого народу, завше, як «слабші», схиляли голову перед силою чужого. Їм імпонував розмах тої сили, їх сліпила жагучість тої віри, що спалила їхню, що розтрощила їх, ота «московська сила, велика, велетенська, фатальна», як писав М.Хвильовий; яка «кістки і нерви дерла нам, немов залізним терпугом», як плакався В.Сосюра; яка «ломить нас і наказує йти, куди схоче», навіть «стріляти у мету, яку недавно будував своїми власними руками, як певний щит», як звірюється Б.Антоненко-Давидович…

Ся фатальна віра роз'їла й зломила цілий наш ясний і бадьорий патріотизм 1917 р., що взяв собі за символ Володимирів тризуб. Ся ж віра, пів віку тому, зломила збуджений Т.Шевченком козацький патріотизм. Ся ж віра загнала нас назад у вузький хлів провінціялізму з мовою, апострофами, причинками до причинків, піснями, фольклором, етнографією, серпом і молотом, і плугом, залишаючи собі меч і перо: два найважливіші знаряддя пануючих – воякa і жерця, того, який укладає обов'язкове для всіх «вірую», і того, який стинає єретиків, що проти того «вірую» повстають.

Що лежить в основі того патріотизму Миколи I, большевиків, бельгійців? Нічого, тільки віра в своє право первородства, у вищість, право порядкувати, володіти своєю землею або світом; в готовості на всякі жертви для сеї ідеї чи примхи, в погорді до вигоди; в абсолютнім зась всякому, хто хотів би зіпхнути їх із їхнього становища, в готовости до скоку; в розлеглості їхніх забаганок, у відчуванні, що ті забаганки здобуваються найбільшими зусиллями і жертвами, в готовости на них; у переконанні, що світ – се арена конфліктів, не ідилій.

«З усіх форм суспільного протиставлення, – каже Довґал, – конфлікт і боротьба найсильніше діють на розвій національної свідомости і національного характеру, бо перед зором всіх одиниць ставлять спільну ціль, а се ж передумова, щоб осягнути найвищий ступінь напняття збірної психічної активности і волі. В сих умовинах ідея нації і воля, що прямує до її оборони…, запановують над усім в умі одиниці»[8].

Про вагу «протиставлення» для формування національної душі говорить й инший автор, француз: патріотична «пристрасть складається з двох відрухів…. Спочатку людина стверджує в серці певну подібність, свою певну спільність з иншими людьми. Вона говорить: «Сі люди тої самої породи, що й я». Або: «Вони мають ті самі інтереси, що й я, ті самі спомини, ті самі сподіванки». Вона каже: «Вони мої брати». Потім вона збирає тих людей, подібних до неї, зачеркує довкруги них коло і відділяє їх від «тих, що не є її братами…» Всяка нація постає тоді, коли складається з тих двох відрухів. Подібне лучиться з подібним, потім відділяється від неподібного». Сей процес спостерігаємо в усій природі. Всяка збірна істота мусить мати волю з'єднатися і волю протиставитися: любов і ненависть[9].

Те саме иншими словами сказав італієць В.Парето: «Прив'язання до своєї віри і відраза до віри чужинецької є, назагал, покажчиком інтенсивного відчуття власної віри. Добре, що люди чину мають і се прив'язання, і сю відразу»[10].

Навмисне підкреслюю тут слово «відчуття». Бо не можна уважати ідею, саму ідею за порушуючу силу наших вчинків. «Самі ідеї тої мотивуючої сили не мають. Уявлення якогось предмету аж тоді стає імпульсом до чину, коли уявлений предмет

[8] Dougall W. Mc. Op. cit. – C. 285.
[9] Julien Benda. Discours a la nation europeenne. – C. 285-287.
[10] Pareto V. Traité de Sociologie générale. – § 1853.

стане предметом якогось тривкого почування», предметом любови, ненависти, адорації або погорди. Розум грає другорядну ролю…»[11].

У нас дуже багато балакають про «свідомий розум» як стимул до чину, як підставу, на якій будується патріотизм. На мою думку, краще про се сказав Остин Чемберлен, знаний політик Великої Британії, член нації, якій, мабуть, ніхто не відмовить у почутті патріотизму. Як міністр закордонних справ, ось що заявив він у Женеві на трибуні Союзу народів: «Те, що пхає нас англійців до чину, се – традиції, прив'язання, пересуди, емоції або почування. Рідко коли віч-на-віч із великою проблемою ми даємо себе вести суворій логіці філософа чи історика, які студіюють у спокою, здалека від гамору, щоденного життя»[12].

Прекрасним прикладом застосування сеї філософії в житті може служити, напр[иклад], сцена з уже названих «Бенґальських гусарів». У тюрмі у противника наймолодший, готовий заломитися перед грозьбою тортур, кидає блюзнірські слова на Англію. Він не знає: до якого чорта має берегти її військові таємниці в тій далекій Індії? Тоді встає Купер – Мак-Ґреґорі і хоче йому се логічно витолкувати, намагаючись повторити тираду, яку колись чув від майора, чого треба бути вірним прапорові, не зраджувати своєї країни та ин. Се йому слабо вдається. Купер не може зв'язати двох слів і на скріплення своїх доказів ударом п'ястука збиває молокососа-єретика з ніг. Ось спосіб поступування народу, до якого належать ті гусари, той Чемберлен. Ось їхній патріотизм. У нас багато говорять про «стихійну волю і свідому волю». Перша, мовляв, спонтанна, незорганізована, без ясних цілей. Друга – зорганізована, з певними цілями. «Трагедією є, коли в політичнім житті веде перед стихійна, а не свідома воля»[13]. Та «свідома воля», мовляв, мусить бути і підставою патріотизму. Але я таки схиляюся до думки О.Чемберлена. Річ ясна, що кожна воля мусить бути усвідомлена. Але не до того ступеня, щоб те усвідомлювання, вивертаючи на бік всі «за» і «проти», забивало всяку волю і всякий стимул чину! Та «неусвідомлена» воля, «неусвідомлена» любов до свого краю добре провадить і О.Чемберлена, і Мак-Ґреґорі, і мільйони їм подібних, є дійсним організуючим чинником. Тим часом, коли, н[априклад], «усвідомлена» воля соціялістів веде їх простісінько до національної зради, в табір Інтернаціоналу. Се, мабуть, не випадок, що про значення «свідомої волі» і про першенство «розуму» над чуттям говорять якраз ті, які так охоче підлягають всякій чужій волі, які з цілим своїм суверенним розумом такі безпорадні перед аргументами противника.

Читайте чолобитні В.Винниченка, П.Тичини чи когось иншого: чи спить у них розум? Ні, кожний з них добре уявляє собі катастрофу, що несе большевизм на Україну. Але що ж, коли у них з особою Сталіна не в'яжеться тривке почуття ненависти, яке в'яжеться, напр[иклад], з особою Б.Мусоліні з англійської вулиці, що в'яжеться в Сталіна з уявою про Україну… Тим чолобитникам чуже почуття самопошани, зневаги, почуття своєї вищости. Тому і не постає в них ніякий імпульс до чину, до того чину, який є прикметою вищого патріотизму… А коли і є якесь почуття в тих чолобитників, то скоріше – почуття своєї нижчости. В такому випадку се почуття стає стимулом до чину, але до чину самопониження, самообпльовування… Се те почуття нижчости, яке унормоване у формі лояльности до царя, керувало вчинками малоросійського дворянства за Г.Квітки-Основ'яненка… Напевно, в становищі Англії не була ні Фінляндія, ні Чехія. Тим не менше вони здобулися на реакцію проти Росії чи проти Австрії, на вияв свого – якого ж инакшого патріотизму, аніж згадані щойно сталінські панегіристи!

---

[11] Dougall W. Mc. Op. cit. – C. 282.

[12] Matin, 15. X. 1935.

[13] Звіт із відчиту д-ра В. Старосольського про «розум і волю» // «Українські Вісті». – 7. II. б. р.

Мені скажуть: ні В.Винниченко, ні П.Тичина не були у становищі Е.Ідена. Напевно! Не був у його становищі і Т.Шевченко. Але, тим не менше, в ньому жило те саме патріотичне почуття, що в бельгійців, що в Ідена, що в англійців, коли він писав: «Караюсь, мучуся, але не каюсь». Коли під гнівним оком поета розсипалася, мов нежива, потуга царату, яким погорджував, якого ненавидів… Патріотизм «Сну», «Кавказу» і «Заповіту» був инший, аніж патріотизм В.Ґренджі-Донського чи В.Сосюри. Коли Т.Шевченко і писав оди, то до Гуса. Наші ж закарпатські патріоти до Гуса оди не написали би, бо не був він ані президентом, ані навіть міністром Чеської Республіки… Патріотизм Г.Квітки, який любив свою країну і царя; патріотизм В.Винниченка, який любив свою країну і Сталіна; патріотизм В.Ґренджі-Донського, який любив свою країну і Масарика; патріотизм отих швайцарців, які любили свою верховину і Людовіків французьких; патріотизм М.Драгоманова, який любив свою країну і, як маму рідну, велику Росію; патріотизм соціялістів, які любили свою країну і людськість, Інтернаціонал чи Лігу Націй, які страшно тішаться, коли їм удасться знайти неіснуючий закон розкладу держав і повстання якихось надрядних, наддержавних формацій, – се п а т р і о т и з м провінціяла рідного загумінку. Патріотизм селянина, який любить свою Полтавщину чи Бретань, але так само вищу спільноту – Москву чи короля в Парижі. Се патріотизм рідної дзвіниці, яка ніколи не є йому г о л о в н и м осередком. Патріотизм, що завше молиться на якусь столицю, якому завше міродатним буде її мода, смак, добрий тон, навіть мова. Патріотизм племени, не нації – регіоналізм.

Щоби знайти якийсь зрозумілий символ, скажу так: о д и н п а т р і о т и з м, локальний, місцевий, – се патріотизм середньовічного біргера-міщанина, який журиться лише вузькими справами свого оточеного мурами міста, але залишає лицарям, що сидять по своїх замках, мов орли у гнізді, розбиватися по великих, битих шляхах. Другий патріотизм – власне патріотизм тих лицарів, пануючої верстви, яка д и к т у є бюргерові-міщанинові, які і скільки податків має платити, якої віри, католицької чи гугенотської, триматися (cujus regio ejus religio[14]) і якому королеві, англійському Едвардові чи французькому Карлові, служити… Се все були для бюргера-міщанина речі абстрактні й неважливі. Він журився лише своїм майном, своїми достатками…

Коли греки, посли царя, принесли Святославові, щоб здихатися його, «злато і паволоки», князь, не глянувши, віддав їх своїм «отрокам». Коли ж нові посли принесли йому мечі і зброю, він радо прийняв їх і тішився ними. І донесли посли цареві: «Лют се муж хоче бити, яко іміння не брежеть, а оружие ємлеть». Се був один патріотизм. Другий був патріотизм «татарських людей», яким байдуже було, хто «оружіє ємлеть»: їхній князь чи хан, аби зберегти своє «іміння». Символи двох патріотизмів – добробут і панування.

Я сказав би, що в сім оголеному від всяких доктрин інстинкті панування і лежить суть того патріотизму, який ми подивляємо в англійців, бельгійців, росіян. Старий Мольтке дивувався, що доктрини, якими Франція звойовувала Німеччину, мінялися. То з'являвся француз за Реном, як вояк правдивої віри, то як вояк революції, то цивілізації, а все з одною метою – підбити сусіда. Кіплінґ у своїх оповіданнях потрафив зіскребти брехливо-балакучу хвилеву шкіру і знайти під людиною з часів машини людину Гомера і Біблії… Людина зі своїми інстинктами є завше та сама. І коли ви читаєте, напр[иклад], совітського письменника І.Бабеля «Конармію», яка вогнем і мечем перейшла Україну, то з нього на вас визирає не людина СССР, але людина з Біблії.

У мої студентські часи в Петербурзі стрів я одного російського соціяліста, людину енергійну і жертвенну. Коли він познайомився з цілями українського націо-

[14] Чия земля, того й релігія (лат.)

нального руху, ніколи не забуду, як блиснули його очі і як він, ледве пануючи над собою, скрикнув: «Ага, так ось т а к і ваші цілі, о с ь ч о г о ви чекаєте від повалення царату... Ну, добре, на другий день по революції ми з вами ще поговоримо!..» І в його очах миготів уже тоді весь фанатизм і вся ненависть до нас і Керенського, і Лєніна, і Дзержинського, і Постишева!

Очевидно, в публічних виступах оті предтечі Дзержинських вистерігалися говорити просто: «Ми з вами порахуємося», з вами, з українцями. Так «розпускати язика» було б і недемократично, і неполітично. Як писав знаний правник Вальтер Роде, ніколи не каже переможець до подоланого: «Ми хочемо, щоби тебе не було, отже, ти є зрадник». Хитрун каже: «Тому, що ти зрадник, ми хочемо, щоби тебе не було». Тому большевики, насамперед, подбали про логічне виправдання своєї політики супроти нас. Вони проголосили, що йдуть порахуватися з нашою «контрреволюцією», коли з димом пускали наші села, або з «наймитами закордонного капіталу», коли сараною налітали на країну «ставків, млинків і вишневих садків». Але суть від того не мінялася. Так колись орди озброєних північних французів сплюндрували вогнем і мечем багату країну альбіґойських «єретиків» офіційно за те, що ті були маніхейцями (себто приписували створення світу двом засадам, добрій і злій, Богові і дияволові), на ділі «тому, що так завше буває: хто мав багатства, але не вмів їх боронити, мусив бачити, як їх йому грабував той, хто, хоч бідний, мав енергію до боротьби і перемоги»[15].

Річ ясна, оте своє «ми з вами поговоримо», оту милу розмову пізніше умотивовували предтечі Дзержинського різними прекрасними гаслами. Але не свою ненависть логічно випроваджували вони зі своїх теорій, а своїми теоріями пізніше прикривали ту первісну незнищенну ненависть, свій чисто емоційний патріотизм. Се позасвідоме, душевне наставлення, душевна конструкція накинути себе – п р а д ж е р е л о т о г о п а т р і о т и з м у. Воно найважливіше, воно міродатне. Решта – лаштунки, маски. Коли упокорена німецька делегація з Ерцберґером на чолі, перейшовши німецькі лінії восени 1918 року, простувала до маленького ліска, де чекав їх у салоні-вагоні французький маршал Фош, німці опинилися перед салонкою Наполеона III. Фош хотів змазати ганьбу 1871 року і показав, може, не хотячи, що в сім страшнім конфлікті не французька республіка бореться з німецьким цісарством, не захід зі сходом, не цивілізація з культурою, а вічні й однакові вчора і нині, інстинкти двох пануючих рас, однакові вчора і нині, незалежні від їхньої кожночасної форми. А коли розбита Франція в 1871 р. по абдикації Наполеона питала Бісмарка, що все йшов наперед, з ким же він воює, коли Наполеон зрікся, той відповів, що з королем Людовіком XIV. А лорд Іден заявив, що стара Англія буде гостинна до Мусоліні й охоче, в разі потреби, дасть йому притулок, як колись Наполеонові на острові св. Олени. Бачите, яку зникаючу роль грають у сих патріотизмах ідеології, теорії і слова?

Ще маркантніший приклад. У споминах Бесідовського один із учасників наїзду совітської кінноти на Україну оповідає, як вони пацифікували наше село, як із димом пускали хати, а на Соловки гонили селян. І пише: «Н е р а з м е н і з д а в а л о с я, щ о я к о м а н д у ю г у с а р а м и М і х е л ь с о н а, щ о п р и б о р к у в а л и с е л я н с ь к е п о в с т а н н я П у ґ а ч о в а». Хто був Міхельсон? Се був генерал Катерини II, якому було доручено розбити й розпорошити банди Пугачова. Ідеологія, якою прикривав свій рейд Міхельсон, була цілком противна і навіть ворожа большевицькому завойовнику України. Міхельсон був слуга цариці, а Пугачов звеличується в большевиків як революціонер, бо, де йшов, проголошував знесення панщини, крі-

[15] Vilfredo Pareto. Op. cit. – § 2516.

пацтва… А большевики, в їхній уяві, нищили наше контрреволюційне село. І все ж совітський соціялістичний письменник, кавалерист на Україні, уявляв себе гусаром Міхельсона! Аберація? Ні! Лише доказ, яку малу роль у розумовій мотивації тих патріотів грають слова і програми. Перед ним лежали українські селянські джунглі, як перед генералом Катерини – надволжанські джунглі широкої маси отих біргерів-міщан, орачів-селян, маси, над якою панує вища верства, аристократія, чи вищий народ білої кости, і він карав бунт тої черни проти нових, у їхній уяві, лицарів, яким чернь мусила платити данину, як Катеринині кріпаки. Правдивою причиною його діяльности було оте підсвідоме почуття своєї вищости, приналежности до вибраної пануючої верстви або народу… Так мусили себе почувати на Україні генерали Петра І, легіони маршала Лотея у Мароко, Кіченера в Судані або Ґрацияні в Абісинії. Те почуття сили, права панувати діє тут не та чи инша ідея, бо, як бачимо, той совітський письменник сам властиво не знає, яка ідея рухає ним, плутає часи, противників, епохи, верстви, як плутали їх Іден, Бісмарк, Фош. Лишається тільки ота гола жага вищої касти, яка потім уже добирає виправдання для неї, добирає логічне обґрунтування для свого нелогічного почуття патріотизму. Коли б вовк, що пориває ягня, міг говорити, він теж видумав би якусь прекрасну теорію, щоб виправдати свій вчинок. Як знаємо в байці про вовка і ягня, сей перший навіть старається дібрати такі аргументи. І направду, вони не звучать менш переконливо, ніж аргументи Сталіна чи Кіченера. Не треба думати, що та підсвідома воля утриматися за всяку ціну є підставою лише зачіпного патріотизму. Так само й оборонного. Джерело патріотизму Еспанії, що боролася з Наполеоном, або патріотизму українського села і міста було тим самим. Висувалися Різні логічні виправдання того бажання самоутвердження: оборона віри (XVII в.), свободи проти деспотії (перша половина XVIII в.), оборона осілої цивілізації проти номадів (XX вік). Суть справи від того не мінялася. Так само, як не мінялася суть справи для росіян від того, чи на Україну наїздили генерали Петра І чи III Інтернаціоналу. Щасливі ті, що бачать життя таким, яким воно є, без маскараду і фраз. І смішні ті, які дійсно прикладають вагу до вовчих теорій і аргументів, які доводять, що власна ж теорія того чи иншого Міхельсона забороняє йому таке нечемне поступування. Як два на два – чотири, ясно, що соціяліст так поступати не може! Неможливо ж, щоби два на два було на Україні п'ять! Се ж суперечить логіці математики чи соціялізму! Тим убогим духам придалася б глибока увага Т.Ґобса: коли б від того, чи два на два є чотири чи п'ять, залежали інтереси мільйонів, то за те чотири чи п'ять билися б і кривавилися б тисячі людей, точнісінько так, як кривавляться за Маркса чи за Тризуб. Не розум, не калькуляція, не теорія лежить в основі патріотизму. В його основі лежить почуття голе, безмотивне почуття панувати. Почуття, якого ніколи не зрозуміють ті, що «розумом» гадають розв'язати зовсім не розумову, не логічну природу спору. Чи в них говорить нерозум? Часто, але часто й самообман, коли, закоханий у спокою, змушує себе вірити в гарні слова, яких ніколи не ощаджують убогим духом Міхельсони.

Італійський соціолог каже: «Люди мають дуже яскраво виражене бажання надати логічну політуру своїм акціям і апостеріорі винаходити для них причини, які одначе ніколи не є правдиві»[16].

А инші люди мають непереможну охоту вірити в ті неправдиві причини як у дійсні. Напр[иклад], що большевизм направду підбивав Україну, щоб її визволити. Vulgus vult decipi, ergo decipiatur[17]. Або по-українськи: дурня і в церкві б'ють.

[16] Pareto V. Op. cit. – § 154 і §1710.

[17] Простак прагне бути ошуканим, тож нехай його ошукують (лат.)

Мені скажуть, що твердити се – значить спроваджувати закон нашого життя до законів джунглів! Я нічого не спроваджую, а стверджую факт. Я його не видумав. Бідні ті, які його не можуть або не хочуть бачити. Визнаю, що символ того патріотизму, який втілюється то в генералі-погромнику Міхельсоні, то в кітці, готовій до скоку, чи в тигрі, чи, може, як в Одисеї, в тім страшнім вепрі, в тім «кабані, що з леговиська виліз, сторчки щетину піднявши, з яскравими страшно очима» і став перед Улісом, не все є приємний для ока. Але коли вже в и б и р а т и , то не знати кого: тієї потвори чи її, провінціялами ушляхетнену, гуманну відміну… Англієць П.Мелфорд пише: «Всі істоти, що живуть дико, знаходять певного роду благостан у собі природних умовах існування. В шаленому екстазі любовного крику, що вилітає удосвіта з горлянки чудового птаха понад верхів'я дерев, щоби покликати до себе «її», оцю незнайому, в тім, що сей птах саме так уформований і так тремтячий із зворушення може гукати в тім місці, в т і м п р а в д а і щ а с т я й о г о ж и т т я ! Цілком так само, як для дикого кота є те щастя і правда в його пружавім, незрівняннім скоку, яким той звабливий і жорстокий демон перегризає тому птахові горло, що співав тріюмф життю… Так, але де ся п р а в д а і с я п р и н а д а , коли людина підливає в шинку пивом товщ, що з неї звисає?.. Вираз обличчя такої людини підозріло пригадує се огидне створіння, в яке дурна годівля з пекельною злобою перетворила чистого, звинного і жвавого дика, яка того дика попросту усвинила… Бо свиня – се діло і злочин людини, найочевидніший доказ, у що обертається «правда», коли до неї візьметься людина, щоби її «уліпшити» з погляду своєї тупої перспективи черева… Тому кажу, що грішить людина проти безконечної свідомости, коли все одно, чим спонукана, бачить «поступ» у фактах, які є лише доказом звиродніння: ось сильне, звинне і чисте створіння переміняється в брудний клуб м'яса, що живиться падлиною, що важить сотки фунтів, а вона, людина, дає тій потворі золоту медаль за те, що слабі ноги вже її двигати не можуть!..»[18]

Прошу мені вибачити, але маю враження, що многі гуманісти, які стремлять ушляхетнити зоологічне життя, і створити «кращий» тип «культурної людини», мимоволі може допроваджують ось до таких прикладів досконалости. Такий згуманізований тип людини чи народу уникає жорстокої боротьби за існування, дістає обильний харч, медалі і нагороди, але мусить із непрохідних шляхів у лісі перейти до гноївки в хліві, щоби таки скінчити під ножем…

У нас часто уживається дурне окреслення «зоологічний шовінізм». Коли його приймемо, то зараз побачимо, що властиво є д в а з о о л о г і ч н і п а т р і о т и з м и , бо обидва спираються на підсвідомім інстинкті породи... Який з них кращий – річ смаку.

Але певне одно, що тим «усвиненням» кінчиться патріотизм отсих, що заперечують «зоологічний» патріотизм. Вони лишаються патріотами, але такими, як Шпонька, пан Халявський, Обломов, наше «малоросійське дворянство», яке почало панегіриками на честь царів, а скінчило на забиванні мух у своїх маєтках. Як Абд-уль-Гамід у своєму гаремі. Як емір бухарський, васал царя, що в своїм пестрім халаті збуджував сміх юрби, коли приїздив улітку до Ялти у Крим. Як індійські магараджі, гладкі, огрядні, налляті, що за продане право первородства удостоювалися чести стояти за спиною крісла англійського короля.

І так само, як неправдою є, що згуманізовані і «ушляхетнені» типи міжлюдської чи міжнародної менажерії є дуже шляхетні, так неправдою є, що ті «неушляхетнені», ті типи Кіченерів, Лотея, Ідена, що вони завше огидні, дикі і несмачні! Чи типи Лопе де Веґи є типами уємними? Чи типи, виховані на його творчості, що основується

[18] Frentice Mulford. Moc ducha.

переважно на мотивах помсти за зневажену честь нації, що вчить не прощати ворогові, що виховала націю, об гранітову непримиримість якої розбилися горді задуми Наполеона, що, мов її добрий дух, привела еспанську патріотичну молодь на вежі Сараґоси і в провалля Самосьєри, чи сі типи є уємними типами? Чи типи англо-індуських офіцерів Кіплінґа, які закликають помститися за мертвого побратима, є типи уємні? Читайте його «Людина, що була» і побачите, скільки шляхетности і героїзму криється в сих типах![19]

Сим «зоологічним» типам завдячують народи не завше, як у випадку татар чи большевиків, руїну. Часто вони творили великі речі, прокладали в пралісах шляхи, відкривали Америки; як Англія в Судані, а Італія в Абісинії, здобували на пісках сотки тисяч гектарів нової урожайної землі, де могли б жити сі шляхетні примірники, що ледве двигали на слабих ногах своє вигодуване тіло; зносили рабство і неволю в диких країнах; разом із нашим князем Ігорем пускалися в далекі половецькі степи; були організаторами великих спільнот, культур, цивілізацій, хрестових походів. Вони ж творили і незалежні нації – ся каста, як пруські юнкери, англійська аристократія, японські самураї, сі офіцери з «Бенґальських гусарів», варяги, Вільгельми Завойовники, Ґарибальді й Вашинґтони.

Хто мав таку вдачу, в кого був живий сей патріотизм, в тих були міцні постанови, бо вірили вони лише в себе. В того була вічна готовість до оборони, бо не ідилією було в них життя і не за хлівом тужили вони… І навпаки, ті, які відкидали їхні чесноти, які не носили в собі великої правди життя, кінчали саме тим хлівом. Кінчали, як ті греки, що по упадку держави розсипалися по Римській імперії, яких Ювенал викпиває як лакеїв і комедіянтів, здібних на всякі штуки, щоби лиш подобатися переможцеві, які сміялися, коли сміявся римлянин і заливалися ревними сльозами, коли той плакав.

«Або як ті німці часів французького короля Людовіка XIV, які, – пише французький академік Жак Бенвіль, – старалися наслідувати наші звичаї, говорити нашою мовою»; як та Німеччина, що стала за Людовіка XIV якоюсь провінцією, «де народ-плем'я ще говорив своїм сільським «патуа», наріччям, жаргоном, діялектом, але де освічені люди послуговувалися лише французькою мовою, де німці уважали за честь служити в армії французького короля»; де Людовік XIV був, як його називав Лабрюєр, «добрим пастирем», що вмів єднати одних золотою неволею, других добровільним рабством; де освічені французи питали: «нащо насилувати німців, коли вони самі так спішаться служити нам?»[20]

І навіть Ґете казав Екерманові: «Співати пісні ненависти без ненависти? Як міг би я, що визнаю тільки культуру і варварство, як міг би я ненавидіти (французький) народ, найкультурніший на землі, якому сам завдячую велику частину своєї власної культури?» Се, може, й було дуже шляхетно, але коли такі настрої запанували в цілому німецькому народі, стала його земля переїзним шляхом для французів, другий раз – для москалів, для всіх, чию культуру чи силу подивляли німці…

І лише, коли в Німеччині народилися Фіхте, Арндт, Ґерес та инші, оті «зоологічні шовіністи», народився і новий не провінційний німецький патріотизм, який зробив із Німеччини націю.

Подібно було з Францією. Шовінізм *Леона Доде*, його похід проти заливу сучасної Франції німецьким духом, проти інвазії Ваґнера, Геґеля, Канта, врятував Францію від інвазії Людендорфа. Так само, як брак нашого протесту проти О.Пушкіна

[19] Грицай О. Лопе де Веґа // «Вістник». – 1936. – Кн. І.
Кіплінґ Р. Людина, що була // «Вістник». – 1935. – Кн. XII.
[20] Jaquces Bainville. Histoire de deux peuples.

і Л.Толстого обезвладнив нас і підготував большевицьку інвазію Муравйова. Гарні слова писали МДрагоманов і навіть І.Франко, протестуючи проти фанатизму Т.Шевченка, проти духа якобінства, але заник того духа завше стягає народ до ряду націй-провінцій…

«Патріотичне чуття, – писав Леон Доде, – се любов до свого окруження і до землі, на якій хто живе. Нарешті, і гнів стає теж оруддям... патріотизму. Я пригадую собі слова мого старого вчителя фехтунку. «Мій дорогий, – казав він мені, – щоби добре битися шаблями, треба шаліти (il faut rager[21]). Певно, гнів – се гріх, але на війні... felix culpa[22]».

Ся felix culpa моментально, як бачимо, прокидалася і в Ідена, і в Мусоліні, і в совітському Міхельсоні, і в англійському адміралі Нельсоні, який наказував своїм людям любити короля і ненавидіти французів, як чортів. Навіть у жидів. «Я свідомо говорю Німеччина, а не Гітлер, – пише жид-сіоніст В.Жаботинський, – не Гітлер, а німецький народ…. Німецький народ дав Гітлерові половину своїх виборчих голосів… Кожний із нас знає німців, які всім серцем противляться гітлерівському режимові», і їм готовий Жаботинський потиснути руку. «Але рахуватися з ними було б те саме, що рахуватися не з локомотивом, який тягне двадцять возів, а з вагонами, які «не винні», що локомотив їх тягне»[23].

У всіх них, тих, яких я щойно згадав, підставою патріотизму є ся «підсвідома воля», яка ж мудріша за «свідому» тих, які, навіть під колесами вагонів, ніколи не видадуть голосу протесту, бо чи ж вагони винні? Чи винен російський пролетаріят, що має на чолі Лєніна або Сталіна? Чи винна жидівська маса, коли в її імені діють большевики Урицькі, Троцькі і Яґоди? Чи винна російська демократія, що її осідлав царат?.. Їхня «свідома» воля ніколи не зрозуміє, що то є та felix culpa Леона Доде... Сеї felix culpa не знайдемо ні сліду ні в листах до Сталіна В.Винниченка, ні в словах М.Костомарова, що «історія веде не до розкладу, не до ворожнечі цілого слов'янського народу, але до згоди і взаємности», ні в поезіях В.Сосюри, П.Тичини чи В.Ґренджі-Донського, ні в писаннях В'яч[еслава] Липинського про «братній по крови і культурі народ російський». Ні в Є.Онацького, що мріє про «ідеальну справедливість, загальну для цілого людства», про «спільне поняття міжнародної справедливости[24], який є занаївний, щоби припустити існування справедливости «лише для сильних», який вірить не в силу патріотичного почуття свого народу, а в слабість його в чужого народу… О наскільки шляхетніший і мудріший від них був покійний президент Сполучених Держав Теодор Рузвелт, який казав: «Засадою в політиці є говорити ніжно і тримати добру палицю в руці…» Де вмирає та felix culpa, там запановує вигода. Де запановує вигода, там не може бути культу одного Бога, бо тоді вже нема наказу: «Да не будеть тобі бозі инії, разві мене», бо тоді той Бог кращий, за яким вигідніше живеться… Тоді наступає момент, коли з «вірнопідданим благоговінням» цілують руку царя чи цариці. Тоді хиляться перед якимсь Миколою, який втілює неугнуту догму, стиль, почуття вищости.

О.Ґерцен писав: «Аристократія, яка не вірить у свою незалежність, в своє право, що спочиває в крові і в білій кості, то не аристократія, а челядь», юрба, голота…

До такої челяди дав себе зіпхнути не один народ, якому заміцним вином був патріотизм народів-панів. Такою челяддю були Безбородьки, Крушевани, Рененкампфи і потомки гордих січовиків, лицарів-хрестоносців і бояр молдавських, «жадною тол-

[21] Вада люті (франц.)
[22] Щаслива думка (лат.)
[23] «Разсвєт». – 1933– Ч. 472.
[24] «Українське Слово». – 1935. – Ч. 129.

пою стоящие у трона» російських царів. Се були ті винародовлені мадярські, чеські, хорватські шляхетські роди, підпора трону Габсбурґів аж до XIX віку, ті, які шукали в завойовника задоволення своїх стремлінь до слави, блиску і культури ціною виречення власної національности. Вони засвоювали собі чужий патріотизм, лишаючи для себе патріотизм місцевий, племінний, що виявлявся в любові до рідних танців, напитків, наїдків і пісень.

Нації, в яких жив комплекс нижчости, сей племінний патріотизм, коли вони ще не зовсім рішилися зійти до значення народів-племен, басків чи провансальців, як напр[иклад] італійці, з болем питали: чи сей їхній стан триватиме вічно? Але історія вже дала на се відповідь. Ми є свідками нечуваного, наглого винесення нових націй на арену життя. Я пригадую, ким були італійці в дні мого дитинства. Були се люди, що розносили на продаж гіпсові фігурки, ходили з віслюками і мавпами по ярмарках і дворах розважати публіку, тенори, які приїздили до тої чи иншої столиці порядної держави… Всі знали, що Італія має армію. Але італійський генерал був, як швайцарський адмірал. Ким були чехи? Чехи – то не була навіть нація, то був фах музи́ки або, як видумали злосливі віденці, музи́ки або злодія, що, як народиться, хапає або за сопілку, або за крейцар… Німеччина була ще перед 1870 р. країною композиторів і поетів, щоб нагло перемінитися в країну Мольтке і Бісмарка, великих державних мужів з'єдиненої німецької нації… На Японію дивилися за мого дитинства з глумом і з погордою, значно більшою, як тепер дивляться на абісинців… Як же сі давні погляди змінилися! Німеччина була першою країною Заходу, що дала нам нечуваний приклад того, як з'єднана нація може зовсім змінитися в своїй вдачі, своїм наставленні до світу, своїх імпульсах протягом одного-однісінького покоління. Багато книжок обговорюють се явище, дають йому різні оцінки, але всі автори однозгідні щодо радикальности тої зміни, яка зайшла зненацька в німецькому народі в такім короткім часі. Ся величезна трансформація народу доконалася практично протягом якихось двадцяти літ. Але зміна була переведена так основно, що майже все, що недавно було головною прикметою «германського» типу, за кількадесят літ зовсім щезло. Зміна зайшла не лише в одиницях, в їхніх приватних поглядах на речі. Ні, ся зміна була глибока і динамічна, вона охопила буквально цілу націю. Її вплив на історію нашої цивілізації хутко відчули всі. Се діло довершила мала правляча верства народу відповідним його вихованням.

Подібна зміна зайшла на наших очах у психології другої нації – Японії. В часі так само короткім. Два покоління там вистачило, щоби до непізнання змінити душу того народу, який стрибнув від феодалізму до модерних часів одним велетенським скоком. Зміна в звичках народу, досі доматорського, соціяльних поглядах, в напруженні національної свідомости наступила ніби на помах чудодійної палички. З орієнтального народу, свідомого своєї безрадности і нижчости, замкнутого від світу, уникаючого конфліктів, постала свідома себе і своїх великих намірів Велика Британія Сходу… В часі двох поколінь Японія досягла становища, якого инші народи добивалися зусиллям кількасот літ.

Подібний випадок зайшов із фашистівською Італією, що до невпізнання змінила цілу вдачу народу, ціле моральне і духове обличчя нації, до того часу лінивої, недолужної, жебрацької, замкнутої в своєму півострові…

Як се було можливо?

Відповідь на се пробує дати американський автор Кід[25]. На його гадку, розвій цивілізації залежить не так, як досі думали, від вродженої дідичности, майже незмін-

[25] Тут і далі цитую книжку B. Kidd «Science of power».

ної, що переходить від батьків до дітей, як від дідичности соціяльної, культурної, психічної, яку передає одне покоління другому прикладом і вихованням. На розвій цивілізації впливають не так фізичні риси нашого знищимого тіла, що їх одідичуємо від родичів, як риси нашої душі, які нова генерація отримує через виховання. Коли в тім вихованні (наука і приклад) наступає перерва, народ може змінитися до непізнання, хоча закони фізичного дідицтва **ділатимуть**, як і досі. І навпаки, коли молоде покоління піддати впливам нової збірної психічної дідичности, – народ радикально змінюється.

Таке виховання може створити нову націю, прищепити народові нові ідеали, нову вдачу, новий характер, нові навички, нову дисципліну, новий життєвий стиль. Може надати новій генерації зовсім нову психіку, нову душу. Плекання тих чи инших почуттів може запалити серця новими ідеями, новими ідеалами, зробити їх здібними на не знати які жертви. Прикладом можуть служити ті мільйони юнаків Великої Британії, які під час Світової війни добровільно затягнулися під королівські прапори, пішли на жертви і смерть у службі своїй справі. Сила посвяти, яка пхнула ті мільйони на жертви за ідеали англійської нації, завдячує своє постання не внутрішній індивідуальній дідичности одиниць, а збірній дідичности, яку засвоїло те покоління ще в дитинстві під впливом емоції ідеалу, збудженого прикладом і наукою...

Головним чинником, який проводить сю душевну переміну, є збудження нових психічних емоцій. Коли з тим чи иншим способом поведінки, з якимсь ідеалом виховання зв'язується сильне емотивне зворушення, таке сильне, що людина готова на всякі жертви за нову правду, яку вщепили її малій вразливій душі. Кід пише: «Велика таємниця віку, що йде, є, що цивілізація спочиває не на розумі, а на почутті…» Завдання інтелекту – не душити ті емоції, а їх контролювати. Своїй новій виховній системі завдячують, каже американський автор, німці той величезний ідейний підйом і захоплення, яке вони виявили в останній війні. А те виховання, що викувало нову душу народу, було ділом малої жменьки людей: міністра освіти в Прусії в 1879 р[оці] Адальберта Фалька і короля Вільгельма II. Сі двоє виробили подрібний план морального виховання молоді, розбудження в ній духа посвяти для загалу, духа жертвенности, ідеалізацію своєї нації та її великости. Сі ідеї нове виховання через школу вирило в душах дітей і молоді, міцно в'яжучи їх із почуттям обов'язку і жертви, з моментом чисто емотивним.

Тим способом створено нову чисто моральну, культурну дідичність, передавану з покоління в покоління, дідичність, зовсім незалежну від протоплазматичної тяглости. Вроджена дідичність була в одиниці, та друга – поза нею, в суспільності. Елементи першої, коли й змінюються, то дуже поволі, другої – можуть змінитися нагло… Душа нової людини – се tabula rasa[26], яку все можна викарбувати новим ідеалом. Фізичний добір, гігієна – се ніщо, порівнюючи з могутніми засобами тої другої дідичности...

Вороги теорії Кіда не припускають наглої зміни в душевній конструкції народу, як і в фізичній конструкції одиниці, але їхня наука не витримує критики фактів, як не витримують подібні до неї політичні теорії, що нові нації в XX віці не постають.

Кід покликується на чужі і свої експерименти, щоби довести, що всі свої навички, навіть звірята, завдячують не вродженим інстинктам, не внутрішній дідичности, а вихованню (дідичности соціяльній). Тим прагне довести можливість наглої трансформації звичок, симпатій і антипатій тої чи иншої людської породи, її світогляду.

[26] *букв.:* чиста дошка (лат.)

Напр[иклад], досліди в лондонському зоологічному саду ствердили, що більшість звірят, народжених у неволі, – вовки, барани, лиси, – цілком невразливі до труйливих гадюк, не відчувають перед ними ніякого страху. Не відчувають його і жаби, які на волі є головною поживою для гадюк. Отже, шляхом фізичної дідичности предки не передали їм того інстинкту. Так само і малі дикі птахи не відчувають страху перед котом (дорослі – так!). Автор приходить до висновку, що коли той інстинкт потім з'являється, то як вислід суспільної дідичности, накинутий молодим дресурою і прикладом, під умовою викликання в них відповідної могутньої емоції. Свої настрої і нахили звірі не одідичують, їм їх вщеплюють вихованням…

Кід наводить цікавий власний досвід над дикими качками. Йому вдалося сполошити дику качку саме тоді, як вилуплювалися з яєць молоді. Качка відлетіла, і молоді довірливо сідали на руку дослідника, не виявляючи ніякої боязні перед своїм страшним дідичним ворогом. Від часів печерної людини уряджує наш рід лови на сю породу птахів, і видно, що інстинкт ворожости до людини не закорінився в тім ґатунку… Але ось людина відійшла, самичка зблизилася до дітей і з певної віддалі зачала гукати їх до себе. Вона ціла дрижала зі зворушення. Кожне її пір'ячко тріпотіло, мов шарпане вітром. Над нею завис великий страх перед людиною. І сей страх шляхом емоційного зараження передався молодим. Коли дослідник зблизився до них знову, самичка відлетіла, голосним криком остерігаючи малих перед небезпекою. І малі зараз побігли ховатися, тріпаючи своїми цюрупалками крильцят, із пронизливим свистом, повні незнаного досі переляку... Пташки були немовбито замінені. Вони стали дикими, огорнуті панікою, яку дослідникові вже не вдалося втишити. Птахи вже перенеслися в инший світ, з якого не було повороту… Хто обсервував явища паніки людської юрби, яка піддавалася їй лише заражена емоціями инших людей, переляканих якимось фактом, що перед тим ту юрбу зовсім не лякав; хто обсервував, як індичка тривожним клекотом збирала в гущавину своїх малих, коли чула в повітрі над собою шуліку, той бачив ті самі з'явища: коли та чи инша поведінка виходила не з інстинкту, лише емотивно була накинута ззовні…

Чи не так буває і в суспільності? Чи не так, як тих малих каченят, колись Англія чи французькі Людовіки брали як не на руки, то за руки німецьких князиків, яким і в голові не було, що мають перед собою страшного ворога?.. Правда, були і в Німеччині люди, як Фіхте, Арндт, Ґерес та инші, що теж, «дрижачи зі зворушення», голосною пересторогою кричали до земляків не бути довірливими, не давати себе приручити. Але сі голоси не діяли на вже сформовану людину, призвичаєну до покори і довір'я ще з тих часів, коли навіть Ґете, свідок нечуваного пониження Німеччини, казав, що не може виступати проти французів, які створили таку незрівнянну культуру…

Сі голоси перестороги ділали слабо в той час, коли хмара апостолів інтернаціоналізму закорковувала мозок нації теоріями про братерство всіх порід і людей, цілком як у нас, коли всякий виступ проти герольдів російської інвазії – сих Толстих і Достоєвських, п'ятнувався, ба, п'ятнується, як виступ проти культури взагалі...

І щойно, коли з'явився спершу Бісмарк, а потім Гітлер, коли науку Фіхте, Тройчке, Ніцше шляхом соціяльної дідичности зачала нова Німеччина вщеплювати в мозки нового покоління, щойно тоді могла постати правдива нова німецька нація! Щойно тоді, коли шляхом виховання, розбудження нових емоцій, нових ідеалів посвяти для них перетоплено італійців у казані фашизму, постала нова італійська нація! Правда, постанню тих націй товаришив вибух скаженини з боку їхніх вчорашніх французьких чи англійських опікунів, але одно треба визнати: коли давніше закордон любив Німеччину за Бетховена, за її науку і культуру, за старий Гайдель-

берґ чи Гетинґен, а Італію – за Рафаеля і Форум романум, за Неаполь, а в суті речі за їхню неофензивність, за уступлення зі шляху великих імперіялістичних народів, то тепер та любов, може, й ослабла, але пошана, респект перед тими націями зріс! Як і перед японцями. Їх можуть тепер прозивати «імперіялістами», «бандитами», але вже не макаками. Поступ, якому можна позаздрити!

Що ті народи так нагло випнулися вгору, так несподівано зголосили свою рівноправність, се завдячують вони прищепленню того нового патріотизму, нової гами нових емоцій: любови, ненависти, віри, надії, духа посвяти, нових ідеалів, погорди до вигідництва, ставлення інтересів цілости над інтереси всіх.

У вогні сеї нової науки спопеліли старі погляди Ґете, спопеліла стара поетична, але недолужна країна лінивих неаполітанських лацароні, або самовідданих Рененкампфів. Спопеліли загумінкові патріотизми рідної дзвіниці. Постали нові типи, подібні до тих, яких, от як тих бенґальських гусарів, систематично виховувала в своїх Ітоні й Оксфорді мудра й обачна Англія. Спопеліла, як попеліє в нашій уяві хохол-гречкосій І.Котляревського чи Шельменко в порівнянні з суворими постатями князівських часів, які оживають у прагненнях доби.

«Вплив колективного ідеалу, – пише Кід, – накинутого молодій душі, розбуджування відповідних емоцій, необчислимий. Се єдина причина, здібна впровадити в рух найглибшу силу, яка дрімає в людській природі. Певно, чинники географічні, економічні, матеріяльні, різного роду мають теж своє велике значення. Але істотний елемент сили збірноти є в отій соціяльній дідичності, в передачі емоцій та ідеалу. Раз накинутий, сей ідеалізм стає виразом живої душі народу», живої і несмертельної. Раз накинутого, його вже не дасться так легко знищити. Доказ того, що Німеччина Бісмарка, хоч улягла коаліції п'ятдесяти народів, все ж, навіть змушена до капітуляції, переможеною себе не визнала; накинути собі почуття нижчости (що, звичайно, в таких випадках наступає) не дала і свого ідеалу, який упродовж чотирьох років кривавих змагань вибивали їй із голови Фоші і Вайґани, Кіченери і Брусилови, Першинги і Діаци, не зреклася!

Є два патріотизми: локальний і загальний. Той, що крутиться довкола якогось сонця, і той, що сам собі є сонцем. Другий не раз прибирає форми страшні, як та примара, що з'явилася Улісові, але перший завше веде до того згуманізування і ушляхетнення, до тої карикатури в хліві, про яку оповідає Мелфорд. Вибирати між ними – річ смаку. Але ті, які відкидають другий, повинні усвідомити, що мусять скінчити першим. Бо третього між ними природа ще не винайшла…

Патріотизм і характер

Є одна річ, одне «щось», без якого нема патріотизму. Сим «щось», сею найважнішою силою є характер. Нема поняття більш несхопимого від поняття «характер»; з ним, як із душею: хто скаже, що є душа? Але подібно, як кожний із нас відрізнить мертвого від живого, так і того, хто має характер, від того, хто заступає його фразою.

Моторами історії, які здвигають і валять народи, є одиниці, за якими тягнеться маса. В мирні часи і в критичні, в монархіях і в республіках. А тою чудодійною силою, яка ті одиниці підносить вгору, даючи їм владу над числом, є їхня ***сила характеру***. Провадить иншими не завше найінтелігентніший, не завше найдужчий, але все – найзавзятіший той, що виявляє найтвердішу вдачу.

Впертість, моральна відвага, всі риси, що складають поняття «характер», є невідкличні для всякого, хто прагне вести инших. Мойсей, Магомет, Олександр Великий,

Тамерлан, Атила, Цезар, Ришельє, Піт, Бісмарк, Кромвел, Наполеон – усі відзначалися небуденною силою характеру. Амбіція, навіть геніяльність – ніщо, де нема характеру. Амбіція може зайти на манівці, розум заплутатися в сумнівах, тільки незломний, мов віра, лишається характер[27].

Що ж се є характер?

Се передусім в и т р и в а л і с т ь . Коли одного літнього дня 1918 р[оку] донесли Ж.Б.Клемансо, що Німеччина питає про умови капітуляції, повний зворушення, старий тигр промовив: «Сорок літ чекав я на сей день!» Се була витривалість! Бо він не лише чекав, а протягом майже пів віку активно працював над тим, щоб приспішити сей час, щоб помститися за зневажену колись Францію, наражаючи себе на прізвище «англійського запроданця» (бо знав, що без Англії Франція не переможе), на безнастанні поєдинки з противниками, які, мов свора псів, обступали його, для яких ідея реваншу-відплати була празниковою відзнакою, припинаною в свято і відкидуваною на брук по святі, а не як для нього – першою і останньою любов'ю.

І все це витримав той «небезпечний вар'ят» (як його звали противники), не міняючи віх по одній чи другій невдачі, не видумуючи для заспокоєння совісти теорій про «невикональність завдань», про «несприятливі обставини» і т[ому] п[одібне]. А коли від реву «грубої Берти» бряжчали вже шибки паризьких будівель, коли уряд втік до Бордо і паніка готова була перекинутися з запілля на фронт, тоді прийшов його час. Тоді очі Франції звернулися на «небезпечного вар'ята», який від 1871 р. витримав при одній ідеї, при одній вірі, при одній пристрасти, об яку остаточно розбився furor teutonicus[28].

Що є силою характеру?

С е є п е в н і с т ь с е б е , певність вибраної лінії, думки. Се вміння знайти свою мету наосліп, не даючи себе звести вбік болотяним вогням, се знати, чого хочеш і дуже сього хотіти. Се вміти в рішаючу хвилину сказати «так» чи «ні», стати по одній або по другій стороні барикади. Се вміти вибрати, а не вмерти від сумніву, мов той Буриданів віслюк, який сконав, хитаючись між жолобами із сіном та вівсом. Певність себе – се сміливість Давида перед Голіятом, голандців – перед Еспанією в XVI в., ірландців – перед Англією. Певність себе – се вміти вкладати голову в пащу живого лева, а не тягнути за хвіст мертвого.

Коли хочете знати, що то є певність себе, познайомтеся з історією відкриття планети Нептун. До 1846 р. ніхто не підозрівав її існування. Але англійський астроном Джон Адамс, обсервуючи збочення в русі Урана, прийшов до висновку, що їхньою причиною є якась незнана планета. Його не слухали, але, певний своєї думки, він не дав себе спантеличити, хоч досі заобсервовані факти були проти нього. Нарешті, спираючись на обчислення Адамса, знайдено нову планету та її місце у Всесвіті. Своєю ідеєю задав він брехню «фактам», не «факти» його ідеї… Як часто «реальні політики» відраджують шукати незнаних зірок лише тому, що їхній підсліпуватий зір їх не добачає, лише тому, що не люблять гонити за незнаним, новим, що вірять «фактам», усталеним иншими, а не мрії, зродженій у власній душі.

Ось що таке певність себе, без якої не зробити ніякого діла ні одиниці, ні спільноті.

Що є силою характеру?

Се вірність переконанням, вірність ідеї. Се готовість йти з нею до слави й до загину, як кажуть німці, зв'язатися з нею auf Gedeih und Verderb[29]. Се готовість трак-

---

[27] Séché A. De la Dictature.

[28] Тевтонський (німецький) наступ (лат.)

[29] У добрі і погибелі (нім.)

тувати, мов особистого неприятеля, ворога своєї справи. Се значить зробити собі з переконання догму віри. Вірність ідеї – се не безхарактерне стрибання справа наліво і, навпаки, під маскою «ідейних шукань», се не дискутування над тим, чи має право народ жити чи ні, чи вовк у бабусинім очіпку є вовк чи бабуся, або що «не знати ще, що з того вийде».

Коли я роздумую над сею філософією «не можна знати», над диспутами з Ефіяльтами, мені пригадуються епізоди з єгипетського походу Бонапарта. Він взяв із собою вчених, які викопували скарби фараонів, і ослів, які везли ті скарби і амуніцію. Коли бедуїни атакували французький відділ, він шикувався в чотирикутник, і тоді розлягалася команда: «Осли і вчені, до середини!» Щоб не заважали тим, що б'ються… Лише провідники, які не толерували в своїх рядах учених-диспутантів у критичний момент, які не дозволяли критикувати почуття патріотизму, лишали слід в історії, не безхарактерні скептики, які в рішаючі хвилини давали себе збити кожному розумовому аргументові.

Про того ж Жоржа Клемансо писав Лойд Джордж: «Ненависть Клемансо до Німеччини була повна такого скупченого й дикого завзяття, якого я не бачив навіть у найгірших англійських германофобів. У тих ворожість до Німеччини все виглядала трохи вирахувано й театрально. Ненависть Клемансо лежала в крові. Він був одним страшним вулканом особистого, національного й релігійного ненависництва»[30].

Се почування ворожости до иншої ідеї, яке є тільки відворотною стороною сліпого прив'язання до своєї, є підставою всякого характеру і всякого патріотизму. Се є та відданість, яку вимагають супроти своєї країни начальники і родичі від пластуна, яка жадає від нього звертатися без намислу проти кожного, хто зле про них відзивається. Ся відданість справі є однією з головних сил характеру. Хто без неї служить своєму колективові, будує будинок на піску. Той не знає, що таке правдивий патріотизм.

Що є силою характеру?

Се є замилування в пригодах, в незнаному, в новому, потяг до непевних шляхів. Се сила, яка гонила англійських пуритан за океан в казкову Америку, на власний ризик і страх. Се сила, що пульсувала в серцях каліфорнійських шукачів золота, що пхала до їхнього чину Лівінґстона і Ліндберґа. Се пошуки нових земель, нових овидів, нових досягнень, се замилування в атмосфері конфліктів і поборюваних перешкод людей, яких манить блискуче марево в пустині, які не задовольняються сірим світом повсякденщини, яких гнітить щастя пса на ланцюгу. Се движучі сили життя і основні прикмети великих характерів. Коли б Клемансо або Фош програли в 1918 р., напевно, перейшли б до історії як необчисленні авантюрники. Біля колиски кожного великого народу завше стояв якийсь «небезпечний вар'ят», який оживлює, скріпляє, активізує збірне почуття патріотизму.

Що є силою характеру?

Се ніколи не зражатися невдачею.

«Паде лиш той, хто не хоче зачинати наново», – каже один англійський пластовий письменник. Коли ви часом і послизнетеся, нічого не вадить: на ноги і зачинайте знов… Тільки завше зачинати знов і ніколи не визнавати себе за поконаного. Таким має бути провідник.

Такими були угорці, що «зачали знову» по Вілаґошу. Таким був Орлик, що «зачав знову» по Полтаві…

Що є силою характеру?

Се культ успіху. «Великі папи, – каже О.Шпенґлер, – головачі англійських партій, доки кермували справами, давали себе вести тим самим засадам, що й за-

[30] N. Fr. Presse, 27. XI. 1929.

войовники, й бунтівники всіх часів… Катехизм успіху! Без нього не було б ані церков, ані англійських колоній, ані великих американських маєтків, ні звитяжних стрясень..., ні щасливих народів»[31].

Культ успіху – се не вірити в різні Хо, се не нарікати: «Ах, як же можна без природних границь, без «союзу»! Ах, чи не завернути ще перед стартом, бо така далека мета, а бігти так трудно». Але певна своєї вищости й післанництва цивілізувати кольорові народи, запанувала англійська нація в далекій Африці, Індії, Єгипті, хоч була се задалека мета, хоч «факти» географічні до того її зовсім не управнювали, хоч імовірніше було б, коли б над тими землями лопотіла не корогва Альбіону, віддаленого від них на десятки тисяч миль, а, напр[иклад], Туреччини чи Росії, що майже сусідували з тими країнами чудес, лише, що не мали того твердого характеру, не сповідували того «катехизму успіху», не мали «певности себе» британської раси.

«Аби моє зверху було!» – ось засада великих характерів, коли за нею криється не дрібна амбіційка, а велика амбіція, не похопливість, істерія й розчарування, а вперта праця… Чи знаєте ви, напр[иклад], що над своїми діялогами працював Платон вісімнадцять літ? Коперник над своїм «Революціóнес» – тридцять шість? Лютер над коментарем «Генезису» – десять? Що аби лиш переписати твори Ґете, потрібно шістдесят літ праці одного писаря? Що геніяльність Наполеона полягала у вмінню спати п'ять годин на добу, у дріб'язковому перестудіюванню безчисленних щоденних рапортів, у вмінні виконати працю останнього вояка, у пам'яті, яка не забувала про останню дурну гармату у віддаленім гарнізоні, якої могло не бути в рапорті, але яка завше була в його голові?

Культ успіху – се культ великої амбіції і великої праці, не дрібних амбіційок, не дбання про Schein (здаватися), замість про Sein (бути), не культ фасаду, не журба, замість про внутрішню культуру, про наліплену ззовні офіціяльну відзнаку («редактор», «т-во людей з вищою освітою», «член академії», «посол» і пр.[оче]). Культ успіху – се не хвилеве захоплення з переходом до моментальної зневіри людей, які хотіли б за рік вивчитися на Шекспіра, а за два – збудувати «власну хату». Культ успіху – се бажання по кожному упадку зриватися на ноги, to try again (пробувати знову), бо, хто боїться невдач і розчарувань, той згори програв свою життєву ставку, будь се одиниця чи народ.

Що є силою характеру?

Се почуття чести. В пластовім правильнику стоїть, що коли пластун під словом чести каже «се є так», то се є так! Се значить мати почуття відповідальности і говорити те, що робиш, а робити те, що говориш. Се значить усувати «ніяких», бо ніякі – се всякі, ні теплі, ні холодні, вічно готові перекинутися від одних до других. Се значить, коли ви кажете, що щось на вашу думку є так, то се мусить бути так.

Що є силою характеру?

Се є завше бути готовим сповнити свій обов'язок. Що значить бути готовим? Ось приклад. Перед війною першим лордом британської адміраліції був Вінстон Черчил. У час незакаламученого миру, довго перед 1914 р., Черчил готувався до війни. У воєнній палаті адміраліції мав величезну мапу, на якій кожного дня зазначалося розташування головних одиниць німецького флоту. І Черчил залюбки заскочував своїх підвладних старшин несподіваним запитанням: «Що треба робити, коли сеї ночі вибухне війна з Німеччиною?» Не дивниця, що коли ся війна дійсно вибухнула, Велика Британія була нею найменше заскочена. Мобілізація морських резервів, заряджена

[31] Untergang des Abendlandes, II. 553.

Черчилем 1 серпня 1914 р., без уповноваження кабінету дозволила Великій Британії виступити зараз по зірванні дипломатичних зносин з цілою своєю збройною морською силою в її повній бойовій готовості[32].

Що значить бути готовим сповнити свій обов'язок?

Читайте про місіонерську діяльність єзуїтів по заложенні ордену. Папа Григорій XIII віддав їм церкву Санто Стефано Ротондо, і єзуїти оздобили її чудовими фресками, що представляли жахливі сцени катування мучеників за віру. А кардинал Палеоті писав, що «не треба боятися малювати страждання християн в цілім їх страхіттю… Тим способом хоче Церква не тільки звеличати відвагу мучеників, але й запалити вогнем душу своїх синів». Тим способом вчила Церква своїх місіонерів завше б у т и г о т о в и м и до мучеництва за ідею, формувала героїчні душі. В заокеанських краях єзуїти «завше готові», чулися «вояками» великої армії, що йде на боротьбу і смерть, підлеглими своєму «генералові», які не сміли дезертирувати. Коли в Бразилії впали місіонери жертвою кальвіністів, вони були приготовані на се, а патер Ґодой перед масакрою заохочував їх словами: «Не зраджуйте прапору!»[33]

Виховати й підтримати в мирні часи готовість на найстрашніше – ось що значить «бути готовим» виконати свій обов'язок. Без сього не варті нічого ніяка релігія, ніяка одиниця, ніякий народ.

Що таке сила характеру?

Се значить д б а т и з а с п р а в у, н е з а с е б е. За те, щоб дати «мата», а не, щоб стратити найменше «хлопців». Коли лордові Кіченерові донесли, що післаний розсаджувати одну гору транспорт динаміту вилетів у повітря разом із поручником, що його провадив, Кіченер запитав: «Скільки, отже, матеріялу потребуєте ви ще?» Він зреагував инакше, аніж реагувала донедавна ще наша преса на червоний терор за Збручем, для якої безумством був навіть протест проти терору, бо стільки хат піде ще з димом, стільки буде нових жертв… «Гуманність, – казав Айнзидель, – не коштує нічого, а звільняє нас від усіх тяжких зобов'язань думки і чину»[34]. Гуманність – се виправдання для лінивства думки, для безхарактерности. Наскільки знаю, що не збудовано нею досі ні одної держави.

Що є силою характеру?

Се вміння в о л о д і т и с о б о ю. Хто читав колись про кораблі-пастки під час великої війни, той знає, що се значить панувати над собою. Той знає про се, хто читав про подвиги «Farnborough»[35], військового корабля, укритого під прапором торговельного, якого завданням було підставляти свої боки німецьким «У-ботам», аби, звабивши їх до себе, затопити схованими гарматами… Той знає, скільки нелюдсько-зимної крови треба мати, щоби зі знищеним мотором, поламаними щоглами, напів перебитою залогою ждати безчинно підходу ворога, чекаючи його або смерти, коли одна хвилина неспокою коштує життя… Панувати над собою – се не як варвар, з якого сміявся Демостен, що в бійці лише хапається за ударене місце, нездібний «вичитати грозячий удар із очей противника, нездібний заслонитися заздалегідь від нападу»… Се з зимною кров'ю вміти орієнтуватися, звідки прийде найближчий удар, се вміти передбачати тяги противника і їм запобігти, як японці в ніч розпочаття війни в Порт-Артурськім рейді, як Нельсон під Копенгаґою. А всі вони, особливо англійці, могли доконати всього тому, що змалку заправлялися в силі характеру, вчилися розрахову-

[32] Churchill W. The world crisis.

[33] Emile Mále. Le Martyre dans l'art de la Contre Reforme // Revue de Paris. – 15. II. 1929.

[34] W v. Ensidel. Metamorphose des Bürgers.

[35] «Фарнборо» (англ.)

вати далекосяглість своїх поступків, силу своїх рухів та прецизійність, передусім в спорті і в змаганні. Звідти, з плекання характеру, виріс їхній патріотизм.

Що є силою характеру?

Се, нарешті, вміти дивитися на життя, як на гру, не бути по-хамськи втішеним по виграній і по-хамськи пригнобленим по програній, завше всяку небезпеку зустрічати сміхом… Прикладом того мужнього ставлення до сваволі долі служить упокорена, але сильна духом Німеччина. Недавно в Стокгольмі відбулося торжество вручення Нобелівської літературної нагороди лавреатові, знаному німецькому письменникові Томасові Манові. У своїй відповіді дякував Ман за відзначення не своє, а в його особі генія німецького народу. Його мовчазний героїзм, що не скаржиться і не просить ласки, символізує Ман в постаті Св[ятого] Севастьяна, юнака, прив'язаного до стовпа, цілого простромленого списами й мечами й усміхненого. «Німеччина, – говорив Ман, – через свою повоєнну поезію... зберегла свою честь: політично, бо не запалася в анархію терпіння, бо зберегла свою державу, і духово, бо здолала східну засаду терпіння получити з західною засадою форми, знаходячи в самім болю красу»[36]. Красу, скажу я, глуму над даремними зусиллями противника, красу афірмації життя, незважаючи ні на що, красу піднесення ідеї над тваринний біль, красу вірности своєму Богові до кінця. З Євангелії знаємо, що ся вірність, що каже перетерпіти до кінця, – се запорука воскресіння… Не тільки одиниць, але й народів.

Що є силою характеру?

Се є наставлення душі, оспіване в однім сильнім вірші Редарда Кіплінґа, який, як не поет, передаю прозою:

Коли ти можеш бачити зруйноване діло ***цілого*** свого життя
І без слів взятися будувати його наново,
Або за одним ударом – стратити виграну сотки партій
Без ні одного порушення і ні одного зітхання...
Коли ти можеш бути коханком, не шаліючи з любови,
Коли ти можеш бути сильним, не перестаючи бути ніжним…
Коли ти можеш любити всіх приятелів, як братів, але так, щоб ніхто з них не був **усім** для тебе,
Коли ти вмієш розважати, спостерігати й пізнавати,
Не стаючи ніколи скептиком або руїнником,
Мріяти, та не даючи твоїй мрії стати твоїм паном…
Коли ти потрафиш бути суворим, не впадаючи ніколи в лють,
Коли ти вмієш бути відважним, а ніколи безросудним,
Коли вмієш бути добрим, коли ти вмієш бути мудрим,
Не стаючи моралізатором, ні педантом,
Коли ти вмієш зберегти свою відвагу і не стратити голови, коли всі инші довкола тратять її, –
Тоді князі, боги, щастя і перемога, стануть на віки твоїми вірними рабами,
Тоді ти станеш людиною…

А з людей, не з ганчірок чи опудал, складається нація. Хто не виховає людини, не виховає народу, не виховає патріотизму. «Твори Кіплінґа, – каже французький критик Брион, – більш помогли затягати охотників до британської армії в Індії, аніж обіцянки вербункових капралів. Не капрали, не зовнішня принука, не мус викували англійську націю, лише Кіплінґи, які прищеплювали молоді смак пригод, життя,

[36] Berl[iner] Tagbl[at], 1929, № 591.

повного небезпек на далеких шляхах, за далекими морями. Хто виховував характер британця, творив Велику Британію.

Хто викаже силу характеру в дрібнім, викаже її й у великім. Витривалий у щоденнім житті, буде витривалим і тоді, коли доля поставить його в становище Клемансо… Хто вміє «бути готовим» у щоденнім житті, той буде ним і тоді, коли стане Черчилем. Хто в малих справах ставить на своєму, той не злякається перешкод і у великих, як Лютер, який готовий був їхати на диспути з противниками, хоч би, казав він, зустріли його там стільки тисяч чортів, скільки було черепиць на дахах у Вормсі… Твердо йти своєю життєвою дорогою може тільки нація людей великих характерів. Суспільність безхарактерна, навіть при сприяючих обставинах, навіть при чужій допомозі, не створить нічого. Завше перекидатиметься від захвату до розпачу, тратитиме голову по перших невдачах, переоцінюватиме силу перешкоди, а не довірятиме власній, хоч би й як «свідома» була свого «ідеалу»… Вашинґтон, О'Конел не мали спершу сеї «свідомости»: обидва були довший час патріотами метрополії. Але їхній характер, витривалість іти раз обраним шляхом до найдальших консеквенцій, почуття чести, впертість помогли їм довершити їхнє діло (про яке спершу навіть не думали) в становищі, в якім «свідомі» відразу свого «ідеалу» безхарактерники стараються його вихитрувати, вижебрати, вичарувати або вимолити, щоби наприкінці зрадити… Сама «свідомість» не поможе, ні сам запал. **Великі речі стоять у сім світі твердими характерами, бо й світ сей не є м'який.**

Говорять не раз у нас про «гармонію» у вихованні, що, мовляв, треба «гармонійно» розвивати всі здібності, не лише характер, але й свідомість, силу волі, знання і пр[оче]. Але казати таке – значить казати забагато і нічого: «Qui trop émbrasse, mal etreint» («Хто забагато обіймає – мало стискає»). Бо казати, що треба розвивати всі здібності душі, – се програма для нас, для наших внуків і для прадідів, се загальник. Нам же треба звернути увагу на те, що в даній хвилині історичній є на потребу. А сим, безперечно, є передусім виховання твердих характерів. Розум може кермувати вашою енергією, але не створити її. Життя є динамічне. Робимо його доцільним, даючи ідеальний напрямок його енергіям, але сама енергія є ірраціональна і ніяким знанням не покликати її до життя. Коли ви занадто загналися в один бік, тільки наглий і сильний зворот в инший бік поставить вас на належний шлях, не шукання «гармонії».

Вірність ідеї і країні, витривалість, певність себе, внутрішня дисципліна, вміння завше бути готовим, почуття чести, катехизм успіху, замилування просторами, шукання пригод і сміх в обличчя небезпеки? Се ж і є те наставлення душі, без якого нема великих характерів, ні великих спільнот, ні великих задумів, ні великого патріотизму. Сей душевний гарт скоріше, аніж книжкою, можна виховати фізичними вправами і вихованням. З початку XIX в. жив і діяв в Англії Томас Арнолд, піонер спортового руху і фізичної культури. Його спершу поборювали і викпивали, дітей забирали з коледжів, де не вчилися, лише спортували. Та хутко започаткований ним рух поширився в Англії і на континенті, а один француз писав про Арнолда, який він мав величезний вплив на зріст і силу характеру... англійця? – Ні, британської імперії[37].

Хто гартує тіло, гартує душу, а моральний гарт і характерність – се фундамент сильної нації. Блез Паскаль казав: «Спершу вправляйтеся, а віра прийде сама собою», а Гнат Лойола вважав зовнішні вправи за засіб для збудження відповідних почувань… Є анекдот про славного журналіста Жирардена, який дістав візиту одного

[37] George Ferré. A propos de la reforme scolaire. – Matin. – Nr. 16678.

політичного противника, що прийшов із наміром допровадити справу до поєдинку. Але Жирарден потім, як забив другого свого противника Кареля, постановив більше не поєдинкуватися. Бачачи подразнення гостя, він відмовився говорити з ним, аж той не сів у запропонований йому вигідний м'який фотель. Коли се сталося, розмова прийняла лагідний перебіг і скінчилася добре. Чи ж можна було гніватися, затопившись у м'якому фотелі? Був би се завеликий контраст між станом душі та положенням, несприятливим виявляти ґвалтовні почування! Такий контраст суперечить людській вдачі… А навів я сей анекдот на те, щоби збудити рефлексії: чи не винна в многих життєвих невдачах обставина, що занадто призвичаювалися люди до м'яких фотелів, теплих посад і вигідного життя, до м'якого, кімнатного виховання, не сприятливого виявляти сильні почування, і, кажу просто, до формування сильних характерів?

Скажуть, чи ж не є в сім щось зневажливе для душі – викликати чисто механічними штучними способами бажаний стан душі? Ні! Бо є глибший зміст у такім вихованні. Воно вказує, що нове наставлення душі не вичитується лише з книжок, що, аби засвоїти ідеї нового морального гарту, треба ними жити, цілим єством, мати їх у кожнім фібрі тіла, в крові. Лише тоді будуть вони не чужорідним тілом, що випаде при першім стрясенні, а органічною частиною нашого «Я».

Та чи ж се не утопія? Ні!

Одні навички можна замінити на инші, не раз протягом однієї лише генерації. Чому б се не було можливе серед людей, коли се можливе в природі? Знана річ, напр[иклад], що в Новій Зеландії водяться папуги, які з вегетеріянців стали споживачами баранячого сала від того часу, як до Австралії спроваджено овець із Европи. Знані експерименти, коди вихований змалку в товаристві крука голуб ставав м'ясожером. Там, де не стоять на заваді фізіологічні причини, такі метаморфози може довершити свідома людська воля. Досвід показує, що деякі птахи не родяться з готовим почуванням «патріотизму», ворожости до породи (homo sapiens), яка витереблює їхній рід, що се почуття прищеплюється їм щойно вихованням, родичами, які передають молодим нагромаджений мільйонами літ досвід нечислимих поколінь далеких предків, передають емоції, інстинкт створінь, диких і вільних, що гордять хоч би золотою кліткою.

Ті інстинкти свідомо плекати, в їхному вогні перетопити схирлявілу душу, аби зробити її відпорною – ось ціль патріотизму.

Хто виховає в собі силу характеру, той виховає те, що є єдине на потребу, бо решта приложиться! Хто сеї сили не виховає, тому програми і чужі костури поможуть, як мертвому кадило. Без характеру мертвий є всякий патріотизм.

ЄВНУХИ ДОКТРИНИ

Гриць Ґрекул: ...Большевики большевиками, і ми, соціялісти, не є їхніми прихильниками. Але ще менше, ніж їхню, розумію я вашу доктрину. Замість ясної програми, замість ідеї поступу – глупий фанатизм і...

Єретик: Я скінчу за вас: замість доброти, погідности, толеранції до відмінних поглядів, релігія основана на догматах ненависти... Замість щиролюдського соціялізму, опертого на щирогуманнім вихованні народних мас на поступі і загальнім розповсюдженні освіти й науки, – шовінізм.

Гриць Ґрекул: Се звідки?

Єретик: Се з вашого патрона, з людини майже геніяльної, але який у передмові до книжки, звідки я беру сі слова, написав: «Sei ein Mann und folgk mir nicht nach»[1].

Гриць Ґрекул: А, Іван Франко! Але ми вважаємо, що і тепер мусимо за ним іти так само, як і за Михайлом Драгомановим.

Єретик: Очевидно, бо і Драгоманов писав, що треба йти «під більш людяним прапором, аніж прапором релігійного і національного фанатизму». Лише під тим прапором нічого з комунізмом не вдієте.

Гриць Ґрекул: Може під стягом сліпого отаманського романтизму?

Єретик: Лишім отаманів на боці і їхню романтику. Чи ви читали колись Ювенала?

Гриць Ґрекул: ?

Єретик: Сатирика римського. Отже, в того Ювенала є блискуча сатира на «ґрекулів», отих представників поконаної й збезчещеної колишньої Еллади. Вони сунули до Риму, оті «пройдисвіти, виблювані до Риму вітром зі Сходу», оті нікчемні «комедіянти», підлизайки й ошуканці, для яких «нема нічого святого», крім гроша, які задля нього «виконують найпідліші заняття» – граматика, ритора чи магіка, одним словом, універсальної людини. І Ювенал, закоханий у стародавню еллінську культуру, картає отих ґрекулів, як «ахайську галайстру»[2].

Гриць Ґрекул: І що ж то має до річи?

Єретик: Чи можна в тім портреті пізнати нащадків Гомерових героїв? Се був той самий народ, та сама мова лишилась йому, та сама територія, та сама висока освіта. А тим часом народ Ахілів і Демостенів, який із погордою дивився на чужинців як на «варварів», зробився «ахайською галайстрою» без сорому і чести, потрясаючий образ якої дала нам в *«Оргії»* Леся Українка. І то в міру занику «шовінізму», в міру поступу «виховання народних мас» і «духа толеранції»... до варварів. Щось відлетіло з душі тих людей, що робило їх народом.

Гриць Ґрекул: Задалекі се часи. І чужі для нас.

Єретик: То візьмім ближчі й рідніші. Бо такими «ґрекулами» зробилися і ми за цариці Катерини. Пригадуєте, що писав Рум'янцев із України про «ту невеличку жменьку людей», яка инакше про себе не говорила, як «що вони відмінні на цілім світі люди, що нема їх сильніше, нема їх відважніше, нема їх розумніше; що ніде нема нічого доброго, нічого корисного, нічого дійсно свобідного, щоб їм придатися могло, та що все, що в них є, – ліпше від усього».

---

[1] Будь чоловіком і не слідуй за мною (нім.)

[2] Satires de Juvenal, satire III Rome.

Гриць Ґрекул: Не новина, що ваші ідеали сягають аж у XVIII вік, що вам більше до серця припали оті визискувачі народу – князі і гетьмани, ніж новітня демократія.

Єретик: Не в тім річ. Річ у засадничім наставленні якоїсь (все одно якої) класи. Поки на Україні тон надавала ота «жменька», яка ставилася до Рум'янцева і Катерини як до варварів, доти й Україна була. Як же на ній зачали надавати тон Феофани Прокоповичі, ті, що замість себе, мудрішим уважали Петра і йому панегірики писали, а сонце бачили не в Києві, а в Москві (як ґрекули в Римі); як тільки опанував Україну отой «дух толеранції» до відмінних думок, систем, ідеалів, – перестала Україна бути. Тоді і стали ми з «народу малоросійського», як нас ще величати мусив Петро, «черкасішками» – новітніми «ґрекулами»...

Гриць Ґрекул: Певно, XVIII вік трохи до нас ближче, ніж вік Ювенала, але ж у XX віці пропагувати ідеали тої обскурантної доби! Чи ви заперечите, що за той час людськість таки зробила великий крок на шляху поступу?

Єретик: Дуже, від Цезаря до Мусоліні, від Катиліни до Лєніна, від Парацельса до Цайлайса і від Герострата до Зінов'єва... Підставові рушії людських вчинків лишилися ті самі. А коли ви так далеко відійшли від XVIII в., то ось вам XX. Є знаний швед К'єллен, і я ніколи не покину цитувати його слова, які найліпше відносяться до нашої теми: що протиставити большевизму? Той швед писав: «Національність у першій мірі має суб'єктивний бік. Се вольовий і тепловий елемент, який може підноситися до температури трясці, але й спадати нижче зера. В останнім випадку не вистануть надії об'єктивні передумови, щоб здобути від історії признання своїх домагань... Втім лежить, м. и., точка тягаря проблеми України»[3]. Отже, «розповсюджуйте освіту», прищеплюйте українським масам під большевиками «щирогуманне виховання», але рішатиме не те, а ступінь отого **«теплового елементу»**, який ви плутаєте з «фанатизмом» і якого не зносять соціялісти.

Гриць Ґрекул: Не чув, щоби большевики покладали на сей мітичний «тепловий елемент» велику вагу. Вони пропагують свою науку. Отже, і їм треба протиставити власну, але теж науку.

Єретик: Большевики пропагують науку? Свій символ віри пропагують вони, той «вольовий елемент», що стараються підтримати в стані перманентної гарячки у себе, знижуючи його в нас нижче зера. Шевченкову гарячку, яка стрясла Україною в 1917 р., проголошено станом хворобливим, якому вони зарадили – упустом крови. Москалі кладуть страшний натиск якраз на той момент «почування», на момент «тепловий», «вольовий». В нім чують вони більшу небезпеку, ніж у всіх ваших «знанні», «освіті» чи «програмах», які вони приймуть всякі – «вплоть до атдєлєнія» і «українізації».

Гриць Ґрекул: То ви гадаєте, що якраз сим перемогли нас большевики?

Єретик: Авжеж, нічим иншим.

Гриць Ґрекул: А я гадав, не треба шукати в тій перемозі якихось містичних причин, а чисто розумових. Большевицька партія видвигнула два дуже популярні кличі: негайного миру і розділу поміщицьких земель. Ясно, що з тими кличами та при своїй рішучости вона мусила мати успіх.

Єретик: Коли ті кличі були такі «ясні», коли вони ворожили певний успіх, чому ж їх не висунули українці, як наприклад негайного миру? Чому другий клич – розділу земель – хоч і видвигнули, але «успіху» він не приніс? Не в «кличах» діло, а в «рішучості», з якою вони свої «кличі» боронили, а якої бракло нам. Знову приходимо до чуттєвого моменту, про який проти волі і ви згадали. А кличі... Що

[3] K. Kjellen «Die politische Probleme des Weltkrieges»

кличі? Ви думаєте для тих кличів ішли большевики на Україну? Його царської Величности полковник (а пізніше червоний комісар) В.Антонов-Овсєєнко писав, що український рух «міг цілком відтяти нас від Кавказу і Бакінської нафти, позбавивши совітський центр також і вугілля з Донбасу, марганцю і хліба України». Ось були ті реальні інтереси, які допровадили до «температури гарячки» національне почування большевиків і пхнули їх на Україну в 1917 р. Кличі ні при чім. Раз тим «кличем» був поділ поміщицьких земель на власність, другий раз – колективізація. Раз – «єдіная – нєдєлімая», другий раз – «самостійна Україна», а в обох випадках централізм, в обох випадках – вугіль і хліб: джерело патріотичного ентузіязму.

Гриць Ґрекул: Соціялістична партія завше демаскувала большевицький імперіялізм.

Єретик: Опріч тих випадків, коли стояла за «впровадження радянської системи» на Україні... Ніщо так не свідчить про цілковите нерозуміння «ґрекулами» істоти большевиків, як ваша думка, що їм іде про програму та що, змінюючи свою програму, зміните ставлення до себе. Се два світи: світ агресивної нації і світ «черкасішек», які проти большевицької «продразвьорстки» вилізають із Марксом, якого дорогі товариші фальшиво товмачать. У Совітах вийшла цікава книжка про національну їхню політику. В нападі щирости зізналися «товариші», що коли деякі (а на мою думку, всі) большевики інтерпретують постанови партії в російсько-патріотичнім дусі, то се тому, що тут грають ролю «глибокі, чисто емоційні, підсвідомі моменти», «під формальним одягом марксівської теорії», та що сі підсвідомі емоції лише «прикриваються лівою фразеологією»[4]. Про сі «моменти» й кажу я, і каже К'єллен, і казав обурений Рум'янцев. І се те, чого не хочуть зрозуміти соціялісти. Ні при чім «наука» і «освіта». Люди кермуються своїми колективними інтересами (а не програмами) і пристрастями. Ота пристрасть, емотивність, душевна «температура» у большевиків перевищила на багато ступенів нашу. Се й є отой «фанатизм», якого вам не зрозуміти повік, якого бракло нам і треба було виплекати в нас, протиставляючи большевицькій етиці свою.

Гриць Ґрекул: Є лиш одна етика: любов до инших, але розмір сеї любови залежить від людської свідомости. Тому в одних етика охоплює тільки родину, в других – клясу, в третіх – націю, в четвертих – усе людство.

Єретик: Чого ж ви перескакуєте просто від кляси до людськости?

Гриць Ґрекул: Ми не перескакуємо. Треба любити і свій народ, але поруч із другим, не проти других. Треба боронити свої права, але переносити взаємовідносини між людьми в матеріяльну площину грубої сили, негувати всякий вищий від усіх і всіх обов'язуючий вищий закон – се нечуване! Чи ви не вірите в силу врозуміння?

Єретик: Я стверджую те, що є: не логіка править світом. Один із чільних провідників соціялізму твердив, що «зло в тому, що у большевиків застаріла давня емоція брала гору над розумовими виводами і заявами»[5]. Лиш виперсвадувати їм ті «застарілі емоції», і вони, напевно, не рушили б нашого вугілля... Але зло було не в тім, що у большевиків гору брали емоції над розумовими виводами, а в тім, що у нас над нашими емоціями брали гору розумові виводи («большевики як соціялісти мусять бути нашими братами»). Зло було в тім, що у нас були слабо розвинені оті емоції. Сильні у большевиків, вони нехибно диктували їм тверду лінію політики («дайош хлєб і уголь!»). Слабі у нас, вони не давали нам передертися через хащі баламутних фраз.

[4] Скрипник М. Національні перетинки. – Харків, 1930. – С. 14, 26.

[5] В. Винниченко «Відродження нації»

«Різниця в поглядах людей цілком залежить від різниці їхній пристрастей. Люди кермуються своїми інтересами, а ту саму акцію звуть справедливою чи несправедливою, залежно від користи, яку їм несе»[6]. Яке ж тут могло бути врозуміння? Коли один із видних соціялістів-революціонерів зачав угодову акцію з большевиками, то ніхто инший, як таки член вашої ж партії, кпив собі з нього, що хоче «переконати, що м'ясоїди-комуністи не повинні їсти українського м'яса». Як ви їх переконаєте? Емоції... Не «зашептати» їх у большевиків треба було есерівським бабам-шептухам, лише зміцнити подібні ж емоції в собі. Але лірики і соціялісти звуть се «фанатизмом».

Гриць Ґрекул: Емоції тут ні при чім. Ми просто не мали ясної програми, яку могли би протиставити большевицькій. А щодо великої ідеї порозуміння всіх трудящих, то ся ідея нічого не терпить на тім, що її перекручують по-своєму большевики. Сеї ідеї ми й тепер не цураємося і цілком розуміємо соціялістів-революціонерів, які не раз пробували найти шлях порозуміння з московськими большевиками, як революціонерами, щоб спільно захищати інтереси трудящого народу. Що ж, коли большевики, засліплені старим імперіялістичним шовінізмом, робили своє і рвалися покорити Україну «под нозі» Москви... Ми і тепер сидимо з братніми соціялістами в II Інтернаціоналі».

Єретик: Соціял-демократ нарікає на «застарілу давню емоцію» большевизму, ви – на «засліпленість старим імперіялізмом»... А тим часом, коли в сім трагікомічнім спорі і був хто засліплений, то тільки ви. Вам ті заяви і маніфести большевицькі про «самоозначення» і «українізацію» сліпили очі, затемнюючи суть спору. Ви думали, що підставою спору є непорозуміння, а тим часом підставою були власне «емоції» (після вас, щось випадкове й усувальне) – оте пристрасне бажання, як ви самі сказали, покорити ворога собі «під нозі». Вам сі емоції були чужі. Ви не мали сього нехибного компасу, тому й хиталися під впливом «заяв» справа наліво і навпаки, а не тому, що не мали «ясної програми.

Гриць Ґрекул: А все ж ми кажемо: треба бідним людям різних порід і всіх країв змовлятися між собою проти багачів, але так, щоб один не скривдив другого при тій спілці, як то сталося на Україні, коли москалі прийшли ніби нам допомогти вигнати панів, а загарбали Україну під свою руку...

Єретик: Лишіть ваших «бідних» на боці. Скажіть просто: ваше душевне наставлення не дозволяє вам прийняти конфлікт із большевизмом, як конфлікт безкомпромісовий, отже – «врозумляймо» їх далі! Ви самі не розумієте, скільки дійсно застарілого і зовсім не соціялістичного філістерства стирчить у сім душевнім наставленні. В щоденнику Є.Чикаленка оповіджені враження одного галичанина з 1914 р.: «Почувши, як солдати (царські), вступаючи до Львова, співали українських пісень, і довідавшись, що то все були українці родом, вони (оті галичани) навіть тішилися... А про обмосковлення навіть думки не припускали»... Навіть думки не припускали, звідкіля ж би? Тішилися, коли російські вояки українських пісень співали, точнісінько, як ті соціялісти-революціонери і соціял-демократи, які тішилися з українських заяв Троцького і «навіть думки не припускали», що в большевиків чи царату «застарілі емоції» візьмуть гору над заявами... В їхніх душах не було ніяких емоцій, подібних до тої царської чи большевицької «під нозі». Були се свого роду євнухи. Тому й не розуміли ніякої безкомпромісової сили.

Гриць Ґрекул: Я знаю, в останні роки з'явилися такі розумники, які мало що не з заздрістю поглядають у бік московської «чрезвичайки», лають українську м'якість,

[6] Helvetius. Traite de l'Esprit. – Discours II. – Ch. 1, 3.

вбачаючи в ній причину всіх лих. Але з їхнього романтизму нічого не вийде, бо нема для сього ґрунту в моралі та психіці нашого народу. Від часів М.Драгоманова наш дороговказ – «чиста справа потребує чистих рук». Можемо перемогти лише моральною вищістю, двері на шлях поступу відкриває людський розум, не пристрасть, не плекання звірячого початку, лише його знищення. На сій засаді стоїть цілий *західно-європейський* соціялізм, і я...

Єретик: Тільки, ради Бога, лишіть Европу в спокою. Ми повинні жити «розумом», не «пристрастю», не «інстинктом»? Европа думає инакше. Вікгем Стид, європеєць і то ніякий «фанатик» ані «фашист», навпаки, великий свободолюбець і ліберал, майже соціяліст, каже з приводу промови Остина Чемберлена в Лізі Націй: «У його промові дійсно була укрита велика думка, яку одначе зрозуміти міг тільки англієць. Лише англійці вміють читати слова, виписані великими буквами і невидимим атраментом на скелях Доверу Дувра: «Думати невільно, думка фальшує факти». А один німець «по кількалітнім перебуванню в Англії прийшов до висновку, що дев'ять десятих пересічної англійської думки лежить поза границями свідомости... Границі підсвідомого, або напівсвідомого, розумування, границі динамічних інстинктових рухів у англійця далеко ширші»[7].

Гриць Ґрекул: Що то має до річи?

Єретик: То, що покликуйтеся на М.Драгоманова чи кого, але Европі дайте спокій. Англійська думка лежить «поза границями свідомости», і тому вона інстинктивна, напівсвідома, велика і, як та імперія, непохитна. В битві під Копенгаґою, де Нельсон командував частиною британської флоти, наступив момент, дуже критичний для останньої. Стративши надію на перемогу, начальник британської ескадри вивісив сигнал відступати. Коли ад'ютант Нельсона вказав йому на сигнал, одноокий герой Трафальґара відповів: «Маю лише одно око, отже маю часом право бути сліпим», а тоді, приклавши далековид до сліпого ока, сказав: «Я не бачу сигналу» і продовжив битву, аж доки не знищив данської флоти...»[8] Для Нельсона «фактом» була ся данська флота, яку треба було знищити, як перед тим еспансько-французьку, і тому він не думав над сигналом і не хотів його бачити, бо «думка фальшує факти»... Підсвідома думка подиктувала йому його чин, як большевикам глибокі емоційні, підсвідомі моменти їхньої психіки (невирозумована любов до своєї нації) подиктували оте їх – «під нозі», їхн основну догматичну «думку», що лише прикривалася теоріями... Ваша ж «ясна» думка (що «большевики – інтернаціоналісти») «фальшувала факт» їхнього екранного і безцеремоніяльного націоналізму, не дозволяючи ані їх зрозуміти, ані їх поборювати. Так само, як инших соціялістів, що уважають вас, своїх «товаришів», і цілий наш народ за плебс. Ваш хвалений «розум»! Коли б ви менше його мали, а більше тої «підсвідомої думки», «емоції», «догматизму» чи «фанатизму» чи просто віри й особистої гідности...

Гриць Ґрекул: Анекдотами такі проблеми не розв'язуються...

Єретик: А, вибачте, я забув, що маю перед собою, хоч соціяліста, та все ж таки земляка, який не знає, що твори найліпших европейських соціологів пересипані отакими «анекдотами». Але коли для вас «поважність» є символом науковости, то візьму «з иншої бочки». Думка С.Т.Колриджа: «Віра підносить душу не лиш над почуваннями і речами пізнавальними, але й над самим розумом. Розум направляє помилки, иноді спричинювані органами чуття, а надприродна віра направляє помилки

[7] Dziennik Lwowski. – 15 I 16 VI 1928.
[8] The Life of Nelson by R. Southey

природного розуму»[9]. Щодо ролі підсвідомого, я згоджуюся з Колриджом і Берґсоном, хоч Папіні й не любить його...

Гриць Ґрекул: Се вже аж так мудро, що я не розумію.

Єретик: Я теж спершу не розумів, але, трохи подумавши, мабуть, вхопив суть слів Колриджа. Наші органи чуття иноді дурять нас, представляючи, напр[иклад], ніби переломленою палицю, опущену у воду, або паралельні рейки залізничні – перетятими взаємно. Але розум направляє сю помилку... Так самісінько ота «віра», «чуття», «емоція» повинні були би нам підказати, що большевицькі чи инших соціялістів декламації про «братерство народів» та «інтернаціоналізм» – омана нашого хирлявого розуму, що за ними (така вже природа!) криється їхнє вічне – «під нозі»! В сім випадку ваша заблукана думка «фальшувала факти», які пізнати (властиво вичути) могли лиш н е с х в о р о в а н і д у ші, «температура» яких не знизилася до зера. Се прекрасно розуміли комуністи, і тому в хвилини щирости вони залишають свою звичайну матеріялістичну фразеологію, послуговуючись чисто «ідеялістичною», як той В.Затонський, що метою своєї політики на Україні поклав – «залізти в душ у » нашого селянина, зломити її, вирвати підсвідомі її очі або вложити на них московські окуляри. Бо поки в нім жила ота «душа» («емоція»), інстинктова ворожнеча до чужої мудрости, бажання, аби «і мудрість би була своя», доти безсила була в нас всяка політграмота. Ви ж хочете напхати наші голови мудростями чужинців.

Гриць Ґрекул: Не перечу, психологія вміє навести різні біологічні користі, які дають людині гнів і ненависть. Се один із голосів інстинкту самозбереження, що збільшує наші відпорні сили, перестерігає перед небезпекою...

Єрети к: Нарешті.

Гриць Ґрекул: Але ненависть у людськім співжитті, ненависть особливо між трудящими, веде лиш до руїни. Невільно того культивувати!

Єретик: Але вільно культивувати ненависть між класами? Чи не бачите, що може якраз ся ваша соціялістична ненависть спричинила тріюмф большевизму?

Гриць Ґрекул: Коли соціялісти впали в боротьбі з большевизмом, то се не вина їхньої взнеслої доктрини, не вина тих, які, борючись за свою країну, не занедбували ні одної нагоди полагодити спір мирно. Се їм закидаєте?

Єретик: Що иншого. К. Устиянович оповідає про одного ірландця, з яким розговорився у Відні. Оповідав той про свій острів і Англію. «Свою гнівну річ (мову) переривав англійськими... прокльонами і фразами, і така лють скакала з його очей, що мені і чудно, і лячно було дивитися на нього»[10]... Отже, той – ірландець. А потім оповідає Устиянович про своїх земляків у Києві: йому теж чудно стає, але від чогось иншого, від того, як їх можуть обвинувачувати в сепаратизмі? «Вони ж усі горіли для слави і чести Росії», як і тепер горять многі з них. В першім випадку «лють скакала з очей» розмовника, в другім із їхніх очей скаче любов до Росії: до її культури й розмаху, до опери й «ліхачів», до ікри і «народа-богоносця» і його «матерщини», до «висококультурної інтелігенції» і обломовщини, до фільмів і «тройки», до російського соціялізму і московської лазні, до Толстого і «монопольки», до російської порнографії і Лєніна чи Еренбурґа... Т.Шевченка можете в нас лаяти як хочете («пора скінчити з культом Шевченка»), але посмійте не стати на коліна перед Толстим – і ціла преса від комуністичної до католицької і соціялістичної прокляне вас... Якась патологічна любов кріпака до пана. Розумієте тепер вагу того «підсвідомого», що жило в ірландці Устияновича, в наших предках часів Рум'янцева, а що в м е р л о п і з н і ш е в на-

[9] C o l e r i d g e S . T . Aids to Reflection – London.

[10] К . У с т и я н о в и ч . Раевский и российский панславизм. – Львів, 1884.

щ а д к а х ? Уявляю собі, що коли б Ґарибальді так «горів для слави і чести» Австрії, як наші Ґрекулі – для слави Росії, инакше б побігла історія Італії.

Гриць Ґрекул: Чи багато осягли большевики своєю нетолеранцією, що свою думку буйно ставили вище від думок инших? Думки накидаються доказами, не силою!

Є р е т и к : Що большевики осягнули? На Україні в кожнім разі більше від нас. Що ж до соціялістів, то самі ваші «есери» каялися: «Ми не здійснили того, чого самі хотіли, а робили те, що нам нашіптували то в одно, то в друге вухо... Ми занадто поступалися своїми думками і ніколи твердо не переводили їх у життя... Бо ми вірили московським комуністам, що вони справжні інтернаціоналісти[11].

Гриць Ґрекул: Певно, що соціялісти не раз помилялися, але не щодо їхньої програми, тільки щодо їхньої тактики.

Єретик: При чім тут «програма» чи «тактика»! Таж вони так часто міняли гасло «демократичної республіки» на «радянську систему», автономію – на самостійність, самостійність на федерацію. Не в тім річ. Коли хтось не робить того, що «хоче», а те, що йому «нашіптують», се значить, що він властиво не знає, чого хоче, або не знає чого має хотіти... Знову, отже, той брак «теплового, вольового моменту», про який говорить К'єллен, а не якась там «програма» чи «тактика». Коли вони не вміли «твердо» переводити в життя своїх думок, то власне тому, що не мали в собі отої «твердости», якою «лякав» ірландець Устияновича. А коли «вірили» московським комуністам, то се значить, що не мали в своїй душі віри... Тут ходить власне про ту душу, ту «емоцію» (як ви кажете, «фанатизм»), якого браку не заступити ніякими програмами і тактиками...

Гриць Ґрекул: О, так, ті емоції! Ми знаємо, до чого вони доводять. Якраз їх бачимо, напр[иклад], у В.Винниченка. Для нього головне бути «чесним з собою», робити те, що йому підказує внутрішній імпульс, отой вогонь чуття, що палить забобони і ... дозволяє людині робити і дивитися нині цілком инакше, як вчора...

Єретик: Се не «вогонь», се істерія. Ви, мабуть, бачили в кіно драми, де жінка з ненависти заміряється кинджалом на «героя», аби все скінчилося «хепіендівським» поцілунком. Вибухи гніву такої істерички (чи істерика) – се хвилева образа закоханого в «славу і честь» Росії. Так було у вашім випадку. Не треба плутати настроєвости (кожної хвилини иншої) з виразно детермінованим і глибоким почуванням...

Гриць Ґрекул: Не хочу сходити на сей слизький ґрунт. Гадаю лиш, що ваша доктрина перегинає палицю в другий бік, кидається з одної крайности в другу. Коли під тою емотивністю розуміти гарячу любов до свого, то гадаю з вами не сперечатимуться ні соціялісти, ні католики, ні монархісти. А любов не йде в парі з ненавистю. В.Липинський казав: «Горіння буває двояке, від ненависти і від любови. Перше руйнує, друге будує. Державу українську може здійснити наша любов до неї, а не ненависть до її ворогів». Хоч соціяліст, підписуюся під сим. Ніколи не здобудемо свого, коли ставимося з погордою до чужих і до їхньої культури... Ся ненависть – се не европейське, се азіятське почуття.

Єретик: Щодо Европи, повторюю, дайте їй спокій, бо її ви не знаєте... Секта фарисеїв, що пропагують «любов», існує й на Заході, але там їй дають належну відправу. Є там славнозвісний В.Марґерит — ненависник «ненависти» і адоратор совітської Росії. У своїй книзі накинувся на Клемансо з лайкою. І хто ж взяв «тигра» в оборону? Ліберально-космополітичний *«Берлінер Тагблят»,* а те, що він писав, варта послухати вам: «Певно, боронити Клемансо ні один німець не має особливих при-

[11] К.Коберський. «Українське народництво»

чин (читаємо в часописі), але все ж таки він був ein Kerl[12]», був «ненависник», але се промовляє може проти досконалости його істоти, але не проти глибини його культури, ані його мудрости... І Бісмарк вмів глибоко ненавидіти. Про се свідчать його слова: «Сьогодні цілу ніч я ненавидів». Але той, хто назвав би Бісмарка штукарем, був би туманом. Марґерит зве Клемансо штукарем, се вже ресентимент, мудрістю се не є»[13]... Скільки ж то у нас таких «туманів» і фарисеїв, що виставляють свою чеснотливість і кидають анатему на «ненависників»...

Гриць Ґрекул: Роля Бісмарка була скоріше шкідлива для трудящого народу, та й для Німеччини. Що лишилося з його діла?

Єретик: Дайте спокій тому «трудящому народові». А коли з діла Бісмарка нічого не лишилося, то маєте другого, з якого діла щось лишилося – отого таки Жоржа Клемансо. Се було під час нещасливої виправи архикнязя Максиміліяна до Мексики на цісаря. Одна дама писала з тої напади до Клемансо, агітуючи за князем. Відповідь звучала: «Скажу вам одну річ: всі цісарі, архикнязі і князі є великі, великодушні і чудові. Але я їх ненавиджу до глибини душі, як їх колись ненавиділи в 1793 р., ще тоді, як сього недотепу Людовіка XVI називали проклятим тираном. Між нами і тими людьми – війна на смерть»[14]. Що за безодня відрази, яка навіть не знижується до аргументації! Подібні почування плекав Клемансо і до німців, і се дало йому змогу, коли вже всім опадали руки...

Гриць Ґрекул: ...Зробити Версаль?

Єретик: Ні, відбити чужинецьку інвазію. І коли б душа тої людини була сформована, як ваших соціялістичних і инших фарисеїв, від любови і братерства, німці диктували би свою волю в Версалі, як москалі в Києві. Німці розуміли свого «ненависника» Бісмарка, французи свого, власне тому, що вони так само, як і ті, вміли «відчувати до глибини душі», чого наші фарисеї не потраплять, так само, як не потраплять і любити, бо ненависть і любов йдуть у парі.

Гриць Ґрекул: О, се було б цікаво: намалювати Клемансо апостолом любови!

Єретик: Апостолом «щиро-гуманної», беззубої любови до «бідної неньки-сиротини» у вашім дусі він не був. «Коли він любив щось, – пише той самий автор, – то се було право, любив не надію, а чин і боротьбу». Для прихильників розводненого соціялізму з його стовпами – «милосердям» та «надією» – саме слово «право» є чимось зрозумілим. Але, крім права, любив він ще й Францію і свою Вандею, яка найдовше ставила опір Цезареві й революції. І в промовах він умів знаходити найчуліші, але мужеські й огнисті слова відданости і адорації для тої землі. Холоднонудкими видаються, в порівнянні з закоханими словами того «ненависника», щиропестливі і ніжночутливі поезії наших трамтадратів від «любови до меншого брата». Ненависть і любов йдуть у парі. Яка перша, така і друга: велика або дрібна. Там ненависть до безправства і несправедливости, тут – до осіб і конкуренційних клік... Не говоріть про одне чи про друге, говоріть про загальну «температуру душі». Мабуть, ніхто не горів таким пекельним гнівом до Москви, як Тарас Шевченко. Якраз тому ніхто не може дорівнювати йому в любові до його країни.

Гриць Ґрекул: Я ще можу зрозуміти таку пропаганду в устах большевиків, але ж ви, мабуть, визнаєте Церкву та її науку?

Єретик: Щодо релігії я найкраще навів би вам погляд на сю справу Мак'явелі (здалося б нам його вивчити на пам'ять): у відрізненні від поганської віри наша,

---

[12] Тут: чолов'яга, парубок (нім.)
[13] Berliner Tagblatt. – 1932. – Nr. 122.
[14] Daniel Halevy « Courrier de Barw».

каже він, «бачить вище благо у відреченні від життя, а коли й бажає нам сили, то не на подвиги, а на терпіння». Ся нова наука, мабуть, знесилила світ і віддала його на поталу поганцям.

Гриць Ґрекул: Весело! То ви вже, як гітлерівці до Вотана, готові перейти до культу Перуна?

Єретик: Я ще не скінчив, Мак'явелі лишився християнином, але прихильником Церкви, якою вона пізніше стала. «Але коли світ розніжився, – каже він, – коли небесні надії знесилили людей, то се, без сумніву, вина самих людей (не релігії!), які товмачать нашу релігію в інтересах лінивства, а не чесноти... Се фальшиве товмачення є саме причиною, чому народи тепер менше люблять свободу, аніж давніше[15].

Гриць Ґрекул: Отже, її треба товмачити в дусі поганства?

Єретик: Ні, в дусі апостола Павла, який вивів нашу віру з жидів на ґрунт римський, перевів із Орієнту до Окциденту, перепровадив окциденталізацію віри, зродженої на сході. Коли б православне духовенство на Україні і в Росії було виховане в дусі тої релігії, воно б здобулося на щось инше, аніж визнавати большевиків і «живу церкву», або мовчазне мучеництво. Воно навчало б вірних, як той великий слуга Католицької Церкви: «Наші уста, очищені вогнем християнського милосердя, не вимовлять слів ненависти», але «як хочете ви любити порядок, не ненавидячи непорядок?» Як бачите, до нічого є слова В.Липинського про «двояке горіння». Не двояке воно, одиноке. Пристрасть є utiles virtuti[16], коли йдеться про такі речі, як «право, честь, мир, свобода», які отой слуга Церкви називає чимось, «що не дасться ні зважити, ні злічити, ні купити»[17], коротко – «імпондерабіліями», що, як почують про них різні кретини в нас, аж за животи від сміху беруться.

Гриць Ґрекул: Лишіть вашу теологію, хоч мушу визнати, що коли католики кплять із отої містики, то скоріше розумію їх, як вас. Тверджу, що двигуном поступу не є пристрасть, лише розум. Пристрасть лише заводить на манівці, не піддана контролю розуму. В політиці се – ясність програми і тактики.

Єретик: Що є програма ? В споминах писав Бісмарк...

Гриць Ґрекул: Знову Бісмарк...

Єретик: Так... До речі, він теж не був лише «ненависником». По 1871 р. ночами не спав, передбачаючи 1914 р., або, як казав, «змору коаліції». Чи йому сон зганяла ненависть до инших, чи любов до свого краю? Наші апостоли любови сього не зрозуміли б, бо ненавидять лише з особистих мотивів, а безсонні ночі мають хіба, коли живіт болить... Отже, в споминах писав Бісмарк, що найбільшу перешкоду для свого діла об'єднання Німеччини бачив у партикуляризмі династій і тому в Райхстаґу, опертім на загальнім виборчім праві (на демократії), шукав корективи проти центрофугальних сил династій... Чи ним кермував «розум» у вашім сенсі – в сенсі вірности монархічній програмі? Ні, він мав лише одну пасію – з'єднати Німеччину і зломити її відосередкові сили, а як – чи монархізмом, чи демократизмом, якою програмою, йому було все одно. Точнісінько, як большевикам ішло не про совіти чи установчі збори, лише про захоплення влади. Коли б їм удалося ті збори наперед відповідно спрепарувати і кермувати ними, як скажімо, кермували вони совітами, а якобінці – Конвентом, – вони б затримали «демократичну» засаду установчих зборів і парламентаризм... Вони, як і Бісмарк, були принципіялістами від пристрасти, не від розумової програми. Ще ясніше се виступає

[15] М. Мак'явеллі Міркування про перші три книги Т. Лівія кн. 11 розд. 2.
[16] корисний засіб (лат.)
[17] Un Ereque defenseur de la Cite Lettres de S. E. le Cardinal Mercier.

у ставленні большевицької Москви до нас: «покорити під нозі». Як ви самі сказали, се не є аргумент розуму, не розумова програма, се мотив, джерелом якого є емоція. Емоція панувати плюс самодурство поміщика. Щедрін описує такого самодура: «Ванька! Я – шах персідскій! Шах персідскій-с! Ан врьош, я – турецкій султан! Турецкій султан-с». Віками ніхто їм не смів перечити. Чи дивно, що се обернулося для них у звичку? Такі й большевики! Ми – визволителі трудящих! «Так точно-с», – відповідали хором соціялісти. «Свободу ми тобі принесли, сучий ти сину! Свободу-с!» – відповідали Христюки, Винниченки, Голубовичі, Лизанівські і Лозинські... Щедрін казав про росіян: «Ми визнаємо за правду тільки ту правду, яка б'є нас по лобі». От, щоб так свою правду виаргументувати большевикам, про се соціялісти не думали. Розумові програми – річ другорядна. Першорядна – се душевна сила, яка дає людям змогу сі програми застосовувати... А вона є чуттєвого характеру.

Гриць Ґрекул: Але ж комунізм опертий всеціло на раціоналізмі!

Єретик: Для того, хто вірить словам і глибше не дивиться. «За матеріялістичною і соціялістичною інтерпретацією історії К.Маркса палахтить полум'я апокаліптичного видива... Його революціонізм – се новочасна версія *Дня Господня,* коли багаті і можні землі впадуть, а бідні й видідичені запанують у відродженім світі... Мимо свого атеїзму, концепція Маркса – релігійна. За тим соціяльним рухом криється релігійний імпульс, хоч і спирається він на «раціональних» законах історії[18].

Ціла концепція Маркса у високій мірі суб'єктивна, «ідеялістична», як сказали би большевики. Я не знаю иншої течії, яка таку вагу клала б саме на людську активність і власне sic volo[19], яка не ігнорувала би так законів історії, яка так не випливала б із підсвідомих настроїв, як марксизм і большевизм! В їхній агресивності, насильництві, непримиримості, догматизмі, непомильності, універсальності чи не бачите ви класичного прикладу чисто містичної ментальности? Ніякими аргументами ви їх не зіб'єте. Містику заб'є лиш містика. Але ваші порожні душі лякаються її, як чорт ладану.

Гриць Ґрекул: Досить, що її маєте ви. Бо якраз се вони закидають вам.

Єретик: Аякже! «*Нові Шляхи»* обурювалися за пригадку Сірка, такого негуманного до потурчених перевертнів, *«З[ахідна] Україна*» заводила про мій «суб'єктивізм», а *«Пролетарська Правда»* з себе виходить на пропаганду «розтлілої ненавистю психіки» в антибольшевицьких поезіях Є.Маланюка. Неправда, як таке «моральне» обурення мило звучить в устах оборонців ЧеКа? І вже сам той факт доводить, що з тим «моральним» обуренням (не лише большевиків) щось не теє... Якісь инші причини того «обурення» мусять бути. Все те Кальвіни, які протестують проти Інквізиції, щоби спалити Сервета.

Гриць Ґрекул: Що мають спільного большевики з соціялістами?

Єретик: Дещо. Але ось вам другий приклад. Недавно «Роботнік» виступив проти «світу, затроєного ядом ненависти», «в якім «жиди ненавидять католиків, католики – жидів» і одні народи инших. І відразу ж йому відповів жидівський *наш* «Пшегльонд», що треба «розрізняти між шовіністичною ненавистю і обороною шляхетних людей перед тою ненавистю», бо «жиди лише протестують проти тих, які їх переслідують»[20]... Ті ж Кальвіни! Світ не змінюється. Скрізь на справедливість і несправедливість глядять крізь призму власних інтер-

[18] Progres and Religion, an historical enquiry by C h r, Dawson London 1931 стор. 229 і слід.
[19] так треба, так волію (лат.)
[20] Nasz Przegl №d *14 VU 1932.*

есів і емоцій. Можна їх осуджувати, коли вони, як у большевиків, брутально й цинічно нагинають найвищі кличі людства до інтересів, у найліпшім разі – одної нації, в найгіршім – кліки. Але негувати як згубний той «тепловий і вольовий момент», що є мотором всього, – абсурд... Коли большевизм прийшов на Україну під прапором нищення всього несвого, абсурдом було гнобити той психічний антидотум, який нуртував уже в нашій психіці і який ґрунтовно витереблювала соціялістична пропаганда порозуміння із «братнім російським пролетаріятом» під «більш людяним прапором, аніж релігійний і національний шовінізм»...

Гриць Ґрекул: Критика легка. Але як смієте ви забувати ту величезну організаційну працю соціялістів на Україні під час трагічних 1917-1920 років, яка з'єднала під своїм стягом мільйонові маси, яка дала їм програму, яка просвітила їх?

Єретик: Не вистачило би годин, аби дискутувати на тему, що соціялісти тоді дали, а чого не дали. Але сама ваша фраза підсовує мені відповідь: їх згубив механічний погляд на світ. Придумати якнайкращі форми організації, об'єднати якнайбільше число, пізнати, куди йде поступ, і навчати сього маси, видумати найкращу програму і т. п., вчити сю масу, що невільно бути нетолерантним до поглядів инших; що ті, проти кого ми організуємося (большевики), – лише збаламучені визнавці спільної, єдиної етики; що нашу «найкращу» програму ми змінимо, коли нас переконають, що друга є ще краща, і в усім прислухатися не до свого голосу, а до голосу змінливої маси, не «осліпити» її вірою в слушність своєї справи, а переконувати большевиків, щоб не «ставили своїх застарілих емоцій над своїми шляхетними заявами», – чи се значить внести багато творчого у великий історичний процес?.. А зрештою, як могли думати инакше ті, які і перед 1917 р. «горіли для слави і чести Росії»?

Гриць Ґрекул: Значить ви негуєте цілу повну самопосвяти, велику працю наддніпрянської інтелігенції перед війною в *«Просвітах»,* перших київських і харківських часописах українських, кооперації, царських Думах, оту, яку з таким патосом описують у споминах Чикаленко, Приходько та инші?

Єретик: Не негую і не негував, бо й сам в ній участь брав. Божевільним був би той, хто б не старався використати всі можливості для такої праці. І большевики йшли до царської Думи і цареві присягали, не стративши своєї політичної й марксівської невинности. І вони, як і ми, мали легальну пресу, в якій, очевидно, доводилося писати иншим тоном. І навіть під драконським законом большевизму вітаю всякий оклик протесту, всяку можливу, дійсно для нації корисну працю (можливості для того стають чимраз меншими там). Але коли київська *«Рада»* висловлювала свій жаль, що Столипін «несвідомо» прислужився «до гальмування цілком культурно-національного руху однієї з галузок руського народу, народу українського, що брав і хоче надалі брати участь у загальнодержавнім житті Росії для спільного блага всіх народів, які живуть під крилами двоголового орла», то ся робота була високо шкідлива, бо не прояснювала національну свідомість, лише її затемнювала. Коли 1917 рік і упадок царату збудили Україну, то отакі статті її «присипляли»…

Гриць Ґрекул: Може, й обходи Шевченківські «присипляли»?

Єретик: Один із таких обходів описує Чикаленко в *«Щоденнику».* Один професор виголосив промову про Т.Шевченка, «який являється символом національного відродження українців, які хочуть жити в злагоді з братами-москалями. Потім почалися, звичайно, нудно-солодкі промови про Шевченка, про «неньку Україну», «безталанну сиротину» і т. п. Отакі обходи і такі статті, як у «Раді», ніякої нації не

збудують, як не збудують її і ті статті в большевицькій пресі надворних українських одописців про Лєніна і партію, що вщеплюють у нас російський патріотизм. У своїх спогадах під датою 29 квітня 1924 р. Г.Штреземан писав: «Остаточно рішає все політика сили, але коли нема сили, можна також поборювати ідеєю». Певно, що наші земляки на Україні мали ще менше сили супроти Росії, аніж Штреземан супроти Франції, але чи таке ясне розуміння пружин політики знайдете ви в *«Споминах»* наших наддніпрянських Цинцинатів? Навпаки, в різних *«Відродженнях Нації»* писали вони, що «ніколи не думали», що їм у спорі з Керенським чи з Лєніним доведеться апелювати до аргументу сили. А перед 1917 р. «ми тоді найщиріше були переконані, що ренегати (Савенки та инші російські націоналісти з «малоросів», що кричали про небезпеку мазепинства – *Д.Д.*) кричать так собі, що ні їм, ні московському пануванню на Україні наш скромний рух не загрожує»... Не в «просвітянській» роботі було зло, а в психіці малоросійській, яка на цілі десятки літ відстала від іманентних цілей руху і яка божевільним уважала кожного, хто дивився на речі тверезіше.

Гриць Ґрекул: І се робили соціялісти?

Єретик: Ще як! Скільки то разів – чи то в київськім *«Дзвоні»*, чи де, чи в *«Украінскій Жизні»* – картали мене за сіяння ворожнечі до російської демократії та запевняли, що мої погляди «не мають, на щастя, ніякого успіху серед нашого громадянства» і що мною вказаним шляхом «українська демократія не піде»... І ви думаєте, що загальний емоційний підклад нашого соціялізму під тим оглядом змінився?

Гриць Ґрекул: Не тільки гадаю, а навіть знаю: вистане перекарткувати те, що вони пишуть, щоб довести безглуздість того, що твердите.

Єретик: Власне я «перекартковував» і знайшов у *«Вільній Спілці»* в 1923 р. Знаний наш гуморист Григоріїв-Наш питає там: «Коли ж можливий мир України з Московщиною? Лише тоді, коли знайдеться такий московський уряд, який зречеться імперіялістичних зазіхань на Україну... Хто ж се зробить і може зробити? Тільки глибоко й щиро демократичний уряд». Ось тоді Україна буде «другом і братом Росії», бо «Україна лише Росії-другу віддасть свою любов»[21]... Мило, що?

Гриць Ґрекул: Що ж у тих заявах вас вражає?

Єретик: Те, що тут не йде про ніякий демократизм. Спершу «другом і братом» була Росія Мілюкових для наших соціялістів, потім «віддавали вони свою любов» Керенському, а далі – большевикам, потім – знову Денікіну, тепер – знову демократії. А коли оті всі оту любов по черзі взяли і нашу «нещасну Оксану» покинули, вона знову мріє про «друга», якому б могла «віддатися»... Чи се не патологія? Власне тут ні при чім ані «глибоко-щирий» демократизм, ані «щиро-інтернаціональний» большевизм, ні програма, а почуття, емоція, непереборне бажання бути згвалченою. О, ті люди теж кермувалися не програмами, а підсвідомим почуттям. Його теж можна підвести під большевицьку формулу – «під нозі». Лише одні нас хотіли кинути під ноги, а ми простелитися на підлозі... Менше було б тої «любови», ліпше було б. Ваш, якраз ваш беззубий соціялізм, «щирогуманний», плекав сі емоції. В нападі безсилого шалу лаяв нас за се П.Куліш «скопцями», П.Тичина – «евнухами і кастратами», а Т.Шевченко – «лакеями». Але ви хочете сей «дух» далі в нові покоління вщеплювати вашим «інтернаціоналізмом»…

Гриць Ґрекул: Щоби так перекручувати чужі думки...

Єретик: Та не думки, чи ж ви не відчуваєте, що за нікчемна душа визирає з-за тих «думок»! Знаний знавець людської душі казав, що «лише якась пристрасть (passion) може затріюмфувати над иншою пристрастю».

[21] Збір. 2 «Вільна Спілка». – Прага, 1923. – С. 26, 75, 115.

Він кпить із тих «декламаторів-моралістів», які пропонують «знищити пристрасті», бо за тим прийшла би «руїна народів», коли послухали би рад тих «моралістів». Він каже, що пристрасті, «підтримуючи вічну ферментацію в наших гадках, запліднюють у нас ті самі гадки, які, безплідні в холодних душах, були би, як насіння, кинуте на камінь. Пристрасті міцно зосереджують «нашу увагу на предметі наших бажань», «активність духа залежить від активности пристрастей». Большевики над нами взяли гору власне тому, що мали їх, а не тому, що були мудріші чи обачніші. А найцікавіше, що той самий Гельвецій твердить, що «книга майбутнього відчиняється лише єдино пристрасти... Коли лише орлиний зір пристрастей проникає в темну пропасть будуччини, байдужність родиться сліпою і дурною. Коли небо погідне і повітря чисте, міщух не передбачає бурі; лише заінтересоване око уважливого селянина, який із жахом бачить, як ледве помітна пара підноситься над поверхнею землі, згущується в небі, і покриває його тими темними хмарами, яких напіввідкрите лоно ось-ось виригає громи і град, що понищать його жнива[22].

Гриць Ґрекул: Дуже поетичний образ. Не вхоплю тільки зв'язку між ним і тим, про що говоримо.

Єретик: Хочу сказати, що отой ваш хвалений «розум» у душі холодній, не запліднений «пасіями» Гельвеція, – стерильний. Він усе хитатиметься (як у тих есерів) під різними «нашептами», все не буде «твердо» хотіти і «рішучо» бажати. Думка не скристалізується, коли не дивитиметься на речі очима пристрасти. В тім суть нашого ставлення до большевизму, не в «помилковості програми» чи «невдалій тактиці». Цілий ваш інтернаціоналізм, я думаю, випливає з того, що ви не любите свого, а не маєте в собі...

Гриць Ґрекул: Певно, отого «національного духа»?

Єретик: Про мене!

Гриць Ґрекул: Тих духів маємо вже досить. Ми не є спіритисти і під тим оглядом, як і під багатьма иншими, тримаємося ясних вказівок М.Драгоманова в *«Чудацьких Думках»*. «Обрусєніє» – се ознака і наслідок не національного духа, а певної державно-адміністративної системи. Визнаючи се, «ми ставимося зразу на реальний ґрунт в боротьбі з тим «обрусєнієм»: станемо боротися з тою системою і при тому боротися безпремінно, маючи союзників, між котрими будуть і самі великоруси, бо система шкодить і їм». Ось якою програмою отворите очі трудящому людові і зміцните почуття його міжнаціональної солідарности, яку затруюють міщанські партії.

Єретик: Ну, певно. Хоч мені здається, що ліпше від большевиків ніхто не затруїв раз на все на Україні почуття «солідарности працюючих». Але ваша цитата з М.Драгоманова – чудова. І я кращої не найшов би. Саме через те, що ви не вірили в «духів» й шукали «союзників» у демократії, Інтернаціоналі, радянстві й знову в демократії, «глибокій і щирій», і все їм доводили, що їхня «система» їм самим шкодить. На жаль, послуху не мали! Бо ті мали отой національний дух», у який ви не вірите, а який визирав з-за кожної «системи». Коли б і ви мали, опріч сухих шпаргалів, отой «національний дух», то зрозуміли би, що діло не в системі, а в геополітичних конечностях, виразом яких є той мітичний «дух». Тоді старалися б йому протиставити щось подібне своє, а не тішитися з нової еманації духа російського націоналізму, вітаючи його як збавителя у Вікторі Чернові, як гетьманці – в «хліборобській Росії», ліберали – в «демократичній»... Ні, дуже хиткий є отой драгоманівський «реальний» ґрунт.

Гриць Ґрекул: Партії не є ще російським народом...

[22] H e l v e t i u s . Op. cit. – Discours III. – C. 7, 8.

Єретик: А де ж він є? Коли ви «союзничаєте» з Керенським – говорите, що з російським народом. Коли з Червовим – те ж саме. І коли з большевиками – також! А коли вони, взявши любов вашу, вас зрадять, кричите, але не проти народу, а проти партій, знову шукаючи за мітичним народом. Де ж є він, той народ? Та ж він не голка? Чи не краще по-мужеськи визнати те, що є, і зрозуміти, що йде не про систему, яку нібито знесуть инші, кращі «великороси», а про той «дух», за яким криються безкомпромісові реальні інтереси цілої російської нації.

Гриць Ґрекул: Чому безкомпромісові? Як партія інтернаціонального миру, порозуміння і співпраці ми повинні з'ясувати...

Єретик: І засідати в однім Інтернаціоналі з ворожими російськими і иншими партіями?

Гриць Ґрекул: От аргумент! А хіба Китай й Японія не засідали в тім самім Союзі Народів?

Єретик: А, коли так виглядає ваша міжнародна солідарність пролетаріяту», як «солідарність» Китаю й Японії...

Гриць Ґрекул: Політика полягає у взаємних уступках!

Єретик: Ваша також, але чи у взаємних? Ф.Енґельс писав: «Ми маємо працювати над визволенням західноевропейського пролетаріяту, і сій меті підпорядкувати все инше»[23]. А большевики твердять, що мають працювати над визволенням свого пролетаріяту і сій меті підпорядковують все... Та й підпорядковують і ще як! А наш соціялізм удавав, що те підпорядкування не є ніяке підпорядкування, що КП(б)У – се українська партія, що II Інтернаціонал дійсно ними журиться, тоді, як він стояв на становищі Енґельса і досі на нім стоїть... Бо там дивляться на справи очима «пасії»; бо чисто розумові концепції без почувань, що зв'язані з ними, не є джерелом чину. Ось чому інтернаціоналізм Енґельса, Ласаля і Лєніна йде в парі з шовінізмом, а ваш «інтернаціоналізм»…

Гриць Ґрекул: …Нічого спільного з націоналізмом не має. Соціялізм є за європейську федерацію. Ми не фанатики, а демократи: як народ схоче, так і буде! Коли для його блага треба буде незалежности, ми за неї, коли федерації – ми за федерацію чи європейську, чи східноєвропейську.

Єретик: Гадаю, що коли б вам запропонували настромитися на паль, ви і тоді «розумували б»: «Що ж? Коли се піде нам на благо, сядемо», і тому ваші теорії...

Гриць Ґрекул: Не в теорії визнаємо ми наші програми, а на практиці. Маємо перед собою приклад демократичної Чехії. Там рух пішов строго по демократичній лінії, несучи не містичні «духи», а передовсім освіту й організацію в народні маси. Рідко де знайдете таку багату популярну літературу, як у чехів. Високопарних, «салонових», віршів у стилі *«Вістника»* там дійсно небагато… Тою своєю роботою чехи відродили духово раба-мужика. Такої демократії прагнемо ми і на Україні під Москвою, і коли знайдемо в тім ділі союзників...

Єретик: Знову союзники! Але чи ви думаєте, що ви несете оту демократію?

Гриць Ґрекул: У кожнім разі говоримо про реальні речі, не про «расу», «голос крови», «предків» і абстракції, які ви обожествляєте.

Єретик: Абстракції? Уважаю, що то є найреальніші речі на світі. Натомість найбільшими абстракціями уважаю ваші «поступи», «міжнародні солідарності», «соціялізми»… На «приклад древніх предків» покликалися завше діди наші, про «Украї-

[23] Aus dem litterarischen Nachlass von K. Marx F. Engels und F. Lassal Herausg Fr. Mering B. III S. 77—78.

ну» (не про «трудящий народ») говорили вони, а за ними й Т.Шевченко. Ви відірвали ваш «трудящий народ» від предків, від минулого і від України («яка Україна? Може панська?»), а з'єднали його натомість із иншими «трудящими», поза Україною сущими, яких треба любити навіть, коли йдуть у гості. Що ви тим гостям здолаєте протиставити? Яку релігію?

Гриць Ґрекул: Ми проти всяких релігій. Кожна церква голосить, що тільки її віра правдива, а инші віри – то поганські... З того лиш родиться між людьми незгода і війна[24].

Єретик: Яка є батьком всіх речей, як сказав Геракліт, втім і справедливости.

Гриць Ґрекул: Геракліт давно помер.

Єретик: Але живіший від вас.

Гриць Ґрекул: Справедливість – се порозуміння і згода!

Єретик: Так-так:

Любов, браття, що світ збавить,
Згода – доч небес свята!

Ви аж до смерти співатимете оте ваше «Цідрім-цім-цім». Ви навіть не зауважуєте, як спроневірюєтеся власному гуманізмові і вільнодумству. Давнє вільнодумство протестувало проти закування думки. Але хіба її тепер сковують «царі й попи» (як то звучить у вашім милім жаргоні)? «Царів» хутко будуть лише в музеях показувати, а «попи»... Зрештою, з ними ви вже погодилися. Та й не вони страшні тепер. Є страшніші, нові «попи» нової церкви, комуністичної, яка так гнітить думку, як ні одна инша. А ви лиш по десятьох літах панування комунізму пішли проти нього, та й то не всі, говорячи перед тим лиш про «дефекти механізму». Коли Лютер виповів війну Римові, то вже не оглядався. А ви воюєте з Римом-Москвою, а все чекаєте, чи не знайдеться новий комуністичний папа, щоби віддати йому свою любов. Де у вас старе безкомпромісове наставления давнього вільнодумства, яке ви без сенсу наслідуєте?

Гриць Ґрекул: Наші вчителі вчили нас до всього, навіть до свого, ставитися критично, до кожної доктрини підходити всесторонньо, не судити наосліп, і довго застановлятися, щоб пізнати, де болить.

Єретик: Так-так, болить бік дев'ятий рік, та не знаю, в котрім місці. Чи вас взагалі щось болить? Лютери і Вольтери знали, бо коли боролися з одною релігією, хотіли, аби запанувала їхня – «правдива». А чого ви хочете, самі, мабуть, гаразд не знаєте... Де ваша леґенда? Стару, вільнодумну з її молодим запалом згубили ви і потопили в дусі нудкої «толеранції», а нову, соціялістичну, вкрали у вас большевики. Що вам лишилося? Тарас Шевченко? Але «клерикали» консеквентніші, коли кажуть, що «пора скінчити з культом Шевченка»! Консеквентніший був і М.Драгоманов, коли нарікав, що забагато «фанатичного засліплення» в Т.Шевченка. Що спільного має він із вашою нудкою наукою? Старі вільнодумці казали, що душа сама спасеться поза офіційною церквою чи то II, чи то III Інтернаціоналу, і не розумієте, яку реакцію представляєте ви з вашими перестарілими фразами! Тим хочете просвітити «раба-мужика»? Зігріти його, потягнути до чогось великого? Помака зробите з нього, отого потурченого болгара, що говорив про болгарську, але навіки був з'єднаний для віри Магомета, для чужої віри.

Гриць Ґрекул: Часи Середньовіччя минули. Ви забуваєте, що ми живемо в XX віці.

Єретик: Хто вам сказав, що часи Середньовіччя минули? III Інтернаціонал не є середньовічною установою? Канонізація жидами Шварцбарта (якій ви протистав-

[24] К. Коберський. «Українське народництво»

ляєте боротьбу з антисемітизмом) – се не Середньовіччя? Коли ви втратили всяку віру, се не значить, що світ її втратив. У вік віри і тиранії, у вік нового ісламу, большевизму протестувати проти «зарозумілости на власну думку», проти «нетолеранції ідейної», проти «пристрастей пекла», коли єдино в нім родяться нові плідні гадки, проти догматизму, який один здолає стримати побідний похід варварів – се значить не підготовляти новий вік гуманізму і щастя, лише торувати шлях тому ісламові, бути його мимовільним «помічником», кастратом народної душі. Затримати сю благу соціялізм безсилий!

Гриць Ґрекул: Ми – соціялісти, але не анархісти. Не забувайте сього.

Єретик: Ви не є ні анархісти, ні соціялісти, ви – філістери. Цілком певно, що нова доба, що прийде по нас, не обійдеться без міщанських чеснот (як не обходиться без них ні одна), але хто тепер ту добу хоче наблизити, мусить забити в собі міщанина і міщанство. Контракція часом влучає поза свою мету, але так завше буває з антитезою. Антитеза – се мов ріка, що виступає з берегів, але теза в стадії її упадку – се мов висхла річка. Теперішній світ потребує абсолютної правди, яка одна може дисциплінувати і поривати, не підігрітої драгоманівщини з соусом вегетеріянського соціялізму. Коли ми тої правди не дамо, її шукатимуть у червоного Магомета. Повторюю слова Гельвеція: «Над пасією затріюмфує лише пасія». Хто забиває її, забиває себе самого і вашу, напівмертву, доктрину.

Гриць Ґрекул: Я думаю, що замість дискусії вам варто пришити табличку на лобі з написом: «Ось людина, що зійшла з розуму»! Дійсно, плести осі нісенітниці потрафить тільки хтось, хто втратив здоровий розум.

Єретик: Бачу, що й ви здібні «ненавидіти»! А кажете, що не розумієте, що то ненависть. Тільки, що Бісмарк і Клемансо в ненависті були великі, як і в любові. Ви і в однім, і в другім – дрібні. Ті ненавиділи річи і гасла, ви – особи, яким охоче заткали б рота...

Гриць Ґрекул: Сі теревені треба скінчити, ані один щирий і глибокий демократ...

Єретик: Розумію, що з тим вам було б догідніше... Але запам'ятайте, що ніде, ніколи не вели за собою суспільності ті групи, що з народу роблять «ахайську галайстру». Бо для неї завше знайдеться якийсь Рим...

ПАРТІЯ ЧИ ОРДЕН?
ОБ'ЄДНАННЯ ЧИ РОЗ'ЄДНАННЯ?

Вступне слово

Справа «національного об'єднання» (об'єднання партій) не сходить із порядку дня нашої демократії.

Висування сього гасла не раз відвертало, відвертає й досі, увагу загалу від далеко важливіших і пекучо актуальних питань: 1) від питання, яким способом, механічного ліплення з усякого матеріалу чи органічної будови з однорідного матеріялу, доконається об'єднання нації; 2) від питання нових організаційних форм: партія чи орден, кількість чи якість, гуртування многих чи добір немногих; від питання, яким шляхом повстане та національна аристократія, яка, як колись козацька, поставить собі завдання об'єднання.

Сим проблемам присвячую дві статті сеї книжки. Одна з них («*Об'єднання чи роз'єднання»)* вперше виходить друком, другу *(«Орден чи* партія») на численні бажання прихильників нашого видавництва передруковуємо з II зошиту «*Вістника»* 1933 року.

Як на ордени можна дивитися на різні товариства, покликані до життя для поборювання тих чи инших «поганців». Орден творили мальтійські лицарі, тамплієри, єзуїти, італійські карбонарії, німецький Тунґендбунд і пр[очі]. Орденом, що боровся з бусурманами, була й Запорозька Січ. Ордени мали свої зовнішні відзнаки, переважно хрести тої чи иншої форми. При сій книзі подаємо знимку одної із відзнак Запорозької Січи – хрест на прапорі. Була се відзнака окремого «лицарського» товариства і стану. Ще донедавна, в кінці XIX в., на сільських цвинтарях на Україні до надгробного хреста припинали дерев'яний держак із кусником полотна. Була се «прапірка» (прапорець), що служила на відзначення могили козака.

Орден чи партія?

Хто не жив свідомим життям перед війною, той не здасть собі справи, серед якої анархії думок шамотається теперішнє покоління.

Се слідно на занепаді партійництва. І то скрізь у Европі. А головно всюди народилися «партії» зовсім нового типу: фашизм, большевизм, гітлеризм, лапівський рух у Фінляндії, рух, організований Мослі в Англії…

Чи оті рухи різняться від партій програмами? Почасти, але головно тактикою і світоглядом. Та шалена нагінка на сі «партії» з боку старого лібералізму, масонерії і соціялізму, свідчить, що тут виступає дійсно нова ідея, нова організаційна форма; що тут іде про цілий спліт найдражливіших проблем, які хвилюють сучасність.

Коли схочемо порівняти з якимось знаним уже типом оті нові «партії», назвімо їх умовно фашистівськими, то побачимо, як багато спільного мають вони з тими організаціями, які ми звемо чинами, законами, орденами, зі сектами релігійного, світського і мішаного характеру, з їхнім духом і духом їхніх основоположників.

Передусім мета тих новотворів. Се не мета політичних партій: 8-годинний день праці, знесення мит, парламентарна праця тощо. Їхня мета инша, обширніша: «соціялізм», «фашистівська держава», «das Dritte Reich[1]»; не реформа, лиш радикальний переворот обставин і людської психіки. Але се ж якраз було й метою і Лютера, і пуританів, і єзуїтів чи тамплієрів, з їхньою ціллю боротьби з невірними.

Гітлер пише: «В той час, як програма якоїсь лише політичної партії є тільки рецептою для успішного висліду найближчих виборів», програма ордену – «цілий світогляд», «проголошення війни існуючому ладові», існуючому світоглядові. У протилежність до партії світогляд... не є схильний співпрацювати з існуючим станом, він почувається зобов'язаний всіма силами поборювати сей стан і цілий ворожий світ ідей, приготовляючи його упадок[2]. І таке ж було й взаємне наставлення протестантизму й католицтва в XVI в.

Провідник націонал-соціялізму пише: «Світогляд є нетерпимий і не задовольняється роллю одної партії поряд із іншими. Він жадає свого виключного визнання й цілковитої перестанови всього громадського життя згідно зі своїми поглядами»[3]. Але таке ж було й ставлення первісного християнства до релігії й церкви фарисеїв і до поганських вівтарів... У цитованій книзі читаємо: «Політичні партії стремлять «через т[ак] зв[ану] позитивну співпрацю здобути собі містечко при кориті існуючих установ… Політичні партії схильні до компромісів, але світогляди – ніколи. Політичні партії числяться навіть із поглядами противника, світогляди проголошують свою непомильність»[4].

Усі оті моменти властиві не тільки гітлеризмові, але й комунізмові і мусолінізмові. Їх же знаходимо й у психіці основоположників нових релігій і Чинів. Ту саму нетерпимість, ту саму віру, почуття непомильности, ту саму виключність, те саме «іконоборство», ту саму війну з ідолопоклонством.

Так само для тих чинів фашизму чи комунізму, так і для Маркса і для Магомета ворожий світ просто не існує. Він із усіма його богами – се світ фантазії, який треба збурити, диявольська омана, яку треба розпорошити закляттям, а не пертрактувати з нею. Магомет казав до навертаних: «Оті ваші ідоли є лише дерево… Я кажу вам, що то не є бог, то лиш дерево!» Майже дослівно з тим самим закляттям звертається й Кромвел[5] до парламенту, що його він хоче розігнати: «Ви називаєте себе парламентом… Ви не є ніяким парламентом! Скільки ж то з вас живуть у погорді до заповідей Божих..., а в згоді зі заповідями Люцифера… Як можете ви бути парламентом Господнього народу? Геть звідси!» Подібно, в імені свого комуністичного бога промовляв Лєнін до російських Установчих Зборів. Так само поступив із Райхстагом Гітлер по удачнім перевороті, тут уже не протиставляється «гіршій» програмі «ліпшу», лише «Боже» – «Люциферовому», тут входить у гру момент виключности, містики, натхнення «Божим глаголом».

Подібною мовою розмовляв і з папськими висланцями Мартин Лютер. П'єтро-Паоло Верджеро пропонував реформаторові рішити спірні справи на церковнім соборі. «Аякже, – відповів Лютер, – я піду на ваш собор і хай я страчу свою голову, коли мені не удасться там оборонити мої твердження проти цілого світу, що виходить із моїх уст, се не мій гнів, лиш гнів Божий». І якраз тою самою мовою промовляє до Лютера його противник Хома Мюнцер, бо й з його уст «говорить сам Бог».

[1] Третій Райх (нім.)
[2] Mein Kampf von Adolf Hitler. XIV Aufl. Vg. Fr. Eher Nachf. – München. – S. 508.
[3] Op.cit. – S. 506, 507.
[4] Op.cit. – S. 506, 507.
[5] Thomas Carlyle. Über Helden etc. Vierte Vorlesung.

Де панує така виключність і нетерпимість думки, де противника називається «апостолом диявола», де протиставляється свою ідею чужій, як Бога – Люциферові, або як релігію «трудящого народу» – жменьці «визискувачів», там нема мови про компроміс, там є лише «демонізм, вогонь, божевілля і шал», які бачив в очах Лютера єпископ Капо Д'Істрії, що розмовляв з ним,[6] вогонь, в якім уже блимала луна Тридцятилітньої війни.

А до всього того прилучається ще почуття власної непомильности. Лютер готов був визнати рішення Собору, але в тім лиш випадку, коли б ті постанови згоджувалися з його, Лютера толкуванням Святого Письма, та коли б склад собору згори забезпечував прийняття науки Лютера[7]. На таких умовах, мабуть, згодився б із постановами Устан[овчих] Зборів і Лєнін, і Гітлер із Райхстаґом, членів якого називав «шахраями», «шакалами» і «парламентарними вошами». І не свідчить се зовсім про те, що фашисти і Лютер були антидемократи, а папа – демократ (тоді поняття й, мабуть, і слова того ще не було). Се свідчить тільки про те почуття власної непомильности в основоположників нових чинів, про вроджену їхню безкомпромісовість супроти ворожого світу і більшости, не знану партіям.

Так само заховувався й Гнат Лойола, який наражав себе не раз навіть на гнів намісника Св. Петра. А коли Людовік французький, видаляючи єзуїтів зі свого королівства, натякнув на можливість скасування декрету, аби лиш чин згодився на деякі зміни своєї конституції, генерал Ордену Рокі відповів: «Sint ut sunt, aut non sint!» («Мають бути такими, як є, або хай зовсім не будуть!»). Так міг би відповісти й Мусоліні і так ніколи не відповість на компромісові пропозиції політична партія.

Статут партії складається з передискутованих параграфів, статут Чину – з догм віри. Партія основана на програмі, Чин – на світогляді. Партія змінюється і пристосовується, чин непомильний й зі свого шляху не збочує. Се не випадок, що якраз єзуїтам завдячує католицька церква догму непомильности пап.

Societas Jesu[8] повстала для боротьби з маловірними серед католиків для поборювання нової віри Лютера. Непримириме наставлення Орденів вимагає активної бойової психіки. І Гітлер жадає від членів своєї «партії», щоб були «здецидованими борцями», бо мусять «поборювати світ ворожих ідей». Відомо, що на подібних ідейних підставах стоїть і фашизм. Уже на зборах перших фашистів 23 березня 1919 р. у Мілані заложено «Fasci di Combattimento»[9] для політичної, передусім вуличної боротьби з урядом, що потурав інтернаціоналістам. Тим самим духом перенятий був і Лютер. Ні величавий образ Вормського Райхстаґу, ні блиск світської й духовної аристократії з цісарем, князями й папськими легатами не відвів його від гадки боротьби, ані не напровадив на гадку відректися своїх «єресей». Боротьба є девізою й воюючого ордену большевизму.

З такого наставлення логічно випливає заповідь примусу, насильства як засобу осягнення тріюмфу своєї правди. Риса, спільна як для політичних орденів нашого віку, так і, м[іж] и[ншим], для марксизму XIX в., так і для християнства з його Інквізицією і військовими походами для визволення Гробу Господня. Енґельс писав, що «без насильства і без крицяної безоглядности ніщо не доконувалося в історії»[10].

---

[6] Geschichte d Päpste seit d. Ausgang d. Mittelalters mit Benutzung d. päpstlichen Geheimen Archivs u. vieler anderen Archiven, bearb. v. Ludwig d. Freiherr von Pastor. Freiburg in B. – 1928, B. V. – S. 55.

[7] Ibid. V. 55.

[8] Братство Ісуса

[9] Об'єднання вояків (нім.)

[10] Engels. Der demokratische Panslavismus.

Про право застосовувати найгостріші засоби боротьби пише й Гітлер[11]. На думку якобінця Марата, «лише силою можна добитися тріюмфу свободи і забезпечити загальне щастя»[12]. Який дух оживляв у тім відношенні якобінців взагалі, видно з жалів жирондиста Верньо: «Ми бачимо, – промовляв він, – як розвивається у нас ся дивна система свободи, коли (якобінці) вам кажуть: «Ви вільні, але думайте, як ми, инакше ми віддамо вас помсті народу. Ви вільні, але схиліть голову перед ідолом, якому покланяємося ми, або ми віддамо вас помсті народу. Ви вільні, але лучіться з нами, щоби переслідувати людей (невигідних нам), инакше ми віддамо вас помсті народу»… Ось слова, які могли би вийти з уст і Лєніна, і Мусоліні, і трибуналу св. інквізиції, яка судила Жанну Д'Арк і Яна Гуса.

Бо всі ордени до себе подібні і ні один із них не має нічого спільного з тим, що зветься в наші часи партією. «Я, Мартинус Лютер, прагну спричинитися до сього (до побіди своєї віри) молитвою, але, де треба, також і кулаком».[13] Так говорив своєю трохи простацькою мовою заложитель протестантизму. Ось чому поява на овиді історії тих людей завше віщувала бурю: кромвелівські війни, війни ісламу, тридцятилітню війну, війни Наполеонівські, совітські. І в кожнім разі стрясення і вибухи. В ім'я абстрактної справедливости. Недурно сміявся один російський гуморист (Дон Амінадо): «Нема небезпечнішого вибуху від вибуху справедливости. Як лиш почуєте, що ось-ось має затріюмфувати справедливість, висловіть хутчій своє захоплення і відскочте набік».

Та не треба думати, що рухи, започатковані отими чинами, лише валять старих богів. Вони звертаються проти фальшивих богів, але не на те, щоб замкнути на колодку церкви, лиш щоб внести до них власних святих. Старі вівтарі буриться тільки на те, щоби натомість здвигнути нові. Ті «анархісти» бунтують в ім'я нового, ще вибагливішого послуху. Повстають проти готових авторитетів не через те, що незносний був їм їхній тягар, лиш тому, що був заслабий[14].

Знаний історик Велс пише, що коли народ за реформації повставав проти церкви, то не проти її сили, а проти її слабости. «В релігійних справах народ хотів не щоб його менше, лише щоб його більше провадили, хотів дійсно правдиво-релігійного проводу… Повставалося проти папи зовсім не тому, що він був релігійним зверхником світу, а скоріше тому, що він вже ним не був…»[15]

Лойола і єзуїти, коли й впадали в конфлікт із папством, то не тому, що (як, напр[иклад], старокатолики) хотіли би бути вільніші від авторитету Риму, лише тому, що хотіли скріплення авторитету. І Лютер не мріяв про ослаблення церковного авторитету. Тільки про заміну його иншим. Недурно провідник селянських бунтів Мінцер називав його Вітенберзьким папою і лаяв сього звістуна релігійної свободи за те, що «будує нову в'язницю для віри». Подібно і фашизм збунтувався проти ліберального режиму, щоб скріпити державну ідею, тоді, коли ліберальна держава конала, амністуючи дезертирів, дозволяючи зворохобленій вулиці протягом півтора місяця тримати в своїм посіданні фабрики і навіть королівський флот.

Вірний слуга упадаючого царату В. Шульґін писав (у «Мемуарах») у 1917 р.: «Ми були такі безрадні, що навіть не знали, як заховуватися, як здобути собі послух, у кого, проти кого, в чиїм імені…» От у такі якраз хвилини занархізування, абдикації влади і являються оті «руїнники», які знають, як здобути послух, у кого, проти кого

[11] Hitler. Op. cit. – S. 537.
[12] Les Pamphletes de Marat par Charles Vellay. – Paris, 1911. – Eug. Fasquelle. – P. 303.
[13] Geschichte der Päpste. – V. 63.
[14] Carlyle. Op.cit. – S. 140 і наст.
[15] Wells. Weltgeschichte. – S. 414.

і в ім'я чого – в ім'я своєї виключної ідеї, свого бажання наказувати і вести, в ім'я своєї місії. Amplius[16], девіза єзуїтів, могла би бути й девізою і Сталіна, і Гітлера. Ворохобляться не проти твердої руки, лиш проти слабої. Перша голова, яка в тих рухах падає під ножем гільйотини, попадає під нього не за своє тиранство, а за свою слабість. Аж наступні попадають туди за те, що запізно надумалися бути сильними. Сталін, який тисячами забивав людей за найменше підозріння у ворожості до режиму, міг прийти до влади лише тому, що п'ять разів тікав з царського заслання, не поносячи за свою діяльність прикріших наслідків від караючої, але вже спаралізованої руки вмираючого противника.

Тому власне, що сі ордени стремлять до створення нового авторитету, є в них, як у ніякій партії, розвинений культ провідника: «вождь всемірнаго пролетар'яту» – Володимир Лєнін, il Duce[17] – Беніто Мусоліні, der Führer[18] – Адольф Гітлер, «генерал» Ордену єзуїтів… Тому ідеєю орденів є ідея активної меншости, яка провадить більшість, тому вони – антидемократи, хоч не раз демофіли, а коли демагоги, то кращі за демократичних хлополапів. Лєнін ще давно перед революцією твердив, що десять мудрих зроблять більше від сотки ослів, і казав, що твердитиме се завше, скільки б і не закидали йому гріх антидемократизму. Подібно Гітлер: «Більшість не може заступити людину. Більшість завше є представницею не тільки глупоти, але й трусости. Сто туманів не заступлять одного мудрого», а «світова історія твориться меншостями». Нічого дійсно великого не осягається коаліціями, міжпартійними угрупуваннями, бо сума слабих не дасть сили[19], стремлячи до скріплення нового авторитету, оперуючи невеличкими «ударними» відділами проти більшости.

Ордени великий натиск кладуть на послух і карність у власних рядах, передусім на вироблення характеру, бо якість заступає тут кількість, число. Партії виховують промовців і «спеців» («фахівців») для парламентарних комісій (звідсіль роль адвокатів у партіях), мало журячись моральним добром, дисципліною і вихованням доросту. І якраз на се останнє великий натиск кладуть ордени, покликані до боротьби з інертною більшістю. У промові у треті роковини маршу на Рим італійський диктатор говорив: «Дехто має за зле пануючій (фашистівській) партії, що накинула народові сувору дисципліну. Я гордий на се. Є се карність воєнного стану. Скажете мені: адже ж війна скінчена… Я відповім, що скінчена збройна війна, але війна як конкуренція народів на арені світової цивілізації триває далі»[20]. В ім'я сеї дисципліни «авангардисти» італійські складають присягу «йти без озву за наказами Дуче й служити справі фашистівської революції всіма своїми силами, а де треба й кров'ю». Як то подібне до vota solemnia[21], до урочистих приречень в ордені єзуїтів. І як се мало подібне до церемоніялу приймання членів у партію, де вистачає партійної вкладки, а замість характеру, не раз безхарактерність є «мило виджена».

Для утримання високого морального та ідейного рівня ордену заведений там звичай, т[ак] зв[ані] чистки, періодичного усування негідних і нездібних членів («попутчиків» і снобів). Звичай добре знаний і якобінцям, які посилали своїх «зіпсутих» членів на ешафот, і наступникам Лойоли, і Лєніна, і фашизмові, і гітлеризмові (де се усування прибирає навіть гостріші форми). І майже незнане партіям.

[16] Величність (лат.)
[17] Вождь, провідник (іт.)
[18] Вождь, провідник (нім.)
[19] Hitler. Op. cit. – S. 89, 441, 577.
[20] Mowy Mussoliniego, wybrał Wł. Jabłonowski. – Warszawa, 1927. – Myśl Narodowa. – St. 61.
[21] Жертва вищому

Ставлячи собі мету далеку, не обмежену життям одного покоління, і кладучи натиск на моральне оздоровлення групи, пануючої, або такої, що нею хоче стати, орден величезну вагу кладе на виховання молоді, не лише на освіту, а на виховання характерів. Фашистівська, як і комуністична молодь, від 4-го року життя вхоплена в партійний млин. Молодий італієць є вже в «Балілах», як доросла людина – в партії, як працівник – у синдикаті, по праці – в особливих забавових організаціях. А й поза ними він завше стиснутий жорнами Чину і його виховуючої праці через пресу, вулицю, плакати, кіно, книжку. «Маси треба виховати», – проголошує устами провідника італійський фашизм. Не підходити до них, як ті «дурисвіти, що обіцюють їм незабаром рай, лиш як суворі учителі, які хочуть їх вести й загартували до тяжких засідань, не жебраючи у мас мандат[ів] і не шукаючи в них популярности»[22], А ті спортові і військові вправи фашистівської молоді, як нагадують вони своєю ціллю релігійні вправи, які накладає Орден єзуїтів на своїх членів, «щоб не охололо їхнє завзяття духа, щоб їх не опанувала лінь».

Виховуючи молодь, перепровадив фашизм також ревізію поглядів на рідну літературу, відбираючи, м[іж] и[ншим], із рук юнацтва популярне «Серце» Едмонда де Амічіса як лектуру занадто сентиментальну, сльозаво-патетичну, антифашистівську»[23]. В тім самім дусі діють большевики і знову єзуїти, які величезну вагу прикладають до виховання молоді. Найповажніший конфлікт між Ватиканом і фашизмом розгорівся якраз на точці виховання підростаючого покоління. Так само, як фашизм, пропонують «чистку» класиків рідної літератури й єзуїти: «Коли якась книга, хоч не є підозріла, але за те її автор, то не може вона стати шкільним підручником, бо инакше молодь полюбить автора, а тоді його повага в тім, що він твердить правильно, утримається і в тім, що він твердить неправильно»[24].

Задивлений у далеку мету, виступаючи проти цілого гріховного світу, числячи на малі сили вірних, орден мусить звертати особливу увагу на мораль своїх відділів, до яких не приймається без стажу першого ліпшого з вулиці. Відсіля й щаблі партійної драбини, якби вони не звалися: баліли, авангардисти і пр[оче] у фашистів; піонери і комсомольці у большевиків; схоластики, коадютори й професи в єзуїтів.

Будучи свого роду «ударною бригадою», відділом вибранців, орден мусить і своїх членів ліпити з иншого тіста. Він фільтрує їх старанніше, ніж то роблять зі своїми членами партії, до яких вступають, як до шинку, й виходять, як із шинку, коли хочеться, часом навіть не вирівнявши рахунку. Головна ціль членів ордену гартувати свій характер. «Єдине, що нас у реформації цікавить, – писав у 1807 р. Ґете до Кнебля, – є характер Лютера, і се є єдине, що імпонувало масі». Тому й стоїть на першім плані в ордені виховання характерів і нищення безхарактерности. В партіях даремно шукатимемо за тим усім.

Важливою рисою членів ордену є їхній ідеалізм. Думаючи про свою мету, він мусить накласти на своїх ряд суворих правил, відцуратися всього світського. В сім, м[іж] и[ншим], джерело целібату. Лєнін не мав жодної з тих малих слабостей, які часто гальмують діло політика: ні любови, ні приязни. Ні гроші, ні жінки, ні гра не мали над ним сили. В сім, як пише один історик лєнінізму, була таємниця його сили і переваги над партійними шакалами, які його оточували й якими він гордив. Марат передбачав свою смерть, смерть «мученика свободи». І був щохвилини до неї гото-

[22] Mussolini B. Discorti Politici – Milano, 1921. – S. 71.
[23] Przegląd Współczesny. – 1930. – VIII-IX . – S. 38.
[24] Geschichte der Päpste.

вий[25]. У тій самій цілі і церкви єзуїтів були густо розмальовані образами мучеництва за віру, щоби звеличити приклади відваги, загріти душу новиків, сформувати ідеалістичні душі[26].

Можуть ті, що стоять на чолі ордену, відкликатися до найнижчих інстинктів юрби, мріяти про велич і розширення території свого народу чи віри, в глибині душі вони лишаться аскетами. Такими, як, напр[иклад], тамплієри, той лицарсько-релігійний чин, який лише доти й існував, доки ту засаду аскетизму шанував. Юрба може думати про хліб, вони «не хлібом єдиним журяться», а чимось иншим. У науці Лойоли теж стоїть, що «наші вчинки мусимо робити більше з любови до Бога, ніж у «надії на нагороду чи зі страху перед карою»[27].

Розбурхані орденом маси можуть хотіти вирватися з пекла і попасти до раю, але не тими мотивами кермуються провідники ордену.

Коли я згадаю, що новітні політичні ордени мають, подібно релігійним Чинам, свої однострої, чорні й брунатні сорочки чи совітські «гімнастьорки», то тим, мабуть, вичерпаю, бодай у загальніших рисах, усі прикмети, якими вони наближаються до духовних чинів і якими різняться від політичних партій.

Світогляд замість партійних параграфів, віра замість знання, непомильність й виключність замість компромісу, культ одиниці й активної меншости замість маси і пасивної більшости, прозелітизм замість підпорядкування «волі народу», суворість до себе й до инших замість гуманітаризму, ідеалізм замість погоні за мандатами і схлібляння юрбі, нарешті цілком инші форми організаційні, – ось у чім глибокі різниці між тими двома типами політичних груп.

Не завше ті організації є таємні, як, напр[иклад], масонерія. Ні гітлеризм, ні єзуїти, ні фашизм не були підземними товариствами.

Тепер питання: чому якраз тепер такий врожай на ті політичні ордени? Тому, що повстають вони по бурях, під час криз ідей, порядків і авторитетів.

Коли існуючі еліти розкладаються, коли тратять старі суворі чесноти, яким завдячують колишню перемогу, коли стають поблажливими («гуманними») супроти веденої маси і супроти себе (явища, що завше йдуть у парі), віддаючись культові вигоди, тоді натомість з'являються инші. Ті, що мають моральну силу, якої бракувало противній стороні. Людовіка XVI, що вмів філософувати, але не приказувати, заступили якобінці й Наполеон. Розслаблене папство підпер Лойола. Нервового інтелігента на троні царів заступив духовий нащадок Івана Грозного. Коли римський парламент став дискусійним клубом без тіні влади, його розігнано лекторськими різками. Коли фарисеї зробили з храму крамничку, мусила знайтися рука з батогом, щоб випхати ганделесів зі святині.

Доконати чистки авгієвих стаєнь могли лише люди, натхнені запалом, переконанням своєї вищости, і почуттям права робити так, бажанням стятися зі світом ворожих ідей, зв'язані суворими правилами Чину. Прикмети ордену коріняться в прикметах і завданнях їхньої переходової доби. Власне такою переломовою добою і є доба, в яку вступила Европа приблизно двадцять літ тому.

Щойно пізніші обсерватори оцінять усі наслідки тої катастрофи, якою було завалення трьох монархій внаслідок війни: Романових, Габсбурґів і Гогенцолернів. Багато установ нашої суспільности та ідей трималося на престижі, силі і традиції, що виходили з тих монархій, які обіймали разом до 300 мільйонів людности під своїми берлами і які впали майже одночасно.

---

[25] Les Pamphletes. – P. 201.
[26] Revue de Paris. – 15. II. 1928.
[27] Geschichte d. Päpste V.

Се був правдивий землетрус. З ним ідеї, на яких трималася передвоєнна суспільна будова, стратили підтримку фізичної сили і моральної поваги. Не тому, що се були якраз монархії, як готові нам опонувати інтелігентні радикали, а тому, що були се старі, сформовані режими. Всередині сього конгломерату народів, австро-угорських, німецьких і російських, стихії й енергії були на припоні, їхні взаємні притягування й відштовхування регулювалися певними правилами і правом. Контроверзи розігравалися в рамах легальної боротьби й угоди. Бодай всередині того середньо-східноевропейського блоку існували правила fair play (чесної гри) між класами, народами, церквами, одиницями, границі між моральним «личить» і «не личить» (fas і nefas), у стані хоч і не сталої рівноваги.

По війні та рівновага захиталася, гримнули стрімголов, здавалось, незрушимі будови. Давніше, не зважаючи на критику й опозицію, все було ясне. Тепер стало все заплутане.

Давніше знали, що є капіталізм, а що соціялізм. Тепер є соціялізм, за якого панує ще більший визиск, ніж за капіталізму, ще більше т[ак] зв[аної] надвартости витискається з працівника, як за панування буржуазії. Давніше капіталізм заперечував право страйків, тепер – соціялізм.

Давніше був анархічний капіталізм і плановий (у теорії) соціялізм. Тепер – анархічний соціялізм і планова капіталістична господарка.

Колись ясно розмежованими поняттями були абсолютизм і свобода. Абсолютизм утотожнювався з монархією, свобода – з республікою. Тепер є свобідні монархії (Англія) з правом коаліцій, свободою преси, особистости, зборів і пр[очі], і деспотичні республіки (напр[иклад], СССР), де одиниця є безправна, де нема ні свободи зборів, ні преси, ні голосування, ні особистої нетикальности.

Давніше світське вільнодумство протиставлялося клерикальному насильству над думкою. Тепер світська цензура подекуди страшніша за клерикальну. Давніше юдофіл був синонімом демократа, коли жидівство боролося з абсолютними монархіями. Тепер той синонім зник, коли жидівство бореться з нашою селянською кооперацією, тут і випихає український демос із його землі на Україні.

Давніше знали, особливо соціялісти, що за мир є пацифістична демократія, а за війну – недобрі царі. Тепер виявилося, що війни між царями є дитячою забавкою в порівнянні з війнами між гуманними демократіями, що сі «гуманні» демократії можуть бути найбільш войовничими і найбільшими ворогами пацифізму. Колись узброювалися, щоби уникнути нападу, війни, тепер, напр[иклад], большевики хочуть роззброїти нації не для миру, а щоб тим легше запалити горожанську війну між класами. Коли, отже, давніше гаслом було «Si vis pacem, para bellum»[28], то тепер гаслом є «Si vis bellum, para pacem»[29]!

Колись село було сателітом міста, тепер воно прагне рівноправности з ним. Давніше місто висилало свої каральні загони на село. Тепер ми є свідками організованого наступу села на місто, як у 1918-1919 у Києві і пару літ тому в Бухаресті і Гельсинґфорсі.

Давніше свобода – значило свобода від держави, тепер свободу і добробут шукається в залежності від держави в урядових посадах, пенсіях, замовленнях, концесіях і запомогах.

Давніше богом була приватна ініціятива, тепер етатизм, або приватна ініціятива в новітній формі, – «грабь награблєнноє».

---

[28] Хочеш миру, готуйся до війни (лат.)

[29] Хочеш війни, готуйся до миру (лат.)

Давніше шахраї сиділи за ґратами, тепер вони стали фінансовими геніями, як Бармат і Ставіський. Давніше були сталі норми права і безправства. Нині найбільш шановним правом стало право заїзду (Фіюме, Мемель та инші). Давніше лібералізм із його свободами був силою революційною, тепер реакційною, проти якої повстають нові революціонери, також особливі, не ліві, як колись, а праві. Колись кумиром було число, маса, тепер – активна меншість.

Давніше підставою економічного співжиття була вільна конкуренція світової торгівлі і засада найбільшого упривілеювання. Нині контингенти, девізові обмеження і митне божевілля. Колись зналося менше-більше, що то є рідний край і нація. Тепер із тим стало тяжче, коли «рідні краї» по десять разів до року міняли свою державну приналежність, коли проголошено, що якийсь край може мати за вітчину чужу столицю, як напр[иклад] Москву, столицю «всіх трудящих», не тільки курського Ваньки, але й миргородського Грицька, і женевського винаря, і шанхайського куліса.

Колись вміли розрізняти «свого» від «чужого» з непомильністю пса. «Свій» говорив по-нашому, чужий – по-чужому. Тепер і се переплуталося. Прийшли чужі, що говорили по-нашому і переконували, що «свої» є «чужі», а «чужі» – «свої» (українізація).

Найміцніші догми захиталися, найпривичніші поняття, і не зналося вже, в що вірити і кому. Світ здригнувся в підставах…

Але сей здвиг не лиш захитав привичними поняттями, він спричинив щось більше. З упадком трьох монархій, трьох консолідованих порядків, щезла разом із їхнім престижем і та фізична сила, яка охороняла привичні, традиційні установи і тримала в унормованих рамках боротьбу громадських сил. Вибухнула жахлива війна всіх проти всіх, оргія даремно визволених енергій.

Давніше, чи право власности на вашу хату належало вам чи державі, се рішалося пресою, виборчою карткою, голосуванням. Коли ж хто власновільно порушував се право, на те був суд. Тоді вистачало мати на адвоката і на партійну вкладку. Але чи сих засобів вистачає тепер, коли озброєні люди з декретом про колективізацію викидають вас з-під власної стріхи? Чи тих старих засобів вистачає, коли, як се було перед фашизмом в Італії або недавно у Франції, озброєні робітники ґвалтом займають фабрики? Давніше можна було боронити церкву, кидаючи два гроші на тацу. Але чи тим її тепер обороните в час, коли приходять ті, що здирають хрести з бань, а з церкви роблять кіно або забирають для свого бога?

Давніше справа соціялізації була предметом дискусій в парламентах або, пригадую, в тюремних камерах між большевиками і «дядьками». Тепер ся дискусія кінчиться в балці, ярі або на Соловках. Давніше, коли партія прагнула зміни кабінету, старалася зібрати більшість у парламенті і ухвалювала вотум недовір'я. Тепер для того треба робити марш на Рим, а дискутувати поза мурами парламенту.

У часи унормованих конфліктів, коли село хотіло, щоби столиця почула його голос, то слало послів або «ходаків» до цісаря у Відні або до Думи в Петербурзі. В 1918 р. село, щоби осягнути свою ціль, мусило маршировати на Київ або робити базарний страйк.

Усе те, очевидно, вимагало від сторін, що боролися за впливи, инших прикмет, не тих, що вони мали перед катастрофою, коли існуючий порядок мав за собою престиж, традицію і фізичну силу. Упадок сього престижу і сеї сили, що викликав хаос ідей і непевність завтра, цілковито підірвав і престиж партій як організацій політичної боротьби, висуваючи на арену політичні ордени: фашизму, большевизму, гітлеризму, лапівців. Инші часи, инші птахи. Инші птахи, инші пісні.

Коли захиталися в хаосі подій найпривичніші ідеї, найбільш підставові цінності нації, на місце знання мусила прийти непохитна віра, бо вірою тяжче захитати як знанням.

Коли за прив'язання до думки чекали посла гостріші прикрості, аніж перепад на чергових виборах, (пор[івняйте] вбивство Радича в югослов'янськім парламенті) на місце лисячої кулуарної звинности мусив прийти характер і витривалість.

Коли на місце освяченого традиціями права війни, повернули звичаї Валенштайна й Тіллі, стару гуманність мусила заступити суворість. Коли престиж, традиція, сила, освячені віками, абдикували, для їхньої охорони, замість старих партій, які тільки під охороною тої сили й могли діяти, мусили потворитися відділи добровольців, які, як фашисти в Італії, рятували власність горожан, честь і добробут, здані на ласку долі державою, від заливу анархії. Коли, замість дрібних щоденних справ, на порядок денний виступили засадничі проблеми існування людських гуртів, ті, що за них боролися, мусили засвоїти залізну карність ордену, не нібито карність партії, мусили мати ідеялізм, мусили підкреслювати не кількість, лиш якість.

Так для рятування католицької церкви, захитаної ударами вітенберзького чарівника, повстав великий твір Гната Лойоли з метою знищити у віруючих дух сумніву, підготувати активне духовенство, взяти в свої руки виховання народу, усунувши від нього инші чини, і створити таку в своїх рядах карність, щоб їхні члени добровільно корилися вибраній догмі та її носіям, ac si cadavera essent, мов повільне знаряддя.

Катастрофа, про яку говорю, відбилася сильно і на нас, викликавши повне замішання понять. Вирвана виром подій із рідного середовища або середовища своєї верстви, наша інтелігенція, замість голосу крови, зачала прислухуватися до тої чи иншої книжки, до модної теорії, до абстракції. Духом стала подібна до того жида, про якого оповідає Зомбарт як про символ відірваного від життя книжного мислення. «До мене, до Бреславу, – читаємо в того автора, – прийшов якось один жидівський студент аж зі Східного Сибіру в єдиній цілі «студіювати Маркса» у мене. Перебув пару місяців і вернувся назад. Але цілий той час він зовсім не сприймав окруження, серед якого жив, ані не пізнав ніяких людей, на прохід взагалі не ходив, мабуть, не знав гаразд, де він провів той час. Він перейшов через бреславський світ, не сприйнявши його так само, як перейшов через світ, з якого прийшов, і як ітиме через світ у наступні роки життя, не відчувши ані подиху його, лише з Марксом в голові» (от як тепер ідуть большевики). Се незрозуміння до органічного, до того, що виросло природно, є властиве жидам. «Тому, – пише Зомбарт, – може жид бути таким, як є, але може бути й инакшим. Що лорд Біконсфільд або Фридрих Юлій Шталь були «консерватистами», завдячують вони якомусь випадкові, політичній кон'юнктурі. Але що фрайтер фон Штайн, Бісмарк або Карлайл були консерватистами, се лежало у них у крові»[30].

От подібне духове «зжидовіння» спостерігаю я серед нашої інтелігенції, як галицької, так і наддніпрянської. Селянський син, що попав до міста, здекласований дідич-«марксист», маломістечковий інтелігент, бувший «волосний писар», що стояв на чолі політичної партії, фельдфебель, з якого війна чи революція зробили міністра або провінціяльного отамана, – всі вони, вирвані, викорчовані зі свого природного оточення, з обсягу привичних понять і способу думання, попали зненацька у вир завзятих змагань різних доктрин, поставлені перед справами загальнонаціональної ваги, над якими ані думати не звикли, ані тим менше їх рішати.

Ті, що належали до вищого класу, засудженого на загибель (до «малоросійського дворянства»), соромилися її ідеології. Ті, що належали до нижчої (селянства), почу-

[30] Sombart W. Die Juden u. das Wirtschaftsleben. – Leipzig, 1911. – S. 317, 326.

ваючи себе чимось меншвартним, не мали часу ні відваги піднести свої інстинктові прив'язання і відштовхування психічні до височин твердої ідеології, підпадаючи впливам кожної нанесеної, «нової», «поступової», розрекламованої ідеї (напр[иклад] соціялістичної), стаючи духовими викоріненнями, таким перекотиполем, якого перший ліпший вітер міг занести на те чи друге поле чужої ідеології. Як той жид Біконсфільд, що випадково ставав консерватистом, ставали й вони припадково демократами, щоби завтра опинитися серед антидемократичних большевиків або щоби з «загравіста» стати «католиком».

Поки ще існував престиж Габсбурґа й російської демократії (яка гарна вона була за царату!), так популярних у нас, інтелігенція наша мала «ясну лінію» – готовий кодекс понять і ідей. Коли ж ті сили збанкрутували, здана на власну думку інтелігенція наша теж стратила духову рівновагу. Усе стало сумнівним: Схід чи Захід? З демократією чи проти неї? Віджило нове москвофільство (комуністичне), молода наша національна інтелігенція сумнівалася, чи не є вона «паразитом на тілі народу» (гл[яди] «Щоденник» Є.Чикаленка). Совітський поет О.Влизько,[31] як і маса инших, не знав, чи змусити собі служити вороже місто, чи впасти йому до ніг:

Хто, – людина чи схований звір?..
Завжди байдуже до того,
Сміється там хто чи боліє,
Місто у полум'ї люто стремить!
Сонячне? Хмарнеє? Це невідомо!
Плакать? Сміятися? Це невідомо!
Місто мовчить!

Так говорить лише роздерта сумнівами душа О.Влизька, і В.Сосюри, і М.Бажана, які, замість у власній душі, шукали відповіді в чужого оракула.

І сей сумнів, сей комплекс «інферіорности» (почуття своєї меншовартости), характерний для нашої викоріненої психічно, підпавшої під вплив чужих ідеологій інтелігенції, є старшої дати. Його зародки слідно ще перед війною, коли то ми сумнівалися у власнім праві, не знаючи, чи

нам, знесиленим журбою,
роздертим сумнівами, битим стидом,

чи нам провадити народ на ясніший шлях… Коли то ми сумнівалися, чи маємо право накидати йому свої ідеї, бо хто ж вгадає, куди йде еволюція?

Небезпечно ставати в супір
Діл природних бігові,
Легко власний свій забаг подать
За веління Єгови...

Але старі ще вірили бодай в автоматичність «поступу» й остаточну перемогу демократії, числа, та що «чоловіцтво» переможе «звірство» у світі. Їхні епігони і сеї потіхи не мали. Вони лиш, коли їм говорити про органічність ідей та про їхні відірвані теорії, не зв'язані з нашим ґрунтом, ні з традиціями, вони лиш здобуваються на твердження, що невільно безкритично пересаджувати на наш ґрунт чужі доктрини.

Але про марксизм, парламентаризм та інші теж чужі доктрини вони мовчать, бо не з життя черпають свої мудрощі, лише з пожовклих листків перестарілих книжок.

[31] «Молодняк». – 1927. – VIII. – Місто.

Як жахливо-тупо «працює» напхана чужими доктринами думка нашого партійця-інтелігента, вияловлена з почуття органічного зв'язку з оточенням і фактами Ось у додаток до розважань Зомбарта мала ілюстрація з оповідання сільської вчительки на Україні:

«Часом діти питають: «Чому ми голодні, босі й роздягнені, а он пани в капелюхах і все забирають?» «Де ж пани, – запитую суворо, – у нас панів тепер нема. Оті, що в капелюхах і з портфелями, – то совітські робітники». «Щось вони дуже скидаються на тих панів, що про них нам розповідають наші батьки», – кажуть діти. Вони мають рацію, але я мушу говорити те, що наказано».[32]

Учителька ширить оті ідеї (інтернаціоналізму, братерства), хоч і всупереч фактам, але з мусу. Але скільки ж то є в нас інтелігентів і по той, і по сей бік кордону, які ширять ті самі ідеї просто з глупоти. Органічно, кровно зв'язана з землею і оточенням українська дитина в наведенім прикладі розумує з фактів життя: коли ті зайди ліпше вбрані («в капелюхах») і, не питаючись, у нас «все забирають», значить се – пануюча верства, се – «пани». Напханий відірваною книжковою мудрістю інтелігент розумує инакше: в книжці написано, що за соціялізму «нема панів», значить вони й не можуть бути на селі. Коли тому перечать факти, тим гірше для фактів, бо соціялісти, як стоїть у Маркса, можуть бути всім тільки братами, не панами. Їхній розум, як у того жида Зомбарта, не цікавився ні оточенням, ні людьми, «не відчуваючи ані подиху життя», розумував лише мертвою буквою мертвої книги. В однім випадку – інстинкт самозбереження, в другім, у партійців, – відгомін викутих замолоду і не перетравлених шпаргалів, які не можуть уже бути компасом в тій анархії думок, що є характерною прикметою наших часів.

А якраз тепер прийшов час, жорстокий час жорстоких фактів, коли навіть неоформленим мізкам наших вічно хитливих скептиків зачала дивною видаватися наука мертвих книг!

І от тоді наступив хаос і сумнів, якому безрадне покласти край наше партійництво, бо не вилізло з-під впливу мертвлячих старих доктрин, ані навчилося самостійно думати і приглядатися до фактів життя. Клястися на старі книжки вже не йшло, бо факти з них глузували. Але вивести свою мудрість із фактів, оснувати на них, як ті діти, піти проти «святої» книги, теж не випадало! Ось так опинилися наші бувші демократи, драгоманівці і соціялісти, «роздерті сумнівами, биті стидом», як той Буриданів осел, між сіном і соломою, безрадні й безчинні перед великими проблемами сучасности: село чи місто? Націоналізм чи інтернаціоналізм? Число чи якість? Сумнів, розум чи віра? Капіталізм чи соціялізм? Демократія чи авторитарність? Без догми, без компасу, без віри молотять їхні часописи сі проблеми, не знаходячи виходу.

Трагедія сих людей стала трагедією нашого партійництва взагалі, трагедією партії як типу організації в добу, коли сама дійсність накидає инші форми групування, ті, які я означив словом чин, орден.

Партії захвалюють «розум без віри основ…» Але в добу, де всі національні цінності є під обстрілом фанатиків тої чи иншої віри, коли наші цінності обезцінюються, коли чуємо про нас без нас: про «Схід Европи», «Евразію», СССР і про те, що Rutheni nondum sunt mature ad regendum[33], в такий час, не хитливий під доказами нібито логіки розуму, лиш бездоказова віра врятує ті цінності від загибелі.

Партії відкидають «догматизм», партії кажуть: «Я визнаю свої невдачі й помилки і кажу, що буду й надалі міняти спосіб і засоби досягнення мети, буду мати невдачі і

[32] «Тризуб». – 1932. – 10, VII.

[33] Русини ще не зрілі для правління (лат.)

робити помилки»,[34] але в нашу добу ся принципова безпринципність веде тільки до приймання всякої нової противної догми, всякого з'явища, що переконує тих «розумовців» не силою логіки, а силою факту, до переполоху…. «Хай живе демократія!» Керенський упав? «Кінець демократії!.. Хай живуть Совіти! Хай живе українізація, не самостійність, ми помилялися!...» Зі Совітами зле? Шубовсть у другу крайність! «Ревізія нашої політики. Ми помилялися!» Не йде за тим громадська думка? «Назад, ми пожартували, ми помилялися!..» Фунт поточився вділ, і в Женеві двадцять трупів? «Ми помилялися, таки кінець капіталізму!» І т[ак] д[алі], без кінця, чуттєва істерика у людей, які так ненавидять емоції і так нібито кермуються «холодним розумом», якого їм в дійсності брак: і холодного, і гарячого.

Серед сього політичного канкану не партії з їхнім виправдуванням «помилок» і панікерства, а орден з його догматизмом, з його почуттям непомильности дає силу, не хитаючись у вірі й не впадаючи в паніку, глянути у вічі кожній несподіванці, як не захитавшись у вірі, глядів на пишний Вормський собор убогий вітенберзький чернець.

Партії в наші часи стрічають проти себе сили, які претендують на «виключне визнання», на «цілковиту перестанову цілого нашого життя в ім'я своїх поглядів». А вони живуть оманою, що оту виключність дасться «зашептати» логікою і розумом. Партії говорять: «щоб була дума і воля єдина», але при тім кладуть натиск на єдина, а не на те, щоб була «дума і воля», бо об'єднана бездумність і безвольність дасть стільки, скільки й необ'єднана. Для того не мають відваги вибору, для того страхаються стратити прихильність мас, уникаючи висувати хоч слушну, але ще не знану загалові ідею. Для того уникають відповідальности, шукаючи завше думки загалу і для того якраз тратять популярність серед того загалу в наші часи, коли маси шукають не дорадників, а провідників.

«У тяжкій боротьбі з долею рідко програє той, який найменше знає, лиш завше той, який зі свого знання витягає найслабші консеквенції і найдурніше обертає їх у діло»[35].

Партії будують на механічнім числі, на інертній масі, на кількості голосів, не на їх якості, на «єдинім фронті». Але в добу занархізування думки і підмінювання традиційних переконань важливіше не єднати в одну какофонію протилежні слабі думки, лише викувати з них одну, міцну, не механічний зліпок безбарвних думок і безхарактерних «характерів», лиш невеличкий числом, але твердий вірою орден.

Партії – «проти людей клерикального способу думання, для яких існують абсолюти»[36]. Але в час ідейного хаосу непевности і розкладу люди без абсолюту стають людьми без компасу. Тим менше стануть вони атракційним осередком розпорошених енергій, притягуваних тепер иншими, чужими центрами, тими, з яких промінює оте бракуюче нам «клерикальне» почуття непомильности і нероз'їджена сумнівами віра.

Партії – проти нетолерантности думки й суворих правил у своїй середині, проти карання дезертирів, проти дисципліни, І тому в нашу критичну добу, де стільки існує, як ніколи, спокус, є стільки в їхніх рядах таких, що «помилялися» або хочуть помилятися, що з одної партії приступили до другої, щоб потім вступити до третьої, з віковічним, викликаним безкарністю, оправданням: «Errare humanum es»[37]. І тому

[34] Винниченко В. Поворот на Україну. Накл. групи укр. соц. молоді «Вільна Громада». – Пшибрам, 1926.

[35] Mein Kampf, S. 453.

[36] Винниченко В., цит.брошура.

[37] Людині властиво помилятися (лат.)

так багато в партії людей, що вірні їй лише доти, доки вона їм забезпечує мандат або виборчі фонди.

У наші часи захитаних переконань і зміцненого натиску світу чужих ідей, коли нема ні одного «помиленого» (такого, що «помилився») без авреолі ідейности, коли єретиків числиться тисячами, потрібна не нібито карність партійна, а залізна дисципліна ордену, яка не лиш на папері тягне до відповідальности за кожний фальшивий крок, а навіть за «помилки». Лише та дисципліна здолає створити не потульну отару з партійним квитком, а твердо спаяний гурт однодумців; людей віри, не, підкреслюю се, солом'яного вогню; людей світогляду, не, підкреслюю се, верхоглядів; людей, що виробляють собі той світогляд напруженою працею, днями, ночами, роками.

Катастрофа, що її викликала війна, упадок традиційного порядку в Середній і Східній Европі кинув нас разом із иншими 300 мільйонами бувших підданих Габсбургів, Романових і Гогенцолернів у вир незнаної доти ідейної і всякої иншої боротьби, у вир хаосу, з якого треба наново кувати нові догми й нові доктрини й надати їм новий престиж. Не партіям зробити се. Уклад понять, що спирався на силі Австро-угорської монархії і престижі всеросійської демократії, розпався. З темряви історії стараємося вигребти поховані під тими руїнами власні традиції, щоби зцементувати ідейно націю, напотикаючись на шалений опір ворожих енергій і сил.

Чи перебороти сі енергії, чи надати престиж власній традиції, чи створити нове загальнонаціональне «вірую», незмінне і недопускаюче єресей і їх караюче, чи вийти з хаосу мінливих думок – здібні партії? Чи розв'язати проблеми села й міста, пролетаріяту й селянства, класу й нації, націоналізму й інтернаціоналізму (з усякими братерствами), соціялізму чи індивідуалізму, економіки продукції й економіки розподілу, свого й чужого, чи є ми «матурі», чи не є, безрозумного «розуму» чи розумної волі, дилему гуманітаризму чи карности, маси чи проводу, – чи здібні партії? Чи зневірену, розбиту, роз'їджену плитким критицизмом, розшарпану різними демагогічними ідеологіями думку – здібні злютувати партії? Чи здібні натхнути її тою завзятістю і вірою, якою натхнув своїх «залізнобоких» Кромвель, своїх адептів Лєнін чи Гітлер, своїх учнів Лойола, – чи здібні створити нову людину?

Ні, ні, і ще раз ні! Знаком часу є віра, а не сумнів, догма, а не партійна «програма», характер, а не число. Живемо в світі нових, зовсім нетолерантних світоглядів. У такі часи «пересякнутий пекельною нетолеранцією світогляд зможе зломити тільки перейнята тим самим духом, боронена тою самою сильною волею, але чиста в собі правдива ідея»[38].

У Лебона читаємо, що «ментальну стабілізацію» в людей і їхній групі може витворити лише «прийняття якоїсь гарячої віри» (як свідчать, напр[иклад], початки реформації у Франції). Лише ся остання дає думці сталий напрям і інтенсивність. Ось се і є зміст, і суть сеї статті. «Коли стільки умів тепер впадають у неміч і непевність, то тому, що не знайшли ще містичного ідеалу, досить сильного, щоби опанувати їх»[39]. У наші часи розгардіяшу такого ідеалу не посідає ніяка політична партія, вже існуюча. Не матимуть її і ті, які думають тепер закладати мудрі по шкоді, пізні Івани.

Мати відвагу вибору між різними думками і почуття непомильности, бажання дати не нову програму, а нову людину, пана хаосу, новий ідеал може лише угруповання типу ордену, чину.

Чи всім вказуємо до нього стежку? Ні, се не є рецепт для масового ужитку. Тому і відповідаю: «Могій вмістити, да вмістить». Потім, коли обі пробоєві еліти створять

[38] Mein Kampf. – S. 507.

[39] Le Bon. Bazes scientifiques d'une Philosophie de l'histoire.

стрижень нової думки і тип нової людини, до них прийде більшість із подиву, побоювання чи зі снобізму, тоді і маса переконається, що «сим побідиши». Наразі ні…

Тому і на питання, чи ж партії зникнуть, відповім: мабуть, ні. Але гадаю теж, що без тих орденів і сект, релігійних і політичних (як свідчить історія, від якої ніхто не вчиться), що без них не перетривали би до наших днів багато з установ та ідей, яких вони в свій час піднялися рятувати. Певно, що Тецелі не охоронили би від упадку папський Рим, ні Джйоліті – Рим королівський.

Партії, імовірно, існуватимуть і далі, роблячи й далі те, що тепер. Але не вони загартують дух загалу, не вони врятують загрожені традиції, не вони скристалізують думку поколінь, не вони випростують моральний хребет громадянства, не вони нададуть новий блиск і атракцію його правдам, не вони викорчують так глибоко закорінений у нас комплекс «інферіорности».

Лише те, що я назвав орденом, здолає клепати наші «зів'ялі серця і сумління» тяжким молотом своєї догми. Лише його сталь перейде нам по серці, «мов розпаленим дротом». Лише він з'єднає не недовірків, а віруючих коло свого символу. Лише він у сім безладі думок надасть нашим давнім традиціям страчений престиж.

Об'єднання чи роз'єднання?

Клич «об'єднання» став незвичайно славним у колах української демократії. По кожнім стрясі, по кожній катастрофі історичній, по кожній компрометації того чи иншого проводу розлягайся клич об'єднання. Кожний, кому оклепані фрази заступали думку, поручав сей клич як єдиний лік на всі недуги, як чудодійний засіб, що гоїть всі рани, а з каліки робить Геркулеса.

Чому якраз демократія носиться з тим кличем, як хтось із писаною торбою?

Демократія не вірить у творчу силу одиниці, демократія не вірить у роль особистости в історії. Демократія, панування многих, знає лише закон числа, тягар «живої ваги», для неї не існує проблеми проводу. Лінива думка, що тяжко обертається серед складних обставин життя, воліє все спрощувати й спростачувати: «Ах, залишім сварки! Чи такий тепер час? Чи ж не йде на нас грізна хмара? Чи дійсно вже такі великі програмові різниці ділять нас? Згода будує, незгода руйнує. В єдності – сила!» – ось ті, до зануди пережовувані, стерті від частого ужитку, безглузді фрази, з якими виходять демократи. Ось якими закляттями демократичні баби-шептухи гадають уздоровити націю.

Клич об'єднання, такий привабливий і ніби такий ясний й логічний, має одну велику хибу. Ті, що твердять про конечність об'єднання різних сил у суспільності, цілковито поминають питання громадської вартости тих сил. Заохочуючи ліпити одне ціле з найрізнорідніщого людського матеріялу, вони поминають незвичайно важливе питання якости матеріялу, з якого ліплять. Забувають, що гасло об'єднання не існує само для себе, лише як засіб для цілі. Коли кілька військових відділів об'єднують в один, то на те, щоби збільшити їхню ударну силу. Надзвичайно важливе питання: чи всяке об'єднання ту ударну силу збільшує?

Чи коли зберемо докупи («об'єднаємо»!) кепського флейтиста, кепського скрипака і ще гіршого піяніста, то з того вийде добра оркестра? Або чи вийде добра оркестра із вправних навіть музик, коли ними диригуватиме шофер? Наполеон казав, що армія з ослів під проводом лева доконає більше, ніж армія з левів під проводом осла. Чи осли потрафлять зробити щось із об'єднання, яке б навіть складалося з левів?

Чи коли до загартованого в боях відділу домішати десять разів стільки здеморалізованих, зледачілих, не звиклих до послуху страхополохів, то се збільшить ударну силу такого «об'єднання»? Чи могли б ми згасити пожежу, об'єднавши всіх пожежників, зібравши їх докупи на вози з дірявими сикавками? Чи велика за числом членів політична організація довго проіснує, коли об'єднає ідейних людей із провокаторами?

Справа об'єднання не така ясна і проста, як видається демократичним прихильникам механічного об'єднання, чистих із нечистими. Коли суспільність переходить лихоліття, причина сього лихоліття не конче лежить у роз'єднанні. Коли суспільності треба збільшити її силу відпору ззовні чи зсередини або коли треба удесятерити її ударну силу, то не зарадить сьому саме об'єднання.

Добра воля є доброю волею, але убогість думки демократів мусить уступити перед історичними фактами, ствердженими солідними й не дурними дослідниками. А історичні факти промовляють не на користь наївного гасла маніяків об'єднання.

На сі факти покликувався я вже не раз і не двічі і, мушу визнати, без ніякісінького успіху. Від демократичного туподумства відлітали вони, неначе від стіни горох. Користаю з нагоди, щоби ще раз вернути до тих фактів, не для поучення демократів, яких ніхто, ніщо ніколи й нічого не навчить, лише для розважень тої частини нашої суспільності, яка хоче і вміє думати над прикладами історії…

Перед нашими очима пронеслася кривава епопея української революції в царській імперії. Чи хтось, хто студіював ту епоху, посміє сказати, що Україна впала через брак об'єднання? Що її згубило роз'єднання? Та ж у Центральній Раді об'єдналися всі наші партії – соціял-демократи, соціялісти-революціонери, соціялісти-федералісти, ліві, середні і подекуди праві. Згадую повні заздрости і подиву статті російських часописів 1917 року про велике діло об'єднання, довершене на Україні. Особливо в порівнянні з політичним розгардіяшем, що тоді всесильно панував у Московщині.

І, незважаючи на ту політичну єдність, незважаючи на «мир і тишину», яка панувала між партіями на Україні, вона була збита з ніг, повалена на землю… Ким? Політично роз'єднаною, розпорошеною, взаємно розсвареною Московщиною!

Бо тодішня Московщина, направду, являла собою рідкий образ розбрату, роз'єднання і боротьби всіх проти всіх. Партійна боротьба, чим раз гостріша, буквально розшарпувала тодішню Московщину. Діяльні і зачіпні ще були монархісти-романівці. Проти большевиків виступали «кадети» з Мілюковим, виступали меншовики і соціялісти-революціонери. Каплан стріляла до Лєніна. На Петербурґ ішов Юденич. На Урал – Колчак, Денікін підходив під Курськ і Орел, майже під саму Москву. Тодішня, поділена на групи, групки і табори, закручена в вирі горожанської війни, палаюча в вогні політичних пристрастей, Росія 1917 року не світила прикладом святої згоди. Вона нагадувала хутчій пушку з павуками, що загризали себе взаємно на смерть…

Тим не менше, якраз така Росія розвинула в собі величезну ударну силу. Якраз роз'єднана, розсварена й порізнена Росія положила на обидві лопатки об'єднану і погоджену всередині Україну. Щось, видно, не в порядку з тим всеспасенним гаслом об'єднання, коли в однім випадку (коли було) воно нічого не помогло, а в другім (коли не було) нічого не зашкодило.

Другий приклад. Революційна Франція кінця XVIII віку. На неї сунула грізна коаліція об'єднаної Европи. Европи, в якій все одно, яким способом, кожна нація була об'єднана під своїм володарем або своєю аристократією. Що, натомість, являла собою революційна Франція? Таку саму пушку з павуками, що зжирали себе взаємно,

як і революційна Росія. У тодішній Франції лютувала жорстока громадянська війна всіх проти всіх. Один політичний переворот наступав по другім. Одна конституція зміняла другу. Жиронда посилала на смерть роялістів, Гора – Жиронду. За підозрілими ганяли жандарми конвенту, мов хорти за зайцями. Марат жадав тисячі й тисячі нових жертв для гільйотини, щоб самому знайти наглу смерть від жіночої руки месниці – Шарлоти Корде. Робесп'єр посилав на смерть Дантона. Тальян і термидоріянці – Робесп'єра і його брата. Тулон передався Англії, Вандея і Бретань горіли вогнем повстання проти якобінців. Се дійсно була Содом і Гомора розбрату, роз'єднання й нещадного взаємного витереблювання. Коли б слушною була думка демократичних об'єднувачів, із велетенського змагу повинна була б вийти переможцем не розшматована політично й ідейно Франція, лише сконсолідована й об'єднана Европа.

Вийшло навпаки! Роз'єднана, роздирана міжпартійною війною, ослаблена нечуваним упливом крови, революційна Франція побідно відбила об'єднану коаліцію цілої Европи, а в своїм переможнім розгоні загналася аж до Мадриду, Ломбардії, Берліна, Каїра і Москви…

Ні, мабуть, щось не в порядку із всецілющою силою того об'єднання! Се не значить, щоби в тодішній Франції бракувало маніяків об'єднання. (Ся порода не переводиться ніколи). Але як вони кінчили? Цікава під тим оглядом, як вічна пригадка всім прекраснодухам, була сцена, яку прозвали Baiser de Lamourette (поцілунок Ламурета). Франція переходила тяжку кризу. Національні Збори, надія країни, розділилися надвоє. В таку хвилину на трибуну входить медоустий посол, священик Ламурет (пізніше ліонський єпископ) і солодкими словами (його ім'я значить по-французьки «коханнячко») закликає всіх висланців народу забути взаємні образи і партійні сварки, заприсягти собі вічну згоду і, мов браття, подати собі у досмертнім об'єднанні руки… Його промову стрічають криками радости; правиця цілується з лівицею, Гора обіймається з Долиною; ті, що вчора обкидали сусідів найогиднішими наклепами, в сльозах просять дарувати їм їхню вину. Згода й об'єднання, якого ще світ не бачив! Але на другий день доля закпила собі з них: погоджені брати виступили проти себе з ще більш зажертими наклепами, а вчорашню урочисту присягу прозвали глузливо Baiser de L'amourette – поцілунком Даліли. Так, мітичні брати Етеокл і Полінік, сини Едипа і Йокасти, які полягли в війні між собою і які, хоч як брати повинні були себе любити, так жагучо себе ненавиділи, що полум'я з їхніх спалених трупів, як каже легенда, розділилося надвоє… Найтрагічніше, що сам абат «Коханнячко», що закликав до згоди, був післаний на гільйотину тими, кого закликав до сеї згоди…[40] У звичайні часи спроби таких Ламуретів (у нас їх звуть Маніловими) кінчилися менше або більше смішно: взаємною гризнею погоджених «братів» і повним безсиллям їхнього «об'єднання». У хвилини, подібні до тої, яку переходила тоді Франція, справа кінчалася гільйотиною.

Се не значить, що європейську коаліцію відперла необ'єднана Франція. (Так само, що Україну залляла необ'єднана Московщина). Вона була об'єднана, її ударна сила була збільшена. Лише її об'єднали инакше, не механічною, добровільною згодою всіх, лише примусовою згодою, накинутою всім активною, діяльною меншістю. Ся меншість навіть ще в стані громадянської війни всіх проти всіх була настільки сильна, щоб почати наступ на «об'єднаного» противника, щоб пізніше, перепровадивши своє об'єднання, поконати того противника.

Францію об'єднали не довкола округлого стола, не крамарі, що – один опустив, другий наддав – крамарськими торгами осягли «святого порозуміння», не міжпар-

[40] Промова Ламурета була виголошена 6 липня 1792 р. Гл. The french revolution a history by Thomas Carlyle.

тійними умовами, не поцілунками і присягами істеризованої хвилевої більшости. Ні, її об'єднав Робесп'єр у Парижі, на майдані, де стояла гільйотина. Об'єднав Генерал Гош, що вішав на деревах вандейських повстанців. Об'єднав Руже де Ліль несмертельною, героїчною Марсельєзою. Гимном, що від нього мертві вставали з домовини, а живі йшли на смерть. Перед яким з острахом спадали голови байдужих і противників на власні груди або до катівського коша.

Ось яким способом об'єдналася Франція! Ті, що її «роз'єднували», надали їй більшої ударної сили, ніж Ламурети.

Подібним способом під час великої війни об'єднав французів Клемансо. Перед його приходом до влади комбінатори схопилися, радилися, діставали вотум довір'я від палати і поволі вели Францію до неминучої військової поразки. Даремно шукали спільної платформи мілітаристи й пацифісти, ті, що ненавиділи Німеччину, і ті, що її лякалися. Ті, які вірили, і ті, що зневірилися. Ті, що готові були жертвувати і битися до кінця, і ті, що за кордоном планували сепаратний мир і зраду союзників Франції… Нарешті не було вже вибору. Очі всіх звернулися на того, хто ціле життя дорослої людини жив одною гадкою, одною ідеєю, причепою – помстити ганьбу 1871 року. Довкола його імени, імени Клемансо, наступила кристалізація людей і зусиль така сильна, що сам Пуанкаре, його рішучий ворог, не смів іти проти течії і покликав його до влади. А тоді сталося чудо. Тоді всі примари дефетизму нараз зникли, зник нездарний Пенлеве, непевний Кайо, зникли темні типи, як Альмерейда і Мальві. Замовкли провокатори і германофіли, устала дефетистична робота в запіллі. Коли з'явився «старий», всі сі ознаки недуги щезли неначе чудом. Його міністерська декларація змусила сильніше битися серця, збудила куняючі енергії, випровадила з остовпіння націю, комбатантів і не комбатантів:

«Ми з'являємося перед вами з єдиною думкою війни всіма нашими силами аж до кінця. Не буде більше пацифістської балаканини, ані німецьких інтриг, ні зради, ні пів зради, тільки війна. Лише війна! Ми не дозволимо, щоби наші армії взяли в два огні!..»

Коли уступаючий Пенлеве пробубонів щось, що деякі з членів його кабінету готові були б (зі своїми міністерськими портфелями) служити дальше і під Клемансо, той відповів, що не потребує старих меблів. Він вистарав сам собі, він і його товариші. З ними він доконав духового об'єднання Франції проти нерішучої, охлялої, заляканої більшости… Окрилена надлюдською вірою 77-літнього дідугана, вірою в генія його нації, його любов'ю до Вітчизни і ненавистю до наїзника, країна об'єдналася в однім зусиллі, об яке розбилися залізні когорти кайзера, що залляли Европу від західної Бельгії до Кавказу…

У своїх споминах пише ген[ерал] Людендорф:

«У листопаді 1917 р. Клемансо стає головою Ради Міністрів. Се була найзавзятіша людина Франції… Він був найбільш гарячим представником ідеї відплати за 1871 рік. Клемансо докладно знав, чого хотів. Він провадив війну, здусив всяку пацифістську агітацію і скріпив дух своєї країни… Він думав лише про перемогу… Спосіб ведення війни у нашого противника став вдесятеро енергійнішим, як досі»[41].

Може й несвідомо перечислив тут Людендорф три невідкличні передумови, потрібні для успішности такої акції окремої людини чи групки, щоби зцементувати націю в одну цілість і надати їй великої ударної сили. Сі передумови були: ясна думка, що вказувала шлях («знав, чого хотів»); по-друге – сильна, сугестивна воля (яка «скріплювала дух країни»); по-третє – безпардонне витереблювання шкідників се-

[41] Leon Daudet. La vie orageuse de Clemanceau.

ред «рідних» земляків («здусив пацифістську агітацію»). Сим способом Клемансо об'єднав свій народ, зробив «вдесятеро енергійнішим».

У сім випадку також наступило духове об'єднання нації. Але яким же инакшим способом, ніж той, що поручають маніяки полюбовного, міжпартійного порозуміння. Воно наступило, як і в 1793 р., силою терору однієї людини або їхньої невеличкої групи (супроти одних), сугестивною силою їхнього гарячого патріотизму (супроти других), їхньою волею не пактувати з ворожою силою і не терпіти її агентів всередині народу, їхньою готовістю іти проти всіх і всього, що посміє лягти колодою поперек їхньої дороги. Воля сеї людини випростувала хребти патріотам, замкнула пащеку інтриганам, загнала в підпілля шкідників і пів зрадників. Об'єднанню чесних патріотів ніщо вже не стояло на перешкоді. Об'єднанню, якого ніколи не удалося б осягнути механічним способом єдиного демократичного фронту добровільного порозуміння. Воля однієї людини «наказала мовчанку трусости і зраді, уярмила перемогу і викинула наїзника з країни». Завдяки збільшеній ним ударній силі нації.

О, Клемансо чудово й сам знав, що не добровільними пертрактаціями і нарадами, не згодою зграї пів головків осягнув він моральне об'єднання країни перед обличчям переможного наїзника. Він знав, що ціле те чесне товариство дрібничкових політиків 3-ої республіки він змусив скоритися собі силою. І коли вже по перемозі при звуках Марсельєзи посли палати дефілювали перед ним, перед «батьком перемоги», щоби стиснути йому руку, коли Аристид Бриян простягнув йому свою, Клемансо одверто, щоб всі бачили, сховав свою до кишені. А коли дехто з инших прагнув розцілуватися з ним, він чемно, але вже здалека стримав їх, його бо не кортіло, як казав пізніше, «дістати сверблячки». «Ті самі, що його тепер так витають, щойно в травні хотіли прогнати його геть», – завважив молодий Доде, що приглядався до сієї сцени[42].

Старий знав вартість демократичної галайстри не менше від Кромвела. Коли під час урочистого в'їзду останнього до Лондону, облесники звернули йому увагу, з яким захопленням витала його і як тішилася юрба на вулицях, Кромвел відповів: «Вона б так само тішилася, коли б побачила мою голову, встромлену на спис…»

Клемансо знав, що ні з інтриганів і пацифістів, як Бриян, ні з тих політичних флігерів, які крутилися за вітром, ніякого сильного і страшного для ворога об'єднання не зліпити. Що таке об'єднання ніколи не мало би потрібної в ті трагічні часи ударної, всерозтрощуючої сили…

Чи пригадуєте, як в не менш трагічну для неї хвилину об'єднав свою націю Адольф Гітлер? Скільки то лунало тоді в Німеччині об'єднуючих кличів! Скільки повставало коаліційних міжпартійних кабінетів! Хто тільки і з ким не єднався: католики з соціялістами, консерватисти з лібералами, червоні з монархістами, генерали з комуністами, в тій ідилічній ваймарській республіці, видуманій неприятелями на погубу Німеччини! Ослаблена, зневажувана, видушувана, мов цитрина, контрибуціями, батожена крутійськими параграфами мирного «договору», стояла вона півмертва й безсила, ота «об'єднана» Німеччина, перед бундючними переможцями.

Се було їхнє об'єднання! Об'єднання демократів, що вічно гандричилися за свої дрібні партійні програмки, а, не маючи однієї великої цілі, єдналися лише на однім: на «лояльнім» виконуванні версальського диктату і на вижебруванні його лагіднішого застосування.

Дійсного об'єднання нації, об'єднання довкола великої мети, доконав щойно Гітлер. І його об'єднання вийшло не з трибуни Райхстаґу, не з партійних з'їздів, не з кабінетів коаліційних міністерств, не з міжпартійних угод. Діло об'єднання Німеччини

[42] Leon Daudet, там же.

вийшло з третьорядного шинку в Мюнхені, де збиралися Гітлер, Ґеринґ і жменька вірних, яких щоб перечислити забагато тоді було пальців обох рук. Вишпурнуті поза борт державного корабля, ізгої в рідній землі, відважилися вони доконати свого об'єднання не з взаємної любови тих, яких треба було об'єднати, а проти них… Були се збірки примар, зайдів із неіснуючого світу, яких «порядне товариство» не пускало навіть на поверхню, де мудрі люди творили мудре, як їм здавалося, життя, даремно намагаючись поставити «об'єднану» Німеччину на ноги, надати каліці з перебитими колінами звинности юнака і барв молодости…

Зате ізгої з мюнхенського льоху мали життєвий еліксир, якого не мало ціле невеличке, але чесне товариство, якому здавалося, що, угинаючись перед канчуком Парижа, робить історію… Се був еліксир, що запалив незабаром вогонь у серцях 70-мільйонового народу ненавистю і до переможців, і до тих, що для святого спокою і уникнення ризику нібито в ім'я прекрасних кличів західної демократії запрягли свій народ, як в'ючного осла, до тріюмфального возу тої демократії, цинічної, тупої і зухвалої.

Противників Гітлера був легіон «через те, що їх було багато». Вони були об'єднані: католицький «Центр», безбожницька соціял-демократія, масонські націонал-ліберали, звикла слухатися, але не політикувати покірна «райхсвера». Що ж бракувало їм, щоби створити з нації дійсно моноліт? Що спаралізувало силу тих об'єднаних і через те здавалося б таких міцних груп у боротьбі із закордоном і в боротьбі з новою силою націонал-соціялізмом?

Про один із найважливіших стовпів ваймарської демократії, про соціял-демократію, оповідає такий безсумнівно певний свідок, як знаний німецький жид-демократ Ґеорґ Бернгард[43].

Бісмарк, який соціяльними уступками прагнув відвести німецьку соціялістичну масу від воюючого соціялізму, цілковито осягнув свою ціль: «Соціяльне законодавство, дуже розвинене в Німеччині, яке забезпечило німецькому робітничому класу протекцію, про яку і мріяти не сміли в инших країнах, на довший час здусило у німецьких соціялістів войовничий дух».

У своїх синдикатах і в могутній, чисельній партії провідники соціялізму поробилися звичайними бюрократами, які необережними й ризикованими кроками боялися наразити на небезпеку існування партії і синдикатів. З соціял-демократії витворилася «бонзократія». Коли сі бюрократи, «коли сі поштиві панове попадали, як посли, до Райхстаґу чи до локального свого парламенту, вони передусім думали про виконання своїх адміністративних обов'язків, поволі привчаючись думати не як політики, а як бюрократи».

А коли прийшла революція, коли щезла монархія, коли запанувала їхня вимріяна демократія, сі соціял-демократи і буржуазні демократи «не потрафили дати демократичній думці пропагандивну силу в масах ані навіть уняти ту думку в пориваючі гасла і формули. Всякі спроби того роду занехалися з тактичних міркувань. Партії прагнули задовольнити всіх, а в дійсності викликали незадоволення всіх».

Коли нова сила зачала усувати їх із їхніх становищ, вони скапітулювали, просто «стратили панування над своїми нервами в хвилину, коли треба було змусити ділати апарат охорони республіки, викуваний ними ж самими в передбаченні грядучих подій…»

Инша, навпаки, була сила, що їх зломила, та що направду об'єднала Німеччину проти волі недолужної демократії. Ту силу викликала, як свідчить ворог гітлеризму

[43] Georg Bernhard. Le suiside de la république allemande. – Paris Rieder.

Бернгард, «упертість і особистий чар Адольфа Гітлера»: «У добі найбільш напруженої гітлерівської пропаганди, його збори нагадували менше політичні віча, а більше збори сторонників нової релігії. З'явище, про яке говорю, не піддається поясненням розумової логіки…. Ті, що мали нагоду оглядати щаблі розвою гітлеризму, що бачили ростучий вплив його пропаганди, що приглядалися її суто релігійному характерові, порівнюють се з'явище до колективної психози Німеччини в добі Середньовіччя».

Апостоли нової релігії мали аксіоми, яких бракувало їхнім противникам. Знали, що вільно, чого невільно, що треба, чого не треба, що є смертельне для нації, а що їй вийде на добре, і до чого йшли: цілий рух «мав лише одну мету – завойування влади».

Комуністи Айснер, Роза Люксембург, Лібкнехт – недошлі німецькі чекісти, недошлі німецькі Лєніни, Сталіни або Євгенії Бош падають – із руки месників. Потім Гітлер з'являється на вулиці, яка досі була резервована лише для «товаришів». Правлячим партіям, що погодилися з утратою цілих провінцій, із мільярдовими вимушуваннями закордону, що добровільно, на чужинецький приказ, витиснули на своїй країні ганьбляче тавро «виновниці війни», сьому високодостойному товариству заявили гітлерівці, що робить воно безчесне діло, стискаючи кайдани на ногах свого народу. Всій офіційній Німеччині, всім «об'єднаним» партіям виповів Гітлер війну на життя і смерть. «Путчі», в'язниці, вуличні бої, убивства із засідки з одної і другої сторони, правдива громадянська війна малої жменьки фанатиків із більшістю: з правими й лівими, білими і червоними. Се було формальне роз'єднування вже об'єднаного буцімто суспільства! Се була акція «розбивачів»!

Але се був єдиний правдивий й доцільний шлях, яким не лише націонал-соціялізм прийшов до влади, але й яким фактично повів за собою цілий німецький народ, об'єднав його не довкола фальшивих ідолів, а довкола однієї фасцинуючої мети. Шлях, що привів насамперед до духового, а потім і до політичного об'єднання мільйонів, що з кволого, розшарпуваного, позбавленого ідеалу народу зробив націю, горду за себе, страшну для инших, свідому свого історичного призначення, готову до послуху і жертв, спрагнену боронити свою незалежність через небезпеки і ризики.

Неудавана ненависть тої жменьки нових людей до ганьби мирного договору 1919 року. Неудаваний сором за ту ганьбу. Її нестримне бажання скінчити з пониженням народу, віра в свою правду як в єдиноспасенну, огида до пертрактацій, круглих столів, пів засобів поволі, а потім чимраз швидше стягли під прапор націонал-соціялізму нові й нові маси. Мов магнітом, тягнуло їх до нової сили (маси притягає лише сила!).

І коли на порозі остаточного тріюмфу Гітлера до нього зголосилися останні нерозкаяні грішники – соціял-демократи – з блудливою промовою, зі словесними застереженнями своїх «засад» і пропозицією співпраці, він так само потрактував їх, як своїх новонавернених (по тріюмфі) противників Клемансо. Глумливо звучали перші «привітальні» до них слова його промови-відповіді, бо він не потребував їх, сих ляльок погаслого світу. Він завдав удар ногою наймогутнішій партії демократії, і вона перестала існувати разом зі своїми установами, канцеляріями, часописами, бюрами і бонцами.

«Нічого подібного до 3-ої німецької імперії не можу я знайти в новітній історії, – писав один поважний англійський місячник.[44] – Я міг би її порівняти хіба до Західної Европи тої доби, коли ми будували наші великі готичні собори».

Захоплення, з яким вітала німецька вулиця Гітлера, викликає в англійця увагу: «Які чуда можна осягнути з перецивілізованою й виснаженою людністю новітньої

[44] English Review. – 1936. – July. – P. 35.

Европи, коли їй дати велику ціль! Заохота до матеріяльного добробуту, до самопомочі та ин. не окрилить найкращі серця, але релігійний клич, даючи людям вищу, неособисту ціль, одним ударом підносить людськість над базаром із його справами, над особистими користями… В тім, що фюрер дав своєму народові таку ціль, є таємниця його магічного впливу».

Такої «вищої, неособистої цілі», яка піднесла б народ над гармидером і метушнею щоденного «базару», не могла дати Німеччині ваймарська демократія, не могла об'єднати нації, хоч як була та демократія об'єднана всередині міжпартійно.

Спираючись на об'єднаній довкола нього і його ідеї нації, міг диктатор виповісти послух переможцям, міг виповісти сплату військового ясиру, запровадити сталу армію, відбудувати флот, кпити з Ліги Народів, кликнути клич об'єднання всіх німців, стати бажаним союзником Італії, Японії, пострахом Росії і Европи… Чи сміли хоч про щось із сього мріяти демократичні об'єднувачі, полатайки механічного єдиного фронту? III «райх» довершив об'єднання, але яким же ж иншим шляхом! І з якими ж иншими вислідами! Демократичне «об'єднання» лишило диктаторові виснажену, зневірену, спаралізовану, нездібну на ніякий відпір націю. Об'єднання, що перепровадив він проти більшости політиканів, створило монолітний, поширений Австрією, блок міцної збірноти з великою ударною силою навні… Подібним способом, хоч на короткий час, об'єднав революційну Росію Лєнін і большевики. Як Гітлер в мюнхенській пиварні, так і він зачав своє діло об'єднання над женевським озером, в дешевих «брасері», де сходилися обдерті й зголоднілі, довговолосі, нечесані й неголені російські емігранти. Що знав світ про них? Для світу була се купа пів головків, соціялістичних рабинів у найліпшім разі, що виривали собі взаємно волосся за те, як треба толкувати якусь таємничу фразу з «Капіталу» Маркса, викинуті поза борт життя, нежиттєві фантасти… Їхня назва «большевики» була знана лише в партійних колах, серед партійних буквоїдів і конспіраторів, що в темні вечори, в таємних помешканнях або по царських тюрмах збиралися на наради… І нагло се ім'я, ся назва «большевики», що завдяки фанатизмові її прихильників видісталася з женевських «брасері» і революційного підземелля на поверхню громадського життя, стало страшним ім'ям нової віри зі своїми догматами, своїм папою, інквізиторами і кострищами для різновірців... Вірою, яка вийшла на підбій світу, а найперше на підбій, на об'єднання цілої революційної Росії. Купка сих фанатиків мала готові аксіоми, готові свої, нехай і абсурдні, правди, готові відповіді на всі питання дня і доби. Мир чи війна? До кого має належати земля? До кого влада? Що буде з фабриками? З панськими маєтностями? Як поступати з ворогами революції, з прихильниками старого режиму? Відповідь на сі питання була ясна, простолінійна, однакова. Була й фанатична воля її перевести в життя. Так нова віра, що повстала в катакомбах, в купі перших «вірних», підбила мільйони.

Ось чому, коли зібралися в Петербурзі Установчі збори, перша конституанта Росії, про яку мріяли і за яку, наражаючи життя, боролися стільки поколінь російських революціонерів, вибрана загальним голосуванням всього об'єднаного однією мрією народу, представниця його суверенної волі, де большевики були в зникаючій меншості, то вистачало, щоби в залі нарад представників «суверенного, об'єднаного народу» ввійшов відділ матросів-большевиків із Дибенком і наказав об'єднаним послам об'єднаного народу забратися до чорта, щоб конституанта перестала існувати, щоб у перші роки революції маси російські пішли не за конституантою, а за тою жменькою большевицьких одчайдухів, які не годили всіх із усіма, не сідали до круглого столу, не об'єднували, а роз'єднували суспільство. В обличчі сеї нової сили роз-

сипалася, мов була з піску, піраміда об'єднаних демократичних партій, до нової сили полетіли цілі відділи перекинчиків, зміцнилися ряди прихильників, а противники стояли, спаралізовані жахом, не здібні до рішучої дії. Бо сі останні не знали самі гаразд, чого хотіли, а того, чого хотіли, не дуже хотіли. По боці ж большевиків був ще нині згаслий фанатизм, був ідейний запал, було прив'язання до їхньої дикої ідеї. Се, мов магніт, тягнуло до них маси, об'єднуючи їх, як кожний рішучий чин і кожна ясно сформулювала думка. Тому ті маси, бодай у перші роки революцій, горнулися до большевизму. Їхньою згодою, згодою тих мас об'єднали большевики тодішню Росію. Їхньою згодою побили Колчака і Денікіна, Антанту на Білім морі і в Одесі. Їхньою же згодою залляли червоним потопом Україну. І в сім випадку об'єднання нації довершилося иншим способом, не тим, що його захвалювали партійні полатайки, маніяки порозуміння всіх партій і груп, не Керенські, Львови і Мілюкови. Се доконане большевиками об'єднання нації й надало останній в перші роки революції страшної ударної сили, якої не могли б дати їй ніякі установчі збори, ніякі міжпартійні порозуміння.

Тепер большевизм видохся. Він не є вже чинником, що об'єднує російську націю. Як царат часів упадку, став він чинником розкладовим. Але власне тому, що стратив і свій ідеал, і віру в нього, а значить і ідейних прихильників. Ніхто в СССР, ні в партії навіть, в ніякий соціялізм не вірить. Об'єднуючу ідеологію змушені тепер большевики запозичати в зненавидженого царату з його «отечеством» і «царем» (Сталіном), з російським націоналізмом і його традиційною нагайкою». Фанатизм теж кінчиться. Його заступили підслужництво з одної сторони, гола сила з другої, яка сама ніколи нічого доконати не зможе… В 1917-1918 рр. проти зорганізованого опору різних партій він переміг завдяки ідеалізмові партійців і, внаслідок того, великої ударної сили партії. Тепер, коли відпало і одне, і друге, большевизм конає, хоч розтрощив всю зорганізовану опозицію і створив своє механічне, партійне «об'єднання».

А як об'єднав Італію довкола лікторських різок Мусоліні?

Сноби, що тепер його подивляють (бо є у влади), забувають, що і він почав свою кар'єру під (лозанським) мостом. Що і він прищеплював противникам пошану до фашистівської єдности на вулицях, не за зеленим столом. У той час, як Джоліті, Факта та инші демократичні політики займалися латаниною, укладали і відправляли кабінети «національної згоди», в країні паношилася анархія. Бездумні демократи знали лише мертве гасло механічного об'єднання; воно нікого потягти не могло. Великої ідеї, яка могла б упорядкувати хаос і органічно, не механічно зв'язати в одне спершу духово, а потім політично розбіжні енергії нації, їм бракувало. Вождь фашизму не годив партії, щоби привернути нарушену національну єдність, не займався погоджуванням розсварених партій. Він кинув свою ідею, зібрав довкола неї чорні сорочки і вони поставили партіям ультимат. І так само, як вибраний більшістю народу німецький Райхстаґ із об'єднаних партій, так само, як вибрані більшістю народу російські Установчі збори з об'єднаних партій, так само й вибраний більшістю народу італійський парламент із об'єднаних партій скорився волі невеличкої меншости «розбивачів», в данім випадку фашистам.

В усіх випадках механічно об'єднана більшість була імпотентна перевести фактичне об'єднання народу. За неї мусила зробити се творча меншість.

На руїнах партійництва здвигнув фашизм будівлю єдиної нації, фанатично відданої своїм, недавно плюгавленим, трикольорам, яка жертвує всі свої сили на боротьбу з довколишнім світом, яка певним кроком простує до ідеалу імперії, яка в короткім часі виявила таку ударну силу, якої не в силі були з неї викресати десятки урядів

механічно об'єднаної демократичної провідної верстви…

Свій ідеал нової Італії, яким натхнув Мусоліні народ, не викомбінував він на міжпартійних нарадах, виправляючи один параграф і заміняючи другий, щоби всіх задовольнити. Сей ідеал виносив він самітно, в своїх мандрівках, от як, мабуть, під тим мостом у Лозані, де він, пролетар і волоцюга, ночував колись. Але сі самітно виношені видива мали таку притягаючу силу, що за ними пішла ціла Італія. Упертих противників нова віра зломила. Хитких зігнула. Прихильних із неясними ще мріями захопила й пірвала. Силою? Очевидно, силою свого ентузіязму і волі. Знову об'єднання, і знову яке ж инакше!

Погляньте на Туреччину Кемаля Ататюрка. Тепер многі забули, яка катастрофа грозила Туреччині в 1918 році. Її армія розбита, уряд заляканий, готовий до капітуляції. Султан над Золотим Рогом – почесний бранець союзників, що з вікна палацу Ілдиз-Кіоску оглядав грізні сильветки британських панцирників. Колишня Отоманська імперія (мала бути, як Арабія), поділена між союзниками, мала щезнути з карти Европи.

Проти сього поклав свою заборону Кемаль. Чи він намагався єднати партії? Чи з'єднував для своїх планів султана, коли зачинав свою непевну й небезпечну гру? Ні, без засобів майже, без людей, виступив він проти султана, проти уряду, проти власної дефетистичної суспільности, проти п'яних перемогою альянтів. Щоби доконати об'єднання нації довкруги великої цілі, відвоювання незалежність, він оперся на малім гуртку загорільців. І зі знесиленим і збайдужілим, прибитим поразкою народом сей гурт зробив дива. Слово Кемаля стримало наступ греків на малоазійське побережжя, унерухомило страшний союзницький флот у Боспорі і коло Дарданелів. Видмухнуло життя з надутої союзницьким киснем султанської ляльки, а для нової ідеї з'єднало сотки тисяч безкорисних і відданих борців. Об'єднання нації доконалося проти всіх, не з усіма, не демократичною методою. Гурток кемалівців, що перше принесли розбрат у суспільство, об'єднав цілу націю. Ті ж, що, зневірені в боротьбі, нібито єднали цілу націю, стратили її…

Коли турецький народ несподівано по стількох війнах із Італією, балканськими державами (1911-1913), Антантою в великій війні, з Грецією (1919) вийшов хоч із великими втратами, але сильний і об'єднаний на своїй етнічній території, то сього об'єднання доконала не крамарська демократія, не смішне гасло «єдиного фронту» чистих і нечистих, ідейників і кар'єристів, а метода сильної руки і сильної голови, малої групи, яка знає, чого хоче і має незнищиму волю своє «хочу» накинути більшості нерішучих і байдужих, як се було у випадку Мусоліні, Лєніна, Гітлера, Робесп'єра.

Як і хто об'єднує тепер Еспанію? Скільки ж то років шамоталася країна на своїм ліжку хворої під доглядом консиліюма з демократичних баб-шептух. Вибори і повстання, міністерські кризи, міжпартійні угоди і єдині фронти, вузькі, ширші і найширші, – все кінчалося балаганом і ще більшим розгардіяшем… Фактичне об'єднування почало поступати певним кроком наперед аж тоді, коли знайшлася групка фанатиків, людей творчої думки і волі, людей, які зрозуміли, що потрібна не демократична метода, а «кінська курація», людей, які пригадали собі приповідку Гіпократа: «Quod medicamenta non sanat – ignis sanat, guod ignis non sanat – ferrum sanat, guod ferrum non sanat – mors sanat»[45].

П'єр Домінік писав в «La Republique» про войовників громадянської війни в Еспанії: «Ясно, що се не такі люди, як ви або я, се віруючі, готові завтра стати мучениками… Люди, які відкривають нам нагло всі скарби відваги, в серці яких живе дух

[45] Quod medicamenta non sanat – ignis sanat, guod ignis non sanat – ferrum sanat, guod ferrum non sanat – mors sanat

посвяти… Я бачу лише віру сих людей. Чи ви не відчуваєте, що вони просто розпливаються в своїй вірі? Всі еспанці сьогодні – «пасіонари».

Севілья зайнята повстанцями. З балкону промовляє герой революції, полковник Мілан Астрай. «Худий, він ричить про свою віру в Еспанію, в війну і в легіон… Його обличчя, як і його тіло, одна руїна. Велика чорна діра на лівім лиці, діра на місці правого ока, шкіра наче обліпила кости, трагічна маска смерти… Viva la muerte[46]! Дійсно, се ж сама смерть, яка ричить свій тріюмф з балкону ратуші, смерть із макабричного танцю Середньовіччя, який витупцьовують селяни й робітники, священики й міністри, ціла Еспанія» («Illustration»).

Се були діти пекла, які його не злякалися, не стратили віри, яких продіравлені чола показалися твердішими від діяманта, які прийшли з Божим наказом карати ідолопоклонне плем'я, не трактувати з ним; в яких, в кожнім з них, гримів голос пророка: «Йди до земляків твоїх, та й говори до них і скажи їм: «Так говорить Господь Бог», чи будуть вони слухати, чи не будуть».[47] Мала жменька сих людей об'єднує Еспанію. Не шукали вони об'єднання нації шляхом узгіднення програм і поглядів різних груп. Мали власну програму й ідеал, віру в нього, якої не мали їхні противники. Сею зброєю перемагали власну суспільність. Об'їжджали її, мов дикого коня. Прутом і острогами, просьбою і грозьбою. Подавати руку згоди всім «землякам», всім «родимцям», всім «краянам», людям «спільної крови» чи «тої самої мови» не було в їхньому звичаю. Їхні об'єднуючі кличі, їхня об'єднуюча метода мали в собі щось більш величне, ніж заяложені гасла й тактика демократичних знахарів.

Коли обернемо очі в минуле, в тривожні й переломові хвилини тої чи иншої нації, тої чи иншої збірноти, побачимо те саме: потрібна єдність думки й волі осягалася не торгами чи голосуванням, а поривом маси, яку тягнула за собою якась одиниця, якась група, певна себе і свого задуманого діла.

Так було перед приходом Месії. В своїм романі відслонює нам Мосендз пролог великої дії, як прийшла нова віра в світ на порозі нашої ери, щоби принести війну і меч, об'єднати його в тій новій вірі[48]. Каже до Захарії незнайомий:

– Я слуга того, хто йде! – певні слова мов перейшли кімнату переможним кроком... – Ми лише торуємо йому шляхи!

– Як торуєте? То ти не один! Скільки ж вас?

– Нас мало. Але все ж найбільше нас скупчується там, де треба викликати спір, сварку, повстання… Ми роздмухуємо його між Ізраїлем.

Захарія аж схопився за голову. Чи справді він чув се жахливе признання?

– Що ти кажеш! Схаменися! Хто вклав тобі в серце сі страшні заміри? Чекаємо на Месію, а маємо зустріти його розбратом і братовбивчою війною? Чи так маємо приправлятися до його зустрічи?

– Ти сказав, Захаріє. Так маємо зустріти його! Бо инакше ніколи не зустрінемо. Треба спору й розбрату, треба війни й братовбивства… Бо лише з кров'ю витече гній із хворої душі Ізраїля… Щоб, міцна й здорова, могла вона прийняти Месію.

Їх було небагато («нас мало»!), але вони принесли меч на свою змиршавілу суспільність, на суспільність фарисеїв. Бо до фарисеїв Месія ніколи не приходить. А потім тих «мало» повалили Рим.

Гнат Лойола об'єднав заколочену і розбиту Церкву Католицьку без ніяких соборів ні нарад, лиш своїм особистим магнетизмом і свого новозаснованого ордену.

---

[46] «Хай живе смерть!» (есп.)

[47] Єзекіїля 3:11.

[48] Мосендз Л. Останній пророк // Вістник. – 1938. – Кн. 4.

До найдрібніших подробиць передумана ідея, повна самопосвята на службі тої ідеї, налляла заліза в згорблений хребет церковного тіла. Вприснула життєвого еліксиру в жили, доконала чуда, якого даремне старалися доконати собори.

Орлеанська дівчина… Коли Франція стелилася до ніг англійського завойовника, коли феодали, один за другим, переходили «на службу короля Едварда, а розбиті армії Франції тратили віру в перемогу, а з ними і лялька на троні св. Людовіка, в той час об'єднала народ та дівчина з Дом-Ремі, яку тепер звуть Святою, яка не прислухалася до голосів оточення, до голосів земляків, лише до голосів, які чула в своїй душі і які називала голосами св. Катерини й Михаїла. Їй і не снилося «узгідняти» свої наміри з думками розсварених баронів, князів церкви й дофіна. До них вона промовляла в формі наказу, вони були знаряддям в її великім ділі об'єднання Франції, в якім вона знала лише Бога і себе. «Вона думає, що знає ліпше, ніж хто-будь інший», – казав про неї дофін Карло. І так було в дійсності. Вона воліла бути «сама» зі своїм Богом і поборювана більшістю, ніж із тою більшістю, об'єднана з маловірами. І, як в подібних випадках, не торги і шукання спільної мови з масою недовірків об'єднали Францію, натхнули новою енергією, пірвали проти завойовника, лише якраз віра тої самітниці.

Але не лише віра. Мішле твердить, що Іванна накинула свою волю нерішучій більшості, дворові, церкві, дворянам, і воякам, не лише своїм натхненням, але й ясною думкою. Попри ціле своє захоплення, вона (теж дар візіонерів!) ясно бачила речі довкола себе. Вона розрубала заплутані вузли, які даремно намагалися розплутувати фахові політики. Вона в ім'я Боже проголосила Карла правдивим королем проти його сумнівів. Вона гонила англійців із тим військом, яке недавно уважало їх непереможними… Вона і її перші прихильники, що сліпо пішли за нею, щоби об'єднати Францію проти волі французів. Сепаруючись, роз'єднуючи, вона показалася чинником організуючим. Ті ж, що єдналися разом, були чинником роз'єднуючим.

Коли перейдемо від старої Франції до сучасної, так само роздертої ідейно, настіж відчиненої інвазії чужих антинаціональних, большевицько-масонсько-московських доктрин, що підготовляють інвазію політичну, і тут ствердимо: повне безсилля привернути знищену духову єдність нації методами звироднілої демократії, міжпартійними торгами, полатайством політиканів, механічним ліпленням «національної згоди» шляхом порозуміння між людьми, між якими не може бути ніякого порозуміння. Але ствердимо й що инше: проблиски ясної думки, як вийти з кризи, опозицію проти дурійки об'єднання («лівий блок», «людовий фронт»), проблиски почуття ідеї, яку туподумна демократія наша не може прийняти: ідеї певности, що марні її зусилля врятувати націю злукою пів зрадників, перевертнів і туманів.

Ось що писав недавно «Matin» (8. II. б. р.):

«Об'єднання, об'єднання, об'єднання! Але з ким? І на ґрунті якої ідеї? Певно, що можна об'єднати в однім уряді послів і сенаторів, що прагнуть стати міністрами і що належать до різних партій, але неможливо об'єднати в країні французів, які думають, як Генерал Ґуро, з тими, що думають як Марсо Півер. Неможливо об'єднати громадян, які хочуть скріпити національну оборону, і тих, що її хочуть знищити, прихильників ладу і організаторів безладдя. Не можна об'єднатися на засаді, що вимагає тісного союзу з тим самим СССР, який щоденно втручається у внутрішні справи Франції. Не можна об'єднатися на засаді пактів, проти яких протестує три чверти всіх французів. Не можна об'єднатися на засаді оборони европейської цивілізації, настіж відчиняючи двері азіятському варварству. Об'єднання політиків нетривале. Воно основується на словах і на інтересах. Дійсним об'єднанням, цінним об'єднанням могло би бути тільки об'єднання громадян на спільній ідеї і спільній програмі».

Але таке об'єднання неможливе без рішучого розтрощення одного з ворожих таборів, отже, без «роз'єднання»!

Там, де в нації дозріває перелом, в добі загального розгардіяшу духового і морального, в час захитаних колись спільних цінностей, які нині визнаються одними і заперечуються другими, ніяке механічне порозуміння нічого не дасть, лише збільшить маразм і розклад. В такі переломові хвилини мусить прийти до зудару, мусять з'явитися носії нової об'єднуючої, дисциплінуючої ідеї, мусить з'явитися їхній гурт, щоби захопити одних, пірвати других і розчавити третіх. Инших шляхів об'єднання нема.

Розчавити третіх – се останнє змушує здригатися від гніву і обурення наших демократів. Сіяти ненависть до своїх! Розпалювати внутрішню війну у власній суспільності! Ширити розбрат і взаємне недовір'я! В рідну хату вносити роздор! Так, якраз се! Бо без сього нема ніякого об'єднання ніякої збірноти. Що туподумна демократія сього не второпає – нічого дивного. Чим «поступовіша», чим «радикальніша» вона, тим більш реакційна й відстала. Зрештою, демократична порода людей ніколи таких речей не зрозуміє. Але їх починають вже розуміти не лише – дехто – у нас, але і в тій самій нещасній Франції, яку інвазія всеевропейського шумовиння змусила напружено думати і шукати виходу зі страшного становища, яка вже розуміє, що доконати ідейного зцементування народу довкола спільної всім ідеї, довкола суворих догм, ясного розрізнення добра від зла, того, що личить, від того, що не личить, можуть не люди «єдиного фронту», а люди однієї сталої думки, не хоруговки на даху, які крутяться, куди вітер віє. Ось що писав той самий «Matin» (11. IV. б. р.):

«Будьте безпощадні для хоруговок на даху!

Коли побачите генерала, що вимагає оглядно трактувати антимілітаристів або буржуа, що заявляється прихильником комунізму, чи гігієніста, який вимагає вирозумілости для бруду, або священика, який славить атеїзм, не дайте себе розчулити і не кажіть: «Ось незалежний дух!» Скоріше скажіть: «Ось скалічений розум!» Бо єдина прекрасна лінія життя – се проста лінія, коли ви лишаєтеся вірними своїй професії, своїй верстві, своїй вірі і своїй доктрині. Будьмо безпощадні для хоруговок на дасі. Вони не коряться ніякому ідеалові, порухові душі, лише подмухові вітру».

А з них у Франції і у нас якраз складається ота більшість високошанованих громадян, які ідуть за вітром, які лижуть чоботи кожній хвилево переможній течії, достроюють свої «ідеали» до кожної нової ситуації, які, при першій нагоді, зраджують свою віру, свою верству, свою традицію, свою націю, прикриваючись високими мотивами «реальної політики», бо ж «засоби і шляхи досягнення цілі мусять бути гнучкі і змінятися залежно від обставин…» А в критичні переломові хвилини «обставини» так валять молотом у тім'я реальних хоруговок, що вони зовсім туманіють і стають повільними знаряддями в руках того, хто в імені «обставин» приходить із молотом чи просто з батогом в руках…

Із сих хоруговок і радять творити єдиний фронт. З ними робити «об'єднання». Їх шанувати як «своїх рідних», які могли й помилятися, але які ж свої, рідні, земляки, родимці, краяни!

Тим часом дійсне об'єднання народу можуть перевести лиш ті, які ґрунтовно знешкодять «рідних» дурисвітів і перекинчиків. Уже в тій самій Франції реагують на туподумство єдинофронтових знахарів. Недавно писав Роберт Андриво в однім французькім тижневику на сю тему[49]: «Франція переходить катастрофу за катастрофою у своїй політиці внутрішній так само, як у зовнішній. Але перед кожною грядучою катастрофою чого прагнуть вони (єдинофронтовці)? Об'єднання! Се їхній єдиний

[49] Robert Andriveau. Ce people intelligent… (Je Suis Partout 18 III)

спосіб оборони, їхня вселікуюча масть. Падає франк – об'єднання! Грозить війна – об'єднання! Падає Австрія – об'єднання! Об'єднання в тій хвилині, зроблене все одно як, все одно з ким. В одну купу звалити сочисті і згнилі овочі. Комуністи – союзники московських убійників? Нічого не шкодить, із них будуть чудові міністри! Блюм зі своїми жидами, мов лихварі витискають Францію? Се не має значення, довірмо їм нашу долю! Тумани й пів головки зруйнували нас і пхають у пропасть? Нічого, хай знову прийдуть! Треба наново взяти докупи всіх справників наших нещасть, посадім їх до спільного міністерства і завтра ми зачнемо нову добу Людовіка XIV! (Як се пригадує наших «єдинофронтовиків» з Винниченками, Севрюками та иншими центрально-радянськими соціялістами! – Д. Д.)

Отже, ні, досить того! Французам пропонують увійти в свого роду братство, якого гаслом є «без ненависти».

Не входіть до нього, брати, се новий фортель, щоби вас ліпше і непомітно обскубли. З'єднайтеся під знаком ненависти, вічно сторожкої ненависти, яку ніщо не сміє роззброїти! Ненависть – добрий дорадник! Ненавидьте цілим серцем метеків, що вдерлися до Франції, що обдирають нас із нашої спадщини… В день, коли німці займуть Штрасбурґ, сі панки сформують велике міністерство об'єднання, твердячи, що Ельзас – німецька провінція і що треба скоритися перед необхідністю.

Так, ненависть – добрий дорадник, треба, щоб вона нарешті видала свої овочі! Плекаймо ж її добре!»

І се пише не дикун, не степовий варвар, се пише культурний француз в часописі, яка, одна з немногих, бореться з заливом метеків і різного роду східних мішанців у країні Жанни Д'Арк і Расина. Скільки аналогій, скільки думок тиснеться до голови українському читачеві, коли він читає сей пристрасний відклик француза. Якими туманами виглядають на тлі його філіпіки, наші «рідні» оборонці метеків всякого роду з їхнім культом «згоди в сімействі, культом любови» до всякої голоти, яку проголошують незайманою, з якою радяться, во здравіє і во спасеніе, ліпити Ноїв ковчег єдиного фронту. Скільки в тих розумуваннях француза подібного до того, що писалося і в «Вістнику» і в його «Квартальнику», подібного, бо випливаючого з такої подібної ситуації.

Не раз ся подібна скрізь у Европі ситуація викликає такі імперативні накази, як з неї вийти, що автори, розкидані по різних кінцях нашого континенту, не тільки приходять до тих самих висновків, але й формулюють їх тими самими словами і тими самими образами.

Коли наші демократи радили порозумітися «демократично» з нашими перевертнями або «вчорашніми» большевиками, чи з тими «Валенродами», що тиснуться до нас, щоб розкласти нас на основі спільного демократичного «етичного кодексу», на підставі якого завше можна зліпити єдиний фронт і до чогось договоритися, «Вістник» писав, що з вчорашніми або й сьогоднішніми большевиками, з попихачами II, III чи IV Інтернаціоналу, ані з тими, що прагнуть із Наддніпрянщини нове Манджу-Ко зробити, до спільного столу нарад не сідається. Що з шахраями і кар'єристами, які служать лише своїй дрібній або чужинецькій великій амбіції, що сідають до гри з фальшивими картами, не може бути ніякого спільного етичного кодексу; що не «всякий злак на користь Україні»; що є злаки, які треба немилосердно виполювати... «Вістник» писав:

«Ні громи, ні блискавки душі філістера не змінили. Світ, егоїстично захланний, жорстокий світ, що зродився по війні, з облудною фразою на устах, з маскою на лиці, для філістерів не існував. Страшно було їм зрозуміти страшну правду, бо наклада-

ла страшні обов'язки. Сидячи віч-на-віч при столику з картами з шулером, замість пустити йому пляшку в голову, вони удавали, що вірять, ніби він лише з недогляду порушив правила гри, і старалися йому витолкувати їх: як він повинен поступати, щоб не зломити норм «етичного кодексу», і для нього ж обов'язуючого. Та ж засади демократії, та ж наука соціялізму, та ж норми моралі вимагають, щоб ви не мали в руках двох асів пік! Ми вам то зараз розтолкуємо!»[50]

І майже три роки пізніше на ту саму тему, з приводу власної «людово-фронтової» каналії, з приводу такої самої, як у нас, нечуваної поблажливости національної преси супроти пропаганди єдиного фронту з шахраями, писав французький тижневик: «Треба визнати, зрештою, що опозиційні часописи не виступають зі своєю партійною точкою погляду, вони повні зглядів, доброї віри і духа справедливости (супроти лівих). Бідолахи! Так, наче їхній противник користувався тою самою зброєю, що до них! Так, наче, коли вони перестерігатимуть правила гри, їх не битимуть завше ті, що при грі шахрують!.. Було б чудово, коли б французький народ міг бути об'єктивним. Але коли його обробляють найбільш безличні пройдисвіти, то скромність і об'єктивність значать нині стільки, скільки наївність і дефетизм»[51].

Як і ті слова про спасенну ненависть, так і сі – майже слова «Вістника»!

А ось ще один голос, жидівський, який показує, що навіть серед збаламучених визнавців демократії знаходяться одиниці, які сумніваються в її здібності об'єднати націю і вирвати її демократичними методами з обценьків смерти чи катастрофи. Так писала жидівська «Chwila» (20.VI.1937) про завдання сіоністичного руху: «Представників народу вибрали на підставі загальних, рівних, безпосередніх і тайних виборів – формально найліпша забезпека найсильнішого авторитету! Але єдности не створили. Вийшла тільки сама «демократична єдність». Тим часом ішло насамперед про те, «щоб зактивізувати внутрішню силу» руху, утворення ж «репрезентації» – се була ціль побічна. А все тому, що «…сушили собі голови формою, в якій маємо здійснити представництво, що до ніякого фактичного об'єднання не допровадило… Оманою є думати або вмовляти в суспільність, що в демократичнім характері представництва є суть речі, є засаднича передумова єдности. Може існувати тривала єдність без демократичних виборів і крихка – мимо демократичних виборів. Двічі демократичні загальносіоністичні з'їзди з цілої держави вибирали начальні ради, і двічі вони розпадалися і розклеювалися. Бо бракло дійсного порозуміння всередині… Треба під загрозою звалитися в пропасть, знайти порозуміння на иншім шляху, не демократичнім… Демократія, демократія! Так, неначе б вона була бальзамом на все! Ми не скостенілі доктринери. В боротьбі за доктрину не хочемо втопити життя. Дослівно маємо петлю на шиї. В таку хвилину йде про те, щоб розірвати петлю, а не про те, щоби конче її розірвати демократично».

Поручаючи демократію для инших, жидівський часопис для себе чудово розуміє, що часом методи Гітлера, Мусоліні і Франка – спасенні для об'єднання нації…

Безлад у речах і відносинах все виникає з безладу в думках, з браку порядкуючої ідеї, загальновизнаних догм. Великий стряс 1914 р. і наступних років змив із поверхні політичного життя в не одній країні стару провідну верству, або ся верства поволі вироджується. Новий, що прийшов їй на зміну, демократичний провідний клас, нездібний заступити той, що зрікся проводу. Втративши авторитет вгорі, суспільність розпорошилася духово, морально і організаційно-політично. Нанівець пішли загаль-

[50] Донцов Д. Бунт філістерів. // «Вістник». – 1934. – С. 459.
[51] Стаття П'єра Ґаксона в «Je Suis Partout». – 3. IV.1937. – Ч. 332.

новизнані вартості, що тримали збірноту вкупі, вартості моральні, духові, політичні, економічні, релігійні. В ослаблений організм вдерлися легіони бактерій, щоби зжирати його зсередини. Вдесятеро збільшилися сили відосередкових тенденцій і течій. Усі розкладові чинники суспільства, соціяльна і інтелігентська галайстра, піднесли голову… В такі переломові моменти (а його переживає і наша суспільність) основне завдання – не дати суспільності розпастися, не дати отруйним бацилам зжерти її, зцементувати її наново в цілісний, міцний і відпорний, із великою ударною силою організм, зв'язати спершу в одну духово-моральну, а потім і в організаційну цілість.

Чим можна зв'язати сю збірноту?

Передусім, встановивши ряд догм, правил, аксіом у всіх полях збірного життя, різко очеркнених, ясно протиставлюваних всім иншим, безкомпромісових, встановивши свою правду, єдину і непомильну. По-друге, натхнути ту правду, запалити загал вірою, що уважала би всіх инших богів за поганських ідолів, що не робила б із ними пактів, ні торгів. Нарешті, молотом вбити ту віру і ту правду в збаламучені хитливою добою і чужими впливами мозки свого загалу, без жалю поборюючи недовірків.

Лише така сила може злучити загал своїм авторитетом. Лише таким способом можна в такі переломові хвилини доконати об'єднання нації чи збірноти.

Тому й не могла зробити сього і ніколи не зможе зробити демократія: та самозвана нова провідна верства, яка у нас і деінде гадає «об'єднати» довкола себе націю. Як могла би доконати сього демократія, яка сама має відразу до «клерикального способу думання», до всякої непохитної віри, до догм? Яка завше і всюди шукає угоди з иншими течіями і поглядами? Яка ніколи не знає яскравої роздільної лінії між своєю правдою і чужою, яка завше вірить, що нема такої справи, яку не вдалося би полагодити, трохи поторгувавшись? Яка в ім'я гуманности ніколи не піднесе караючої руки на шкідників нації, засадою якої є робити з клоччя батіг? Яка ніколи не здобудеться на великий гест, на радикальне виполювання бур'яну у власній суспільності? Яка толеруватиме всяку шантрапу і галайстру, що роз'їдає власний загал знутра? Як може піднятися до сього великого завдання демократія, труслива думкою, слаба волею, з відразою до виразного чину?

Люди сеї касти нікому не заімпонують і нікого не з'єднають у часі, де все – віра, думка і воля загалу розхитані й ослаблені як ніколи.

Гурт, хоч би і який великий, хоч би і як демократично, з усіх, зліплений, хоч би мав більшість запряжених до возу однієї партії чи об'єднання, ніякого об'єднання не довершить без тої сили притягання, без того внутрішнього вогню, який запалюють «диктатори» в своїм загалі. І навіть коли демократи зачинають симулювати диктаторів, коли починають плагіювати чужі гасла, не ними виношені, не ними вистраждані, не ними зроджені, навіть тоді демократичні горлаї з порожніми серцями і головами нікого не здурять. Як каже Фавст:

Якщо не чуєш сам, пуста і мова буде…
Як з серця не плине та мова,
То не дійде до серць людей.

Коли такі сноби з моди чи зі страху перед переможною думкою, яка підкопує їхню, перемальовуються на фашистів, нічого з того не виходить. Левова шкіра нікого не здурить і нікому не заімпонує. Їм варто було б дати пораду Сковороди: «Лучше быть натуральним котом, нежель з ослячою природою львом».

Вимога об'єднання не самоціль. Об'єднання потрібне лише, щоби удесятерити ударну силу загалу, збільшити її відпір. Се питання якости матеріялу, з якого ліпить-

ся об'єднання і який його ліпить. Зліпити його можуть лише нові люди, воля, думка, і готовість яких до діла є магнітом, до якого тягнуться не раз проти волі людські стружки. В ролі сього магніту все являється меншість, гурт. Він витискає свою печать на думці й волі маси. Він, зорганізований не в партію, не в «об'єднання», а в карний орден, веде ту масу, надає їй незнану доти енергію і силу. Бо енергія народу – се функція не лише числа, але й інтелектуальної і моральної вартости проводу. Він витворює скалу нових вартостей, апробуючи одне, глузуючи з другого, караючи за третє.

Об'єднати націю, особливо в момент, що ми переходимо, в момент захитаних вартостей, захитаної волі, охлялого чину, особливо потрібно. Але насамперед треба об'єднати її духово. Сього не зробить демократія нездар і комбінаторів без думки і без бажань. Активна верства, що об'єднає націю, вийде не з вибору, а з добору. Так було, так і буде. Виховати, створити сю нову касту – завдання нашого часу.

Незавидна доля тих, що в таких випадках вказують шлях або йдуть напереді. Мститься на них вигідницька юрба. Труп Хмельницького викинули з могили. Голову Кромвела застромили на палю. Щоби Жанну Д'Арк спалити на кострищі, вистачило кількох днів. Щоби її канонізувати – 400 літ. Мазепі не дають спокою і 200 літ по смерти, виклинаючи по церквах його пам'ять, або навіть серед «самостійників» осуджуючи його «нерозважний крок»…

Юрба мстива і зве тих, що формували душу поколінь або формулювали їм ціль, злими дітьми Люцифера. (Хмельничан звали «дияволами Хмеля»). Але нехай вони – Люциферове плем'я. Та про них можна сказати словами, які каже Бог у своїй розмові з Мефістом у «Фавсті» Ґете:

І в тім даю Ти повну волю,
Таких, як ти, ніколи не стісняв.
З усіх духів, що перечаться зі мною,
Найменш ми ще хитрець сей докучав.
Діяльність людська швидко послабіє,
Бо швидко чоловік в спокою і заспить.
Тож я товариша даю му, що манить
І пре го, і хоч чорт – добро ділає.
(Переклад І. Франка)

Ті провідники активної меншости, що я їх тут згадав, дійсно мали в собі щось таке, що не давало масі їхніх земляків охлясти і заспати, та лише вони є формотворці. Лише вони «добро ділають». Лише на вогні їхніх душ гартується «ясна і тверда криця» з потульної й байдужої маси. Лише вони виковують нові скрижалі правд, лише вони доконують переворотів і об'єднань, що живуть століттями. Не таких, що під ударами молота дійсности розприскуються, мов скло… Лише вони служать не ковадлом, а молотом історії…

По війні 1914 р. і подіях, що наступили по них, наш загал теж вийшов зі стану всякої рівноваги. Наша демократично-соціялістична інтелігенція, що по упадку козацької аристократії надавала тон цілому нашому збірному життю останніх кількадесяти років, уже перед війною напіткнулася на нову, націоналістично забарвлену течію, що виповіла їй війну. Тепер та течія переходить у наступ. Тепер стає очевидно, що ні думка, ні воля, ні ціла вдача тої інтелігенції не зможе опанувати наш хаос, ні анархію в думках і в цілях, що на те є вона затруслива, забезвольна, заідилічна. Треба, щоби була «дума і воля єдина», але на те треба передусім, щоби з'явилися люди,

які мають ту думу і волю, якими об'єднують маси. Бездумна і безвольна драгоманівщина того об'єднання не довершить ніколи.

Об'єднати розпорошені енергії нашого загалу в однодумну й карну цілість, зможе тільки нова каста нових людей із новою думкою, новими методами, новими організаційними ідеалами. Тільки та нова каста, відмітаючи змиршавіле старе, ломлячи партії в ім'я засад ордену, через роз'єднання приведе до об'єднання.

Иншого шляху до об'єднання в наші часи нема.

КОЛТУНСЬКИЙ КОНСЕРВАТИЗМ
(Відповідь живим трупам)

Прошу читачів вибачити за трохи непарламентарне окреслення нашого «рідного» консерватизму. Але иншого не знайшов.

Чи це значить, що ці консерватисти є колтуни? Але ж якраз навпаки! Це надзвичайні люди, а коли у праці цих надзвичайних людей повстав колтунський консерватизм, то це одне з чуд природи.

Деінде буває навідворіт. Вінстон Черчил в Англії – теж консерватист. Має в краю опінію завадіяки, одного з тих, які знають лиш «діяльність для діяльности і боротьбу для боротьби», який парламентарне крісло здобув кавалерійським рейдом у Трансваалю. Ніби скінчений вар'ят, правдивий нащадок Марльбора, яким він є. А тим часом у критичну для імперії хвилю, як морський міністр, він віддав їй неоціненні прислуги і став одним із найбільш блискучих постатей англійського консерватизму... Другий, сер Джойнсон Ґікс (коротко Джикс), донедавна найбільш ексцентрична постать у парламенті, людина з неможливими краватками і, страшно сказати, ініціатор білю про vote for flappers – права голосу для метеликів («смотриків»). Але й цей «дивак» у відповідну хвилину потрафив взяти за обшивку торговельного представника могутньої СССР і викинути його, як кота-шкідника або якогось албанського дипломата, за двері. Чим дуже обнизив совітофільську дурійку в світі і очистив політичну атмосферу в Англії... Обидва оті «ексцентрики» і тьма їм подібних перед ними заложили підвалини міцної будови британського торизму.

У нас навпаки – ні одного ексцентрика серед консерви, всі – на диво поважні люди, здобули свій політичний стаж вірною службою під найрізнорідніщими партійними прапорами; такі консерватисти, що про масу інакше не говорять, як про «чернь», «простолюддя» або й просто, як про «хамів». А як зійшлися будувати консервативну групу, вийшов консерватизм колтунський! Як пояснити оте чудо природи, я не знаю, але факт є фактом.

Які ж підстави сеї «ідеології»? Боротьба нібито з большевицьким Сходом, плекання нібито національних традицій та релігії, ідеалу (у одних) «дідичного монарха», сліпа вірність проводові (у других), приборкання «занархізованої черні» (всіх, які не бачать у них пророків), ну і виховання нової «маси», яка б їх слухала...

Очевидно, консерватизм мусить боротися зі Сходом. Світлі постаті европейського консерватизму, як Воґюе, Жозеф де Местр, Кюстин, Палмерстон та инші, боролися з ним. І навіть такі ліберали, як Гюґо і Мішле, бо і їм ходило про охорону найвищих дібр західної цивілізації проти Росії… Цілком инакше «бореться» зі Сходом наш консерватизм. Для нього виявом Сходу є лише большевицький режим, якому завдячуємо ширення безбожництва і непослуху серед «маси» і молоді. Бідкається одна консервативна цьоця Кльоця в «Дзвонах»: «Наше простолюддя, яке ще так недавно було патріотичне, слухняне й вірне своїм провідникам..., перемінюється в чернь»[1], а винен у тому, річ ясна, большевизм і націоналізм, вітер зі Сходу. З ним і треба боротися, а з російським Сходом – зовсім навпаки! Всупереч Кюстинам, колтунський

[1] «Дзвони». – 1932. – Кн. VI. – С. 414.

консерватизм цей Схід російський дуже любить. Готов із ним навіть «тісний союз» укласти. Бо ми самі є Схід, бо українське життя є «східне в самих своїх органічних заложеннях»,[2] а «відроджена Великорусь хліборобська» стане «не ворожою, не небезпечною нам». Небезпечним для консерватизму є лише Захід, ота «облеслива й розлагаюча західна демократія»[3]. Для того так мало знаходимо в нашій консервативній пресі про західне культурне життя, а зате багато із М.Зощенка і А.Аверченка, які стали в тій пресі надворними письменниками. Для того з такою легкою думкою приймає наш консерватизм, що большевизм існуватиме «рівно довго, що й система Петра»,[4] цебто 200 літ, або, як твердить «Мета», ще яких 30 чи 40 літ. А тому (логіка колтунського консерватизму!) уважається за безцільне виступати проти нього...

Особливо ж нам випоминає християнська «Мета» дискредитацію большевизму з нашого боку, бо (слухайте!) незабаром «він буде одинокою, живою, не позбавленою глузду політичною ідеєю, яка ще нашому народові остане» навіть «одиноким спасінням»[5].

Так пише «позбавлений глузду» консервативно-католицький «публіцист» з «Мети».

Так «бореться» наш «консерватизм» зі Сходом.

Другий коник, на якім їздить наш консерватизм, – це плекання традицій, серед них лояльности до проводу, послуху йому, щоб він не робив, як читаємо у одного консерватиста: коли українська голота в 1918 р. повстала проти свого «монарха» в Києві, то цілком природно, що для рятування він мусів «ужити всіх сил і заходів, які тільки були в його розпорядимості, хоч би вони й московськими генералами «називалися»[6].

Коли Франц Йосиф хотів правити Угорщиною з австрійськими генералами, мадярські консерватисти поклали своє вето. Коли Микола I хотів правити Конґресівкою російськими генералами, польські консерватисти поклали своє вето. Колтунський консерватизм задивляється на сі справи инакше. Він лояльний до самозаперечення, як той... мудрий, який собі лоба розбив, як його до церкви післали Богу молитися.

Навіть більше, догмою консерватизму нашого є, що збудувати державу можна лише в тісній спілці зі зденаціоналізованою консервативною класою на Україні, елементом «найбільш державно-творчим», із російським дворянством. Коли англійські колонії в Півн[ічній] Америці проголосили свою незалежність від метрополії, вони зачали жорстоко переслідувати т[ак] зв[аних] лоялістів, що лишилися вірними англійському королеві, замикали до в'язниці, конфіскували їхні маєтки, і врешті змусили їх повтікати до Канади... Шкода, що ті колонії мали лише Вашинґтонів, а не наших консерватистів. Вони б повчили янкесів, як і з ким будувати державу. Вони б повчили їх, що до в'язниць замикається бунтівників, а не лоялістів, що в колонії, яка прагне стати від метрополії незалежною, найбільшим «державотворчим» елементом є елемент, що тримає з метрополією.

Консерватизм підкреслює значення «любови до своєї землі»[7]. Як він ту любов розуміє? Колись із жалем писав Тарас Шевченко Якову де Бальменові, що загинув на Кавказі, що йому довелося пролити кров «не за Україну, а за її ката». Папа нашого

---

[2] Кучабський В. Україна і Польща. Отверта відповідь польському консерватистові. – Львів, 1933. – С. 202.

[3] Хліборобська Україна. – Кн. 3. – С. 64; Кн. 4. – С. 185, прим.

[4] Кучабський В., цит. кн. – С. 143.

[5] «Мета», 1933, Ч. 7.

[6] «Ідеї та дійсність». – С. 19.

[7] Кучабський В., цит. твір. – С. 233.

консерватизму уважає, що обов'язком лояльности кожного українського консерватиста було тому катові служити вірою і правдою. Служба цареві була обов'язком «кожного державника, традиціоналіста і консерватиста». Аж так довго, поки цар його з тої присяги не звільнив! І щойно тоді отакий «державник» мав право піти «за голосом любови до своєї Землі»[8]. І цей воістину колтунський консерватизм вщеплюють нам як українське державництво і як український консерватизм! Любов і службу чужому монархові (щоб він не виробляв) – над любов'ю до своєї землі.

На Заході князь Велінґтон писав, що коли Бурбони втратять трон (чого він був певний), то станеться це через їхню вину, а не через вину «слухняної черні», як сказали би колтунські консерватисти. А лорд Болінґброк твердив, що «лише добрий король сміє своє право панувати випроваджувати від Бога»[9]. Колтунський консерватизм проповідує «вірність проводові», всякому і за всяку ціну.

Наш консерватизм хвалиться своїми гетьманськими традиціями. Але він їм вірний лише, коли ніщо тому на перешкоді не стоїть. Коли ж українська «чернь» у літі 1918 р[оку] урядила величаву панахиду по покійнім гетьмані Івані Мазепі в Софійськім соборі, гетьман і всі його міністри в ній участи не взяли, бо не дозволив і не зняв клятви з Мазепи московський патріярх. За голосом любови до своєї землі вільно йти, аж дозволить цар. За українського гетьмана вільно молитися, аж позволить московський патріярх... Так виглядає «традиціоналізм» українського консерватизму!

А його релігійність? Коли б людей впускали до раю після того, скільки разів хто вимовив слово Бог і віра, райський партер зайняли би самі наші консерватисти. В англійській суспільності (пише не колтунський, а дійсний консерватист Черчил) «ніколи нікому не докучається за його релігійні переконання, ані навіть ніхто на нього за те кривим оком не погляне... Загальний погляд на релігію був такий: коли хто робив все, що міг, щоби провадити порядне життя, виконувати свої обов'язки, дотримувати віри приятелям і не сказати лихого слова до бідних і слабих, то вже досить байдуже було, чи в що він вірив чи ні»[10]. Так думає англійський консерватист і, мабуть, ціла партія, яка нехтує благочестивим ексгібіціонізмом, але зате тим більше дбає про те, щоби людина віруюча не ламала засад своєї віри в житті. Колтунський консерватизм тільки й має на устах слова про Бога, «про піднесення духа», про «приклонне боговіння», про «божеською потугою осяяні чини», а на ділі фальшує родовід свого «монарха» (гл[яди] «Інвестигатор») або супроти противників уживає методи боротьби, за які мусить паленіти зі сорому всякий, хто не прийняв за свою фарисейську мораль колтунського консерватизму.

А в культурнім житті? Здавалося б, якраз ті, у яких що друге слово, то «любов до рідної землі», що якраз вони повинні плекати до неї любов, і не говорім ненависть (вони того не люблять), а бодай якусь настороженість до тих, що цю любов хочуть викорінити?

Бо якраз оті наші консерватисти з гетьманщини XVII віку тим і відрізнялися (свідчить про це царський намісник Рум'янцев), що уважали все своє за вище і краще, а свій народ – за вибраний. Але ось з'являються новітні консерватисти і вчать, що Україна – це не щось окреме, лише частина «трьох Русей», що москалі – наші «рідні брати по крові, духу і культурі»[11]. Старе «демократичне» українофільство не любило царату, але захоплювалося Чернишевськими, Ґерценами й иншими демокра-

[8] «Хліб[оробська] Україна». – Кн. 5. – С. 282.
[9] George Hooper, Wellingston, Lord Bolingsbroke. Das Bild eines patriotischen Königs.
[10] Winston S. Churchill. Weltabenteuer im Dienst. – P. 103.
[11] «Хліб[оробська] Україна». – Кн. 3. – С. 63.

тами, яких ділило від нас тільки непорозуміння. Консерватисти захоплені евразійцями та иншими «братами-консерватистами», яких ділить від нас теж тільки «взаємне засліплення й незнання»[12]. У Запольської («Зашумить ліс») одна дівчина читає Чернишевських, щоби «вміти розрізнити тих, що так, як і ми, терплять, від тих, що нас і їх переслідують... Уміти розрізняти тільки... кохати їх ніколи!.. Це сильніше, як наша воля і добрі наміри»... І чи ж дивно, що для людей, вихованих цілими поколіннями на консерватизмі Запольської, нарешті «зашумів ліс?» Віддавши всю свою любов «братам-класократам», колтунський консерватизм вже не має її до покоління, яке збирається виховувати. Це покоління консерватизм обкладає епітетами «чверть інтелігенції», зараженої «орієнтальним анархізмом», «розбишаками», «злодіями», «гієнами і шакалами» (в «християнській» «Меті»), «черню» і «хамами», «вічуючими дітьми». Жадає безкритичного послуху для існуючих національних авторитетів і, як анархію, стрічає кожне слово критики.

А так виростає молодь англійських консерваторів: «Свобода, невимушеність, з якою члени родини лорда Сесиля, мужеські і жіночі, розмовляли і дебатували між собою, було чимсь надзвичайним. Там просто заохочували до різниці думок, і між батьками і дітьми, братами і сестрами, вуйками і небіжами миготіли аргументи, неначе всі вони були рівнорядні й рівноправні»[13]. І яка шкода, що діти англійських консерватистів виростають на таких вархолів, як Черчил. Післати б до них якогось редактора «Мети»...

А головно, в школах англійських, так само, як у родині, мабуть, ще ні один консерватист не заборонив читати ні В.Шекспіра, ні Б.Шова. У нас спершу «Політика» (пок[ійного] С.Томашівського), потім один із найвищих достойників Церкви осудили Т.Шевченка як «анархіста», давши гасло: «Пора скінчити з культом Шевченка!»… Той самий «консерватизм» поклав вето на І.Франка. Нарешті взято під підозріння й Лесю Українку, бо є вона «знана як атеїстка» («Н[ова] Зоря», 5.II.). Повторюю, так само, як і вони на себе самих, задивляюся і я на консервативних редакторів як на людей майже геніяльних, але чи заступлять вони, всі разом, бодай одного Т.Шевченка? І чи зискає щось наша молодь, зростаючи в думці, що Зощенко й Аверченко – це гідні української уваги письменники, а «Кобзар» – щось підозріле? І коли вони будуть викидати на смітник Т.Шевченка, І.Франка і Лесю Українку, то кого ж і що консервуватимуть вікам потомним оті «консерватисти»? Свою власну писанину?

Наші, зжалься Боже, консерватисти хочуть об'єднати нашу людність «під проводом осілого консерватизму без різниці національности і віросповідання».[14] Але з такого погляду їм не може залежати на національних цінностях. Але чи й тій людності, яку ці лицарі хочуть «об'єднати»?

Вони консервують «руський Схід» як програму-maximum, часом заступаючи його «ягейлонською ідеєю»[15].

Вони консервують ідею любови до «братнього по крові, культурі і духу» народу російського.

Любов до «рідної землі», але лиш тоді, коли їх звільнять від любови до чужого монарха.

Любов до Мазепи, але коли чужий патріярх на це дозволить.

Вони консервують погляд на свій народ як на «чернь», яку приборкувати вільно навіть силою московських генералів.

[12] Кучабський В., цит. твір. – С. 235.
[13] Winston S. Churchill. Op. cit. – P. 179.
[14] Кучабський В., цит. Кн., С. 129.
[15] Ґр. Адам де Монтрезор. Открите письмо до польського консерватиста. – Львів, 1932. Наклад «Хлібор[обський] Шлях».

Консервують рідну культуру, але вичищену з її найславніших імен.

Консервують традиції, нищачи найкращі з них...

Такий є колтунський консерватизм! І оцей «консерватизм», від якого здалека заносить старизною, запліснілою костомарівщиною і галицьким москвофільством з-перед 1848 року, сміє закидати ідеям, які голошу я, їхнє «орієнтальне», не европейське походження. І то без тіні доказу, без натяку на ерудицію! Що взагалі ці люди знають про Европу? В Европі можна сидіти і 20 літ і лишитися з душею, вивезеною з Пацикова.

Те, що я писав, передруковувалося не раз в европейських журналах як близьке і своє. На те, що писав, мав рецензії Г.Шмолера, Е.Пернерсторфера, Р.Келена, П.Рорбаха та инших, рецензії, які бачили в авторі такого самого европейця, як і вони самі. І навіть ворожий, соціялістичний журнал Кавтського «Die Neue Zeit», поборюючи видвигнуту мною в 1913 році програму сепаратизму, писав під час війни, що «не можна відмовити ідеям Донцова певної консеквентности і Grosszügigkeit[16]...»

І закохані в Евразію графомани з «Мети» будуть закидати цим ідеям «орієнтальний анархізм».

Коли ці джерела недоступні галицько-лодомерійським «публіцистам» консервативних органів, хай заглянуть до «Przegladu Współczesnego» (№53). Там, на своє здивування, довідаються, що не в «орієнтальнім анархізмі» черпає свої думки Донцов, а «у своїх західних майстрів».

Західноевропейський характер моїх ідей підкреслює і А.Новачинський у новорічній статі в «АБС» («Wernyhora»). Що знають про Европу журналісти з «Мети», яких духовий овид кінчиться Сяном з одної сторони і Збручем із другої? Для них все є «анархія», що йде проти колтунського консерватизму.

Ні, Азії й «орієнту» вони можуть шукати не у мене. Азіятчину вони можуть знайти у гетьманській офіцерні, яка в 1918 р[оці] замикала наші «Просвіти» на Україні, палила портрети Т.Шевченка, здирала з наших установ жовто-блакитні прапори і тризуби та ин. Ось де віяв дух Азії! І звідти, і в своїх поглядах, і в своїй «полеміці» засвоїли його собі й наші гетьманці-консерватисти...

Тартюфи з «Мети» видумують, що «фашизм» є ворожий церкві та що він скоріше чи пізніше приведе до комунізму. Щодо останнього, то якраз є той «фашизм» єдиним захистом, який врятовував націю перед ідейним заливом комунізму і дальше її рятуватиме, не імпотентний колтунський консерватизм... Апостоли цього останнього (лицарі-кон'юнктури!) вже добачають на сторінках католицького органу в большевизмі (правда в будучності) наше «одиноке спасення». Хто знає, чи не перепорхнуть вони колись до червоних, щоби в них шукати «спасення» своїй бездарності і невмінню кого-будь єднати своїми «ідеями» або вродженій отаманії (не хоче «чернь» нас слухати, підемо до большевиків).

Що ж до ставлення «фашизму» до релігії, то в цей свій аргумент наші фарисеї ледве чи самі вірять. Бо коли б вони засадничо поборювали противників церкви, чому вони не поборюють радикалів, чому, навпаки, ідуть із ними рука в руку? Зрештою, прочитайте *«Нову Зорю»* (Ч. 7): завдяки зарядженням фашистівського уряду на релігійно-моральнім і суспільнім полі, «завдяки цим зарядженням католики Італії двигнулися зі свого понижаючого положення», деякі з тих заряджень знайшли «особливе одобрення Св[ятого] Отця»… І дальше: «у світі що раз більше зазначаються два противні табори: католицький із Італією на чолі... та другий, комуністичний, під проводом Росії… Не виключено, що між тими таборами може прийти до рішаючої

[16] широта натури (нім.)

боротьби на життя і смерть! А де знайдемося ми, українці?!» Коли підемо з колтунським консерватизмом (який надуживає католицької марки), то напевно зайдемо під прапор, щодо якого католицька *«Мета»* (Ч. 7) вже пророкує, що «він (большевизм) буде одинокою живою ...ідеєю», яка нам лишиться.

Несвідомо чи свідомо, але ціла акція того «консерватизму» нехибно привела би до комунізму, коли б не стрінула опору зі сторони здорової частини народу, привела би своїм фарисейством і безідейністю…

P.S. У ч. 6 і 7 «Мети» прочитав я «статтю» консервативного «лицаря» Василя Кучабського, в якій читаємо про впливи на нашу «занархізовану молодь»: «Першим з тих злосних впливів була діяльність одного, всім дуже відомого українського публіциста... Другим же чинником звихнення нашої молоді, поруч зі злочинною «ідеологічною» діяльністю чоловіка, про якого тут мова, став закордонний провід нелегальщини». І дискретно «лицар» Кучабський між одним і другим «чинниками» проводить майже знак рівности. Він, правда, пише: «Не називаю його (того публіциста) іменно, бо цей чоловік протестує проти цього, як проти нібито денунціювання його особи… Але кожен читач знає, про кого мова, і він сам до цього теж додумається. Иншими словами, коли б я назвав Д. Д. по імені, це була б нібито денунціяція, але коли згадаю його так, що «кожен читач» догадається, то це вже не є денунціяція!» Так конклюдує чесний консервативний «лицар» Василь Кучабський у вигіднім, далекім Берліні.

Очевидно, в тій простацькій карикатурі з «Мети» я не пізнав би себе, коли б не найшов у ній усіх тих лайок, якими обкидалося мене в інших «християнських» часописах із називанням мого імени. Зрештою, «пізнати» себе в «Меті» мені помогли «Kurjer Lwowski» і «Ilustr. Kurjer Codzienny» в Кракові, які, передрукувавши «обжалования» В. Кучабського, назвали моє ім'я.

Отже, «лицар без страху і догани» В.Кучабський досяг бажаного ефекту. Чи тільки викликування тих ефектів зветься чесною полемікою і чи належить до фаху публіциста чи якогось иншого, це полишаю чулому сумлінню християнської редакції «Мети». Твердження «Мети» були б безвідповідальні, навіть коли б були хоч дрібку правдиві. Вони є подвійно безвідповідальні, бо є цілковито неправдиві.

На цім місці застерігаюся проти інсинуацій «лицарів» із «Мети» і проти закидування мені відповідальности за організації, з якими в жоднім контакті не стояв і не стою, про що, мабуть, чудово знають і «Мета», і Кучабський.

«Мета» вказує пальцем на невигідну собі особу, яка нібито ширить «анархію». Але нащо так далеко шукати? А може то один із редакторів «Мети», ще донедавна – ундист, а перед тим – загравіст? У «Заграві» в ч. 3 і досі є його стаття, де він пише: «Канвою національно-суспільного виховання... повинні бути кличі національного егоїзму, ексклюзивности... підчеркнення моменту боротьби... перед моментом супокійного розвитку». Як такі анархістичні виступи ще не нап'ятнувала «Мета», хоч і post factum[17]?!

А може причиною тої анархізації є сам «лицар без страху і догани» В.Кучабський, який не відразу прийшов на світ таким фарисеєм, яким є тепер?

Зрештою, для чого «Мета» ставить у зв'язок із «закордонним проводом нелегальщини» людину, яка ні в отих «закордонних» журналах не співробітничала, ані на тих «закордонних» з'їздах, у Відні чи деінде, не була? Це все робив хто инший, а саме один із редакторів «Мети», який до того, як свідок, отверто і пу-

[17] після цого (лат.)

блічно зізнався недавно на одній розправі, за що йому, зрештою, волос із голови не спав…

Де, отже, ваша етика, не говорю вже про християнську, а яка-будь, шановний «лицарю»?

Зрештою, невже ви не розумієте, як осмішуєте себе, коли приписуєте в краю такі величезні впливи одній особі, проти якої мусите мобілізувати цілі партії і часописи? Я такої перебільшеної думки про себе не тримаюся.

Те, що я пишу, пишу прилюдно і писатиму далі. Але той є дуже наївний, хто б думав, що коли б ця моя робота, внаслідок «полеміки» Кучабських, припинилася, що тоді оті живі трупи з'єднають когось для своїх марних ідей. Не я стаю на перешкоді успішности роботі тих «лицарів», лише їхня духова імпотенція. Колтунські консерватисти нарікають на хаос понять у краю, що за ними не хочуть йти як за проводом. У цім хаосі винні вони самі. «Мета» закидає мені, що я «цілими літами» проповідував ті самі злочинні думки. Наші консерватисти кожного року – инші, зигзагуючи від загравізму до ундизму, від ундизму до католицтва, і від католицтва майже до комунізму (Ч. 7, «Мета»). Ось де джерело розгардіяшу в думках у краю! І не цим еквілібристам тому розгардіяшові зарадити!

Нам дуже потрібно консервативної думки і організації, які б отверто і з переконанням протиставилися комунізмові і соціялізмові і чесно поборювали ворогів. Консерватизм є сильний не механічно засвоєними формулками й програмами, не помадковими драгоманівсько-соціялістичними пігулками (замість до «братів-слов'ян» чи трудящих, до «братів-хліборобів» чи «братів-консерватистів»), а людьми. Таких людей видав консерватизм англійський і досі не видав наш.

Ті ж «лицарі», які гуртуються коло «Мети», незабаром остаточно відвернуть від тої організації все, що в краю є чесне і здорове. Провідники колтунського консерватизму могли б з'єднати коло себе наш народ, коли б він складався з колтунів. На щастя, так не є.

Одне лиш дивно, як ці люди сміють надуживати прапору релігії?

УМІТИ СКАЗАТИ «НІ»

Минулий місяць був місяцем, в якім християнство згадує народження свого основоположника. Теологія називає апостола Петра тим каменем, на якім збудована церква Христова, що «брами пекла не зможуть її подолати». Може це єретична думка, але не об той «камінь» розбивалися атаки пекла, а об щось инше.

«Тоді повів Ісуса дух у пустиню на спокусу диявольську. І постив він сорок днів і сорок ночей, потім забажав їсти». І тоді наблизився спокусник до нього з трьома запитаннями. Відтоді стали вони класичними для духа тьми в подібних випадках. Перший: чому збавитель світу не зробить з каменя хліба? Чому, коли його наука є правдива, не принесе відразу «поліпшення ситуації»? Другий: чому не зробить чуда? Чому в нім так багато опортунізму, чому не скаче стрімголов із церковної вежі, коли така переможна, як запевняє, його ідея? Третя пропозиція: дістати те, до чого змагає – царство і славу – лише не проти диявола, а в спілці з ним. Шляхом компромісу.

На всі три запитання, на три спокуси, відповідь була: три виразні «Ні!»

І коли згодом, зневажений стояв перед намісником цісаря в'язень Пилата, коли той зажадав від нього оборони («Хіба не чуєш, скільки свідкують на тебе?»), коли в дискусії шукав порозуміння, коли спитав, що є правда, відповідь була та сама, що в пустині. Навіть ясніша – її взагалі не було. Була пророчиста мовчанка: що міг Він говорити про правду з людиною, яка шукала її критерію в законі числа, в більшості? «Скільки свідкують на тебе», чей-же скількість не може помилятися!

На цім бездискусійнім «Ні», на безкомпромісовім запереченні чортівської сили і повстала церква Христова, тільки на цім «Ні». Воно відірвало нову ідею від старого світу фарисеїв; привело до нової церкви і хитливого Петра, і розп'ятого розбійника; змусило Юду звернути срібляки і вдушитися; дало силу жменьці неофітів повстати проти Тиберія й Диоклетіяна; створило ідею, під впливом якої діялося все, що сталося за останні майже двадцять віків.

Коли підступив спокусник до Ісуса? Коли на пості в пустині він «забажав їсти». Від віків, перед нашою ерою і по її розпочатті, завжди підступає диявол у такі хвилини: змучення фізичного, морального пригноблення, розпачу й зневіри, коли ломиться опір. Як створіння інтелігентне й наділене великою дозою інтуїції, в таку хвилину підступив Мефісто до доктора Фауста, до Ізраїля в пустині. В таку хвилину, коли ув'язнено учителя, коли «плювали в лице Йому й били по щоках Його», приступив він до переляканого Петра, перед тим, як заспівали перші півні. В таку хвилину з'являвся він і иншим: одним – як всесильний Сатана, другим – як «мєлкій бєс» Сологуба. Великим – великий, дрібним – дрібний. Офіруючи свої спокуси: одним – царства земні і владу, другим – срібляки й инший дріб'язок – «перші місця на бенкетах, і перші сідання по школах, і витання на торгах». Відпочинок по довгім блуканні або манну з неба до уст. Залежно, де хто мав свою амбіцію: в серці, розумі, писі чи у шлунку.

Причина диявольського тріюмфу була незмінна: нездатність спокушуваних сказати одн6 слівце: «Ні!» Різні мотиви, які наказували людській голоті відчиняти до себе браму Сатані, але на споді кожного з них була нездібність сказати «Ні» своїм дрібним і марним забаганкам.

Коли ремствував Ізраїль у пустині проти Мойсея й Арона, коли нарікав, нащо їх вивів із Єгипту, його мотивація була: «Там мали ми повні миски м'яса і «хліба до ситости»! Згадка про ті миски каламутила їм мозок, і не один із них готов був повернути назад, щоби сісти «до круглого стола» з фараоном і дияволом, що їх до нього гонив назад. Задовгою видавалася їм мандрівка пісками до обітованої землі: втомлені, вони готові були на всі спокуси відповісти «Так!», не розуміли, що значить мовчати й не вдаватися в дискусії зі своїм ігемоном.

Там диявол апелював до почуття втоми і туги за вигодою. На почутті страху грав він, коли покинув був на хвилину свого учителя один із його учнів і

ті прихильні друзі,
що тричі відрікалися від нього.

Найчастіше – на глупоті людській. Це коли, щоб змилити туманів, з'являвся до них дух знищення в перебранні, удаючи приятеля. Так ацтеки, що мали легендарний спогад про білошкірого бога, радісно витали, як свого Спаса, Кортеса, що прийшов вигубити цілий народ.

Таким з'явився пригніченим народам князь згуби в постаті «бога війни» Наполеона. Таким з'явився він в Єгипті, де вдається в довгі розмови з улемами, заряджує свято народження пророка. «Ми обдурюємо єгиптян, – писав цинічно генерал Дюпюї, – нашою нібито прихильністю до їхньої релігії, в яку Бонапарт і ми віримо не більше, ніж у релігію покійного Пія». А до Редерера казав перший консул: «Зробившись католиком, я скінчив війну в Вандеї; зробившись мусульманином, я розгосподарився в Єгипті; зробившись ультрамонтаном, я з'єднав собі душу Італії. Коли б я правив жидівським народом, я здвигнув би наново храм Соломона»[1]. В Єгипті він масакрував бунтівників, але «лучив разом турецький півмісяць» і революційну червону шапку. «Права людини з Кораном»... Як большевики – Маркса з «Кобзарем», а п'ятикутну з «рідною мовою...» І дурні єгипетські фелаги угиналися під п'ятою завойовника, але молилися на «султана Бонапарта». Цілком, як наші фелаги, що писали вірнопідданні супліки до «вельмишановних товаришів» московського Політб'юро, що провадили Україну на Голгофу.

Або вистачить українському часописові дістати лист: «Дорогі друзі..., я дуже жалію, що не можу написати вам цього листа по-українськи. Хоча з дитинства знав українську мову й одушевлявся стрічками великого Тараса Шевченка... але мій український словар трошки забідний... Братерськи відданий Вам Л. Троцький», – як це стоїть в канадських «Робітничих Вістях» (1.XII. м. р.). І редакція в пошані друкує його на першій сторінці і впадає в телячий захват: хоче промовити до нас рідною мовою сам Л.Троцький, той, що сотні тисяч українських селян післав на смерть. Це було помічне військо Сатани, що він вербував серед тих, кого хотів згубити. У Середні віки – це були вії й відьми, що їх пасував на своїх лицарів князь тьми ударом копита в спину або нижче. Тепер удари діставалися в лице (часто їх заступав плювок), але церемонія відбувалася символічно – на конгресі партійного Синедріону. Завдання помічного корпусу Сатани було те саме: забирати чоловікам їхню силу, жінкам – самопошану, всім ломити моральний хребет, змусити до адорації найгіршого ворога людини і до служби йому. Це не значить, що лише примітивна глупота провадила фелагів. Не раз і наївна амбіція. Не раз в однім чи в другім з них прокидалося бажання стати новим Мойсеєм – кавалерійським темпом. Але по змозі – без посту й без пустині. Не запалити інших своєю вірою, лише вишахраяти признання юрби факірськими фортелями, збудити в ній віру, що бракувала самому «Месії». Та все

[1] Jacques Bainville. Napoléon. – Paris. – A. Fayard. – P. 119.

кінчилося з хвилиною, коли «Месію» підводили до хреста. Тоді зближався до нього диявол і ніколи не відходив із порожнім. Як сталося, наприклад, з жидівським Месією, що з'явився в 1666 р. Було йому на ім'я Сатбатай Зеві, а жидівство Смирни зустріло його з королівською шаною. Це занепокоїло султана, і він наказав арештувати Месію і поставити Його перед вибором: або приготуватися до мученицької смерти за ідею, або привселюдно прийняти іслам і дістати почесну посаду ключника в султанськім гаремі в Константинополі. І тоді сталося чудо. Без надуми посланий Богом Месія, замість мученицької смерти, вибрав добре датовану почесну посаду. Перед троном падишаха зложив знаки своєї месіянської гідности, поклявся на Корані, замінив ярмулку на турбан, і «ізраїльський цар» обернувся в султанського підніжка[2]. Так кінчать ті, що віддаються дияволові за «царства земні, за камінь, обернений в хліб, чи за почесну посаду євнуха при дворі падишаха. Таких випадків знає історія досить. І суть речі від того не мінялас: чи як Месія виступав Сатбатай чи Перерепенко; чи святою книгою диявола був «Коран» чи «Капітал»; чи на троні сидів султан чи «геніяльний вождь мірового пролєтаріята», в Стамбулі чи Кремлі. В усіх випадках Сатана спекулював на браці відваги сказати «Ні» і на дрібних амбіціях кандидатів на рідного Месію.

Влада спокусника над тими, що не вміють сказати «Ні», була така міцна, що визволитися з-під неї не вдавалося такому Сатбатаєві навіть, коли він не складав корони до стіп султана. Тим чи іншим способом диявол його мав, як славнозвісного суданського Магді, колись грізного противника Англії і Кіченера. Він підніс прапор святої війни проти джаврів. На початку своєї кар'єри і слави ходив у марних шматтях, був ворогом усякого уживання, бідак – царем бідаків. Але ледве діп'яв влади, умлівіч обернувся в феласького Санча Панса. Його убранням стали дорогоцінні єдваби. Аристократки з родин вигнаних єгипетських урядовців дбали про його кухню. Коло нього повстав численний гарем, а сам він ледве міг підвестися з ліжка. Коли ж заходила потреба показатися війську, перед вірними з'являлася не постать висхлого дервіша, а безформений кусень сала. Дияволові в постаті чужинця він потрафив сказати «Ні», але не дияволові вигоди й дозвілля. Дні таких «володарів» почислені: їхню голову високо над юрбою побачать ще вірні, але, як того Магді, настромлену на спис переможця. Для остраху і пригадки, що Панси не зроджені володіти. Не зроджені панувати ті, що на підступи спокусника знають одну відповідь «Так!» Втома, пригноблення, глупота, страх, нездатність до тривалого нап'яття фізичного й морального, улеглість тисячам спокус, дрібна амбіційність допроваджують їх до того стану. Вони, що позують на Фабія чи Кориолана, виглядають тільки на пана Шпоньку. Тоді перестають їх лякатися їхні противники, бо вони вже під владою спокусника. Як ціла та горда і славна каста мазепинців, що згодом обернулася в Халявських та інших «підніжків Його Царської Пресвітлої Величности».

«Цезар, що мав підозріння, сказав одного дня своїм приятелям: «Як ви гадаєте, що задумує Касій? Щодо мене, він мені зовсім не подобається, він щось заблідо виглядає». А другого разу при нім піднесли обвинувачення проти Марка Антонія і Долабели, а він відповів: «Не цих гладких череванів я побоююсь, скоріше тих инших, блідих і щуплих»[3]. На цім розумівся не тільки Цезар, розумівся і Кіченер, розумілися римляни давні й теперішні, що згинають під своєю п'ятою вигідницько-сентиментальних манекенів зі Сходу, які не вміють сказати «Ні». Знають роджені на Цезарів

[2] Факти про цього і про інших пророків беру для цієї статті з книги одного німецького есеїста, яку зреферується в III кн. «Вісника».

[3] Плутарх. Цезар.

добре, що Халявські й Кочубеї, як жиди за Ірода Антипи, не схиляться перед своїм Месією, що віддадуть його на хрест, що завжди бігатимуть із доносами на нього до цісарського ігемона.

Фальшивого Месію вони пізнають, але не знесуть, коли серед них з'явиться правдивий. Тоді вони відразу завітрять у нім «злого духа», як вітрили його в Христі, як вітрили його в Жанні Д'Арк, як вітрили його в Шевченкові і Мазепі. Спершу негують, що це післанці нової правди, що різняться від них: з орлеанської дівчини роблять звичайну дівку від корів і відсилають до стайні; з Т.Шевченка – такого самого нудного «апостола любови і всепрощення», як вони самі; в Мазепі підкреслюють не його останнє, проймаюче, голосне «Ні», яким вславив не лише себе, а й свою країну, лише його «Так» (мовляв, і Мазепа аж 20 літ «вірно» служив ігемонові так, як ми); у Гітлера захвалюють лише його «відступи», ніколи – наступи («Діло», 5.I.). Коли ж цей фортель не вдається, коли ніяке фальшування правди, ніякі наклепи, ніяка операція не принизять тих велетнів до рівня філістерів, фарисеї впадають у шал! Жанну Д'Арк посилається на кострище, Тараса Шевченка – на індекс, на Мазепу кидається анатему... Щоб ніхто не важився серед загальної прострації відповісти дияволові своє «Ні». Щоби могли спокійно спати Анни і Каяфи, Магді і Сатбатаї. Бо не потребують вони тих, що кличуть відірватися від «миски м'яса» і «хліба», щоб тинятися в пустині, що кличуть переломити почуття страху і тугу за вигодою, що глузують із їхньої мудрости, що наказують випростувати зігнені хребти, готові прийняти пасування копитом на лицаря Сатани.

Не раз вони кінчать щасливо, коли щастям можна назвати кар'єру султанського ключника або Ірода Антипи, римського фактотума. Але не раз трагічніше, як, наприклад, княгиня Розалія Любомирська, яка, захоплена французькою революцією, поїхала в країну вимріяної свободи, щоби незабаром зложити голову на ешафоті, як многі инші. Не раз їх спотикає доля ацтеків, що вітали Пісаро. Але і тоді, коли диявол показував своє лице, не здобувалися вони на єдине, властиве в таких випадках, відношення. Тоді наступала сцена з фільму Діснея про «злого вовка» і трьох свинок: «утікали свинки в ліс» або ховали голову під ліжко, і думали, що вовк, який зникав їм із очей, зникав і з дійсности. Думали – така була їхня філософія – що світ не є ареною змагання ворожих сил, з яких одна мусить уступитися. Навпаки, все у нім може уложитися мирним шляхом. Злість недоброго вовка – це не його природа, непорозуміння. У нім ділає в моменти шалу «ота неорганізована, нижча й могутня сила – підсвідомість», що наказує йому гонити за свинками. Треба його «усвідомити», і вовк затанцює разом зі свинками веселу арію. В таких випадках для фелага ясно, що коли, наприклад, воскресли на Україні постаті Мєньшикова і Петра, то це виключно тому, що партія, добра і шляхетна, улягла «гіпнозові, натискові російського націоналізму», що той націоналізм «є для СССР явище тимчасове, ненормальне, як хвороба»[4]. Що не вони, фелаги, з такими думками є розумово хворі, а вовк, який не хоче стати ягням. Бо фелагам не збагнути душі зроджених до панування, а не до ідилії, душі диявола, як у данім випадку, який хоче, щоб хтось «падши, поклонився йому». Сам фелаг падати завжди готовий. Припадаючи до стіп султана, він пише до нього листи – о, не такі, як писали запорожці! – і нарікає: чому йому не відповідають, чому до коша кидають його листи «дорогі товариші», чому до домоньку недобрі не пускають (а він такий радий послужити їм!). «Далеко бо краще ремствували противники Мойсея служити єгиптянам, ніж померти на пущі», цебто на еміграції. «Через що, навіщо це?! Яка причина того чудного факту, що людину, з усією щирістю відда-

[4] Винниченко В. За яку Україну? – Париж, 1934.

ну справі комунізму і революції, керівний центр партії хоче представити як ворога... Через що?!.. Через що таке непримиренне, жорстоке ставлення до мого співробітництва в якій-будь формі? Через що? Він же «прохав дозволити... тільки жити в СССР і брати участь у будівництві соціялізму літературною працею, не претендуючи ні на політичну, ні на партійну…»[5] Мріяв лише поговорити, коли не з проконсулом, то бодай із консулом. Він складав корону Месії й благав тільки посади сталінського євнуха... «Я вашої води не замутив», – ягня йому мовляє. І дістає таку відповідь, яку діставали в таких випадках всі ягнята в байках і не в байках: «Цить, капосне!»

Особливо, чого овеча психіка фелагів не зносить при зустрічі з князем тьми, – це ота його «непримиренність», «жорстокість», «ворожість» там, де наш фелаг розгонився зі своєю «щирістю». Світу непримиримої ворожости «Божого» і «чортового», стану боротьби між ними фелаг ніколи не збагне. Його чула душа надривається, і єреміяди сипляться дальше: «Ні соціялізм, ні комунізм не можуть із такою злістю, з такою ворожістю відкидати від себе сили, що прагнуть їм служити» (там же). Ніколи йому не зрозуміти, що диявол відступить тільки від того, хто не хоче йому служити, не від того, хто хоче. Ніколи йому не зрозуміти, що хто привселюдно допускається акту такого відразливого самопониження й самооплювання, той не є ніяка «сила», яку диявол міг би шанувати чи боятися, лише – об'єкт для сили; що сила, яка проганяє чорта, є тільки в тім «Ні», яке він почув на пущі. Коли читаються ці єреміяди, де логістична акробатика цілком задушила почуття власної гідности і ого протесту, хочеться признати рацію Лютерові, що говорив про «Hurre Vernunft» (повію-розсудок). Ні з їхнім розсудком, ні навіть із ними самими, з тими фелагами, не можемо співчувати навіть тоді, коли їм проти їхньої волі їхні «товариші» накладуть мученицький вінець на голову. «Мучеництво з непорозуміння є завжди безплідне»[6]. Сам хрест, як і сам трон, ще нічого не значать. Ніхто не прагне випити цикуту, але сказати: «Да будєт воля Твоя. Я приймаю світ такий, як він є, з Богом і з Сатаною, щоби не угинатися перед останнім і не міняти свого «Ні» на «Так». Ось те трагічне сприймання життя, на яке не здобудеться фелаг, який передусім прагне гармонії між людьми. Ніколи фелаг не збагне, що «мир Божий – насамперед, а гармонія між людьми аж потім», що завжди треба останнім жертвувати для першого, не навпаки.

Тому ніколи ті, що, шукаючи гармонії під крилами Сатани, ніколи Тичини, ні Винниченки, ні Кочубеї не стануть символами нової правди, ніколи всі разом не зрівняються з одним Тарасом Шевченком, що вмер «непримиренний», що не прохав дозволити йому «служити», але що став дійсною «силою» там, де инші стали сміттям. Вони ніколи не скажуть «Ні», ніколи не блукатимуть роками в дорозі до далекого Ханаану.

Це зробить Жанна Д'Арк. Це зробить Франція її часів, про яку писав один автор, що вона є толерантна, але «тим гірше для того, хто прийде порушувати її спокій у неї вдома. Коли хвиля захлисне її, вона сховається під землю. А коли треба боротися сто літ, вона боротиметься сто літ»[7], як і довела це за столітньої війни з Англією... Це зробить Англія в боротьбі з Наполеоном, що тривала 20 літ і допровадила її до економічної руїни, але не до того, щоб на всі спроби завойовника згодитися на його гегемонію. Це ж невблаганне «Ні» Англії, яку треба було кинути на коліна, запровадило Наполеона до Еспанії, Єгипту, Малої Азії, в сніги Росії. Скрізь, на всіх континентах, боровся він із тою твердою, мов камінь, нацією, з її подиву гідними провід-

[5] Винниченко В. Там же.
[6] Hermann de Keyserling. La revolution – Mondiale.
[7] Strowski F. Nationalisme ou patriotisme. – Grasset.

никами Пітом і Кестлрі. Це ж проти неї змобілізував він цілий континент і відповів на «замкнення морів» «замкненням землі», континентальною системою. Проти тої Англії, яка одна серед хитливих союзників невідступно накладала своє вето на кожне завоювання Французької революції від 1793 року, незрушима, невблаганна, холодна і неприступна аж до останнього моменту, коли цісар французів ввійшов на поклад британського фрегата «Бельрофон». В цім своїм «Ні» Англія була консеквентна до останку. В той час, коли ідеями Французької революції захоплювалися в Італії і по другім боці Райну Фіхте, Геґель, Кант і Гайне, Англія устами Берка замкнула їм шлях до своєї землі.

Знав це «Ні» Мусоліні, який 21 червня 1921 р., коли число фашистів не перевищило в парламенті 33-х, відразу виповів війну трьом силам старого порядку, здавалося, такого незрушимого, парламентаризмові, демократії, соціялізмові. Знав це «Ні» він, що говорив на партійнім з'їзді в листопаді 1921 р.: «Доктрина зовсім сформована, з поділом на розділи і параграфи, з коментарями може нам бракувати, але ми маємо натомість щось значно більш рішаючи – віру...» Знав це «Ні» Гітлер, виповідаючи зі жменькою однодумців війну силам старого ладу. Фелаги забувають, що ця «віра» якраз лучиться з тим «Ні». Нема одного без другого. «Прив'язання до своєї віри і відраза до иншої є назагал покажчик інтенсивности власної віри…»[8] Хто не має в серці гарячого заперечення того, чого не любить, не матиме безоглядної афірмації того, що любить.

Тих, що схилилися перед Сатаною, він може винести на височину і дати не лише посаду султанського ключника, але й «царства земні», та на них завжди лишиться печать диявола. Щоби позбутися її, не раз відходять вони добровільно від життя, як це діється щодня на великім просторі від Білого моря до Японського і Чорного. Натомість для тих, хто потрафив сказати «Ні», нагородою за це може бути вінець із колючок, але який стане царською короною. Або кострище, що стане смолоскипом, що освічує шлях і забиває інквізитора. Або хрест, що стане зі символу ганьби символом вознесення до неба. Лише ті, що лишали ці символи, що здобувалися на «Ні», робили історію і знаходили прозелітів, як Той на Голгофі в розбійнику, що «побачив за ганьбою славу, за хрестом – вічний трон, і за теперішнім – майбутнє»[9]. Лише вони валили фальшивих кумирів і клали каміння під нові церкви, під тривале і вічне.

Ті, що вміли сказати «Ні».

[8] Vilfredo Pareto. Traité de la Sociologie generale. – § 1853.
[9] Mgr. Rob. Hugh, Benson. Paradoxes du catholicisme.

«ПОПУТЧИКАМ»
(Відповідь)

Усяка нова доктрина за найгірших своїх ворогів має снобів. Коли доктрина робить перші кроки, коли переломлює туподумство більшости, сноби ставляться до неї із застереженням: хто знає, що з того вийде? Але ось доктрина здобуває впливи й розголос – тоді сноби умлівіч відкривають для неї своє серце і чіпляють собі модну етикету.

В обох випадках сноби вірні собі, бо завжди примазуються до більшости або до модного. І в обох випадках се страшна зараза для доктрини. Вдругім випадку може навіть страшніша, бо підважує доктрину зсередини. Страшна тому, що сноби приносять у нову доктрину, їм чужу, свій старий «світогляд», цілу атмосферу нерішучої, хитливої компактної більшости і розводнюють міцне вино нової доктрини водичкою своїх вчорашніх уподобань. Двома з них мушу тут коротко зайнятися – пп. Є.Онацьким і М.Іванейком.

Обидва прибирають назву моєї доктрини, але обидва «очищують» її від її «однобічности». Мушу ними займатися, бо ся інвазія чужорідних елементів викривлює доктрину, напихає її не тільки чужим їй, але просто ворожим змістом.

Таке вже сталося колись із ідеєю сепаратизму, з якою виступав М.Міхновський, пізніше я. Хто читав брошуру М.Міхновського за 1900 рік, той знає, якою свіжістю, гострістю дихало від неї. Пропаганду сепаратизму Міхновського, пізніше мого наші соціялістичні й демократичні групи поборювали, часом навіть на сторінках російської преси (М.Могилянський у «Рєчі»). Але ось прийшов 1917 рік, Центральна Рада, універсали, і ті, що доти називали сепаратистів маніяками або божевільними, проголошували в своїй пресі клич сепарації від Росії. Факти життя, його логіка показалися сильнішими від снобів. Але – вічна тактика снобів – вони прийняли нову ідею назверх, але постаралися наповнити її старим змістом. Так сталося, коли репрезентантами сепаратизму стали М. Грушевський, В.Винниченко, С.Єфремов, Ю.Шаповал, Григоріїв Наш, А.Марґолін та ин.

І в тій хвилині на місці яскравої, виразної ідеї повстав ідеологічний хаос. З'явилися нові кличі – «через самостійність до федерації», а пізніше – «самостійність у СССР», «самостійність» у «союзі» народів Росії, у «Лізі Народів Сходу Европи» та ин.

Повстала така ідейна саламаха і закрутанина, такий туман, що й найкращий правник не знайшов би межі, де кінчалася самостійність, а де починалася совітська, денікінська, соціялістична чи инша «федерація», а де просто «рідна мова» і буквар на село по-малоросійськи. Повстав хаос, у якім всякий, хто давніше в полеміці з компактною більшістю укладав підстави сепаратизму, мусив так відхрещуватися від нових «самостійників» як від марксистів Маркс, коли казав: «Mos, je ne suis pas marxiste!»[1]

Який ідейний розгардіяш викликала інвазія снобів у світі чужої їм доктрини, яку безнадійну мішанину понять внесли вони, свідчить наприклад акт канонізації

[1] Панове, я не є марксистом (франц.)

М.Драгоманова на самостійницького святого, якого доконав В.Левинський в «Нових Шляхах» А.Крушельницького (1931, кн. X). Там читаємо: «Драгоманов ставив, таким чином, справу політичної самостійности українського народу цілком на реальний ґрунт. Тим-то не дивно, що у 80-х і 90-х роках минулого століття він був **проти політики державного сепаратизму України від Росії,** бо ж під сей час не бачив він для неї ніде ні сили, ні ґрунту. І не дивно теж, що в неполітичній і аполітичній роботі **сепаратистично настроєних українських громадських діячів** Драгоманов добачував просто **негацію самої ідеї про політичну самостійність українського народу»** (підкресл. мої – *Д. Д.*).

Иншими словами, Драгоманов через те, що виступав проти самостійности, був правдивим самостійником, а сепаратисти – саме через те – були негаторами самостійницької ідеї! Коли ще упритомнити собі, що сі нісенітниці писалися в органі А.Крушельницького, то в цілій пишноті побачимо, до якого ідіотизму доходять сноби, аби лиш під стягом нової популярної доктрини перепачкувати своє «барахло»...

Тоді вони виступали як «справжні самостійники», тепер вони виступають як «творчі націоналісти». Мої шановні опоненти питають: хто мені дав монополію на ту доктрину, яку бороню? Ніхто, я сам ту монополію взяв. Я взяти її мав повне право, в кожнім разі більше, аніж мої опоненти. Коли слово, яке я поставив на книжці, виданій у 1926 році, було в нашім громадянстві проскрибоване (як тепер слово «шовінізм»); коли за доктрину, боронену в тій книзі, в *«Заграві», ЛНВ* і *«Вістнику»,* впродовж більш як десятьох років проти її автора вели найогиднішу «полеміку»: «Вікна», «Культура», «Нові Шляхи», «Сельроб», «Нова Зоря», «Діло», «Мета», «Дзвони», «Пролетарська Правда», «Комуніст», «Червоний Шлях», «Газета Львівська», «Кур'єр Львівський» та ин., – тоді «творчі націоналісти» не протестували, що я взяв монополію на ту доктрину. Тоді навіть деякі з чолових загравістів казали мені, що «ся донцовщина вже всім набридла» (се був автор славнозвісного реферату на останнім Педагогічнім з'їзді). Отже, тоді для них ся доктрина була моєю. Коли ся доктрина стала модною і на Заході, і у нас, сноби питають, яким правом я беру монополію на неї? Тільки тому, що, почекавши і зорієнтувавшись, вони захотіли до тієї, не ними створеної, ідеології пристати і наліпити на неї свою етикетку?

Ні, се ще не вистачаюча причина. Коли ви хочете пропагувати якусь ідею, яка вам здається вашою, – пропагуйте, але, на Бога, почепіть на неї власну етикетку.

У чім полягає «творчий націоналізм»? Се, як показується, «філософія мілітанс».

М.Іванейко («Перемога», ч. 35) протиставляє його моєму «донкіхотизму» і «санчо-пансівському» демократичному лібералізмові. Бо се теза і антитеза «минулої доби». Не моє «або-або», се вже перестарілося, лише – «ані-ані». Чи дійсно так? Що Іванейко протиставиться моїй доктрині – очевидно. Але хто увірив би, що протиставляються демократичному лібералізмові, наприклад, його товариші? То ваші товариші, які довший час сиділи в УНДО і недавно з нього вийшли, є заприсяжені вороги демократичного лібералізму? Ваші товариші, які там недавно ще надавали лібералізмові престижу, є ворогами демократичного лібералізму? І вони з тим лібералізмом не мають нічого спільного, коли, самі гаразд знаєте, не вони його виреклися, а він їх? На вашу думку, теза і антитеза – «донкіхотизм»-демократичний лібералізм – вже відносяться до минулої доби? Передусім ви неточно уймаєте моє «або-або», мою альтернативу, бо в другій її частині разом із лібералізмом, який поборюємо, знаходиться ще забутий вами комунізм... Отже, ся альтернатива відноситься до минулої доби? Ви і ваші приятелі завжди обвинувачували мене в наслідуванні фашизму і гітлеризму. Ну, то читайте пресу фашистівську, читайте пресу римську,

берлінську, пресу «франсистів» або «вогневиків» у Парижі! Там велика проблема нашої доби уймається якраз так, як уймаю її я: «або-або». Або те, що ви називаєте «донкіхотизм», або демократично-ліберально-соціялістичний світ. Ось хто став там і в нашій суспільності напроти себе. Ся суперечність – се не минула доба, се доба наша. Гамором сеї суперечности сповнена наша доба, невже ви сього не чуєте?

Так, фашизм виступив і проти комунізму, і проти лібералізму, і дав щось инше – не щось третє, посереднє, як здається вам. Те, що приніс, – се була нова, жива ідеологія сучасности. Але коли ви шукаєте чогось посереднього між лібералізмом і фашизмом («ані-ані»), то се не є ніяка нова ідея чи доктрина. Се доктрина тих, що в час великої розіграної між двома світами плутаються попід ногами одним і другим. Се ідея жирондистів під час змагання якобінців зі старим ладом. Се ідея соціялістів або радикалів під час змагання між фашизмом і комунізмом. Ідея тих, що все хочуть годити, не розуміючи фактів життя, ні їхньої логіки. Мабуть тому, якби ви не силкувалися плисти до берега вашого «творчого націоналізму», вас все відноситиме хвиля в инший бік. Найліпший тому доказ, наприклад, несподіваний для вас (але не для нас) маратонський пробіг бувшого ідеолога «творчого націоналізму» до *«Шляху Нації»,* до органу того ліберального демократизму, з яким «творчий націоналізм» нібито зводить боротьбу.

Іванейко каже: «Помилково думати, що життя мусить кожне «або-або» довести до кінця. Історія зударів зовнішнього і внутрішнього світу знає найчастіше инакші розв'язки». Знає, але чи найчастіше? Нова ідея, звичайно, не укладає компромісу зі старою, аж поки не повалить її. Буває зрідка, що й перед тим. Але чи подібне заходить у нашім випадку? В той час, коли Комінтерн мобілізує всі сили для генеральної битви з фашизмом; у той час, коли, наприклад, у Франції навіть вічно хитлива, радикальна буржуазія вважає, що мусить покинути своє «ані-ані», своє теліпання посередині, лише пристати до одного з таборів, воюючих під гаслом «або-або», – в той час ви вважаєте можливим говорити про «стару добу»? Кликати до синтези?

Можна бути «творчим», але не треба воювати з правдою. Нащо хочете переконати читачів про мій егоцентризм, що я «нищу всіх довкола», що хочу бути єдиним «козаком із мільйона свинопасів»? У «Націоналізмі» стоїть ряд імен, яких гаряче поручаю читачам: Т.Шевченко, Леся Українка, Б.Грінченко, М.Міхновський, В.Стефаник, М.Черемшина, Олена Пчілка, почасти навіть П.Куліш. Нема серед них, правда, З.Пеленського, але й чого ж би він там мав бути?

Ображений М.Іванейко за моє геростратство – мовляв, ганю своє, хвалю чуже. Ні, хвалю не чуже, а ті елементи чужого, які колись були рідними нам і які потім заглухли під впливом драгоманівщини і костомарівщини. Розуміємо скаженину, яка нападає на наших «творчих націоналістів» зі *«Шляху Нації»,* коли перед ними вишиковуємо постаті Мусоліні, Мерсьє, Ґереса, Штайна, Мак'явелі. Се ж все одно, що поставити каліку перед дзеркалом, щоби він побачив своє каліцтво. Але чому для вас викликувати духів Европи має бути лише «духова анархія»? Чи вам такий близький «Шлях Націй»?

Сим історичним постатям хочете ви протиставити «культ суворого розуму» М.Драгоманова... Невже ви не розумієте, що якраз того розуму було найменше в Драгоманова, який не передбачував ні розпаду Росії як імперії, ні прокляття соціялізму для нас, ні ворожости для українства цілої російської демократії? Про політичну сліпоту, безприкладну політичну сліпоту можна говорити у випадку Драгоманова, в ніякім разі про розум.

Іванейко повчає нас, що для «починової меншости» потрібна не демагогія, але філософія. І тому ми даємо її, ту філософію, у творах Ґеорґа Зімеля, Освальда Шпенґлера, Роберта Міхельса, Вільфредо Парето. І для людей, які вміють думати, ся філософія відкриває безліч таємниць і вчить мужеського ставлення до життя. Але головна вимога, яку я ставлю до такої філософії, – вона не сміє бути нудною. Се насамперед...

Іванейко старається боронитися від мого закиду в «універсалізмі». Се, мовляв, не універсалізм – хотіти створити «Україну без прикметника», «першу слов'янську культуру; базу українського культурного імперіялізму». Так – се мрійницький універсалізм, «ерзац» тверезої програми. Як він нагадуєстарих «грекулюсів», що побиті Римом, задумали підбити його своєю культурою! Як нагадує наших Феофанів Прокоповичів і Стефанів Яворських, що цивілізували Москву і денаціоналізували себе! Се шукання звізд на небі тим, хто сам стоїть над проваллям...

А чому ж, питаєтеся, італійцям і французам вільно говорити про «латинськість», і се не універзалізм, а наше слов'янство – щось недобре? Ах, коли італієць говорить про «латинськість», то він вже міцно став на своїй «італійськості». Коли ж ми починаємо мріяти про слов'янство, то се все одно, що про Лігу Націй, братерство народів, надрядну і наддержавну суспільну організацію та ин. Забавки для тих, що мають час, а нас відривають від того, що єдине є на потребу... Я «всьому своєму протиставляю чуже», щоб «доказати нижчість свого»?.. Гм, а мені все закидали досі шовінізм, себто понижування чужого і вивищування свого. І Драгоманов понижував своє (називав свою націю плебейською) і вивищував чуже. Роблю се і я. Лише він се робив, щоб звеличувати ту нижчість, гордий за неї (ми – демократи!), я, щоби самими стати вищими, беручи з них приклад. Є ж у тім маленька різниця!

Ви закидаєте моїй «донкіхотській» доктрині її розкладовість і перестарілість... Як дивно, що ви перед тим того не завважили! Але коли ви уважаєте мою доктрину розкладовою і перестарілою, нащо ж тоді «Популярно-наукові реферати» видавництва «Батьківщина» беруть думки з моїх статей і підносять їх вашим читачам? Як, наприклад, у ч. 2, де і М.Горького, і В.Стефаника, і пророка Йоіла... з ЛНВ або «Вістника» цитують, обняті там однією ідеєю, однією синтезою... Але як же виглядає супроти того ваша теза про «розкладовість» моєї доктрини і про її «перестарілість»?

«Не каляти власного гнізда», «шанувати авторитети», мріяти про якусь – слов'янську чи иншу – утопію, годити воду з вогнем, лагодити противенства і уникати крайности – критикувати маленькі дефекти механізму власної суспільности – се все досконалі чесноти, може, се все і є філософія, але при чім тут прикметник «мілітанс»? Органи «творчого націоналізму» як критика тих чи инших посунень галицької колтунерії приносять свою користь. Але звідси до світогляду, до доктрини – шлях ще далекий...

В американському *«Нашому Шляху»* (чч. 33 і 34) виступає в обороні М.Драгоманова другий «творчий націоналіст» Є.Онацький. Йому видається інсинуацією твердження, що його стежка веде до «трьох Русей» і «Європейського Сходу». Ні, не інсинуація. Бо хто в націоналістичних часописах піднімається реабілітувати улюбленця всіх росіян – від ліберальних до червоних, хто відсвіжує і поручає читачам у теперішній момент великого інтернаціонального словоблуда, той орієнтує нашу політичну думку в бік драгоманівських «трьох Русей», се без всякого сумніву. І треба се повторяти якнайчастіше. Недурно ж *«Трудова Україна»* – та, яка видрукувала лакейський лист Винниченка до Сталіна, та яку заложив Шаповал разом із російським с.-р-ом Черновим, основник «Ліги народів Сходу Европи» (інородці під егідою матушки-Росії),

– розхвалила Є.Онацького, протиставляючи його мені. Під маскою націоналіста пізнала вона свого.

Є.Онацький, однодумець Ю.Шаповала, страшенно гордий за себе і за своє славне минуле! Подумати лиш: у той час, як Донцов перед війною «співробітничав в «Укр[аинской] Жизни», органі українських автономістів, писаному (може друкованому? – *Д. Д.*) російською мовою, я за цілу свою політичну і журналістичну діяльність не написав ні одної статті московською мовою»... І не тільки се. Є.Онацький навіть «бойкотував російський театр і оперу» (чи оперету теж? – *Д. Д.*). І такий він був ще «з гімназійної лавки»… Все те можливе, думаємо, що й інтелігенцію свою Онацький затримав із гімназійної лавки в незміненій свіжості. Або в кожнім разі патріотизм мартівського українця, для якого «слово рідне, мова рідна» – се найважливіше, а що тою мовою пишеться — річ другорядна. Се якраз порода тих людей, які справляють собі синьо-жовті занавіски і купують жовто-блакитні олівці... Се порода тих людей, яких на «рідну мову» лапали большевики в час своєї «українізації». Так, писав я в «Укр[аинской] Жизни» і то по-російськи, але писав те, що все, те, що й тепер: що треба провадити наш великий спір не лише з царатом, не лише з режимом, а з цілою російською суспільністю, з цілою Росією, царською чи новою, ліберальною з Струве на чолі... З тою ліберальною Росією, яку, пишучи по-українськи, брали переді мною в оборону в київській *«Раді», «ЛНВ»,* в соц[іал]-дем[ократичному] *«Дзвоні»* Єфремови, Садовські, Залізняки, Порші та инші такі самі прихильники драгоманівщини, як тепер «націоналіст» Є.Онацький з *«Нашого Шляху»,* Як бачимо, можна писати до речи чужою мовою й можна писати дурниці своєю рідною. І не тільки дурниці, а й речі шкідливі. А самі представники російського лібералізму, забираючи голос у справі українській, нападали на мене як на репрезентанта сепаратистичної течії і хвалили приятелів Росії, тодішніх Онацьких, які складали їм свої оферти і славили двоголового орла теж по-українськи. Можна бойкотувати російську оперу і навіть оперету, можна бути стопроцентовим патріотом ще з гімназійної лавки, але не можна в суперечці з противником послугуватися такою глупою і наївною демагогією!..

Також наївною виглядає оборона М.Драгоманова в Є.Онацького. Цитує він слова І.Франка, що «уся його (Драгоманова) діяльність була одною великою проповіддю невтомної праці для добра і подвигнення рідного народу». Ну, певно, коли мартівський українець почує лиш слово «невтомна праця» і «рідний народ», йому зараз збирається на плач. Тоді він зараз стає такий розчулений, що до нього не підходи. Але мене зворушення мартівських українців нічого не обходять. Мені важливі не гарні слова, а слова, в яких криється думка. А по тім, що писалося про М.Драгоманова в *«Вістнику»,* по тім, що писав про нього І.Франко в другій статті (передрукованій у кн. VII-VIII *«Вістника»* 1933 р. і свідомо промовчаній Є.Онацьким), називаючи Драгоманова людиною обмеженої думки, з племени – українцем, з нації – росіянином, зараженого «російським хлопофільством»; типовим анархістом, що признавав «право» кожній одиниці і громаді виступити з національного зв'язку; анархістом, який не уявляв собі України без протекції Росії, який розумів націю як плебс, який перестерігав перед «вибриками націоналізму», який пропагував антисоціяльний соціялізм, який розумів суспільність як стадо, – по всім тім поручати його пам'ять і, очевидно, твори своїм націоналістичним читачам – на се треба бути духово спорідненим із драгоманівщиною. Се я і ствердив щодо особи Є.Онацького і се тут ще раз повторюю.

Подібна баламутна пропаганда засмічує націоналістичну ідеологію, приносить їй необчислиму шкоду. І з тим засмічуванням доктрини треба всіма силами боротися. Розумію, що оборону М.Драгоманова Є.Онацького оплескують соціялісти й шапова-

лівці. Але дико, що ся оборона знаходить собі місце в пресі, яка хоче бути націоналістичною і яку подібні статті хіба лише компрометують.

На цілім нашім континенті йде «останній й рішучий бій» за перемогу в душах суспільности нової правди життя. Йде сей бій і в нас за перемогу в наших думках тої правди, якій я пробував дати формулу в книзі, що видав в 1926 році, яку пропагував у всіх писаннях, і пропагують ті, яких спільне світовідчування згуртувало в нашім журналі. Противенства ідей ясно зазначилися, гасла сформульовано. Боротьба думок ведеться без компромісу. В такі моменти успіх залежить від виключности, яскравости гасел, від ясного протиставлення себе ворожим доктринам. Про се дуже добре знає масонсько-ліберально-комуністичний світ, який безпардонно, затято, з заїлою виключністю замовчує, паплюжить і забріхує наш світ, систематично, консеквентно, вітрячи в найлегшім натяку – в поезії, в статті, у вислові – ворога, не роблячи йому ніколи реклами, не допускаючи проникнути в свою цитаделю найдальшому відгомону чужої, ворожої, доктрини, щоби не розкласти своєї, не ослабити її притягаючої сили на своїх... І в такий момент приплентачі націоналізму з мартівських українців приходять нібито до нашого табору, питаючи, як Є.Онацький: «Чому не брати в кожного те, що є в нього пожиточного»? Чому? Чому не з М.Драгоманова? Чому не з В.Липинського? Сноб чужий чується в атмосфері «або-або». Чужий в атмосфері чужої доктрини, йому все хочеться – сувору науку, яку засвоїв про око, з моди, розводнити тою духовою саламахою, яка годить все і не відкидає нічого... У Франції преса Леона Блюма і Марселя Кашена не буде заохочувати своїх читачів взяти щось з Ля Рока чи Леона Доде. В таборі Геріо не будуть захвалювати Жозефа де Местра, а в таборі монархістів не поручатимуть своїм читачам памфлетів Жана-Поля Марата. Обидва табори свідомі, що боротьба за «ідеї 1789» ще не скінчена. В Італії фашистівська преса не буде рекламувати Джоліті чи Барбюса, а гітлерівська не буде шукати мудрости у Ліона Фойхтванґера, ні у *«Форвертсі»,* ні в Маркса. Але наші приплентачі тягнуть своє, не орієнтуючись в світі боротьби довкола себе... Приплентачі кохаються в мішанині, у вінегреті з ідеологій, хоч би й суперечних. А Є.Онацький впадає в рецидив. Тут він радить нам взяти щось із М.Драгоманова й В.Липинського. А в *«Самостійній Думці»* (Чернівці, ч. 6-7, 1932) він займався реабілітацією В.Винниченка і М.Грушевського. В.Винниченко, правда, «декілька разів змінював фронт» і «запобігав ласки у большевиків», і «кидав громи на тих, хто боронив Україну від большевицької навали», але все ж є те для «націоналіста» Є.Онацького «імпозантна постать», яка писала «щирі відозви» і зраджувала «швидкий розум», «чула натура» і постать не комічна, а трагічна!.. Ще більш геніяльний в оцінці Є.Онацького виходить М.Грушевський, який «вмів пізнавати народну волю», «розпізнавати зміни в її настроях і вчасно до них пристосуватися» (теж заслуга в очах «націоналіста»!)... Аж поки не пристосувався до большевиків. Людину, яка йшла за подіями, а не старалася впливати на них, людину, яка бігла за настроями, «націоналіст» Є.Онацький захвалює: «Схиляєм голову перед його глибокою трагедією»... Перед його трагедією! Не перед трагедією України, яка дістала такого «провідника», яку покинув для большевизму! Не трагедія тих молодих українців, яких своїм авторитетом звабив, обдурив і допровадив до упокорення і ганебного кінця... Завтра може Є.Онацький напише нам ще про трагедію Крушельницького? Оправдувати всяке перекинчицтво – чи то в особі В.Винниченка, чи М.Грушевського, чи абдикацію в особі М.Драгоманова – ось до чого практично провадить проповідь «шанування традицій» Є.Онацького... Коли націоналізм є ідеологія, яка себе шанує, не сміють до неї примазуватися люди з душею українофілів із єфремовської передвоєнної *«Ради»*...

У старі часи існував на Україні тип «тоже-малороса». Се був малорос, який зовсім забув, що він – малорос, уважаючи себе росіянином. Але ось несподівано стрічає українця, який – смілість у ті часи – говорив по-українськи, читав українську пресу «галицькою мовою» і не визнавав росіян за братнє плем'я. Тоді наш малорос виходив із рівноваги і казав: «Я, знаєте, тоже малорос... із Лубен. Моя бабуся співала українські пісні. Але для чого ж такі крайнощі? Ну там, Шевченко..., але нащо окрема літературна мова? І Пушкін вже не ваш? Пощо се все?»… Подібних «тоже-малоросів» нагадують наші «тоже-націоналісти»: «Але ж чому така нетерпимість? І Драгоманов уже не ваш? І слов'яни вам чужі? Ми – «тоже-націоналісти», але...» Є.Онацький стає навіть у позу прокуратора. Мовляв, ви, ригористи, про орден пишете..., але ж «справжні основники орденів не розписувалися, а просто ті ордени творили». А в нас, мовляв, «навіть коли справді виникало щось подібне до націоналістичного ордену, то проповідники «орденства» до нього відмовилися вступити»... Чому, мовляв, се так? Як то сміливо пише зі свого затишного і спокійного далека п. Є.Онацький! Який героїзм зраджує! Можу йому пригадати старе прислів'я, що один філософ потрафить поставити стільки питань, що й десять мудрих не зможуть відповісти. Але дещо можу відказати. Отже, по-перше, неправдою є, «що справжні основники орденів про свої наміри не розписувалися». Ні, розписувалися, навіть укладали суворі їхні правила (як Гнат Лойола), такі суворі, що коли б до того ордену прийшла людина з такими «орденськими» переконаннями, як п. Є.Онацький, святий Ініго видалив би її з ордену впродовж двадцяти чотирьох годин... Бо отці-єзуїти вчили ніколи «не оминати жодної нагоди, щоби в проповідях і науці, в розмовах і листах прищеплювати ненависть до масонства»... Є.Онацький нашу масонерію, драгоманівство наказує любити і навіть задніми дверима до «ордену» впускає. По друге, ордени тільки там трималися міцно, де ідеологія ордену – міцна, де вона не робить компромісів із чужими ідеологіями, де видаляє від себе тих, які пропагують ідеї ворожих орденові єретиків.» По-третє, ходить не про «щось подібне до ордену», а таки про орден. Бо коли «щось подібне до ордену» розкладається доктринами, чужими йому, і коли се робиться безкарно, то тоді члени такого ордену обертаються в маратонських бігунів, які, мов польові коники, скачуть на всі боки з того ордену, опльовуючи нині своїх вчорашніх братів... Правда, пане Онацький?

Наші «тоже-націоналісти» не розуміють, що в тій розгривці, яка ведеться між тою ідеєю, що ви називаєте «донкіхотством», і ідеєю радикалізму і комунізму, нема місця для «синтетиків». Трохи туманного слов'янолюбства і костомарівської містики, трохи староундівської респектабельности пропонує М.Іванейко. Трохи М.Драгоманова, трохи В.Липинського, трохи В.Винниченка з М.Грушевським, трохи Д.Донцова – рецепт Є.Онацького. З тих мішанок можна багато чого робити, але націоналістичної доктрини з них ніколи не зробите. На таку синтезу ще не час. Нова доктрина потребує людей, для яких стала би їхньою другою природою, не «синтетиків».. Затяжкий багаж минулого тягнуть вони за собою.

ГАЛЬВАНІЗАТОРИ ТРУПІВ

Реакція на доктрину *«Вістника»* огортає чимраз ширші круги. Досі ми мали діло з тою «компактною більшістю» (vulgo – колтунерією), яку викпив ще Г.Ібсен у своїм творі «Ворог народу». Тепер із потугою до тої більшости поспішили з несподіваного боку вчорашні принципіялісти й «критикомани» з «Шляху Нації», М.Іванейко з «Перемоги» (був колись у «ЛНВ»), Є.Онацький із чернівецької «Самостійної Думки». А на тлі канонади старих дзвонарів із «Дзвонів» та драгоманівських факірів із «Громадського Голосу» і «Трудової України» цілий концерт набирає далеко ширшого й глибшого значення.

Невипадково взяв я ті голоси в спільні дужки. Їх лучить не тільки негація (нашої доктрини), їх лучить і «позитивне». Всі вони – інтернаціоналісти, всі боронять авторитетне (мертві й живі, «традиції», анатемізують «критикоманів»). Усі завзято поборюють переоцінку цінностей, яку зачав наш журнал (і «Націоналізм» із 1926 року). Всі виступають у почесній ролі гальванізаторів трупів. Се свого роду новий «єдиний фронт». Як у таких випадках буває, ідеологія того фронту є «синтезою»: трохи старого українофільства, трохи костомарівщини, трохи драгоманівства, трохи «хліборобського братерства», ну, і «правдивого людського, гуманного соціялізму», плюс нововідкрите старе слов'янофільство. Одного лише в тій ідейній саламасі нема – гострого відмежування від вчорашнього, нема одвертого, без оман, погляду на дійсність, нема очей, широко відчинених у майбутнє, нема бажання зі своєю правдою стояти або впасти.

Вишуканість стилю моїх опонентів – на височині вишуканости їхніх думок. «Критикомани», ширителі «убивчої доктрини» («Шлях Нації») – се ще найніжніші епітети на нашу адресу. Далі йдуть: «фальшівник», порожня голова, «шахрай» (Іванейко). Далі – стаєнний жаргон тижневика пп. Стахових, Павлових і Матчаків («Гром[адський] Голос»). Пан Онацький, цитуючи з респектом «Дзвони» і В.Липинського, закидає нам «хамство» за знеславлення пам'яти «великого вчителя» М.Драгоманова. Ну і нарешті шаповалівська «Трудова Україна». Для сього органу, над яким, мабуть, ще ширяє гарна душа його основника, співробітники «Вістника» разом із редактором – се просто «дегенерати», «безбатченки» і «байстрюки». Орган інтернаціоналістів пише з приводу виступу Є.Онацького: «Ми щиро вдячні п. Є.Онацькому за те, що він дав морального ляпаса своїм здичавілим лошакам...» Шаповалівці тішаться, що знайшовся український «нацист», який не зміг спокійно «проковтнути всю ту гидоту, якої наколотив про Драгоманова на сторінках донцовського «Вістника» відомий дегенеративний тип українського суспільства...» Далі цитуються уступи про «хамство», запозичені Є.Онацьким у В.Липинського й звернені на адресу нашого журналу і закінчення: «Дивно лише, чому він (Онацький) підтягає на підтримку своїй прекрасній, чисто людяній аргументації цитати з «творів» Д.Донцова. Адже ж ніхто, як Д. Донцов, у своїм «творі» «Націоналізм» виробив ідеологію морального босяцтва безбатченків...»

Шаповалівцям дивно? Мені теж, бо далеко послідовніше було б, коли б свою «прекрасну і людяну аргументацію» п. Онацький підтримав би цитатами не з мене, а з М.Шаповала, або з російських адораторів М.Драгоманова. В кожнім разі, хто

цитатами з «Націоналізму» боронить М.Драгоманова, той ні одної букви не зрозумів або в одного, або в другого.

Не буду наслідувати прекрасний стиль наших «людяних» опонентів. Я звик до того, що демократи – соціялістичні чи монархічні – завше попадають у шевську пасію, коли обдерти їхні теорії з шумливих фраз і показати читачам їхній *правдивий зміст* або коли солідно обаргументованою працею (наприклад Мухина) змусити їх обнажити свою некомпетентність. Зрештою, без сього стилю їм бракувало би чогось. Мусить же бути гармонія між красою їхньої «трудової» й «людяної» душі і красою їхнього базарного жаргону. Стиль мусить бути в усім, отже, лишім його на боці. Цікавіше питання: з якої причини галас?

Причина – глибоке, підсвідоме, чисто чуттєве розходження, яке ділить «Вістник» (і «Націоналізм») від його противників і нібито приятелів-«попутчиків». Я назвав тих противників інтернаціоналістами. Вони є ними, але правильнішою назвою було б – мазохісти. Без жарту! Їхня думка, вічно нібито зайнята Україною, відчуває таємну насолоду від чужої, посторонньої ідеї, яка знущається над ними, але без якої вони ніяк обійтися не можуть. М.Іванейко – без «слов'янства» і без «традицій» сумної пам'яти кирило-методіївства, від якого простий шлях до «триєдиної Руси» М.Костомарова. «Трудова Україна» – без «Ліги народів Східної Европи» (зі столицею в Москві), Є.Онацький – без залюбки цитованого В.Липинського й М.Драгоманова, від яких той самий шлях до «европейського Сходу» й до тих самих «трьох Русей». Те саме – «слов'янство» М.Іванейка дуже наближається до «слов'янства» «Zet'у» (про яке «Вістникові» не раз доводилося згадувати), а се останнє має своїм патроном Ю.Ґене-Вронського, того, що писав лист до Лева XII про унію слов'янських племен під володарством московського царя... А всі ті близько стоять до цідрім-цім-цім «Громадського Голосу», який *в останніх числах* як *актуальну* ідею пропагує драгоманівську «федерацію», від якої зачав свою мандрівку і В.Панейко. Се люди, які смакують в ідеях, що нас українців найболючіше били, політичні мазохісти.

Мої опоненти, що воюють словами, а не думками, обуряться: як можна говорити про мазохізм? Вони ж проти гнобителів. Вони ж за *«вільну* спілку», де Україна посідала б перше або рівне місце! Знаємо сю декламацію. Мазохіст теж гноблення не знесе, хіба від того, від кого зносити біль справляє йому приємність. З тим він завше мусить бути в «спілці». А хто є не на возі, а під возом і про ту «спілку» мріє, то в яку гарну одіж її не вбирав би, завше стоятиме ближче до провансальства, аніж до новітнього українства.

Новітнє українство рве з духовою спадщиною XIX віку, провансальці гордяться нею. Звідти їхня пошана до «традицій». Новітнє українство вірить у себе, провансальці – лише в дім поправи, з якого бояться вийти. Звідти їхня якась «наднація», «спілка» (слов'янство, схід, соціялізм, триєдина Русь та ин.), звідти дивачні теорії, що не знають паралелі в ідеології ні одного майже народу Европи. Новітнє українство різко відсепаровується від баламутних теорій «спілчан» і від їхніх сьогоднішніх нащадків. Провансальці, боронячи «спілку», боронять і «спілчан». Звідси – обвинувачення нас в «анархізмі», «деморалізації суспільства». Се розбрат двох світів, розбрат двох світонаставлень, між якими нема і не може бути містка. Міцно говорить про се еспанець Ортеґа-і-Ґассет: «Праця думки якоїсь доби може зайняти два становища до того, що думалося в иншій добі. Особливо відноситься се до становища супроти доби, що безпосередньо йшла перед нашою... Є часи, за яких думка глядить на себе, мов на жатву давніших ідейних засівів, є й инші – які відчувають свіже минуле як щось, що вимагає основної реформи. Перші – се періоди миролюбного філосо-

фування, другі – се доба, де панує Philosophie militans[1], яка намагається радикально поконати й знищити минуле. Наші часи належать власне до тих останніх»[2].

І сього нізащо не хочуть визнати наші противники! Ні «попутчики», що з непорозуміння уважають себе нашими прихильниками. Вони стають у позу оборонців «традиції», в позу «підпор суспільности». Час здійняти з них маску, час показати, що коли вони й дійсно стовпи суспільности, то стовпи вищерблені й виїдені всередині.

Перша прекрасна маска наших баламутів – се маска традиціоналістів. Тим часом рідко хто так мало має спільного з традиціоналізмом, як вони. «Трудова Україна» нападає на нас за знеславлення пам'яти «батька» М.Драгоманова: «Треба пам'ятати й шанувати працю минулих поколінь, наших предків, прадідів, дідів, батьків, бо користуємося її здобутками»[3]. Так пише шаповалівський орган. А як писав сам М.Шаповал? Писав дослівно так: «У нас нема предків, гідних пошани…» Наші предки – то були «різні хами-розбійники», а їхню культуру «ми сміло кидаємо в піч»[4]. Усю ту галіматью, написану не в стилі «зоологічного націоналізму», а в «людянім, соціялістичнім», повторює автор уже на еміграції, цитуючи в одній зі своїх останніх книжок... Чи не є се остання облуда, коли такі люди вбираються в маску оборонців традицій? Не про традиції їм ходить, їм ходить про перший із краю аргумент, яким можна вдарити противника, про аргумент, в який самі не вірять. Їм ходить про оборону драгоманівських і тільки драгоманівських «традицій» як таких, що відповідають їхній затрутій ядом інтернаціоналізму душі...

Зовсім не про традиції йде і другому оборонцеві Драгоманова – Є.Онацькому. «Ми мусимо ганьбити поширену звичку підкопувати авторитети і пошану заслужених діячів», – пише Є.Онацький. І ані «Діло», ані «Мета» не могли би ліпше написати. А далі виставляються три тези:

1. Батьків треба шанувати в ім'я «безперервної єдности традиції», бо, «не маючи пошани до батька, як ви хочете, щоб вона (людність) шанувала діда чи прадіда?»

2. Невільно ганьбити М.Драгоманова за «москвофільство» і «гуманітаризм», бо «на свій час» се було добре.

3. Бо, розвінчуючи «батьків», ми «розвінчуємо цілий наш визвольний рух...»

Кожна з тих тез – нісенітниця!

В ім'я того позитивного, що дав нам М.Драгоманов, як пише Є.Онацький, ми не сміємо виволікати на денне світло його москвофільства і гуманітаризму, бо то були «загальні прогріхи цілого XIX століття», бо «в свій час вони (М.Драгоманов і М.Грушевський) були образом і символом живої української ідеї»... І перше, і друге твердження – неправда. Хто говорить про пошанівок традицій, повинен знати різку критику, що дали драгоманівству і Б.Грінченко, і І.Франко, і О.Кониський – усі сучасники М.Драгоманова. Отже, дивачні «прогріхи» М.Драгоманова були прогріхами, з якими здорова частина громадянства **боролася вже за життя** нашого ідеолога анархізму. При чім же тут традиції? І чому ж се «гуманітаризм» і «москвофільство» М.Драгоманова брати в знаки наведення? Чи автор думає, що сі обвинувачення – се лише несправедлива напасть націоналістів на радикального божка? А потім, що се за «на свій час»? Невже по праці Мухина можна ще трохи сумніватися, що М.Драгоманов є ідолом цілого ряду угруповань **ще в сучаснім українстві?** Та ж у тій праці наведений ряд імен і газет наших – не Драгоманова – сучасників, які і досі

---

1 Войовнича філософія (лат.)

2 Jose Ortega y Gasset «Die Aufgabe unserer Zeit». – Stuttgart-Berlin. – Ч. 24.

3 «Трудова Україна». – Прага. – Ч. 4-5 с. р.

4 «Укр[аїнська] Хата». – Київ. – 1913. – С. 305-306.

поклоняються йому, як живому прапорові, за яким має йти *сучасність.* Нащо ж оте баламутство про «свій час»? Ось в останнім числі «Гром[адського] Голосу», в спеціяльнім додатку, присвяченім Драгоманову, його ідеї підносять до значення дороговказу *сучасности,* до значіння «заповіту», який треба «нашою працею виконати». В тім самім числі соціяліст Феденко яко *завдання дня* ставить «виконати ту програму, яку намітив Драгоманов перед півстоліттям»[5]. Нащо ж оте баламутство про «на свій час»? Я скажу на що. Бо Є.Онацький не виступає в обороні традиції, захищаючи М.Драгоманова. Бо розкладові думки Драгоманова ще живі в нашій сучасності. Є.Онацький виступає за ними, бо вони йому – рідні й досі, а традиція тут ні при чім.

Дальше М.Драгоманов у своїх писаннях *теж нищив наші традиції,* нищив їх безпосередньо і посередньо, в критиці Т.Шевченка, який прийшов привернути блиск тим традиціям. Драгоманов ненавидів ті традиції в Т.Шевченка, ненавидів його за те, що був не раціоналістом XIX віку, а людиною «з вірою якогось пуританина XVII віку». Він ненавидів його за те, що стара, та, що віджила в Шевченка, традиція наша ставила свою «породу» над иншими, не, як хотів Драгоманов, понижувала її перед иншими... Чому треба звеличувати традиції М.Драгоманова і замовчувати або ганити традиції Б.Грінченка і О.Кониського, а не навпаки? Чому ж коли Драгоманов виступав проти традицій, се не було «хамство»? Чому ж нищити традиції є привілеєм самого Драгоманова? Чому не сміємо перестерігати читачів перед тим, що найкращі наші традиції нищив? Чи не є гумористика протестувати проти сього в ім'я пошанування традицій?![6]

Читайте, що писав про М.Драгоманова І.Франко, О.Кониський, Б.Грінченко. Читайте, що писав про нього Мухин (і перед тим я), а з другого боку, читайте всіх соціялістичних девотів і девоток, для яких ім'я нашого анархіста стало містичним табу, щось подібне до того, чим є свята корова для індуса, і вам ясним стане, що не виступати проти Драгоманова, значить дати паношитися *(в сучасності)* його розкладовим думкам. Се ж Драгоманов прагнув побачити якнайскоріше Росію в Стамбулі, що припечатало би нашу загибель як нації. Се ж Драгоманов твердив, що Московщина сповняє історичні завдання України! Се ж він уважав службу малоросів царям за «національне діло України»! Се ж він у безприкладнім туподумстві гадав, що з упадком російського бюрократизму «досить легко полагодиться й українське питання»! Се ж він уважав державу за перестарілий ідеал, се ж він був довбушем «федерацій»! Се ж він каструвавв віру своїх земляків, робив із них бездушних, не реагуючих на образи манекенів, бо ж «віра заводить незгоду між людьми»! Се ж він ширив панейківську теорію – слова Франка: gente Ukrainus, natione Russus[7]! Се ж він казав (чуєте, ви – «націоналісти»?), що всякий націоналізм треба поставити «під контроль космополітизму»! Се ж він проповідував, що «ні наука, ні практика.... не пересвідчили, що Росія і Русь – зовсім два окремі народні тіла!» Се ж він мріяв, коли то Галичина поверне «під крила рідного (московського – *Д. Д.*) орла»! Се ж він не міг розчовпати, чи ми «разновидність общого, чи окремне зовсім»! Се ж його хвалила «Пролетар[ська]

[5] «Громадський Голос». – 22.VI. с.р. Додаток.

[6] Є.Онацький пише, що пресова пропаганда Драгоманова за кордоном «після його смерти *цілком* (підкресл[ення] мої – *Д. Д.*) перервалася аж до часів української революції». Що за сміливість виразу! Звідки він се взяв? Та ж по Драгоманові інтенсивно, роками, велася українська пресова пропаганда у Відні «Ruthenische Revue», «Ukrainische Rundschau», велася перед війною в Берліні (Сембратович), велася перед українською революцією у Відні і Берліні під час війни, велася перед українською революцією в Швайцарії, про що свідчить багато статей, заміток у тамошній газетній і журнальній пресі і книжок, окремо виданих. Направду, треба бути або мартівським українцем, або дуже дивоглядним традиціоналістом, щоби зачинати ті традиції від марта 1917 р.

[7] Родом українець, за національністю росіянин (лат.).

Правда» (21.VI.1925) за пропаганду «конечної потреби сполучення України з Росією», за те, що «розійшовся з яскравим націоналістом свого часу О.Кониським», за те, що «відкинув всякі самостійницькі тенденції, що *помічалися в його часи»* (і які ви не хочете підносити до значення традицій, панове «попутчики»!). Не міг він бути тоді самостійником? Ґрунту для тої ідеї не було? Як каже Феденко в «Громад[ському] Голосі». А ґрунт для соціялізму й анархізму був? Чому ж бодай не пропагував лише ту ідею, як пропагував соціялізм і анархію, хоч ґрунту для того було ще менше? Не в тім отруйний вплив Драгоманова, що не був самостійником, а в тім, що мав мертву душу, мертву, скастровану космополітичними теоріями душу, з якої, хоч би жив ще сто літ, ніколи не зродився би жодний вільний відрух, на який здобулася не одна, хоч яка затуркана, нація. Хай, отже, автор із «Самост[ійної] Думки» не заслонюється своїми нібито застереженнями – «як на свій час» – про Драгоманова. По-перше, ті «застереження» тонуть у загальній апотеозі; по-друге, і «на свій час» були думки Драгоманова перестарілі і реакційні. Хто тепер із допомогою всяких крутійств оббілює пам'ять Драгоманова, той збере оплески лише від «трудових» українців, лише від шаповалівців, які підносять традиції розкладової доби і які «хамами-розбійниками» називають тих, що колись будили націю до життя. Хто боронить Драгоманова, «як на свій час», той труїть його думками **наш час!** Хай, отже, не дивуються й драгоманівці з «Життя і Знання», що ми міряємо Драгоманова «міркою сьогоднішнього дня». Як же ж не міряти його міркою сьогоднішнього дня, коли «недоумки»-сучасники виставляють його як приклад до наслідування **саме сьогодні?** Ґратулюємо Онацькому його шаповалівських союзників. Може радіти – його вирізнено серед націоналістів, його вже не зачисляють до «байстрюків» і «безбатченків», «дегенератів», якими роїться «Вістник», йому отворений шлях до соціялістичного Провансу.

Так стоїть справа з пошануванням Драгоманова. Не инакше з другою тезою «Самост[ійної] Думки», про «безперервну єдність» традиції, мовляв: хто не шанує батьків, не шануватиме дідів. Чому не шануватиме? Т.Шевченко шанував дідів як ніхто – батьками гордив. Я сказав би навпаки: часом хто шанує батьків, той не шануватиме дідів. Хто вішає в кут ікону св. Михайла Петровича, той, як Шаповал, мусить відвернутися від Ігоря зі «Слова». Хто шанує мазепинців, не шануватиме драгоманівців. Хто шанує Грушевського (як політика), той мусить здесолідаризуватися з Чупринками і Хвильовими. Протухлою мудрістю ц. к. австрійських або царських педагогів, чеховських «людей у футералах» віє від тої тези «неперервности традицій».

Зрештою, де є границя? Чому зупинитися на Драгоманові? Чому не піти за наукою В.Липинського? В.Липинський націоналістів теж ганьбив за безтрадиційність, а протиставляв їм вірність **українській** традиції таких типів, як російський генерал Залєський, який «во ім'я .... нашої, попередньою історичною минувшиною створеної..., реальної, а не фантастичної, політичної традиції... служив вірою і правдою державі Російській», який щойно тоді «пішов за голосом любови до своєї Землі», коли «відречення від престолу династії» (Гольштайн-Ґоторнів, false[8] Романових – *Д. Д.*) «звільнило його від тієї, кожного державника, традиціоналіста і консерватиста, обов'язуючої присяги»[9].

Царський генерал, що, якби імперія не розпалася, аж до смерти служив би їй вірою і правдою, отже, виразником наших традицій! Навпаки, ті, що прагнули розпаду імперії, були безтрадиційні анархісти... Те саме твердить Є.Онацький: нищити Драгоманова, який теж молився на ту імперію, значить не шанувати традиції,

[8] фальш, брехня (лат.)

[9] «Хліборобська Україна». – Кн. V. 1924-1925 р. – С. 281-282.

значить бути «хамом». Недурно автор зі «Самостійної Думки» і сей елегантний вираз («хам») позичив у В.Липинського. Може, від нас скоро вимагатимуть шанувати «традиції» Василя Панейка? Є традиції й традиції. Я волію традиції Шевченка. Він не думав, що йшли за українськими традиціями ті, що виснажували фізичні чи умові сили на службі чужої імперії, він не славив, а жалував де Бальмена, який на службі царя проливав свою кров не за «нашу реальну традицію», як думав Липинський, а за ворожу силу – «не за Україну, а за її ката», як писав поет. Наші часи мусять знищити духовий вплив усіх драгоманівців – монархічних, соціялістичних, радикальних чи «попутчівських», які під вимівкою пошани до традицій вщеплюють пошану до адораторів царської імперії.

З тими традиціями треба зробити так, як робили стародавні греки, люди, як відомо, до традицій дуже прив'язані. Одного спартанського посла повчав про се Перикл: «Заборонено, – казав він, – усувати таблицю, на якій записані закони. Але не заборонено обернути її лицем до стіни... Коли сього вимагає час і потреба». Нічим иншим, як отим «оборотом», і займалися народи, що кохали традицію: римляни, греки, бритійці. Так треба зробити і з традиційними скрижалями Драгоманових і Залєських. Коли вони були добрі «на свій час», віддати їхні портрети до музею, але не ставити в храмах, щоби на них молилася сучасність, яка, направду, має щось важливіше до роботи.

Ще дивніша третя теза «Самостійної Думки», що, розвінчуючи «батьків», ми «розвінчуємо цілий наш визвольний рух». Якраз навпаки. Якраз ті старі девоти й девотки, які обносять вулицями драгоманівські ікони, кидають колоди в той визвольний рух.

Такі колоди кидає й Іванейко. Для нього виступати проти «славізму» (він мило згадує кирило-методіївців) – значить «поривати кровні зв'язки». При чім тут кровні зв'язки? Такі «кровні зв'язки» вже не одного запровадили на манівці. Їх підкреслив Драгоманов і тому признав московську («великоруську») національність «за одну з найближчих до нас слов'янських національностей. Такі ж «кровні зв'язки» привели Липинського до «рідного нам по крови, духу і культурі народу російського»[10]. Гітлер зі своїм расизмом тут ні при чім. Все залежить, повторюю, від того, чи хто на возі, чи під возом. Коли Гітлер говорить про расизм, він хоче проковтнути Австрію й Швайцарію і можливо Фландрію. Коли ж наші мазохісти говорять про расизм, то вони прагнуть, щоб їх проковтнули. Чи се так тяжко зрозуміти? Коли хтось втомився «бути в формі», коли хто шукає опертя, хай так і скаже, але хай не плутає сюди видуманих традицій, які в тому випадку, як і у випадку попереднім, ні при чім. Визвольний рух йде в напрямку ліквідації «кровних зв'язків» костомарівщини, а не відсвіжування їх, як радить Іванейко[11].

Найцікавіше: ті, які вчать «шанувати авторитети» Драгоманових, драгоманівців, Грушевських, Залєських та инших політичних трупів, як «живий символ» українства, його традиції, якраз ті самі різко осуджують ту живу традицію, що твориться в наші часи. «Шлях Нації» певний, що цілий революційний здвиг на Наддніпрянщині – се лише «відрухи», ставити їх «в якусь означену політичну систему й обрахунок було б чистою політичною містикою». Се був тільки «пасивний спротив», а «східноукраїнська опозиційна статика» ледве чи зможе перетворитися в «історичну динамі-

[10] «Хлібор[обська] Україна». – 1921. – Кн. 5 – С. 63.

[11] Іванейко дивується, чому Д. Донцов перестав розуміти його думки. Та ж вони друкувалися в «ЛНВ». П. Іванейкові відомо, що я перестав розуміти його писання, ще заки він вступив до «Перемоги».

ку». Словом, східна анархія! Так само, як «доктрина Донцова», яку «Шлях Нації» зве «убивчою для нас життєвою концепцією». Які ж концепції не убивчі? Мабуть, всякі инші, лише не та, бо, перечисляючи їх (концепцію Липинського, УНДО, радикалів, соціялістів), автор вистерігається дати хоч одне слово від'ємної їхньої характеристики. Що се за «авторитети», яких автор в ім'я традиції кличе шанувати? Се найбільша крайова галицька партія, партія, яка своєю пресою внесла найбільший розбрат у крайову громадську думку; яка виявила повний брак почуття відповідальности за говорене і роблене; партія, провідники якої навипередки вирікаються свого колишнього «вірую»; партія, яка, афішуючи демократію, шпигує тепер без ладу і складу свої програмові статті модними фразами про еліту, творчу меншість та ин.; партія, яка толерувала в своїм середовищі всяке порушення карности. Ся партія та її діячі пасуються тепер у «Шляху Нації» на «авторитети», яких теж маємо шанувати. Костомарових, Драгоманових, Грушевських, які коли й мали колись міцну віру, то лише в московського Пилипа, потужного, страшного і незмінного; їх та провідників найбільшої крайової партії, для якої мандат став символом політичної активности, яка складається з мудрих по шкоді Де Валерів і розчарованих прихильників п'ятикутної зірки, – ось кого приймає наш Пантеон, ось кому «критикомани» й анархісти мають кланятися як «авторитетам». І нас хочуть переконати, що з тих магів і чарівників, які напихають тими богами свій паноптикум чи пак Пантеон, говорить прив'язання до традицій, не втома людей перед старістю старих?

Коли діячі якоїсь великої доби відповідали їй форматом, инакше вони реагували на «традиції», що плуталися їм під ногами гнилою колодою. Коли Штайнові оповіли про Ґете, задуреного в Франції, що не розумів визвольницької пропасниці, яка стрясала країною, Штайн відповів: «Лишіть його, він постарівся…» І уявіть собі, що ніхто не назвав його ні «дегенератом», ні «хамом», як наші «патріоти» називають тих, що кажуть про Драгоманова: «Лишіть його, він постарівся»! Штайн не шанував рідних бонзів, коли стояли йому на шляху, тих князьків, яких він звав «титулованими рабами», «коронованими отаманами розбійників», які плазували перед всім, що йшло в блиску потуги і сили з-за Райну. Він чином і словом трощив отой «живий символ німецької традиції»! Так само Арндт ненавидів тих «титулованих рабів», що переслідували його і йому подібних за.... «германоманію», яка так шкодила партикулярним інтересам тих «отаманів», що вимолювали в Бонапарта мандати для себе, з ласки Божої і Франції провідників німецького народу. Вік був невблаганним критиком свого часу («критикоманом»), бо вмів відрізняти позу від постави, а фразу – від думки.

«Український народ мав завжди дуже сильний культ своїх батьків, і сини ніколи не зверталися до батька-матери инакше, як з поштивим «ви», – пише Онацький у стилі автора «Листів до любезних земляків». І має рацію: дійсно, серед українців був дуже розвинений культ батька, матері, вуйка і тети, потім «краяна», «земляка», члена тої самої кліки та інших кревних, яким помагалося, яких звеличувалося навіть зі шкодою для тої вищої спільноти, яка називалася рідним краєм. Чи не тим філістерсько-загумінковим прив'язанням до «фамелії» поясняються м. и. поблажливість, з якою стріла частина галицької преси і громадянства вчинок Панейка? Направду, таким «фамелійникам» ніколи не зрозуміти ні Штайна з його погірдливою поблажливістю до Ґете, ні Арндта з його ненавистю до «рідних» князьків, ні ставлення до деяких членів своєї «фамелії» Ґонти чи Тараса Бульби.

Не тільки Арндт і Штайн вміли зривати маску «народних святощів» із капітулянтських традицій, а й инші. На велике огірчення «свєнтошек», Александр Свєн-

тоховський публікує цикл статей «Генеалогія теперішности» («Prosto z mostu»), де не вагається назвати деякі традиції їхнім властивим ім'я. Валер'ян Харкевич («Wiadomości Literackie», 28.IV.) представляє Тов'янського «репрезентантом, майже символом, скоріше манівців духа, ніж величних взлетів, скоріше поразки, ніж перемоги». З ще гострішими словами критики звертається до «батьків» – до цілої італійської буржуазії з-перед війни, з Ніті й Орландо на чолі – творець фашистівської Італії, до буржуазії, яка «зневірилася в своїм призначенні». Так само гостро громить цілу Версальську Німеччину з її традиціями 1848 року Гітлер... Не пошанівок до минулого, не спрага за провідниками в сучаснім водять перами наших оборонців «авторитетів» колишніх і теперішніх. Ними водить безпорадність думки, страх перед новим, зневіра в себе, та ще й туга за блаженними часами наших Тов'янських, коли то так вигідно можна було, уткнувши голову в подушку, мріяти про «мир всього мира», коли усунені з великого шляху історії предки наші радо займалися, мовляв Ортеґа, «миролюбним філософуванням», нешкідливим ніякому Пилипові...

Що криється за гаслами «слов'янства», «европейського Сходу», «Ліги народів сходу Европи», «вільної спілки» та ин.? Резигнація зі свого на користь чужого історичного післанництва. Ті чужі ідеї безмилосердно знущалися протягом історії над хохлацькою психікою. Калічили її, насилували цинічно й брутально. А наші мазохісти розкохані в них! Завше видумають концепцію, яка обіймала би, як цілість частину, їхній благословенний Прованс, їхню «голубую Савою». Насамперед якась космополітична доктрина, а за тим – ота «Савоя» як провінція, плем'я.

Іванейко згадує не злим, тихим словом кирило-методіївців, а батьком їхнім був Костомаров. А Костомаров (на слідстві) визнав себе «природним росіянином», що «ніколи не був відданий україноманії», ніколи «не поділяв огидних думок» Шевченкових поезій[12]. Хто писав про «три руські народності», тому неважко було заявитися «природним росіянином». Шевченкові, хоч теж трохи зараженому слов'янофільськими бацилами, такі заяви не перейшли би через горло... М.Костомаров уважав слов'янство за замкнуту цілість, окрему від иншого світу (як В.Липинський і М.Драгоманов), а росіян, напр[иклад], – ближчими нам, аніж французів чи еспанців. Так звірята, що належать до тої самої родини, ближче з собою споріднені, ніж ті, що належать хоч до тої самої громади, але до иншої родини. Хто ж уважає москалів за спеціяльно близький нам народ, той у політиці і долю свою уважатиме за спільну з ним. Той, як Костомаров у герценівськім «Колоколі» в 1860 році, в статті «Україна», напише, що Україна хоче лише свободи селянам і рідної школи, а більше не буде «жадати для себе властиво нічого, крім **спільних із усією Росією бажань»** (Д.Дорошенко, цит[ата] з тв[ору]). Так нормандці й тулузці не мали инших, «крім спільних із цілою Францією бажань». Цілком зрозуміло, кожна теза має свою внутрішню логіку. Вірний логіці своєї тези, бажає Костомаров (у часи, коли писав Шевченко свій «Сон» і «Заповіт»), «щоб усі слов'яни злучилися з нами в один союз, під скіпетром московського царя». Якою пустою декламацією видаються на тлі сеї галіматії ті «характерні прочуття кирило-методіївських братчиків про Київ як слов'янську столицю», якими захопився Іванейко! Зачалося столицею в Києві, скінчилося царем. Хто підпорядковується чужій національній рації, зрікається своєї. Туман шляхетних намірів нічого в тім процесі не змінить.

Іманентну логіку «слов'янської» ідеї бачимо й у Ю.Ґене-Вронського (теж із царем), як недавню в Марії Каспрович («Pion», №20), яка починає зі «слов'янства», а кінчить Росією, що «стане незабаром виразителькою доби, яка надходить», та з якою

[12] Дорошенко Д. Костомаров М. Загальна Бібліотека. – Ляйпциґ.

слов'яни «повинні стати разом». Правда, в «Zet'і» оте «слов'янство» набирає вже активнішої інтерпретації, але як же усе нагадує оту Костомарівську «столицю»! Хто зводить себе до ролі племени, мусить дати себе втиснути в історичні кадри нації, до якої те плем'я належить.

Іванейко протестує, що не говорить про «слов'янську ідею», а про «слов'янську культуру». Не вмер Данило, болячка задушила! І одне, і друге – нісенітниця. Так само, як таке речення: «Те, що призначене Україні, – се славізм (може, і славізм – це слов'янська ідея? – *Д. Д.*), чисте, інтенсивне здійснення слов'янства»… Що значить сей ребус? Ми були б дуже цікаві на того, хто потрафив би його розв'язати нормальній людині людськими словами.

Той самий процес відбувся у В.Липинського. Він теж зачав від «трьох Русей» (очевидно, кожна «рівноправна», «державна» та ин.) і від «Сходу Европи», від тої «громади», до якої належить разом із росіянами наша племінна «родина». А скінчив, визнавши українців за плем'я одного російського народу: українці відносилися до москалів не «як, напр[иклад], чехи до німців», а так, як «бельгійці (валони) до французів, баварці до прусаків, або німці австрійські до «німецьких»[13]. «Дзвони» (ч. 5, с. 284) обурюються: «Вістник» «робить відповідальним Липинського за останній виступ Панейка!» Цікаво?! Спитаєте: чому се так? So will Herr Doctor Donzow[14]! – і баста». Але ж ні, хто може хотіти такі нісенітниці!.. Але хіба не бачити між нами і москалями більшої різниці, як між одним німецьким племенем і другим (як се робить Липинський), не значить приготовляти ґрунт ідеям Панейка? І хіба знову ідеї Липинського не були відгомоном Драгоманова, який писав майже тими самими словами: «Як не крути, а все таки Україна не в таких відносинах до Росії, як Чехія до Німеччини, Сербія до Туреччини»[15]. Не дивно, що, визнавши нас за плем'я триєдиного народу, Липинський скінчив тим самим, що й Костомаров: завдання і мета України та сама, що й Росії, – «европейського Сходу», «союзу трьох Русей» чи як там. Хто визнав над собою якусь цілість, той мусів зректися своїх окремих цілей, визнавши ціль спільну. Логічне завершення думки, що росіяни є «нашими рідними братами по крові, духу і культурі»[16].

І Панейко зачав так: «Народ російський має свої великі хиби і великі прикмети. Одначе певне одно: він не є такою апокаліптичною потворою, якою малюють його Духінські і Донцови»[17]. А скінчив відомо чим... Звичайні щаблі розвою:

1. Симпатія до культури хоч і чужого нам, але «великого російського народу».
2. «З'єдинені держави Східної Европи» (варіянт – «Союз трьох Русей»).
3. Ми – плем'я триєдиного російського народу, а «Україну видумали австрійці» (варіянт: «Ми – російські баварці»).

Хто пірне в калабаню якого-небудь універсалізму, в калабаню утопійної наднації, той скінчить панейкіядою того чи иншого ступеня: «братнім народом російським», «европейським Сходом», «трьома Русями» (багато є подібних ідей), залежно від ступеня умової запомороченості.

Те саме сталося і з нашими соціялістичними й радикальними драгоманівцями. Вони теж лицарі самостійної України (аякже ж!), але тої, драгоманівської, єлейної, помащеної космополітичним миром, обіллятої теплим масличком взаємної любови, й як там ще ті глибокодумні речі на їхнім жаргоні називаються. Але як тільки кін-

[13] «Хліборобська. Україна». – Кн. V. – 1924-1925. – С. 331.
[14] Так хоче пан доктор Донцов!
[15] Лаппо И. «Происхождение украин[ской] идеологии». Цит. за Мухиним.
[16] «Хліборобська Україна». – 1921. – Кн. III. – Зб. V і VI. – С. 63.
[17] «З'єдинені держави Східної Европи»

читься тромтадрацьке декламаторство і треба уточнити свої тези – вилазить шило з мішка. Капланка передпотопового, щиросердечного, костомарівського українофільства, пише в ріднім їй духом «Громадськім Голосі» (22.VI. б. р.), що, опріч анархічної «вільної спілки», ще друга, «ще ширша ідея майбутнього політичного життя України була нам теж дорога – се федерація слов'янських народів»... Ся «найдорожча Драгоманову ідея відбивається в усіх його працях». Се його «заповіт», а його виконати – завдання завтрашнього дня. Бачите, як пишуть радикали-драгомановці? Для них їхній пророк не лише пророк «для свого часу», але й для нас! Не для мертвих, але для живих! Чому ж «Життя і Знання» зі «Самостійною Думкою» незадоволені, що ми поборюємо Драгоманова, як нині ще ділаючий комплекс ідей?

Другий мазохіст із «Громад[ського] Голосу», соціяліст Феденко теж тої думки, що «нам» треба виконати драгоманівську «програму» – культурну, економічну і політичну, себто знову ту «всеслов'янську» (читай: всеросійську) «федерацію». Співробітником того ж радикального часопису є й третій мазохіст Бочковськнй. І він недавно ще журився цілістю Російської імперії. Якраз коли вона розпадалася, під час революції, турбувався найбільше тим, що «буде найкращим цементом для державної суцільности і міцности будучої Росії?» Лік, очевидно, теж ота «федерація»[18], нині здійснена вповні Сталіним.

Досить прикладів! Як традиціоналізм був маскою, так маскою є всі ті «взнеслі» ідеї мазохістів: слов'янофільство, «згода і тісний союз руських націй», «ліги народів Сходу», космополітизм, людськість та инше. Під ними криється старе українофільство, криється любов до свого пана сотками літ приручуваного пса, криється страх ходити самопас. Всяке захоплення «вищою», наднаціональною ідеєю кінчиться або резиґнацією з власної історичної місії, або з власної народности. І знову – хто каже А, каже й Б. Усі гальванізатори трупів: соціялістичні, радикальні, єдинонеділимі, слов'янофільські – хворують на ту саму недугу: не терплять Европи. О, вони оминають занадто одверто з тим виступати, але і тут не укривають шила в мішку. Наші провансальці зачисляють себе до окремої цілости (сходу Европи). Отже, члени того містичного сходу будуть їм ближчими, ніж народи, що опинилися поза тою цілістю. Тому Европа буде їм чимось чужим, ну, а коли включається в свою цілість і Росію, то й ворожим. Ненавидить «меркантильну Европу» Липинський (за те саме її ненавиділи Обломов, і Достоєвський, і Толстой, і всі слов'янофіли російські). Ненавидить Европу й «Шлях Нації» і п. З. П., для якого пропаговані «Вістником» европейські думки є чужим «барахлом», а вістниківські автори – «політичними імпортерами». Тут уже виступає повільна духова асиміляція зі сходом. Певно, робить комічне враження протекційне трактування доктором Бесервісером фашистівського, мак'явелівського та иншого західного «барахла». Думаю, що великої шкоди европейській думці від того не станеться, але се знак часу, се вперте бажання замкнутися в своїй «федерації», «слов'янстві» чи просто в галицько-володимирській чи якійсь иншій мушлі. Знак часу – бажання людей, які мало знають і ще менше читають, китайським муром відділитися від терену, де найміцніше пульсує людська думка, від Заходу. Знак часу тим більш жалюгідний, що те, що европейському «барахлові» протиставляється, таке убоге й смішне.

Не любить Европи й Іванейко. Як, звичайно, в еклектиків, які формують свій світогляд із кусників думок, висмиканих від найбільш ворожих собі умів, автор із «Перемоги» не хоче вдаватися в спір про суть справи, ховається за словесний пліт. То він каже, що не про «слов'янську ідею» говорив, а про «слов'янську культуру».

[18] Мухин М.Тіні незабутніх предків // Вістник. – 1935.

Тепер, що він, мовляв, виступаючи проти Европи, давав «лише проблематичні осуди», що «про вік Европи можна сперечатися». Так ніби мені ходило про вік, про метрику Европи! Про протиевропейське наставлення нашого слов'янофіла – ось про що йшла розмова! А воно є позасумнівне. Бо який же инший зміст можна вкласти у вирази, що «Европа старіється», що «її внутрішній світ розкладається і гине», що вона – «старий дуб», а ось наш, мовляв, «зеленіє та в гору пнеться»? Хто назвав себе грибом, мусить йти до кошика. Хто відкрив «славізм» і нашу «місію» в нім, мусить засвоїти і цілий жаргон слов'янофілів про «згнилу Европу», починаючи від Лєонтьєва, Аксакова і кінчаючи на «западникові» Ґерцені... Іванейко кличе на поміч свідоцтво Шпенґлера. Ну, хто на доказ упадку Европи покликається на Шпенґлера, той читав хіба лише сам заголовок: «Untergang des Abendlandes»[19]. Бо ніхто більше, як Шпенґлер, не вірить у могутню неспожиту енергію «фаустівської людини». Правда, народи й культури гинуть (ніщо не вічне), але кінець фаустівської культури Европи бачить він щойно в «неясній темряві» дуже далекого майбутнього[20].

Іванейко іронізує з «самоотверженого европейця» (pendant[21] до такого ж малороса), що коштом своїх інтересів боронить Европу. Ні князь Ігор, ні Мазепа «самоотверженими европейцями» не були. Боронячи Европу, боронили себе[22]. Але всі наші слов'янофіли були «самоотверженими малоросами»! Для Европи часи Карла Великого, Карла V або Наполеона, мабуть, минули. Для слов'янства – не зовсім...

Але не належить до сеї статті спір про Европу. Я хочу лише підкреслити ту мимовільну, може, духову асиміляцію, яка наступає в наших мазохістів. Вклонилися Магометові, «слов'янству», «триєдиній Русі», драгоманівському всеросійству або СССР і вже засвоїли його Коран: ненависть до «Европи, що старіється»; вже засвоїли любов до «рідного по крові й культурі народу російського», його «спільний» патріотизм («спільні цілі»), «федерацію», «моя многомовна земля» хохлацько-совітських патріотів та ин. Завше з-за «взнеслих» гасел всесвітянства того чи иншого сорту вилазить провансальське шило.

Колись розтрощені Наполеоном німці теж ширяли в хмарах, шукаючи в оманах рятунку. Щойно, коли з тих космополітичних мрій злізли на землю, досягли свого. Тому, коли обсервую оргію наших факірів, з очима, мов у трансі, зверненими на кінчик свого носа, вимовляючи святі слова свого пророка про Царство Боже в небі, коли обсервую оту, мовляв Куліш, серед скарбів землі голоту голу, що мріє про всесвітню федерацію та инші видива, мені пригадуються слова Арндта, сучасника німецького зриву початку XIX в.: «Німці стратили земний рідний край, бо занадто прямували до небесного»[23].

І не треба легковажити плекання отих «традицій» і «федерацій» (число останніх за останні часи збільшилося). Фатально відбивався і відбивається на нашім житті брак волі скінчити з ними. Вони нищать внутрішню злуку нації і розкладають її зсередини. Коли б не шанували традицій М.Костомарова, а відразу нищили їх, неможливий був би Костомаров-redivivus у постаті В.Липинського. Коли б нап'ятнувалося триєдині теорії останнього, не так легко вдалося би Панейкові його «навернення». Коли б розпеченим залізом випікалося винниченківщину і бочковщину, може, не розводився би з таким цинізмом про актуальність «федерації» «Громад[ський] Голос». Коли б більше прислухалися до «критикоманів», не мав би відваги Є.Онацький

[19] «Присмерк Заходу» (нім.)
[20] «Politische Schriften». – С. 89.
[21] уточнення (франц.)
[22] Що я розумію під Европою, старався виснити в статті «Чи Захід», «Вістник», 1934.
[23] Ernst Moritz Arndt. Die Ewigkeit des Volkes.

виступати в обороні злого духа нашого XIX віку. Онацький протестує проти розвінчення М.Грушевського за його «завелике довір'я до большевицьких обіцянок»? Якби за те «довір'я» не шанувалося, а дійсно розвінчувалося – не стала би та хвороба пошестю.

Який діягноз нашого мазохізму? Його причина – у страху, в страху побачити життя таким, яким воно вічно було й є, з цілою його незміненою мудрістю боротьби за існування, з його правилами гри: дати мата або його дістати. З сього страху випливає і невміння відірватися від всяких «сходів» і здусити драгоманівщину внутрі. Знаний противник націоналізму і націй, прихильник їхнього злиття в «Паневропі», французький жид Юлій Бенда, коли на нього находять хвилини проблиску, пише досить мудрі речі. Ось одна з них: «Коли ви хочете збагнути націоналізм у людськім серці, треба розпізнати глибоку суть сеї пристрасти. Я гадаю, що в своїй засаді ся пристрасть складається **з двох, що наступають по собі, відрухів,** яких не досить розрізняють. Спочатку людина стверджує в своїм серці певну подібність, певну свою спільність із иншими людьми. Вона говорить: «Сі люди тої самої породи, що й я». Або: «Вони говорять тою самою мовою, що й я». Або: «Вони мають ті самі інтереси, що й я, ті самі спомини, ті самі сподіванки». Вона каже: «Вони – мої брати». А потім вона збирає тих людей, подібних до неї, зачеркує коло довкруги них і відділяє їх від «тих, що не є її братами»... Всяке творення нації складається з тих двох відрухів. Подібне лучиться з подібним, а потім відділяється від неподібного». Сей процес спостерігаємо, як каже Бенда, у всій природі. «Всяка збірна істота мусить мати волю з'єднання і волю протиставлення» («une volonté d'association et une volonté d'opposition»). «Любов і ненависть»[24]. Се таке самозрозуміле, що коли наші драгоманівці проти того протестують, то се свідчить лише про патологічність їхніх відчувань. «Всяке творення нації складається з тих двох відрухів». Отже, коли в мазохістів одного з тих відрухів бракує (а його дійсно бракує), то се доказ, що вони ще не перейшли в своїй психіці процесу, потрібного для створення нації. Під тим оглядом їхня психіка виказує патологічні об'яви. Під час Світової війни одні з противників уважали инших не тільки за ворогів, а й за єретиків, невірних, зрадників або «святої культури» (німці), або «святої демократії» (Антанта). Вундт від німців, Вільсон від Антанти формулювали сі взаємні обвинувачення[25]. І чи се не патологічне, коли українські патріоти (В.Винниченко, В.Липинський, М.Грушевський) в розгарі війни з большевиками потілися, щоб конструювати теорію про «братній по крові російський народ»? Се наставлення паралізувало формування окремої національної свідомости в нашої «еліти». Внаслідок якогось для нормальної людини незрозумілого процесу, всупереч процесові, усталеному Бендою, наші космополіти казали: «Сі люди (що мають зі мною спільну мову, сподіванки та ин.) є мої брати», але далі додавали: «А ті, що не мають зі мною нічого спільного, а навіть – від часів Олексія до Леніна – стараються всякими способами моїх братів знищити, – теж мої брати»! Так твердили драгоманівці, слов'янофіли та инші «федералісти». А з братами, річ ясна, не може бути ні непорозумінь, ні суперечок або не повинно бути. Коли «брати» не приймають нашої розумної програми, треба їх переконати і здусити в собі «volonte d'opposition». Що без сеї останньої нема нації, що з двох чинників складається національна свідомість, як казав Бенда, з любови і з ненависти, се Драгоманову й не снилося. Формування його (і його учнів) національної психіки ще не було довершене (gente Ukrainus...).

[24] Julien Benda. Discours à la nation europeenne nrf. – P. 185-187.

[25] Robert Michels. Der Patriotismus Prolegomena zu seiner soziologischen Analyse. – München. – S. 44.

Ще яскравіше читаємо про другого знаного діяча, як його характеризував Симон Петлюра: «Він взагалі надає чимале значення «добрим почуттям», і все вірить у росіян: вони нас тепер не знають, а пізнають – подадуть руку нам, і ми станемо «братами»[26]. «Добрі братерські почуття», за Бендою, в здоровій нації ніколи не переносяться на чужинців і завше на них переносяться в «свідомості» наших щиросердних драгоманівців, слов'янофілів та инших «федералістів»... Та сама «свідомість» і в соціялістів. Винниченко бачить у росіян оту «ненависть» Бенди, оте «протиставлення» иншим народам (спеціально нашому), але, замість прийняти се, як з'явище природне, замість випровадити потрібні висновки, він приписує оту ненависть, те бажання стерти нашу націю на порох якійсь окультній силі, якомусь хвилевому запамороченню, яке виключене в нормальних відносинах народів між собою. Для того «переконує» (червоних) братів-росіян схаменутися і подати йому руку. Майже чверть століття тому те саме про чорносотенних росіян, що тепер Винниченко про червоних, писав другий мазохіст: треба з тих чорносотенців вигнати біса «засліплення» і вони «подивляться на українське питання иншими очима» («ЛНВ», III.1909). Подібно хотів «переконувати» російський уряд М.Костомаров. А Бочковський уже в часи революції писав, що Росія «мусить докладно вичистити свою психіку від застарілого централізму» (цитата з твору). Те, що є нормальним об'явом націоналізму, провансальці уважають за хвилевий ухил, що дасться усунути відповідними закляттями, переконуванням і відкликом до «спільних» божків: соціялізму, монархізму, хліборобства тощо. Смертельний жах огортає провансальця на саму думку, що той «ухил» у братів-росіян не є ухил, але закон природи, та що йому, опріч заклять, треба протиставити щось инше... А Онацький застерігається, щоби не картати Грушевського за «завелике довір'я до обіцянок большевиків». Не в довірі діло! Діло в атрофії, спаралізуванні того другого «відруху», атрофії почуття «протиставленням чужому, патологічній звироднілості його аж в почуття «любови», приязні, довір'я в сім випадку до російської нації. Ось у чім жах! А ще більший, що його не бачать «попутчики» націоналізму і навіть виправдовують. Не бачили сього і греки часів упадку, також «доброчутливі» і повні «довір'я», закам'янілі перед заворожуючим поглядом македонського боа-констристора. Даремне переконував їх *Демостен,* що, опріч валів, мурів і ровів, «дала природа мудрим людям ще одну оборонну зброю, спасенну і корисну всім, особливо ж свобідним народам проти тиранів». Сею зброєю є «недовір'я». Поки ви його маєте, доти не станеться вам нічого злого[27]. Але ся «зброя» дана «мудрим людям»... А ніколи я не назву мудрими і шановними тих, які, подібно до атенських демократів часів упадку, своїм довір'ям підготовляли ґрунт для кремлівського Пилипа, яких перунів і громів на «критикоманів» і «дегенератів» не сипали би наші мазохісти. Демостен говорив про великі і вічні речі, про ті самі, що й инші великі люди всіх віків, про конечність для нації мати не лише «любов» до собі подібних, не лише «волю сполуки», але і «волю протиставлення». Чи не варта сміху, що тих політичних євнухів, які цілком стратили ту волю, кажуть нам шанувати, як здорових людей!

Ту саму атрофію (безліч разів говорив я про се) спостерігаємо у всіх провансальців – соціялістичних і монархічних. Їхня загальна формула: режим винен; коли ж, замість большевиків, прийдуть російські соціялісти (в монархістів – хлібороби), то все буде гаразд і російсько-український антагонізм щезне вмить. Не потрібна буде

[26] Петлюра С. Листи до Д. Донцова // ЛНВ. – XI.1931.

[27] Демостен. «Друга промова проти Пилипа»

ніяка volonté d'opposition[28], вистане сама братерська любов. Настане союз, «благороствореніє воздухів і ізобіліє плодов земних»... Якесь божевільне викривлення психіки, абсолютний брак того другого чинника національної свідомости («протиставлення»), без якого нема національної свідомости взагалі, без якого нема нації. В 1909 році один «інородець» звернувся до Л.Толстого з проханням зайняти становище до спору його нації з російською. Граф відповів, що хай почекає, що надійде час і повстане такий братерський слов'яно-християнський рух, який розв'яже всі наші противенства і принесе людськості мир («Посл[едние] Новости», ч. 164). Коли сими байками вколисував инших представник пануючої нації, на його погляд, се було зрозуміле. Але коли такі байки про «хліборобський рух», або «слов'янський», або соціялістичний чи федералістичннй, або ще який, що принесе людськості мир і «розв'яже всі наші противенства»; коли такі байки видумують ті, що під возом, – то се явище абсурдне, дике... Драгоманов писав: «Віра сіє незгоду між людьми». І тому нищив віру в себе, в свого народу, даючи йому натомість довір'я до Пилипа, до Росії. Як ті греки часів упадку.

Маю право так писати, бо писав так ще перед війною в «Украинской Жизни», віденськім «Ukrainische Rundschau», брошурах і статтях, завше те саме, перестерігаючи саме проти тої суттєвої хвороби нашої національної свідомости, яка так яскраво виступила в М.Костомарова, М.Драгоманова, В.Липинського, Ю.Шаповала та їхніх наступників: проти атрофії «волі протиставитися», проти віри в омани, що «розв'яжуть всі наші противенства» лише одною «amour» без «haine»[29]. Завше доказував: щоб розв'язати ті противенства, маємо лише один спосіб – спосіб Демостена[30]. Той самий трибун дав формулу, як людина, що направду любить свій народ, себто людина, для якої лише співплемінці є братами, ставиться не лише до Пилипа, але й до тих, що бачили в македонцях народ, «рідний по крові» атенцям. Формулу політики «поза мурами міста» і політики «в мурах міста». Атенам грозив Пилип. І трибун повчав своїх співгорожан: «Вам не вистачить ані самої вашої мудрості, ані опору під час війни, ви ще мусите цілим серцем і думкою ненавидіти тих, які тут промовляють за ним (Пилипом). Мусите пам'ятати, що вам ніколи не пощастить перемогти ворогів поза мурами міста, коли ви в самім місті підтримуєте тих, які їм простягають руки». Тої мови драгоманівці колишні і сучасні не зрозуміють. Як могли би прихильники Липинського осудити без застережень панейківців, коли він уважав москвофілів за «активні державотворчі сили місцевого українського громадянства», без яких «будова української держави абсолютно неможлива»? Як можуть «ненавидіти» приятелів Пилипа наші монархісти, коли нащадків «байстрюків Єкатерини» на Україні, оте «малоросійське дворянство», що продало свої права за миску сочевиці, уважає Липинський за «єдиний державотворчий елемент серед української нації»[31]. Про яку боротьбу із прихильниками московського Пилипа, що нищать духову спайку нації, може бути мова, коли Драгоманов не визнавав ніяких «примусових

[28] Воля до опору (франц.)

[29] Любов без ненависти (франц.)

[30] «Хлібор[обська] Україна». – Кн. V. – С. 356-367.

[31] «Знамя России» (ч. 5 б. р.) пише: «Розвиток місцевих культур може бути небезпечним тільки в тім разі, коли вони будуть конкурувати з загальноросійською культурою, а не громадитися коло неї». В тім суть справи, не лише культурної. Всякий вияв життя неросійських націй у СССР, як компетентно стверджує російський часопис, тільки тоді буде небезпечний для імперії, коли він буде звернений проти неї («воля протиставлення»). Наші провансальці стараються всякий вияв життя своєї нації не протиставити імперії, а згармонізувати з нею, з її культурною, економічно-соціяльною чи політичною ідеєю. Тому ні вони, ні їхні ідеї небезпечні для Росії, тому й шкідливі нам.

думок і почувань», коли «не визнавав ніякого насильства над особою чи групою», хоч би ті особи заохочували до національного перекинчицтва? Коли проти ліквідації Драгоманова є й Онацький, коли й «Шлях Нації» відмовляється «визнати насильство одних українців над другими», хоч би сі другі працювали в органах консула СССР? Яку спайку, яке зцементування духове можуть дати нації подібні юродиві від політики? І вони рихтуються створити «осередок української національної волі»! Чи не є се безприкладний цинізм? Хто до того «осередку» потягнеться? Хто знайде, хоч під лупою, в нім якусь «волю»? Розкласти націю такий «осередок» здолає, се напевно. Бо, що дуже важливо, «опозиція» до прихильників Пилипа у себе, що дораджував Демостен, є головним складником «волі сполуки» («volente de l'association»), без якої, як і без «волі протиставлення», нема нації.

Мазохізм, атрофія тої волі «протиставлення», без якої нема нації (Бенда), культ «миролюбної філософії (Ортеґа), атрофія «волі сполуки», яка не дозволяє скінчити з затрутою спадщиною минулого, лише каже плекати її «традиції», яка вносить розклад усередину колективу; патологічне перенесення почуття «братерства» з нутра нації навні, яке визирає з усіх мазохічних ідеологій, – ось та гангрена, що роз'їдає наш організм; той гармонійно-сентиментальний, санчо-пансівський погляд на світ, захоплення ідіотичними утопіями і нашептами, невміння брати життя таким, яким воно є, як боротьбу за існування навні і за спаяність внутрі. Поки українство не присвоїть собі тих обох прикмет національної психіки, без якої нема нації, поки не зрозуміє, що наша доба – се доба не Санчів-Панс, не мазохістів із їхньою єлейною філософією, лише доба, де панує philosophie militans.

Ся філософія, як на Заході, повинна й у нас знайти своїх вірних, створити з них орден. Сей орден скінчить із «батьками» доби упадку, доби XIX віку, їхніми епігонами і їхньою марною «філософією».

ТЕ, ЧОГО НІ ЗВАЖИТИ, НІ ЗМІРЯТИ...
(Квазі-діялог)

Розсудні люди – се люди без душі
Марат

Розсудний: Коли вам вже набридне балакати про ті imponderabilia[1]? Світ складається з речей, які можна оглянути, зважити, зміряти, злічити. З ідей, нехай, але які ствердли в певній формі, з установ, з організацій. Ви любите покликуватися на Европу. Візьміть Англію! Що тримає сей народ вкупі, як не, насамперед, старий, міцний організм англіканської церкви?

Нерозсудний: І дух фанатизму, яким натхнута.

Розсудний: Фанатизму? В Англії XX віку?! Ми не живемо в часи ані Генрика VIII, ані людей Середньовіччя.

Нерозсудний: У часи оранжевих людей живемо ми.

Розсудний: Яких то ще «оранжевих людей»?

Нерозсудний: Не знаєте, що то є «orangemen»[2]? Се ж вони почали війну з католиками! Хіба ви не читали про єпископа з Давна, що благав у вірних помочи для 1656 католицьких родин, вигнаних із Белфасту, позбавлених майна, мешкання і зарібку?

Розсудний: Не читаю часописів з XVI віку.

Нерозсудний: Сі звістки з часописів 1935 року. В них є про наступ католицької, південної Ірландії на північну, протестантську, і про те, як реагує Ульстер.

Розсудний: Окремі фанатики знайдуться скрізь.

Нерозсудний: Не говорю про «окремих». З Белфасту доносять, що постава протестантів така рішуча, що підприємці виповідають зайнятим у них католикам працю. Не лише люди де Валери, але й ірландські лоялісти не розуміються на жартах. Між собою вітаються вони такими словами: «На вічну славу великого й доброго короля Вільяма, що врятував нас перед папістами, перед неволею, перед грошем мідяним, перед взуттям дерев'яним, а єпископові з Корка – дуля!

Розсудний: Дуже «мудра» формула!

Нерозсудний: Трудно! Англійці більше подивляють характер, ніж мудрість і логіку.

Розсудний: У кожнім разі ся формула не пахне нашим століттям!

Нерозсудний: Як усе в Англії. Її видумали більш як двісті літ тому «оранжисти», прихильники Вільяма Оранжського, пізніше англійського короля. У 1690 р. він побив на голову армію католицьких Стюартів, що дали Англії дерев'яну обув і мідяний гріш. У пам'ять сеї вікопомної події й утворився орден «оранжистів». Бравн, єпископ із Корка, давно се діялось, поважився публічно осудити новий орден, звідси й компліменти на його адресу. Тепер оранжисти у випадку нападу де Валери грозять виставити 100-тисячну армію. А з їхньої присяги бачите, яким духом фанатизму вони одушевлені.

Розсудний: І що се доводить?

Нерозсудний: Те, що ні установи, ні організації не тримають Ульстер укупі, не вони роблять небезпечну греблю для полудневців, лише отой завзятий дух, те, чого ні не

[1] Невловимі (невагомі, непередбачувані) факти (сутності) (лат.)
[2] Оранжеві люди (англ.)

зважити, ні не зміряти не можна. Не забираю тут голосу ні проти «папістів», ні за них, стверджую факт. Стародавній титул англійського короля Fidei Defensor (оборонець віри) не є пустим титулом для підданих Джорджа V.

Розсудний: Англійські відносини, а особливо ірландські – зовсім окремі.

Нерозсудний: Можливо, але шкода, напр[иклад], що такими фанатиками, як «оранжисти», не були, напр[иклад], православні під час большевицького наїзду на Україну...

Розсудний: Або під час боротьби за автокефалію? Може треба було московському патріярхові «показати дулю»? Переймати осі дикунські звичаї!

Нерозсудний: Дикунські звичаї з Англії? Се не було б так зле. А дулі ліпше давати, ніж діставати. Гарт ульстерських протестантів придався би і визнавцям инших релігій. Деякі католики відчувають се. Недавно Сківські написав у «Кур'єрі Пораннім» (26.VII.): «Трагедія нинішнього католицизму в тім, що заслабий, щоби накинути себе світові, отже, пробує з ним погодитися. Не розуміє, на жаль, що ті поєднавчі гести цілковито відтинають його від живих джерел життя. Що життя, повне й буйне, скоріше знесе ворожість, аніж толеранцію, ненависть, аніж поблажливість». Стрясати повітря голосними фразами, давати врочисті присяги, щоб завтра забути про них, – се одне, а мовчати, зберігаючи отой «оражистський» дух впродовж двохсот п'ятдесяти років, щоби коли зайде...

Розсудний: Ваш приклад натягнений. Факт є, що не якимись «духами», не кількома ексцентриками тримається британська нація вкупі, лише своїми прастарими установами, що виховали великий культурний народ у пошані до своїх авторитетів. Коли инший народ запровадив би собі ті установи...

Нерозсудний: ...то так само не став би подібним до англійців, як мексиканці з їхніми конституціями і революціями. Невже ви направду думаєте, що тому англійська аристократія тримає народ, що вихований в карності й послусі?

Розсудний: Авжеж. Хотів би я знати, що зробив би «дух» тої аристократії на нашім Гуляйполі!

Нерозсудний: Не знаю, що зробив би він там. Знаю натомість, що він зробив в Індії, де кількадесят лише тисяч англійців є правлячою верствою над 350 мільйонами туземців. І авторитет тої жменьки більш непохитний у тих 350 мільйонів, аніж серед 4 мільйонів галичан авторитет нашої «еліти», чи авторитет Центральної Ради серед 40 мільйонів наддніпрянців. Нехай англійський народ культурний, привчений до пошанівку і послуху. Але індуси, єгиптяни, магометани, гікси, араби? Та ж серед них теж досить Махнів.

Розсудний: Англії недовго панувати над Індією!

Нерозсудний: Не знаю, що буде, знаю, що є. Не речі, не усталені факти, не «мудрі установи» англійські (де вони в країні Ґанді?) тримають ту спільноту народів у карності. Її тримає дух білої провідної верстви, що є, чоловіки й жінки, в стані вічного поготівля, вічного напруження. «Два рази тонула, перебираючись кінно вбрід через ріку, – пише про одну з тої раси Кіплінґ, – раз поніс її верблюд, пережила напад розбійників на табір брата, пошесть холери, шеститижневий тиф», але не знеохочувалася. З ким мають діло англійці в Індії, як не з туземними вояками? З «розперезаною бандою», що вміла лиш «пити, грати в карти і зчиняти бійки». З них молоді поручники творять карні відділи, готові вмерти за свого білого провідника... Сі білі – се люди, яким «приємно мати владу», які з запалом кидаються до справи організації. «Ніщо не справляє їм більшого задоволення, як порядна виправа, коли переконуєшся, що цілий план добре обдуманий, що всі зарядження пристають одне до другого, а цілість із них випроваджується як алгебраїчне рішення на таблиці». Сей непосидючий дух, сей запал, той

фанатизм «оранжистів», чого не зміряєте, не зважите, – ось що надає силу тій нації, не скам'янілі установи, що є поза ними, ані «потульність» чи «слухняність» (що є теж поза ними) народу, який не є ані такий слухняний, ані такий потульний... Такими «пересічними» англійцями повний їхній острів. Повно там таких, хоч і менших форматом, Лоренсів, або таких баронів Крепінії (який недавно вмер), що служив на морі й в армії, був найвідважнішим їздцем в Англії, безнастанно ломив собі кості і знову повертав до свого налогу (як князь Уельський), що став в Індії майстром у полюванні на диків, що переплив Ніл у найнебезпечнішім місці, що власноручно задушив тигра, а потім став одним із перших бальонових літунів та ин. Уважний обсерватор англійської вдачі (Карло Силекс) каже, що «не експерти збудували британську імперію, а люди, в жилах яких пливе кров піратів». Повно є тих «одержимих» на британських островах і…

Розсудний: Власне, на островах. Не штука була виховати таку расу Англії, відділеній від світу і від нападів на своїм острові, а…

Нерозсудний: Англія не є острів.

Розсудний: ?

Нерозсудний: Не є острів, або, скажім, донедавна ще ним не була. Велс прилучено до Англії щойно в кінці XIII віку, ще в 1400 р. були там повстання, Шкоцію ж – аж в 1707 р. До тих часів англійці не жили на острові, бо мали суху границю з ворогами і на півночі, і на полудневім заході. Вони зробили зі своєї країни острів. Не об'єктивний факт, не географічне положення споїло Англію в міцну націю, а оті Лоренси минулих віків, їхній дух, оті imponderabilia, що живуть досі в душі британця: і в бароні Крепінії, і в «оранжистах», і в малих індійських поручниках. Без тих «незміримих» не помогли б їй ні географія, ні установи, ні церква, ні шкоди, ні «потульність» народу, ніякі факти зовнішнього світу. Не Англія видала Велінґтона, Піта, Керзона, вони створили Англію... Вони, не географія, створили для неї «догідні умовини», зробивши з неї острів. Вони вдихнули в неї дух фанатизму, в свою віру – вічний вогонь, що стояв на сторожі їхньої країни, не дозволяючи зблизитися ворогові, вщепив їм запал формування світів.

Розсудний: Великі британські установи створили се: парламент, суд. Недурно Европа старалася перейняти їх. У тіні тих установ виробився сучасний англієць.

Нерозсудний: У нас поняття не мають про англійський парламентаризм. Він нічого спільного не має з парламентаризмом континентальним. В Англії і законодавчу, і виконавчу владу тримає в своїх руках уряд тої партії, що отримала більшість на виборах. Отже, знову – люди. Так само в судах. Нема права менш скодифікованого, аніж право англійське. Ніде судді не мають більшої свободи «в'язати й рішати», як в Англії. Там судять не параграфи, а люди, убрані в стародавні перуки, натхненні тим самим духом минулих часів, про який я згадував, які дбають передусім про те, щоб незахитаною лишилася громадська карність, щоб ідейними обручами, що тримають вкупі суспільність, ніхто не важився термосити: *ні людина, ні гуманна доктрина.*

Розсудний: Неправда! Саме в Англії панує милосердя до злочинця, читайте Дікенса. Пригадайте, як то колишні непримиримі вороги імперії, бурські генерали, стали прем'єрами Полудневої Африки.

Нерозсудний: І як Роджер Кеземенг помандрував на шибеницю... Англія прощає поконаному ворогові, але не тому, кого злапано зі зброєю в руці, чи то буде шин-феній, чи розбійник. Англійці під тим оглядом мають правило: хто забив, мусить висіти. На се безсилі всякі докази милосердя. Сього правила тримався й недавно вмерлий суддя Евори, смерть якого якраз через те окрила жалобою ціле королівство. На нього не ділали ніякі чулосердні ламентації, такі успішні в судівництві Франції, ні заклики до

гуманности й милосердя. Коли в запалі красномовности один адвокат витолковував, що убивця любив забитого, як брата, суддя відповів: «Мабуть, так, як Каїн Авеля...» І облудний патос адвоката розплився в загальнім сміху... На континенті убивця стрічає більше співчуття, ніж забитий. В Англії навпаки. Недавно дуже впливові круги Англії хотіли зробити нового Дрейфуса з «товерського в'язня», молодого поручника, схопленого на шпіонажі. Се не вдалося. Не в параграфах права. В душі кожного англійця суспільність стоїть над одиницею, а справедливість – над милосердям. Люди і доктрини, які прагнуть захитати ідеями, що тримають вкупі суспільність, нищаться... З тої причини переможна на сході не могла закоренитися в Англії доктрина большевизму. В Англії нема таких законів проти ширення большевицької доктрини, які існували в царській Росії, і все ж большевицька доктрина відкинена на британських островах. Її відкинув якраз той «оранжистський» фанатизм, який п'ятнував тавром погорди все, що йшло з чужини і що було вороже англійському духові й інтересам.

Розсудний: У Німеччині і Італії нема комунізму через те, що його попросту заборонили законом. При чім тут якийсь «дух»?

Нерозсудний: При чім? У віленськім «Слові» протестував Цат проти ширення совітських фільмів, виступав спеціяльно проти одного, найбільш нахабного й цинічного з них – «Ричи Китай». Цат поставив доречне питання, чи не ліпше було б, замість приглядатися тій пропаганді, «кинути їм ручний гранат на сцену? Та ж те, що в тій пропагандовій війні, яку Совіти виповіли нашій цивілізації, падає зі сцени, є нічим иншим, як вистрілом, повним набоїв!» Виступи Цата були осамітнені. Там же, де вони прийняли масовий характер – в Італії, Німеччині, комунізм зник із поверхні. Його зігнав із неї не закон, не примус права, а власне той фанатизм, той пробуджений дух протесту народу, що єдино він, не установи, не географія хоронять від затрути і смерти... В нас сього фанатизму нема, тому й пережертий наш національний організм отруєю сходу. І як же могло бути инакше, коли в наших глядачів і критиків, замість бажання кинути гранат у совітський пропагандовий фільм, є охота написати йому похвальну рецензію. В нас є «установи», преса, союз журналістів, театр; є чим загальмувати повінь червоної отруї. Але нема бажання, нема гордости свого і погорди чужого.

Розсудний: Пересада. Тепер наша суспільність одностайно бореться з тою гангреною.

Нерозсудний: Бореться... Тепер, коли пропала надія на посади для галицької інтелігенції в СССР. Зрештою, не тільки фільми. Один наш театр виставив перекладну п'єсу французького сноба «Товариш», де звеличується російський патріотизм взагалі, а большевицька шляхетність зокрема... Давати таку штуку українському глядачеві... Се ж масове божевілля! Що такій суспільності поможуть закони, охорони, забезпека, преса, театр, навіть острівне положення? Коли її душа наджерта огидною хворобою, якій ім'я – брак самопошани і духа спротиву. А се ж якраз одні з тих «невидимих», які важливіші від многих «видимих.

Розсудний: Ви вириваєте поодинокі факти, треба не спускати з ока цілости, треба взяти під увагу наше тяжке положення. Зрештою, чи рецепт Цата такий досконалий? Його суспільність за нею не йде.

Нерозсудний: І саме тому...

Розсудний: І добре, що не йде, є бо ще инші методи. Погляньте на жидів! Чи там воюють такими методами? Жидівська політика – се політика посибілізму використовування кон'юнктур. Вони теж боряться з чужими ідеями, але толерантно і без фанатизму. Се ж перші пропагатори інтернаціонального порозуміння, се ж перші космополіти! Вони добрі з усіма, і чи зле на тім виходять?

Нерозсудний: Вони – космополіти, але їхній космополітизм – товар на вивіз. Не для внутрішного вжитку. Там, де космополітизм своїм вістрям звертається проти них, вони обертаються в фанатиків із Белфасту. В Палестині «Гістадрут Гаовдім» зачав організовувати робітничий інтернаціональний рух, що єднає в собі і жидів, і арабів. Здавалося б жиди повинні з того тішитися. Літвінови й Троцькі організували ж «робітників усіх країн» у Росії в одну партію, а їхні співвизнавці в Галичині – КПЗУ з верхівкою жидівською, а з «мужвою» українською. Але ні, до палестинського інтернаціоналізму жиди поставилися різко неприхильно. З погляду загальнолюдського, писала «Хвиля» (11.VI.), «коли наша лівиця журиться тим, щоб на широкім світі серед всіх народів здобути оплески за свою безінтересовність і посвяту інтересів власного народу для абстрактної ідеї загальнолюдської справедливости, то вибраний шлях добрий... Але ту космополітичну ідею не можна нині погодити з безпосереднім національним інтересом жидівства... Усвідомлена арабська робітнича класа передовсім звернеться проти жидівської еміграції в Палестині... Над тим, на жаль, переходить наша лівиця в Палестині до денного порядку. Щоби не спроневіритися догмам соціялістичної науки, занедбує вона інтереси жидівства... Нема, напевно, жида, який не був би кожної хвилини готовий словом і чином зложити доказ своєї шани для загальнолюдських ідеалів, але правдиві сіоністи в деяких випадках визнали за вказане відрочити посвяту для тих ідеалів до часу, коли инші народи бодай трохи зачнуть ті загальнолюдські ідеї приміняти також до жидів»... Ось як виглядав жидівський «космополітизм». Не в ідеї, що лежить поза їхнім груповим інтересом, а в нім, у собі самих, у своїм чуйнім поготівлі шукають рятунку.

Розсудний: Нехай, але в Росії, Франції, Німеччині жиди таки космополіти. Там вони відкликаються до загальнолюдських ідеалів, що є в них, наче писані скрижалі.

Нерозсудний: Так само, як серед нашої інтелігенції. Тільки в жидів сі «догми соціялістичної науки», та «посвята інтересів власного народу для абстрактної ідеї загальнолюдської справедливости» – се були скрижалі, що вгиналися перед нехибним національним інстинктом, коли він того вимагав. У нас національний інстинкт каструвалося для догоди абстрактних, чужих ідей... Ми думали, що без радикальної зміни цілої людсьської вдачі прийде рятунок. Треба було лиш «вписатися» до соціялістичної церкви. Наші протестанти думали, що вистане запровадити зовнішні форми й догми лютеранської церкви, щоб дати тверду остою народові; соціялісти – що самий новий устрій суспільства зробить свобідного горожанина з Шельменка... З того «денщика», для якого найвищим щастям було чистити комусь чоботи і посвячуватися для якоїсь загальнолюдської ідеї. Тому ті Шельменки так казяться або вдають глухих, коли їм говорити про imponderabilia, про «інстинкт», про «дух». Бо не можуть змінити своєї вдачі.

Розсудний: Чи, коли в инших розвинений звірячий інстинкт, ми маємо їх наслідувати? Чи, коли світ западається в пропасть здичіння, ми маємо провалитися разом із ним? Чи маємо вбратися в огидну маску шовінізму?

Нерозсудний: Справа стоїть простіше. Коли «Хвиля» з цинізмом розхвалює загальнолюдські ідеї, але сама дякує за них, висилаючи їх на експорт дурнішим, чому, коли ті циніки приносять нам сей товар, чому, до чорта, беремо його як щось найкраще, потакуючи головами, коли в дійсності се – отруя, якої сам продавець вистерігається діткнути устами?

Розсудний: Але ті самі жиди зовсім толерантно ставляться до своїх космополітів!

Нерозсудний: Які розвозять той товар по инших країнах. Хто ж торгує тим дурманом серед них самих, того без пардону нищать. Вони не дозволяють підміновувати

свій колектив ні ззовні, ні зсередини. Се тільки серед деяких слов'ян одиниця ставиться над громадою, а милосердя – над справедливістю. Треба дійсно неабиякого кретинізму, щоби писати, напр[иклад], про «трагедію» деяких галичан у СССР: людей, які або чинно служили в ЧеКа, або своїм совітським патріотизмом збаламутили громадську думку і погнали на смерть не одного «із малих сих», представляти як жертв на «всеукраїнськім мученицькім вівтарі». Що за блюзнірство! Прирівнювати агентів Комінтерну до тих, що боролися колись на українських степах проти половців і печенігів («Діло», 31.VII.), – для того дійсно треба належати до безсмертної колтунерії!

Розсудний: Се людське почування, се власне та спайка, яка тримає націю вкупі, сей глибокий гуманізм, який і у ворозі бачить людину передусім!

Нерозсудний: У ворозі чиїм? Своїм? Ні один із тої колтунерії у своїм або своєї кліки ворозі людини не побачить, але в ворозі нації – зараз! Не так роблять народи сильні і дбайливі за свою тривалість. Коли Павсаній, що перекинувся від греків до перського царя, переслідуваний земляками, сховався до храму Мінерви, ефори постановили замурувати його там, а дах розібрати, виставляючи його на дощ, сніг і бурі. А мати Павсанія була перша, яка знесла каміння, щоби загатити вихід зі святині, де був живцем погребаний її син, що від моменту зради перестав ним бути... Те саме в жидів. У псалмах говорить Давид: «Як би ж я не мав ненавідіти тих, які ненавидять Тебе»?

Розсудний: Чим дальше в минуле, тим більше подібних прикладів знайдете. В новітних часах се не є чеснотою.

Нерозсудний: У новітніх теж! Читайте в споминах Олесницького про одного священика, коли якийсь негідник, не його особистий ворог, прислав посередника, щоби переблагати невгнутого пан-отця словами: «Але ж, отче-каноніку, Христос пробачив лотрові!» «Я не Христос, – була відповідь, – і лотрові не пробачу!» Міцніє колектив, що не пробачав лотрам, що не дозволяє розхитувати собою ні ззовні, ні зсередини!

Розсудний: То в старій Елладі чужинців мали за варварів, за вовків. Ті часи минулися! Та сама Англія не знає такого шовінізму, в ній нема ні Мусоліні, ні Гітлера, ні царя Давида.

Нерозсудний: Ані Павсаніїв. І якраз тому, що ніде не є такий міцний «шовіністичний» інстинкт, як в Англії, що ніде нема такої погорди до абстрактних ідей.

Розсудний: О, того ви не доведете!

Нерозсудний: Слово «англійський», «по-англійськи» має на островах незрозумілий у нас зміст. «Коли хлопець-газетяр знайде щось на вулиці і віддасть у поліцію, ми не прочитаємо замітки про «чесного газетяра», лише про «англійську чесність». Коли хтось врятує дитину, що потопає, то в заголовку про се прочитаєте – «англійська відвага». Всяка найдрібніша подія оцінюється як «англійська» або «неанглійська». Щодня повчають часописи своїх читачів, що поступати так або сяк – се поступати «по-англійськи». При кожній нагоді преса приписує се або те «сій Англії», «англійській традиції», «англійським прикметам»... Так само в щоденнім життю. Кожного разу, коли німецька мати скаже до сина: «Ніхто так не робить», молода англійська мати скаже: «Се не по-англійськи». Особливо молодь любить дискутувати над тим, що англійці роблять і чого ні, і «які прикмети вирізняють англійця»... Се завваги одного пильного обсерватора британського життя. Ось із якого середовища виростають «оранжисти». Що знають наші «шовіністи» про сей дух, про сей інстинкт, недоступний ніяким ворожим доктринам? Інстинкт, що завше думає про свій колектив, вічно чуйний на небезпеку, вічно готовий до відпору, фанатичний і нелогічний... Він робить із того народу моноліт, якого не надгриз ні Пилип еспанський, ні Наполеон, ні Вільгельм, ні Павсанії, ні власні, часом недотепні, королі, ні зуб часу... Чужинець споглядає на Вестмінстер-

ське абатство, на Трафальґар сквер, на Ґайд-парк, на Святого Павла, на Тавер, на першу в світі флоту і думає про велику культуру того народу... Але вона не в камінні, не в залізних потворах. Вона – в тих людях, які своїм запалом творчости і формування наповняють мертву матерію динамічною силою. Без них обернулися б ті пишні будівлі в пустки, як палац дожів у Венеції, як катедралі хрестоносців у колись німецькім Балтику, в мертвих свідків великого минулого серед дрібної сучасности. Як палац дожів або як Софійський собор в Києві – музеї того, де колись віяв живий дух... Софійського собору не штурмував ніякий цар, а, між тим, обернувся він, був час, у твердиню російського духа, потім – у російський музей... Забракло «оранжистів». Не церквами, не парламентами, не палацами, не панцирниками, не установами споюють у велике ціле юрбу. Промінюють великі ідеї, надають їй динамічної сили лише їхні творці.

Розсудний: Їхні творці?

Нерозсудний: Та, ще не досліджена, внутрішня сила, що штовхає одиниці й народи з небуття на передові шляхи історії. Незалежно від зовнішніх умовин. Сліпий Мільтон, глухий Бетховен, короткозорий Рембрандт, косноязичий Демостен, невиліковно хворий Ришельє опанували свою «матерію» так, як не зробили щасливіші від них... Маленький острівець на північнім заході Европи, що заволодів четвертою частиною цілого світу. Маленький острівець на Тихім океані, що стає паном цілої Азії, – ось докази, чого варті «сприятливі умовини» і зовнішні форми, і чого варте те таємниче в нас, чого ще не зміряв і не зважив ніякий філософ...

Розсудний: Я мало розуміюся на містиці. Що ж се за таємнича сила, яка рухає людьми й народами?

Нерозсудний: Нелегко її збагнути. Здається, в «Битві» Клода Фарера подібне питання ставить японський моряк англійському колезі: «В чім той секрет, завдяки якому Англія розтрощувала своїх противників і загорнула панування над морями?» Він уявляв собі той секрет як якусь «штучку», немов «трік» у картах…. Але надійшла Цусима, нейтральний англієць-обсерватор, щоби сплатити борг чести, на домагання смертельно раненого японця перебрав команду на японськім кораблі. І багато спричинився до розгрому російської флоти в той пам'ятний день... Тоді японці збагнули, в чім таємниця успіху британців.

Розсудний: У чім же полягає та таємниця?

Нерозсудний: У чім? Я вже говорив... У людині. В її героїчнім унятті світу, в тренуванні до тяжкого життя, в зневазі до легкого, в акції для акції, в спортовім ставленні до небезпеки, в пануванні над собою. Замилування брати перепони вроджене англійцям. Коли герой Арабії, полковник Лоренс, окритий славою і багатством, вернув по війні до краю, він сказав: «Правдиве моє життя вже скінчене». Поза безнастанними тривогами, снуванням велетенських планів, поза небезпечною грою, життя не було для нього життям.

Розсудний: Не уважаєте, що дещо з донкіхотства є в тім наставленні?

Нерозсудний: Можливо, але сим людям належить світ. Тепер і завше. Таким був Пилип Македонський. Одного разу йому принесли аж три добрі новини: про нагороду, що йому присудили за якийсь спортовий осяг, про побіду одного його генерала і про народини сина (Александра). Король зняв руки до неба з благанням, щоби воно зіслало йому хоч одне нещастя... Інстинктово ті люди відчувають неспокій, коли їм занадто всміхається доля. Знають, що боги є заздрісні, що по кожнім припливі йде відплив, що успіх розманіжує, змушує спускати з ока невидимого ворога.

Розсудний: А все ж таки се далекі часи. Новітня наука зовсім инакше ставиться до такої філософії життя.

Нерозсудний: Маю враження, що помиляєтеся. Якраз модерна наука підкреслює величезну силу містичної сили в нас, якої ні не зміряти, ні не зважити, а яка, мов магніт, притягає до людини, з якої промінює. Се свого роду ірадіяція. «Успіх чи неуспіх кожного почину, – каже Мелфорд, – більше залежить від нашого настрою, аніж від чого-будь иншого, більше навіть, ніж від здібности до праці, від інтелекту, сприту чи пильности. Кожний дух є збором психічної субстанції, що походить із безконечних просторів часу... Та психічна субстанція ділає, як магніт»... Коли з якоїсь людини «промінює надія, радість, рішучість, сила, докладність, справедливість, порядок, то чим раз більше саме тих чинників вбирає вона в себе з оточення... Коло одиниці витворюється магнетичний вир у невидимім, який чимраз хутчій допроваджує до осередку сили, що звертаються в тім самім напрямку». Навпаки, хто розсилає довкола себе знеохочення, оспалість, той і до себе притягне безнадійність і малодушність. Лише та ірадіяція, «промінювання сили духа на матеріяльну сферу» провадять до перемоги над нею... Се люди віри, які визнають правдиве і фальшиве, одне впроваджують в життя, друге нищать, з твердими правилами, з культом чину для приємности. Вони не підпорядковуються, не узгіднюють, а добиваються свого. Прекрасно сформулував се І.Є.Сківські в «Кур'єрі Пораннім»: «Така людина «не шукає бійки і не спішиться до легких перемог; уміє чекати і без галасу плекати в душі силу, а в серці жар, які облечуться в тіло чину, коли так накаже думка». Їм протиставляє Сківскі тих, що розуміють «сю і тамту сторону», що «дозволяють на одне, щоби і друге якось помістилося», яких втомлює трагічне напняття духа, які шукають за «лазуревою перспективою». Се ті, які вірять у факти життя, не в imponderabilia і пристосовуються до них.

Розсудний: І тепер саме час тих людей. Хвилево впав світ у добу божевілля й анархії, порядок уже привертається, а з ним і сили, які в тім порядку ділають, не ваші «незміримі». Призабуті ідеали гуманности, солідарности знову ставить на п'єдестал людськість. І чи не мудріші ті, які без глупої містики, без анахронічної Давидової мудрости, без «арабських історій» Лоренса, без вибриків інсуларних «оранжистів» числяться з фактами і рятують, що дасться врятувати?

Нерозсудний: Очевидно, рятувати, що дасться рятувати. Лише не утримати при житті бездушної матерії. Чи ви ніколи не роздумували над прикладом німецької соціял-демократії?

Розсудний: Якраз вона промовляє проти ваших теорій. Та ж ніяка инша партія, хіба признаєте, не була пересякнута такою містикою, як соціял-демократія, за те і спіткала її лиха доля. Брутальне насильство Гітлера збило її з ніг.

Нерозсудний: Ну, здається, і в Гітлера містика грала не малу роль. В одній зі своїх книг Ґерінґ пише, як його партія боролася «не за голоси, а за душу кожного німця», як «молотом вбивали свої ідеї в його мозок». Дбали не про матеріяльне, а матеріяльне здобули. В тім то й річ, що давно вже містика вивітріла з голів соціялістичних провідників. Момент її найбільших тріюмфів, коли партія завоювала скасування антисоціялістичних законів, коли виборола загальне виборче право, коли добилася права коаліцій, був моментом її упадку. Гітлер докінчив те, що зачав Бісмарк. Отим виборчим правом й иншими правами він скріпив «тілесний» організм партії, але забив її містику. Як каже компетентний прихильник партії, ворог гітлеризму Бернгард, Бісмарк «надовго задушив бойовий дух німецької соціял-демократії». Він зробив із її верхівки бюрократичний апарат, який дрижав за свої становища в партії, культурних, професійних с[оціял]-д[емократичних] організаціях, зробив із с[оціял]-д[емократичних] менерів кар'єристів, фахівців, вигідницьких комбінаторів, для яких безпосередні намацальні користі були всім, а містика – фразою. Чужі доктрини ззовні, власні «ревізіоністи» зсе-

редини розклали такий міцний на погляд організм. Містику їм заступили не раз особисті користі під плащиком інтересів партії чи с[оціял]-д[емократичної] ідеї. Практичний реалізм Ебертів прийшов на місце романтики старого Бебеля. Забули, що без того бебелівського духа старими рудерами були їхні партійні будівлі, як старими кальошами, – російські панцирники під Цусимою. А коли прийшов гітлеризм, ціла могутня будівля німецької соціял-демократії, якій заздрили соціялісти всіх країн, захиталася і гримнула, як хатка з карт... Бо з неї випарував той «дух» непримиримости і відданости справі, ідеалізм. Не насильство гітлеризму, розклад того «незміримого і невидимого» в головах провідників зробив із могутньої партії отой палац дожів, пишний ззовні, порожній в середині. До нього увійшли нові власники з «містикою». Правовитою панею отаборилася там чужа ідея з гачкуватим хрестом. А перед ним плащилися різні Носке, щоби стратити всякий контакт із с[оціял]-д[емократичною] масою.

Розсудний: Але ж соціял-демократія боролася...

Нерозсудний: Боролася? Її провідники скапітулювали перед чужою ідеєю. Думали тим рятувати свої с[оціял]-д[емократичні] союзи, «Vorwerts'и» та ин., шукали в першім націвськім Райхстагу протягнутої руки Гітлера. Він відповів їм знаною імпровізацією, що зачиналася словами: «Spät kommt ihr, doch ihr kommt!»[3] Протягнута рука зависла в повітрі.

Розсудний: То значить, на вашу думку, німецька соціял-демократія може повинна була повторяти паризьку комуну з 1871 р[оку], коли вона згори була засуджена на невдачу, або відмовити підписання Версальського миру, щоби «зберегти засади» і щоби Фош помаширував на Берлін?

Нерозсудний: Не кажу сього. Кажу лиш, що духа забивати невільно. Скапітулював теж Ханс фон Зеект. Але хто бачив його смертельно бліде обличчя і нелюдські зусилля запанувати над собою, коли зимний і неприступний виходив до цікавих французьких журналістів і фотографів, той знав, що сей мир не є така дефінітивна річ для нього, як для соціял-демократів, які не посідалися з радости й браталися з французами… «Макензен теж скапітулював, але, інтернований, замкнувся в своїй кімнаті і не впустив до неї французького старшину, що хотів розмовляти з ним... Видно було, що вони будуть думати, як той Клемансо, який голосував в 1871 році проти Версаля, на якого в тривожнім передчутті звернув увагу вмираючий Бісмарк, питаючись: «Хто є сей Клемансо?» Се нічого, що пізніше як прем'єр він мусів стискати руку послові кайзера... В душі він лишився таким, яким його побачили в 1917 році.

Розсудний: Але теперішня Франція проклинає Клемансо. Його навіть у президенти не вибрали...

Нерозсудний: Щоби вибрати тумануватого Дешанеля. Але коли б Дешанель був у 1917 році на місці Клемансо, його вже не вибрали б президентом Французької Республіки. Бо не знати, чи існувала би ще та республіка. Зрештою, є речі, про які дискутувати з розсудними людьми все одно, що говорити зі сліпим про барви. До сліпих треба бути милосердним, не раз попровадити їх, але не думаю, щоб вони могли кого б то не було вести...

[3] Краще пізно, ніж ніколи (нім.)

МОГІКАНИ ДЕМОКРАТІЇ

Два роки тому *«Вістник»* поставив питання: партія чи орден? Галопуючі сухоти, на які вмирає наш радикально-соціялістичний табір, загострили се питання. Перелом між останнім і теперішнім століттям наступив під знаком бурі. Поколінню, що вступало в життя на порозі XX віку, «сонце тьмою путь заступаше, нощь стонущи ему грозою». Чи не тому загальною хворобою того часу була куряча сліпота?

Гуманність, пацифізм, народоправство, соціялізм, війна насильству – ті гасла XIX віку – були лише оздобою чисто егоїстичних жадань нових суспільних верств. Вони прагнули на місце старої еліти поставити нову, не народоправство. На місце одного насильства – друге, не гуманність. На місце культу одних провідників запровадити культ других, не анархію. На місце одної нерівности – другу, на місце одної ієрархії – иншу. Двигунами історії були не гарні гасла й теорії, але нова каста людей.

Народолюбці нашої «голубої Савої» не збагнули того. Куряча сліпота не дала їм побачити за фразами суть, за теоріями людей, за гаслами дійсність. Се було початком їхньої трагедії, яка на наших очах переміняється в фарс.

Вони були гуманістами. І хіба ж історія не свідчила за ними? Хіба не минули часи Дантового пекла і кривавих Борджіїв? Коли перед ними викликали тінь великого флорентинця, вони відмовлялися переслухувати свідка з-перед пів тисячі літ. Коли ж їм згадували про славного майстра хрестоносців Конрада; про те, що автор пісні про нього взяв за мотто саме речення з «Володаря»; що коментатори вважали не за «злочин зради», а за помсту його чин; що виправдовували його, – вони здвигали плечима: відгомін пережитих часів, давно осуджених поступовою думкою нашої культурної доби!

То може колись там:

...Książęta litewscy, gdy po zwycięstwie wracają
Zwykli rycerzy niemieckie palić na stosie ofiarnym.
(…Литовські князі, коли поверталися після перемоги,
призвичаєні німецьких лицарів палити на жертовнім вогні.)

Але тепер того нема.

Той нащо викликати минулі віки?

Правда:

...Poco zbiegle wywoływać wieki?
I swoich czasów śplewiec nie obwini!
(Для чого пригадувати минулі століття?
І наші часи непам'ять не поглине!)

Протріть очі: чи не йде дим від кострищ із тисячама спалених книжкок у містах Німеччини? Чи Тамерланові піраміди з черепів не пнуться вгору на рівнинах «союзу» соціялістичиих, совітських, федеративних, автономних та ин. республік? Чи не відбуваються там середньовічні процеси проти відьм, єретиків і чаклунів, що «наврочили» і злим оком «попсували» трактори чи врожай? Чи не обвинувачують Богу духа винних людей поважні й суворі члени червоної інквізиції? І чи до її кострищ не підкидають своїх галузок такі самі поштиві «святі простачки», як за Івана Гуса? Чи не були сучасники свідками афери Матеоті і тої божевільної англійки, яка, поці-

ливши о пів сантиметра вбік, спричинила би смерть італійського диктатора? Чи ми не бачили, як застрілили з трону царів «незабутнього» сифілитика «Ілліча»? Чи не згинув тою самою смертю противник Рузвелта Х'ю Лонг? І чи не дзвенить ще досі луна по хитро уплямованим масонсько-большевицьким підземеллям замаху в травні 1926 в Парижі? Чи не бачили ми, як другий із ряду церковний достойник Великої Британії накликав до військових санкцій проти Італії в ім'я гуманности? Або як, з другого боку, Святий Отець запевняв у Чіта дель Ватикано в промові до комбатантів 14 народів, як він «прагне, щоби аспірації й потреби нашого народу були задоволені, а його право визнане»? Очевидно, мирною дорогою, але в Абісинії?

І, щоб перейти від речей поважних до веселих, чи ми не бачили жидів, провадженних під ескортою гачкуватих хрестів зі зневажливими плакатами на спині? Чи не бачили примусової рицинової курації ворогів фашизму? Або комуністичних страйкарів зі Санти-Рози в Каліфорнії, скупаних в дьогтю й виваляних у пір'ю їхніми ж товаришами, яких можна було оглядати недавно на всіх ілюстраціях?

Гуманісти се бачили, читали, чули, але їхня природа сприймала се, як диявольську оману. Навіть тоді не спостерігали вони того, що діється довкола, коли їх самих водили із зневажливими плакатами на спинах, коли їх самих змушували ковтати рицину, коли їх самих висмаровували дьогтем і викачували в пір'ї. Навіть тоді вони вірили у висміяні життям свої скрижалі і кланялися їм.

Крім гуманности, стояло там виписане великими буквами сакраментальне слово «демократія», єдина, справедлива, альтруїстична, миролюбна – свобода і рівність для всіх верств і народів. І знову даремно тисяччю голосів і відгомонів гукала до них історія: «Протріть очі!» Чи ви не бачите нову Варфоломієву ніч, уряджену в тім самім Парижі, але не «реакцією», а демократичною «народолюбною» масонерією, 6 лютого на Площі Згоди? Чи ви не читали, як скавулів зі злости **демократично-соціялістичний** Блюм, що не міг спонукати масонський кабінет йти до останку і застосувати супроти паризького демосу царську засаду: «Не жалувати набоїв»? Чи не бачили на чолі першого уряду свобідної демократичної Ірландії людей, що правили визволеною країною диктатурою і терором, перед яким здригалася колись навіть Англія? Чи не бачимо архипацифістичних жидів, що бунтують християнські народи до хрестового походу проти «безбожного» Гітлера й фашистівської Італії? Архидемократичних жидів, що готові годитися з кожною, їм догідною, диктатурою («і задком, і передком перед паном Федорком»)? Чи не бачимо їх, архиінтернаціональних демократів і заприсяжених оборонців справедливости, які із холодною байдужістю трактують per non est[1] скривавлену підбольшевицьку Україну, а водночас проливають сльозу співчуття над бідним «вічним мандрівником» Лейбою Троцьким, якому нема де голови приклонити по своїй офірній праці архиінквізитора на Україні?

Але голубі савойці протирають очі і не бачать, бо куряча сліпота їм на очі сіла, лише, мов діти, белькотять перед себе безглузді слова: «свобода», «демократія», «інтернаціональна солідарність», «мир»…

Крім гуманности, демократії, солідарности, рівности й братерства, стояло на їхніх скрижалях вогнисте колись слово «соціялізм». Всі вони визнавали його за своє – одні більше, другі менше. Раз повірили в те гасло і так уже з ним і залишилися. Озлоблений на світ щасливіших, позбавлений рідної землі, мови і релігії, в'язень франкфуртського ґето Карл Маркс збудував цілу теорію, що мала довести нижчість світу, опертого на кровнім зв'язку з расою, землею і мовою предків. Отруйна пігулка, підсолоджена приємними фразами, була ся теорія його помстою світові, що відштов-

[1] як ніщо (лат.)

хнув його. А її ковтали радісно демократичні сліпці. Навіть тоді, коли по сій теорії прийшла тверда практика, практика нових, червоних пасожитів, що пнулися на найвищий щабель суспільної драбини; що для демократичної маси, особливо сільської, знали лиш кошари, як для череди, для її віри – насміх, для її землі – вивлащення, для її праці – панщину...

Тисячами голосів гукало життя про велику брехню нашого часу, але сліпці мали вуха, позакладані ватою з туподумства і консерватизму. Коли стокільовим тягарем спадало на їхні запаморочені голови євангелія соціялізму «Капітал», навіть тоді вони побожно цілували пожовклі картки і, мов задурманені на чорній месі сектярі, повторяли напівпритомні: «пролетаріят» «трудящі», «додаткова вартість». Хоч ні одному буржуєві на світі не снилося витискати з пролетаріяту таку додаткову вартість, як витискали з нього практики «наукового соціялізму» там, де химерна історія дозволяла їм прийти до влади. Навіть не промовляв до сумління батьків голубої селянської Савої страшний для соціялізму новий факт – бунт проти нього села від Фінляндії до Болгарії й від України до Франції.

Так яскраво, так гучно кричало життя про порожність фраз, так цинічно обнажало блискотливу оздобу святих для них доктрин демократії, пацифізму, гуманности, соціялізму! Так наглядно показувало, які групові егоїзми крилися за сею марною прикрасою. Сліпців се не вразило. Хоч як явно були знаряддями в руках різних груп блискучі доктрини, хоч як безсоромно нагинали їх до своїх інтересів ті групи, інтерпретуючи, як було вигідно їм, потульно, без спротиву шкандибали сліпці за чужими інтерпретаторами. І навіть тоді, коли виривався з юрби якийсь зрячий, який, мов та дитина в Андерсена, кричав, що «король – нагий», що ті пишні шати – уява фантазії, йому не вірили. Найбільш консервативна, найбільш неповоротна думка – се думка демократа, що проспав ту бурю на переломі двох століть, коли «сонце нам тьмою путь заступило». В ній згубив він свій компас і доктрини. В ній же переочив й основну засаду всякої людської організації, меншости й ієрархії. Сліпці кажуть, що маса, більшість творить історію. І кажуть нісенітницю, бо не череда вибирає свій шлях, лише чередники. Вони й робили історію. Та десятка, яка з О'Конелем заклала могутню пізніше католицьку організацію в Ірландії; кількадесят «бєсів» Достоєвського, сталих гостей закурених женевських «брасерій»; кілька загорільців у скелистій, нікому не знаній, Анкарі, у віддаленій закутині Малої Азії, не ті, що сиділи в пишнім Йилдиз Кіоску в Царгороді; пара гітлерівців у понурім мюнхенськім шинку; арештований швейцарською поліцією волоцюга під мостом в Уші – той, що тепер наважується в імені Італії кинути рукавичку Великій Британії... Ось були різьбярі душ, народів і держав, не маса, не більшість. Більшість лиш йшла за ними.

Але що факти обходять сліпців? То ж були «диктатори», на яких висіло табу демократичної колтунерії, то ж були божевільні, які «керувалися інтересами не всього народу, а своїми бажаннями»... Певно, не завше бажання «божевільних» покривалися з бажаннями маси (не покривалися вони у випадку «бєсів»), але їхній спосіб, недемократичних сліпців, був єдиним способом, яким осягається успіх.

Сліпці того не визнавали. Джерело мудрости – в масі, в більшості. Це була їхня теорія. Тому гуртуймося в «найбільшу партію», на конгрес, єднаймося, не даймося, всі докупи, разом! Хіба не одної ми матері діти, хіба не брати між собою? Двері настіж! І у відчинені двері бігли брати й не брати, з квитком вступу і без нього, з головного входу і з чорного, а часом лізли крізь вікно. Що дивного, що призбираний тим способом людський матеріял демократії був жахливий? Що не формував спільні думки, лише узгіднював «спільні бажання, потреби і хотіння», шукаючи «порозу-

міння, не накидування волі одної групи иншим»? Що дивного, що виходила з того праця політичних полатайок, які з каруком у руці ліпили одних до других людей і доктрини, що пасували до себе, як п'ястук до носа?

Мертві люди укладали й мертві доктрини. Вони мали демократію, але без Робесп'єра, навіть без Тардьє чи Доржера. Мали соціялізм без Лєніна чи Бебеля. Мали більшість, мали череду, але без чередників. Вони ніколи нікому не накидали ніякої доктрини. Тому її накидали инші, бо в процесі формування думки і волі всякого гурта «накидування» неминуче. То ордени, чини взяли собі за правило «накидування», особистий добір. Демократія того не визнавала. Двері настіж без великого розрізнення. Проповідники християнства говорили до грішника: «Йди і більше не гріши, йди *від нас!*» Демократичні проповідники казали: «Ходи й більше не гріши, ходи *до нас* назад!..» У демократичних гуртах важливіше було вміти відрізняти республіку від диктатури, аніж приватний рахунок від публічного.

Коли гурт створено для «званих», не для «ізбранних», для кількости, не для якости, не дивно, що люди безхарактерні, що роблять зі служби гуртові особисту кар'єру, здобувають у нім більшість? Що, замість давнього ентузіазму, приходить облуда, замість красномовства – балакунство; що стремління до проводу вироджується в бажання шани і посад? Коли демократичний гурт «дозріє» до такого стану, тоді йому стає байдуже, хто його членам в їхній кар'єрі поможе. Тоді наступає трансформація психіки демократів. На місце ідеалу приходить особисте заінтересування. Витворюється психіка «бувших людей», що звикли до титулів і шани, які вважають, що не здобуті власною індивідуальністю впливи дають шану, лише шана й титули здобувають впливи... Тоді вони горді, що не кинули «рідного прапора», хоч їхній прапор і веде армію до відвороту, на чортзна які манівці, не раз на чорні сходи для калік і дідів. А виправдується се, звичайно, «зміною обставин». Вони навіть за Валенродів себе не раз уважають, щоби виправдати звичайне кар'єрництво. Або за Альманзорів, навіть тоді, коли самі стискають в обіймах правдивих Альманзорів. Так буває найчастіше, бо «двері настіж» – се тільки їхня засада, не окружаючого, далеко не наївного світу.

Еклектики в доктринах, поблажливі до «званих» свого демократичного ковчегу, противники всякого «накидування», вони й тактики иншої не можуть засвоїти собі, як тактики пристосування». «Чому не маєш віри ти, брате москалю, невже ти лякаєшся зради?» від такого шляхетного й щирого, такого отвертого, й такого дурного демократа? – ся формула Старицького-Драгоманова стала прототипом усіх пізніших шельменківсько-демократичних симфоній, які досі лящать нам у вухах. Що ніякий конклав, ніякий трибунал інквізиції не вдається в теоретичні суперечки з єретиками, лише видає свій присуд, сліпці того не бачуть. Вони не розуміли науки покійного Скрипника[2], що коли єретики і члени конклава виходять із тої самої доктрини, а приходять до суперечних собі висновків, то тут не лише «різниця теоретичних міркувань», що тут грають роль«глибокі, чисто емоційні підсвідомі моменти», які штовхають різно інтерпретувати «ту саму лінію»; що доктрину надихає життям момент колективного інтересу, брутального, неприєднаного, що не знає пристосувань.

Доктрини, дійсно, грають величезну ролю в житті тих, хто вміє ними послуговуватися. Тьєр, погромець паризької комуни, казав: «Коли я її переміг без особливих труднощів, то се тому, що ділав в імени республіки» – тоді, по Наполеоні III, великої і нескомпрометованої ще ідеї... А Бебель пояснив французьким соціялістам: «Через те, що ваша офіційна ідеологія демократична, у вас можна відмовити робітникам тих

[2] «Національні перетинки». – Харків, 1930.

домагань, на які цісарський уряд Німеччини мусить пристати, бо він не є хоронений доктриною»... Хоронений доктриною!.. Як хоронили себе большевики в своїм терорі доктриною «загального добра»; як хоронили себе своєю доктриною в середньовіччі ті, що посилали Гуса на кострище; як хоронили себе своєю «ущасливлюючою людськість» доктриною Постишеви в боротьбі з українською «контрреволюцією»… Доктрини – се принади на вудці, се очіпок бабусі на вовчій голові, щоб одурити Червону Шапочку. Виграє, хто вміє ними послуговуватися, але програє той, хто, як Червона Шапочка, вступатиме в дискусію на життєвій маскараді; хто старається довести, що, з марксівського чи якогось иншого, мовляв, погляду, «бабуся» повинна не їсти, а цілувати бідну Червону Шапочку, отого такого шляхетного, щирого і такого дурного демократа. Але се переконування для демократа неминуче. Хто відкидає «накидування» своєї думки, той мусить вибирати демократичне пристосовування до чужої. Хто не нагинає доктрини до своїх цілей, того нагинає до своїх доктрина – знаряддя в спритніших руках.

Віруючий католик Честертон недавно писав[3]: «У світі несеться луна залізних переконань, часом зловіщих, часом величних, але всі вони дуже спішаться видати овочі мучеництва або забійства. Є альтернатива: або угинатися під долею, або гордити нею». Сліпці шукають середнього шляху. Їхня життєва партія нагадує партію шахів, де кожне просунення наступає по докладній дискусії між грачем і кібіцами. Їхня життєва партія, партія сліпців, нагадує партію шахів, де грач не заглядає вперед, де ласий на підставленого хлопця, тратить вежу або й цілу партію. Щоби потім заламувати в розпачі руки: «Хто ж міг се передбачати? Се провокація!»

Мат – звичайний кінець сих останніх могіканів, які не хочуть чи не можуть змінитися, коли світ змінився довкола них. Прапор із їхніми ідеологіями став папірусом, записаним незрозумілою сучасникам мовою, і тому не потягає вже нікого за собою. Їхня організаційна засада – кількість, не якість – хто-небудь, аби побільше, – щодня б'є їх у конкуренційнім змаганні з такими новими і такими вічними засадами инших. Їхній людський матеріял зносився, змиршавів, звироднів. Світогляд їхній, засада їхньої організації, люди – се історичні бебехи, з яких не може бути ніякого вжитку...

Дуже рідко в сліпців, як зрештою се буває і в божевільних, наступають хвилини просвітку. Тоді вони зачинають не раз говорити як нормальні люди. Але марна праця випровадити їх із їхнього гетта в ширший світ. Хвилини просвітку закороткі...

Один із типових могіканів демократії[4], той, що з формули Старицького-Драгоманова зробив собі професію, благав недавно большевицьких Торквемад вштрикнути трохи жовто-блакитного націоналізму в їхню доктрину. Се б помогло тій доктрині перемогти її ворогів! Усе в тій пропозиції характерне для могіканів: і еклектизм, мішанина того, чого не дасться змішати, і видумування способів, які забезпечили би побіду доктрини, що витереблює тих самих могіканів, типове мудрування шельменка-політика. Але все ж дивно, як дійшов до тої думки Шельменко-політик? Як дійшов до націоналізму? Обсервацією. Хоч сліпого, все ж таки ударив його факт, що правдивий запал, правдива динаміка живе в гуртах, зрушених і ведених доктриною, ворожою соціялізмові, не демократією. Хоч сліпий, він мусив признати, що ворожа йому доктрина, що викликала «найвище напруження волі, ентузіязм, я сказав би, навіть фанатизм», що ворожа йому, могіканові, доктрина, уявляє для людини цінність, «яку вони готові боронити зі скаженою, майже надприродною силою», що та доктрина – не його, вміє «мобілізувати духові сили». Наш могіканин признає, що

[3] The Illustrated London News. – 31.VIII.1935.

[4] Винниченко В. Откритий лист до Сталіна // Трудова Україна. – Прага, 1935. – Ч. 6-7.

гітлеризм переміг, збудивши «психоза ображеного національного почуття», що відкликався до «потоптаної чести і гідности національної» та ин., що викликав «чинник духового характеру»... І думає, що коли лиш помахати їм, демократам, трохи жовто-блакитним прапором, нагло спалахне і в них гітлерівський ентузіязм!..

Трагічна помилка. Могікани ніколи не зрозуміють, що той «ентузіязм», який вони ненавидять і подивляють, ніколи не ставав на послуги чужим доктринам. Що може через те і спалахнув він так яскраво...

Що не тому оті «фанатизм» і «психоза» деінде рушають горами, що їм дали якусь чудодійну доктрину, лише тому самі вони створили собі ту тверду й незалежну доктрину, що серце їхнє було повне «фанатизму» й тої «психози», не психози квітчиного Шельменка. Що не тому мертві серця у могіканів, що не мають вони цілющої доктрини, лише тому марніють і яловіють їхні доктрини, що мають вони мертві серця.

Могіканин не здає собі справи, з якої нетолерантної **антидемократичної** доктрини, з якого **антидемократичного** організаційного принципу, принципу ордена, не партії, з якого **недемократичного** людського матеріялу, з якого суворого, **недемократичного** добору людей, з якої недемократичної **безоглядности** до перевертнів, з якого **недемократичного** недовір'я до альманзорів повстала та «психоза», та нова незнана сила, якої лякаються, яку ненавидять і подивляють могікани.

Світ не є таким, яким уявляють собі його могікани демократії. Світ такий, який його собі уявляє Честертон, яким він був завше. Над тими, хто в нім не вміє встоятися, зависла смерть. Але чи всі мають стати останніми могіканами? Ні. «Природа, – писав Зіґфрід Требіч, – ніколи не є ворогом і ніколи не засуджує, як ворог... Смерть ще ні одному не замкнула очі, ні одному з тих, що хотіли їх тримати розплющеними. Ніхто ще не впав жертвою природного знищення проти власної волі. Улеслива смерть насамперед впевнюється, чи ми згодні, чи виразно призволяємо... Заки зблизиться до нас, робить нас потульними, змореними і покірними. Але найслабший спротив проганяє страшного гостя»[5].

Не зморені могікани, а инші люди знайдуть у собі сей спротив. Вони мусять прийти, инакше прийде «страшний гість».

[5] Von den letzten Dingen. Neue Freie Presse. – 30.V.1932.

ПРО БАРОНІВ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І БАРАНІВ ІЗ БАЙКИ

Кожному школяреві знана байка:

Зголоднілий вовк здибав коло потоку, де звик втишати свою спрагу, ягня. Зараз накинувся на нього, бо бідне ягня «каламутило воду», яку він пив. Показалося, що ягня стояло на двадцять кроків нижче біля потоку; що вода спливала не від нього до вовка, а навпаки. Але вовк твердив своє і ще згадав, як ягня торік дозволило собі пащекувати до нього. Здалося, що торік ягня було ще молокососом і пащекувати не могло. Нестійним був і закид вовка, що се був брат ягняти, бо воно було одинаком...

Коли б справа відбувалася перед трибуналом, напевно, вовк був би віддалений зі своїм позовом як неузасадненим, ще й заплатив би кошти процесу. Бо по стороні пізваного була правда, логіка і вища справедливість.

А як було в дійсності, себто я хочу сказати – в байці? В байці справу на сто відсотків виграв вовк, ягня заплатило всі кошта процесу, включно до власної шкіри. Якраз про неї йшло тут, а не про якесь правниче питання. А коли вовк і доводив, що нарушене його право, що зневажена його честь, коли пускав туман із прекрасних фраз, то лише тому, що в наш цивілізований вік – навіть у джунглях – всякі апетити мусять знайти усправедливлення в моральнім чи правнім кодексі, в законах вселюдської етики, однакової для всіх та ин. Крім того фіктивного існування, иншого – ні логіка, ні вічна справедливість у джунглях – не мають.

Не кожний школяр, виходячи зі школи, перестає ним бути. Не раз лишається з тим самим розумом, тільки що став дорослою людиною, як ягня – бараном.

Таких баранів повно не тільки в байках Лафонтена, Езопа, Крилова чи Глібова, але і в житті. І коли їм хтось хоче розтолкувати сенс байки: що раду дати з вовком може лише той, хто йому дорівнює, – серед баранів спиняється вереск:

– А, то ви хочете світ цілий обернути в праліс! Знищити культуру і цивілізацію! Ви заперечуєте ідею загальної справедливости! Нищите загальнолюдську етику! Проповідуєте зоологічні чесноти, ненависть і недовір'я! Негуєте силу розуму і логіки! Голосите пеани голій силі! І такому божевільному дозволяють вільно ходити, й чомусь його не замкнуть?! Або просто кажуть, що ви – ідеолог кишенькових злодіїв. Бо, як писали християнські й етичні «Дзвони»: «У Монастирчу, повіт Жидачів, застрілив один другого за невіддання 50 сотиків... Вістка коротка, але яка ж вимовна. Часописні вістки про того роду факти, вповні гідні ідеології Донцова, стрічаємо часто» («Дзвони», с. 522-523, ч. XI-XII, 1933). Так інтелігентно розуміють ненависну собі ідеологію й инші мої опоненти, відповідно до розуму, що їм дав Господь Бог.

А дальше поруч із моральним обуренням часом просто йдуть доноси. Так неминуче йдуть, що, коли прочитаєте про «загальнолюдську етику», можете бути приготовані, що за нею піде вулична лайка. Коли прочитаєте про «вічну справедливість» і «лицарськість», можете бути певні, що за ними піде донос. А коли прочитаєте заклик до логіки *і* розуму, то, напевно, почуєте щось таке чудернацьке, як та «абабагаламага», якої малий Гриць (Франка) вчився від своїх гусей.

Наступає напад епілепсії, під час якого наші опоненти не знають що чинять. Рештками колишнього вогню, що перемінився в злобу, їдь і ненависть, намагаються завернути національну думку назад у стан, в якім була сто літ тому, в блаженний вік

Основ'яненкового провансальства. Затрусливі, щоби побачити світ таким, яким він є, завигіднацькі, щоби витягти з того всі висновки.

«Тверді раси, поки в них переливається надмір сил, мають сміливість бачити речі такими, якими вони є: трагічно»[1]. Тому перед їхніми очима встає світ пралісу. І хто ж, опріч баранів із байки і з не байки, може не признати їм рації? По війні між Італією і Туреччиною в 1911 р., по балканських війнах, по війні Світовій, по большевицькім божевіллі, по революції в Еспанії, Німеччині й Австрії, по експансії Японії і Росії в Азії казати, що наш світ є блаженною Аркадією, може хіба сліпий.

І сі сліпці роблять мені надзвичайну честь: приписують виключно мені винахід, що світ є світом джунглів. Мушу зробити їм прикрість: не можу прийняти сього винаходу на свій рахунок. Бо його переді мною робили вже не раз і не двічі.

«Фашизм хоче, – пише Мусоліні, – щоби людина по-мужньому була свідома дійсних труднощів життя, готова поконати їх. Фашизм розуміє життя як боротьбу». Ідеї борються в нім між собою, а «кожна нова ідея виступає нагально в формі насильницького й догматичного заперечення». Тому «фашизм не вірить у можливість, ані в хосенність вічнотривалого миру».

Як бачите сі «канібальські ідеї» проповідую не я. Їх проповідує провідник фашизму. Барани з байки вірять у всесвітянський закон любови до ближнього, але «фашизм відкидає загальні обійми і хоч живе в громаді цивілізованих народів, то все ж уважно й з недовір'ям глядить їм в очі, не дає себе здурити змінній і облудній зовнішності»... Як великий народ, італійці мають великі наміри: «Для фашизму стремління до імперії, себто до розширення нації – се вияв життя. Його протилежність, дух тих, що куняють на запічку, – се ознака розкладу. Народи, що родяться або воскресають, – імперіялістичні, лише ті, що вмирають, зрікаються».

Моралісти можуть сто разів вказувати на мене пальцями, як на винахідника божевільної теорії джунглів, – я не є її винахідником. Той самий Мусоліні говорить далі: «Боротьба є початком всякого ставання, бо життя повне суперечностей: є любов і ненависть, біле й чорне, день і ніч, добро й зло, і поки сі суперечности не знайдуть рівноваги, боротьба все лишиться підставою людської вдачі, як неминуче призначення... І добре, що є так... День, коли зникне всяка боротьба, був би понурим днем, днем смутку і занепаду... Лише, хто прагне вернути до спокою, до тиші, до миру, мусить поборювати прямування нашої динамічної доби». Запрошений окреслити в однім реченні суть фашизму, його провідник відповів: **«Ми проти вигідного життя».** Проти вигідного життя, проти мирного водопою біля спокійних потічків, проти товариства *охорони* ягнят, за законами джунглів. Ось ще ярка заява:

«Ми роздерли всі об'явлені правди, ми обплювали всі догми, ми відкинули всі раї, наруги зазнали від нас всі шахраї – білі, червоні й чорні, які прийшли спродавати свій чудодійний засіб, що мав принести людськості – «щастя»... Я думаю, що народи коли хочуть жити, мусять розвинути певну волю могутности, инакше – тільки животітимуть як здобич сильніших рас, які сю волю міцніше в себе виплекали»[2]…

Тартюфи скажуть, що се божевілля? Тоді нехай докажуть, але, ради Бога, нехай звертаються з жалями не до мене. Тартюфи гукають: «Се ж кінець цивілізації, треба проповідувати інтернаціоналізм, однакову для всіх справедливість, не «волю могутности», «імперіялізм», «боротьбу» та инші страшні речі!» «Інтернаціоналізм? – питає Мусоліні. – l'Internazionale? come l'amore: bisogna farlo in duo o altri-menti? onanismo

[1] Fr. Nietzsche. Aus d. litter. Nachlass. – C. 124.
[2] B. Mussolini. Der Fascismus.

infecondo[3] (Інтернаціоналізм – се як любов: справа, яку робиться удвох, инакше се – безплідний онанізм)».

Добре порівняння! Воно все приходить у голову, коли читаєш односторонні заклики Єфремових або «*Громадських Голосів*» до жидівства, Кучабського до консерватистів, Винниченка до большевиків...

Але може основоположник фашизму – «однобічний»? То послухаймо Шпенґлера. А він пише: «Людина – се драпіжник. Глибокодумні філософи, як Монтень і Ніцше, завжди знали се. Знала се життєва мудрість старих байок і співомовок селянських і кочовничих народів». Знали, що боротьба за існування – се «великий сенс життя, що його ушляхетнює»[4].

Сноби завжди клякають перед всяким новим фактом. Як перед таким, клякають вони й перед гітлеризмом, доводячи своїм терпеливим читачам, призвичаєним до всякої саламахи, що ідеї гітлеризму – се зовсім щось инше, аніж те, що проповідують вар'яти з «Вістника». Зовсім щось инше? Розгорнім «Мою боротьбу»: «Майбутнє якогось руху обумовлене фанатизмом, нетолеранцією, з якими його прихильники представляють той рух як єдино правильний, з якими ворожать йому перемогу над иншими рухами... Світогляд – завжди нетолерантний... Він владно домагається свого виключного і повного признання». Шовінізм? «Страх нашої доби перед шовінізмом – се ознака її імпотенції»…

І сі засади пралісу боронить державний канцлер Німеччини Адольф Гітлер, той самий, якому, на підставі не ним впровадженої конституції Веймарської республіки, віддав більшість своїх голосів німецький нарід. Чи той нарід нагло збожеволів, як думають марксисти?

Але таких божевільних є більше. Мак'явелі… Коли б не Гітлер, а Мак'явелі був би тепер канцлером Німеччини, наші фарисеї на ліву сторону виверталися би, щоб довести, що його теорії – то зовсім щось инше, аніж маньяцтва «*Вістника».* Але Мак'явелі вмер більш як чотириста літ тому, отже, його можна валити з постументу. Послухати фарисеїв, то Мак'явелі – вирід і просто дурень, етичністю ані до Макарушки не доріс, ані до редакторів *«Діла»,* а розумом не смів й рівнятися з Целевичем. Але читачі наші переглядали статтю на сю тему в VI книзі нашого журналу за мин[улий] рік. Ряд знаних у світі (в галицькім загумінку, може, ні) імен висловлюється про автора «Володаря» зовсім инакше, аніж органи нашої колтунерії, підносячи його геніяльні і проникливі думки, його великий патріотизм і велику актуальність його твоїв для нашої доби. А Фіхте, великий ідеаліст, підкреслював, що відколи світ є світом, єдина можлива політика – се політика Бісмарка, Фридриха II, римська, англійська і Мак'явелі. Хто виступав проти неї – гине. Проф[есор] Й.Гофмілер у передмові до трактату Фіхте пише, що в своїм «Мак'явелі», розвиваючи думки майстра, Фіхте дав нам першорядний «бойовий політичний памфлет, різку відправу всякій омані і наївності в політичних справах», памфлет, який захопив Арндта, Шарнгорста, Ґнайзенау. Замінити сю політику «гуманністю» – значить скінчити самогубством[5]… Але що сі імена галицько-лодомерійській пів інтелігенції значать…

Львівські «гуманісти» при кожній нагоді засвідчують свою пошану до культури А.Міцкевича. А чи знають вони, що до одного з творів Міцкевича взято якраз motto з того «Володаря»: в житті треба бути не лише гуманістом і бараном з байки, але левом і лисом (essere volpe e leone). Чисто джунглівські порівняння! А в передмові до одного видання великого твору Міцкевича знайдете таку політграмоту мак'явелізму, що ліп-

[3] B. Mussolini. Discorsi politici.
[4] Spengler O. Der Mensch und die Technik.
[5] Fichte. Machiavellis Politik.

шої не треба[6]. Передмова – дуже повчаюча, і поручаємо її нашим персонажам із байки. Або читайте блискучі рядки з «Пана Тадеуша» (1812 р.):

І блискавки орлів майнуть понад границі –
……..
І наїдяться тіл і крови ся нап'ють.
І крила на спочин звитяжницький складуть,
Коли, гнобителів почувши смертний подих,
Натхненино прогримить ясна сурма свободи.

Що бачать у сих прекрасних віршах «зоологічного» наші Тартюфи? І чому тон сих віршів, звернений проти білої Росії, стає «зоологічним» у нас, коли він звернений проти Росії червоної? Розумію, що «Більшовик України» (ч. І, 1934) впадає в істерику, що «Вістник» пропагує «відмову від всяких моральних і етичних норм», пропагує ідеал «творчого насильства». Але чому обурюється «тоженаціоналіст»? Чому його істерика звернена виключно проти мене? Чи може дістав такий наказ?

Про ті самі закони пралісу можна читати цілі сторінки в творах Лебона: що світ є ареною, де змагаються різні віри, за природою своєю – нетолерантні; що рушійні сили історії – не логіка, але емоції, «колективний містицизм», ненависть, «містичний ідеал»; що сам розум – «се холодне світло, яке ніколи не побуджує до чину»; що творчим чинником є лише воля[7]... Виходило би: Лебон був божевільний!

Деякі з тих «божевільних» тримаються думки, що не культові «правди і справедливости», не гуманним почуттям, а їхній «божевільній» моралі завдячує Европа, що устоялася проти інвазії Азії. «Власне тому західні частини Середземноморського басейну зуміли краще опертися азійським навалам, аніж східні, де мешканці мали солодшу і ніжнішу вдачу», стративши свій «дикий і войовничий темперамент»... «На щастя народів Заходу, християнська наука зовсім не ослабила їхніх войовничих інстинктів... Панове моралісти мають звичку з жахом говорити про войовничих прелатів і закутих у сталь баронів Середньовіччя, але вони повинні тямити, що коли б почування, виявлювані таким способом, щезли, то країни Західної Европи поділили б долю країн Малої Азії або европейської Туреччини. А наші філософи, замість вигідно розумувати в якійсь цивілізованій країні, мусили б служити тому чи иншому азійському завойовникові»[8]. Буквально те саме каже Сківські («Кур'єр Поранній», 26.VII мин[улого] р[оку]): «Трагізм нинішнього католицтва в тім, що заслабе воно, щоб накинути себе світові, отже, пробує з ним погодитися. Не розуміє, на жаль, що ті поєднавчі гести цілковито відтинають його від живих джерел життя. Що життя, повне і буйне, скоріше знесе ворожість, аніж толеранцію, ненависть, аніж поблажливість».

То значить мають воскреснути оті драпіжники – «закуті в сталь середньовічні барони»? Що ж, і вони потрібні на світі!

Знаний дослідник індійської джунглі, ловець тигрів, швед Бенґт Берґ пише в своїй захоплюючій книзі: «Так, як створені джунглі, мають вони наглу потребу в тиграх й инших драпіжниках, щоби травоїди не дуже там розмножувалися», – оті олені й дикі свині, які пустошили рисові поля і нищили врожай – працю людських рук... І дальше: «Так, як створена людськість, я думаю, що ми ще довго потребуватимемо людей, які, коли на те піде, «потрафили би роздушити хробака»[9]... От, як ті, що розчавили оттоманського галапаса в 1912 р., як ті, що роздусили російського галапаса в 1918 р., або

[6] Mickiewicz A. Konrad Wallenrod. Передмова W. Bruchnalskiego wyd. Ossolineum. – Lwów, 1922.
[7] Gustav Le Bon. La Revolution Française. Psychologie Politique.
[8] Pareto V. Соціологія. – § 1790.
[9] Bengt Berg. Tiger und Mensch.

ті з країни Сходячого Сонця, що топчуть великого, але недолужного китайського дракона... Саме тому, що всі вони мали в собі щось із «закутих у сталь баронів Середньовіччя». Хто не має в собі з їхнього духа, має з духа баранів із байки. Барони або барани, третього праліс не знає.

А коли панове «моралісти» питають, як смію я твердити, що збила нас із ніг большевицька навала лише тому, *що* було в нас забагато гуманности, що вірили забагато в добро (чиє?), справедливість (чию?), – то можу відповісти, що дійсно так воно й було. В спорі з большевизмом згубила Наддніпрянщину «солодка й ніжна вдача» нашої верхівки, вдача, з якої глузує Перето, та наша – на тлі байки про ягня дуже відповідне окреслення Шевченка – «овеча натура», над якою так легко перейшов до денного порядку большевицький тигр чи вовк.

Істерики, що вірять в добро і справедливість, питають: «То значить, що вашим ідеалом, вашою остаточною рацією є Варфоломіївська ніч, свист гільйотини, організація ЧеКа?» Ні, перед страхіттями ЧеКа найшвидше клякають гуманітаристи. Ні, сі страхіття не є ідеалом «войовничих прелатів і закутих у сталь баронів», ні гітлерівців. Їхнім ідеалом є запобігти тим страхіттям так, як ті барони і прелати запобігли страхіттям турецької навали, а їхні духові нащадки – страхіттям большевицької навали. Для кожного, хто не дивиться на світ очима тертиці, все те так ясне і так просте.

Се прекрасно колись витолкував своїм читачам Роман Дмовський («Кур'єр Львовський», ч. IV, 1933): «Несподіванкою для марксистів були методи, якими почали з ними боротися, їхні власні методи... Се був великий удар для комунізму…»

Се прекрасно розуміють люди нормальні, напр[иклад], публіцист із «Вєку Нового» (7. IX, 1933), який поставив собі питання: чому гітлеризм зломив німецьку соціял-демократію? Тому, що «в жилах ні одного з соціялістів не кружляло тих кілька краплин левиної, тигрової або просто хоч би вовчої крови, які потрібні для боротьби на смерть і життя». Тартюфи наші не читають таких речей? Коли не читають, хай ідуть, як Палій-запорожець, у ченці. Коли читають, нехай мають хоч рештку порядности, що їм залишилася, і звернуться зі своїми жалями до Лебона, Парето, до того «Вєку Нового», до Сківського, Шпенґлера, Мусоліні, Гітлера та ин., не лише до мене. Хай здобудуться хоч на тінь якоїсь аргументації, збиваючи сей світогляд, замість впадати в епілепсію.

Але Тартюф ніколи не дивиться в корінь речей. Під тим оглядом він має мозок найбільш загалюканого Гриця з села, того «мудрого Гриця», який є в кожнім селі і з якого ціле село глузує. Для такого Гриця кожний, хто в краватці, – пан. Тому Гриць завше проти «зоологічного націоналізму». Він має свій аргумент: але ж ніколи в світі провідники великих рухів і народів не йдуть із гаслами «зоологічними» чи «мяк'явельськими»! Вони завше *мотивують* позитивно свої наміри. Коли вони говорять про ідеали права і справедливости, про свою місію, то в їхніх очах їхні ідеали – найідеальніша річ на світі. Вони думають ідеалістичними категоріями, освітлюють свої вчинки позитивними ідеями. Вони не були «ошустами». Їхні благородні кличі ніколи не були в їхній думці прикрасою, блахманом для їхніх егоїстичних, захланних, насильницьких намірів.

Росіяни, мовляв, теж ніколи в своїх месіянських програмах не славословили «ненависти, жадоб, інстинкту». Припустім, хоч се фальшиво, бо і Герцен, і Блок, і Лєнін, і многі инші насолоджувалися садистичним видивом знищення західної цивілізації, проповідуючи ненависть до неї, але припустім. Припустім, що їхні «благородні кличі» не були в їхній власній думці блахманом для захланних, насильницьких замірів.

Ну і що ж із того?

Ніхто не заперечує, що многі з мешканців пралісу у власних очах були виконавцями великих ідеалів права і справедливости. Не йде про їхню суб'єктивну думку про

себе, а про об'єктивний стан речей. Вульгарно говориться: «Хто пса хоче вдарити, кий знайде». Або: «Скаже, що він сказився». А наука говорить: «Коли якесь релігійне або політичне вірування переможе, ...розум усе знайде мотиви, щоби його витолкувати, усправедливити і змусити його шанувати. Мабуть, і за часів Молоха існувало стільки ж промовців і теологів, які доводили корисність людських жертв, як і в инші епохи, щоби звеличити інквізицію, ніч Святого Варфоломія і гекатомби терору Французької революції»[10]. І не конче ті промовці і жреці були дурисвітами. Вони часто вірили так щиро в свої гарні слова, в своє право, як вовк із байки. Тим не менше, ті фрази, як, напр[иклад], фрази Лєніна були, особливо для того ягняти, блахманом, яким прикривалися звичайні апетити. Не раз ті напади апетиту чи ідеалізму були навіть оправдані і для історії спасенні (хто буде жалувати за упадком імперії Чинґісхана або Абдул Гаміда?), але ані справа від того не міняється, ані закони пралісу.

Так само, як з ідеалами, стоїть справа з розумом як мотиваційним чинником. У нас: чим менше мама-природа обдарувала Тартюфа розумом, тим більше носиться він із ним; тим більше обурюється, що його не шанують, що замало того розуму в історії. Але розум потрібний передусім, щоб розуміти соціяльні з'явища і їхню природу. А сього розуму, на жаль, нашим моралістам дуже дрібна кількість відмірена...

«Якобінці були тої думки, що ними кермував чистий розум. За революції вони безнастанно на нього покликувалася...

На ділі ж якобінці не були раціоналістами, лише людьми віри. Далекі від того, щоби будувати свою віру на своїм розумі, вони формували свій розум, як їм казала їхня віра, і, хоч їхні промови насичені раціоналізмом, він грає дуже малу ролю в їхніх думках і поведінці... Велика більшість їхніх вчинків походила з почувань: потреби рівности, заздрости, гніву та ин., в яких розум не займав ніякої частини»[11]. Иншими словами, їхні теорії були блахманом для їхніх почувань, місій і «гонів», для їхніх «зоологічних» стремлінь. І тим не менше Робесп'єр був непідкупний і ніякий «ошуст». Менший у кожнім разі від наших моралістів, бо дійсно вірив у те, що говорив.

Наші Тартюфи кажуть: «Бреше, хто каже, що уважає гасла Французької революції, свободу, рівність і братерство чи якісь инші «благородні кличі» хитрою, з цинізмом стосованою заслоною для маскування своїх «жадоб, інстинктів і гонів». Цинізм? Цинізм може бути, може й не бути. Напр[иклад], большевики 1905 або 1917 років не були циніками, сталінівці є ними напевно. Але те все не має ніякого значення: і в тих, що в свої «благородні гасла» вірили, і в тих, що в них не вірили, – прикривали ті гасла якраз «жадоби, інстинкти, і гони». І ціле наше нещастя було в тім, що в нашій верхівці в Києві 1917 р[оку] багато було наївних, які в ті ворожі нам гасла вірили так, як ті, що на нашу згубу ті гасла видумали.

Вірили в ті «визвольні» гасла Французької революції спочатку і німці, вірили «в сонце золоте кращого, розумнішого, праведнішого ладу», але хутко отряслися з того словесного туману. Французький соціолог не дивується, що чужинці не захоплюються Французькою революцією, не дивується, бо пригадує, яких потрясінь зазнала від неї протягом років Европа, а особливо Німеччина. *Еміль Фаґе* пише: «Мусимо здобутися на патріотичну відвагу сказати се, бо патріотизм вимагає передусім говорити правду своїй країні, що Німеччина бачить у Франції, в її минулім, народ, який із великими словами свободи і братерства на устах гнобив її, топтав, грабував і плюндрував впродовж п'ятнацятьох років»[12]. Німеччина, слушно каже француз, побачила в сих «висо-

[10] Le Bon. La Revolution Française. – Кн. 1. – Розд. 1. – § 6.
[11] Le Bon. Bases scientifiques d' une Philosiphie de l'Historie. – Кн. IV. – Розд. 2. – Кн. II. – Розд. 2, § 3.
[12] Le Bon. La Revolution Française. – Ч. II. – Кн. 1. – Розд. 2, § 3.

ких гаслах» огидний блахман, цинічну маску, яку треба було здерти, щоби Німеччина стала вільною. Наші соціологи із Задрихвостів у таких випадках обурюються на тих, хто здирав маску, а виступають в обороні шляхетного ідеалістичного француза. Невже їм вдалося аж так обробити своїх нещасних читачів, що ті зовсім не в стані відрізнити логіку від словоблудства?

Жорстоко кпить зі своїх земляків Ґерес, як то вони спочатку, як наші Тартюфи, не хотіли й припустити, що «гуманні ідеологи» і «високі гасла» революційної Франції були лише хитрою заслоною для маскування завойовницьких інстинктів; як під п'ятою Наполеона німці вважали його за Бога, за того, що своїми ідеями «ущасливить світ»; як наївно вірили «найцинічнішій брехні», як «блеяли до нього, мов барани в стайні, в яку вдерся він, неначе вовк»[13] – як наші підніжки Лєніна. З однаковим наслідком для них, бо і одні, і другі, замість у закони пралісу, увірили в «цивілізаційні і культурно-творчі гасла» французів в однім випадку, большевиків – у другім. Увірили, що в житті ділають ті гарні гасла, а не цинічні апетити, що тими гаслами маскуються.

Инші чудово здають собі справу з того, що криється за високолетними фразами. Народ, що взяв собі монополію на толкування гуманних і ліберальних доктрин; народ, прихильність до якого є пробним каменем всякого лібералізму, жиди так і кажуть, що «коли журитися тим, щоб на широкім світі серед усіх народів здобути оплески за свою безінтересовність і за посвяту добра власного народу для абстрактної ідеї загальнолюдської справедливости», то тоді тим абстрактним ідеям можна вірити і за ними поступати. Але коли «космополітичну ідею не можна погодити з безпосередніми національними інтересами жидівства», тоді її треба покинути. Жиди «повні пошани до загальнолюдських ідеалів», але часто треба «відкласти посвяту для тих ідеалів до того часу, коли инші народи бодай трохи зачнуть ті загальнолюдські ідеали приміняти також до жидів»... (*«Chwila»,* 11.IV.1935). Що се доводить? Се доводить, що жид, який так думає, не є кретин, ані дальтоніст, не глядить на світ крізь рожеві шкла, в ніякі високі абстрактні гасла не вірить, поки не випробує правдиві цілі, які тими гаслами маскуються... Механізм, за яким йде життя в світі, не є для нього тайною. Здитинілі провідники менш щасливих народів дивляться инакше: коли їх зрадить I Інтернаціонал, вони вірять в II; коли зрадить другий переносять свою віру на III; коли дістануть облизня від III, так, як теперішні наші «троцькісти», вірять у IV і т. д. Космополітична ідея може тридцять разів довести їм, що се лише блахман, що за нею криються вовчі інстинкти, вони обвинувачують – і то по довгій надумі – жерців Ваала, ніколи самого божка. Подібно й гетьманці, що вірять у «нову» монархістичну, «братню» Росію. Аналогія до наївної віри передреволюційного російського мужика в царя, який хоче добра народові, але якому перешкоджають недобрі слуги царські. Подібно устроєний мозок, як у того мужика, мають наші моралісти, які за ніякою рекламою не бачать ошуканства.

Так, ідеали грають велику роль в історії. «Права людини, рівність, свобода, ненависть до тиранів, «Соціяльний договір» Руссо, суверенність народу – все се розділи євангелії, в яку свято вірять вірні». Сі нові правди мають своїх апостолів, але «в усі віки вони завше намагаються накинути своє євангеліє світові силою»[14]. Сей останній аргумент завше криється за тими «гуманними ідеологіями», бо не в їхнім царстві живемо ми.

Наші моралісти, викупані у всіх водах, перекинувшись із Савлів у Павлів чи навпаки, журяться, що уняття світу, яке приписують мені, – «анімальське», що викликає самі низькі інстинкти. Не знаю, але ні одного з тих «низьких інстинктів» людей, що дивляться на світ не крізь рожеві шкла Тартюфів, не проміняю на «високі» інстинк-

[13] Görres. Wider Napoleon für das deutsche Volk.
[14] Le Bon. La Revolution Française. – Ч. II. – Розд. II. – Кн. 3, § 2.

ти моральних словоблудів. Чи Нельсон, який казав своїм морякам шанувати короля і ненавидіти французів, як чортів, давав себе провадити низьким інстинктам? В однім французькім тижневику читаємо про збори Jeunesse Patriotes[15], про промову Анріо, що зневажав бурбонський палац (Палату Послів), про те, як збори рушають походом на гріб незнаного вояка, як «розлягається Марсельєза, ся бунтівнича і мстива (séditieuse, vengeresse) пісня»... Чи низькі почування вели сих людей? Коли Ґерес проголошує, що «без почування ненависти і любови» нема ні великих народів, ні людей, коли з докором протиставляє тим почуванням «німецьку холоднокровну байдужість»,чи він проповідує «анімальські інстинкти», «дике бузувірство»? Коли Демостен у третій промові проти македонського короля кличе атенців «серцем і розумом ненавидіти тих, які серед них промовляють на користь Пилипа», то він збуджує «зоологічні» нахили?

Як нагадує страх наших баб-плакальниць перед тим «зоологізмом», наших бабусь, що хрестилися, коли чули про соціялізм, або прабабусь, що затикали вуха, коли чули про Вольтера!

Ні, нічого в тих нахилах низького не було. Низьке було би коли б, напр[иклад], ті люди цинічно зневажали те, чому кадили вчора, коли б з нікчемних мотивів змінили віру, або коли б писали на когось доноси. Се було би низьке, хоч би на словах і проповідували «високі ідеали» і «гуманні кличі». «Низьким був Ісократ, який величав Пилипа, як Крушельницький Сталіна – «новим Агамемноном, що мав під своїм скиптром злучити всі народи Греції в добробуті, під тінею меча»; який лаяв «заздрісників потужного монарха, що роблять його підозрілим» серед атенців.

Ні, в Демостені не було нічого низького. Не було нічого низького ні в Ґереса, ні в Фіхте, в нікого з тих, що зривали маски з облудних фраз; що, як Мусоліні, здирав маску «з білих, червоних і чорних шахраїв» із гуманними словами на устах, що навчав не давати себе дурити «облудній зовнішності», лише дивитися на світ «уважно і з недовір'ям», так як се роблять мешканці пралісу.

У Кіплінґа є чудова байка: «Вулик процвітає, доки бджоли працюють, шанують право. Але він гине, коли молоді бджілки починають прислухатися до балачок трутнів – про «любов», про «піклування товаришками праці» і про инші «високі, гуманні ідеали». Право вулика (теж право пралісу!) каже, що треба будувати воскові комірки, щоби перешкодити метеликові-мертвоголовці ввійти всередину. Але, перейняті гуманними ідеалами, молоді бджілки глузують собі з того:

– Пусте те все! – каже якась бджілка. – Передусім щодо мене, то я ніколи не чула про метелика-мертвоголовку, щоби він входив до вулика. Метелики сього не роблять. Майте довір'я до метелика, а він матиме довір'я до вас! Будування комірок із воску – означає брак того довір'я. Наша сіренька посестра слушно говорить – думають бджілки.

– Зовсім правильно – каже трутень. – Будувати воскові комірки – чиста провокація. До того приходить витрата вощини, потрібної нам до вищих і більш практичних цілей. Якщо б мені вдалося вщепити у ваші серця дрібку толеранції, дрібку природної доброти супроти тих любих метеликів, що ви їх звете мертвоголовками, тоді знав би я, що не надурно прожив свій вік.

– Вулик, що допускає в себе такі балачки, згорить одного дня з рук пасічника, а його бджоли погинуть, – пише Моруа, – а народи, що переймуть поступування вулика, терпітимуть тяжку кару з руки Бога Війни» (*«Вістник»,* кн. V, 1935).

Якраз те, і нічого іншого, мав на думці і Демостен, коли говорив про «оборонну зброю, спасенну і корисну всім, особливо свобідним народам проти тиранів», зброю,

[15] «Молоді патріоти» (франц.)

якою є «недовір'я»: «Поки її маєте, не станеться вам нічого злого» (шкода, що наші соціялісти читали Лєніна, замість Демостена). Правда, він казав, що природа дала ту зброю «мудрим людям», тому від неї, мабуть, відхрещується Є.Онацький і Зенон Пеленський.

Те саме, що атенський трибун, підносить майже двадцять три віки пізніше французький трибун (у *«Illustration»,* 29.VII.1933): «Чи вільно нам, – питає, – вихваляти ідею міжнародного братерства, коли наш німецький сусід мобілізує дух відплати, громадить сили, які намагаються знищити нас?»

І якраз се братерство супроти братнього російського народу голосили і соціялісти наші, і гетьманці, і ліберали, п'ятнуючи ім'ям заскорузлого шовінізму ставлення Демостена і французів. Хто є бузувір – чи той француз, чи наші Тартюфи, чи оборонці теорії пралісу, чи Аркадії – не знаю. Але знаю, кого скоріше можна назвати туманом.

Ні, не злі інстинкти будили ті люди; вони будили тверезу думку, спасенний скептицизм, бажання бути готовими морально, потребу здирати облудні маски з дійсности і уявляти її такою, якою вона є, і пам'ятати, що довкола не Аркадія. Ніщо иншого не говорив і я, цілий час висміюючи «дрібку толеранції» і «природної доброти» трутнів. Тому м.и. і п. Іванейко повинен зрозуміти, що говорив я про речі, значно ширші і глибші, аніж заголовок, який я їм дав у книзі, виданій у 1926 році. Тому і барани з байки повинні тямити, що те, що говорю, – се не моя вигадка, не щось нечуване і невидане. Се старі закони, що правлять світом, і не надзвичайна мудрість говорить із тих, що сі закони «відкривають», а надзвичайна глупота з тих, що замикають на них очі. На Заході ті закони давно відкриті.

Кілька бесервісерів із Галичини закидають мені фальшиву інтерпретацію ідей Заходу. Вони прагнули би той Захід підстригти до рівня ідей «Руської Трійці» з-перед сто літ. У полеміку з того приводу не потребую з ними вдаватися. Ідеї, ширені «Вістником» і його книгозбірнею, знаходили свій вираз або в моїх статтях у чужій пресі, або в прихильних відгуках, рецензіях («Universalita Fascista», «Revue Hebdomadaire», «II Messaggero», «Kölnische Volkszeitung»). І ніде в тій чужій, европейській пресі мої ідеї не вважалися за щось дивоглядне, лише за щось своє. А поки так є, можу не перейматися нападами скаженини галицько-лодомерійських словоблудів.

Що криється за мудрістю тих словоблудів із їхньою «дрібкою толеранції»? Може, хоч дрібка розуму? Ні, лише сліпота, але та найгірша – добровільна сліпота зі страху, сліпота струся, що в пісок зариває дурну голову.

Не в тім справа, як каже один із них, що ми вірили в право, людство, поступ і справедливість, що не вміли протиставити комуністичній фанатичній вірі таку ж свою «бузувірську». Се «лицар» зі «Шляху Нації», другий – із «Нашого Шляху» (Є.Онацький) каже, що «не треба картати Грушевського за завелике довір'я до обіцянок большевиків»... Бо віра у «високі благородні гасла» – така шляхетна, така успокоююча, присипляюча, повна такого туману, такого милого для туманів – нащо там викликати якісь закони вулика чи джунглів? Пощо бачити світ у чорних або «кривавих» барвах? Якраз про сих сплячих «лицарів» із вразливою і ніжною душею писав Фіхте: «Вони не бажають собі, щоб переривали їхній солодкий сон, і тому щільно стулюють очі перед майбутнім. Але через те, що иншим, які не стулюють очей, се не перешкоджає бачити того, що зближається, і через те, що тих зрячих може скортіти заговорити і назвати по імені те, що вони бачать, – то сліпим здається, що найпевніший засіб проти зрячих – заборонити їм говорити і називати... Так ніби, коли хто чогось не бачить, то воно й існувати перестане... Так блукає сновида над краєм пропасти... Так струсь замикає очі перед ловцем, що зближається до нього, думаючи, що небезпека, якої він не бачить, не

існує»[16]. Ось що криється за моралізаторським вереском отих крикливиць, які ховають голову в пісок, щоби не бачити законів світу, що заколисують себе гарними снами про «поступ і справедливість», снами, з яких декого не обудили навіть громи большевицької революції...

Цікаво, що ті струсі найменше говорять про свій колектив, а більше про *«загальну справедливість»*, про *«праведніший лад на світі»,* про *«слушний лад на землі»*. Їх обходить передусім світ, ціла планета, який-небудь космополітизм. Хто виступав проти нього, той «бузувір» і «вузький шовініст». Правдивим їхнім ім'ям називає тих широкосердних кретинів Ернст Моріц Арндт. «Сей космополітизм, – пише він, – який нам захвалюють, не від Бога, лише від тиранів і деспотів, що всі народи і країни землі хочуть обернути в купу руїн, сміття або в купу невільників», як обернула в таку купу Москва народи СССР власне тими, милими нашим струсям космополітичними кличами. «Хто проповідує такий космополітизм, хто вірить його взнеслим загальнолюдським кличам», той є «старомодний дурень» (abgelegter Dummkopf), на думку Арндта[17]. Уважаю, що Арндт назвав їх єдиним ім'ям, яке вказує на той «психічний комплекс», що криється за їхніми мудрощами...

Ще енергійніше висловлюється про сю породу людців Освальд Шпенґлер. Він каже, що оті фрази про гуманність, світовий мир, і братерство всіх людей – се вияв втоми, се втеча від боротьби за існування, се туга за нірваною... Сих людей, які призначені своєю вдачею бути погноєм сильніших, він називає ім'ям, яким прозивають потульного й збайдужілого до всього єгипетського селюха, – *фелахами*. І каже, що різні «горожани світу» і мрійники про «світовий мир» і «приязнь між народами» – се духові провідники фелахства, якому залежить лише на втечі від життя[18].

Се ті, які проклинають взагалі саму природу, в якій нема ідилії; се ті, якими повна наша література і публіцистика, які хочуть «обняти всіх людей», які мають «незлобне серце», які мріють про часи, коли «не буде ворога, а будуть всі братами», які ненавидять світ «вовків», «звіриний світ», де нема «гармонії і супокою», потрібних для їхнього хворого серця і хворого мозку.

Тепер ми вже знаємо, з ким маємо діло. А коли схочемо шукати прикладів, скільки ж то яскравих облич могли би пересунутися перед нами!

Ось Сергій Єфремов, який виступав в обороні бідного переслідуваного жидівства за царату, в ім'я загальнолюдської справедливости, проти канібальства і диких інстинктів, щоби діждатися кривавої лазні для свого народу з руки Троцького, Літвінова, Зінов'єва...

Ось Володимир Винниченко, який теж служив «високим шляхетним ідеалам», який у розгарі революції закликав, «що тепер не треба роздувати свій гнів, не треба кидати нашого спільника – російську демократію, не треба дуже насідати на нього», навпаки – мати до неї довір'я, щоби на власній шкірі відчути гнів тої демократії. Хоч як її запевняв, що він її води не каламутив...

Який він був певний перемоги! Бо ми ж «мали за собою справедливість, правду, совість, цілу купу гуманітарних ідей, виводів науки, здорового розуму»... Щоби переконатися, що розум історії не був по його стороні, лише по стороні тих, які дурили його «гуманітарними ідеями», самі вірячи лише в суворе право пралісу...

Як служив вселюдським ідеалам бувший голова Центральної Ради Михайло Грушевський, який радив, хоч би «як не вилазило боком Україні панування большевиз-

[16] Fichte. Machiavellis Politik, Beschluss.
[17] Ernst Moritz Arndt**.** Der Rhein.
[18] Spengler O. Untergang des Abendlandes. – I, 498 і II, 223.

му», його приймати, «шануючи загальнолюдську вагу» комуністичної ідеї. І все на те, щоби здитиніти в залізних обіймах Торквемад «загальнолюдської ідеї».... Ще тяжче переплатили сю свою віру М.Хвильовий, Д.Фальківський, О.Влизько та инші Червоні Шапочки, яких, мов грибів у лісі, повно на Україні.

Ось бувший редактор київської «Трибуни», який таку вагу надавав «добрим почуттям», який так вірив у спільні ідеали вселюдської справедливости, що лучать українську і російську демократії, який всякій «національній виключності» радив «протиставити ідею справедливости, ідею загальнолюдських ідеалів і етичних норм, які цілком слушно Драгоманов ставив вище всіх національних претензій поодиноких народів»... Чи велике враження зробив він своєю проповіддю на «братерську російську демократію»? Вона завше волітиме Панейків.

Ось київська «*Нова Рада»* часів української державности, що так вірила в ідею «братнього співжиття народів у вільній федерації»... Що сталося з тою федерацією і що сталося з її пророком – *«Новою Радою»?* В Києві виходять часописи, є й «ради», є й «федерація» і «братня співпраця», лише трохи инша, аніж думала *«Нова Рада».*

Жорстоко заплатили вони за свою легковірність, жорстоко відпокутували вони і народ, що йшов за ними, своє невміння протиставити чортові рівновартну «джунглівську» ментальність. Але як можна се туподумство виставляти як тверезість осуду? Як можна сю сліпоту хвалити як «свідому, логічно ділаючу політичну волю», коли там нема ані свідомости, ані логіки, ані розуму, ані волі, лише безприкладний хаос, безпорадність і тупість думки?

Який хаос панує в мозках тих прихильників розуму, яка саламаха, щоби в тім переконатися, вистане хопити перше ліпше число їхнього органу. В одній статті – напади на противників розуму, на прихильників «хотіння», «ірраціоналізму», «інстинктів», а тут же – лише в иншім місці того самого числа – прочитаєте, напр[иклад], статтю Онкена про те саме «хотіння», про «геніяльний інстинкт», про «ірраціональні сили» і про «диктатуру», яку деінде поборюється... (*«Шлях Нації»,* ч. VIII, 1935 р.). Дійсно, треба міцно вірити в успішність оглуплюючої роботи свого часопису, щоби давати до стравлення нещасним читачам подібні нісенітниці.

Не раз прості вислови наївних людей криють у собі глибокий соціологічний сенс. І так Винниченко, заносячи один зі своїх жалів до Сталіна, просить пояснити, як можлива така суперечність між гарними «загальнолюдськими» ідеалами й фразами большевицьких «баронів» і їхньою практикою? Здавалося б, хто вірить у загальну справедливість, то від неї і повинен шукати рішення. Але він навпаки – просить на всі його запитання «авторитетної відповіді від центру», себто від тих самих большевиків, на яких скаржиться... Вовка просять пояснити, як має виглядати «загальна справедливість» у приміненні до баранів. Так кінчать усі прихильники загальнолюдських кличів і «праведнішого ладу на світі»... Кінчать тим, що «авторитетної» інтерпретації, в чім полягав той справедливіший лад, просять саме від тих, які тими фразами послугувалися, щоби збити їх із ніг. Із мрійників про «найкращий лад на світі» виходять стовідсоткові сервілісти.

Кампанія, яка ведеться проти мене на сторінках нефортунного «теоретичного» органу УНДА, – не перша в тім роді. Ліберальні, соціялістичні, клерикальні, большевицькі словоблуди – всі хорували на мораліну, всі обурювалися на мій «шовінізм», всі воліли глядіти на світ крізь ніжнорожеві шкла або встромити голову в пісок і вірити. Всі казилися на «бузувірів», що тягли їх за хвіст, що виривали їхню голову з піску. І який був кінець тих «лицарів»? Ворогували з моїм вузьким «шовінізмом» Шаповал, соціял-демократи, радикали, щоби знайти широкі «вселюдські ідеали» в російських

соціялістів або в II Інтернаціоналі, що прислухається до Сталіна, а їм диктує, як має виглядати їхній ідеал... Обурювався на мій шовінізм В.Винниченко, представляючи мене ще перед війною напів вар'ятом. Чим скінчив він зі своїми «загальнолюдськими» ідеями? Обурювався на мою пропаганду недовір'я в спорі з Росією Василь Панейко, довірена особа УНДО і *«Діла»,* на мій погляд на світ, як на джунглі. Теж як і Винниченко, протиставляючи мені різні загальнолюдські та инші шляхетні ідеали, щоб через ті «ідеали» скінчити ренегатством. Ті ж всесвітянські загальнолюдські ідеали протиставляли моїм канібальським ідеям Федь Федорців, редактор «Діла» і *«Нових Шляхів»,* і Антін Крушельницький. Куди завела тих усіх драгоманівців їхня адорація гуманности і однакової для всіх правди? Чи панове Макарушки, Целевичі і Пеленські заздрять їм їхніх лаврових вінців?

Не один із них уявляв себе Валенродом – то в большевиків, то в росіян взагалі, то неповоротне «об'єднання» хотів навернути на свою ліпшу віру. Але все з того виходило, що инше. Дуже дотепно про таких «валенродів» писала недавно «Myśł Narodowa» (ч. *44* м. р.).

Був войовник, який собі сказав:

– Дам найбільший доказ відваги і, замість тут, в окопах, надармо сидіти, скажу противникові правду ввічі!

– Та ж вони тебе спершу застрілять!

– Не застрілять, бо річ ясна, щоби виконати свій замір, вивішу білу хустку і перейду на їхній бік. Там виложу їм правду... Переконаю, що зле виконують свою ідею…

І пішов, і вибалакався, пригортали його і переконали, що добре виконують свою ідею. Тим охотніше там лишився...

Шляхівські вундеркінди особливо чуються діткнутими, що я в некориснім світлі представив тих «валенродів», що мій останній відчит «ілюстрував прикладами з годівлі свиней». Передусім не я, а той англієць, якого цитував (шляхетні «лицарі» для вигіднішої «полеміки» се промовчали). Що ж, я їх по імени не називав, а коли деякі слухачі в тім образі пізнали себе, тим гірше для них.

А крім тої люти, що вони можуть протиставити моїй «філософії», яка, повторяюю, не є моїм винаходом? Бесервісерське критиканство, повний брак творчої ідеї, безсилу злобу безплідної думки? Чи того вистане? Або може власну «теорію»? Але яку – ту з колишнього *«Укр[аїнського] Голосу»,* чи ту з *«Перемоги»,* чи ту зі *«Шляху Нації»,* – між якими вони плуталися, мов замотеличена вівця? Чи може ординарні доноси, спроби підсунути людині, що до тої групи не належала, писання групи («декалоги»!), до якої сам автор «Двох націоналізмів» належав і за якої писання хоче «по-лицарськи» зіпхнути відповідальність на кого иншого, гукаючи з браку аргументів «під ключ!» – як се все можна читати в ч. VIII (с. 40 і 42) їх нібито «теоретичного» органу? Невже вони думають, що такими низькими засобами, які свідчать про повний занепад всякої етики, накинуть себе громадській думці? Невже уявляють собі, що громадська думка аж так зтуманіла, що услухає таких сміху вартих «ідеологів»? Що хтось, хто шанує себе, ушанує їх?

Часи, в яких живемо, занадто насичені тою «філософією», яку наші фарисеї поборюють як мій винахід. Сі часи ворожать ліквідацію баранів із байки. Не поможе їм ні їхня «полеміка», від якої з огидою відвернеться громадянство, ні їхні «теорії», бо теорій не творять духові імпотенти. Ні напади шалу.

Життя вже переходить над ними до денного порядку. До історії ж вони перейдуть, як їхні попередники часів Арндта – як abgelegter Dummkopfe[19].

[19] старомодний дурень (нім.)

ВОНИ І МИ

Слово, проти якого найбільше бунтується частина нашої анархістичної інтелігенції, є словоформа.

Звідси ненависть до доктрини, бороненої мною. Бо перша її мета – убрати в стислу, означену, яскраво відграничену форму зміст національної ідеї.

Розливна, драглиста, «широка» натура моїх противників погодиться з усім, лише не з дисципліною думки, не з відмежуванням, не з окресленістю.

Одні кажуть: «Нащо нищити авторитети? Чи ж Драгоманов не був національним пророком «на свій час»? Чи не говорив такі гарні й чулі слова, що Україна «має жити по своїй волі»? Нащо нищити пам'ять Грушевського? Хіба ж він не служив величній ідеї соціялізму? Хіба обидва не проповідували братерство народів? Нащо виступати проти большевизму? Донцов виступав проти нього, і «ми не беремо йому се за зле», ми, великодушні, вчорашні, а може й нинішні закаптурені комуністи. Але чи сі виступи були потрібні? Чи «мова фактів, якою заговорила до нас большевицька Московія Сталіна і його опричників, не зробила і не мусила зробити свого»? (Левинський В. Ідеолог фашизму // *Громадський Голос.* – ЧЧ. 11-14). Не мусила відкрити очі засліпленим, особливо коли вже перестали виходити *«Нові Шляхи»?* Не треба було кричати. Треба було заждати!»

Другі кажуть: «Нащо нищити впливи московської літератури? «В російській літературі не всі письменники хворі», а зрештою, «в кожнім народі є здорові чинники і нездорові»… Нащо займати якесь виразне становище? Нащо гостро проти чогось виступати, хіба можна знати, хто і що буде завтра горою? Стереженого Бог стереже! «Коли Донцов мав вплив на знівечення в нас німбу російської літератури, то ще треба добре надуматися, чи в тім більше пожитку чи більше шкоди». Бо «коли зогидити нашій молоді ще й російську літературу, тоді зірветься одинока нитка, яка нашу провідну верству може в'язати з широким світом»… (*«Нова Зоря»,* Ч. 24). А тому хай живуть Зощенки і Ренікови, якими *«Нова Зоря»* засмічує від ряду літ мозки нашої «провідної верстви», щоби не зірвалася «одинока нитка», що лучить її з «широким світом» брукової російської літератури! На мові, яку неукам найлегше перекладати на рідну мову…».

Треті кажуть: «Нащо нівечити впливи старшої генерації? Нащо відгороджувати себе від неї? Чи се не така сама нісенітниця, як відгороджувати себе від російської літератури, від авторитетів? Що з того, що у Франції, Італії, Росії, Польщі, Німеччині проблема поколінь – найпалючіша й найгрізніша проблема дня, – в нас инакше! В нас «се не проблема, а дурійка ворожнечі й пайдократії, роздута такими виховниками, як Д.Донцов і його учні». Є вона «загрозливою недугою», яка «веде до цілковитого розвалу нашого громадського життя». Адже ж молоді «мусять мати приклади з минулого! І що значить сіяти вічні нарікання, що старше покоління не залишило для молоді нічого?» (Карманський П. Два покоління // *Діло*. – 12.IV.). Се ж неправда. Люди старшого покоління, хоч перебували «в темній неволі», проте:

...в ліності не спали.
Цвіли тихонько, як фіялки в полі,
Красу і вонь потомству ховали.

Як писав ще Антін Могильницький. Пощо ж замикати очі на ту «красу» і затикати носа на ту «вонь»?»

Четверті кажуть: «Нащо ненависть, чому не любов? Головне справедливість і любляче серце. «Всякий злак на пользу Україні». Динамізм добрий проти вороженьків, не проти «своїх». Що се за «наша доба», «наші»? Се слово «наші» – се знак віддільности, безоглядного протиставлення себе иншим «нашим». Нехай у десниці вашій буде меч на зло, але лівиця та, що від серця, повинна благословляти ціле українське органічне життя. Не гуртківство, не роздор, а згода в сімействі повинна запанувати, як говорив недавно в своїм відчиті у варшавськім *«Прометеї»,* зверненім з критикою «доктрини Донцова», д-р Юрій Липа. Та ж переходимо такі жахливі часи, «а проте Донцов уважає і тепер, у сі тяжкі часи національної катастрофи і лихоліття для українського народу, своєю ціллю вносити роздор у рідну хату», як бідкається *«Громадський Голос».*

Світ може здригатися від великих протиставлень, се хохла нічого не обходить. Він не хоче вибирати. Не зносить сталого напруження. Не зносить тривалого противенства. Не хоче відмежування. Коли він протестує проти «доктрини Донцова», то не в ім'я иншої форми, а в ім'я безформности. Не іконоборець він, щоби здвигнути нові вівтарі. Він – «вільний дух», що хоче молитися де-небудь і кому-небудь. Має чуле серце, пригортає до нього всіх. Чуле серце Квітки-Основ'яненка, Манілова з «Мертвих душ», чуле серце передреволюційного хохла і передвоєнного рутенця з його гимном:

Разом руки си подаймо
І, як браття, ся любім.

Йому моторошно й несамовито вп'ялити зір у тривожну далечінь із рукою, що «стискає невидиму зброю». Для того так розкоханий в ідеології В.Липинського – сеї квінтесенції помадкової розчулености і сахаринової любови до України і до її Держави (конче з великої букви, але в «європейськім сході») – до рідної мови, до порожнього фразерства, в'язкого і липкого, мов повидло, і такого ж безформного. Ідеологію Липинського визнають гетьманці, визнають «переможці», «творчі націоналісти», визнають *«Українські Вісті»* (Ч. 85), які «мусять черпати з творів Липинського», визнають католики. Там стільки любови і до друзів, і до ворогів, так мало огидної нашому вразливому серцю ненависти, так мало «віддільности» і «протиставлення себе иншим», і взагалі – чому б то не було, що мусила нею захопитися перечулена, звикла до спокою, ворожа всякій проблематиці душа сентиментального малоросіянина.

Сентиментальність перечулених земляків не знає меж. Вони пишуть листи до «любезних земляків» (Г.Квітка), «братів хліборобів» (В.Липинський), «любезних братій» (А. Могильницький), «дорогих товаришів» (В.Винниченко), повні християнської покори (*«Нова Зоря»*) і люблячого серця. Що найважливіше, коли зачинається полеміка з противником, відразу виступають назверх не тільки сі високі прикмети їхнього великого серця, але й їхня надзвичайна інтелігентність, витонченість і вишуканість у доборі полемічної зброї.

Коли такий «любезний земляк» захоче довести, що ваша теорія не має стійности, то пригадає, що ви «розійшлися зі своєю жінкою і покинули свою католицьку церкву» (*«Нова Зоря»,* 29. III)…

Другий, що ви «зрадили своїх хазяйновитих і заможних батьків, ставши соціялістом». Коли ви брали участь в українськім визвольнім русі за царату і втекли з тюрми за кордон, «любезний земляк» напише, що ви опинилися за кордоном «невідомо з

яких причин». Коли ж мали нещастя вродитися на Херсонщині чи в Таврії, то ви взагалі не українець, а москаль, бо «родилися в краю, який москалі називають Новоросією». А коли й се не поможе, то обізве вас такий лицарський «любезний земляк» просто «гадом» і «хамом» (В. Липинський).

Третій доведе, як два на два – чотири, що з вас кепський українець, бо от, мовляв, він знав вашого брата, і той навіть говорити по-українськи не міг (В.Левинський в «*Громад[ському] голосі»,* Ч. 12). Що один Нарутович і один Пілсудський були литовцями, що в не одній галицькій родині є брати, що належать до різних націй, се «любезний земляк» сам знає. Але над тим не думає, як і не думає над тим, чи не були оті Затонські, Лапчинські, Григоріїви москалями? Йому вони були українцями, тут він сумніву не мав і не має, бо се були хлібодавці редактора *«Нових Шляхів»*, в яких той «любезний земляк» писав. Тому ви лишитеся для нього москалем, а консули СССР – українцями, бо таких аргументів, як останні, ви не маєте, щоби переконати «любезного земляка» в своїй українськості…

Четвертий «брат во Христі» і «любезний земляк» на доказ, що ваші теорії нестійні, назве вас «степовим волокитою», «черваком-медведюхом» або «хворим мародером» (О.Назарук «Націоналізм Донцова»). А коли і се не поможе, побожно зложивши руки на переповнених любов'ю до ближнього грудях, моргне оком куди треба і запитає: «Чого сього «степового волокиту», з яким не можемо дати ради чесною полемікою, чого його, на втіху нам, не замкнуть? Де ж справедливість на світі?» (*«Нова Зоря»,* Ч. 24).

Як бачимо сердечна чутливість «любезних земляків» йде в парі з їхньою глибокою інтелігентністю. Полемізувати з ними не було б нічого легшого, коли б наслідувати їхній незрівняний стиль і «вшкварити» їм відповідь у дусі відповіді запорожців султанові. Але така «дискусія» була б для мене така ж прикра, як дискусія з п'яною сидухою на ринку. Зрештою, мені не про се йде. Мені йде про инше. Лишаю «любезних земляків» в їхній ковбані. На сім місці хочу не для них, а для читачів вияснити абсурдальність тих нападів.

Хочу вияснити, чим різнимося ми, згуртовані в сім журналі, від них, від тої «компактної більшости», від тої «капусти головатої», як її прозвав своїм анархістичним і нечемним стилем Шевченко, від тої більшости, з якою боремося ми. Хочу збити ті яскраві демагогічні «докази», якими, рахуючи на глупоту своєї авдиторії, хочуть вони захитати смертельною для них ідеологією.

По-перше, «Громадський Голос» пише, що ««доктрина Донцова» однобока, сліпа і глуха на все те, що безпосередньо довкола нас діється». Питається: чому вона, мовляв, є «фобна» лиш на один бік, а на другий – «фільська»? «Любезний земляк» і сам знає, що допускається нікчемної демагогії, що підносить провокаторське питання. «Любезний земляк», а з ним і инші числять на певну виграну: не відповість противник зі страху на їхній «закид», ну то значить визнає, що вони мають рацію щодо його «фільства». Заперечить закидові – дасть матеріял для ще настирливішого прокураторського запиту *«Нової Зорі»* (гляди уступ вище). Хоч верть круть, хоч круть верть – у черепочку смерть!

Але «любі брати» помиляються. Шах-мату не буде. Ані не промовчу я про їхні демагогічні закиди, зроблені, без сумніву, mala fide[1], ані не впаду в їхню демагогічну пастку і не дам їм аргументів до нових доносів. Лише здемаскую перед читачами *«Вістника»* їхню злу віру, оту цілу нікчемність їхньої «аргументації». Бо справді треба бути нікчемним, щоби закидати мені те, що вони закидають. Бо вони ж пре-

[1] погана віра (лат.)

красно самі знають, що я писав у виданій у 1916 р. у Берліні під моїм власним ім'ям книзі «Grosspolen und die Zentralmachte»[2]. Прекрасно знають зміст «Заграви». Прекрасно знають зміст статті «Чи Захід» із «Вістника», і як на неї реагували «Zet», «Gazeta Poranna». Знають характеристику моєї ідеології, яку дала «Gazeta Lwowska» в липні 1923 р., знають, як реагували львівські «Kurjer Lwowski» і «Gazeta Poranna» на доноси на мене «любезних земляків». Знають, як оцінював мою ідеологію «Bunt Młodych» в статті «Київські роковини» (5.V.1934) і т[ак] д[алі].

Усі наші «лицарі» знають се прекрасно, а коли удають, що не знають, то кермує ними моральне нехлюйство. Ледве чи можуть вони числити й на глупоту своїх читачів, які мусять же знати, хто робить мені закиди у «фільстві»! Редактор християнської *«Нової Зорі»,* якому лаврові вінці УНДО не дають слати. Новошляхівський підкидок у *«Громад[ському] Голосі»,* для якого, як для соціялістичного часопису, є аксіомою спільна акція з ППС! Уся та невеличка, але чесна компанія, що кожному з неї на двадцять кроків від їхніх писань пізнати їхні «щирі заміри», як пізнається на двадцять кроків по звабливій усмішці вуличну красуню, що є так terriblement facile[3] для всякого, хто прагне до неї «чесного зближення», отся кампанія думає, що може кого-будь збити з пантелику? Яке то бездонно наївне і глупе!

Другий закид, що моя доктрина не є властиво самостійницька; вона в найліпшім випадку – лише сепаратистична. Мовляв, проголосив Донцов у 1913 р. сепаратизм від Росії, а що з тою від Росії відсепарованою Україною робити не сказав… Так пише мудрий *«Громадський Голос»* пером мудрого новошляхівця В.Левинського. Так, гасло сепаратизму в 1913 році я висунув свідомо. Бо уважав його ширшим від самостійности. Бо прочував той балаган, який пізніше політичні дурисвіти робитимуть із кличем самостійности. Бо в сепаратизмі відділеної від Росії України більше самостійности, аніж в «самостійності» невідділеної від Росії України. Скільки ж то моїх противників писали і проповідували потім Самостійну Україну (з великих букв), рівночасно залишаючи її в складі «Сходу Европи» (В.Липинський), «Ліги держав Східної Европи» (соціялістично-революційні товариші *«Громад[ського] Голосу»* з Шаповалом), «З'єдинених держав Східної Европи» (Панейко) або в инших комбінаціях, почерпнутих в ідеях XVI віку… Зрештою, «самостійною ж» є і УССР! У «любезних земляків» із чулим серцем фраза – понад усе, суть – ніщо. Всякий, хто на кожній сторінці свого твору пише про самостійну українську державу, про любов до неї та ин., в очах умового плебея буде самостійником. Той же, хто пише про се з малої букви і не на кожній сторінці, а вживає ще й до того не таке популярне окреслення, як сепаратизм, буде підозрілий. Ідея сепаратизму – се суттєва ознака дійсної незалежности. Бо і чиєю ж провінцією могла стати сорокамільйонна Україна по сепарації від Росії?! Якоїсь сусідньої держави, з яких кожна не дорівнює їй числом населення? Висуваючи в 1913 р. гасло сепаратизму, я власне хотів вогнистою чертою відгородитися від тих баламутів, які пізніше надуживали самостійність у демагогічних цілях, мислячи самостійну Наддніпрянщину як провінцію більшого цілого. Ідея сепаратизму такої демагогії не допускає.

Се нарешті зрозуміла і навіть соціялістична *«Трудова Україна»* (Ч. 8-9-10, 1935), так зближена до теперішнього органу В.Левинського. В статті на с. 10 читаємо там: «На нашу коротку замітку в ч. 4-5 про Троцького як оборонця самостійности Радянської України, яку то самостійність троцькісти заманіфестували кличем: «Хай живе радянська Україна, невідривна частина СРСР», відповіли «Робітничі вісті» в

[2] «Велика Польща і головна сила» (нім.)

[3] легкий жах (франц.)

ч. 1 довшим крутійством… «Робіт[ничі] Вісті» питають: «...Так чому, як незалежна держава, то обов'язково має бути відривною?»

Тому відповідаємо: бо як буде «невідривною», не буде ніколи незалежною!.. Принцип «невідривности» виключає принцип «незалежности-самостійности» і навідворіт. Хто говорить инакше, той крутить.

Хай прочитає се п. В.Левинський зі свого братнього органу і зрозуміє, що «коли він говорить инакше, то крутить». Крутійство, яке в устах бувшого співробітника А.Крушельницького – цілком зрозуміле, але яке тим менше лишається крутійством.

Але дурисвітам із *«Громадського Голосу»* того мало. Вони мають ще *третій закид*. Вони відкрили страшну таємницю мого життя, що я був... соціялістом, та ще й інтернаціоналістом! Що моя ідеологія, отже, змінна – нині одна, завтра друга. і що найгірше, що був інтернаціоналістом ще недавно. Співробітник комуністів В.Левинський 1936 року Божого цитує мої соціялістичні статті зі львівської *«Праці»* з... 1909 року! І пише: «Треба тільки добре вдуматися в ті кличі, які голосив ще недавно Донцов...» Ще недавно! Тільки двадцять сім літ тому! Чому б Левинському не зацитувати щось свіжіше? Свіжіше не цитує. Він підкреслює, що йому потрібно. Що невигідно – промовчить. Ховав те, що є. Витягав на світло те, чого нема. Як цирковий фокусник, що витягав у вас із черевика портмонетку, яку щойно сунув собі до кишені. А де треба затушувати, затушує: «Після свого виступу в липні 1913 р. на Всеукраїнськім студентськім з'їзді у Львові Донцов знайшовся поза партією», – пише Левинський. Як делікатно сказано: «Знайшовся поза партією»! Чого ж він знайшовся поза партією? Тому, що редактор соц[іял]-дем[ократичного] київського *«Дзвону»* Володимир Левинський на жадання видавця *«Дзвону»* Левка Юркевича-Рибалки **усунув Донцова з числа співробітників того місячника за… націоналізм,** за сепаратистичний виступ на львівськім з'їзді! Тепер той самий Левинський, який у 1913 році усував Донцова з київського *«Дзвону»* за націоналізм, дорікає йому, що був… **інтернаціоналістом!**

На мене обурювалася наша «компактна більшість» за те, що якось назвав її полемістів по-німецьки «Gesindel» (галайстра). Питаю читачів: може знають вони ліпшу назву на окреслення сих «полемістів»?

Бути інтернаціоналістом і перестати ним бути не така страшна річ. І більші за мене (творець фашизму) перейшли таку еволюцію. Не страшна річ переходити її, ще в 1913 р. пізнати отруйність соціялістичної ідеології і відійти від неї. Відійти не до табору більшости, відійти, щоб свою доктрину голосити одинцем – і проти соціялістів, і проти «компактної більшости». Але як сміють вчорашні прислужники Сталіна з *«Нових Шляхів»* рівняти сю еволюцію з кон'юнктуральними скоками різних перекинчиків, які були новошляхівцями, поки їх потребував А.Крушельницький, і перестали ними бути, коли Крушельницький перестав їх потребувати або коли замкнувся його журнал? Як сміють ту еволюцію рівняти до скоків такого п. Матчака, який, будучи загравістом, ще в 2 числі *«Заграви»* 1923 р. у статті, підписаній – (-ак), немилосердно кпив із радикальної партії за «безкритичність» її програми і «вузьке доктринерство», щоби кілька днів по тім до тої партії вступити!

Так виглядають закиди «любезних земляків» про моє «фільство», мій «інтернаціоналізм», мій «лишесепаратизм» і про «змінність» голошених мною думок.

Але є ще один закид – найстрашніший, бо слушний. Що доктрина, яку бороню, негативна. Так, вона «негативна», лише в її негації більше позитивного, аніж у «позитивнім» моїх опонентів. Так само, як у моїм «сепаратизмі» було більше позитивного, аніж в їхній «самостійності».

«Негація», з якою виступаю тепер, є та сама, з якою виступив тоді, коли ледве зачав писати в нашій пресі. Під тим оглядом я цілий час говорю і пишу те саме: цілком протилежне тому, що пишуть і проповідують мої опоненти. Їхнє божище, Драгоманов, писав колись до Навроцького: «Се писав я як українець. А тепер буду говорити яко *українець і росіянин*»… І радить галичанам не виступати проти царського уряду, бо «він вас не чіпа», ні проти росіян-монархістів. А вже зовсім виходить із рівноваги на саму думку галичан виступати проти Москви взагалі як «загребущої» нації…

Ся дика філософія гермафродита («українець і росіянин») із наказом ніколи не ставити визвольну боротьбу в площину боротьби нації з нацією стала філософією моїх противників: і гетьманців, і соціялістів, і Драгоманова, і Липинського, і Грушевського, і Винниченка, і радикалів, та ин. Проти сеї філософії зачав я виступати ще в київськім *«Слові»* 1906-1908 рр. і *«Украинской Жизни»,* і в брошурах, і в «Ukrainische Rundschau», вказуючи на цілу російську суспільність, не лише на царат як на носія імперіялістичної, заборчої ідеї.

Се й допровадило до мого розриву з укр[аїнським] соціялізмом і українською демократією. Се була перша основна підстава моєї «негативної» доктрини. Була й друга, не менш важлива. На 351 сторінці сеї книжки в статті Мухіна наведені два вірші: один – народний із XVII віку; другий – Драгоманова двіста з чимсь років пізніше. Перечитайте їх і побачите цілу прірву з бездонного сервілізму, в яку звалилася під впливом Драгоманова наша політична думка, порівняно з XVII віком. Драгоманов жебрає «волі» від противника, запевняє, що Україна лише «бажає правди», яка в неї одна, вселюдська, спільна з Москвою, присягається не виповідати кріпацтва, тобто «не зломити союзу (?) з північною Руссю», з якою ми ж – «близнята по роду», яка має помогти «слабішим братам». У сім квінтесенція другої підстави філософії моїх противників, абсурдальної і шкідливої, з якою теж я полемізую віддавна. Перша: ворожнечі расової не існує, є лиш кепський царський режим, який можна замінити. Друга: немилий режим треба змінити любов'ю і шуканням протекції в сильнішого, виясняючи йому свої кривди і жалі, не боротьбою з ним. З 2-ою Росією, з 3-ою або з 4-ою. І знову се друге «вірую» моїх противників бринить і в Грушевського, і в Драгоманова, і у Винниченка, і в Липинського. М.Драгоманов говорив про «близнят по роду». В.Липинський – про братній по крові і духу народ російський, що не треба йти проти них. *«Нова Зоря»* – про те, що не треба боротися проти чужої духовости, повторюючи майже йота в йоту аргументи М.Драгоманова. В.Левинський – що не треба було виступати проти большевиків. Тільки не проти!

Ось ті дві точки, такі різні в мене і моїх опонентів, викопали ідеологічне провалля між нами. Ось у чім була істотна різниця між нами ще перед війною. Істотна різниця, яка лишилася й досі, різниця між двома, виключаючими себе, світоглядами.

«Любезні земляки», як всяка юрба, дуже поверхово дивляться на питання «зміни переконань»: був автономістом, потім аж став самостійником; був соціялістом, потім став націоналістом. Зрада! Вони навпаки – цілий час були і лишилися соціялістами, отже «вірні своїм переконанням». Дарма, що ті соціялісти з революціонерів стали прихвоснями Сталіна чи ППС, що по дорозі розгубили всяку гідність. Етикетка лишилася, і все в порядку!

Так само вони лишилися або краще стали «самостійниками», хоч із тою самостійністю, як маркитантка, лазили по всіх шатрах – Керенського, Денікіна, Лапчинського, міняючи її на «Схід Европи», СССР та инші наднаціональні концепції…

Важлива не етикетка. Важливе духове наставлення – відвертого і яскравого протиставлення свого не своєму, мобілізація збірної душі на тій засаді. Бо таке настав-

лення, така «негація» завжди приведе до позитивного, до властивої етикетки, яка відповідала би тому, що під нею криється. Навпаки, без сього наставлення, на ґрунті, зоранім драгоманівством («к всім слов'янам любови», «близнята по роду», «просить немного» та инші теревені майстра), якої етикетки собі не чіпляли б, нічого, опріч отруйного зілля сервілізму, не виросте. Драгоманівці завжди скінчать у ковбані якогось інтернаціоналу, «Сходу Европи», на ролі п'ятого колеса чужого воза. Моя «негація» гартує і робить відпорними, їхнє «позитивне» розкладає.

Се чудово розуміли чужинці. Ще перед війною з приводу одного мого виступу писала петербурзька *«Рѣчь»* (14.IV.1914), часопис найбільшої (кадетської) партії російського лібералізму: «Пан Донцов каже, що більшість українців ...покладає всі свої надії на партію народної свободи (кадетів). П[ану] Донцову се не подобається. Він волів би, щоби українці взагалі не покладали надії на ніяку імперську російську партію, лише намагалися відділитися від Росії». Але, запевняє часопис, українство тим шляхом не піде, воно вірить у Росію, а «своїм одвертим листом п. Донцов підтвердив лише одне: справедливість нашої оцінки його власного становища і ту велику відлеглість, яка відділяє український сепаратизм від пануючої течії» в українстві. А в своїх промовах бесідники кадетської партії в Думі закликали царський уряд задовольнити мінімальні домагання українців, щоби тою політикою задушити головну небезпеку для Росії – небезпеку сепаратизму.

Се чудово розуміли і большевики. Головною «болячкою» свого життя уважали вони той «вузький» український націоналізм, «таке розуміння національних інтересів, коли все те, що не відмежовує, а навпаки з'єднує українські маси з нищими національностями, вважається за національне лихо, коли найвищий прояв національних ідеалів мислиться в розмежуванні, а не в єдності, коли нема розуміння, що національні інтереси забезпечується... в масштабах цілого союзу» (*«Пролетар[ська] Правда»* (23.V.1930). Чудово зрозумів се й фарисей Я.Савченко, коли докоряв Є.Маланюкові і *«Вістникові»,* що в нього «і танки, й дреднавти, ліра і ніж, патос крови і розтлінена ненавистю психіка» (*«Пр[олетарська] Правда»*, 5. I. 1927). Большевицький фарисей думав, що московському патосові ненависти і крови українство завше протиставлятиме лише патос любови до рідної мови, «бажання правди між сестрами» і «к всім слов'янам любови» (вірш Драгоманова). А коли серед нас зродилася нова ідеологія, не посідається зі здивування і люти. В своїм запомороченні навіть радить вістниківцям – нічим новозорянські фарисеї – засвоїти «хоч маленьку частку добра і любови до добра і правди» (там же), а його приятель Ф.Таран у харківських *«Вістях»* (13. XII.1933) виводить остаточні консеквенції: «Наш обов'язок – ще міцніше скерувати большевицький вогонь проти українського націоналізму, головної нині небезпеки на Україні».

«Головної небезпеки» для Росії. Ось чому наївно-глупими виглядають на тім тлі побожні бажання *«Громад[ського] Голосу»,* що «доктрину Донцова треба різко відмежувати» від української визвольницької ідеї. Хто се відмежовування перепровадить – вчорашній співробітник Крушельницького? Вчорашний загравіст Матчак? Драгоманівці з *«Громадського Голосу»?* Маріонетки в руках Блумів і Абрамовичів з II Інтернаціоналу?

З моєю «негативною» доктриною противник не знає компромісу. З «позитивною» наукою соціялістів і драгоманівців знає. Похвали Драгоманову в ворожім таборі і «людовий фронт» – докази сьому. Тепер ясна суть моєї «негації». Треба бути проти чужої політичної доктрини большевизму (чого не розумів Левинський), і проти духового заливу чужої культури (чого не розуміє *«Нова Зоря»*), і проти «авторитетів»

(М.Грушевський, М.Драгоманов), які вчили сервілізму до чужих доктрин, і проти розрізнення «режиму» від «народу». Хто не є «проти», той ломить відпорну силу колективу, той скріплює силу, яка той колектив ломить ззовні, а устами «авторитетів» підточує зсередини. Хто є трошки «проти», але вірить у «просвітлення ума» на протилежнім бігуні, той робить із душі збірноти дриглі, желатин, глину в руках чужого майстра.

Але є й инша «негація» в моїй доктрині. Негація власної компактної більшости, тої компактної більшости, яка, за Ібсеном, «є найбільшим ворогом правди і справедливости». І ся моя негація не вчорашня. Її я бороню тепер, боронив і перед війною. Я цитував «Рєчь» з 1914 р. Уже тоді свідомо протиставляв свою доктрину доктрині офіційного українства. І саме те українство в найважливіших його відламах, ліберальнім і соціял-демократичнім, відгородилося від моєї доктрини. «Сміємо сподіватися, – писала *«Украинская Жизнь»* (1913), – що шляхом, вказаним Донцовим, українська демократія не піде». Вторуючи їй, заявляв соц[іял]-дем[ократичний] київський «Дзвін»: «На щастя, погляди Донцова не мають жодного успіху серед нашого громадянства»…

«Громадський Голос» вимахує, як надзвичайним козирем, що я виступав колись проти «всеукраїнства», будучи соціялістом! Але ж я виступаю проти нього і тепер! Зірвавши з соціялізмом, я не пішов до ліберальної демократії. В грудні 1913 р. у брошурі «З приводу одної єреси», виданій у Києві, писав: «Українська демократія за Донцовим не піде… Але, Боже коханий, за ким лиш вона не ходила!.. Що зо мною вона не піде – більше як певно! Бути носителем традиції сеї демократії мені зовсім не усміхається. Але я вірю в иншу демократію. Сучасну російську дійсність вона цінитиме не очима *«Ради»*… Вона не буде пересякнута гуманно-плаксивим сентименталізмом теперішньої «демократії». І мова, якою вона заговорить, виступаючи на арену суспільного життя, різнитиметься так само від косноязичія сучасних «демократів», як мова Шевченка від сервілістичної мови авторів «Отзыва из Киева». Вона потрафить зрозуміти вимоги свого часу і злучити свою будуччину з будуччиною своєї нації. В сю демократію я вірю, бо вже чую її важкі кроки»…

Ся демократія зачала витворюватися на Україні, демократія, якої я сподівався, яка залишає і сентиментально-плаксивий жаргон ліберальної демократії разом із її вивітрілими й збанкрутованими гаслами. Се демократія, яка твориться в наших душах на взір демократії, організованої фашизмом, вичищеної з бур'яну демократичних драгоманівських ідей.

Фарисеї питають: чи ж тепер час «у рідну хату вносити роздор»? Їхня неповоротна думка ніколи не додумається до иншої ідейки, аніж ідейки «в єдності – сила». В якій єдності? В єдності кого? Тисячю прикладів валить їм по голові історія, прикладів, які всі кричать про одне: що духову єдність колективу твориться не механічно, не об'єднанням мудрих і дурних, здібних і недотеп, чесних і галайстри, лише иншим способом, добором, пересіянням, так як робили се Мусоліні, Гітлер, якобінці в 1793 р. та ин. Фарисеї єдиного фронту сього не второпають. Тим гірше для них. Бо скільки б вони не кричали й не бідкалися над «роздором», що вносимо в «рідну хату», сей «роздор», сей відбір є палючо-потрібний, коли не маємо скрутити собі карк.

Прихильник соціялістинної науки, яка тільки й знає, що цькує один клас проти другого, В.Левинський особливо бідкається над сим роздором. Але хто сіє роздор? Той, хто п'ятнує перекинчиків із власної суспільности, чи наприклад той, хто запрягається на службу підприємству (*«Нові Шляхи»*), яке «правом і лівом» обробляє нашу суспільність, щоби загнати її в обійми чужинецької ідеї. Який «роздор» роз-

дирає суспільність – мій, який подібних типів каже п'ятнувати в очах громадської думки, чи ваш, який дозволяє тим типам виступати в ролі прокураторів, а перед тим замикати очі на їхні совітські екстратури?

Як думає грізний опонент п. Карманський із *«Діла»,* хто «обпльовує рідні цінності»: той, хто таврує співробітників Лапчинських, чи той, хто до тих співробітників належить? І коли вже «брати приклади з минулого», то чому якраз із лицарів кон'юнктури?

Переді мною число большевицького львівського «Слова» (27.XI.1927) із заміткою: «N. N. (ім'я опускаю – Д. Д.) проти «Л[ітературно]-Наукового Вістника». Україна готується відсвяткувати елітний ювілей літ. творчости N. N. Видавництво «Рух» розпочало видання повної збірки творів письменниці. Се видавництво одержало від N. N. цікавого листа, в якому остання категорично заперечує своє співробітництво в журналі Д.Донцова «Л[ітературно]-Науковий Вістник» і запевняє радянських друзів, що нічого спільного не хоче і не може мати з такою публікою, як Донцов і компанія»… А з Постишевими хоче і може! Спростування на сей лист ніколи не явилось… Питаю: хто вносить «роздор», хто ослабляє і деморалізує суспільність – автори таких заяв чи ті, які відмежовують себе від них і тим хочуть охоронити ту суспільність від розкладу і заливу чужих ідей?

Ось *«Пролетар[ська] Правда»* (20.IX.1929) з розмовою з М.Скрипником, в якій сей високоосвічений український «патріот» ділиться своїми враженнями зі Львова, оповідає про «тургі сходні» і про «Осоленіянум», картає Донцова і хвалить львівську компактну більшість: «Радий відзначити той теплий прийом, що я мав від галицьких наукових і культурних діячів. На прийомі в радянському консульстві, що з приводу мого приїзду влаштував мій старий друг, консул Г.Ф.Лапчинський, прибули 25 людей. Се були діячі науки і мистецтва, представники різних культурних, економічних і инших галицьких організацій, а також представники редакцій, часописів і журналів різних партій, починаючи від *«Сельроба єдности»* і кінчаючи *«Ділом»*…

Тут, отже, не було «роздору», була хапатня і «згода в сімействі» («Як ковбаса та чарка!») під протекторатом висланника Кремля! Левинський тої думки, що не треба було виступати проти большевизму, аж поки камні не возопіють. Аж поки не промовить Валаамова ослиця. Аж поки тисячі іскор від удару большевицького п'ястука по мідяних чолах не освітять їм цілої ганьби *«Нових Шляхів».* Але чому ті, що не мають мідяного чола, чому суспільність має чекати голосу Валаамової ослиці? Чи не, навпаки, обов'язком всякого, хто тій суспільності служити хоче, бити на сполох, вносити роздор у суспільність, яка такі речі толерує? Чи не є обов'язком всякого, хто хоче цементувати суспільність довкола своєї ідеї, п'ятнувати сих баламутів, здирати з них маску авторитетів»? Чи не є обов'язком «обпльовувати» ті «цінності», які вони з консулятського столу несуть нам? Бо се ніякі «рідні цінності». А ті, що їх несуть, – ніяка еліта нації, лише бездумна отара, з якою не єдиний фронт творити, лише себе вогнистою чергою відгородити від неї.

Мої противники мають модний аргумент, що фашизм – «се ідеологія і практика однієї тільки суспільної групи державного народу, а саме дрібного міщанства» (*«Громад[ський] Голос»*). Отже, нам не стане в пригоді. Чому? А соціялізм чи не був спочатку ідеологією і практикою «однієї тільки групи державного народу»? Се не заваджало йому поширитися і на инші народи. Питаєте: «Нащо фашизм нам?» Щоби розвіювати дурман драгоманівщини, «к всім слов'янам любови», дурман соціялізму, дурман братерства з усіма язиками в II чи III Інтернаціоналі, щоби винищити масонство, щоби витеребити сервілістичне юдофільство прекраснодухів, які

проклинають Гітлера, коли той не дозволяє лікувати чи адвокатувати кільком Левенберґам, і сором'язливо мовчать, коли Троцькі фізично винищують мільйони нашого селянства.

Нащо фашизм? Щоби охоронити суспільність перед вдиранням чужих ідей ззовні і зсередини, щоби перепровадити селекцію, бо вести суспільність може лише дібрана меншість.

Як се не дивно, до хору моїх опонентів приєднався і один несподіваний голос одного з чолових співробітників *«Вістника»* – д-ра Юрія Липи. В рефераті, виголошенім у варшавськім клубі «Прометей», він теж виступив проти розрізнення на «наших» і «не наших», проти роздору в суспільності, який вношу я. На його думку, моя ідеологія лише «полемічна», яка не має в собі нічого «позитивного». Він твердить, що гуртківство закриває перед українцями їхню великість. Що позитивне збудується не лише «нашими», а всіма силами нації. Що ділити суспільність на «наших» і «не наших» – се значить «ставити знак віддільности, безоглядного протиставлення себе иншим «нашим». Що ся метода фальшива. Що треба до «любезних земляків» підходити з почуттям справедливости і «люблячого серця». Що правиця має грозити ворогам (тут доктрина Донцова ще уйде), зате лівиця – від серця благословити ціле українське органічне життя та ин. Я ніколи не припускав, що час огидних нападів проти *«Вістника»* один із його чолових співробітників вибере якраз за вказаний, щоби не запротестувати проти тих нападів, не зберегти бодай нейтральність, лише щоби прилюдно виступити проти *«Вістника»*. Сим виступом д-р Юрій Липа показав, що ідеї противників нашого журналу йому ближчі, аніж ідеї, ширені у «Вістнику» його співробітниками. Отже, тим самим поставив себе сам поза групою тих співробітників.

Чи бодай у своїй несподіваній, зверненій проти мене аргументації має тінь слушности?

Не більшу, аніж инші, що нападають на доктрину, боронену мною. Позитивне будується не «нашими», а всіми силами нації? Направду? Особливо в наші часи? А як же, на заздрість сусідам, створено з нації моноліт у країнах, що взяли за символ лікторські різки чи гачкуватий хрест? Чи «всіма силами нації»? Чи там не ділили колектив на «наших» і «не наших», як, зрештою, робить се кожна ідея, яка претендує на значення в історії? Власне знак відділености, безоглядного протиставлення себе иншим «нашим» є запорукою успішности всякої нової ідеї, всякої суспільної течії, від Лютера і Лойоли почавши, а скінчивши на Робесп'єрі і Гітлері. Хто думає инакше, той вигребує старі спогади «згоди в сімействі», ідеї хоч і глибоко традиційної, але глибоко старомодної і смішної.

Лівиця має благословляти всіх «наших»? Отже, наприклад, усіх атенців, чи вони йшли за Демостеном чи за Пилипом? Благословляти все органічне життя? Добре! Але органічне! Чи «наші» Рафеси, Панейки і Вальницькі – представники органічного життя? Чи вони дійсно наші?

Чи випади *«Нової Зорі», «Шляху Нації»* має теж благословити ліва рука, від серця? Хоч би се були навіть звичайні доноси? Чи дійсно супроти отих «рідних» течій не на місці «динамізм»? Д-р Юрій Липа гадає, що я не визнав би ні Данте, ні Шекспіра, якби вони з'явилися, коли б вони не змістилися в моїм абстрактнім динамізмі. Вони змістилися б! Але чи панове Левинські, Карманські, Крушельницькі і Назаруки дійсно так нагадують Шекспірів? І хто властиво «закривав перед нами великість нації»: гуртківство чи та компактна більшість, про яку теплим словом згадував Скрипник? І чому нагло підкреслювати «негативність» доктрини Донцова, його однобічний

«полемічний талант», ні словом не виступаючи проти тих, які аж трьом товаришам Юрія Липи по журналу (Мухінові, Маланюкові і Донцову) відобрали патент на українство? Чи дійсно «всякий злак на користь Україні»? Серед злаків бувають і отруйні, що знає кожний лікар. Чи їх бачить д-р Липа лише у *«Вістнику»?*

Певно, до всього треба підходити з «люблячим серцем», але люблячим що, кого? Ідею чи її гробокопателів? Звиваючи фронт боротьби з пістряком, що жере суспільність зсередини, чи не впадемо зі своєю філософією в стару мудрість І.Котляревського з його «миром і тишиною»? Тишиною цвинтаря, на якім герої фрази і пустомельства можуть святкувати свої оргії. Чи філософія, яка так багато оперує «люблячим серцем», «благословенством», не заносить старим українофільством? Чи можна шукати нового «ідеалізму борця» в проповіді того «царства духа», коли «люди не братимуть до рук зброї, не будуватимуть тюрем і касарень», коли «не буде ні бідних, ні багатих, ні царів, ні рабів, ні воїнів, ні убієнних, а всі стануть братами» (Іван Липа, 13 притч)? Чи се новий позитивний ідеал, чи старе хуторянство? Чи се бажання під знаком «ліризму» прийняти всі школи і напрямки разом із Назаруками й Іванейками, Борщаками і Донцовими («Бій за літературу», с. 150) є дійсно щось позитивне, чи творення ідейної саламахи, коли час вимагає очищення і розрізнення? Чи се не властивий нашому минулому еклектизм пошани перед усім українським тільки через те, що воно «своєрідне»?

Чи сей еклектизм не нагадує того, що панує на однім літературнім підприємстві, яке числить серед своїх співробітників і греко-католицького митрополита, і православного митрополита, і бувшого гетьмана, і бувшого міністра УНР, в якім знайдемо і малоросійські вірші, і рідну мову, і любов, і нудку і несмачну саморекламу, і низенькі хохлацькі поклони на всі боки, від якого так і тхне і рідною провінцією, і «теплим масличком», яке так цінив у поезії Квітка.

Се втеча від суворої дійсности, від її настирливих, дразливих питань, від її страшної проблематики. Втеча за паперовий параван «єдиного фронту», що звільняє від відповідальности, і за фрази, які заміняють думку, втеча за *Нову Людину*, за *Благословення,* за *Націю,* за *Самостійну,* за цілу ту тромтадрацію, яка людям без виразної ідеї заступає мозольну працю їхньої думки, яка великими буквами або голосним кличем прикриває відсутність або плиткість змісту.

Коли я думаю про тих «братів-хліборобів», «любезних земляків», «дорогих родимців», «любляче серце», «єдиний по крові і духу народ російський» та ин., мені пригадується прототип наших чулосердних – гоголівський Манілов. «Риси його обличчя не були позбавлені приємности, але до тої приємности, здавалося, через міру додано цукру». В його захованні і рухах було «щось, що запобігало симпатії і знайомства». Він прагнув всім добра і щастя, тому був утопістом і мрійником. «Иноді, споглядаючи з ґанку на подвіря і на ставок, балакав про те, як гарно було би, коли б нагло від дому провести підземний хід або над ставком перекинути кам'яний міст, а на нім, по обидва боки, щоб були крамнички, та щоби в них сиділи купці і продавали мішані товари, потрібні для селянства». Або «як гарно було б жити з приятелем на березі якоїсь річки і пити там увечері чай, розмовляючи про якісь приємні речі...» При тім «його очі робилися надзвичайно солодкими, обличчя приймало щасливий і задоволений вираз, а говорив він зворушливим і ніжним голосом»…

Як сі утопії гоголівського Манілова нагадують утопії наших Манілових – про «трудову монархію», «трудовий соціялізм», Винниченкову «Сонячну машину», «братню спілку трьох Русей», братерство пролетаріяту, що сидить на возі з тим, що сидить під возом, про Ноїв ковчег, де б нарешті злучилися всі «наші»!

Манілова нічого не обходило: «Чому пусто в спіжарні? Чому ключниця – злодійка? Чому слуги – нехлюї і п'яниці? Се були справи низькі, а Манілов був добре вихована людина».

Або, як сказали би тепер, людина культурна, що, як і наші Манілови, зайнята своїми утопіями, замикала очі на світ борні і противенств, що не хотіла, щоби її будити зі сну, що, мов від докучливих мух, відмахувалася від великих прикладів, що їй ставили перед очима її часи, прикладів, для тих часів створених. Таких, напр[иклад], як Бланкі, що ним колись захоплювався Клемансо, і який вчив, що «треба бути сильним, що всі халепи демократії походять із її погорди до сили, що без сеї останньої ніщо не повстає і ніщо не падає». Або таких, як сам Клемансо: «погляд завойовника, домптера, драпіжного птаха», людини однієї думки, яка знала, що «все і всіх розуміти – се значить бути готовим поступитися у своїм»[4].

Манілови ненавиділи таких типів, але один із них, той, про кого тут мова, своїм «шовінізмом» навні і своїм невблаганним витеребленням германофільських «наших» створив направду «душу і волю єдину» в своїй країні і врятував Францію від розгрому.

Коли його питали, чи вірить у мир із німцями, він відповів: «Коли мені хтось підступом завдає удар ножем і при тім говорить: «Не буду того більше робити», чи я маю звернути йому його зброю?» Наші Манілови віддавали зброю царату Керенському, зброю Керенського – Скрипникові або 4-й народній, хліборобській Росії! Навіть не треба їм запевнення, що її «більше не буде». Подібного запевнення не ждав і д-р С. Баран, роблячи несмачні реверанси перед земляками Шварцбартів.

Наша доба повна тривожних і складних питань: проблема молоді і старшого покоління, проблема нових еліт, занепаду партійництва, порушувана в нашім журналі проблема ордену, проблема боротьби рас. Наша доба вимагає гострого меча критики, щоби відтинати зогниле від здорового, старе від нового, миршаве від сильного, дешеве від змістовного, те, що вмирає, від того, що росте, наше від не нашого. Вимагає до білого розпеченого заліза, щоби випалити роз'ятрені рани, охоронити тіло від гангрени. Манілови в сей час виходять зі своєю «згодою в сімействі», з рецептами мішати в одно «наших» і «не наших» та «не вносити роздору в рідну хату».

Замість трагізму, проповідують ліризм, замість динамізму – любляче серце. Замість скальпеля хірурга – «через міру цукру». І говорять не мовою Савонаролі, а «ніжним, зворушливим голосом» перед віком постарілого.

Час вимагає, щоби колектив побачив усі небезпеки, що йому грозять назовні в цілий їхній зріст, а Манілови кажуть:

«Не треба виступати проти соціялізму, бо є злий соціялізм і добрий!»

«Не треба виступати проти большевизму, бо є злий большевизм і добрий!»

«Не треба виступати проти Росії, бо є зла Росія і добра, народна»: для одних – соціялістична, для других – хліборобська.

«Є зла російська література, є і добра. Є недобрі жиди і добрі».

«Є недобрі масони і добрі!»

«Не треба виступати проти інтернаціоналізму, бо є злий інтернаціоналізм і добрий: для одних є сим останнім інтернаціонал амстердамський (радикали), для других – московський, для третіх – той, що ліпить Лейба Троцький та ин., із різними варіянтами і варіяціями.

Аби, хоронь Боже, не ставити себе в становище, щоби зайняти виразну й гостру позицію! Таку гостру, як усі ті сили «добрі» чи «злі» займають супроти нас…

[4] Georges Suarez. Clemenceau.

Як легко затроєна сим еклектизмом, сею маніловщиною душа капітулює перед тими силами! Як легко піддається нашептам дефетизму! Як легко загниває зсередини.

Як армія, коли до карних відділів вливати велике число невимуштрованої і нездисциплінованої галайстри, що не скріпить їх, лише розложить.

І помиляються ті, що думають: так се ж тільки до свого «любляче серце», до чужого – ні! Ні, єлейність психіки мститься. Єлейність не зносить довгої ворожнечі, ні тривалих противенств. Любляче серце кінчить любов'ю не лиш до своїх, а й до чужого хлібороба (Липинський), чужого пролетаря (соціялісти і радикали), чужої культури (апологія російщини в антисхизматицької *«Нової Зорі»*). Маніловщина творить людей гермафродитського типу («я – українець і росіянин»), переломлює хребет збірноті. Її психіка і воля тратять відпорність на труйливі впливи ззовні, отвирають їм настіж двері до своєї святая святих.

І цікаво, яким нехибним інстинктом кермується їхнє повне любови і нехіті до тривалого противенства серце! Там, де сумарність провадить до збільшення зусилля, ворожнечі й відпорности з нашої сторони (напр[иклад], всяка Росія – зла), там вони відкидають сумарність і вносять розрізнення, щоб можна було бодай проти когось звинути фронт… Там, де до збільшення зусилля, ворожнечі і відпорности провадить, навпаки, *елімінація* (поділ своїх на «наших» і «не наших»), там вони відкидають елімінацію! Аби «мир і тишина», аби втекти перед розтином проблеми, аби спокійно чай попивати.

І ще характерно: якраз тих із нас, які найгостріше ставлять справу охорони чистоти своєї спільноти, які нищать ту еклективність, вони відлучують від національности, з них роблять «москалів». і навпаки – людей типу Драгоманова – «і українців, і росіян» – уважають за рідних собі, за своїх, як, напр[иклад], генерала Залєського (Липинський), генерала Драгомирова (Лазаревський) або Немировича-Данченка (деяка щоденна львівська преса).

Вони скоріше за своїх визнають малоросів, аніж нас. І се дійсно зближає їх до малоросів із часів перед революцією 1917 р. Бо ті теж не могли прийняти нового типу українця, називаючи його половцем, печенігом, степовим дикуном, цілком подібно, як теперішні адоратори сходу називають нас.

Чотири роки перед війною писав якийсь «самоотверженний малорос» у *«Новом времени»* (28.VI.1910): «У зрадницькім русі українофілів треба бачити відродження печенізької й половецької крови. Ворогують із Росією, без сумніву, нащадки розгромлених колись народців, які не розчинилися або навіть і розчинилися в слов'янській масі. Всі оті панове Грушевські, Левицькі, Васильки та ин., що ненавидять Росію сатанською ненавистю, зовсім слушно не уважають себе за росіян: без сумніву, не є вони й слов'яни, ані росіяни. Вони – законне потомство, хоч і охохлачене, тих хижаків, які кількасот літ громили Русь. Українофільська ідея – се стара південно-степова ідея: зруйнувати Русь, не дати скластися на нашім півдні єдиній і неподільній Російській імперії».

Такими степовими хижаками, відсуджуючи їх від українства (хохлацтва), уявляли колись сентиментальні малороси Грушевського і Василька, бо сі останні, в порівнянні з тими малоросами, представляли тоді новий тип українця. Таким новим типом українця, в порівнянні з нашими адораторами Драгомирових і Драгоманових, є тип українця, який намагається вирізьбити спершу в думках і серцях нації невеличка когорта, згуртована в нашім журналі. І тому воюють проти неї тою самою нововременською зброєю так безконечно далекі їй своєю психікою її противники… Дійсно,

в порівнянні з ними, ми чуємося такими ж самими людьми иншої раси, як у порівнянні з малоросами з 1910 р. чулися Грушевські і Васильки…

Їхній світ – загибаючий світ гермафродитської епохи, з яким мусимо звести боротьбу аж до остаточного кінця. Аж поки не народиться дійсно нова людина, аж поки українець не буде змушений соромитися за свою національну приналежність, аж поки випалиться в його душі фраза, поза, крицевість в словах, а драглистість у душі і трусість думки. Поки се не станеться, ми і вони завжди стоятимемо на протилежних і ворожих бігунах нашого життя. Нова ідея перемагає лише під знаком віддільности від инших, під знаком безоглядного протиставлення себе як зовнішньому світові, так і тим «нашим», які є і наші, і ваші. Не засадою «треба скрізь приятеля мати».

Колись у хвилину розсіяности і виїмкової щирости написав С.Щупак у *«Пролетар[ській] Правді»* (17. VI. 1928): «Д.Донцов займає специфічне становище серед цілої української контрреволюції. Він – теоретик українського фашизму. В сьому його трагедія та трагедія його невеличкої кумпанії, бо через се Донцов та його група особливо помітної ролі серед контрреволюції не відіграють… Справа в тім, що фашизм пропагує ідею «великої нації», отже і «національної експансії». Тим часом вся українська еміграція і навіть галицька буржуазія стоять на ґрунті зовсім иншім… Еміграції «трудно виступати під прапором донцівської філософії, дарма що вона наскрізь контрреволюційна своєю ідеологією»… Не може пристати до Донцового «табору» й галицька буржуазія на чолі зі своєю партією УНДО», бо за «своєю природою опортуністична, ...галицька буржуазія ніколи не мала власного шляху». Тому «поки що фашистівська філософія Донцова є більше предметом журналістичних вправ і декламацій кількох захоплених юнаків, аніж об’єктом реальної політики».

Що ж! Не відразу Рим збудовано. У кожнім разі не одна річ починалася від «невеличкої кумпанії». Невеличкість сеї «кумпанії» – запорука її спаяности, атракційної сили, не слабости. Сили, якої не мають і не можуть мати великі табори, що обіймають бувших і будучих перекінчиків, і з якими не числиться ніхто. Зрештою, чи поборювання нашої доктрини і харківськими, і львівськими фарисеями як великої небезпеки свідчить про її слабість?

ПРОКЛЯТА ЗОЛОТА СЕРЕДИНА
(Зауваги)

«Bunt Młodych» (15.VIII), нав'язуючи до статті Радека в *«Известиях»,* пише: «Для того, щоб патріотизм був дійсним патріотизмом, повинен він мати зрозуміння до таких цінностей, як «національна експансія», «імперіялізм», як «атмосфера великого чину».

Потім автор (P. Варґа) питає: «Що таке гасло оборони?» Гасло оборони висунули Совіти і зачали «боронитися» ... в Еспанії. Гасло оборони висунула Італія і прийшла в Абісинію. Гасло оборони висунули німці і видумали Drang nach Osten[1].

«Що таке оборона?» – питає Варґа. І відповідає: «Гасло «оборони», випрацьоване з наставленням par excellence[2] оборонним, – се гасло дефетистичне. Бо оборона – се шукання за всяку ціну і всіма засобами нових шляхів політичного й економічного виходу. Оборона – се загрожування чужим своєю експансією, диктування власних умовин. Оборона – се непереможне бажання панувати над оточенням. Оборона – се конечність виховування суспільности в дусі якнайбільш зачіпнім і заборчім, бо лише сей дух дає запоруку ретельної оборони власного дорібку. Оборона – се, нарешті, заперечення всякого пацифізму... Оборона не є лише гаслом військовим, се гасло, з яким треба творити нову дійсність і політичне обличчя Польщі, яке має передусім допомогти в консолідації того, чого нашій державі досі бракувало, – нації».

А далі кілька слів про те, яким не повинен бути патріотизм. Варґа думає, що патріотизм не сміє бути «патріотизмом пасивним, цукеркуватим і млявим…, позбавленим змісту, потуги і сили»… Не сміє бути патріотизмом «девоційним й істеричним», особливо там, «де йде про здійснення довгодистансового починання». Автор закидає, що на теперішнім патріотизмі його земляків «збудовано багато шкідливих теорійок і дефетистичних доктрин»; що він загнався в «дрібноміщанство і парафіяльний провінціялізм», створив «імпотентів, що хворують на сталий брак самовистачальности і що стало шукають політичного, економічного і культурного опертя в кому-небудь і в чому-небудь», що сей патріотизм «не зносить усамітнення і поступу, опертого на власних силах». «Се мусить бути, – закінчує автор, – радикально змінено...»

Прошу всіх наших приятелів і противників уважно прочитати виїмки з цитованої статті, а ще ліпше саму статтю. І вони, напевно, без труду ствердять, що ті самі ідеї про патріотизм можна було знайти в 1923 р. у *«Заграві»*, пізніше в *«Літ[ературно]-Наук[овому] Вістнику»*, «Націоналізмі», «Патріотизмі», нарешті у «Вістнику». Ті самі ідеї, виражені майже в тих самих словах, як у позитивнім, так і в критиці власного парафіяльного патріотизму (провансальства).

Той самий часопис (25.VII.) у статті Марії Віновської: «Католик «na calego»[3] поконає ідейного комуніста. Але ідейний комуніст сильніший від паспортового католика... Всяка половинчатість, всяка літеплість болісно мститься. Тим болісніше, чим більше добро, якому спроневіряється…»

І сьому питанню була присвячена не одна стаття нашого журналу.

[1] Натиск на Схід (нім.)
[2] Переважно, особливо, насамперед (франц.)
[3] Цілковито (польськ.)

А ось француз, знаний чоловий публіцист із *«Je suis partout»*[4] події в Німеччині, Італії, нарешті, Еспанії стрясли душею французьких патріотів. «Чим з'єднав собі націю Гітлер?» – питає Газот. Чим зробив, що зневажений народ знову гордо підніс голову? «Великою ідеєю», ідеєю «великого призначення» німецького народу. Що супроти такого ідеалу є ідеал пересічного француза? «Маємо досить того нужденного ідеалу, який нам вічно сунуть під очі: безжурне почуття забезпечености, яку дають невеличкі ощадності скромного працівника, який у маленькій хатці переходить свою маленьку життєву путь, обтикану маленькими купонами, обстриганими маленькими ножицями, інкасованими при маленьких банкових віконцях, перев'язуваними маленькими мотузочками...»

Досить! Досить!

Від 50-х літ полощуть собі горло французи тими самими словами: «Ми країна міри... умірковання країна»... Але від сталого повторення вони зробили зі своєї країни країну пересічности і нехлюйства, приземнили свої ідеали до позему голої землі, щоби в поросі посуватися «наперед» на чотирьох ногах зі страху піднестися зависоко.

Коли ми хочемо, ми можемо робити краще від всіх... Але ми, здається, впали в летаргічний сон. Не заноситься у нас на ніщо велике, на ніщо, що вириває крик захоплення, що дає враження свідомої і шляхетної сили.

Молоді заборонили мати надію. Їй обіцяють, з літами, кар'єру... Її повчають: «Молодий хлопче, будьте терпеливі!» Або: «У вашому віці я заробляв не більше як 50 франків місячно!» Або: «Учіться і здобувайте ваш диплом!..» Або: «Почекайте, пан Нудярський має пістряка, він довго не протягне»... Нашу молодь заохочують старітися, так ніби вона була створена на те, щоби найскоріше спорохнявіти…

Не можна сказати, що в своїй масі французи стали нечесними. Але вони не крадуть, лише шахрують. Не забирають, лише крадуть: се поміркованість!

Останнього червня ніхто не вкинув у море туристів, що приїхали на Cote d'Azur[5]. Ми задовольнилися тим, що не винесли їхнього багажу і не услуговували в готелях: се поміркованість!

Париж стратив місце, яке колись займав у світі. Коли хтось тепер шукає волі, величности, амбіції, багатства, той дивиться в бік Риму, Берліна, Нью-Йорка або Лондона.... Коли Франція панувала над світом, вона панувала своєю величчю і славою. В ті великі часи цілий світ приходив шукати у Версалі не ідіотичної золотої середини, яку тепер називають *порядком і мірою*. Він шукав упоєння славою. Се був ідеал суворого, тяжкого життя, амбітного, напруженого, героїчного. В тім була і певність, і безпека. Певність, яка не є у відсутності ризику, але у вірі в себе». Світогляд дрібних ідей і людей «треба якнайскорше висадити в повітря. Виважім двері в майбутнє!..» Стаття зветься: «La hideuse «mesure»[6].

Правда, яке те все «туманне»? Як сьому всьому бракує чогось «позитивного»! Яке то «неморальне», як закидали і нам наші беззубі противники, адоратори золотої середини, що здригаються критикувати кретинів «власної крови»... Але за сим «туманним», як за свіжим повітрям, як за сонцем, як за зливою, за громовицею, шукають погрузлі в багні золотої середини народи, як за життєвим еліксиром, яким мужніють і кріпнуть людські збірноти, як за тим «левиним молоком», без якого ведені «позитивними» каліками нації обертаються в «паралітиків на роздоріжжю».

Яких громів потрібно ще над Москвою-рікою, Дніпром, Тибром, Шпрее, Ебро чи деінде, щоби сі паралітики стали людьми?

[4] Швейцарці усюди (франц.)
[5] Лазуровий Берег (франц.)
[6] Мерзотність «мазурів» (франц.)

ЛЄНІН ЯК ТЕОРЕТИК «ПРОЛЕТАРСЬКОГО» АСИМІЛЯТОРСТВА

(Ленин В. И. Статьи и речи об Украине. – Київ: Партиздат ЦК КП(б)У, 1936)

Росії не бракувало теоретиків асиміляторства. За абсолютизму ними були Катков, князь Мещерський, Флоринський, за конституційного царату – П. Б. Струве (бувший марксист) і П. Мілюков. Се були доктринери феодального й буржуазного асиміляторства. Теоретиком «пролетарського» асиміляторства став Лєнін.

Видана партіздатом збірка його статей і промов із приводу українського питання знайомить зі складною аргументацією, яка в очах нової правлячої верстви імперії мала обґрунтувати «законність» і неминучість існування сеї імперії: мішанини народів-паріїв, запряжених до історичного возу народу-володаря.

Починаючи з 1900 р[оку] (заснування РУП), процес політичного протверезіння України пішов швидким кроком. Кілька літ перед війною ні одна російська партія не могла вже легковажити відосередкових змагань на Україні. Одні – чорносотенці – пропонували ті змагання здушити випробуваною методою царату. Другі – ліберали (кадети) – думали з'єднати собі поміркованe крило української суспільности (його органом була київська *«Рада»*) шляхом уступок культурно-національного характеру. Лєнін подивився на справу ширше. Оком вправного політичного шахіста він зараз побачив нову фігуру, що виступила з укриття на всеросійській шахівниці, обрахував докладно, як йому здавалося, напрямок і силу її можливого удару в партії, яку розігрувано проти царату, і рішив з'єднати сю силу для себе.

Як незадоволення робітників із причини економічного гніту, як незадоволення селян із причини аграрної скрути, так і незадоволення українців із причини культурного і політичного гніту над ними, хотів він використати як величезний акумулятор енергії для боротьби з головним наразі ворогом своєї партії – царатом.

Як геніальний демагог, він не скупився на фрази і обіцянки. Чи випливало українське питання в думській дебаті, чи на міжнароднім овиді (австро-російське суперництво), Лєнін усе виступав як «оборонець покривджених», як прокуратор у розправі проти самодержавного уряду. Виступав проти українських «шовіністів», небажаних опікунів України, яка, так він твердив, мала єдиного щирого і безкорисного оборонця в російськім пролетаріяті, ну і в його вожді – Володимирі Лєніні... Він ніколи не спускав з ока основної своєї мети: по-перше, взяти політичне українство «на буксир» своєї партії і дрібними уступками зломити небезпечне протиросійське вістря політичного українства, наразі не дуже гостре, але яке могло з часом загостритися.

Коли забороняли Шевченкове свято в Києві, Лєнін писав протестуючу промову для партійного посла в Думі. Виступав в обороні українських домагань у Думі єпископ Нікон, правда, незугарно і наївно, але Лєнін вже вітрив у нім конкурента, отже, виступав проти нього, очевидно, в інтересах самих українців… І тут же, мимоходом, зауважує, що «про національну культуру можуть говорити лише клерикали і буржуа. Трудящі маси можуть говорити тільки про інтернаціональну культуру всесвітнього робітничого руху» (с. 225).

У Львові в 1913 р[оці] відбувається всестудентський конгрес за участю делегатів із Великої України. З одного боку, Лєнін тішиться, «що на всеукраїнськім з'їзді студентства у Львові виступили і деякі українські соціял-демократи... проти соціял-демократа Донцова, який запропонував з'їздові резолюцію про «самостійну Україну». Тішиться, що з'явилася стаття централіста (В.Степанюка), що бореться з Донцовими і Ко», бо «дуже важливо воювати з націоналістами сього роду» (с. 221-223). Але, з другого боку, бере того самого Донцова в оборону перед центральним органом кадетської партії, бо «*Рєчь»,* воюючи з українськими сепаратистами, уживає «лайливих слів зі словника чорносотенців», бо «можна і треба сперечатися з такими націонал-соціялами, як Донцов, але підле цькування за «сепаратизм», цькування людей, що не можуть боронитися, є остання границя безсоромности» (с. 222-223).

Хто знає, якими бідно-убогими методами боротьби виглядали оті кадетські цькування своїх противників, порівнюючи з методами большевиків і Лєніна, той не може не побачити в тій «обороні» лише звичайну демагогію. З нагоди сеї суперечки з «Рєчью» і кадетами, Лєнін відсуває край завіси, що заслонювала його шовіністичну ідеологію. Він каже, що всякий демократ (тоді удавав із себе демократа) повинен «боротися за визнання повної і безумовної рівноправности нації та її права на самовизначення». Але «можна триматися різних поглядів на те, яке, з точки погляду пролетаріату, повинно бути те самовизначення в кожнім конкретній випадку» (с. 222-223). Блискуча формула для наївних! Алгебраїчна формула. Є, мовляв, «нація» (А), є «її право на самовизначення» (Б), і наївний гадав: як зложити сі дві величини докупи, то вийде щось величне: А+Б = В. І се «В» легковірний українець розмальовував собі в найяскравіших барвах. Та Лєнін каже, що можна визнати сю алгебраїчну формулу, але «в конкретнім випадку», підставити під А і Б такі величини, що з їхньої суми вийде або мінімальна, або від'ємна величина, або просто нуль – пшик! Сі «конкретні» алгебраїчні величини під поняття «нація» та «самовизначення» і підставив пізніше Лєнін зі своєю партією на Україні. Засада лишилася незайманою, але «в конкретнім випадку» вийшов пшик... Бо що під тими поняттями розуміти «з погляду пролетаріяту», про се не рішав ніякий пролетаріят, лише безпомилковий інтерпретатор його волі В.Лєнін, коли промовляв ex cathedra[1] партійного з'їзду. Многих наших земляків, що не розумілися на політичній математиці, се пізніше страшенно дивувало.

Уже тоді, себто ще перед війною і революцією, Лєнін обережно кладе підвалини своєї асиміляторської теорії. Цілій суспільній еволюції диктує напрям розвій капіталізму, така була одна з догм марксизму. Капіталізм має дві тенденції: з одного боку, веде до національного пробудження «неісторичних націй», а з другого – «до зміцнення всяких зносин між націями, до злому всяких національних загат» (с. 226). Якою ж супроти тих, так суперечних собі, «тенденцій» капіталізму має бути національна політика пролетаріяту? Лєнін формулює її дуже просто: *з огляду на першу* тенденцію капіталізму, треба de jure[2], на словах, визнати підбитій нації всі управлення («вплоть до отделения»), але, з огляду на другу тенденцію, треба de facto[3], на практиці, ще міцніше прив'язати ту націю до нації пануючої Так виглядає очищена від діялектичної казуїстики формула Лєніна.

«Світовоісторична тенденція капіталізму» веде до «затирання національних різниць, до асиміляції націй» (підкреслення Лєніна). Ся асиміляція «є одним із най-

[1] Офіційно (лат.)
[2] Формально, за законом (лат.)
[3] Насправді (лат.)

сильніших двигунів, що обертає капіталізм у соціялізм» (с. 227). Звідки випливало би, що кожний, хто прагне соціялізму, мусить стреміти до асиміляції націй? До такого висновку дійсно прийшов Лєнін і тримався його до самої смерти. Але, як вправний демагог, очевидно, не міг одверто виступати з програмою асиміляції. Се значило би засудити себе і партію на невдячну роль конкурента чорної сотні. Отже, треба було *думати* про «асиміляцію», а *говорити* щось инше. Задача, здавалося б, нерозв'язальна. Але від чого ж існувала «марксівська діалектика»? Від чого туман блискотливих фраз, якими так легко було дурити партійних туманів? Лєнін розумує так: ось існує, напр[иклад], в Америці великий «млин, що перемелює національні різниці», хутко всі іммігранти стають американцями. «Хто не погруз у націоналістичних забобонах, той не може бачити в сім *процесі асиміляції* націй капіталізмом (моє підкреслення – *О. В.*) величавого історичного поступу, зруйнування національної заскорузлости різних ведмежих закутків». Таких «ведмежих закутків» особливо багато в царській імперії. Очевидно, до них в очах Лєніна належить і Україна. «Візьміть Росію і відносини росіян до українців. Розуміється, всякий демократ, не кажучи вже про марксиста, рішуче боротиметься проти нечуваного приниження українців і жадатиме їхньої повної рівноправности. Але було б цілковитою зрадою соціялізму... ослаблювати існуючі тепер, у границях одної держави, *зв'язок і союз* (підкресл[ення] моє – *О. В.*) українського і московського пролетаріяту» (с. 228). На перший погляд, бодай із марксівського погляду, логічно! Тим часом у сім логічнім ніби розумуванні є звичайне і недопустиме в логіці шахрайство. Бо коли б Лєнін виводив правильний висновок із власних преміс, він повинен би був сказати: «Соціяліст стоїть за «історичний поступ» і за соціялізм (перша преміса Лєніна). Асиміляція націй на річ пануючої прискорює «історичний поступ» і є «одним із найсильніших двигунів, що обертає капіталізм у соціялізм» (друга преміса Лєніна).

Ergo[4], всякий соціяліст повинен скріплювати асиміляцію. Але сказати так (логічно правильно) він, із оглядів політичної тактики, боїться. Ось чому, лишаючи першу і другу премісу, робить несподіваний висновок: «Ergo, соціяліст повинен скріплювати («не ослаблювати») «*зв'язок і союз* українського і московського пролетаріяту».

Звідки тут взявся «зв'язок» і «союз»? Про них не було мови в премісі. Лєнін вплітає їх тишком-нишком у висновок, роблячи звичайну логічну помилку.

Робити сей фортель він мусить, бо инакше завалилася би ціла будова його національної програми. Догматом сеї програми, її підставою є, що противниками визвольних змагань України були дідичі й буржуї, одинока ж «суспільна сила», що «здібна дати відсіч тим класам», – робітничий клас (із Лєніним на чолі). «При її перемозі став би неможливим національний гніт» (с. 229). Говорити, замість про «зв'язок і союз» українського і московського пролетаріятів, про асиміляцію, значило би захитати вищезгаданим догматом, значило би ствердити правду, а саме, що не лише дідичі й буржуї, а й всеросійський пролетаріят, коротко – *цілий російський народ*, є носієм національного гніту на Україні; значило би ствердити невигідну для себе правду, що в світі основним фактом є боротьба порід, націй, не класів. Признати сей факт, зробити логічний висновок із Лєнінських преміс – значило би висадити в повітря ціле штучне розумування Лєніна і цілу його ідею про шляхетну і чисту, як голубка, партію російського пролетаріяту, яка має запровадити свободу і щастя на Україні…

Стиснутий в обценьках великого життєвого факту боротьби націй, Лєнін доконує чуд акробатики, щоби довести свою абсурдальну тезу. Тому знову і знову вертає

[4] Отже, тому, внаслідок (лат.)

до проклятого питання про асиміляцію, якої так страшенно в душі прагне, але яку не смів подати українським читачам у голім, незамаскованім вигляді. Він стверджує «швидкий економічний розвиток Півдня, тобто України, що притягає з Московщини десятки і сотки тисяч селян і робітників в капіталістичні латифундії, копальні, міста. Факт «асиміляції» в сих межах російського і українського пролетаріяту безсумнівний. **І сей факт, без сумніву, «поступовий факт».** Навіть тоді, коли, припускав він, між Україною і Московщиною перетягнути державний кордон, то «і в сім випадку історична поступовість «асиміляції» українських і російських робітників буде безсумнівна, як поступовим є факт перемелювання націй в Америці» (с. 229). І в сім розумуванні така сама натягнутість, такий самий умисний туман. По-перше, в незалежній від Росії Україні асиміляція зайшлого елементу відбувалася б на річ автохтонного. На Україні ж, у російській провінції, не відбувалася «асиміляція українського і російського пролетаріяту» в якусь нову наднаціональну амальгаму, лише **асиміляція українського пролетаріяту на річ московського.** Се є факт, а те, що Лєнін уважав фактом (чи хотів, щоб инші за такий уважали), – се фантазія, евфемізм, прикрашування шкідливого для нас явища, посолодження пігулки, призначеної для шлунків малоросійських марксистів. У першім випадку, замість асиміляції українського робітництва, Лєнін підсував його «зв'язок і союз» з російським. В другім, замість асиміляції українського пролетаріяту на річ московського, підсував якусь фантастичну «асиміляцію українських і московських робітників», коли, як сам прекрасно знав, про ніяку асиміляцію російського пролетаріяту в тих обставинах і мови не могло бути...

Там, де того було йому треба, Лєнін умів бути дуже баламутним!

Ясніше виступає істотна думка Лєніна в наступному уривку. Він обурювався, коли від нього жадали недвозначної, «так або ні», відповіді на питання про «відділення кожної нації» (с. 233). Такої недвозначної відповіді Лєнін дати не хоче і не може. Бо ся відповідь в кожнім випадку підпорядковується иншій найвищій вимозі – «інтересам класової боротьби» пролетаріяту, «зміцненню свого класу». «Всяку національну вимогу», всяке національне відділення» оцінює він «під кутом погляду класової боротьби робітників» Росії (с. 233-234). Иншими словами, Лєнін має за завдання повалити в Росії клас дідичів і буржуа, **захопити владу** в імперії в імені нової упривілейованої верстви, московського пролетаріяту, і ту владу зміцнити. Коли якийсь визвольний, у тім числі й український, національний рух сприяв тому захопленню влади та її скріпленню, то він – союзник! Коли ні, тоді він – ворог! Ось чому, коли за царату політичне українство виступало проти дідичів, воно було бажаним союзником. Коли стало виступати проти влади «пролетаріяту» (лєнінської партії), його монополії на владу, воно стало ворогом, якого треба було нещадно нищити. Очевидно, з марксизмом се не мало нічого спільного, але зате з розумуванням всякої правлячої верстви, всякої імперії, яка хоче утримати підвладні собі нації в стані вічної залежности. Коли «пролетаріят» (компартія) став володарем і паном імперії, інтереси сеї імперії як цілости стали його інтересами, «інтересами пролетаріяту». А перед ними мусили схиляти голову всякі сепаратисти, мусили підпорядковувати тим «інтересам» свої національні жадання.

З сього погляду, зовсім не класовий, не соціялістичний, а загальнонаціональний і буржуазний визвольний рух китайців, турків або муринів був для Лєніна рухом «поступовим» і «революційним». *Такий самий рух* український – рухом «реакційним» і «контрреволюційним». Бо перші зверталися проти ворогів Росії, отже, не колідували з «інтересами пролетаріяту» російського, а другий звертався якраз проти сього

«пролетаріяту» і відновленої ним імперії. Несподіваними стежками може ходити марксівська «діялектика»!

Мандруючи плутаними стежками сеї «діялектики», Лєнін виходив із себе, коли його при тім перелапували на суперечностях (як се зробив, напр[иклад], пок. Л. Юркевич). Ще більше лютився він, коли його штудерні методи «розв'язки» українського питання, якими думав з'єднати собі українців, переймали в нього инші теоретики асиміляції, з буржуазного табору. Так, напр[иклад], обрушився цілою фурією своєї красномовности на згаданого вже кадета (із малоросів) М.Могилянського, який доводив Лєнінові, що «критика рецептів Донцова нічого спільного не має із запереченням права націй на самовизначення». Можна, мовляв, *теоретично* бути прихильником національного самовизначення, але *практично* поборювати його «нездорові тенденції», бо «демаскувати останні ще не значить заперечувати право націй на самовизначення» (с. 240).

Се розумування вивело Лєніна з рівноваги, бо було живцем скопійоване з його розумувань (*теоретично* визнається право на самовизначення – «вплоть до отделения», а *практично* заперечується – «вплоть до асиміляції»). Лєнін не любив, коли противник або конкурент послуговувався в грі хитрощами його «лавочки».

Полемічна боротьба з тими конкурентами за впливи серед українців, зокрема полеміка з кадетами, відсуває край завіси, якою Лєнін заслонював дійсну причину своєї словесної великодушности супроти «права на самовизначення» українців. Він писав: «Кокошкін (кадетський публіцист) хоче запевнити нас, що визнання права на відділення (нації) збільшує небезпеку» розпаду держави... Саме навпаки: визнати право відділення зменшує небезпеку «розпаду держави» (с. 244), повчає Лєнін. Коли, отже, він проголошував словесне «право на самовизначення» для України, то робив се з переляку перед розпадом імперії, переляку, який душив його, може, ще більше, як буржуазних лібералів. Він думав, що дрібних уступків (мова, школа) на річ українців у супроводі голосних і милих висловів співчуття покривдженому (звичайно, такому чулому на панську ласку) вистане, щоби зліквідувати українське питання в Російській імперії. Такі були мотиви його українофільських виступів.

Боронячись перед земляками-патріотами з инших партій, перед закидом, що він працює над розпадом імперії, Лєнін писав: «Обвинувачувати прихильників свободи самовизначення, тобто свободи відділення, що вони заохочують до сепаратизму, – така ж глупота і така ж облуда, як обвинувачувати прихильників свободи розвід, що вони заохочують до руйнації родинних зв'язків» (с. 245). Заувага влучна!.. Дійсно, гудити Лєніна за те, що своєю національною програмою приготовляє розпад імперії, або хвалити його за те, що ніс кожній нації свободу і незалежність, – така сама «глупота і облуда», як приписувати прихильникам права на розвід намір знищити установу подружжя... В тім випадку рішучо не була се вина Лєніна, коли легковірні земляки наші не збагнули правдивої сути його свободолюбного фразерства...

Маси, на думку Лєніна, добре розуміли «значення економічних і географічних зв'язків, перевагу великого ринку і великої держави» (с. 245). Тому «соціял-демократи є ворогами всякого націоналізму», «противниками партикуляризму», і взагалі тої думки, що «великі держави далеко успішніше, аніж малі можуть рішати задачі економічного розвою і задачі боротьби пролетаріяту з буржуазією». Звідси був би логічний висновок, що соціялісти всякими способами повинні боротися з сепаратистичними змаганнями націй, у тім числі й української, бо руйнують ті великі держави? Хоч сей висновок і був логічний, але не політичний. Бо він відразу відслонив би захланне обличчя большевизму. І тому зараз по тираді про велику вагу «великих

держав», Лєнін додає: «Але ми цінимо зв'язок (націй) добровільний, ніколи насильницький» (с. 253). Мовляв, хоч ціль – централізм, хоч ціль – не допустити до відділення, але методи соціялізму до осягнення тої цілі – чисто ідейного характеру: ґвалт виключається. Проте в світі, на жаль, способи є річчю другорядною, підставовою є ціль, бажання, мета, воля її осягнути. Способи ж міняються, залежно від обставин. Які облесливі слова шепотів бідній дитинці вільшаний цар, але, коли та опиралася, скінчив знаним рефреном:

Und bist du nicht willig,
So brauch' ich gewalt.

Не прийдеш по волі,
То змушу тебе.

«Змушу» навіть тоді, коли б при сім чорти взяли марксівську «діялектику», бо з того «принципіяльного» марксиста промовляв передусім російський «барін» старого карбу, перейнятий ідеєю «третього Риму» над рікою Москвою. «Діялектика» ж марксівська була тільки маскою, яка крила перед легковірами вовчі зуби «доброчинця», але се й показалося по Жовтневій революції 1917 р.

Із Лєніна, хоч був він передусім тверезий практик, не раз вилазив книжковий міль, бібліотечний теоретик, який, вхопивши якусь думку, мусить допровадити її аж до останніх логічних границь, чи се йому потрібно, чи ні. Тому услід за фразою, що «маси» відчувають «перевагу великого ринку і великої держави», він додає: «На відділення вони підуть лише тоді, коли національний гніт і національні тертя зроблять спільне життя цілковито незносимим, загальмують все і всілякі господарські відносини. А в такім разі інтереси капіталістичного розвою і свободи класової боротьби будуть якраз по боці тих, що відділюються» (с. 245).

Щоб не думати про сей пасус, в нім, ніби ведений пророчою візією, представив Лєнін якраз становище України під владою його партії тепер. Хоч, ясна річ, того ніколи не визнав би. Коли факти були йому невигідні, він їх просто заперечував. Коли в нього приходило до конфлікту між доктриною, яка вимагала добровільности, і практичними вимогами партії, що звалила на свої плечі тягар імперії, – зле на тім виходила доктрина. Тому він міг сто разів доводити шкідливість насильницьких способів анексії, але коли инакше не йшло (як у випадку України), благословляв насильство. Тому він міг сто разів доводити корисність великих ринків, «поступовість» великих держав, – на практиці, коли сього вимагали інтереси партії і імперії, виступав і проти тих ринків, і проти тих держав. Як у випадку Криму, Україна, відділена від Росії, – се, з погляду марксівської «діялектики», зле. Крим, відділений від України, – се, з погляду тої самої «діялектики», добре. Корея, відділена від Китаю і прилучена до Японії, – се зле. Але зовнішня Монголія, відділена від Китаю і приєднана до Росії, – се добре. Він крутив своєю «діялектикою», як той швець шкірою, або як царат законом: «Закон – что дишло: куда поверни – туда и вышло».

Подібне ставлення практичного, національно думаючого політика до «діялектики», до доктрини, коли вона оберталася ворожим до нього обличчям, бачимо, наприклад, і в Гната Дашинського. Роззлощений доказами Рози Люксембург, що покликувалася на «історичний матеріялізм», виступаючи проти незалежности Польщі, Дашинський скричав на одних зборах: «Плюю я на такий історичний матеріялізм, який дозволяє чорногорським свинопасам на незалежність, а відмовляє у сім праві 20-кількамільйонному народові» («Nowy Dziennik», 6.X. б. р.). Лєнін теж «плював» на власну догму, коли се було йому потрібне, лише про себе, не голосно. Перевага,

яку давали своєму національному інстинктові Лєнін і ППС, коли той інстинкт входив у конфлікт із марксівською доктриною, – її не знали многі з українських марксистів. *«Вістник»* уже цитував слова В.Левинського, який заявляв готовість українських соціялістів виректися навіть власної мови, коли «указ із Москви» доведе їм, що се є в інтересі пролетаріята і революції. Сі слова, порівнюючи зі ставленням до своєї доктрини Лєніна (і Дашинського), кидають яскраве світло на цілу духову пропасть між політиками з РКП(б) чи ППС і нашими дітьми від політики...

Коли вибухнула революція, Лєнін спочатку продовжував свою лінію української політики. Бо ні не він, ні його партія не були ще при владі, лише князь Львов, Керенський, Мілюков та инші «буржуї». Отже, завдання опозиції, як її розумів сей неперевищений ніким демагог, було цькувати правлячу верству за її безпринципність, насильство та ин. Очевидно, була і безпринципність, і насильство зі сторони Тимчасового уряду на Україні. Але п'ятнувати їх найменше був покликаний Лєнін. З тою самою облудою він безнастанно повторює, що не є «прихильником дрібних держав…» («дрібною» для нього була і Україна), що прагне «союзу» з ними. Але стоїть за тим, щоб сей «союз» був «добровільний». Україна повинна бути «союзником і братом» у «боротьбі за соціялізм». Той самий ніжний спів вільшаного царя. І той самий страх за цілість імперії. «Уступіть українцям, – говорив кадетам, – се наказує розум, бо инакше буде гірше, силоміць українців не втримаєш, лише розлютиш. Уступіть українцям, і ви відчините шлях до довір'я між обома націями, до братерського їхнього союзу як рівних» (с. 272).

Але ось уряд Керенського падає, з опозиційної большевицька партія стає правлячою. І в сей момент, коли під натиском своєї розбурханої національної стихії Центральна Рада посміла виступити проти «братерського союзу» з Росією Лєніна, сей останній нагло міняє стиль. У зредагованім ним маніфесті Совіта народних комісарів Московщини Лєнін ще раз підкреслює, що визнає «Народну Українську Республіку» і «її право цілком відділитися від Росії» (с. 277). Але не може погодитися з тим, що ся суверенна республіка не хоче робити такої внутрішньої політики, яка мила Москві. Не може погодитися, що Центральна Рада відмовилася скликати краєвий з'їзд українських совітів; не годиться на те, що взагалі Центральна Рада «не признає совітської влади на Україні».

Через сі злочини «не може московський Совнарком визнати Раду як правного представника трудящих і визискуваних мас Української Республіки».

Казанська логіка «геніяльного Іліча», отже, визнавала право суверенности України лише настільки, наскільки вона ставала «добровільним» васалом Москви. Коли Україна робитиме волю Москви, коли уникатиме конфліктів із «братнім народом», коли потуратиме йому в усім, хай собі має бутафорії самостійности.

Так цілком логічно, не з погляду марксизму, але російського імперіялізму, прийшов Лєнін до боротьби і з Центр[альною] Радою. Бо, як він думав, «лише совіти української селянської бідноти, робітників і вояків можуть створити на Україні владу, при якій зудари між «братніми народами» будуть неможливими» (с. 279). Лєнін числив на те, що, позбавлена своєї правлячої верхівки (інтелігенції), Україна потульного, як він думав, та легко обдурюваного селянства і напівзмосковленого міського робітництва і вояцтва не буде місцем ніякого «зудару між братніми народами». Навпаки, один «братній народ» (народ Лєніна) цілковито загнуздає другий, а другий – «добровільно» дасться загнуздати. І марксівська теорія буде врятована (право на самовизначення), і уникнеться невигідного здійснення сього «права»... В теорії розвід дозволяється. Але «розвід» України з Росією – шкідливе для Росії (офі-

ційно: для «поступу», «інтересів пролетаріяту» та ин.), отже, в данім конкретнім випадку «розвід» недозволене. Навпаки, «розвід» Криму з Україною корисне для Росії (офіційно: для інтересів «поступу» і «класової боротьби пролетаріяту»), отже, в данім конкретнім випадку «розвід» не тільки допустиме, але й бажане...

Я вже зауважив вище, що Лєнін колись обрушився на кадетську *«Рєчь»* за те, що вона робила розрізнення: можна бути за право націй на самовизначення взагалі, але в конкретнім випадку виступати проти «нездорових тенденцій» поодиноких сепаратистичних рухів. Картаючи кадетів, Лєнін пізніше сам пішов тою самою стежкою. Таке притрапилося йому і вдруге. Центр[альна] Рада зажадала від Тимчасового російського уряду заяви, що він – «не проти права українського народу на автономію». Уряд Керенського відмовив сеї заяви, бо, мовляв, не можна таких справ рішати перед скликанням Всеросійських установчих зборів, без порозуміння між «братніми народами», одностороннім актом. Жорстоко скартав за се Лєнін міністрів Тимчасового уряду. Але ось Тимчасовий уряд падає. Урядом стає тепер Совнарком. Україна зачинає творити свою армію, відкликаючи українські частини з фронту. Що робить Лєнін? *Те саме, що перевернутий ним буржуазно-демократичний уряд*. У маніфесті з грудня 1917 р. до Центральної Ради Совнарком протестує проти «самочинного» творення української армії, бо се – «акт односторонній», не опертий на «обопільнім порозумінні урядів обох республік» (с. 277). Аргументація вкрадена живцем від кадетських буржуїв.

Політичне положення має власну логіку, міцніші від логіки марксівської «діялектики»!

По розриві з Центр[альною] Радою спершу положення вирисовувалося корисно для большевиків. Совітські відділи переходять на територію України, займають Луганськ і Дебальцево, і Лєнін з тої нагоди (с. 283) пересилає Антонову-Овсієнкові, теперішньому каталонському генерал-губернаторові, що перевів наступ, свої «найгарячіші привіти» і два «ура» («ура і ура») – «привіти» і «ура» для армії, яка ґвалтом вдерлася на територію нації, що скористала з «права на самовизначення», привіти від того, який ще недавно заявляв, що прилучення України він розумів як акт «добровільний», але ніколи не «насильницький»...

Але положення ще раз міняється. Большевиків із їхньою діялектикою, самовизначенням і з армією викидають із України. Центральна Рада знов у Києві, звідки 2 квітня звертається до совітської Росії з пропозицією миру. І Лєнін, той самий, який не хотів визнати Центр[альної] Ради за те, що не дозволяла на організацію совітів на Україні, тепер відповідав Раді згодою. Як делегацію на мирові переговори посилає Сталіна, Раковського і Мануїльського (с. 290). Діялектика сили, як показалося, найскоріше трафляла до переконання вождя російського комунізму. Перед обличчям сеї діялектики замовкали й «інтереси поступу», й «інтереси пролетаріяту», й вимоги «великих ринків, і великої держави». «Геніяльний діялектик» відразу збагнув, що його атути биті, що його казуїстика дістала в лоб і треба з нею сховатися.

У сім теоретику, кажу се ще раз, сиділа передусім людина, яка тверезо дивилася на факти, яка, коли й дурила инших фразами, сама ніколи не піддавалася їхній сугестії, знаючи правдиву ціну їм. Дуже характерна під тим оглядом доповідь Лєніна про зовнішню політику на засіданні ВЦІК і московського совіта 14 травня 1918 р. Положення було тяжке для Росії. На Україні були німці. Невідомо, яку границю України ще будуть змушені признати Совіти. І ось у такій непевній і тривожній для РСФСР ситуації з'явилися коло Лєніна дорадники, які казали, «що сю непевність легко усунути, треба лише одверто зажадати від німців дотримання Берестейського

договору». Лєнін з'їдливо глузує з тих партійних політиків. «Вони забувають, – казав він, – що спочатку треба перемогти, а потім жадати чогось. Коли ви не перемогли, ворог має змогу зволікати з відповіддю і навіть зовсім не відповідати. Такий закон... війни» (с. 300).

Рішення всякого питання клав він, як реальний політик, у площину сили. І ціла його національна політика на Україні, в суті речі, прямувала до одної-однісінької речі: ослабити нашу силу, дезорганізувати нашу верхівку і наші маси морально і політично, заломити в них дух спротиву і боротьби. Тим наївнішими виглядали політики типу Винниченка, Григор'єва та ин., які поважно бралися дискутувати з Лєніним про суть різних гасел, як «інтереси пролетаріяту», «справа революції», «самовизначення націй», коли московський диктатор у душі лише кпив і з тих гасел, і з наших бідних марксистів.

Ще драстичніше висловився Лєнін у 1918 р[оці] в одній полемічній статті проти Каутського: «Було б, розуміється, приємніше, коли б ми просто війною могли повалити і Вільгельма, і Вільсона. Але се маячення, бридня. Скинути їх зовнішньою війною ми не можемо. Але посунути наперед їхній внутрішній розклад ми можемо» (с. 302)... **Посунути наперед розклад противника** – ось про що ходило йому в усіх випадках, і коли йшло про боротьбу з Україною. Теорії, доктрини, їхні товкмачення, цитати з Енґельса й Маркса – се все було знаряддя, щоб осягнути основну ціль – повалити противника. Се бажання – ось був його primum mobile[5], а зовсім не тріюмф тої чи иншої ідеї, «визволення трудящих», «царство соціялізму» та ин., як думав не один із його противників, для яких забракло в Бога розуму.

Маючи часто якраз таких противників перед собою, він так нехтував ними, що майже сам підставляв свою болючу сторону під удари противників, коли б вони вміли дивитися і вдаряти.

На однім вічу 13 березня 1919 р[оку] він говорив: «Тепер Україна визволяється від німецьких імперіялістів, які хотіли вивезти з України 60 міль[йонів] пудів збіжжя, а вивезли всього лиш 9 мільйонів. Ми маємо тепер совітську Україну. А совітський уряд на Україні, у відношенні до нас, коли повстане питання про збіжжя, не зажадає лихварської ціни, не буде спекулянтом... І український уряд сказав: «Наше перше завдання – помогти голодуючій Півночі». Запаси збіжжя на Україні велетенські. *Взяти* все відразу не можна... Стогін несеться з боку українських товаришів, що нема людей, що нема кому організувати совітську владу... Київ не пролетарський осередок... Обсудивши се положення в центральнім комітеті *нашої партії,* ми поставили собі завдання: спочатку зробити все, щоб зорганізувати апарат на Україні і взятися за роботу лише, коли буде зброя в руках і буде апарат, а на 1 червня дістати за се 50 міль[йонів] пудів збіжжя» (с. 307-308, підкресл[ення] мої – *О.В.*).

Ось промова, яка цинізмом, мабуть, не знайде собі рівної! Кожне слово говорить у ній цілі томи про той primum mobile, який диктував диктаторові його українську політику: і похвали «українському» урядові, що складався з марних креатур, наставлених із Москви... І такі вирази, як: **«Ми маємо Україну»…** І сум, що **«взяти все,** на жаль, не можна», що обдерти догола Україну, на жаль, не вдасться... І признання, що те обдертя України постановляє одностороннім актом «центральний комітет нашої партії», себто партії російської….

І радісне ствердження, що «український уряд» із чисто альтруїстичних мотивів своїм першим завданням уважатиме поспішити з допомогою голодній Московщині... І признання, що, аби ся допомога була дійсною, треба аж тоді «взятися за

[5] Першодвигун (лат.)

роботу», «коли буде зброя», без якої не забрати збіжжя від альтруїстів «братнього народу»... І, нарешті, капітальні 50 мільйонів! Німці були обридливими імперіялістами, гнобителями України за те, що *хотіли вивезти 60 мільйонів*. Москва була визволителькою через те, що *вивезла 50 мільйонів...* Се розперезаність, якої треба довго шукати в історії заборчих народів.

Метою національної української політики Лєніна було, отже, «мати» Україну, а в ній «апарат» своїх фактотумів, щоб «взяти» з неї якнайбільше і то задурно – «не полихварськи». Ось що лежало на споді цілої казуїстики його національної програми з її «заскорузлими ведмежими закутинами», які повинні злучитися з Москвою; з його «світово-історичною тенденцією капіталізму», яка веде до «великих ринків і великих держав»; з його «добровільними, ніколи не насильницькими зв'язками» народів; з «міжнародною солідарністю пролетаріяту» та иншими квітками його теорії.

Таке саме було ставлення Лєніна і до Донщини. В тій самій промові тим самим тоном Катерининського фельдмаршала, що радісно повідомляв про взяття якогось Туртукаю, він говорив: «Крім України, маємо ще инше джерело – Донську область. Там перемоги червоної армії створили вже чуда…» Від визволення пролетаріяту «своей собственной рукой» до солдатні і «визволеної» країни як «джерела» багатств заборчого сусіда. І дальше: «Що се значить? Се значить, що ми підійшли до вугілля і збіжжя, без яких погибаємо» (с. 303).

Не до однієї його тиради про «самовизначення націй», про їхнє «братерство» і «солідарність пролетаріяту» можна було б додати оте: «Що ж се значить?» І так само відповісти: «Се значить, що «пролетаріят» і його пророк потребують вугілля і збіжжя...

Але се ще не було те високе «Це», яке вмів брати Лєнін відносно українського народу. «Діялектика» була добра, поки знаходилися такі, що давали себе нею дурити. Але на Україні, мимо легковірности соціялістів, ся «діялектика» спіткалася з відруховим і грізним протестом мас. Супроти яких, мов у стіну горох, розбивалися всі фортелі казуїстики. Був момент, коли диктатор чувся вже «наприкінці своєї латини». І в такі моменти він удавався до своєї ultima ratio[6], до тих «метод» розв'язати українське питання, до яких удавався і царат.

Справа з «добровільною» допомогою «півночі», мабуть, не йшла так гладко, як се вимагала доктрина «солідарности трудящих». І ось уже в кінці травня 1919 р. Лєнін депешує «українському» Совнаркому: «Декретуйте і проведіть в життя повне роззброєння населення, *нещадно розстрілюйте на місці* за всяку укриту рушницю. Основне завдання хвилини – рішуча перемога в Донецькім басейні, відібрання всіх рушниць зі сіл» (с. 313, підкреслення моє – *О. В.*). Стара метода, так колись жорстоко висміяна самим Лєніним, метода царського генерала Трєпова: «Патронов не жалеть»» (Не жалувати набоїв!) – ось чим мали бути зцементовані тепер «зв'язок та союз українського і московського пролетаріяту».

Коли на Україні з'явився Вранґель, Лєнін видає 2.IX.1920 р. відозву «До незаможних селян України»: «Пам'ятайте, що справа йде про рятунок ваших родин, про оборону селянської землі і влади» (с. 349). В сій відозві, як і в инших, яскраво просвічує демагогія диктатора. Він кличе селян до оборони «селянської» землі, щоби потім сю селянську землю сконфіскувати для російської держави! Кличе до оборони родини, щоби потім ту родину зруйнувати, присвоївши московській державі монопольне право розпоряджатися тілом і душею української дитини! Кличе до оборони «селянської влади», щоби потім проголосити і перевести в життя гасло,

[6] Останній, вирішальний доказ (лат.)

що найважливішою річчю є «інтереси пролетарської диктатури» і «кермуюча роль пролетаріяту відносно селянства» (с. 336).

Суттю української політики Лєніна було: вбити клин між масою народу і його верхівкою, компрометуючи останню перед першою як їй ворожу – політика Петра І і його батька. В тій цілі старався заогнити соціяльні апетити тої маси та її домагання (згори готуючись їх не сповнити), щоби представити себе і свою партію, партію чужинців, як одиноких оборонців широких мас.

Неначе давніші слов'янофіли, намагався він дати конгломератові народів російської імперії одну велику надідею, яка понад мовні і релігійні різниці громадила б їх довкола осередку слов'янщини – Москви. Лише, що, замість «визволення слов'ян» (від українських «дуків», турецьких султанів і австро-мадярських «феодалів»), висунув «визволення трудящих», але в обох випадках – «визволення» від власної національної еліти, щоби перевести їх під протекцію еліти московської. Хто виступав проти Москви, виступав проти інтересів великої цілости («слов'янства» або «пролетаріяту»). Супроти такого законні були всякі репресії, аби «підійти до вугілля і збіжжя», аби відреставрувати імперію, відтворити спільне, одне для всіх народів «отечество», щоби створити «один совітський народ», який однаково б хотів і ділав, щоби через асиміляцію державну перейти до асиміляції культурницької. Ось був головний двигун національної політики Лєніна на Україні.

Я вже згадав, що сей «пролетарський» асимілятор позичав деякі ідеї в кадетської партії, деякі методи – в слуг царату. Як показується, він позичав у російських монархістів навіть основне заложення, основний мотив своєї національної політики на Україні. Він писав: «Ми – противники національної ворожнечі»… Важлива кермуюча роль пролетаріяту відносно селянства. Далеко менш важливим є питання: чи Україна буде окремою державою, чи ні?» (с. 313, 349). Иншими словами, найважливіше було знищити почуття ворожости українців проти Москви і мати фактичну владу на Україні. Себто демобілізація духова і демобілізація фізична України. А бутафорія – український «уряд» (який творив би волю Москви), мова (Винниченкові він обіцяв навіть дві мови за визнання московської влади на Україні) – се було другорядне.

Так само писав монархіст Шульґін. Уступ, який *«Вістник»,* мабуть, уже цитував, але який у данім зв'язку набирав особливішого значення. Шульґін волів Україну як самостійну, але *«русскую»* державу (як Баварія була німецькою), аніж як звичайну, але *українську*, провінцію Росії. Бо «король Малої Руси завше врешті-решт добалакається з всеросійським монархом, як добалакалися численні німецькі королі з Гогенцолернами. Але коли український народ почуватиме себе зовсім окремим народом, то сей народ врешті-решт зробить жорстоке повстання. Бо нащо ж жити тридцятимільйонній громаді зовсім самостійного народу несамостійним життям?» З Україною, національно ворожою Росії, «всяка федерація є марою». «Коли населення півдня почуватиме себе малоросіянами, тобто росіянами, воно, навіть творячи свою місцеву південну культуру і користаючи повною свободою в своїх внутрішніх справах, буде твердою підпорою єдиної російської держави. Але з хвилиною, як ся свідомість затратиться, народ чорної землі і білих хаток... стане кублом зради, стане тим, що «запхає ножа в спину» імперії при першій нагоді. Не форма співжиття з Московщиною найголовніше в українськім питанні, головне – утримати південноросійське населення в свідомості своєї російськости» (Шульгин В. Ненависть или примирение // Париж: Возрождение, 13.01.1927). Точнісінько так, як сей монархіст, ставив українське питання і Лєнін. Головне – не форма співжиття Украї-

ни з Московщиною. Суть, щоб населення України «почувало себе малоросіянами». Суть – знищити в українських масах почуття спершу політичної, а потім етнічної «ворожнечі», з одної сторони, а з другої – защепити їм почуття приналежности до єдиного цілого: там – російського, тут – совітського народу»… Головне – провести за всяку ціну *асиміляцію* України. Україна має бути (з мовою!) українською, але українство мислилося в сенсі регіоналізму.

Давніше конечність асиміляції «аргументувалося» «географічною єдністю», спільним слов'янським походженням, теорією «трьох Русей» та ин. Ся аргументація завалилася разом із царатом. Завданням Лєніна було заступити збанкрутовану асиміляторську ідеологію новою. Обіцяти і дати все, лише щоби українці визнали гегемонію духову і провідницьку («влада») росіян, щоб дали собі вирвати той первень, який є суттєвим для нації, щоб виреклися почуття ворожости і ненависти до Москви. Зробити так, щоби «народ чорної землі і білих хаток» перестав бути «кублом зради», вирікся своєї національности і засимільований став «підпорою російської державности», підмурівком імперії. Сьому завданню мала служити теорія «солідарности трудящих», незалежно від національности.

Подібна спроба царату скінчилася безприкладною катастрофою. Від нас залежить, щоби і сплагійована в царату ідея Лєніна скінчилася такою ж самою катастрофою...

При всім тім є речі, яких можна було б повчитися у Лєніна. Є ними: холодний реалізм думання, вірність основним, імперським, правдам своєї нації і вимогам її могутности, підкреслення моменту влади, погорда до фрази, виключна увага на факти і суть речей, ну і рішучість переведення своїх ідей. Ми не можемо похвалитися, щоби багато мали політиків, які ті якості посідали б.

Признаючи Лєнінові сі риси, яких варто набрати і нам, не роблю його апології. Бо до нього самого відніс би слова, сказані ним у 1914 році на адресу своїх противників із табору монархістів і кадетів: «Ніхто не винен тому, що він родився рабом. Але раб, якому не лише чужі стремління до власної свободи, а який виправдовує і прикрашає своє рабство, (напр[иклад], називає задушення... України... «обороною московської вітчини»), такий раб викликає законне почуття обурення, погорди і омерзіння, такий раб є «холуй» і хам» (с. 258).

Дуже добре сказано!

СТАЛІН ЯК «ДОБРОДІЙ» УКРАЇНИ

Серед цілої маси друкованого «дурману для народу», що виходить на совітській Україні, треба звернути увагу на книжку Сталіна[1]. Висвітлює вона політику тирана відносно України, і як така приносить багато вартого нашої уваги матеріялу. На жаль, самої книжки нам ще не вдалося одержати. Тому користаємо з обширного реферату про неї, що появився в московськім *«Большевику»*[2].

Автор реферату, очевидно повного рабських похвал всесильному диктаторові, підкреслює, що «коли український народ все ж таки переміг («агентів імперіялізму»), то сталося се виключно тому, що ним кермувала мудра большевицька партія, яка потрафила укріпити приязнь між народами СССР; виключно тому, що Україна отримала братню допомогу з боку трудящих совітської Росії; виключно тому, що боротьбою українських робітників і селян кермували безпосередньо великі Лєнін і Сталін.

Коли очистити се базікання від заяложених і брехливих совітських формулок («приязнь між народами», «боротьба українських робітників», «трудящі совітської Росії» та ин.), то з цілої тиради лишиться невеличка, але яка ж характерна правда. А саме: коли російсько-жидівська меншість переважно в містах все ж таки потрафила зробити з України провінцію большевицької імперії, то сталося се виключно тому, що сій жменьці прийшла на поміч із усіма своїми ресурсами величезна метрополія Москва та її провідники Лєнін і Сталін.

По завоюванню України зачалася її асиміляція, затіснення відносин наново здобутої колонії з метрополією. І книжка, про яку мова, «на прикладі головно совітської України показує, як крок за кроком розвивалася лєнінсько-сталінська національна політика, як нехибно зміцняла силу диктатури пролетаріяту» (читай: диктатури ЦК партії – *О. В.*).

Брутальніший від Лєніна, але все ж демагог, Сталін теж боронив «право націй на самовизначення аж до відділення», і тому ще на VII (квітневій) конференції партії 1917 р. виступає проти П'ятакова, який того права визнати не хотів. Більш твердолобі від Лєніна і Сталіна різні П'ятакови ще не розуміли цілої штудерности марксівської «діялектики», не розуміли, що марксівська наука дійсно була тільки ancilla theologiae (слуга теології) большевицької, не самостійною дисципліною; не розуміли, що формули «самовизначення» ніхто з її оборонців поважно не бере, що вона представляла лише демагогічний гачок. Звідси внутрішньопартійні непорозуміння, які хутко полагоджувалися.

«Право на самовизначення» Сталін розумів точнісінько так само, як Лєнін[3]. На конференції військових організацій РС ДРП (б) запропонована Сталіним і ухвалена постанова знову підкреслює се «право». Але «разом із тим тов[ариш] Сталін тоді ж таки підкреслював, що право націй на самовизначення аж до відділення – се зовсім не значить, що пролетаріят завжди стоїть обов'язково за відділення: се пи-

[1] Сталин Й. Статьи и речи об Украине. – Партиздат ЦК КП(б)У. – 1936. – С. 245.
[2] Войтинский Н. Сталин об Украине // «Большевик» (політико-економический двухнедельник ЦК ВКП(б)) – Москва, 1936. – IV.
[3] Див. «Вістник» – 1936. XI.

тання для кожного народу рішається осібно, залежно від інтересів пролетарської революції». Визнати таке «право» і зробити його залежним не від інтересів самого народу, який домагається самовизначення, а від інтересів чужої і посторонньої сили («пролетарської революції»), з якою даний народ, може, не хоче мати нічого спільного, очевидно було абсурдом. Було нісенітницею, яка зводила ціле те «право» до нуля, до sic jubeo[4] кожночасової влади в Кремлі, яка сі «інтереси революції» толкувала, як їй подобалося.

Робити «право націй на самовизначення» залежним від «інтересів пролетарської революції» – се все одно, що надати горожанам «право» ходити у великім місті серединою вулиці, але лише залежно від інтересів нормального функціонування колового руху...

Ще з початком грудня 1917 р., коли Україна щойно підбивалася лєнінськими яничарами, коли треба було дуже обережно ходити коло національного почуття великого народу, Сталін говорив: «Що відноситься до автономії України (лише автономії – *О. В.*), вона повинна бути повною, щоб її не обмежували згори комісари. Недопустима ніяка опіка, ніякий надзір над українським народом»... Так писалося тоді! І треба подивляти почуття гумору совітських авторів, що вони, не моргнувши оком, друкують сі слова Сталіна з 1917 року в 1936-му, уже по режимі Якорів, Постишевих, Раковських, Муравйових та ин.

Навівши ті слова, автор реферату додає: «В той самий час тов[ариш] Сталін підкреслював, що російський пролетаріят не може лишатися байдужим і незацікавленим до дальшої долі визволених великою пролетарською революцією передше гноблених народів Російської імперії. Поміщені в збірнику статті тов[ариша] Сталіна надзвичайно яскраво показують, як російський пролетаріят і після жовтня лишався керманичем і провідником колись пригнічених народів Росії»... Так переломлювалося в кавказькім черепі диктатора римське поняття *права* (в данім випадку права націй на самовизначення), себто управління, незалежного від чужого протиправного втручання. Се *право* в очах уродженця був[шого] Казанського ханства Лєніна і кавказця Сталіна вироджувалося в чисто азіятський акт ласки, яку той, хто її надав, сміє кожної хвилини взяти назад. Хто, за тою східною концепцією «права», ставав із кріпака вільним, все ж таки і дальше мав пана, який «лишався керманичем і провідником» його, як і досі...

Право сепарації («розводу», як казав Лєнін) між націями приводить до того, що «свої» стають «чужими», і се нормально, як «чужими» собі стали англійці та ірландці, англійці та американці, шведи і норвежці та инші. Але ся «чужість» для кремлівських оборонців «права» на сепарацію нації була чимось диким і недопустимим. Як декретував Сталін, між українцями і москалями «нема і не може бути конфліктів». А тому, зауважує Войтинський, «коли буржуазна Центральна Рада почала нацьковувати працівників українців на москалів як на «чужих», тов[ариш] Сталін гнівно і пристрасно демаскував сю контрреволюційну демагогію українських буржуа»... Самовизначення – самовизначенням, але своїми, рідними, коханими, дорогими, незамінними провідниками, «отцамі і благодєтєлямі» повинні були назавше для українців лишитися москалі, опікунами і керманичами, як колишній «барін помєщік» для свого бувшого кріпака. Хто знав із книжок російську дійсність зараз по знесенні кріпацтва, той пригадає собі, як ся «барська» вдача, вдача рабовласника у відношенні до селянина безнастанно прокидалася в російських дворян. Та сама психіка у відношенні до української нації прокинулася і в політичних нащадках

[4] Так наказую (лат.)

російського дворянства – Лєніні і Сталіні. «Нацьковувати трудящих» якоїсь нації проти їхньої метрополії вільно і треба було в Китаю, Мароко, Єгипті, Монголії, Кореї, там, де се лежало в інтересі російського большевицького «баріна». Там, де се йшло проти його інтересів, там се був злочин і «контрреволюційна демагогія».

Сміх викликає нарікання Сталіна на «імперіялізм» Центральної Ради, яка «згори прилучує до себе все нові й нові губернії, не питаючись мешканців тих губерній, чи вони хочуть увійти в склад України»... Коли большевики уважають, що вхід чи не вхід певної території в склад якоїсь держави повинен основуватися на запиті населення, чому б їм не згодитися на плебісцит на Україні?

Але плебісцит був теж «буржуазним забобоном», так само, як і рекламована воля більшости людности. Бо той самий Сталін писав тоді: «Совіт народних комісарів якраз домагається того, щоби вся влада на Україні належала *українському народові,* себто (слухайте, слухайте! – *О.В.*) українським робітникам і солдатам, селянам і матросам»... Вислів, який показує, як сердешно «наплювать» було Сталінові на той народ. Бо инакше не ставив би він *його величезної більшости,* селянства, на передостаннім місці, не ставив би на першім і другім якраз ті елементи українського населення, робітництво і вояцтво, які були зникаючою меншістю на Україні і підлягали найсильнішим московським впливам і пропаганді...

Нема нічого дивного, що з такими концепціями Сталінові, «визволителеві націй» в теорії і їхньому тиранові на практиці, доводилося апелювати на Україні не до самовизначення, не до волі нації, а до голої сили метрополії та жменьки її яничарів у країні. В книзі читаємо цинічні признання: для переведення анексії України «в листопаді 1918 р. за почином Лєніна і Сталіна створено український революційний совіт (що спочатку звався революційним совітом курського напрямку) під проводом тов[ариша] Сталіна». Отже, два *московські* диктатори засновують зі своїх попихачів «революційний совіт» для підбою України і звуть його *українським*! І все на те, щоби перевести на практиці «самовизначення» України на річ Росії. А що добровільно таке самовизначення не могло випасти на річ Росії, то ясно, що (як стоїть у книзі) тов[ариш] Сталін мусив помагати російській меншості на Україні, нашим «ульстерцям» «і зброєю, і посилкою військової допомоги». Крім того, «тов[ариш] Сталін перекинув на український фронт групу випробуваних командантів, що досі кермували обороною Царицина». Отже, спеціялісти від оборони Волги виступили, на наказ українського «добродія» Сталіна, виконавцями права української нації на самовизначення! А 1 грудня 1918 р. опубліковано маніфест «совітського уряду України» (так звали Сталін і Лєнін російсько-жидівський комітет, що займався прилученням України до Росії), який «давав визискуваним свободу». Сей маніфест мав «пронестися громом на страх ворогам України, прозвучати благодатним гомоном дзвонів на радість і потіху синам України», як писав канцелярійно-семінарським стилем «геніяльний Сталін». А писав се він про «свободу визискуваним» уже за Директорії, за соціялістичної Директорії, яка, може, і робила досить політичних помилок, але якій ніхто хіба не міг закинути, що вона хотіла і вміла гнобити кого б то не було, не виключаючи ворогів своєї країни.

По завоюванню України російськими військами Сталін уже зовсім зачав почуватися там як вдома. Усякі гарні слова пішли в кут. Режим терору мусив зміцнитися. Тому, коли «положення, яке застав тов[ариш] Сталін в українській парторганізації (в російсько-жидівській большевицькій організації на Україні – *О.В.*), стало ненормальним», себто недогідним для Росії, Сталін «був змушений розпустити ЦК КП(б)У і призначити новий ЦК, в який увійшли Артем, Косіор, Мануїльский, За-

тонський та инші». Події неслися хутко і по виграній воєнній виправі, в «самовизначеній країні» московський диктатор просто *призначає* по своїй вподобі центр, комітет *«української»* партії, яка мала виражати несфальшовану волю мільйонів українських «трудящих»!..

Не дивно, що по таких цісарських розтинах уже в лютому 1919 р. Сталін міг втішено заявити, що «від розпаду старої імперіялістичної єдности через незалежні совітські республіки народи Росії приходять до нової, добровільної, братерської єдности». Народи Росії! Звідси вже невеличкий крок до єдиного совітського народу, якого зліплення і було правдивою ціллю національної політики Сталіна.

Були серед большевиків люди, які, не менші російські патріоти від Сталіна, зі страху, що втратять українську колонію, думали надати їй бодай хоч паперову сповидність якоїсь «куцої» автономії. Се були Раковський, який просив «відібрати від союзних комісаріятів дев'ять десятих їхніх прав і передати їх національним республікам», і Скрипник, який думав, що в політиці Сталіна «занадто випнута» конечність боротьби проти «місцевого націоналізму на Україні». Але Сталін більше, ніж вони, боявся України і тому виступив проти їхнього «уклону».

На XII з'їзді партії Сталін пригадав їм, що слова про самовизначення – *лише слова,* лише демагогічний гачок, не самоціль; що дійсна ціль національної політики Росії на Україні – се *влада* та її закріплення. Опозиція, як казав він, «із-за національного питання переочила соціяльне питання, *питання про владу* робітничої класи (читай: партії – *О. В.*). А між тим, для нас, як для комуністів, ясно, що основою цілої нашої праці є праця для *скріплення влади* робітників (читай: партії – *О. В.*), і лише потім встає перед нами друге питання, дуже важливе, але підпорядковане *першому*, – питання національне... Коли ми перегнемо палицю в бік селянських окраїн, то може вийти шпарина в системі диктатури пролетаріяту (себто партії – *О.В.*). Се небезпека… Треба пам'ятати, що, крім права народів на самовизначення, є ще право робітничої класи (партії – *О.В.*) на *скріплення своєї влади,* і сьому останньому праву підпорядковано право на самовизначення». Войтинський додає: «Сі вказівки тов[ариша] Сталіна і постанови XII з'їзду партії по його рефераті відіграли рішаючу ролю в боротьбі за випростування лінії КП(б)У у національнім питанні»...

У сотий, у тисячний раз самі большевики твердили, що їх інтересує на Україні передусім і виключно *питання влади,* яка повинна бути в їхніх руках, а Винниченки і Порші безнастанно дискутували про самовизначення, про пролетаріят та инші «засади», які були річчю байдужою і Лєнінові, і Сталінові. Бо останні знали те, чого не знали малоросійські політики: що і соціяльні, і економічні, і національні, і культурні, і всякі инші відносини в країні укладає за своєю волею той, хто має в ній владу...

Але не можна сказати, щоб «геніяльний грузин» хутко дав собі раду з усіма труднощами на Україні. Опозиція знову піднесла голову, і знову виступає гостро проти неї, тим разом проти Шумського і Хвильового, Сталін. Бо ся опозиція штовхає на «відчуженість української культури і української «общественности» від культури і «общественности» *загальносовітської*». Знову крок «вперед» від самостійних народів прийшов він до «народів Росії», тепер до «загальносовітської «общественности» і культури». А за ними вже чувся старий царський термін «общерусская культура» і один (хоч би й «савєтскій») народ.

«У той час, – писав ображений диктатор, – як західноевропейські пролетарі та їхні комуністичні партії повні симпатій до Москви..., український комуніст

Хвильовий не мав сказати нічого иншого на користь Москви, крім як прикликати українських діячів тікати від «Москви», «якомога скоріше»... Такої зухвалости від малоросів Сталін не сподівався, і Хвильовий мусив, замість пера, взяти в руку револьвер, щоби скінчити з собою. А дальше прийшли Косіор і Постишев без «уклонів». Знову з благословенства «добродія» України Сталіна...

Збірники писань Лєніна і Сталіна про їхнє відношення до України повні величезного інтересу для нас. Ми можемо бути вдячні партіздатові за їх видання. Критичний читач навіть у СССР вичитає з них цілу безодню забріханости, цинізму, насильства і словоблудства, якими нові володарі імперії намагалися обґрунтувати ідейно і перепровадити практично підбій та асиміляцію України, приведення її під владу старої метрополії.

Багато цікавих наук і вказівок на майбутнє витягнуть із сих книжок ті, що хочуть і вміють вчитися з минулого.

1937

«…the next war which should be kindled in Europe would be a war not so much of armies as of opinions».

(«…найближча війна, яка розгориться в Европі, буде не так війною армій, як війною світоглядів»).

З промови Джорджа Канінґа
в англійській Палаті громад, 12.XII.1826.

Те, що передбачав англійський трибун, стало знаком, під яким живе наша дійсність. Знаком, під яким вступаємо в новий 1937 рік.

Державні мужі можуть застерігати проти війни світоглядів, все одно ся війна вже прийшла. Порівняти її можна хіба з релігійними війнами Середньовіччя. Про се пише нейтральний швайцарець: «Повітря над Европою тяжке і пахне залізом. Раз у раз чуємо про «релігійну війну». Коли я вперше почув се слово, вразив мене глузливий тон, з яким його вимовлено... Фашизм, большевизм, безглузді ідеології мали би допровадити до релігійної війни? І то в двадцятому віці? Та ж ми стали скептиками. Релігія вже не грає ролі в нас. Ми ж думали, що наступить моральне відпруження, що в світі запанує царство розуму. Але прийшов мир і, замість відпряження, мусили пережити таку пробу витривалости нашого напруження, як ніколи. Кожна одиниця стала полем бою різних ідеологій, протилежних собі «ерзац-релігій». Не один питав себе: «Що то властиво мене обходить?» Не один волів би лишитися поза полем бою, зовні. Але чи є взагалі ще оте «зовні»? Ви хотіли б лишитися незачепленими. Але чи се залежить від вас? Війна світоглядів знов шаліє серед нас.

«Кожний світогляд, – каже А.Розенберґ, – є якраз такий сильний, як воля його визнавців боронити його. Се єдина мірка, коли хочемо видати осуд про бої світово-історичного значення». Коли в 1932 р. у всіх німецьких часописах писали про «малу горожанську війну», то се була релігійна війна. Бо жити в якійсь вірі – значить стільки, що могти і бажати за сю віру вмерти. Тому, хто лишається на боці і кого не захоплює ся велика життєва сила, що змушує нас ставити на карту саме життя, тому не зрозуміти «ідеологій», той відмовить їм вибухової сили... Життя вступає в ту rabiate Phase[1], яку передбачав Ніцше. Релігійні війни! Міти, світогляди, ідеології, засади, секуляризовані боги, спраглі крови, – ось наша доба. Доба хрестоносних походів без стягів із вишитими на них хрестами[2].

Стільки наш швайцарець. І дійсно така ся доба, яка від 1917 р. наступила і на Україні. Се є те «божевілля», яке наступило в Еспанії, «божевілля, яке перестає ним бути, коли приймає масовий характер, коли стає божевіллям цілого народу», те «божевілля», яке так прагнув «вщепити своєму еспанському народові» Унамуно[3]. І дійсно, бачимо той самий фанатизм у кожній країні нашого континенту, той самий поділ на ворожі табори. Ті самі убивства і терористичні акти: Генриха IV і Коліньї забивають побожні католики, Лібкнехта і Розу Люксембург – майбутні гітлерівці.

[1] Шалена фаза (період) (нім.)
[2] M. R. Religionskriege (Neue Züricher Zeitung, з XII.1936, Blatt. 3).
[3] Miguel de Unamuno. Das Leben Don Quijoteus. Sanchos.

Тоді Лютер спалював папські булли. Тепер палять марксистські булли в Німеччині... Тоді робила Вартоломіївську ніч побожна Катерина Медичі, тепер такі ночі в Києві, Харкові, Москві робить ГПУ.

«Легісти» (конфедерати) де Ґіза, що повставали проти Генриха III, готові були продати Францію Пилипові II еспанському в ім'я спільної віри. Тепер «легісти» з людового фронту готові продати Францію комуністичній Росії, теж в ім'я спільної віри. Сикст V благословляв еспанську «непереможну армаду», яка рушала зломити пиху єретицької королеви Єлизавети. А гугенот Коліньї ліпив коаліцію держав із Францією на чолі, щоби завдати смертельного удару римсько-католицькій Еспанії. Тоді американські єпископи гриміли зі своїх амвонів проти «гнобителя народу Божого – Людовіка XIV», коли він скасував Нантський едикт. Тепер – проти «царства Антихриста», большевицької Росії – протестують зі своїх амвонів Папа в Римі і кардинал Іницер у Відні.

Тоді домагалися протестанти легалізації своєї церкви в католицьких країнах, тепер добиваються комуністи легалізації своєї партії в буржуазних країнах. Як тепер укладають пакти про ненапад, обіцяючи не втручатися у внутрішні порядки того чи иншого режиму, так тоді встановляли засади: «Cujus regio, ejus religio» (Чиє панування, того й віра). Як тепер большевицький флот з'являється в Барселоні, щоби помагати своїм «одновірцям», так тоді англійський флот з'явився під Ля-Рошеллю, обложеною католицькими військами Франції, щоб помагати своїм одновірцям-гугенотам. Як тоді, так і тепер, словесна боротьба «клерків» набирала нечуваної гостроти. Тоді говорили про «шал теологів» (rabies theologorum). Чи про те саме не можна говорити тепер?

Так само тоді, як і тепер, йшло про речі важливіші, аніж та чи инша форма правління. Раз католики, раз протестанти були монархістами або навпаки. Точнісінько, як тепер, коли італійські фашисти є монархістами, а німецькі – республіканцями. «Праві» (католики) мордували королів (Генриха IV), «ліві» (протестанти) не раз їх підтримували. А єзуїти не раз покликалися на «суверенність народу» проти невигідного їм володаря (Генриха VIII англійського).

І так само, як тепер, солідарність «віроісповідна» перекреслювала тоді всі політичні границі. Французькі гугеноти затягались тоді на службу бранденбурзького електора або англійського короля проти власної батьківщини Франції, сіяли бунти у власній країні з-за кордону, займалися шпіонажем на не користь свого рідного краю, точнісінько, як теперішні комуністи, що служать Москві проти інтересів своєї країни. Так само говорили тодішні єзуїти, що для католиків-англійців було б ліпше стати васалами французького короля, аніж «слугами диявола», як теперішні комуністи, що воліють бути васалами правовірної Москви, аніж бачити свою країну в обіймах фашизму. Тоді католицька реакція, зрозумівши, якою великою підпорою протестантизму є німецька мова, зачала вести свою пропаганду, не, як досі, по-латині, лише, як Лютер, по-німецьки («германізація»!). Тепер большевики, додумавшись до того, якою великою підпорою націоналізму на Україні є рідна мова, зачали свою добу «українізації»: в обох випадках, щоби з'єднати національну стихію для інтернаціональної доктрини. Хитрощі, до яких убігалися визнавці однієї віри у війні з другою, уживаються і тепер у війні «ерзац-релігій» між собою. І так само, як не бракувало тоді «шалених теологів», не бракувало тоді і так званих «політиків», як згірдливо прозивали тоді тих людей, які збиралися годити вогонь із водою, одну віру з другою. Називати націоналізм релігією у властивім значенні того слова, річ ясна, не можна. Тому, коли говоримо про боротьбу двох «релігій», то лише маючи на увазі їхній чи-

сто релігійний дух віри в свою справу і посвяти для неї. Своєї власної концепції Бога, загробового життя, безсмертя душі та ин., які має релігія, згадані вище «ерзац-релігії», очевидно, не мають. Але сі «ерзац-релігії» є. Є і війна між ними.

Симптомом грядучої релігійної війни був занепад парламентарної демократії.

Передумови в устрою сучасної Европи, які дозволяли годити наростаючі противенства, поволі впали в усіх країнах, опріч Англії. Демократія і парламентаризм, панування змінної більшости, свобідна гра сил – сей устрій завалився майже в усій Східній, Середній і Полуднево-Східній Европі. Валиться він в Еспанії і Франції, де парламенти, замість тереном угоди, стали знаряддям насильства визнавців однієї релігії над визнавцями другої. Коли в суспільності панує одна спільна віра, віра в однакові суспільні ідеали, в ті самі моральні, релігійні, політичні, національні засади, все можна осягнути компромісом. Бо суперечка йде тоді лише щодо метод, способів скріплення тих самих підстав. У таких випадках меншість легко кориться більшості, а більшість не тероризує меншости.

Але як може один гурт скоритися другому, коли їх ділить, наприклад, не питання залежности чи незалежности церкви від держави, лише инше: чи священики мають відправляти Службу Божу, чи висіти на ліхтарнях? Як може один гурт скоритися другому, дати себе переголосувати, коли справа йде не про те, як довго має тривати робочий день, лише про те, чи фабрикант, чи робітнича маса має бути власником фабрик? Як може один гурт скоритися другому, коли їх ділить не справа того чи иншого проекту аграрної реформи, лише инша: чи селянин має залишитися паном своєї землі, чи відробляти панщину як невільник нового пана, соціялістичної держави? Як може один гурт скоритися другому, коли йому (як, напр[иклад], ірландцям або хорватам) ходить не про більше чи менше число парламентарних мандатів, лише щоби стати окремою цілістю, незалежною від другого гурта?

Коли в суспільності наступає таке замішання понять, коли нема вартостей, які можна б було спровадити до спільного знаменника, коли ні одне питання не може дискутуватися на спільній платформі, коли люди зачинають скакати собі до горла, тоді на місце компромісу приходить війна, тоді творяться «ліги», тоді наступає доба мітів, заперечуючих себе взаємно світоглядів, засад, що себе взаємно виключають, ідеологій, що несуть собі знищення, доба «секуляризованих богів, що прагнуть крови».

У таку добу духова єдність суспільности мусить бути привернена иншими способами: так, як се було в добу Лютера і Вишенського, Кромвела і Лойоли, в добу релігійних війн. У таку добу з'являється нова фанатична меншість, щоби витиснути на майбутніх віках печать своєї нової віри, яка знову спаяла би в одно розпорошену і занархізовану суспільність. Прихильники вмираючої релігії соціялізму з її підсектами – лібералізмом і масонерією – стараються стримати побідний похід нової релігії, нового світогляду, націоналізму, представляючи їх у фальшивому світлі. По-перше, намагаються представити, що не є се конфлікт різних вір, лише реакції і свободи. По-друге: що не є се конфлікт вір, лише противенство між духом насильства, з одного боку, гуманности і братерства – з другого.

Усі ті твердження – свідома брехня.

Прихильники вмираючої «релігії» соціялізму твердять, що зовсім не йде тут про спір двох вір, що се старий спір реакції зі свободою, пануючої кліки з народом. У кожній соціялістичній чи радикальній газетній сплювачці прочитаєте, що як колись проти народу і його свободи виступали «царі й попи», так тепер проти них виступають «генерали й капіталісти». І ніщо инше не викликає такої скаженини соціялістів,

як факт, що *проти них повстала маса*. Ся маса, на яку, на її душу, вони, здавалося їм, взяли на всі часи монополію. Найкращим признанням, що є так, а не инакше, може бути промова улюбленця Сталіна Дімітрова на останнім з'їзді Комінтерну: «Фашизм, – говорив він, – треба бити з допомогою мас, **які він загнав у свої масові організації.** Ми повинні вдертися в сю твердиню, мурами якої гадав фашизм охоронити свій режим... Ми мусимо змінити способи нашої праці, мусимо зручно використовувати фашистівську демагогію, говорити з масами на зрозумілій їм мові, висунути доступні їм гасла»... Отже, боротьба за маси? Отже, в таборі фашизму не самі генерали? Отже, сі маси з'єднали фашисти не правом легального наказу, як колись королі з Божої ласки, лише «демагогією», себто активною пропагандою серед них, відкликом до їхнього ідеалізму і жертвенности, як визнав сам тов[ариш] Дімітров? Давніше двір, аристократія – ось були вороги лівиці. **Тепер сим ворогом стала маса.** Та сама, отже, армія, що і в лівиці, одушевлена тим самим ідеалізмом, тим самим духом посвяти, тою самою або і більшою вірою. Не про боротьбу жменьки реакціонерів із народом йде тепер, лише про боротьбу двох «релігій», із яких кожна є релігією мас. Давніше, коли збунтована лівиця хотіла заманіфестувати свою волю, тягнула походом під королівський палац. І навіть, коли провідник робітництва Ласаль бажав погодитися з «реакцією» чи перехитрити її, то удавався ніде инде, як тільки до палацу Бісмарка. Сам особисто, не «троянським конем», яким Дімітров хоче в'їхати до Трої, бороненої фашистівськими *масами*. Ні, революція справа, революція мас проти «релігії» Маркса – се не «генерали і капіталісти», як заїло і глупо повторяють наші радикали! Щоби боротися з теперішньою правицею, не вистачить повісити якогось генерала чи скинути з трону якогось Гогенцолерна чи Романова.

І методи боротьби нової «релігії» націоналізму не ті, яких уживала реакція. Реакція боролася з соціялізмом виїмковими законами, поліцією, маса в тій боротьбі не брала участи. Тепер фашизм бореться з «релігією» Маркса інакше – загальним голосуванням (Гітлер у легальних виборах побив соціял-демократів і в Німеччині, і в Саарі!), голосуванням мас, їхніми симпатіями, їхньою організацією, масовим повстанням селянства на Україні, а буржуазії в Італії, Німеччині, в Еспанії – проти «релігії» червоної шмати, якій спільно поклоняються і менери з *«Ізвєстій»* і шабесгої з *«Громадського Голосу»*. Чи, може, бойкот соціялістичних або людовофронтових імпрез, повстання, замордування Лібкнехта або большевицьких комісарів на Україні – се методи «реакції», методи «царів і попів», «генералів і капіталістів»? Ні, се методи молодих рухів, революційних і масових.

Проти містики творця «Комуністичного маніфесту», проти містики Лєніна, Троцького, Тореза, Блюма, Літвінова, Драгоманова повстає нова містика – містика фашизму. Містика, яка охоплює маси, вириває їх із рук фальшивих пророків, містика, яка надихає собою новий *масовий рух*, що і своїми впливами *(масовими),* і способами боротьби (широка пропаганда і організація мас), і запалом, і фанатизмом не має нічого спільного з тою «реакцією», яку ще за тим рухом бачать його, побиті сліпотою, вороги.

Ліві закидають новій вірі мас, опріч «реакційности», ще й те, що ся нова віра оперта на насильстві й диктатурі, а їхня соціялістична – на гуманності й вірі в свободу і поступ... Хто не здає собі справи з нікчемної облуди лівих горлаїв, той може дати себе взяти на їхнє тромтадрацьке фразерство. Бо і як же! «Та ж ми переходимо, завдяки фашизмові, нову добу «темного» Середньовіччя! – лементують вони. – Та ж завдяки гітлеризмові (не большевикам!) наступають часи мафій, вендети, кондотьєрів, фізичного примусу і ґвалту різних неуправнених до того гуртів. Один народ

супроти другого не знає вже етичних засад, ні стримів. Ближні, се в засадах віри націоналізму, – лише люди тої самої породи, члени власного народу. Шириться паскудна пошесть ксенофобії, сильні не респектують слабих, туземці панують над нетуземцями (жидами) лише завдяки статистичній перевазі, встановлюють різниці між геленом і варваром. Чому б не ділити, натомість, людей за їхньою особистою вартістю, а не за племінною приналежністю? Чому встановляти окремі батьківщини, коли вітчиною поступової людини повинен бути цілий світ? Чому забувати братерство народів? Чи не час схаменутися і отрястися від міязмів націоналізму? Відхреститися від його етичного знечулення, звірячого стадницько-племінного інстинкту? Чи не час привернути загальну толеранцію? Невже можемо терпіти поворот часів Пилипа еспанського, який не міг спати спокійно так довго, як довго хоч один із його підданих не визнавав його релігії? Чи не пора скінчити з бездушним ідолопоклонством перед припадковою власною антропологічною мішаниною, покритою поволокою однієї мови, що зветься нацією?»

Таке можна, напр[иклад], читати в жидівській *«Хвилі»* («Поворот гуманізму», 12.IX м. р.). І повторюю: необізнаний із арканами лівицевої облуди готовий дійсно здурніти, слухаючи сю навалу порожніх фраз...

Але хто вглянеться в речі глибше, той відразу спостереже ціле крутійство і фальш подібного «гуманізму». Нові гуманісти – се близнята старих, із часів релігійних воєн Середньовіччя. І тоді Кальвін повставав проти католицької церкви в ім'я свободи, щоби в ім'я тої ж свободи спалити, підступно звабивши до себе, еспанського ченця Сервета. І тоді лютерани повставали проти католицької церкви в ім'я свободи думки, проти диктату Риму, щоби пізніше, на синоді в Дордрехті (1686), установити одну непомильну догму протестантизму, щоби запровадити протестантську інквізицію. Так само і тепер, коли соціялісти, радикали, большевики, масони, жиди і шабесгої закликають до старого «гуманізму», осуджуючи «нове Середньовіччя», протиставляючи свій культ свободи і толеранції фашистівському «насильству», то говорить із них лише забріханість фарисеїв.

Вони протестують проти Пилипа еспанського, який не міг заснути, поки хоч один із його підданих не належав до його віри… Але чому ж ті самі лицеміри маширують під червоними прапорами нового червоного Пилипа, який теж не може спати, коли знає, що хоч один із його підданих не належить до його віри і не хоче «падши поклонитися йому»? Чому тоді мовчить гуманне серце фарисеїв?

«Гуманісти» вогнем дихають на племінну виключність націоналізму. Але ж та «виключність» обмежується до свого народу. Вона нічого спільного не має з тим войовничим російським націоналізмом, який (читайте *«Ізвєстія»)* в ім'я своєї племінної вищости накидає себе иншим, накидає себе силоміць на «провідників слабших» і «помічників відсталих» народів... Чому ж проти сеї нахабної племінної виключности не підносять голосу фарисеї «гуманізму»? Чому, коли озброєні місіонери того войовничого російського націоналізму зашморгують петлю на шиї еспанського народу, їм б'ють браво наші радикальні півголовки? Де їхній «гуманізм», де драгоманівське – «чиста справа вимагає чистих рук», коли брудну справу марксизму уважають за чисту і за свою?

Чому ті «гуманісти» хочуть, щоби ми за ближніх уважали не лише людей власного племени, і чому самі не хочуть за ближніх визнати палестинських арабів? Чи не звучить се як цинізм, коли такі «гуманісти» *(«Chwila»,* 17.XII) кидають перуни проти «захланного німецького імперіялізму Третього Райху, що топче народи і релігії» (які? – Д. Д.), і водночас впадають у телячий захват від імперіялізму Літвінових

і Ягод, які справді топчуть народи і релігії? Чи не є се наруга над здоровим розумом, коли такі «гуманісти» представляють нам Франкфуртера як войовника «за нашу і вашу свободу»? Чи не є се безприкладне лицемірство – протестувати проти духа «вендети і фізичного ґвалту», а з приводу процесу убійника Ґустлофа писати: «Кого обходять наші петиції і постанови з'їздів? Над тим переходять до поряду денного. Але над фактом морду не можна буде того так легко зробити», – як читали ми недавно в ч. 4 *«Kontratak'y»* – в органі жидівської незалежної молоді.

Як сміють ті «гуманісти» відкликатися до рівноправности і закидати націоналізмові «безправство гуртів», коли їм самим вихоплюється необережне слово, що еспанські комуністи (еспанський «пролетаріят») «жадали для себе примату» в народі, себто якраз диктатури гурта над цілою нацією? – як пише п. Єжи Борейша в большевізуючо-жидівськім часописі *(«Wiadomości Literackie»,* 11.X м. р.).

Усі теревені про чесноти «гуманізму», всі нарікання на «насильницький» фашизм і націоналізм – все се ніщо инше, як маска, яку скинеться в час, коли прийде «останній і рішучий бій», коли «суддями будемо ми», як співається в «Інтернаціоналі». Тоді сі «гуманісти» покажуть ідіотам, які вірили в їхні голосні гуманістські фрази, по чім ківш лиха! Під тим оглядом націоналізм є безоглядно шляхетніший і чесніший від своїх «гуманних» противників із табору радикалів, соціялістів, масонів і жидів. Бо одверто каже: «Марксизм є зло, яке треба нищити силою! Комуністична преса – се пістряк, який треба випалити залізом! Демократія – перестаріле гасло, за яким криється кліка ґешефтярів, яку треба розігнати на чотири вітри! З гангреною, яку несе з собою інтернаціоналізм, не сміємо боротися в рукавичках! Наймитів інтернаціоналів мусимо викинути поза скобки національного життя!..» Так каже націоналізм, і се чесно. Його противники хочуть його розтерти на порох, є прихильниками насильства і терору, прагнуть диктатури своєї кліки над нацією мимо і проти її волі, прагнуть накинути нації чужі їй ідеали, але загортаються в тогу політичної невинности, шляхетности і гуманізму! В сім їхня облуда і боягузтво, боягузтво ідеології, зіпхнутої в оборонну позицію напором нової віри, що стане пануючою завтра.

Ні реакція і свобода, ні насильство і гуманізм не є тим, що ділить дві «ерзац-релігії», які провадять між собою війну на життя і на смерть. Ані те, що по одній стороні стоять «генерали і капіталісти», а по другій – «народ», бо маси того народу явно від марксизму відвертаються. Отже, що ділить ті два табори? Власне догмати їхніх вір. Не спосіб боротьби за свої ідеали, ані квазіантинародність націоналістичного руху ставлять його в противенство до марксизму, лише самі ідеали...

«Ага, – скажуть противники, – то значить фашизм мав якісь ідеали, однакові для всіх рухів, що йдуть під його прапором?» Отже, значить, фашизм се – теж інтернаціональний рух?

Отже, значить, націоналізми – се рухи, скальковані з одного взірця? Ні, націоналістичний рух є рухом всеевропейським, але не інтернаціоналістичним. Ідеї 1789 р. заламуються в багатьох країнах нашого континенту, в багатьох із них паношиться анархізм у його різних виглядах: соціялізму, комомунізму, радикалізму. Що дивного, коли звернений проти *спільної* небезпеки відрух здорових народів виказує деякі *спільні* риси? Протестантство теж було звернене проти того самого противника, через се прийняло форму всеевропейського, але не інтернаціоналістичного руху. Лютер і Цвінґлі ворогували між собою, а німецькі протестантські пастори – з голандськими. Кардинал Ришельє підтримував протестантську Німеччину у війні з католицькими Габсбурґами. І в наші часи не все є згода між «ерзац-релігіями» націоналізму, як повинно було би бути, коли б вони мали характер інтернаціоналістичний. У свіжій

пам'яті всіх є факт, коли фашистівська Італія громадила над Тиролем військо проти гітлерівської Німеччини. А коли завтра, напр[иклад], на місці большевизму запанує в Московщині якась відміна фашизму, а Німеччина підтримає нових російських «единонеделимцев», в тій самій хвилині гітлерівська Німеччина стане ворогом для українського націоналізму. Ніякого закону інтернаціональної солідарности фашистівських рухів нема... Я чудово знаю, що один фашизм може дуже датися в знаки другому, навіть стреміти до протекторату над ним, як Франція – над католицькими, а Швеція – над лютеранськими німецькими князями в час 30-літної війни. Не всі европейські конфлікти вичерпуються війною «ерзац-релігій» між собою. Але всередині кожної нації ся війна – факт величезної ваги, і як такий – факт універсальний.

Яскраво про се заявляв не раз Мусоліні. 18.XI.1925 р., н[априклад], у палаті послів: «Закордон не може копіювати фашизму», на заваді тому стоять «різні історичні, географічні, суспільні й моральні умовини життя народів». Але «є в фашистівськім режимі життєві зародки, універсальний характер яких годі заперечити». А в 1930 р. він же сказав: «Фраза, що фашизм не може бути вивозовим товаром, не походить від мене. Вона занадто банальна. Фашизм як ідея, доктрина і реалізація – універсальна, італійська в своїх конкретних установах, є вона універсальна в своїм дусі... Можна передбачити фашистівську Европу»…[4] Націоналізм – се бунт проти особистого і гурткового егоїзмів. Бунт проти ідеології, що ставить інтереси консумента над продуцентом, інтереси одиниці над загалом, інтереси класу над нацією, інтереси робітничих синдикатів, що об'єднують два чи три мільйони, над інтересами сорока чи п'ятдесятимільйонової нації, навіть над інтересами держави. Націоналізм – се бунт проти ідеології затомізування, розпорошення суспільности, бунт в ім'я старих і вічних правд: праці, дисципліни, культу предків, власної крови і власної землі, церкви, бунт в ім'я засади організації проти засади дезорганізації... Як такий націоналістичний рух виказує, річ природна, багато спільних рис у Фінляндії і на Україні, в Бельгії й Італії, в Угорщині й Німеччині, в Еспанії, Франції й Австрії... Але се не є рух інтернаціоналістичний. Навпаки, його метою є скріпити націю проти всяких інтернаціональних галапасницьких ідей (соціялістичних чи просто імперіялістичних в однаковій мірі), проти марксизму, «братерства народів», «гуманізму», «солідарности міжнародного пролетаріяту», що розриває солідарність нації, проти Союзу народів, проти II чи III Інтернаціоналу, проти людового фронту, масонерії та інтернаціонального жидівства...

Отруя інтернаціоналістичної віри паношиться і на наших землях. На Великій Україні її представниками є большевики. В Галичині – соціялісти і радикали. З сею отрутою мусимо боротися, аж не віддасть вона останнього віддиху. Бо і в нас, як і деінде, борються її прихильники облудою, наклепами аж до втрати всякої відповідальности за свої слова.

Вони одверто признаються, що коли б для впровадження соціялізму їм довелося би повісити на кілочку свою розхвалювану демократію, вони се зроблять. Лише для фашиста злочин вирікатися святої демократії, але, кажуть вони, «якби нам хтось доказав», що демократія до їхньої мети не допровадить, то вони зреклися би її, а вибрали б инші засоби *(«Громадський Голос»,* ч. 40 м. р.). Які инші? Ну, очевидно, терор, насильство і диктатуру. «Якби нам хтось доказав»... Докажуть! Уже доказують Кабальєри, Блюми і Розенберґи в Еспанії. Що ж відноситься спеціяльно до насильства, то той же самий часопис писав, що насильства лише тоді насильства, коли їх доконують фашисти. Коли ж їх доконує людовий фронт, то се «народний гнів», щоб

[4] Henry Massoul. La Leçon de Mussolini. – Paris, 1934.

ви знали! Так вони думають і відповідно до того поступали би, коли б дорвалися до влади в Києві.

Се ж їхні діячі, однодумці і співробітники радикального *«Громад[ського] Голосу»* писали, що виреклися би навіть рідної мови на славу соціялізму, колись їм «указ із Москви» доказав, що так потрібно…

Се ж папа соціялістів-революціонерів, persona gratissima[5] в радикалів, проф[есор] Грушевський повчав, що мусимо схилити чоло перед московським большевизмом, бо все ж таки він здійснює соціялізм, хоч би навіть нам його політика «боком вилазила»!

Де запорука, що в рішаючу хвилину вони поставлять «рідний край» над «соціялізмом»? Вони ж тої думки, що большевизм на Україні за останні півтора десятиліття зробив «багато позитивного» *(«Трудова Україна»,* ч. 8-9-10). Винниченко, листи якого до Сталіна можуть рівнятися хіба з такими ж, повними підхлібства і самопониження, листами Бакуніна до царя Миколи I, досі є в них борцем за соціяльне і національне визволення України *(там же,* ч. 5-6). Се ж вони з радістю, як «гірку істину», цитують парадоксальну фразу українського клерикального публіциста О.Назарука: «Наші націоналісти ведуть поміж українським народом більш руїнницьку працю, аніж комуністи» (*там же,* ч. 8-9-10). Се ж вони всіма силами підтримують політику большевизму в Еспанії так, що часто не відрізниш статті на еспанські теми «українського» *«Громад[ського] Голосу»* від московських *«Ізвєстій»* або польського *«Robotnik'a».*

У розмові з кореспондентом жидівської *«Хвилі»* (19.XI м. р.) наш «приятель» Антонов-Овсєєнко, большевицький генерал-губернатор Мадриду, заявляє, що «на деяких фронтах, а особливо в Араґонії, стан речей пригадує боротьбу на Україні в 1918 р. Тепер дасться завважити скрізь сильну організаційну працю»... Ми знаємо, що значить на жаргоні комунізму «організаційна праця»! І сій «організаційній праці», такій, як на Україні в 1918 р., приплескують наші радикали і соціялісти! Чи думаєте, що вони не приплескували би їй, коли пан Антонов з'явився би на Україні в час, коли на ній повторилася б теперішня Еспанія? Часи змінилися, новий 1917 чи 1918 рік на Великій Україні пішов би під иншим знаком, під знаком невблаганної боротьби двох «релігій», большевицької і націоналістичної. А в такій боротьбі соціялісти і радикали завше стануть по боці большевизму. Боротися треба ж буде проти найгіршого ворога, «фашистів», під якими вони розуміють всіх несоціялістів! А фашизм чи націоналізм, ми щойно цитували, – се ж гірший ворог від комунізму, того комунізму, який усе ж таки «зробив багато позитивного» на Україні і з яким не треба задиратися, хоч би він нам «боком вилазив»... Коли б на Україні повторилася нова Еспанія, наші радикали й соціялісти радо запросили би туди банду інтернаціональної сволочі з совітськими танками і грошима, бо ж соціялізм вище від «фашистівської України»... Що цілу імпрезу провадитиме Москва? А що ж то їм зашкодить? Москва і тепер провадить цілу імпрезу в Еспанії, але се не перешкоджає радикалам твердити, що Москва в нічім ще Мадридові не помогла... Так твердили би і тоді. Антонови навчили би їх уже, як робити одне, а говорити друге...

Думати, що між тими двома «релігіями» може прийти до угоди, – марна надія. Не тим тором поточилися події на Україні, в Росії, Італії, Австрії, Німеччині, Угорщині, точаться в Еспанії і Франції. Так було і під час релігійних війн Середньовіччя. До угоди тоді прийшло тільки в Швайцарії і Німеччині (на некористь національної і державної її сили і єдности). Я навіть гадаю, що, мабуть, безвиглядні спроби воскре-

[5] Високоповажана, світла особа (лат.)

сити новопогантство в Німеччині мають своїм підсвідомим підложжям намір усунути сю шкідливу різновірність... Що ж до решти країн Европи, то в кожній із них по 1648 р[оці] перемогла або одна, або друга віра, витеребивши ворожу.

Переможе і тепер та з нових «релігій», визнавці якої викажуть більш безоглядности і духа посвяти. Не літеплі. Сі останні вже вичувають, що їхнє царство кінчиться, що спір між «еразмізмом і мак'явелізмом» таки випаде на не користь першого.

Наслідники жалюгідного Еразма не вміли «підпорядкувати своїй волі волю другого», були «ворогами фанатизму», бракувало їм «стихійности Лютера», були «заспокійні і захолодні», «бракувало їм ентузіязму і пориву», бо... «перевищував його (Еразма) тим усім Мак'явелі». Так із тугою признає жидівська *«Nasza Opinja»* (ч. 69 м. р.) у статті І.Лезора «Еразмізм і мак'явелізм»... Тепер, як і тоді, прекраснодухи вірили, що гряде «царство гармонійної синтези, яка положить край всякому фанатизмові». Але «випадки останніх років перекреслили ті надії», повстали «святі національні егоїзми» (деякі під плащиком соціялістичного «отечества»)… «Мак'явелізм ще раз переміг еразмізм із подібних, що й тоді, причин»... Смутний підрахунок в устах літеплого автора...

«Robotnik» (25.XII м. р.) тішиться, що переможцями будуть червоні, бо «піраміди Хеопса будували невільники, що проклинали богів і свою долю. Велику історію творять вільні люди, а ніхто инший». І думає, що власне вільні люди – се ті, що будують піраміди Хеопса в СССР, і ті, що хилять коліна перед новим фараоном... П.М.Недзялковський помиляється, помиляються і його радикальні, і соціялістичні «товариші». Якраз до них можна застосувати тяжкі слова нового єретика *Шарля Жида*, що «в ні одній иншій країні, навіть у гітлерівській Німеччині, дух не є менш свобідний, більш зламаний, більш заляканий, стероризований», як у СССР. Що «ніколи ще чола не були так зігнені» (les fronts n'ont jamais ?t? plus courbés), як у російських визнавців Маркса[6]... А зігнені чола створені не на те, щоби робити історію, лише, щоби служити Хеопсам... Переможе віра нова, ворожа слугам фараона, яка не дасть себе звести на манівці ні визнавцям Маркса, ні «гуманістам», ні «еразмістам».

Полемізуючи з Меланхтоном[7], якому докоряв, що забагато уступок в своїй *«Апології»* робить противникам, що забайдужий до своєї віри, Лютер цитує слова Святого Письма: «Проклятий, хто справу Господню справляє байдужо, проклятий, хто спиняв би меча свого кров проливати». («Єремії» 48:10).

Під знаком невблаганної, аж до витереблення противника, війни «релігій» і усунення на бік усіх «байдужих» зачинається новий 1937-ий рік. Горе сліпцям, що не побачать сього знаку.

[6] André Gide. Retour de l' URSS, nrf. – P. 67 і 74.
[7] Martin Luther. Ausgewählte Schriften. – Berlin.

БРЕНЬКІТ СТРАХОПУДІВ

Минуло много-много літ!
Та в глупу північ в місті тім
Чуть бренькіт страхопудів:
«Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
Бодай сі когут знудив»!

І. Франко

Усі знають вірш Франка:

З старої вілли на весь гай
Плив голос панни Ванди
……
«Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
Бодай ся когут знудив!»

Плив її голос «в веселий місяць май», і в жнива, і восени, й коли «потис мороз» й «вітри ревли», і навіть коли панна Ванда вмерла, – далі співала її «бідна душенька»:

Чому ж ту саму пісню всім
Небіжечка співає?
Цідрім-цім-цім! Цідрім-цім-цім!
Бо иншої не знає.

Так, як партійні галицькі небіжечки. З усіх їхній часописів дзвенить той «бренькіт страхопудів»: «Єдиний фронт! Єдиний фронт!» Усе ту саму співають, «бо иншої не знають». Залишити міжпартійні «сварки», зібрати «всіх людей», щоб «обмінятися думками», щоб створити «з'єдинене громадянство», бо ж властиво всі того самого прагнуть і так само думають – «нумо ж до праці брати!»

І нікому з них ані в гадці зупинитися над питанням: чи серед тих «усіх людей», що скликаються до «круглого столу», – багато справжніх людей? Чи ті, кого просять «обмінятися думками», мають якісь думки? Чи «з'єдинене громадянство» розуміє, у чім полягає таємниця не лише «з'єдинення», але й сили?

Чи спільну «лінію відпору», про яку співає панна Ванда, можуть скласти безвідпорні страхопуди, яким навіть пташки без страху сідають на голову? Чи можна скласти дружину «згідливих веслярів»[1] із тих, що з весел на човні млинок роблять? Чи, нарешті, закликати отих «наших людей»: «1) з'ясувати ситуацію; 2) зрозуміти її; 3) скласти... план» – не є марна праця? Чи «з'ясовування», «розуміння» і «планування» не поможе людям без життєвого нерву так, як мертвому кадило?

Таких питань ні одна єдинофронтова панна Ванда собі не ставить. Вона лише націоналістам закидає шовінізм і, водночас, непошанування рідних традицій. Сама натомість нудно й солодкаво, сентиментально й ніжно розводиться над тим, яка прекрасна наша нація, її мова, ноша, минуле, майбутнє. І нація-люд, і та друга, що заступає першу, що в її імені промовляє, що в її імені видає маніфести, гороїжиться і капітулює. Особливо ся друга нація є непомильна. Її критикувати – образа, зробити в ній «чистку» – анархія…

[1] Цитати зі статей д-ра К.Левицького, В.Кузьмовича, І.Кедрина та В.Приходька в «Ділі» (7 і 12 січня).

Тим часом із сею «нацією» не все в порядку, на се звертав увагу ще Іван Франко. Правда, не там, де треба (бо в чужій пресі), але тим не менше жорстоко-правдиві і гостро-актуальні були його слова. Майже сорок років тому автор «Мойсея» попав у гострий конфлікт із тими, кого називав «патентованими патріотами» (ся порода не вигасла й донині). Писав на їхню адресу:

«Признаюсь до гріха, котрий багато патріотів уважають мені за смертельний: не люблю русинів… Так мало серед них знайшов я **справжніх характерів**, а так багато **дрібничковости, тісного егоїзму, дволичности і пихи...** Навіть нашої Руси не люблю так і в такій мірі, як се роблять або вдають, що роблять, патентовані патріоти... Щоб любити її, як географічне поняття, для того я занадто великий **ворог порожніх фраз…** Забагато бачив я світу, щоби твердити, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі. Щоб любити її історію... Як мало в історії Руси **прикладів справжнього громадянського духу, справжньої посвяти, справжньої любови...** Чи маю любити Русь як расу – **сю расу отяжілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту і сили волі**, так мало здібну до політичного життя на власнім смітнику, а таку **плідну на перевертнів** найрізнорідніщого сорту?» (підкресл[ення] мої – *О. В.*).

Певно, по тих сорока роках, що відділяють нас від сеї болючої сповіді, а особливо по тих, що уплинули від смерти Франка, не в однім його слова потребували би поправки і *не малої*. Але коли взяти отих «патентованих патріотів» вчора і таких самих сьогодні, яка ж ударяюча подібність! Яка актуальна суперечка Франка з ними! Чи ж не накидаються і тепер на кожного, хто критично дивиться на свою націю, «патентовані патріоти», як на того, хто плюгавить рідну історію, хто не має респекту до традицій?Чи не п'ятнується майже ім'ям зрадників всякого, хто картає безхарактерність «нації», сентиментальність, її отяжілість, брак гарту і сили волі, її толеранцію до перекинчиків? Чи не ховають свою голову в пісок із порожніх фраз про давність і славність нашої нації оті струсі, замикаючи очі на брутальні, дражливі, палючі проблеми сучасности? Чи не пишаються, як ті гуси, що їхні предки Рим спасли, своїми пращурами взагалі, а своїми папою чи тетою зокрема, щоб довести, що й вони «козацького роду», замість вогнем випалювати роз'ятрені рани невільничої доби в «ріднім» середовищі?

Думають, що сими патентами, сею «нобілітацією» здобудуть собі право в світі, де передавнилися всі права і патенти, де право на життя здобувається не самозакоханням і саморекламою, а самокритикою, а не раз ланцетом хірурга?

Єдинофронтові страхопуди ніколи, ніде і ні при якім випадку не сумнівалися, що зліплені вони якраз із тої глини, з якої ліпляться народні провідники, а не ярмаркові півники. Задивлені в зовнішню поволоку, вони гадають, що вистане сісти за редакторський стіл, щоби бути справжнім редактором... Що вистане ввійти на трибуну, щоби стати справжнім трибуном… Що вистане вітатися фашистівським привітом, щоби викувати собі фашистівську душу… Що вистане підписувати директорські папери в банку, щоби бути нашим доктором Шахтом... Що вистане зайняти предсідницьке місце на бенкеті, щоби бути провідником нації… Що вистане дістатися до законодатної палати, щоби бути законодавцем... Що вистане зачати своє поучення від слів «во ім'я Отця і Сина», щоби бути Петром Амієнським і щоби за ним побігли маси.

Але сього не вистачає. Бог і щоденні події свідком, що не вистарчає.

І не лише, що не вистачає. Більше! Нація, в якій роль діячів перебирають самозакохані страхопуди, нація, де трибунами стають не «справжні характери», а перечулені панни Ванди, де роль провідників зачинають грати люди, повні «дрібничковости,

тісного егоїзму, дволичности і пихи», а роль пророків – безкритичні звеличники нашої «отяжілої, сентиментальної, позбавленої гарту і сили волі раси», демагоги, що тій расі вміють лиш кадити, замість її вести, а де треба картати, – така нація стоїть напередодні великих, хоч може відразу й непомітних, катастроф... Бо коли в тоги трибунів, провідників і пророків вбираються манекени, то се доказ, що нація ні тих тог, ні зв'язаних із ними урядів властиво не потребує, що вона сточується до ролі племени иншої раси…

Раса наша від часів Франка змінилася, але не дуже. Єднати «всіх наших людей» механічно можна. Але чи з такою єдністю сполучиться сила? Чи обтяжені отими «чеснотами», що їм закидав Франко, здолали б «патентовані патріоти» не там инших за собою повести, а бодай самим звестися на ноги?

Драгоманов не тільки Україну, але й Галичину уважав за частинку «обширного русского мира»[2]. А частина чи ж може жити іншим життям від цілости? Чи може мати власні аспірації? І виховані на драгоманівщині, «патентовані патріоти» поволі засвоїли культ того «обширного мира», дали себе втягнути в його велетенський млин, втопили в нім поняття своєї власної вітчини, яка нагло зробилася лише «тіснішою вітчиною», заскорузлою, малою провінцією... За одним експериментом прийшов другий, і «патентовані патріоти» навіть звіту собі з того не здають, як їхній патріотизм поволеньки і полегеньки спихається до ролі регіонального культу рідної дзвіниці. Як самі вони виголошують нове «вірую» на річ нового ширшого патріотизму. Як вимовляють слова, що від них вони самі вжахнулися, коли б їм вложити їх в уста п'ять чи десять років тому...

Як їхній рідний край розпливався в їхній уяві в якийсь «обширний русский мир» чи якийсь инший, так затиралися у них границі між патріотизмом і ренегатством. Тарас Шевченко говорив ще про «москалів поганих» і взагалі до чужинців особливою любов'ю не горів. Але за сей «сумбур в головах українських романтиків», який створював він, гостро гудив його Драгоманов. Ненависти не сміло бути! І сю «правду» засвоїло наше офіційне громадянство. І від того часу плекається у нас тепле співчуття і любов до всякого роду перекинчиків, так, як за часів Франка – до генералів, що поки Романови були сильні, вислужувалися перед ними, а коли розлетівся їхній трон, нагадали, що й вони «козацького роду»... До письменника, який на тридцять російських написав три українські новели і за те удостоївся збірки на пам'ятник серед вдячних хохлів... А посол В.Кузьмович навіть п. Василя Панейка, того, що явно і славно вирікся не лише великої ролі своєї нації, але й її самої, того, що під звуки москвофільських фанфар перейшов у табір перекинчиків, теж просить до «круглого столу». Він у нього є одним із ідеологів українського націоналізму!

Який сумбур мусить бути в голові сього «провідника нації», коли трабанта ренегатства уважає він за герольда націоналізму! Або коли серед «носіїв української державної ідеї» називає Винниченка – активного і невсипущого Санча Панса большевицького Дон Кіхота...[3]

І з сими хаотиками, і з їхніми «нобілітованими» перевертнями, мав би український загал радити над усталенням «лінії відпору»? «З'ясовувати ситуацію» і «укладати план» із тими, які не вміють розрізнити патріотизм від перекинчицтва, а службу якійсь «обширній» вітчині – зі службою власній? Що за хосен «обмінюватися думками» з тими людьми? З людьми, які не можуть розрізняти тих, що працювали

[2] Листи М. Драгоманова до А. Пипіна, «За сто літ», 1928.III.
[3] «Діло», 7.I.

над ослабленням відпорної сили народу, над накиненням йому чужої віри, від воїнів князя Ігоря, що «боронили країну від печенігів і половців»[4].

Протестувати проти зневаги. Чимось таким далеким звучать сі слова і незрозумілим серед наших прихильників порожніх фраз і єдиного фронту. І се теж почалося від Драгоманова. Як старався він оберігати навіть марні легальні можливості (київське «географічне товариство»), які відкривалися для українофільства під царатом, оберігати аж до затрати почуття національної гордости. Накидався навіть на галицьку *«Правду»* за те, що та п'ятнувала політику царату супроти українства. Аргументи галичан (В.Навроцького), що *«Правда»* тільки «протестує проти національної зневаги України», ввижалися йому смішними, бо могли «тільки пошкодити тій праці, якій тепер сам уряд помагає»[5]. Той уряд, який, до слова, дуже хутко по тім замкнув «географічне товариство» зовсім не через нагінку на нього «Правди»...

І ся ментальність теж покутує в мізках страхопудів. Покутує на еміграції, покутує на Буковині, покутує в Чехії, покутує в *«Новій Зорі»* (6.X.1935), яка не бачить «ніякої розумної рації», чому б, напр[иклад], прихильникам *«Діла»* не зіллятися в одне товариство, чесне з прихильниками *«Української Ниви»*... Мабуть, з тих самих мотивів. З якою логічною послідовністю розвивається ся ментальність?

Не одна небіжечка «співала в місті тим» оте своє «цідрім-цім-цім». Співали і тут, і там. Проголосили нещодавно, що Московщина в «союзі народів» світських – «первая среди равних», «самая сильная, самая передовая» (*«Вечерняя Москва»,* 25.XI м. р.). При ній «ростет и цветет советская Украина», а «славних прадідів великих правнуки погані» співають:

Гей, шумить у пісні Україна
Від небес до всіх широт.
Сталінську велику батьківщину
Славить радісний народ.

А нині ще краще:

Пусть вечно живет
Драгоценний Сталин
На радость друзьям
И на страх врагам.

(там же 27.XI)

Правда, як се нагадує царський гимн Глінки:

Царствуй на славу нам,
Царствуй на страх врагам.

Смієтеся з сього? Але Тичини з того не сміються: стоять «руки по швам» у хорі й собі підтягають. І ви ще недавно не сміялися, а підтягували. Тепер не підтягуєте? Певно, що ні. Але чи ся мелодія така вже чужа лишилася вашій психіці? Чи бодай дехто з вас не дібрав нових слів до старої ноти і не співає далі, от хоч би як Омельченко чи Черкасенко на славу «визволителя-Масарика»? А може, й инші? Чи ніхто з вас не замкнувся в новім подібнім до старожидівського ґеті, де мусив шапочку низенько здіймати на кожний голосний оклик: «Mach mores Jud»[6]!

---

[4] «Діло», 31.VII.1935, з приводу «трагедії родини Крушельницьких».

[5] Студинський К. Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким // «За сто літ». – 1927. – Кн. 1. Який живий сей філістерський спосіб думання й досі у нас, довела мені недавня розмова з одним поважним громадянином. Він говорив мені, що треба стриматися з протибольшевицькою акцією в Галичині, ба треба навіть скликати протиінтервенційні віча, бо инакше «зашкодимо нашим братам у СССР». Так нібито для їх винищування Сталін потребував якогось претексту!

[6] Шматувати мертвого жида (франц.)

Коли тих *«mores»* мав досить француз, він, як Андре Жид, або прокляне «вічно-похилені чола», або, як Жак Доріо, голосно крикне: «Франція ніколи не буде країною рабів». Чи всі наші «небіжечки» мають у собі щось із тих Андре і Жаків?

А коли таке питання поставити, коли повторити докори Франка, коли згадати, що инакше чорти візьмуть карність громадянства, «патентовані патріоти» відповідають точнісінько так, як відповідали сорок літ тому: «Мусимо не критикувати, а любити своїх земляків ріднесеньких, як мати дитину!» А «мати не розбирає, чи дитина крива, чи погана, чи здорова, чи каліка, чи розумна, чи слабша здібностями» (*«Діло»,* 13.V.1897). Таку треба мати любов, не «вносити до рідної хати роздор»... Голову в подушку, а там хай хоч перун у хату трісне.

Один польський часопис пригадав мені забутий вірш Вергарна:

L' angoisse est necessaire
Aux ames qui sont fortes
(Тривога конечна –
Для сильних душ.)

Але який глузд нагадувати страхопудам про сю тривогу, яка не може не зжирати кожного, хто турбується майбутнім? Коли пригадати їм слова Івана Франка: «У мене тая Русь кривава в серці рана», що ятрилася і вдень і вночі, тоді страхопуди кричать про «вічний песимізм», дефетизм і розводяться про нашу чудову расу (з великої букви!), про наш славний рід (із великої букви!), що ще від царя Гороха (коли людей було трохи) походить і з перськими царями навіть дужався; про те, що ми є раса старша за китайців і така ж культурна...

Але самозакохані мандарини справи не наладнають. Слабі душі, що хочуть вбити в наших серцях спасенну і конечну тривогу, не викохають душ сильних, лише розложать загал, присплять, отуманять у санчо-пансівському квієтизмі... Якою би сильною і зворушуючою не була їхня мавпяча любов до свого «роду», їхня проповідь єдиного фронту здорових і калік, розумних і слабоумних не виведе той загал на простий шлях, лише унеможливить запровадження дисципліни, без якої ніякий загал не існуватиме.

Мандарини, коли б хотіли, могли б пошукати взірців для своїх єдинофронтових рецептів у В.Самійленка. Лише той глузував із них, а мандарини несуть ті рецепти до аптеки, щоби поїти сумнівної вартости мікстурою земляків. Писав Самійленко:

А щоб швидше все наладить,
Ми на рік чи раз, чи двічі
Вкупі станем розмовляти,
Щоб казати правду в вічі.

Як котрий з нас помилявсь
Чи не досить був завзятий,
Ми зійшовшися на раду,
Все те будем розбирати.

І, знаходячи причини
Наших хиб, як патріоти,
Може, дійдем до питання,
Як нам стати до роботи.
(«Патріотична праця»)

Чи ж маємо ми ставитися поважно до такої «патріотичної праці» ? Чи можемо думати, що respublica буде врятована, коли лиш станем «вкупі розмовляти, «сходитись на раду», «розбирати причини наших хиб» і думати, як мають взятися до роботи всі оті «криві», «каліки» і «слабші здібностями» мерці сентиментального українофільства?

Коли б вони вміли хоч трошки порушувати мозком, давно б застановилися над питанням, яке безліч разів порушував «ЛНВ» і наш місячник, – над питанням, що сама єдність сили не творить…

Чи конвент і якобінці надали своєму національному загалові надлюдської розгонової сили рецептом наших знахарів? Чи сідали до «круглого столу» з феянами і жирондистами? Хіба що уважати гільйотину за круглий стіл... Чи большевики в перших роках надали такої ударної сили своєму національному загалові рецептом наших знахарів? Порозумінням і творенням єдиного фронту з кадетами і есерами? Чи їхньою силою була єдність? Чи в той час не провадили вони війни на життя і смерть із Юденічем, Колчаком, Денікіним, Врангелем? Чи любов'ю і сахариновою згодою стиснув Францію в один протинімецький кулак Клемансо, який «любив Францію, але ненавидів усіх французів», майже дослівно повторюючи слова Франка? Чи може Гітлер і Мусоліні викували зі своєї суспільности моноліт, страшний в ударі і єдиний у думці і волі, єдинофронтовим цяцьканням зі своїми страхопудами?

Самозакохані мандарини над сим не думають, бо їхня думка не виходить поза китайський мур, яким добровільно відгородилися від світу. Але тим не менш світ є світом і закони, які в нім панують, важливі для всякого загалу. Силу суспільности можна дати, коли знищиться в ній той дух пониження, який випікав ще Франко, коли «слабші здібностями», адоратори перекинчицтва і одописці всяких мастей, коли люди «без гарту і сили волі» відійдуть на бік. Одностайність акції надає одностайність доктрини, її атракційна сила, віра в себе і свої переконання, не механічні зліпки, з яких кпив Самійленко...

«Une grande nation repose avant tout sur des ames fieres» («Великість нації спирається передусім на гордих душах»), – так сказав член французької академії Абель Бонар... Не на «формулках», як думають страхопуди, не на Ноєвих ковчегах спільного фронту, не на толеранції до перевертнів і тих, що «похилялися», не на дурмані самоотуманення, не на золотім сні про великість власної раси. На «гордих душах», на духовому чиннику і на вічній тривозі за майбутнє. Все инше – се наївно-дурне «цідрім-цім-цім» небіжчиків…

Бренькіт страхопудів...

НЕРОЗРИТА МОГИЛА

Роковини революції 1917 р. на Україні збіглися в Росії з великим «бум-бум» на честь Пушкіна.

Не припадково. Не через самий календар. Ні один народ не робив переворотів, щоби перекреслити своє минуле. Лише, щоби скинути касту, яка не шанувала спадщини минулого. Англійська революція не виреклася Ірландії, ані французька – своїх колоній. Ні Блюм, ні Торес не збираються віддавати Мароко Абд-Ель-Кримові. Революція російська не хотіла парцеляції імперії. Хотіла її скріплення новими методами і генієм нової, ще морально невичерпаної касти.

Тому й «бум-бум» довкола Пушкіна в роковини революції; довкола бояна Петрівської імперії. Довкола того, хто з відшумілої доби:

Когда Россия молодая,
В бореньях силы напрягая,
Мужала с гением Петра, –

з тої доби видобув цілий її патос для нащадків. І для большевиків, що його патосом напомповують виснажену пятилітками душу московського народу. Тим самим патосом житиме, напевно, і та Росія, що вже вилуплюється з червоного комуністичного яйця.

У Пушкіні не було ні скепсису Гоголя, ні демонізму Лєрмонтова, ні сатанізму Достоєвського. Тим менше радикального заперечення Росії – Чаадаєва. В нім була безоглядна «осанна» імперії. Він славив «Невы державное теченье», «град Петров», що стоятиме «неколебимо, как Россия». Він грозив «надменному соседу». В його поезіях «пишно, горделиво» блистів образ царської Росії і того, хто «рукой железной Россию вздернул на дыбы.

Він проголошував:

От финских хладных скал
До пламенной Колхиды,
От потрясенного Кремля
До стен недвижного Китая –
все одна «русская земля».

Він п'ятнував ім'ям «клеветників» усіх, хто не схилявся в поросі перед Москвою. Тим зухвальцям готував він спільну могилу в рівнинах Росії – «среди нечуждых им гробов». Він жалував, чому Мазепа не скінчив «на плахе». Для нього Европа і Америка були «мертвеччина», порівняно з пишнотою імператорської Росії. В його віршах дзвеніло «тяжелозвонкоє скаканье» імперського кентавра, що чавив під ногами племена і народи.

Бояни большевизму перелицьовують лише його. Оте «державным шагом» Блока запозичене у Пушкіна. Його «Скифы» – пародія на «Клеветникам России». І в «казьонній» ідеології сталінської Росії знайдете Пушкіна. Плагіят із нього – «советская родина» від Білого до Чорного моря з одним російським народом. Большевицька «стєнка» для «зрадників» – се ж та сама, звеличувана Пушкіним «плаха»; совітські «бандити» – се ж його «изменники». Лишилося для ворогів Москви і пушкінське окреслення «Іуди», як він назвав Мазепу. Лишилося і хвалькувате вимахування кулаком «надменному соседу». Цілу чванливу бутафорію імперського патріотизму теж запозичили сталінці в миколаївського камер-юнкера Пушкіна!

Російська революція не виреклася давнини. Не віддала до складу старих бебехів ідею петербурзького царату. Лише «збагатила» ту ідею, переїхавши до Москви, практикою Івана IV, з його компартією, члени якої з Малютою Скуратовим носили при сідлі голову пса і мітлу – знаки собачої відданности і невблаганної «чистки»... «Железный марш рабочих батальонов» перших років революції хутко змінився у важке, наче слонове, методичне смертоносне гупання старомосковських «собирателей земли русской». У такім вигляді обрушилася російська революція на Україну, Тим виглядом означала вона свої *завдання і методу.*

Що протиставила їй, отсим «песиголовцям», революція українська?

Але що розуміти під «українською революцією»?

Московська революція – се не був Керенський, що старався з'єднати її собі «приятными розмовами», як «бойкую Наталку» – возний Котляревського. Російська революція – се був Лєнін, Євгенія Бош, Криленко, «матросня». Німецька революція перейде в історію не під знаком соціял-демократії, а гачкуватого хреста. Революцію французьку втілювали в собі не маркіз-шантеклер Лафаєт, ні череватий граф Мірабо, а хто инший…

«Від часу, – пише *Карлайл*, – коли ціла Европа тряслася, мов у пропасниці, зогріта словами Петра Амьєнського; коли рушила визволяти Гріб Господень, – ніколи в ній не спалахувало полум'я такої горячої віри, як за Французької революції...

Відколи замовкло протестантство, відколи не лунав голос Лютера, ні бубен Жижки, відколи ніхто не кликав боронити Божу Правду перед брехнею Люцифера, – не бушувало серед народів полум'я такої віри... Вибух того почуття – се було правдиве чудо. Чудо, яке досі з жахом згадує світ»[1].

Маколей закидав Пітові, що він не збагнув дійсної суті Французької революції, що йому треба було поборювати у Франції не державу, а «**нову секту** (нове плем'я, нову породу людей), повну фанатичного захоплення, безмежної пихи, дикого завзяття і зухвалої жадоби обновити світ»[2]. Люди, що надихнули сею вірою мільйони, символізували ту революцію.

Символом фламандської революції XVI віку став у літературі не Панца-Гольдзак, а Уленшпіґель, той, що переходив із кутка в куток цілу країну з криком: «Прокинься, Фландріє!», що обіцяв втомленим царство утопії на землі не скоріше, аж у фландрійських садках, на кожній галузці зависне по одному еспанцеві[3]...

Сі люди були провідниками революції. Вони втілювали і формували її запал і патос, цілий світ її думок.

Треба розрізняти санкюлотів, паризьких ланців, що бігли здобувати Бастилію чи на границі битися з наїзниками, і автора «*Марсельєзи»*, який дав тим ланцям ідею. І Руссо, що надав їхнього безладному поривові напрям і сенс. І Марата, що неусвідомлену ненависть зрадженої двором паризької вулиці сканалізував в систему терору, натхнув подувом великої боротьби за справедливу справу.

Треба розрізняти «озорство» п'яної матросні, крадені годинники, мордування тих, що носили «шляпи», від тих, що надали тому «озорству» ідейний підклад і печать великого руху гаслами: «Смерть буржуям!», «Грабь награбленное!»; що бажанню північних зайд поживитися працею і достатком «благословенної Малоросії» дали ідейну підставу боротьби з «контрреволюцією», «зрадниками», «Іудами», «клеветниками России»... Треба розрізняти **масу і тих, що оформлювали її** неясні інстинкти,

[1] The French revolution a history by T.Carlyle B. – III – Ch. 1.
[2] Macaulays Kritische und historische Aufsütze VIII William Pitt.
[3] Де Костер. Уленшпіґель.

її підсвідомі, неупорядковані, хаотичні пориви в приступні пекучі кличі... Без такого оформлення – ідейного й емоційного – нема динаміки руху, нема успіху...

У тім, *хто саме* у нас оформлював ті пориви й інстинкти, і **був великий трагізм української революції.**

Ся революція – говорю про стихію – була для багатьох несподіванкою, чудом. Переміна вишневого раю в Дантівське пекло, а двоногих степових волів – у грізних Ярем – у сім було несамовите, жахливе для Косак-Щуцької, Бражньова, Айхгорна, Лєніна.

Була в тім пеклі і величезна неспожита сила молодости і бажання помсти тих, що ходили по власній землі з ганьблячим ім'ям «гада». Була й бутафорія, властива кожній революції, з оселедцями і шликами, замість червоної фригійки санкюлотів. Була романтика старокозацьких часів, як романтика грецької і римської республік була в революції французькій, а князівська – в революції Хмельницького. Були й притьмарені спогади яскравого минулого, коли **плебс ще був нацією**; було дике бажання розтоптати нефортунного їздця, щойно скиненого з сідла... Мов роз'юшений бик, металася Україна по закривавленій арені, роздрочена, поранена, шукаючи, на кого кинутися...

Революція чекала гасла, цілі. Чекала, щоби хтось взяв її в карби, щоб накипілі віками зневаги виллялися в однім яскравім кличі, як отой: «Прокинься, Фландріє!», або як несмертельний початок несмертельного гимну марсельських добровольців…

Ся наша стихія, що зірвала береги в березні 1917 року, не була безформна. Мала вона свої тверді заповіді, дарма що не вириті в скрижалях. Їх прагнула вона тепер давнім предківським звичаєм списами вискородити в анналах історії.

Однією з тих заповідей була *пошана власности*. Така пошана, що за межу «справляли вони ворогові кулі й гармати», як ті Стефаникові селяни. Така шана, що того, хто простягав руку по їхнє добро, конокрада живим «із рук не випускали». Лиш «кидалися на нього, мов голодні вовки», як в оповіданні «Злодій»… Така була їхня відвічна правда. Їхній героїчний кодекс моралі. Як в американських «фронтієрсменів» із Далекого Заходу, що їх і досі можна оглядати в фільмах, де револьверовий стріл є негайною відповіддю на нарушення власности. Сей кодекс – се ж був і героїчний кодекс Вандеї! Сю сувору правду життя нашого селянина відчули на своїй спині й большевики. Читайте Косинку або Тенету!

Марати нашої революції, що хотіли вести її, повинні були надати тій правді всіх шляхетних барв ідеалу, великої правди землі, змобілізувати в імені її народний ентузіязм. І то не тільки проти «байстрюків Єкатерини», не тільки проти «панів», але й проти зайшлого «босяцтва». Не тільки проти тих, хто право приватної власности толкував лише на свою користь, але й проти тих, хто й право соціялізму толкував на свою користь. Наш селянин казав: «У чужій кошарі овець не розплодиш»; «Чужим волом не доробишся»… Наш селянин казав: «Чужа хата – гірше ката»; «Хоч не красне, але власне»; «Кум не кум, а в горох не лізь»; «Сват не сват, а мого не чіпай». У сій ментальности було стільки власницького інстинкту, стільки ворожости навіть до «кума» чи «свата» («товариша»), коли він некликаний приходив ділитися не своїм, стільки ненависти до кошарницького ідеалу соціялізму! Треба було той жевріючий інстинкт роздмухати в пожежу, взяти підложжям до всенародного бунту, до такого, що тепер прокидається в цілій селянській Европі проти соціялізму. Уняти в яскраві формули, зробити двигуном імпозантного вибуху, як був ним, наприклад, рух ірландських селян у XIX віці або є тепер рух французьких селян під проводом Доржелеса, якого за свого найгіршого ворога мають Тореси і Блюми...

Але українська революція мала инших Доржелесів і Парнелів. Їхню душу ліпили инші різьбярі, не ті, що ліпили душу селянина. Певно, «садок вишневий коло хати,

хрущі над вишнями», «соловейко» – поезія та й годі... Але все ж – се, як наоливлена дядькова чуприна в неділю в церкві, або матня, якою «вулицю мете», – провінціяльні забобони! Вища, поступова форма володіння землею – се ж колектив! А ми ж у своїй програмі, як і большевики, маємо соціялізацію чи там націоналізацію землі... Дядькові вони видаються аракчеєвськими кошарами? Дядько – реакціонер! Прив'язаність до свого, власного, – се ж міщанство! А забивати людину за крадіж безсловесної худоби – се вже чортзна-що! Се негуманність і брак освіти. А Вандея? Вандея – символ контрреволюції! А ми – за поступ! Однаково, хто і звідки ним нас обдаровує.

Так звучала відповідь жовто-блакитних Маратів. Се не був голос, що йшов у серця народних мас, не був голос їхнього інстинкту. З тих слів говорила чужа мудрість. Що ж дивного, коли підсвідома стихія, що вийшла з берегів, не знайшла собі відповідного виразу в свідомій волі провідників? Що та воля провідників була лиш кривим дзеркалом затаєних бажань стихії? Правда, пізніше таки довелося зачати оборону свого не тільки проти панів, але й проти «сватів» і «кумів» із Півночи. Але нагле створення нового фронту лише збило з пантелику неприготовану до того масу, яку досі тягнули в инший бік.

Друга сторона – та, що сунула на нас із Півночи, як колись перси на Еладу, – не знала ні «садків», ні «хрущів», ні «соловейків». Зате знала глибоко в ній закорінене право голої сили. А крім того, вміла ще щось. Не вона, а ті, що вели її. Криленки вміли надати егоїстичному, вовчому апетитові своїх мас вигляд боротьби за велику «вселюдську» ідею, за соціялізм. Там не було суперечности між «апетитами» маси та ідеєю провідників. З ідеї соціялізму вони зробили конденсатор звірячого голоду своїх мас. Ординарній захланності північної раси надавало се слово велетенської динамічної сили розгону, виправдуючи його морально в їхньому серці. Той, хто вступав у компартію, купував розгрішення за всі гріхи, що соціялістичний зайда чинив або гадав чинити в «благословенній Малоросії» – розгрішення з боку громадської думки, з боку світлих ідей поступу і справедливости.

Ся ідея соціялізму, яку зручно причепили московські словоблуди безладному рухові своїх мас на південь, виправдовувала їх не лише у власних очах. Навіть в очах культурних европейських снобів. Скільки ж то Істратів, Жидів, Доріо і Томів Манів гляділи на єгипетські роботи на Україні й на большевицьких фарисеїв, як теля на нові ворота. Або як Вольтер на «Семіраміду Півночи» – Єкатерину II.

Здемаскувати сей обман, назвати біле білим, а чорне чорним, здемаскувати велику брехню нашого часу – заборчий соціялізм; знайти і для своїх мас клич, щоб кинулися, мов «голодні вовки», на напасника, озброєного хоч не знати якими гарними гаслами, – се було завдання над силу і мозок наших революційних провідників. Їхня душа була роздвоєна так само, як почуття. Ані не любили вони до безтями свого, ані не ненавиділи чужого. Як могли вони мобілізувати нашу приватновласницьку стихію проти північного соціялізму, коли їхній вчитель Прудон казав, що «приватна власність – се крадіж»? Затруті чужими мудрощами, вони були глухі на голос інстинкту свого народу… Так несформульована ідея ниділа. Гальмувався нерозгойданий динамізм.

І не лише на сім відтинку! Крім соціялізму, друга хмара сунула на нас із Півночи, стара, але прибрана в свіжі шати революції – ідея одного народу «от фінских хладних скал до пламенной Колхиды». Передовою стежею сеї ідеї були сини «вибраного народу», ті, як їх зве Юрій Клен, «горбоносі» Месії, що вже в крові мали атавістичну злобу до всього, що носило на собі хоч найменшу печать Риму, що збурив колись їхній храм… Становище наших мас до представників сього народу, як і до ідеї соціялізму, – знане.

І коли ми відтворимо собі зачини Кагановичів і Радеків на Україні, будемо змушені признати, що у відношенні до того народу на певнішій дорозі був інстинкт наших Гриців і Ярем, аніж розум поступової інтелігенції. Пригадайте Шевченкову оцінку сього народу, пригадайте народні прислів'я («Щоби жид був з неба, вірити му не треба») та ин. Чи на тлі останніх подій, що їхнім тереном була Україна під владою Троцьких і Ягод, – сі прикази народної мудрости не є в тисячу разів мудріші від інтелігентського мудрагельства про гуманність, толеранцію і рівноправність народів?

Чи колонізаційна акція Агро-Джойнту на Україні, чи склад «уряду» УССР, чи ухвала Ліфшиців із Української Академії Наук, як ми маємо розуміти Шевченка, не виказують, що аспірації світового жидівства на Україні були далеко ширші, аніж рівноправність і автономія, якими думали їх укоськати провідники української революції? І чи супроти тої трагічної дійсности не був оправданий рух, що, замість ліберальних химер, із яких глузують самі ті, кого ними хочуть ущасливити, – чи не був оправданий рух, що замість тих гасел висунув би ґрунтовну програму такої розв'язки жидівського питання, яка б унеможливила раз на все появу Троцьких, Кунів, Ягод і агентів Агро-Джойнту на Україні?

Українська революція домагалася сього. Вона гостро поставила сю справу. Народна мудрість вичувала, що рівноправність сьому народові *серед нас* – значить у руках Троцьких і Кунів і наган *на нас*. Що свободу для себе на Україні вони розуміють як примусове виселення з неї наших селян, як творення на нашім чорноземі другої Палестини безправною більшістю і з упривілейованою меншістю… Недовіра хлібороба до ганделеса, злоба того, хто ходить простою стежкою, до комбінатора, нехіть того, хто шанує силу, до того, хто її боїться, – сей куняючий у національній душі комплекс почувань власної вищости мала революція уняти в яскраву програму, щоби створити рух, подібний до гітлеризму.

Але сеї програми провід нашої революції не створив. Жидівські анекдоти? Чому ні! При бриджовім столику думали наші Марати безкомпромісово. Але не на людях. Але не на естраді. Юдофобство?! Се ж щось, як Вандея… А Вандеї ми не приймаємо… Бо що ж буде тоді з поступом?! З братерством народів?!

Так ембріон другого великого політичного руху, яким, як і боротьбою з соціялізмом, була вагітна наша революція, не побачив світла дня… Наші акушери воліли його забити. Але він вродився – і вродився потворою. Щоби потім за гріхи акушерів покутував наш народ, висміяний, винищуваний гуманними соціялістами Коенами, Кунами і буржуазним Агро-Джойнтом, щоб чухав по невчасі потилицю соціялістичний хохол, повіривши в Маркса; щоби надаремно в свинячий голос згадував народну мудрість: «Щоби був з неба, вірити му не треба»…

Нейтральними лишилися наші провідники революції і в справах релігії і церкви. В справах, які теж висунула гостро на денний порядок наша революція. Гірше як нейтральні. В Галичині є один політик, провідна постать безбожницької партії. В своїм повіті він – церковний «брат», що в урочисті свята ходить по церкві зі свічкою в руці. На Великій Україні був міністр-соціяліст, отже, матеріяліст. Але вірив у Христа Спасителя, безсмертність душі і загробне життя. Пізніше вложив рясу. Але як соціяліст писався на церковну програму своєї партії, яка підготовляла церковну практику большевизму. Як соціяліст він нічого б не мав, щоби в церквах буди музеї. Як віруючий – щоби в них були святі образи… Хто тільки *нічого не має* ні проти одного, ні проти другого, той завше скориться третьому, який *дуже хоче* одного або другого… Чи подібні провідники могли стати на Україні Петрами Амьєнськими? Могли визволяти Святу Софію з рук недовірків? Яких уважали братами в соціялізмі?

Тут, як і в усіх инших питаннях – соціяльнім, жидівськім, українська революція мусила ставити чоло російській. Протести проти воюючого синодального православ'я і воюючого комунізму мусили виллятися в форму *релігійної війни*. Так, як в Ірландії, де таку саму релігійну війну викликала протикатолицька революція Кромвела, або як тепер в Еспанії, де націоналісти б'ються проти військ Азані з відзнакою Пресвятої Діви на грудях.

Але відповідний момент не знайшов у нас ні таких служителів вівтаря, як колись в Ірландії, ні нових Іванів Вишенських. Не чутно було в нас ні голосу православного Лютера, ні бубнів православного Жижки. Відлетів, мабуть, від православ'я дух старої віри, коли, приймаючи нову, наші предки Перунів топили водою... Забули, мабуть, що, може, тому і прийняв Київ грецьку віру, що серед усіх апостолів, що прийшли нас навертати, лише греки «хуляще всі закони, свійже хваляще», лише греки – аж до заперечення чужого, аж до «хули» на нього – були віддані своїй вірі...

Чому московська церковна влада за Петра І, коли ломила українську церкву, не вагалася проголосити єретицькими найстарші наші церковні звичаї, аж до вимови богослужебних книг і до акту Хрещення («хохлы-обливанцы») включно? І чому, коли нам треба було відробляти недороблене, коли нам треба було раз на все зірвати з чужою церквою, наші політичні й церковні діячі стали смирні, мов голуби? Чому капітулювали перед синодом? Перед Антонієм? Перед канонами, з яких нічого собі не робив синод? Лютер нічого собі з таких речей не робив. Коли теологічні виділи на університетах в Кельні чи Парижі, поборюючи лютеранську «єресь», покликалися на стародавність своїх установ, реформатор відповідав, що Євангелія Спасителя старша від усяких університетів. А коли його взивали злагодити свою полеміку, він казав, що Спаситель прозивав ворогів віри «зміями і кодлом гадючим», а апостол Павло – «собаками», «марномовцями і дурисвітами»…[4]

Чому не лунала тоді на Україні така мова? Чому в нас не було або було так мало служителів церкви, які так виступали би проти безбожницької чи синодальної Москви, як еспанські виступали проти безбожницьких французів і їхнього цісаря, що і вбивати їх не уважали за гріх, а «за добре діло, завдяки якому можна визволити рідний край від гніту чужого завойовника»? Чому така мова п'ятнувалася в нас протихристиянським шовінізмом? Чому не піднесено хоругви антисинодальної революції мовою, яка палила б серця?

Се сталося з **тої самої причини, з якої не розгорнули ми стягу боротьби з соціялізмом, ані зі всесвітовим жидівством.** А коли й розгорнули, то аж змушені обставинами і напором стихії, запізно, не формулюючи ясно завдання, не випалюючи нових гасел залізом у душі... Програма рідних Маратів не черпала своїх ідеалів із поривів своєї землі, її затаєних стремлінь, ні з її повитих серпанком забуття традицій. Деінде черпали вони своє «вірую? А з Дреперами, Дарвінами, Ласалями трудно було боронити хреста проти п'ятикутної звізди. Час, коли на Україні міг з'явитися православний Лютер чи Жижка, був, може, безповоротно змарнований.

Соціялізм, ворожий нам, що йшов не так від Маркса, як від Плєханова і Лєніна, був для наших революційних провідників табу. Всесвітнє жидівство, що вже тоді поставило карту на російську революцію і *проти нас*, теж було *табу.* Синодальне православ'я – теж.

І ще в більшій мірі – сам російський народ.

Стало труїзмом говорити про наше москвофільство. Тисячу разів промовляв наш історичний досвід устами мас: «Москалеві годи, як трясці, а все бісом дивиться»; «Мо-

[4] Martin Luther. Ausgewählte Schriften. – Berlin. – S. 322, 418.

сква сльозам не вірить»... Але кожне покоління посилало до Москви нових плакальниць. Зі всіх ідей «Весни народів» 1848 року наша революційна інтелігенція, п'яна драгоманівським братолюбством, засвоїла лише властиве п'яним непоборне бажання розціловуватися з сусідами... Коли одні воліли «братів-соціялістів», а другі – «братів-хліборобів», то се були нюанси... Психічне наставления – те саме, навіть коли «брат» називався Каїн. «Народи відновляються лише в боротьбі», – звучала мужня проповідь Мадзіні. «Душі, змарнілі в довгій неволі, відновляються лише в ненависті», – писав він теж під час «Весни народів»[5]. Але не для братолюбців, що обсмаровували себе п'яними цілунками, була ся проповідь. До неї, правда, прислухалася би, її домагалася би, як спрагла земля дощу, розбурхана революцією стихія. Але ся проповідь не пролунала в час...

«Рідний, улюблений, наш!» – так гукав до читачів у своїй статті про Пушкіна бувший поет П.Тичина[6]. «Рідний, улюблений, наш!» – гукають менші тичинята до Сталіна. І так гукали наші земляки колись до Толстого, Плєханова, Мілюкова, Лєніна, Шаляпіна чи до Павлової. А в одній статті київської «Ради» – навіть до двохголового орла Російської імперії з нагоди забійства Столипіна невіджалованої для українців пам'яти. Дивуємося, що, здається, 1935 року Божого деякі органи преси нашої виправдовували Панейка? Дивуємося, що різним малоросам на пам'ятник збирають українці, що затирають самі різниці між «нашими» і «вашими»?

Але як могло бути инакше? Коротко перед революцією шаповалівська «Українська *Хата»* поборювала «філістерську думку, що міняють національність найслабші елементи». Навпаки – найсильніші!.. «Українська Хата» обстоювала «право кожної одиниці вільно кидати свою націю і приймати національність нашу, таку, «де її сили можуть бути прикладені з найбільшою користю»… Обурюється «Українська Хата», що на такого перекинчика кидається «дике і безглузде слово «ренегат»! Се право (право ренегатства), як писав орган М.Шаповала, «мусить тепер визнавати кожний українець». Не сміє «своя нація деспотично заявляти йому: «Ти наш і… до скону мусиш лишитися нашим»!.. Бо се був би «найгрубіший і найстрашніший шкурний егоїзм загалу нації». Навпаки, нації просто заінтересовані в тому, щоби «перед індивідуумом якнайскоріше було відкрито шлях до вільного виходу з одної нації і до вільного входу в другу». Того вимагав «розум, мораль, етика і толеранція»…[7]

Російська література, політична і неполітична, різні організації і партії, буржуазні і соціялістичні, цілими серіями плодили на Україні перекинчиків. Коли ми виправдовували їх, то як же могли повставати проти сонця, проти самого джерела тої енергії, що ростила ренегатів – проти Росії, її народу, культури, демократії, політичної місії, проти генія російського народу?

Ціла пропасть ділила таку ментальність тодішньої нашої інтелігенції від ментальности народу, від ментальности Шевченка, який на муки вічні засуджував душу дівчини, яка «кожному годила», яка несвідомо «цареві московському коня напоїла»…

Чи з такої ментальности, що виправдовувала ренегатство, могла зродитися та ненависть, яка бухала до Еспанії у фламандців? У французів великої війни до тевтонів? В ірландців до англійців? Чи люди такої психіки – *а з них рекрутувалися наші пізніші соціялістичні провідники* – могли стати акумулятором того народного гніву, який виріс у 1917 році на Україні з насіння Мазепи, Орлика, Полуботка і Калнишевського? Чи з такою психікою можна було мобілізувати жадобу історичного обрахунку з «Петра тво-

[5] Marceli Handelsman. Rozwój narodowości nowoczesnej. – St. 23.
[6] «Комуніст», 16. 11.
[7] «Українська Хата». – К., 1910. – Ч. 7-12.

реньем»? Чи серед тих людей міг з'явитися український Руже де Ліль зі своїм гимном, що закликав «зросити кров'ю ворогів», «зросити наші борозди»?

Історичний момент на цілий зріст ставив трагічну – і яку ж тяжку – дилему: *ми чи вони*. І як же могли, не кажу рішати, а хоч би ставити в цілий її зріст ту дилему люди, які допускали вільний перехід від *ми до вони* і в ім'я розуму і толеранції виправдовували національне ренегатство?

Так, **ще один величезний збірник енергії нації, яку рихтувалася вихлиснути революція**, лишився невикористаний або коли й використаний, то спізнено, невдалою рукою...

«Брати-соціялісти» і «брати-хлібороби», «брати-слов'яни», а часом і брати-ренегати. Чи супроти братів бував опозиція? Чи можна було сумніватися в їхній зичливості? Коли посол Мардонія, генерала перського царя, обіцяв грекам мир, аби стали його союзниками, спартанці радили: «Коли ви мудрі, не підете за радою Мардонія, бо ви ж знаєте, що не можна довіряти варварам, та що нема й зерна правди в їхніх словах»… Так само відповів атенець: «Ми не можемо обернути Грецію в рабство. Навіть коли б того хотіли, не могли би зробити того з різних причин. Перша і найважливіша – се статуї наших богів, спалені варварами і погребані під руїнами храмів. Се змушує нас скоріше помститися над справниками сього лиха, аніж укладати союз з ними»[8].

Так могли дивитися на пропозиції Мардонія греки, які уважали ворогів за варварів. Які знали, що варвар, який увійде в країну і стане її паном, не вшанує ніколи їхніх богів, ані їхніх храмів. Ось чому їхня відповідь була – заклик до борні. Але чи такий заклик могли кинути по всіх кутках країни провідники нашої Елади, які в глибині душі ворогів із Півночі уважали за братів, не за варварів? Які тих, що до варварів переходили, не уважали за ренегатів? Які вірили, що варвари вшанують нашу віру, нашу мову, наші звичаї бодай в ім'я спільної великої правди – соціялізму? **Влада, влада** і ще раз **влада** – ось із чим йшли нові Мардонії до нас. Ми ж торгувалися за храми, за богів... Остаточно переконалися в страшній помилці. Але час, коли її можна було уникнути, коли можна було заздалегідь змобілізувати психіку мас проти варварів, безповоротно минув. Вогонь, що зачинав тут і там лизати фортецю московських Мардоніїв, на Україні не був підсичений і згас...

Наскільки мудрішою була наша стара історична мудрість, дощенту винищена драгоманівством! Князі В'ячеслав і Юрій противникам, що вдерлися в їхню землю і пропонували мир, відповідали: «Обаче оже ни ся велите мирити, то не стойте на нашей земли»...[9]

Він знав, що чия влада, того і правда. Він знав, що правда варвара инша. «Те, що є правдою по сей бік Піринеїв, є брехнею по тамтой»... – казав Паскаль, ніби передбачаючи наші часи геніяльного Франка і Блюма. Але такої простої мудрости не могли мати провідники нашої революції, виховані **в ідеалі спільної правди для всіх** і пошанівку до варварів, в респекті і толеранції до ренегатів. Бо така була ментальність майже цілої нашої інтелігенції перед 1917 р.

Революція не знайшла адекватного виразу в нашій провідній верстві. Чужий був їй патос тої революції, понурий і грізний, чужа безкомпромісовість, чужа, хоч і неясно усвідомлена, мудрість старих В'ячеславів, яка чекала лиш на формулу, відсвіження, забарвлення моментами сучасносте, чекала – надаремне.

Надаремно тому, що, можете назвати се парадоксом, наші Марати були люди **глибоко відсталі. В 1917 році вони думали і відчували думками і почуттями 1848 року.**

---

[8] Histoire d'Hérodote – L. VIII.

[9] Хрестоматія церковнословенская и древнорусская. – Відень. – №1854. – С. 168.
Якщо ви хочете миритися, то не стійте на нашій землі (ст.-сл.) – Ред.

1848 рік. Весна народів! Братерство людів проти тиранів! Доба великих стрясень, перекидуваних тронів, великого ентузіязму, визволення неісторичних націй і – безграничної наївности!

На паризькім листопадовім обході (де головував Дверницький) 1347 р. Михайло Бакунін подавав долоню польським революціонерам. «Сю війну (Росії проти Польщі), – казав він, – зачато в інтересі деспотизму. Цілком не в інтересі російського народу, бо ті два інтереси зовсім собі суперечні... Ми ж діти одного племени, наша доля нерозірвальна і наша справа повинна бути спільна»… Мусить наступити «великий день згоди» двох братніх народів...

У Брюселі на подібнім обході Бакунінові віддячувався Лелевель. «Повалімо перше тирана, – говорив він, – що нас гнітить, і тиранію, що упідлює нас, піднесімо справу люду, збудімо його демократичний дух, а *все уложиться* і погодиться за спільною волею… обох народів. Так! Нема поділу між тими поляками і росіянами, які кохають свободу! Брати поспішать на рятунок братів... Друже Бакуніне, подай нам братерську долоню, обіймімося сердечно!»

А польські легіонери в Римі уложили в 1848 р. свій символ віри, в якім стояло: «Слов'янщині простягаємо долоню… Ізраїлеві, старшому братові, – братерська пошана і поміч на шляху до його вічного і дочасного добра. Рівне в усім право»… А на однім із таких свят у Парижі в 1848 р. німець Овербек кричав: «Демократія німецька подає польській демократії руку... Спір про границі зникне, коли справу розважатимуть із погляду братерства і взаємних уступок»[10].

Ось вам виривки, щоби дати поняття про те повітря, яким дихали прекраснодухи 1848 року і їхні спізнені епігони з часів Революції 1917 року на Україні.

Скільки наївної романтики крилося в тім потопі дзвінких і безплідних фраз! Скільки нічим не виправданої смішної віри! Як же тяжко відбився по тім бенкеті в головах його впорядчиків «катценямер», або (вираз Котляревського) «вчорашній чад»...

Але голови наших революційних провідників, що жили й ділали не в 1848 році, а значно пізніше, мимо тисячі розвіяних оман, все ж були вщерть переповнені тими фразами. Тому в час вибуху 1917 р. вони спершу тільки й робили, що «простягали братерські долоні» російській демократії, «сердечно обіймалися з нею», єдналися «в ім'я спільної правди», раділи «великим днем згоди», не забуваючи і «старшого брата» – Ізраїля. Бо «нема ж поділу між українцями і росіянами, які кохають свободу»...

Приспали себе і – що було гірше – свій народ нездійснимими оманами, щоби нагло «в вогні» Україну збудили події, окрадену з усіх оман...

Хто читав «*Відродження Нації»* В.Винниченка, сей із нічим не зрівняний документ маніловської прекраснодушности і демократичного кретинства, той має добре поняття про сю безпорадну, закохано-ентузіястичну, обурюючу ментальність тодішніх Маратів... Якими довірливо-розкоханими очима споглядали вони на «вздьорнутую на дыбы» революційну Росію з червоним вершником на хребті, як вона готувалася до нового полтавського рейду.

Росія, перераженa програною війною, відпадом і бунтом «окраїн», яких уважала за вічних підданих, ошаліла від образи, люти і злоби. А проти неї – простягнута долоня згоди наших Маратів... Якби вони знали, що сю долоню нова Росія, правда, не відштовхне, але стисне, як долоню Дон Жуана камінний командор…

Навіть тоді віра в долоню російського командора не була оправдана. Хоч би тому, що **не тільки в 1917 р., але і в 1848 р. були такі, що бачили наївність тих оман...** Як Бакунін до Лелевеля, так із простягнутою долонею підходили висланці ліберальної

[10] Limanowski B. Historja demokracji polsiej w epoce porozbiorowej.

Росії тоді і до Міцкевича. Але він відповів їм инакше. Відповів про заслання своїх земляків, про Сибір, арештантські роти, різки, тілесні кари, про те, як «знущалися ви над вашими братами-слов'янами»... «І що ж ви тоді робили? – питав він. – Чи піднесли братерський голос? Чи вказали цареві, що тут помста, нелюдська несправедливість? Ні! Ви були йому знаряддям і поміччю! Відійдіть геть від мене, царські наймити! Змийте перше плями з крови Авеля на руках ваших, а тоді щойно, як слов'яни, приходьте на пораду до вільного слов'янина»…[11]

Коли Міцкевич майже сто літ тому кидав такі слова в обличчя російської ліберальної демократії, чому того не зробили наші Марати в 1917 або 1918 рр.? Та демократія не показала ще своїх зубів? Показала і ще як і то перед війною (Струве, Мілюков та ин.) і з вибухом революції.

В одному часописі читаємо спогади про недавно розстріляного большевика *Григора П'ятакова*, що добре дався нам у знаки. «За перший день масового терору (в Києві) жертвами П'ятакова впали до 20000 українців... У числі жертв були визначні українські соціялісти-революціонери..., які повірили в большевицьку самостійну Україну та лишилися в місті, щоби пристати до большевиків»[12].

Чому по таких фактах – а скільки їх було тоді! – не тільки тоді, а ще тепер на еміграції представники тих власне партій, які падали масово жертвами П'ятакових, усе ще розмовляють зі Сталіним (як Винниченко) або признають, що в праці большевиків на Україні було «все ж таки багато позитивного» (*«Трудова Україна»* шаповалівців у Празі)? Чому пишуть, що «московський большевизм спричинився в нечуваній мірі до поширення класової свідомости серед робітництва Росії і поза нею та що се його велика історична заслуга»? Чому пишуть, що «розмови про «чужість» і «окупаційний» характер радянської влади на Україні треба вже залишити»[13].

Що ся влада, отже, – наша рідна? Чому «скавулять, мов щенята»? Чому не кликали вони большевиків насамперед «змити пляму від крови Авеля на руках», а тоді щойно розпочинати розмову про «спільні цілі» тих, що «кохають свободу»? Чому – непримушений! – стискав ту закривавлену руку Каїна М. Грушевський? Чому ідея патріотизму, ідея «отчизни нашої», «козацької отчизни», така голосна і гаряча у Величка, вмерла в душі тих людей? Чому на її місце виплинув дух комбінаторів?

Ненависть до насильства теж була двигуном всякої революції. Чому ж революційні соціялісти старанно уникали в своїй пропаганді «тонів ненависти до чужого народу»[14].

Відповідь на сі питання привела б нас у круг загадок чисто патологічної натури. Але не про відповідь йде мені тут. Лише про ствердження факту, що **люди з такою душею не могли, не могли хотіти роздмухати ту пожежу, яка вибухнула на Україні з упадком царату…**

Мільйони розпорошених енергій, затаєних бажань, причаєної ненависти, оправданого віками гніту з великими позитивними ідеалами, які ту масу одушевляли, чекали магніту, який зібрав би їх докупи, щоби лавиною скинути на голову здихаючої імперії. Чекали, щоб по всій Україні пішов клич, подібний до того: «Прокинься, Фландріє»!.. Того кличу не було. Його висунули пізніше, його накинула революційним провідникам сама нація, почасти **проти їхньої волі і бажання.** В час, коли момент до найкращої мобілізації тих почувань був майже втрачений...

---

[11] Там же.
[12] «Новий Час». – 5.III б. р.
[13] «Нова Україна». – 1923 V. Об'єднання 1924 і статті В. Левинського та А.Жука.
[14] Пушкар К. Націоналізм. – С. 6.

Мені закидають, що я не шаную традицій «батьків». Але є ще традиції прадідів. Запорожців не гірше за теперішніх наших демократів трактувала Петрова імперія. Але не все вони при тім тратили почуття гідности і гумору. Пригадуєте собі в С.Руданського епізод, коли то:

Раз московські сенатори
Змовились мовчати,
Щоби нашим запорожцям
Відвіту не дати.

Ото входять запорожці,
Москалів вітають,
А ті сидять бовванами,
Не відповідають.

Запорожці теж не вступили в дискусію, не сказали ні слова. Але на зневагу відповіли зневагою ж та й пішли додому ждати другого указу...

Я волію сю традицію від традиції тих, які простягаються до ніг «бовванів», запевняючи їх про спільні інтереси обох народів, від традицій «дядьків отечества чужого»... Сі останні може від запорожців культурніші, але рішучо менше від них мають почуття гумору і дійсности…

Инакше робили провідники російської революції супроти нас! Під якою наліпкою неважливо, але завше, в перші ж роки по жовтні – не лише тепер, вони розпікали до білости *ксенофобію* своїх мас. Вони, як Петро Мазепу, вішали in effigie[15] Пуанкаре, Чемберлена, Фоша, вішали *чужинців!* Збуджували ненависть своєї маси не до капіталістичної, а до Европи взагалі. Кликали до оборони країни – проти кого? Проти *чужинців,* що називали їх «акулами імперіялізму», – се не мало значення, се був «фасон де парле», звиклий там, де двоє б'ються, який зовсім не свідчив про соціялістичний характер тої ненависти до чужинців. Тут була просто інтенсивна проповідь ворожости до чужинців яко таких, мобілізація одідичених від царату ксенофобних інстинктів маси, така зрозуміла у війні на витереблення...

На нас теж сунули з Півночи акули червоного імперіялізму, червоні Піти, Кобурґи і Чемберлени, хоч і називалися Муравйови чи П'ятакови. Але чому ж у нас навіть у розгарі боротьби п'ятнувалося ксенофобію як злочин? Чому не кинуто гасла боротьби з чужинцями, незалежно від класової приналежности? Чому по стількох досвідах ще тепер усякого, хто хоче заглянути життєвій правді в очі і протиставити ментальності П'ятакових таку ж саму нашу, єдиний спосіб зломити тамту, зневажається, уподібнюючи до власної мізерности? От як недавно, наприклад, в одній статті про Лесю Українку, з якої зробили «противницю всякого фанатизму» і апостолку «конечної потреби братерства з другими народами»[16].

Повторяю, се вже пахне патологією. Але ся патологічна ментальність пояснює, чому наші Марати, наділені нею, не здолали протиставити фанатизмові П'ятакових такий же свій, чому великі підшкірні вибухові сили нації лишилися невикористані.

Сі Марати ставили питання революції в зовсім иншу площину. Є кепські і добрі чужі соціялісти, є кепські і добрі Троцькі, є кепський і добрий московський синод, є кепська і добра московська демократія. Тому завше треба простягати руку і наставляти на всякий випадок уста для поцілунку. Не можна знати: ану ж проґавиш нагоду «великого дня згоди»…

[15] В дії (франц.)
[16] «Жінка». – 15. II.

За рідкими виїмками соціалістичні провідники, що кермували нашою революцією, не ставили ніколи питання революції (хіба з мусу) в площину *неминучої боротьби і неминучої проби сил.*

Чому *Енґельс* одверто проголошував, що нічого великого в історії ніколи не ставалося без ужиття сили? Чому одверто говорив про «гевальт» і її закони? Чому про се недвозначно говорив Ласаль? Чому, хоч у карикатурній формі, відгомоном грає ся прадавня мудрість ще в «Енеїді»? Бо завше вже такий закон, що «вовк овець смиренних душить, коли в кошару завіта», що «курчатам тхір головки сушить, без крику мозок висмокта»... Чому дзвенить сей суворий закон життя в «Поученні Мономаха», який епічним тоном розповідав, як то «Бог ни поможе і свята Богородиця, і ізбиша дев'ятсот половців»... У нього сила оправдана, а її благословляв Бог. Чому сей мотив вічної боротьби як чогось єдиного, що оправдує життя, дзвенить у В.Стефаника, що «доки ми ті сміючі очі закопуємо, доти і наша межа буде»... *Доти,* не доки встановимо спільною інтерпретацією Маркса чи Лєніна в «великий день згоди». Чому проти большевизму не уживалося у нас мови, наприклад, сього культурного француза:

– Я маю велику пошану перед життям навіть супроти робака земного й істот, якими погорджую. Пошана перед життям, але не тоді, коли людська злоба змушує нас забути про неї.. Пошана до життя перестає ділати там, де нікчеми хочуть зневажити життя инших. Для сих нікчем я теж проповідую витереблення, екстермінацію. Чи жертви хижих звірів не можуть послуговуватися проти них бомбами, кулеметами, отруями? Хто ви є, що можете зносити те все? Вбивайте, як вас вбивають… Витереблюйте нікчемну наволоч, що трактує вас, як псів. Покажіть, що нікчемну пиху насильства теж може досягнути ваша помста, коли й ви рішитеся на насильство. Хто жив із погорди до инших, з насильства і зневаг..., треба, щоб і він упав жертвою насильства, зневаги і погорди»[17].

Думаєте, що се казав якийсь запеклий фашист? Ні, се сказав Андре Суарес, який ненавидить Гітлера, а Ґеринґа инакше не зве, як горилою... Але така є душа француза, яка прокинулася в нім за Жанни Д'Арк у 1793 р., під час великої війни – символом її став Клемансо, і яку обудити в нас навіть тепер уважають Марати нашої революції за злочин проти Духа Святого... Чому слова, подібні до слів Суареса, як горох від стіни, відлітали від твердих чол нашої «еліти»? Чому супроти правди Енґельса, Лєніна, Пятакова ми все ще висуваємо свою, яка бідкається, що життя таке жорстоке, що так багато недовір'я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо) формальну релігію, засновану на догмах ненависти...

Чому тій релігії, без якої згинемо в сім світі, протиставлялася навіть в часи змагання з большевизмом проповідь щиролюдського соціялізму, опертого на етичнім, широко-гуманнім вихованні мас народних, на поступі і загальнім розповсюдженні освіти... не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів[18].

Чому релігії голої сили Півночі протиставляємо досі проповідь прекраснодухів 1848 року чи їхніх наслідувачів із нашої революції? Чому в 1917 р., у момент, коли життя цілого народу було поставлене на карту, коли треба було протиставити одне другому, коли треба було апелювати до сили, щоб її протиставити иншій, що йшла на Україну, – чому в такий момент говорилося про порозуміння братніх народів і про обійми? Чому проповідується, що життя не джунглі, що один люд завжди буде справедливий до другого («брати-соціялісти», «брати-хлібороби»), що ніколи сила не є порядкуючим елементом, а згода і культура...

[17] André Suarès. – Valeurs. – P. 366.
[18] Слова І. Франка.

Марати революції 1917 р., як взагалі наші соціалісти, вродилися *з душею фелахів,* як їх назвав би Шпенґлер. «Фелах, як жид, ненавидить насильство. Подоланий, він ненавидить усе, що йому пригадує його поразку і його слабість» (Суарес). Ся слабість не дозволила нашому фелахству розгорнути в тривожні часи 1917 р. прапору, за яким несвідомо тужила маса...

А їхній прапор не міг гуртувати коло себе. Не був він *ні протисоціялістичний, ні протижидівський, ні протимосковський, ні протиімперський*, ані висував боротьбу як конечну засаду життя. Доба висунула завдання на місце старого, поваленого будувати новий власний світ. Соціялістичні Марати не знайшли гасла, в ім'я якого можна було успішно згуртувати націю. Їхні половичні ідеї – се не був динаміт, якого потребувала революція. Не новий світ, а *поправки* до старого проповідували вони. Не *всякий* зайда був ворог, лише – пан. Не *всякий* жид – ворог, лише такий, як Бела Кун... Не *всяка* російська церква ворожа нам, але та, що не шанує нашої мови... Не *всі* російські партії ворожі нам, а деякі (для одних Маратів – лише монархістичні, для других, навпаки, – лише соціялістичні). Не *всяка* імперія ворожа нам, а лише централістична. Щось спустимо ми, щось вони – і якось то буде!

Соціялістичні Марати, яким довелося провадити революцію, мали панічний страх перед фразою. Ми б і за «садок», але ми ж не *буржуї*!.. Ми б і за церкву, але ж ми не *клерикали*! Ми б і проти жидів, але ж ми *не антисеміти*. Ми б і проти Росії, але ж ми *не шовіністи*! Чом не протиставили вони, як писав *Карлайл*, Божу Правду, свою правду брехні диявола, брехні чужинця? Чому не створили нову породу людей, як колись у Франції, повну, як писав *Маколей*, «фанатичного захоплення, дикого завзяття і зухвалої жадоби обновити світ»?

Вони не любили нічого пристрасно, ані нічого не ненавиділи... Вони в многім були чужі інстинктові широких мас. Що дивного, що той інстинкт вони вагалися викликати на поверхню, що боялися, що потім не дадуть йому ради.

Чому повстанці проти Еспанії, коли їх прозвали «гезами» – старцями, не соромилися того? Чому гордо причепили собі ганьбляче прізвище, щоб під ним боротися *в ім'я свого*? Ми в 1917 р. теж, як англійці в 1789 р., мали перед собою страшного ворога, заборчу революцію. Нам теж треба було протиставити секті секту, засліплену в своїм ідеалі, безкомпромісову супроти того, що ніс на Україну новий вершник на хребті Петрового коня...

Така секта могла б пірвати зовсім инакше масу, яка так прагнула її, готова до посвят і ентузіязму. Як слушно писав Лімановський: «В усіх революційних рухах, в усіх боях за свободу, а навіть у релігійних війнах, завжди бачимо в перших хвилинах найбільший запал, найбільшу жертвенність і посвяту. Змарнування перших хвилин ентузіязму є страшним злочином, злочином проти нації»[19].

Матеріял був чудовий. Лише його треба було видобути на поверхню. Треба було «розрити могилу», про яку писав Тарас Шевченко, з закопаними скарбами князівської й козацької доби. Коли ми знали, що є Бог, що є рідний край, що є нація, що свій, а що чужий, що є слава і пригода, нагорода і кара, милосердя, але і безпощадна сила... Матеріял був чудовий. Він був вартий наших власних Жижок, Гітлерів, де Костерів, Кіплінґів, Руже де Лілів, Лютерів, Кромвелів... Треба було хотіти того, чого підсвідомо хотіла маса, – перевернути світ догори ногами і знати, що лише силою се дасться вробити... До сього душевне наставлення переважно соціялістичних провідників революції не було підготоване...

Тому революції бракувало стилю. Коли ми захочемо шукати стилю Французької революції, ми розгорнемо декрети Конвенту, прокламації Бонапарта, промови Сен

[19] Op. cit.

Жюста і памфлети Марата... В *яких* декретах, в *яких* листах і памфлетах, в *яких* промовах нашої тодішньої еліти шукатимемо ми за правдивим стилем нашої революції, яка б робила з неї не бунт, а революцію? Там ми того стилю не знайдемо. Щоби знайти його, мусимо пригадати Крути, Базар, зимові походи, повстанчих отаманів, Соловки, в'язниці ЧеКа. Мусимо звернутися до великого многоголового аноніму з Шевченком, з шликами і оселедцями, що заповняв собою армію, до великого аноніму, перед пам'яттю якого кожний у сі роковини встане з пошаною... Щоби знайти стиль нашої революції, мусимо його шукати в чинах маси, не в заявах проводу, який тим чинам не дав адекватної організуючої формули і кличів. Там – у революції, що йшла на нас з Москви, – гасла її утопії будили жах, методи – обурення чи огиду, гумор морозив кров... Ми протиставляли тій силі *«Сонячну машину»* В.Винниченка – як утопію, *«Сонячні кларнети»* П.Тичини – як методу, сонячні чи вишневі *«Усмішки»* Остапа Вишні – як гумор...

Тепер гуманісти, обпльовувачі дійсних наших традицій, виють із подвійною силою. Чіпляють модні наліпки і намагаються під сим фальшивим стягом знову провести в народ збанкрутовані гасла. Кажуть, що світ хутко отямиться! Інтермедія большевицька кінчиться! Наступлять знову часи, коли спори поміж народами полагоджуватимуться взаємним порозумінням... Хай вчасна смерть заощадить їм оглядання нової Росії, що вже брикає в утробі сталінівської! Націоналізований большевизм чи краще збольшевизований націоналізм – се буде щось страшніше за царат і його чорну сотню. Се буде дика реакція ображеного, побитого, одуреного в своїх снах про панування над світом, переляканого стратою окраїн російського народу... Тоді щойно зрозуміємо ми, що значить боротьба на життя й смерть. Що таке вовчий апетит народу-екстермінатора, отого нашого «брата-хлібороба»...

Не належу до тих оптимістів, які, оглядаючи себе в дзеркалі або свій портрет у часописі, промовляють: «Ах, який чудовий і могутній наш народ! Яку імперію колись за Володимира творив він! Ще коли москалі за дерева хвостами чіплялися. Не треба бути пацифістом! Воріженьки? Ніжками затопчу, хвостиком замету!..»

Не гадаю, щоб так легко було затоптати ніжками чи язиком імперіялістичну Росію, з якою досі не дають собі раду ні гітлерівська Німеччина, ні самурайська Японія. *Ся Росія буде знищена.* Але не скоріше, аж зрозуміємо, що здійснення сього велетенського завдання вимагає инших людей, людей иншої породи... Людей, які звернуться не до мальованих, а до правдивих, засипаних «рідним» туподумством, традицій нації; які віднайдуть правдиву її душу; заапелюють до інстинктів сильного й молодого народу. До тої душі, яка відгукувалася в його історичних чинах, писаннях Мономаха або С.Величка, Т.Шевченка, С.Руданського, О.Стороженка, В.Стефаника, Лесі Українки, новочасної нашої поезії. До завороженої й приспаної знахарями душі нації, яка, мов голодний вовк, прагне увільнитися з нерозритої могили, з клітки, куди її замкнули в драгоманівство й рутенство. До національної душі, яка майже» ніким не кермована таким чудовим вогнем спалахнула в 1917 р., вириваючи німу пошану, а часом крик люті і жах у тих, які галапасничали на її тілі.

Нове плем'я повинно повстати, дійсно рідне нашій народній стихії, Таке ж велике як, вона. Щоби инакшими буквами записати в історії новий 1917 рік.

АЛЕ...

«Не так тії вороги, як добрії люди», – каже народна мудрість.

Ось чому я не люблю добрих людей. У «ворога» все ясне: кожний замір, кожний натяк. Коли граєте з ним у шахи, відразу видно, куди хоче вдарити, де громадить сили. Добра людина, навпаки, просто підсуває під ваші удари не те, що хлопців, а не раз найважливішу свою фігуру – тільки бери! Але скористайте з нагоди, і не стямитеся, як припруть до муру вашу королеву, розтрощуть першу лінію оборони і так вдарять на те чи инше крило, що або мата приймай, або вежу трать!

Добра людина зачинає з компліментів. Вона, мов той ловець тигрів в індійськім пралісі, цілого буйвола вам під ніс тиче. Але спробуйте наблизитися...

У доброї людини завжди треба дошукуватися, чого вона властиво прагне, що за наміри носить у голові. Дуже доброю людиною був Талейран. Такою доброю, що служив і годив усім: Директорії, Наполеонові, рівночасно цареві Александрові, потім Людвікові XVIII. Але про нього ходила слава, що без укритого заміру не було в тої людини ні одного руху, ні одного слова, ні одного вчинку. До того ступеня, що коли він нарешті вмер, один німецький дипломат сказав: «Was hat der alte Fuchs damit beabsichtigt, dass er plotzlich starb?» («Що той старий лис хотів встругнути, що він нагло вмер?»).

Ось чому я волію тих, що не хитрують, а валять «просто з мосту». Ось чому, всупереч моїм землякам, волію Ґертиха від графа С. Лося. Обидва не знають, що робити з тими русинами. Але перший каже: «Українці? Фікція! Гуцули і тутешні – се факт, але українці й навіть русини – вигадка! Мова? Не мова, а діялект. Для домашнього вжитку підійде. Як підійдуть для домашнього вжитку пантофлі, халат і «шляфміца». Але хто ж би вийшов у такім убранні до салону? Щоби вийти «на люди» – треба смокінгу і не діялекту Задерихвостів, а культурної мови...»

Коротко і ясно! І хоч за се на Ґертиха дуже гніваються мої земляки, та я таки волю його від графа С. Лося.

Бо пан граф каже: «Факт є фактом: українці є на світі і нічого з тим не поробиш. Навіть дуже культурний народ, особливо в Галичині. Не личить їх трактувати як молодших братів. Бо сей народ розвинувся і дозрів, має право на «всесторонній розвій» своїх національних прикмет та ин.». І мої земляки мліють із захоплення. *«Нова Зоря»* (ч. 20) завважує, що «ціла стаття гр. Лося свідчить, як, зрештою, кожна його стаття, про глибоке знання обставин». Завважує, що з «його перспективами на будучність «Нова Зоря» вповні годиться» і тішиться, що в сусідів «вже є такі уми і такі пресові органи», які пишуть такі статті, як стаття сього автора в варшавській *«Політиці»* (10 III). Та й инші наші часописи мліють. Чим не гоголівські Сквозніки-Дмухановські і Ляпкіни-Тяпкіни, коли їм стискав руку ревізор із Петербурга.

Але я не захоплювався. Навпаки. Читайте уважно статті гр. Лося. Чи ви не зауважили, що за кожним його компліментом йде якесь «але»? Всесторонній розвій, але... культурний народ, але... Перспективи на будучність, але… І які «але»!

Звернімося на хвилинку до щасливої країни совітської «українізації»... Прочитайте *«Ізвєстія»* або *«Правду»*. Або послухайте радіо: «Україна, Україна і ще раз Україна! І братський народ український, але і величезна совітська «родіна». Велика,

Мала і Біла Русь – триєдина цілість... Наш Шевченко, але і наш Джуґашвілі, і наш Пушкін, що далеко ближчі нам, ніж українські шовіністи – вороги народу... Вільний розвій української культури, але в духовій єдності з братньою російською культурою. Або прочитайте свіжий «соціальний заказ» Максима Рильського в новій його збірці «Літо». Насамперед пісня про Сталіна:

Пурпуровими огнями нам новий сіяє час,
Слово Сталіна між нами, воля Сталіна між нас!

«А деспот пирует в роскошном дворце», – усміхається і читає далі: вірш «Моя Батьківщина». Знаєте, що є Батьківщиною Рильського?

Його Батьківщина – се «не предків ряди, розвішені гордо по стінах», «не голос козацький із пісень старовинних», «не церква…, не кружляння війни із кров'ю на крилах» мазепинських орлів і орликів (вибий собі, хохлацька мазнице, сі дурощі з голови!). Ні, Батьківщина Рильського – «се – поле без меж», се... «звільнена праця», се – «удар молотком і скелі розбиті» (разом із черепами малоросів), се – «комбайни і домни»... І тільки? Ні – «поле», «праця», «комбайни», се тільки хліборобство і промисел, взагалі праця кріпака – соціяльні «досягнення» революції. А її «досягнення» культурні й політичні?

Ось тут-то й закопана собака! Далі у вірші читаємо:

Моя Батьківщина – Мічуріна сад
І Горького слово високе.
Моя Батьківщина – се Лєніна клич,
Се Сталіна голос...

Не Шевченка (то для домашнього вжитку!), а Лєніна і Сталіна. І не Україна, а знову ж щось инше:

Цвіте Казахстан, Закавказзя і Дін,
Росія цвіте і Вкраїна.
Союз непоборних радянських країн –
Моя Батьківщина**.**

Ось бачите, до чого людина договорялася!

Був колись на Україні царат. Були *«Новое Время» і «Киевлянин»,* які казали, що українців не було, нема і не може бути (як Ґертих), які заперечували нам в усьому, але і найзапеклішим звеличникам Росії не наказували (як тепер Рильському) ставити в своїй любові Росію на першім місці, а Україну – щойно на другім. Бодай не наказували писати, що царська Росія є наш рідний край, не наказували співати:

Слово царськеє між нами,
Воля царськая між нас.

Ані тішитися з того. Бодай узнавали, що Шевченко був наш, а не їхній, що Пушкін був їхній, а не наш. Та що українці – се така секта, ворожа Росії. Замкнені в сій ворожості, замкнені в читанім потайки сконфіскованім Шевченковім «Кобзарі», ми бодай не розбивали чоло в поклонах, бодай не ставали повіями. Ми гартувалися, росли, дихали своїм, не затрутим повітрям і думали: «Як Бог змочив, так і висушить». А коли якийсь Пилип із конопель вирвався і кричав, що наша Батьківщина – Росія, всі знали, що се, як Савенко, – ренегат. «Правда», «Ізвєстія» і большевики змінили се. І мову, і культуру, і самовизначення «вплоть до отделения» дали, але своїм способом. Мову? Добре, але... культуру? Добре, але…. Шевченка? Добре, але... самовизначення? Гаразд, але... Все за ціну якогось «але». І ось – фокус-покус! Оберни карася в порося! І все міняється... А у віршах Рильського бачимо, яке то було те «але».

Замість України – Росія. Замість Шевченка – Ґорький і Пушкін, а замість самовизначення – «кузькіна мать»... Се не те, про що ви мріяли під царатом? Наплювать! Рада чи не рада, гайда, громадо!

Ось чому я волію «нововременців» від инших, від людей, які заливаються соловейком, відкривають вас як народ, а потім виходять із своїм «але» в «*Правді»* (чи *«Політиці»).* Хоч і визнають нібито наш народ і відкривають його, як колись Колумб Америку...

1483 року Божого просив Христофор Колумб португальського короля Івана II, щоби дав йому три кораблі з харчами на рік і дешевими вимінними товарами, як «дзвіночки, мусянжові філіжаночки, ланцюжки, брязкальця, кольорове скло, дзеркальця, ножички, ножі, голки, звичайні барвисті матерії» та ин. «Речі малої вартости, але дуже цінені людьми, які їх не знають», – як пише другий біограф Колумба Лас Касас. Історія Америки нам знана, і історія конкістадорів, і доля індіян.

Щодо мене, коли я чую розмови про «всесторонній розвій» нашого народу і вищі компліменти на його адресу, відчуваю, що мене трактують, неначе Колумб індіянців із Еспаньйоли. Покажи їм дзеркальце – і забудуть про все. Я не люблю, щоби мене трактували, мов індіянина. Не довіряю брязкальцям Колумба. Бо се безвартісні цяцьки. А ще коли приходять різні «але», то направду не варта шкірка за виправку.

Волію Ґертихів. Волію «Новое Время».

ЩО ТАКЕ НАЦІЯ?

Не з усіма думками знаного еспанського автора Ортеґи-і-Ґассета можемо погодитися. Але многі з них можемо взяти за свої. М[іж] и[ншим], зреферований у сій статті розділ із його голосної книжки «Повстання мас». Розділ чисто теоретично трактує важливе і таке спірне питання: що таке нація?

Дійсність, що її ми називаємо державою, – се не є спільнота людей, яка повстала природним розвитком, спільнота, зв'язана одною кров'ю. Держава починається там, де громади, *розділені* фактом народження, змушені до спільного життя.

Сей примус – се не гола сила. Його передумовою, рушійною силою є спільний замір, спільне завдання, яке хтось поставив отим розсіяним громадам. Передусім держава – се проєкт і програма якоїсь спільної роботи. Людей скликається на те, щоби вони спільно зачали щось робити. Держава – се ані кровне споріднення, ані мовна чи територіяльна єдність, ані сусідство замешкалих місцевостей. Держава – се нічого матеріяльно спочиваючого, даного і обмеженого. Вона є чиста *гра сил, воля* щось робити спільно, а тому нема фізичних границь державній ідеї.

Знана політична емблема Сааведри Фахардоса «стріла» і під нею підпис: «Вона або злітає, або падає». Се – держава. Ніяка річ, лише рух, в кожній хвилині він «вирушає *звідкись*» і «йде *кудись*». Як кожний рух, має вона terminus a quo[1] і terminus ad quem[2].

Коли повстала якась держава, інтерпретатори кажуть, що її підставою є кров, мова або «природні границі». Але ми зараз же спостережемо, що людська група, що творить державу, займається цілим рядом спільних справ: приєднує чужі народи, засновує колонії, укладає союзи з иншими державами. Иншими словами, вона свою нібито засаду єдности безнастанно намагається перемогти, перебороти. Вона стремить до свого terminus ad quem, ся правдива держава, якої єдність полягає якраз на поконанні всякої даної єдности. Коли се стремління до дальшого розросту і розвою загальмовується, держава хилиться до упадку. Тоді і вже існуюча, здається, фізично умотивована єдність, заснована на мові, расі і природних границях, нічого не помагає. Держава розпрягається, розкладається, розпадається.

Щоби зрозуміти суть національної держави, треба завжди пам'ятати про сю подвійність ділаючих сил: єдність, якою вона вже є, і ширша, якою щойно хоче стати.

Досі нікому ще не вдалося дати дефініцію нації як національної держави. Філолог, історик нашої доби, стоїть перед сим з'явищем так само безпорадно, як Тацит або Цезар, коли хотіли в латинській термінології знайти визначення на нові держави, що повставали за Альпами і Райном або на південь від Піренеїв. Вони називали їх civitas[3], gens[4], natio[5], хоч і розуміли, що ні одна з тих назв тут не надається. Вони не були civitas, бо не були містами, навіть не були стисло ограниченою територією (бо міняли її стало, збільшуючи або зменшуючи). Не були ті народи і ніякою етнічною

[1] Початок (*букв.* від межі) (лат.)
[2] Кінець (лат.)
[3] Громади (лат.)
[4] Роди (лат.)
[5] Нація (лат.)

єдністю, gentes, nationes. Сі нові держави творилися завжди з груп окремого незалежного походження. Вони – сполука людей різної крови.

А коли так, то що ж таке є нація, коли не споріднення крови, коли не прив'язання до спільної території, ані щось подібне до сього?

Що нам впадає зараз в око, коли стежимо за повстанням новітньої нації: Франції, Еспанії, Німеччини? Ми спостерігаємо, насамперед, що те, що в певній добі здавалося було основою нації, те закидалося в наступні епохи. Спершу нація – се плем'я, а сусіднє плем'я – се вже не та сама нація.

Потім нагло нація складається вже з обох тих племен. Потім є вже вона округа, графство, князівство, королівство. Спершу (в Еспанії) нація – се Леон, але не Кастилія, потім – і Леон, і Кастилія, але ще не Араґонія. Боротьба двох засад. Одна – змінна, яку завжди перемагається (округа, графство, князівство); друга – тривала, що всі оті межі суверенно перескакує і жадає єдности якраз там, де перша засада створила разючі суперечності.

Історики помиляються, коли уважають націю за щось нерухоме і дане вже заздалегідь якоюсь матеріяльною передумовою. Їм здається, що Верцингеторікс, напр[иклад], стремів якраз створити Францію від Сен Мало до Страсбурга, а Сид Кампеадор – Еспанію від Фіністерії до Ґібралтара. Такі історики подібні до тих драматургів, які виряджають своїх героїв у Тридцятилітню війну. Щоби пояснити нам, як повстали Франція й Еспанія, вони згори припускають, що Франція й Еспанія вже існували як готові ідеали, в глибинах французької чи еспанської душі. Так нібито ще, заки заіснувала Франція, вже були на світі французи й еспанці. Так нібито сі два народи не були витвором зусиль, що тривали дві тисячі літ.

Ціла правда полягає в тім, що сучасні нації є лише нинішньою маніфестацією тої вічно змінної засади, що вічно засуджена на перемагання иншої. Ся засада нині вже не є спільнота крови чи мови, бо як у Франції, так і в Еспанії мова і спільна кров були наслідком, а не причиною однонаціональної держави. Отже, історики видумують щось инше: засадою, підставою нації проголошують нині «природні границі». Але й се твердження не слушне.

Коли про сі границі говорить дипломат, се його право. Але про них не сміє говорити історик. Ми хочемо дати дефініцію національної держави, яку на Заході коротко звуть «нацією», дефініцію сеї держави для відрізнення від инших, від міста-держави або її протилежного бігуна, імперії Авґуста. Отже, яка дійсна сила покликала до життя сю спільноту мільйонів людей під одною спільною публічною владою, ті спільноти, які ми нині звемо Англія, Франція, Еспанія, Німеччина? Сею силою не була спільнота крови, бо в кожній із тих людських збірнот пливуть різні потоки крови. Не була сею силою ані єдність мови, бо народи, получені нині в одній державі, говорили або й досі говорять різними мовами. Відносна одностайність раси і мови, якою вони нині тішаться, повстали як наслідок попереднього політичного об'єднання. Отже, ані кров, ані мова не створили національної держави. Скоріше вже отся держава вирівняла різниці крови і мов. Так було завжди. Еспанія не тому є одною державою, що в ній всюди говориться по-еспанськи (зрештою, навіть не всі «еспанці» говорять по-еспанськи, так само, як не всі «англійці» – по-англійськи). Можна сміло сказати, що кожна мовна спільнота, що охоплює певну територію, напевно, є лише осад політичної єдности, що колись тут існувала.

Сі факти давно знані, і тому треба дивуватися впертости, з якою й досі ще різні «учені» говорять про кров і расу **як про основи нації.** Сьогоднішній француз або

еспанець завдячує свою Францію або свою Еспанію якраз засаді, ділаюча сила якої полягала власне на поконанні вузької кровної або мовної спільноти.

Так само помиляються й ті, які основують націю на факті так званих «природних границь». У сім випадку маємо перед собою таку саму оптичну злуду. Нині нації мешкають на певних територіях суходолу або на сусідніх островах. Отже, з факту сих моментальних припадкових границь історики хочуть зробити щось остаточне й метафізичне. Кажуть, що сі границі є «природні границі», а під їхньою «природністю» розуміють якесь магічне призначення, що коріниться в тій чи иншій формі даної поверхні землі. Але погляньмо кількасот літ назад, і ми побачимо, що і сей «принцип», на якім «будується» націю, – фіктивний. Побачимо Францію, Німеччину, Італію, розбиті на ряд державок, із яких кожна теж має свої «природні границі». Пограничні гори можуть виглядати в тих державок не так величаво, як Піринеї або Альпи, річні границі менше многоводні, як Райн, протока Кале або тіснини Ґібралтару, але се лише доводить, що «природність» границь не є ніяка абсолютна величина, але залежить від військових і економічних засобів відповідної доби.

Історична реальність «природної границі» полягає лише в тім, що вона стримує розширення народу *А* коштом народу *Б*. Утруднюючи війну і розширення народу *А*, вона хоронить *Б*. Але вчорашні або позавчорашні границі вже не є нині підставами націй, а навпаки – перешкодами, на які напотикається національна думка в своїх об'єднавчих стремліннях.

Коли оті границі і грали якусь роль у творенні націй-держав, то хіба таку, що скріплювали в даний момент уже осягнуту державну спільноту. Вони не були **початковою силою**, що творили нації, **лише перешкодою**. Таку саму роль грали мова і кров. Не природжена однаковість раси чи мови творила націю. Навпаки, спочатку національна держава, як з перешкодами, в своїм стремлінні до уєдностайнення боролася з різними расами і мовами. Вже поконавши оті расові й мовні різниці, творила держава одностайність раси і мови, які вже тепер скріпляли почування спільної приналежности.

Отже, треба визнати, що якраз три засади, три речі, на яких нібито *основувалася* національна держава, спочатку *гальмували* її розвиток. Таємницю національної держави мусимо ми бачити не в чужих засадах біологічної чи географічної натури, лише в її питомих власних розгонових силах і політиці.

Кожна держава ставить до кожного зі своїх горожан домагання, заклик спільно виконати спільне завдання – створити певного роду спільне життя. Суть новітніх держав є **чисто динамічна**. Їхня суть – чин, спільнота в **діянні**. Раса, кров, партикулярний патріотизм стоять на другім плані. Для того, щоб існувала політична спільнота життя, важлива не спільнота крови чи мови, унаслідувана з давніх часів, лише спільнота для того, щоб виконати замірені в майбутнім діла. Не те лучить нас в одну державу на заході Европи, що ми були вчора, але те, **чим ми будемо спільно завтра**. Дефініція нації спочиває скоріше на сім, ніж на чімсь спільнім у минулім. Се розуміли навіть старі теоретики нації, напр[иклад], Ренан, який до дефініції нації, крім трьох **стагнаційних** чинників крови, мови і традицій, додав новий *динамічний* «щоденний плебісцит», щоденне голосування…

Що значив сей вираз?

«Спільні тріюмфи в минулім і спільна воля сучасности, спомини великих діл і готовість до нових – ось істотні передумови існування народу... В минулім одна спадщина слави і терпінь, у майбутнім – спільна мета для всіх... Нація – се щоденний плебісцит».

Так звучить знана формула Ренана. Спільна кров, спільна мова і минуле – се непорушні, одідичені від долі штивні, неодушевлені засади, се заґратовані вікна. Коли б нація – се було тільки се і ніщо більше, то вона була б вся в минулім, за нами. Нація була б тоді те, чим ми є, не те, що створиться. Наше життя все зайняте майбутнім, чи ми того хочемо, чи ні. Життя завше в безнастаннім русі, без спочинку. Чому нікому не випало на думку, що в кожнім чині ми творимо майбутнє? Навіть тоді, коли віддаємося спогадам. Ми згадуємо щось у теперішній хвилині, щоби осягнути се щось у найближчім. Стремимо до певного майбутнього, в якім житиме наша нація, і ось з якої причини ми любимо і боронимо її. Коли ми боронимо нашу націю, боронимо її завтра. Ось сенс Ренанового вислову, бо плебісцит рішав те, що має бути. Що се майбутнє є лише продовженням теперішнього, нічого в тім факті не змінює. Коли б Середньовіччя жило тою самою стагнаційною засадою національности, що й XIX вік, ні нинішня Англія, ні Франція, ні Німеччина просто не повстали би. Бо розуміння нації XIX віку плутає розгонові й формуючі сили нації з силами консервуючими і зберігаючими. Спільне минуле не конче потрібне. Заки якась нація зможе мати спільне минуле, вона мусить сю спільність створити, а заки її створить, мусить мріяти про неї, планувати. Ми навіть тоді говоримо про націю, коли вона сю мрію має, хоч і не здійснила ще. Або навіть коли здійснення не вдалося, тоді говоримо про націю, що не вдалася, як, напр[иклад], у випадку Бурґундії.

Народи Середньої і Південної Америки мають із Еспанією спільне минуле, расу і мову, а не творять із нею одної нації. Чому? Для сього бракує одного, істотного – спільного майбутнього. Еспанії не вдалося виставити спільної для себе і для них програми майбутнього, яка б притягнула біологічно споріднені раси. Таким чином, плебісцит, що рішав майбутнє, вирішив на некористь Еспанії, а архіви, спогади, предки і «Батьківщина» нічого не потрафили проти того вчинити. Все се, правда, помагає консолідації, але тільки помагає. Плебісцит – істотне. Потрібний заклик до беззастережної спільноти в житті, в спільнім великім чині, і готовість людности послухати того заклику… Де є одне і друге, лиш там є нація.

Нація ніколи не є «готова». Вона завше або в розбудові, або в розкладі. Третього нема. Вона або з'єднує прихильників, або їх тратить, залежно від тої великої цілі і висліду щоденного плебісциту. З того погляду було б цікаво винайти всі оті підприємства, всі ті великі чини, які запалювали серця людських угруповань Заходу. Тоді ми побачили б, як європейці жили тими чинами не лише в громадськім житті, але в своїм інтимнім внутрішнім «Я». Як вони «тренувалися» або охлявали, залежно від того, чи розлягався отой заклик, чи ні. Відразу той заклик не творив одної цілої нації.

Знову вертаю до прикладу Еспанії. Говориться, що вже за часів Сида була Еспанія – Spania[6] – вже національною одиницею, що вже сотки літ перед тим св[ятий] Ісидор говорив про «матір Еспанію». На думку Ортеґи-і-Ґассета, се – груба помилка щодо історичної перспективи. За часів Сида Леон-Кастилія щойно зачала об'єднуватися в одну державу, й ся леон-кастильська спільнота і представляла собою національну ідею, активно ділаючу політичну ідею тої доби. Spania – се було поняття наукового світу, справді однією з тих плодоносних політичних ідей, які кинула, мов зерно в землю тодішнього Окциденту, Римська імперія. «Еспанці» привчилися за римлян до того, що їх лучили в одну дієцезію, одну адміністративну провінцію. Але се географічно-адміністративне поняття не було ще ні внутрішнім потягом, ні тугою.

Щоби й не думати про сю ідею в XI віці, треба визнати, що сила і виразність тої ідеї в ті часи не стояла навіть на тій височині, що сила великогрецької ідеї в VI віці.

[6] Еспанія

Елада властиво ніколи не була дійсною національною ідеєю. Скоріше можна твердити, що Елада для грека з VI віку, а для «еспанця» XI або навіть XIV віку Spania, значили менше-більше те, що для «европейця» XIX в. Европа.

Еспанія повстала щойно пізніше, не на підставі якоїсь географічної єдности території, чи спільноти мови її мешканців, чи спільноти раси, лише завдяки тій, спрямованій у майбутнє, туги творців сеї нації. Так само, додано від себе (як ми вже се зазначили в одній зі статей *«Вістника»),* як Англія, що стала однією нацією від Плімута до північних берегів Шкоції і від Пемброка до Дувру не через своє острівне географічне положення, лише завдяки волі ковалів держави і нації, яка спочатку зовсім не мала острівного положення, межуючи суходолом із Шкоцією на півночі, а з Велсом на південнім заході.

Підкреслюючи динамічно-вольовий чинник у творенні націй-держав, еспанський автор є дуже актуальний. Як у позитивній частині своїх тверджень, так і в їхній негативній частині, де зводить до їхньої властивої ролі такі чинники творення нації, як чисто стагнаційні: мова, раса і «природні границі».

У нас досі панувало майже неподільно стагнаційне поняття нації: «Мово рідна, слово рідне!» Або: «сорок мільйонів»! Або тепер: «наша прадавня раса», «славні предки» та ин. Се все страшно захоплює неофітів національної ідеї. Але сі неофіти або навпаки національні гермафродити з подвійною душею дуже мало звертають уваги на найістотніший момент при повставанні і триванні народу, на момент динамічний, на отой «щоденний плебісцит» Ренана.

Більше: сі останні могікани просвітянства послідовно нищать тих, які той момент Ренана висувають на перший план, які п'ятнують тих, що, балакаючи про мову, расу і предків, теж «плебісцитують», але на иншу, не свою ідею. Ті хлібороби-«державники», які мріють про єдиний «Схід Европи» з «Великою, Малою і Білою Руссю»; ті соціялісти, які мріють про «Лігу народів Сходу Европи», знову з усіма «Русями»; ті, що боронять «самостійність» у рамках СССР та ин. – усі вони можуть сто разів денно розпинатися за мову, расу, предків і взагалі за «неньку». Се справи не міняє: вони «плебісцитують» на чужу ідею. Вони, оскільки сей плебісцит творить майбутнє, вбивають майбутнє своєї нації, голосують на чуже майбутнє, гальмують процес творення нації, служать чужій національній динаміці.

Найліпший доказ того, що сей динамізм значить, є власний приклад України під СССР. Там, де той динамізм здавлено, ні мова, ні предки, ні історія, ні навіть власні «границі» (власна «держава») не є ніякими перешкодами для динамізму чужого, динамізму російської державности, динамізму російської нації...

«Спільність в діланні», «сполученість у чині», що зорить майбутнє, «внутрішній потяг» і «туга», як казав Ортеґа, – сей момент атрофували в нас всі оті «хлібороби», соціялісти і новочасні українофіли, проповідуючи «спільність» і «сполученість» із Росією. Балакаючи про націю в її стагнаційнім змислі, вони вбивали майбутність нації.

Як бачимо, боротьба наша з тими «хліборобами», «соціялістами» і просто гермафродитами в світлі теорії Ортеґи-і-Ґассета набирає глибших підстав, більш засадничих причин…

ЧУДО МАРКСІВСЬКОЇ ДІЯЛЕКТИКИ
(Розмова-фантазія)

Здурнілий буржуа: Нарешті я в країні моїх мрій… Де панує соціяльна справедливість… Де знищений капіталістичний визиск… Де самі народи є ковалями своєї долі… Совість визволена з-під ярма клерикалізму… Держава без релігії… Суспільність без класів… Нова вітчина – людськість замість ворожих собі національностей… Сі ваші високі ідеї якраз і запровадили нас до людового фронту, а мене – до вас, шановний товаришу.

Секретар червоного диктатора: Ви подивляєте наші ідеї?

Буржуа: Ще як! Лише…

Секретар: Що «лише»?

Буржуа: Лише я досі не зовсім второпав, як то все тримається купи, як рухається?

Секретар: Наша державна машина? А чому ж би вона не мала рухатися?

Буржуа: Але ж… Нації, які можуть щохвилини відсепаруватися від Союзу… Диктатура, яка має привести до знесення держави яко такої, як сказав сам Лєнін… Як то тримається купи? Особливо, коли скасовано власність… Єдиний чинник, що побуджує до праці…

Секретар: Хто вам сказав, що ми скасували власність у СССР?

Буржуа: Але ж ваші пропагандові брошури пишуть про се! А зрештою того жадав соціялізм. Прудон заявив, що «власність – се крадіж.

Секретар: Власність – се власність, а крадіж – крадіж. Що ж до вашого Прудона, то се ж був дрібнобуржуазний анархіст, такий, як барселонські Дон Кіхоти.

Буржуа: Отакої! Та ж ви сконфіскували приватну власність аж до годинників і перснів включно.

Секретар: Се инша річ. Ми скасували *приватну* власність, починаючи з селянських цигарок, а кінчаючи золотими зубами клятих буржуїв і найбільш таємними думками інтелігенції. Але власність як поняття, *колективна* власність є в нас у великій шані. А крадіж карається.

Буржуа: Але ж є певна різниця!

Секретар: Певно, що є. У вас той, хто збирає докупи гріш до гроша, хто сіє й жне, – се правний власник продукту своєї праці або ощадности. Той же , хто забирав продукт його праці, – се злодій, чи не так?

Буржуа: Цілком слушно.

Секретар: У нас якраз навпаки.

Буржуа: ?

Секретар: У нас той, хто забирає у працівника продукт його праці, себто комуністична держава, – се правний власник. А той, хто сіє й збирає, коли йому ще при тім вбздуралося присвоїти собі продукт своєї праці, проголошений власністю соціялістичної держави, той – злодій.

Буржуа: І ви караєте його, отого власника, чи пак отого злодія?

Секретар: Гостріше, ніж вам здається. Ми скінчили з фальшивим гуманітаризмом посідаючих класів. Ваш Жан Вальжан! Скільки жалісних історій оповідає про

нього Гюґо! Скільки клопоту мала влада, щоби покарати його за вкрадений буханець хліба! Ні, ні, в нас ви не знайдете такого поліційного агента, як той Жавер із *«Нещасних»,* що відібрав собі життя, бо так гризло «сумління» бідолаху, коли мусив арештувати того клептомана. Ми не даруємо навіть отим «стрижіям», що, як западе ніч, волочаться по своїй скибі, обтинаючи колоски. Хто краде державну власність, того розстрілюємо. Ми розстріляли би й другого Гюґо, коли б він посмів розчулювати наших читачів недолею совітського Жана Вальжана. Який чулий до босяків був Ґорький колись, але й він мусив настроїтися на иншу ноту.

Буржуа: Але ж і ви, росіяни, теж мали вашого Достоєвського, який наказував прощати винним, а навіть великим грішникам. Ви мали Тургенєва, який розжалоблював серця культурного товариства і вчив жалости до бідних і знедолених.

Секретар: Розчулення провідної класи згасило в ній свідомість її права, права проводу, права командувати і вести. Як тільки се побачили Жани Вальжани, наші Антони Ґоремики в тій хвилині зворохобилися і забили царя, що наділив їх землею.

Буржуа: Так значить ви…

Секретар: Ми забрали, хочу сказати соціялізували, їхню землю, і вони нас не забивають. Треба міцно вірити у високе покликання своєї класи, її ідею і вміти карати злочинців. Ми се потрафили.

Буржуа: Отже, ваші селяни знову glebae adscripti[1]?

Секретар: Нісенітниця. Вони так само, як фабричні робітники, зорганізовані в свобідних колективах. Над ними нема ні пана-дідича, ні пана-капіталіста.

Буржуа: Але визиск…

Секретар: Лєнін обіцяв, що соціялізм знищить експлуатацію *людини людиною*. Де ж є та людина, яка «визискує» наших трудящих? Над ними стоїть лише їхня держава. Певно, що вони від неї залежні, але залежність від чогось невидимого все легше зноситься, як залежність від чогось видимого, «намацального». Чи ви чули колись, щоб правовірні греки нарікали на фатум, а правовірні християни – на Бога? Коли короля поведуть на ешафот, то се кінець монархії. Провідників нашого СССР щороку посилають на ешафот, а соціялістична республіка як стояла, так і стоїть.

Буржуа: Направду, се чудо. А друге – се, що ваші меншості з їхнім правом самовизначення не користають із нього. Як ви се робите?

Секретар: Не є їхнє єдине право *відділитися* від СССР. Ми надали їм також право злучитися з Московщиною в один союз. Якраз се друге право відповідає духові лєнінської науки, яка все прямувала не до «расчлєнєнія», а до «сліянія».

Буржуа: Я вас розумію. Москва прагне злучити народи, колись гноблені царатом, в один союз рівних? В єдності – сила, як кажуть у нас: «L'union fait la force»[2].

Секретар: Аякже. La force fait l'union. У силі – єдність.

Буржуа: Очевидно. Отже, ваш СССР – се властиво щось неначе британський союз народів, commonwealth[3], як вони кажуть?

Секретар: Commonwealth – се випотини інсулярної глупоти. Добрий мені союз, де кожий член, як, напр[иклад], Канада, може митним муром забарикадуватися проти метрополії. Або, як Ірландія, скасувати присягу вірности супроти видимої голови Союзу! Хотів би я бачити, чи посмів би наш Київ заховуватися супроти нас так, як заховується супроти Англії Каїр або Дублін!

Буржуа: Але ж британські народи теж віддані своєму королеві.

---

[1] Приписані до землі (лат.)
[2] Єдність дає силу (франц.)
[3] Співдружність (англ.)

Секретар: Знаю, знаю: the king[4]! Врочисто-суха церемонія з обов'язковим тостом, з чаркою в руці. І се все! Е ні, голови наших провінціяльних урядів, чи пак окремих союзних держав, не вийшли б із сеї справи таким дешевим коштом. Жаль мені того короля, коли він задовольняється такими заявами лояльности. Слава Богу, ми, росіяни, покінчили з тою монархічною китайщиною. Наш геніяльний, наш улюблений вождь народу зв'язаний інтимнішими вузлами зі своїми народами, аніж короновані капусти головаті. Він гидиться сухим словесним відданням без серця і душі. Совітські громадяни мусять його *любити, подивляти, обожнювати*!

Буржуа: І вони його дійсно обожнюють?

Секретар *(загублений у думках)*: «Навіть ті, яких він ставить під стінку... *(отямився)*. Чи ви не читаєте наших часописів?

Буржуа: Аякже! Але ж ви твердите, що росіяни ненавиділи царський абсолютизм.

Секретар: І ще як!

Буржуа: Яким же чудом ви, большевики, здобули любов народу до вашої диктатури?

Секретар: Дуже простим. Ми займалися народом. Буржуї ним не займалися.

Буржуа: Як то не займалися?

Секретар: Люди пролетаріяту – се великі діти. Вони вірять в усякі байки, що їм оповідають. Буржуї їм ніколи нічого цікавого не оповідали. Тому й зачали вони прислухатися до тих, що їм оповідали про щастя, добробут.

Буржуа: Себто до…

Секретар: До нас. Ми спустилися в сутерени, задовольняли їхнє найменше бажання. Чи вони хотіли дискутувати? *Наші* агітатори були на місці, щоби роз'яснити всякі питання. Чи хотіли винести постанову? У їхньому розпорядженні були *наші* старанно напрацьовані резолюції з усіма потрібними «да здравствует» і «долой». Хотіли читати? Хай розгорнуть якусь із *наших* незчисленних брошурок усіма мовами світу, де найбільш заплутані проблеми розв'язані так легко, як рівняння – два на два. Чи про се все дбали буржуї? Хіба лише ті кляті фашисти. Вони одні полапалися на механізмі, як здобувати симпатії мас. Але ми їм дамо раду! О, ми їм дамо раду!

Буржуа: А коли вони за вами не підуть?

Секретар: Хто?

Буржуа: Маси.

Секретар: Вони йдуть за нами. Ми їх ведемо просьбою чи грозьбою.

Буржуа: І ніхто з них і не муркне?

Секретар: А чого ж би вони мали муркати? Коли серед них знаходяться ворохобники, так се вороги їхньої класи. А коли їх карають, то їх карає рука представників їхньої класи. Ні, вони нас люблять. І не лише маси. Навіть такі інтелектуальні світила, як покійний Барбюс, Андре Жид, Фойхтванґер чи Томас Ман. Я знав навіть такого українського соціяліста, який не лише говорив, але й писав, що коли б із Москви прийшов наказ для добра соціялізму виректися своєї рідної мови, то він і се би зробив. Вони нас люблять. А для ворохобників не знає ваги караючий меч пролетарської справедливости.

Буржуа: Але ж се чистісінький абсолютизм!

Секретар: Се диктатура пролетаріяту.

Буржуа: В такім разі, пощо було валити царат? Пощо було заміняти одну наліпку иншою?

[4] Король (англ.)

Секретар: *У наліпці – вся суть.* Дурнуватий Герострат спалив якусь там рудеру, яка і так би завалилася. Його зробили символом безглуздого руїнника. Бо рудера була «святинею», а Герострат не мав програми. Наші еспанські товариші палять і бомбардують величаві собори, але вони – войовники свободи і справедливости. Бо мають програму, а в святині люди не вірять так, як колись.

Буржуа: Направду?

Секретар: А ваш генерал Ґаліфе, наприклад, що збройною рукою здушив повстання комунарів у 1871 році. «Погромщик» – так його звали «по-вуличному» аж до самої смерти. Революційні трибунали менше церемоняться зі своїми ворогами, ніж генерал Тіера, а чи знайдеться хтось, крім скажених псів фашизму, хто назвав би наших суддів «погромщиками»?

Буржуа: Се правда… На поминках по комунарах рік у рік буває на цвинтарі пан Блюм…

Секретар: Товариш Блюм носиться з думкою видати нові пресові декрети, які дуже нагадують славетні ордонанси Карла X, за які його прогнали з трону.

Буржуа: Так, він носиться з тою думкою.

Секретар: Отже, один і другий, король і товариш, роблять *те саме.* Але перший, як нас запевняють, хотів *задушити* волю преси, а другий – *забезпечити* її. Перший – реакціонер, другий – борець за поступ. Усе залежить від наліпки, що пишається на фляжчині. Лік може лишитися той самий. Усе залежить від ідеї, від містики, в ім'я якої щось робиться. Ну і від того, хто се робить, для якої мети.

Буржуа: І се отже причина…

Секретар: Се причина, чому диктатура пролетаріяту досягла успіхів там, де збанкрутував царат. Право, справедливість, добро народу, братерство, свобода, рівність… Ось наші гасла, і ось чому нам вірять. Ось чому російська преса, література, наука, російські громадяни тепер більш совітські, аніж були колись царофільські.

Буржуа: Я чув инші погляди від ваших ворогів…

Секретар: Наші вороги вміють брехати. Вони кричать про економічний визиск у СССР, про поневолення націй, про привернене самовладство, про терор над совістю одиниці. Все се пусте. Важливо не те, що є, а те, як воно називається; важливе те, в що віриться, містика. Дайте юрбі воду і переконайте, що се вино, – питиме і буде п'яна. Хто має досить імагінації, того можна привчити пити, мов шампан, не тільки воду, а й… *(похоплюється)*. Очевидно, тут я говорю про наших класових ворогів. Важлива наліпка, в ній суть. А деякі легкодухі, мов мухи, не бачать на папері, яким їх ваблять, навіть грізної застороги: «Смерть мухам!» Аби лиш той папір посмарувати якимось солодким свинством – летять! Як на українізацію чи соціялізацію землі. Се найкращий спосіб на класових ворогів. Російські громадяни...

Буржуа: Російські громадяни... Але ж ви ще маєте «інородців»?

Секретар: І вони нас люблять. Я вам уже згадував того українського соціяліста, який готовий був «на приказ Москви» виректися рідної мови. Я знав ще другого сивобородого старця з великою ерудицією, фах якого повинен був би його повчити про мотиви людських вчинків. Але і він простягав нам руку згоди через кров і трупи своїх земляків, бо вірив, що на нас «із вірою і любов'ю дивився весь трудящий світ», бо на нашій фляжчині стояло сакраментальне слово «соціялізм». Коли німці, Денікін чи инші наймити Антанти гасали по наших окраїнах, Україні, Кубанщині, власне оте наше братання з широкими народними масами, яких боялася буржуазія, врятувало тоді нашу розпачливу ситуацію. Признаюся, що для позискання «інородців» нам довелося позичити гасла в буржуазних мудреців.

Буржуа: Наприклад?

Секретар: Наприклад, у того божевільного професора Вільсона з його «правом націй на самовизначення.

Буржуа: Се було колись. Але тепер? Коли тепер народи, що входять у СССР, захочуть *буквально* розуміти вашу добру новину? Коли їм забагнеться вжити *проти вас* тої формули про самовизначення? Се ж грозило б розпадом вашого союзу! А що сталося б зі світовою соціяльною революцією, коли б ті народи відділилися від Московщини?

Секретар: Вони того не зроблять.

Буржуа: Але право є право. Ви ж кажете «вплоть до отделения.

Секретар: Чи у Франції є право розводу?

Буржуа: Певно. Франція – свобідна країна.

Секретар: А чи се право розводу значить, що кожна одружена пара може з нього скористати?

Буржуа: Ні! Вона мусить мати оправдану причину.

Секретар: Подібно з нашим правом «самоопределєения вплоть до отделения». Загальне право «розводу», сепарації ще не управнює до здійснення того права в кожнім окремім випадку, в випадку Кавказу чи України.

Буржуа: Ах! А коли вони витолкують *на свою користь* свій випадок?

Секретар: Інтерпретують не вони, інтерпретуємо ми. Се ясно всякому, хто зрозумів марксівську діялектику в цілій її глибині.

Буржуа: Ваша формула добре уложена. Та життя є життя. Ану ж, наприклад, Україна зажадає «розводу»?

Секретар: Се їй нічого не поможе. Чи ви знаєте твори Енґельса?

Буржуа: Трохи…

Секретар: Отже, в 1848 році деякі австрійські народи – серби, словінці, хорвати – проголосили своє право на самовизначення, за прикладом угорців, німців та італійців. І знаєте, що їм відповів Енґельс?

Буржуа: Направду ні»

Секретар: Він відповів, що ті слов'янські конокради з їхнім правом розпоряджатися самими собою позбавляють німців і угорців права розпоряджатися берегами Адріятики, бо саме над нею ті балканські свинопаси усадовилися. А внаслідок того сі слов'янські народи є контрреволюційними народами, зрадниками справи пролетаріяту яко такі, що на право самовизначення не заслуговують, а терор – се єдиний засіб привести їх до розуму.

Буржуа: Насильство?!

Секретар: Без насильства нічого дійсно великого не ставалося в історії.

Буржуа: Ви зачинаєте цитувати Мусоліні?

Секретар: Мусоліні?! Я цитую нашого майстра Енґельса. І що можуть відповісти сі нещасні українці, яких ви згадали, Марксові чи Лєнінові? Москва – столиця світового пролетаріяту. А для Москви право розпоряджатися берегами Чорного моря в сто разів важливіше від «права» українців розпоряджатися самими собою. Коли українці – правдиві соціялісти, то мусять послухати науки вчителів соціялізму і не бунтувати проти спільної соціялістичної вітчини. Коли ж силою хочуть відірватися від пролетарського союзу, тоді…

Буржуа: Тоді?

Секретар: Тоді… Коли Україна хоче стати контрреволюційною совітською Вандеєю, тим гірше для неї. На війні як на війні.

Буржуа: Так ось у що виллялося право народів на самовизначення! Се дійсно чудо! Насамперед ви розшматували цілу територіяльну спадщину царської імперії поміж різні народи, а ось уже ті народи наново під російським пануванням! Чи не нагадує вам се байку про лева на ловах? Як «собака, лев да волк с лисой», вполювавши оленя, почали ділити здобич, як оповідав ваш Крилов.

Секретар: І що ж в тій байці надзвичайного?

Буржуа: Лев розідрав оленя на чотири частини, а тоді сказав:

Тепер давай делить... Смотрите же друзья:
Вот эта часть моя по договору,
Вот эта мне, как льву, принадлежит без спору
Вот эта мне за то, что всех сильнее я.
А к этой чуть из вас лишь лапу кто протянет,
Тот с места жив не встанет.

Секретар: Знаю сю байку, але так буває в світі заборчого імперіялізму. Наш союз побудований на добровільнім визнанні народами авторитету Москви – столиці світової революції. Що є доля того чи иншого народу, порівнюючи зі справою сеї революції? З щастям цілого людського роду, яке несе соціялізм?

Буржуа: Ах, щастя цілого людського роду! Я розумію, що таке народ, рідний край, нація. Але хіба сей ідеал суперечить ідеї наднаціональної Батьківщини?

Секретар: Буржуазний мозок завузький, щоби збагнути сю ідею. А для нас, комуністів, незрозумілою, вузькою ідеєю є буржуазна, національна «Батьківщина».

Буржуа: Із сеї причини ви скасували поняття національної Батьківщини?

Секретар: Ми його не скасували, ми його розширили. За тричі проклятого царату Росія була лише вітчиною російської буржуазії і дворянства.

Буржуа: А за диктатури пролетаріяту?

Секретар: Вона стала вітчиною не тільки російського народу, але також і китайського кулі, неаполітанського лацароні, англійського докера і навіть не одного французького рентієра з напханим черевом і люлькою в зубах, оскільки він себе зачисляє до радикалів.

Буржуа: Справді!

Секретар: Ви бачите, що, скасовуючи поняття нашої вузької національної вітчини, ми лише його розширили. Кожний, хто перекреслив свою вузьконаціональну ідею, хто почувається громадянином всесвіту, той уважає за свою – Батьківщину пролетаріяту, нашу Батьківщину, СССР.

Буржуа: Здається, я зачинаю розуміти вашу гадку. Се ж думка нашого Сюлі-Прюдома:

Je tiens de ma patrie un coeur qui la déborde.
Plus je me sens français, plus je me sens humain.
(Моя вітчина дала мені серце, яке не може
закути в свої береги.
Чим більше я чуюся французом,
тим більше чуюся людиною загалом.)

Секретар: Маєте рацію. Я також скажу, що чим більше чуюся людиною взагалі, тим більше чуюся росіянином.

Буржуа: Отже, се для тріюмфу великої ідеї вселюдського братерства бажаєте ви знищити все, що ділить народи, знищити всі міжнаціональні границі?

Секретар: Власне. Ми вже знищили границю між Росією і Україною, потім границю між Росією і Грузією. Границі створені по упадку царату захланною націона-

лістичною буржуазією колись гноблених народів, границі, що розшматували єдиний всеросійський трудящий народ. Потім ми знищили границю між Росією і Монголією. А коли нам не вдалося знищити границю між СССР і Манджурією, як ми того хотіли, то лише завдяки зажерливості капіталістичної Японії.

Буржуа: Але, касуючи границі, ви тим самим нищите не одну Батьківщину?

Секретар: Буржуазну. Число буржуазних батьківщин зменшується, число російських патріотів збільшується.

Буржуа: Розумію. Але все ж, се трохи дивний спосіб творити вселюдську, спільну Батьківщину всіх трудящих, роблячи з Москви новий Рим? Нищачи поняття рідного краю, приватної власности, осуджуючи імперіялізм і колоніяльну експансію білих коштом кольорових рас, затираючи границі, перекидаючи царську диктатуру, проголошуючи право ваших «інородців» на самовизначення, – ви все ж таки допроваджуєте до велетенського скріплення вашої держави, вашої імперії!

Секретар: Певно. Отже, ви вже второпали, «як то все тримається купи»? Се чудо марксівської діялектики, якого не збагне ніколи ваша розлейбана буржуазія.

Буржуа: Що зрештою не заважає вам рекрутувати ваших найкращих приятелів якраз серед тої «розлейбаної» буржуазії. Переконлива сила вашого слова творить правдиві дива серед них…

Секретар: Чи ви думаєте, що се переконуюча сила нашого слова єднає під російським чи пак червоним прапором ваших адвокатів, політиків, журналістів, поетів та инших дефетистичних буржуїв?

Буржуа: Я певний того. Переконуюча сила вашого слова є така непоборна, що всі оті адвокати і журналісти повторюють слово за словом усе, що вичитують із вашої преси або з промов ваших вождів.

Секретар: Ви гадаєте, що се така велика штука навчити когось повторювати слово за словом те, що говорить инший?

Буржуа: Я так думав… А як ви се робите?

Секретар: Як? А просто, даючи їм булку, замочену в вині або посипану цукром, як казав ваш Мольєр.

Буржуа: Так казав Мольєр?

Секретар: Авжеж. Його лікар по неволі лікував отак німу, бо твердив, що нічого иншого не вдається папугам, і вони зачинають повторювати ваші слова, як... папуги.

Буржуа: Правда, ви, большевики, також потрохи є лікарями поневолі.

Секретар: Нас обсипають наклепами, і то найогиднішими наклепами. Коли буржуазія настільки туманувата, що дозволяє нам впрягати себе до нашого возу, хто ж винен? Але з нашого геніяльного Сталіна, нашого загального вождя, як виразився ваш Торес, з нашого незаступимого провідника роблять якогось Атилу. Він ним не є! Ви знаєте, що коли «Бич Божий» взяв, здається, Равену, і коли один римський панегірист звеличив славу великого завойовника в повній похвал оді, знаєте, що зробив з ним той варвар?

Буржуа: Не маю найменшого поняття.

Секретар: Він наказав його спалити живцем.

Буржуа: Ах!

Секретар: Щось таке виключене у нашого великого вождя. Коли панегірист, навіть буржуй, хоче співати славу нашого великого провідника, ми не палимо його. Хай співає! Ми ще йому поможемо. Ми не варвари.

Буржуа: Отже, ваш провідник обожнюваний своїми народами, як колись «батюшка-цар» ? Чи не гадаєте ви, що чим більш се міняється, тим більше лиша-

ється все по-давньому? Давніше Петербург був столицею і місцем прощі слов'ян. Ви хочете з Москви зробити столицю всіх трудящих. Царат на свій спосіб теж був інтернаціоналістичний. Чи останні Романови не намагалися присвоїти собі титул всеслов'янських цісарів?

Секретар: Царський інтернаціоналізм?! Про той титул всеслов'янського цісаря Александер I мусив благати Піта, щоби був ласкавий надати йому його, і безуспішно! А коли його брат Микола забажав проголосити себе протектором отоманських слов'ян, скільки з приводу тої балканалії здійнялося лементу в Европі! Та ж се було, м[іж] и[ншим], причиною кримської війни.

Буржуа: Але все ж таки ви…

Секретар: Ми претендуємо на більше, не просячи нічийого дозволу. Не лише слов'ян, але трудящих цілого світу беремо під свій протекторат, під протекторат нашого червоного прапору. І ніхто й ані пари з уст.

Буржуа: Червоний прапор зник у Берліні і Римі.

Секретар: Але замаяв у Мадриді, Барселоні, Парижі. На накази наших відпоручників славу Сталіна величають муедзини в Самарканді, хохлацькі поети в Києві, члени буржуазних академій наук чи літератури в цілій Европі. На наш наказ марсельські робітники кидають працю, а літаки Французької Республіки поспішають кинутися в бій із ворогами нашого безсмертного шефа...

Буржуа: Ви забуваєте аферу Аркоса, листи Зінов'єва в Лондоні або ультимат Керзона.

Секретар: Та й що з того? Зникне Раковський, натомість прийде Довгалевський. Вмре Довгалевський – прийде його заступник, який, повірте, знайде до помочі всяких Ґеріо і дасть раду всяким Кутєповим. «Король вмер, хай живе король!» Наша містика безсмертна. А ідея вселюдської батьківщини, якою для трудящих стала Росія, є сильніша від вузьконаціональної батьківщини ваших патріотників. Царі! Що за убога ідея – «віра православна». Її би вистачило (коли б царат був мудріший) хіба, щоб здвигнути хрест на Святій Софії в Царгороді. Але її не вистане, щоби зачепити червоний прапор із серпом і молотом над вежами вашої Нотр-Дам. Власне тому ми й винайшли иншу, ширшу ідею. Ми викували доцільнішу зброю, щоби, зворохобивши ваших паріїв і здурнілих буржуїв, накинути нашу віру гнилій Европі, я хочу сказати – соціялізм. Ми знайшли догму, віру.

Буржуа: Значить, ви поперекидали старі ідоли лише, щоби на їхнє місце здвигнути нові? Але ж вашій вірі можна завжди протиставити иншу віру?

Секретар: Треба її мати... Ні, ми защеплені проти такої можливости. Догмати нашої віри суворо регулюють ціле суспільне, умове, економічне й політичне життя нашого союзу.

Буржуа: Як у римських католиків?

Секретар: Коли хочете.

Буржуа: А що робите ви з вашими «старокатоликами»[5], з тими, що за прикладом римських відмовляться прийняти догму червоного понтифікса, творячи для себе незалежну комуністичну «церкву»?»

Секретар: «На ніяку незалежну комуністичну «церкву», як ви кажете, в СССР нема місця. Комуністична партія ніколи не помиляється. Ні один правовірний большевик не сумнівається в безпомилковості кожного товариша, який займає предсід-

[5] Старокатолики були ті, що по проголошенні догмату папської безпомилковости (коли промовляє ex cathedra в справах віри) відділилися від Католицької Церкви – Д.Д.

ницьке крісло Лєніна і промовляє ex cathedra[6]. В тім ціла штука: не дати себе зіпхнути з катедри.

Буржуа: А коли хтось із ваших противників краще розуміє слово Маркса?

Секретар: Звичайний громадянин СССР, ще може якийсь «лішенєц», або дід якого був буржуєм, може розуміти слово Маркса краще, ніж партійний собор?! Та вже саме сього нахабства вистачило би, щоби довести, що він не має рації, той наш противник.

Буржуа: А коли він доведе, що має рацію?

Секретар: Були вже такі, що «доводили». Се їм нічого не помогло. Вони не можуть мати рації. Читайте звіти з наших політичних процесів. Чи ви не зауважили, що кожного партійного єретика, хоч би був не знати який геній у діялектиці, при кінці суперечки ми завше демаскували ex cathedra як фальшивого пророка, як фальшивого товмача нашої догми? Очевидно, як довго катедра, з якої ми інтерпретуємо ті догми, в наших руках. Не є конечне мати рацію, конечне мати катедру.

Буржуа: Значить ви улаштовуєте єретицькі процеси, як колись свята інквізиція?

Секретар: Не пригадуйте мені сеї жахливої установи темного Середньовіччя! Не наша річ збільшувати число святих і мучеників. Від часу до часу ми, правда, влаштовуємо процеси партійним єретикам, але не на те, щоби з ними диспутувати. Так же щось! Не на те, щоби відкрити укриту правду, що зродиться з зудару думок, лише, повторюю, щоби зайвий раз заманіфестувати правду, вже об'явлену й остаточно усталену... нами.

Буржуа: І хто ж маніфестує оту об'явлену правду?

Секретар: Але ж сам розкаяний грішник!

Буржуа: А коли він не кається?

Секретар: У такім разі ви його не побачите в залі розправ революційного трибуналу. Коли ми позволяємо вашим Лютерам прилюдно викладати свої фальшиві тези, то тільки в одній цілі, щоби вони їх потім відкликали перед усім народом. Се дивує вас?

Буржуа: Я не знаходжу слів…

Секретар: Коли б свята інквізиція не робила без потреби мучеників, хто знає? Тоді може б не релігія соціялізму, а релігія св. Петра підбила би остаточно світ…

Буржуа: Отже, на вашу думку, інквізиція робила помилку?

Секретар: На мою думку, коли Ян Гус досі живе як вічний символ протикатолицького руху, коли він ще єднає прозелітів, то се помилка вашої церкви. Нащо ся театральна помпа, ся парада, оті автодафе? Якійсь ідеї не раз єднає більше прихильників героїчна смерть, як негероїчний тріюмф.

Буржуа: А ваша свята комуністична «церква» не має своїх Гусів?

Секретар: Не перечу. Має. Але в нас вони зникають без галасу, без похоронів першого класу. Ми цілковито вимазуємо їхнє ім'я з пам'яти правовірних. Навіть по ста літах ви не знайдете місця страчення останнього Романова…

Буржуа: …або останніх лєнінців?

Секретар: ...не знайдете пропам'ятної бляхи, подібної до тої, яка вказує, де спалили Савонаролу в Флоренції.

Буржуа: Таким чином ви зовсім не допускаєте права свобідного досліду, того, що ми називаємо libre examen[7]? Тоді...

Секретар: Саме ся чудова річ, отой ваш libre examen, захитала підставами Римської Церкви. Не маємо наміру йти сим шляхом.

---

[6] *Букв.* – з кафедри, офіційно.

[7] Книжковий іспит (лат.)

Буржуа: Але ж такий Барбюс, Цвайґ чи Айнштайн – саме ті, які не дали свою думку закути в ніякі догми, були вашими найкращими оборонцями, і то в ім'я свободи осуду. Боронячи ваші ідеї, вони твердили, що боронять вільну думку.

Секретар: Вони не помилялися. Їхня свобода говорити все – се наша свобода робити все. Їхні вільнодумні ідеї помагають нашій справі в Европі. А чого ж ми впали на гадку людового фронту, як ви думаєте? Але коли якийсь совітський Барбюс вб'є собі до голови подібні гадки... Ні, у нас виключена річ, щоби вчителі державних шкіл або провідники робітничих синдикатів присвоювали собі право свобідного осуду, щоби, як у вас, стали sans patrie[8], ворогами совітської вітчини. Совітська вітчина – се догма, якою ніхто не смів захитати і яку ніхто не сміє відмовитися боронити під загрозою, що буде виклятий із партії.

Буржуа: Так ви не знаєте ані «вільного досліду», ані того, що ми звемо objection de conscience[9]…

Секретар: Якої совісті? Є лише класова совість, колективна свідомість пролетаріяту. Ми не зсунулися з глузду, щоби признавати два кодекси моралі: один – кодекс збірноти, держави, а другий – одиниці з її «совістю».

Буржуа: Та ж навіть цар мусив зносити пропаганду Толстого! А я сумніваюся, щоби моральний кодекс останнього вповні гармоніював із офіційним кодексом тих часів.

Секретар: Поблажливість допровадила до руїни імперію. Ми ненавиділи царат, але навчилися від нього не одного. Чи не пригадуєте собі розмову Толстого з царським вояком?

Буржуа: Я подивляю вашого Толстого...

Секретар: Ми його зовсім не подивляємо.

Буржуа: ... але не можу сказати, щоб знав його ґрунтовно.

Секретар: Одного разу спитав Толстой вояка: «Як можеш ти забивати людину, подібну до тебе, свого ближнього? Чи ти не знаєш заповіді: «Не убий»? Чи ти не читав Євангелії?» Солдат спочатку здурнів. Але хутко витягнув із кишені якусь книжечку і з чванливим виглядом запитав Толстого: «А ти хіба не читав військового регламенту»?

Буржуа: Що се значить?

Секретар: Се значить, що дуже небезпечно для збірноти лишити слабким умам тягнути свої правила поведінки з двох суперечних собі джерел. З двох «святих» книжок, одної було забагато… Нам треба одного джерела правди. Тому ми й затримали з тих книжок лише одну. «Регламент» поведінки наших громадян і наша «Євангелія» – се одно. Толстой викликав свобідну думку солдата. Свобідна думка плодить сумніви в слабій голові. Сумнів провадить до зради.

Буржуа: Отже?

Секретар: Отже, ми покасували всі «євангелії», опріч власної. Тим заощадили ми слабодухам турбот сумніву, а собі клопоту сперечатися з дурнями. У нас виключена навіть можливість вибирати між двома поглядами.

Буржуа: Иншими словами, ніхто не сміє сумніватися в спасенності правил вашої комуністичної «церкви», вашої партії?

Секретар: Не сумніватися?! О, се нам не вистачає! Ми вимагаємо далеко більше. Домагаємося активних заяв солідарности з нашими догмами і нашим улюбленим геніяльним провідником.

---

[8] Безбатченки (франц.)

[9] Застереження чи заперечення совісти, коли, напр[иклад], покликаний до війська заслонюється наказом своєї совісти, яка забороняє йому вбивати чи носити зброю.

Буржуа: Так, як се робили обжаловані ваших славетних політичних процесів?

Секретар: Як се робила побожна «старушка», що докинула галузок до кострища Яна Гуса.

Буржуа: Sancta simplicitas[10]?

Секретар: Simplicitas regnorum fundamentum[11]. Чи може ви думаєте сею підпорою є Вольтер або Ґеріо?

Буржуа: Отже, ви жадаєте мобілізації… святої простоти чи святої глупоти?

Секретар: Ревність, що була *правом* правовірних у римській церкві є *обов'язком* наших вірних.

Буржуа: Припускаю, що вам легко вдалося усунути Євангелію з ваших шкіл, скасувати науку релігії. Наші Вальдек Руссо і Комб потрафили те саме. Але що зробили ви з Господом Богом?

Секретар: Певно, тут мали ми клопіт. Як єство, що так скажу, вічне. Він може бути завше і всюди приязний, щоби кидати Свої палючі слова проти нашої науки. Як людина ж, як смертний, розіп'ятий на хресті, Він не живе, отже, не є в нашій владі ані покликати Його перед революційний трибунал, ані змусити відкликати свою, а признати нашу правду. Ах, коли б ми жили в часи Понтія Пилата!

Буржуа: Він не відповів на запит римського проконсула.

Секретар: Правда… Отже, ми просто проголосили Його мітом, неіснуючою особою. Так було вигідніше і спокійніше.

Буржуа: Коли я вас гаразд розумію, ви поступили в сім випадку, як Робесп'єр, що замінив християнського Бога своїм Вищим Єством.

Секретар: О, ся ідіотична ідея, що запровадила небораку Максиміліяна на ешафот!

Буржуа: Ся ідея запровадила його на ешафот?

Секретар: Авжеж. Се ж була ідея, яку він підніс над своє революційне «вірую», над власний осуд. І якою заволоділи инші, щоби згубити його. О ні, ми, большевики, не зносимо нічого над нашим «вірую», над нами. Ніякого «Вищого Єства». Все повинно мати свою вартість від нас: ідеї, суспільне становище громадян, право називати своєю якусь річ. Кожна ідея, здібна скупчити під своїм прапором громадські сили, яка, поза нами, могла би наказати людині її моральне «вірую», її поведінку, як-от ідея Бога, чести, родини, нації, назавжди вигнана в нас. Все існує лише завдяки *нам, нашій* революції, *нашій* партії, *нашому* геніяльному вождеві: багатства, карта хлібова, партійний квиток, право дихати певною кількістю кубічних метрів повітря, право переїздити з місця на місце, право ходити вулицями, право називати батьком батька і матір'ю матір, право сміятися, право виражати радість, захоплення чи обурення, право мати одну чи дві курки в своїм обійсті. Нема такого привілею, якого не можна було б позбавити совітського громадянина, коли того вимагає добро партії.

Буржуа: Навіть права життя?

Секретар: Очевидно. Власне тому засуджуємо стільки людей на смерть, щоби, помилувавши декого, довести їм наочно, що навіть своє життя вони завдячують нам, не своїм родичам, ані Богові. Всі, ціле населення нашої великої совітської вітчини як у своїх матеріяльних, так і моральних добрах має бути вивлащене, викорінене, відірване від усіх привичних зв'язків зі своєю рідною землею, своєю мораллю, своїм Богом, своїми кревними, рідною мовою, і прив'язане до нас. Ні до кого, лише до нас, до нашої великої ідеї соціялізму!

[10] Свята простота, наївність (лат.)

[11] Прості відкидають основи (лат.)

Буржуа: Прошу мені вибачити, але, коли не помиляюся, ваші ідеї... мені не зовсім незнані. Маю враження, що я вже читав щось подібне десь... Ага, вже знаю! Ось воно *(цитує з пам'яти):* «Для того, хто захопить владу в якімсь місті або державі, особливо коли основи його влади ще не досить міцні, для того найкращий засіб затримати сю владу – се перемінити все в тій державі по своїй волі». Зробити бідних багатими, переселити людність з одного місця на друге, одним словом, в усій країні не лишити каменя на камені. Так, щоби не лишилося в ній ані установи, ні уряду, ні багатства, які б не завдячувала вона новому володареві.

Секретар: Дуже розсудливі слова. Хто їх сказав?

Буржуа: О, секретар одного середньовічного італійського володаря. Вже чотириста років, як він помер.

Секретар: Як він називався?

Буржуа: Микола Мак'явелі.

Секретар: А, буржуй! Але все ж… Не перечу, були колись і серед європейської буржуазії розсудливі люди, що вміли панувати. Але був кінь та з'їздився, на наше щастя. Давніше, европейці теж посідали таємницю «тримати владу». Сьогодні саме слово «влада», «могутність», збезчещено у вашої розніженої еліти.

Буржуа: Влада… Могутність… Чи ж про се був початок нашої розмови? Куди ми властиво зайшли? Почали від диктатури пролетаріяту і буржуазії, а скінчили на владі й населенні. Зачали від партії, а скінчили на комуністичній «церкві». Зачали від соціялізму і старого світу, а скінчили на Росії й Европі, що протиставляються одна другій… Чи ж у цілій вашій революції йшло лише про скріплення влади, про зміцнення імперії? Про нове уярмлення визволених націй? Чи дійсно, як твердять ваші вороги, ви проголосили засаду свободи тільки на те, щоби удесятерити силу самовладства? Ви балакали про свободу совісти тільки на те, щоби уярмити її новій догмі? Ви скасували приватну власність лише на те, щоби на місце мільйонів власників поставити одного єдиного страшного власника – державу? Ви знищили визиск людини людиною тільки на те, щоби поставити над мільйонами нового анонімного визискувача-потвори? Ви знищили церкву Христа, щоби збудувати церкву…

Секретар: Антихриста, хочете сказати? Коли не вкладатимете в се слово кабалістичного змісту, то можна з тою назвою погодитися.

Буржуа: Ви скасували доктрину національної вітчини, щоби на місце її поставити вітчину-поліпа, наднаціональну і протинаціональну? Ви осудили білий імперіялізм, щоб розплутати червоний? Ви кричали про свободу, щоби запровадити рабство? Ви знеславили насильство лише, щоби відновити його в цілім блиску в вашій практиці? Могутність, влада – така отже ваша остаточна ціль?

Секретар: Чи се слово, чи сама річ вас лякає? Режим, який не розпоряджає тим могутнім знаряддям, що носить назву санкції і кари, наближається до свого кінця. Народ надав нам владу, щоби знищити його ворогів. Тепер сторінка перевертається. Завдяки чудові марксівської діялектики насильство долів супроти гори перемінюється в насильство гори супроти долів. Застосування насильства помогло нам, большевикам, зміцнити підгнилі стовпи, на яких спиралася розхитана царатом імперія.

Буржуа: Мені здається, що таки не Торес, а маркіз де Кюстин мав рацію.

Секретар: Той, що відвідав миколаївську Росію в…

Буржуа: В 1839 році. Він приповів цілий ваш експеримент. Нав'язуючи до Івана IV, він писав, що за його царювання росіяни думали: «Ліпше мати тигра за Бога, аніж бачити руїну імперії…

Секретар: О, він так сказав, сей маркізик!

Буржуа: Так, і додав, що та сама історія повториться ще раз, «коли сій землі судилося двічі носити на собі Івана Грозного». Імперія… Отже, лише її ратуванням була ціла ваша «інтернаціональна» революція? Зміна варти?

Секретар: Російський народ – се народ, що займає шосту частину суходолу. Наш народ цивілізував Азію, приніс культуру своїм «інородцям». Велика місія нашого народу – бути провідником догниваючої Европи, помогти їй...

Буржуа: Чи народи Европи жадають вашої помочі?

Секретар: Вони її потребують.

Буржуа *(по мовчанці)*: Се ясно. Я зачинаю вас розуміти. Зачинаю рівно ж розуміти Панаїта Істраті, Андре Жида і Жака Доріо. Людина тільки зискує, пізнавши вас зблизька. Вибраний народ, що вибирається завойовувати далекі землі розніжених, безвідпорних племен? Пісаро, що з Євангелією в одній і з мечем в другій руці, знищив плем'я Атагуальпи, а частинно з'єднав його для білої цивілізації і християнської віри?

Секретар: Може… Поки Европа мала таких віруючих, вона підбивала чужі народи і континенти. Вона їх стратить, стративши віру в себе і своє післанництво. Ми сю віру маємо. А ваші півголовки, що розносять по всіх кутках Европи нашу славу, торують нам шлях. Колись Герцен мріяв, як напуватимуть у Сені своїх коней козаки. Ви знаєте, наш уряд привернув козакам всі їхні права: молодецького чуба під кашкетом і червоні лямпаси на штанах?

Буржуа: Знаю. Отже, ви хочете зачати нові релігійні війни?

Секретар: Чи ви не зауважили, що ми їх вже провадимо? Вчора на Україні, сьогодні в Еспанії, завтра ми понесемо сю війну у Францію.

Буржуа: А що ж станеться з вашим гаслом свободи?

Секретар: Нема більше свободи, себто незалежности, для народів, що стратили смак до великого. Нема смаку до великого без фанатичної віри, без пізарівської віри.

Буржуа: Лицарі хреста і наїзники півмісяця? А що в межичассі має робити демократія?

Секретар: «Має дальше собі куняти і продукувати нових Вольтерів, які в слушний час затоплять їй ножаку в спину.

Буржуа: Нових Вольтерів?

Секретар: Ну, а хто ж в оті всі ваші Жуо Блюми, Торези, Ґеріо? Вольтер був вільнодумцем і адорував Катерину II. Ваші теперішні вільнодумці адорують нас. Людовий фронт – се чудова машина. Мудріша від троянського коня.

Буржуа: Отже, на вашу думку, демократія вмерла?

Секретар: Подалася у відпустку, як у часи світової війни. Що залишилося з демократичних засад, толеранції, гуманітаризму, свободи особи та ин., коли у вас урядував Клемансо, а в Англії – Лойд Джордж? Війна ще не скінчена. Наша перевага, що ми се знаємо.

Буржуа: А ми?

Секретар: Не зовсім, на наше щастя.

Буржуа: А мені таки здається, що ви помиляєтеся вельми, вельмишановний пане секретар. Правда, що ми маємо ще Вольтерів. Але ми маємо ще иншу річ. Є на світі одна річ, якої свобідний народ не знесе ніколи, – се рабство. Росія направду не змінюється. Рацію мав Кюстін! Те, що казав він про Росію Миколи I, можна слово в слово повторити про Росію вашого «геніяльного вождя». Росія і досі складається не з людей, а з автоматів. Росіяни й досі в неволі і п'яні своїм рабством. І досі рухаються і дихають лише за дозволом однієї людини – голови держави. На його знак кричать:

«Ура! Нас бить пора!» На його знак запалюються. Але ентузіязм, підставою і двигуном якого є тільки страх, – крихкий і нетривалий. І ваш славний СССР складається не з фанатиків, а з рабів, відданих своєму панові. Сотки тисяч ентузіястів Ксеркса! Ви думаєте, се дійсно грізна сила? Коли б за вашою грізною поставою дійсно була міцна, енергійна, фанатична меншість, чи ми були б тепер свідками того макабричного танцю з процесами, доносами, зрадами, каяттям, убивствами і самогубствами, танцю, де божевільний диригує, а сліпі відтинають гопака над краєм провалля?

Пару разів до року доводите ви Европі на ваших політичних процесах, що найбільш заслужені ваші достойники, цивільні і військові, на яких плечах тримається ваш СССР, – се просто каналії, зрадники або шпіони. І се мають бути фанатики?!

Секретар: Зрадники є зрадниками. Вождь дбає про їхню унешкідливлення, а маса фанатично прив'язана до вождя.

Буржуа: Яка маса? Та, яка кричить: «Розіпни його» до того, кого напередодні уважала за Бога? Коли в церкві на даний знак віруючі схиляють коліна і на даний знак знову встають, – се віра, непримусова віра, бо у нас нема мусу ходити до церкви. Коли ж на ваших зборах на даний знак каменують того, перед ким напередодні простягалися в поросі, – се не віра, не фанатизм, се рабство і страх. Коли большевизм підіймав руку на царат, озброєний із голови до п'ят, – се був фанатизм. Коли большевики підіймають руки, голосуючи на наказ бюрократії, озброєної з голови до п'ят, – се вже не фанатики, а людська череда. Я їхав до СССР із вірою в вашу справу, але з сильними сумнівами, які зродили останні події і які, я думав, ви розвієте. Вийшло инакше... Те, що ви звете фанатизмом, – се сприт і безоглядність, позбавлена всякої великої ідеї в горі, і переляк у масі. Що поможе найгеніяльніша метода опановування мас в ім'я якоїсь ідеї, коли сама ідея збанкротувала перед життям? Що поможе вашим проповідникам «катедра», коли ви кажете, що повчають із тої катедри самі такі паливоди, як Ягоди, або такі тупоголові тумани, як Бухаріна? Що поможе бурмотіти слова молитовника, коли нема віри? Що вдіє саме насильство, не одушевлене ідеалізмом? До чого допровадить народ «еліта», одушевлена лише звірячим жахом втратити владу і привілеї? Один із ваших, із тих, що вступають на «катедру», дав мені прочитати вашого Тютчева. Я запам'ятав одну фразу, якій признаю повну слушність: «Між Европою і Росією не може бути ні пертрактацій, ні перемир'я. Життя одної – смерть другої…

Секретар: У кожнім західнім радикалі чи соціялісті завше сидить буржуй або фашист. Що значать оті ваші страшні слова, порівнюючи з нашою великою місією, яку ми сповнимо, чи ви того хочете чи ні?

Буржуа: Місія? Марксова містика? Ви думаєте, що се новина? За Петра І ви мали голандську містику, по ній візантійську і слов'янофільську, тепер евразійську і марксівську. Куди вони вас привели? До кримського погрому, до Цусими і Мазурських болот, до ганебного відвороту перед Ніпоном. Франції треба було Седану, щоби переконатися в гнилизні наполеонівського режиму. Росії треба було Цусими і Таненбергу, щоби переконатися в гнилизні царату. Большевицькій Росії будуть заощаджені аж такі докази. Своєю ж рукою ви готуєте вашу загибель.

Секретар: Ми стоїмо міцніше, аніж жалюгідний режим вашої республіки.

Буржуа: Але режим нашої республіки не все складатиметься з ваших попихачів. Я вже згадав, що скоріше чи пізніше відіпхне від вас навіть ваших европейських прихильників. Се ваш ідеал і практика рабства. Що зробило ворохобником такого Андре Жида? Факт, бачений ним самим, що «ніде ніколи чола не були так зігнуті, як у СССР». Що СССР – країна рабів… Знаєте, якими словами кличе теж ваш бувший

адоратор Доріо земляків проти вас? Словами, що «Франція ніколи не стане країною рабів»! Ви говорите про фанатизм. Якою однодумною й фанатичною, відданою своєму володареві видавалася Росія Миколи I! Але що поміг вам ваш фанатизм рабів, коли збудив їх зі сну гарматний грім «згнилої Европи» під Севастополем? Чим більше я про се думаю, тим більше застановляюся над словами Гітлера: «Хто хоче поконати марксизм, себто теперішню Росію, мусить протиставити йому світогляд більш правдивий, але такий же брутальний у практиці.

Секретар: Вилізло шило з мішка! Отже, гітлерівський фашизм? Се протиставляєте нашій догмі?

Буржуа: Не конче. Керзон, що гримнув кулаком об стіл і перед яким ваша дипломатія прикуцнула на задні лапи, не був фашистом. Клемансо, що казав розстріляти Боло-пашу, що наклав намордник на инших зрадників рідного краю, не був фашистом. Андре Суарес, який радить боротися з усякою дикою бестією бомбами, скорострілами, отруєю і пожежами, який благословляє насильство, коли воно служить для знищення насильників, не був фашистом. Наші якобінці, які казали, що нема свободи для ворогів свободи, теж не були гітлерівцями… Вчора – Петро-пустинник, нині – кардинал Мерсьє, Клемансо або Мусоліні. Завше в критичні хвилини свого життя Окцидент висував людей, які забарикадовували шлях якому хочете Магометові. Бо Франція, як і Европа взагалі, ніколи не стане країною рабів…

Секретар: Ви тепер зачинаєте говорити, як Мак'явелі. Але часи Мак'явелі доправди минули для вашої «старушки» Европи.

Буржуа: Так думають і деякі наші кретини. Але їх число меншає з кожним днем.

Секретар: Я думаю, що наша розмова скінчена?

Буржуа: Мені так здається.

АВІРОНОВЕ НАСІННЯ

І *запалав* Господь *гнівом проти Ізраїля* і допустив щоб він блукав по степу сорок років, аж поки не вимерло все кодло, що коїло ледарство».
(Мойсея, Кн. IV, 32:13)

Болючі спогади збуджує в нас жовтень і гарні. Спогади про силу, яка народилася в жовтні 1917 р., щоб пізніше збити із ніг революційну Україну. Але й спогади про сю останню, про пожежу, якої не згашено й досі, і яка по стількох десятиліттях знову навчила росіян вимовляти ім'я українця не з поблажливістю, а зі злобою і страхом.

Демагогія, зла воля, боротьба за впливи різних груп звели на манівці спір про великий рік. Тим часом його проблематика глибша від питання: хто винен? Справа йде про важливіше – про боротьбу нового українства зі старим, затрутим вщерть отрутою драгоманівського народництва. Справа йде не про «фашизм» і «демократію» чи «соціялізм». Йде про те, чи нашим ідеалом мав лишитися ідеал драгоманівства – «плебейська нація», нація фелахів, чи тим ідеалом має стати инший, окричаний як «зоологічний націоналізм» несумлінними противниками.

Народництву не судилося випровадити народ у 1917 р. із «єгипетської неволі», з якої рвалася Україна. Коли хочемо зрозуміти чому, загляньмо для аналогії до книжки, яка також говорить про єгипетську неволю, до старої і вічно свіжої, а тепер несамовито актуальної книжки – до Біблії. До книг Мойсея.

«Ізраїльтяни ж були плодючі і розросталися..., і сповнилась ними земля. І перелякався фараон, *настановив над ними приставників у роботі, щоб їх мучили панщиною своєю… І гірко бу*ло *їм жити в тяжкій неволі,* на *глинищах та цегельнях,* та у *всякій польовій* роботі, що приганяли *їх до неї під пригоном… І застогнав Ізраїль на панщині і знялось голосіння його до Бога».*

У такий момент, як усе, з'явилися пророки, з'явився міт. Як пізніше міт соціяльної революції, міт царства Божого і багато инших.

Ухоронити Ізраїль від упадку з'явилися пророки. Були се Мойсей і Арон. Проповідували вони, що, хоч фараон і не «дозволить» на се, але по їхній стороні, по стороні слушної справи стоятиме Єгова. Він «потужною рукою своєю» «вдарить на Єгипет», «зробить страшним» Ізраїль і поможе йому поховати всіх його ворогів: ханаанів, і гетіїв, і аморів, і ферезіїв, і гевіїв, і евузіїв. І виведе свій народ «у землю, текучу молоком і медом».

У сій обширній програмі Мойсея були наявні всі прикмети яскравої, запалюючої серця, пориваючої на великі чини, міта-легенди: віра в особливу протекцію вищої сили, її «потужної руки», марево обітованої землі, і, нарешті, образ «останнього бою» з фараоном і усякими ханаанами, які посміють протиставитися великій місії вибраного народу… Зроджені в спраглій чудесного душі пророка, такі гадки, засвоєні збірнотою, все пхали її до чогось одчайдушного й величного.

Але не відразу зайнялося серце Ізраїля вогнем пророчих слів. На неплідний ґрунт упали ті слова, слабо відгукнулась на них душа племени, вимученого в неволі. Воно

й не припускало, що треба піднести руку на фараона, не вірило в свою силу. Властиво і проти панщини як установи не протестували ізраїльтяни. Лише, що забагато фараонові посіпаки жадають від них денного виробу цегли. Нарікали не на режим, а на єгипетську стаханівщину, на темп праці, на «догнать і перегнать». Ні соціяльна, ні инша революція з браку класової та національної свідомости ізраїльтянам не була ані на гадці. Тим не менше те, що їхні інтереси, а інтереси Єгипту чи там фараона собі діяметрально суперечні. Все лихо було від фараонових посіпак, фараон же був рідний тато. Лише що не поінформований належно про терпіння свого люду, не знає його бажань і потреб. Треба лише було йому здійняти полуду з очей, що її на них наклали його злі дорадники, і зм'якне серце фараонове… *І* приходили *доглядачі* з Ізраїля до фараона та й *лебеділи,* плачучи: «Пощо *знущаєшся* так із рабів твоїх*?* Адже ж не лежить се ані в інтересах, ані в намірах батька єгипетських народів, культурного монарха, якого цілий світ подивляє за піраміди, за сфінкса та ин. Як реальні політики, висували вони лише свою програму-мінімум, щоби не виробляли ізраїльтяни надміру цегли і щоб діставали більше соломи.

Але «лебедіння» і «плач» не зворушили серця фараона. Не злагодив він стаханівщини ані нагримав на своїх посіпак. З цілим гнівом натомість скартав несумлінних жидівських агітаторів, що відвертали людей його від їхньої праці. «Йдіть же і працюйте!» – ось була рада, яку він дав представникам трудящого народу жидівського на всі їхні жалі.

Тоді деякі зметикували, що як лебедітимуть лише та плакатимуть, то вийде з того одна компрометація. Та й наставили вуха на нашепти пророків про землю обіцяну, що тече молоком і медом, де не буде ні посіпак, ні фараона, про поміч Єгови, що обіцяв «вивести силою» свій народ із неволі, навіть проти волі самого «єгиптія». На чолі нової антифараонської партії, в її центральнім комітеті, опинилися власне оті агітатори Мойсей і Арон. Були се ізраїльські «сорелісти», які тямили, що в житті панує не ідилія, а відвічний закон боротьби за існування, де сильніший усе нагорі, а слабший під сподом. Користаючи з «короткозорої» політики єгипетського володаря, вони старалися розпалити дух протесту серед жидівських мас. Але стрінулися зі спротивом инших політиків, що вже добре «засмакували» неволі і не послухали Мойсея від легкодухости й тяжкої неволі. Історія записала імена сих «легкодухів» і духових «невільників», які не схотіли слухати пророка і вперлися. *У*перся Кораг, син Ізгара,... а з ним Датан, Авірон Еліябенки, та О.Пелетієнко..., та й встали вони проти Мусія, і з ними двісті п'ятдесят чоловік..., князі громадські, покликані до ради громадської, люди знамениті. Вони уважали, що якось дасться жити і під фараоном, що земля, текуча медом і молоком, – фантазія, що не витримує критики холодного розуму…

Тоді партія Мойсея й Арона постановила перейти до actios directe[1]. Так що в короткім часі всі води єгипетські, всі ріки їх... взялися кров'ю… І риба в ріці вигинула, і засмерділася ріка, і не змогли єгиптяни пити води з рік, і була кров по всій землі єгипетській… Прикра ситуація витворилася для фараона. Він зм'як, готовий був піти на уступки. Покликав до себе Мусія і Арона на конференцію і сказав їм, як колись подібним агітаторам царський міністр: «Сперва успокоение, потом реформы…» Поладнаймо справу по-доброму, але перш приборкайте ваших бешкетників. Мойсей згодився. Бешкети устали. Але зараз, як небезпека минула, закам'яніло серце фараонове і не схотів відпустити людей із панщини…

Тоді Мойсей зі своєю рухливою партією знов зачав робити різні капости «єгиптієві»: насилати на його країну жаб, песячих мух, сарану, пошесті й хвороби, град,

[1] Вирішальна дія (франц.)

дощ і громи. І на смерть перелякав фараона. Знову закликав він Мусія з товаришами на конференцію округлого столу і обіцяв відпустити жидів з панщини. І знову Мойсей повірив у слово володаря, але, як же побачив фараон, що перестав дощ, і град, і громи, став согрішати ще та *закам'янив він своє* запекле серце і дворяни його. І знов не хотів відпустити народ жидівський із панщини. І так повторялося кількакратно... Тоді вже і сліпі побачили, що фараон «крутить» та що його обіцянки-цяцянки такії певні, як жидівський «зараз». І ще дужче вдарили Мойсей із Ароном на Єгипет, аж нарешті, сплюндрувавши землю єгипетську, Ізраїль таки вирвався на свободу.

Пішов увесь народ. Але з ними пішли і Датан, і Авірон Еліябенки, і Пелетієнко, і багато їм подібних снобів, що чіплялися кожного популярного руху, щоби при першій невдачі зрадити його. Пішли за вождями наразі переможної ідеї, але *не навернені в душі*. Пішли, щоб бути колодою в ногах сміливих мандрівників, пішли з трусливою думкою, з серцями, що лякалися труднощів походу до далекої мети, що боялися небезпеки, ризику і помсти фараона, не вірили в успішність великого задуму, вічно пасучи очима за звичними часами фараонової панщини.

Пішли ненавернені – і тут основна думка сеї статті.

Уже при першій спробі заломилися вони. Коли побачили військо «єгиптія», що гонило за ними, і «цілу потугу його». І як перше «лебеділи» та «плакали», так і тепер *заквилили ізраїльтяни до Господа та й гукали Мусієві: «Хіба тим, що нема в Єгипті кладовищ, позабирав єси нас умирати в степу? Що се вкоїв єси з нами, що вивів нас із Єгипту? Бо ліпше нам бути в неволі, ніж помирати в степу».*

Правда, коли своєю вірою Мойсей обернув нанівець потугу фараонову, що гонила за Ізраїлем, малодушні знову «увірували в Господа і слугу його Мусія». Але не надовго.

Хутко, стомлена мандрівкою, *нарікала вся громада ізраїльська і згадувала єгипетські часи, як сиділи круг казана з м'ясивом, як їли хліба досхочу…* Були се люди, «жадні води» і м'яса, не ідеалів. Були се, мабуть, соціялісти-інтернаціоналісти, яким розходилося передовсім про ту воду і м'ясо, про «економічний добробут» і «краще життя», про яке забув жидівський Дон Кіхот для мрій про якесь «абстрактне» визволення.

Зараза просякнула так глибоко, що підпав їй (нехай на годину) навіть сам Арон відвернувся від «фюрера». «Показилися» люди ізраїльські і *хутко звернули з дороги,* вказаної пророком, сміновіхнулися й ублагали Арона вилити їм золотого бичка або, сказати б по-нашому, зробити їм із пенька панка, і *припадали ниць перед ним,* бо не любили замудрих провідників, і, як демократи, в сій ролі завше воліли пенька від панка. Мойсея ж і слухати не хотіли, особливо, коли довідалися, що, заки здобудуть землю обіцяну, мусять наперед тяжку війну звести з ворогами: ханаанами, і аморіями, і гетіями, і герузіями, і єзувіями… Чулися голоси: «*Не буде в нас сили увійти між сих людей, вони бо сильніші, ніж ми. Хіба ж не ліпше нам вернути в Єгипет, аніж полягти від меча?»*

Партія Датана та Авірона Еліябенків забундючилася і просто зажадала абдикації «фюрера». Не він один файний, але «вся громада свята». «Скиньмо Мусія! – бунтували вони. – *Виберемо собі голову над нами та й вернемося в Єгипет,* до повних, як їм здавалося, казанів, «общего котелка» і доброго батька народів – фараона. Для переконання «трудящого народу» вжили вони звичайної для всіх демократів хлополапської штучки. Звинуватили Мойсея та Арона, що *вони пнуться високо над громаду* і *хочуть царювати над нами…* Що, одним словом, Мойсей та Арон порушили демократичну засаду свободи, рівности й народоправства та виявляють явні фашистівсько-отаманські забаганки…

Проте Мойсей не дався залякати. Инший на його місці, прихильник «єдиного фронту», «об'єднання», чи там консолідації «всіх творчих сил нації», пішов би на угоду з прихильниками «казана з м'ясивом» і «федерації» з Єгиптом. Може визнав би за «фюрера» якогось «бичка» з золотим чи мідяним чолом, та й повернув голоблі назад до Нілу. Але не з того тіста був зліплений Мойсей… Він розумів, що робити єдиний фронт із Еліябенками та Пелетієнками – значить згубити розпочату справу. Вірив не в них, ані в їхнього бичка, лише в свого Бога і з Ним лише радився. Замість вшанувати засаду «національної солідарности» і поблажливости до «рідних» перевертнів, він просто рішив скінчити з ними. Доглупався, що причиною їхніх нарікань, прикритих високими демократичними кличами, було просто те, що остогидла їм уже та нікчемна пожива принципіяльности та мандри попідтинню, що просто впав дух у людей у дорозі. Тому, замість ліпити з ними «національне об'єднання», післав на них «гадюки-сарафи», від яких багато люду вимерло в Ізраїлі. Крім того, зібрав довкола себе найпевніших синів Левієвих, наказав їм підперезати меча при бедрі й перейти сюди і назад по табору од брами до брами і побити браття своє. І пішли левіти проти батьків своїх і синів своїх, що зрадили Бога. Пістряк витято, і люд рушив далі.

Уживши з таким успіхом гітлерівську засаду «творчої меншости», щоб заздалегідь унеможливити кириню, Мойсей дав народові нову конституцію, замість демократичної, явно пережитої. Він наказав сувору карність у таборі, що вирушив шукати обіцяної землі.

Він наказав *не* поклонятися иншому Богові…, руйнувати жертовники ворожі, і рубати священні діброви їхні. Він наказав, що хто хулить ім'я Господнє, того вся громада мусить каменувати, *не дивлячись, що то «свій» і «рідний».* Наказав над противниками не мати милосердя, охороняти свій люд від просякнення визнавців Ваала, забороняючи ні своячитись із ними, ні очима милувати їх, бо вони вчать синів Ізраїля, щоб иншим богам служили…

Але міцне було насіння Авірона і при кожній нагоді розводило кириню.

Не раз люд Ізраїлів готовий був на терпіння і мандри, не раз радісно гукав: «Стане сили в нас дійти до мети». Але що ж, коли різні Сакуренки, Хорієнки, Гемалієнки, Михайленки та инші *люди*, *що* були *голоси в синів Ізраїлевих,* як їх перечислює Біблія, жахалися і завертали зі шляху…

Мойсей тямив, що з такими провідниками не увійти їхньому родові в обіцяну землю, і, вмираючи, дав їм останній заповіт, що коли не будуть «сильні й відважні», коли зледащіють і звернуть із *дороги, що заповідав їм, коли не слухатимуть* голосу Гос*пода свого, а підуть* слідами Авірона, *то* велика *кара спаде* на *народ:* «*Врожай із поля* твого і всю *працю твою* їстиме народ, що не *знаєш його*, а над тобою *будуть повсякчасно* тільки знущатися, і мучити тебе, і служитимеш *иншим* богам, і *зробишся посміховиськом* у *всіх народів.* А приходень серед вас *підніметься вище* і вище над тобою, а ти *падатимеш* нижче і нижче. Він буде *головою,* а ти будеш хвостом. І положить він залізне ярмо на шию *тобі. І* спустошу *святощі ваші* і спустошу країну вашу так, що і *вороги ваші* вжахнуться, що пробувають у ній. І спустіє земля ваша, і городи ваші обернуться в *руїну.* А хто останеться з вас, на того серце наведу страх у *землі* ворога його. І гнатиме його шелест летючого листу і втікатиме, як втікають від меча, і падатиме, хоч ніхто не гнатиметься за ним, і не *буде у* вас снаги, щоб встоятися перед ворогами вашими…»

Ті п'ять книг Мойсеєвих, дійсна копальня для соціолога, приходять на думку, коли пригадується 1917 рік, як Велика Україна почала свої мандри в обіцяну землю…

Наша суспільність не зносить самокритики. Росіяни без пардону критикують керенщину, поляки – своє минуле. *Болеслав Лімановський* у своїй «Історії польської демократії» закидав деяким провідникам національних повстань «зневіру у власні сили», «поблажливість до громадських злочинів»; те, що через «пошанування свободи не були вони відповідні в грізні і небезпечні хвилини», нездібні «до ламання всяких перешкод і до вжиття без здригання всяких засобів»; що деякі з них «не мали ніякої програми і не почувалися в силах захопити керівництво національної справи». Деяким провідникам повстання 1830 р. закидає Лімановський, що «не хотіли революції, що боялися і єдину надію клали на переговори зі своїм королем, а московським царем», що «змарнували перші хвилини запалу». Набелякові закидає, що «був залагідний, як на добу революції і не мав достатньої сили характеру»[2]. В нас «еліта», що вела революцію проти Росії, неторкальна. Тим часом чи не потребуємо якраз ми безпардонної критики тої «еліти»? Чи їй не можна закинути «лагідности», нехіті до «ламання перешкод», «браку програми», звихненої психіки, що «не хотіла революції», що «не мала достатньої сили характеру», що «єдину надію клала на переговори», що «змарнувала перше захоплення мас»? Чи дійсно серед неї не було Пелетієнок та Еліябенок?

Той, кого душить трагізм нашої революції, її глибока проблематика, кого мучить невияснена загадка неспівмірности між розмахом мас у 1917 р. і непристосованістю «еліти», той, хто не хоче, як струсь, перед небезпечними питаннями заривати голошу в пісок, замість старатися пошукати відповіді на них, того все переслідуватиме настирливе питання: як оминути трагічні помилки в майбутнім? Як зробити, щоби «князями громадськими» не стали Авірони? Як змінити до бунту психіку «еліти»? Ходить тут не про суд над живими трупами, лише про боротьбу старого народницького, духово скаліченого українства з українством новим, про безмірно важливу й дражливу проблему, про яку поняття не мають оборонці авіронівських «традицій». Вони кажуть: «Нема чого роздирати риз, обставини були несприятливі, та й маса наша темна і несвідома. Тодішня ж еліта – се все були Мазепи, стопроцентові самостійники. Причім якраз соціялісти, ті, для яких маса є джерелом всякої премудрости, твердять, що ті маси були «темні і політично безграмотні»; що «в обставинах 1917 р. зроблено максимум»; що «помилок не могло не бути». Що Латвія та Естонія вибороли незалежність? А то тому, що там були сприятливіші обставини, невеличкі території, їх «легше було опанувати адміністративно і політично…» Що і Росії через те було легше їх опанувати, про се наші саморекламісти забувають. До того ж, і їхня самостійність «не була для нікого загрозою». Не була загрозою для Росії самостійність країн, що підіпхалися з тою самостійністю під сам Петербург! Яких порти могли стати морською базою для ворогів Росії! Але яких лиш дурниць не наговориться для самовибілювання»[3].

Певно, різні «слабодухи і вузькогляди» шукали «підтримки соціяльних бажань у червоній Москві», а «підтримки державницьких бажань – у реакційно-мілітаристичної Німеччини». Але тих «слабодухів» серед соціялістів не було: одні соціялісти відразу стали «на історичний ґрунт боротьби за державну і господарську самостійність». Що в сій хвалькуватій тираді кожне слово – удар у лице історичній правді, що саме *соціялісти* шукали порозуміння з большевицькою Москвою і підтримки від неї, що саме *соціялістичний* кабінет Голубовича і *соціялістична* Центральна Рада з

[2] Limanowski B. Historja demokracji polskiej. – Warszawa – Krakow, 1922. – T. 1. – C. 39, 45, 48, 212, 225. – T. II. – C. 179.

[3] «Соціял-демократ». – Прага. – Ч. 19 б.р.

соціялістом-головою М.Грушевським запросили «реакційно-мілітаристичну Німеччину» кайзера на Україну в 1918 році, – про се ні згадки!

Певно, були «вузькогляди», але соціялісти відразу «побачили в московській фальшивій демократії і московськім фальшивім соціялізмі своїх ворогів. Вони зрозуміли, що перемога української революції можлива тільки збройними засобами». Вони ж, соціалісти, «вивели українську політичну думку «на шлях… самостійности»[4]. Що й в сій несмачній рекламі кожне слово – удар у лице історичній правді; що якраз соціялісти бачили в московській демократії правдиву демократію, а в московськім соціялізмі – правдивий соціялізм; що якраз вони вірили в порозуміння між «обома демократіями» – про се теж ні згадки.

Коли ж сі їхні «аргументи» не дописують, коли їхні фальш занадто впадає у вічі, вони оповідають, що відразу висувати гасло самостійности в ті часи було б божевіллям і кроком, шкідливим для... самостійности. І Росія була засильна, і ми заслабі, ну і ті маси… Але не старалися вони вияснити собі, чи дійсно така сильна була розбита на фронті Росія з розложеною армією, роздирана громадянською війною, зі знищеним державним апаратом, із цілим балаганом Тимчасового уряду? Чи дійсно сильний був уряд Керенського... два чи три місяці перед своєю безславною смертю? Чи дійсно були такі сильні «меншості» в Києві, де так гладко перейшов виступ полуботківців і де не вдалося грудневе повстання большевиків, які мали навіть артилерію? Чи старалися усвідомити собі, що маса завжди є масою, що вся справа в тому, чи використалося її підйом і ту незалежницьку думку, що вже кільчилася в ній?

Инші опоненти шукають рятунку в неінтелігентній демагогії. Покажіть їм супліку б[увшого] голови Центр[альної] Ради або б[увшого] прем'єра до Раковського чи Сталіна, і вони лементують: «Ви плюгавите революцію, нищите славні традиції, паскудите пам'ять героїв Крут і Базару! Як можна звертати увагу лише на «плями на героях і болото на чоботах бійців»! Але ж ті, що плямили себе перекинчицтвом, не були ніякими «героями» чи «бійцями»! «Не запишемо, – кажуть «демагоги, – ані Грушевського, ані Вільсона до кондотьєрів… Їхнє місце – серед шляхетних соціяльних утопістів Фур'є чи Прудонів»[5]. Невже? Та ж ні Фур'є, ні Вільсон, ні Прудон не служили, наскільки знаємо, ворогам своєї країни, і відколи треба називати «шляхетними утопістами» нещасливих клоунів від політики, які намагалися тягнути свою країну під п'ятикутну звізду?

Іноді вони кажуть: «Великою несправедливістю для 1917 р. є окреслювання його змісту на підставі партійних паперів, як то, напр[иклад], зробив Христюк у своїй «*Історії»* або демагогічно роблять ще й тепер деякі дефетисти». Чудово! Отже, голову в пісок! Отже, коли хочете пізнати, як правлячі в 1917 р. на Україні соціялістичні партії правили країною, яке становище займали відносно населення, московського уряду, як організували революцію, які кличі давали масам та ин., – крий Боже, не вдавайтеся ніколи до історичних джерел, ні до заяв і маніфестів тих партій, удавайтеся до власної фантазії і власного гарячого бажання вибілити наших Авіронів і помогти їм знову робити те, що вони робили. Очевидно, се було би їм на руку, але чи також грядучим поколінням, які хотіли би знати, як дійшло до катастрофи і як її уникнути в майбутнім?

Страх перед критикою, проповідь «засади толеранції, зрозуміння і вирозуміння», приводить до страшних наслідків: до того, що з «бичків» зачинають робити пророків, а з найбільших шкідників – «героїв» і «бійців». Навіть із Любченка. «Трагедія

[4] «Трудова Україна». – Прага. – Ч. 3 б.р. Громадський Голос. – Ч. 28 б.р.
[5] Липа Юрій. Статті в «*Новім Часі»,* 2, 5, 6, V б. р.

Любченків, – читаємо в однім щоденнику, – є трагедією української нації, яка не використала нагоди і не здобула собі волі тому, що мала забагато Любченків». Добре, але далі? Далі таке: «... нічого кидати каменем ще на одну свіжу могилу: тих каменів треба б визбирувати так багато, що руки охляли б. Краще бажати б собі, щоби при найближчій історичній нагоді не було ...Любченків»[6]. Ще трішки і Любченко, прокуратор на процесі «*Спілки визволення України»,* активний погромник цілого національного українського життя, стане жовто-блакитним «героєм» і «бійцем». Він же, мовляв, «наша кров», як писало «*Діло»,* «в жилах його текла все-таки українська кров». По-перше – українсько-жидівська, по-друге – важлива не кров, а душа. Пригадайте собі, коли знаєте традиції та історію нашу, що відповіли козаки смутної пам'яти воєводі Кисілеві, коли той чванився своїми «руськими кістками»… Кидати каменем на «свіжу могилу», певно, нема чого, але Любченків треба каменувати коли не фізично, то морально ще за життя, а в кого «руки охляли б», той взагалі не має в сій справі нічого до говорення. «Бажати б», щоб у майбутнім не було Любченків? Треба не лише бажати, але робити так, щоб їх дійсно не було, а коли вони є, треба оточити їх, мов зачумлених, такою відразою, щоб їм нічого не лишилося б у суспільстві, опріч осики і мотузки. Инакше се «кодло, що коїло ледарства» ніколи не зникне з нашого середовища, і без ліку множитимуться прихильники фараона.

Не той, хто розглядає людей і факти без маски, «понижує 1917-ий». Його понижують ті, що з тим яскравим, мерехтливим, гарним і величним зривом мільйонів ідентифікують Еліябенок, убогих думкою і ще убогіших характером, таких дрібних на тлі велетенської доби.

«Що з того, – закидають опоненти *(«Новий Час»,* 2. V. б. р.), – що без кінця будемо стверджувати існування хиб людських в історії?» Але ж не про «хиби *людські*» ходить, ходить про хиби цілого *покоління*, вихованого в отруйнім повітрі народництва минулого віку, ходить про хиби, які тягнуть націю на дно, і які треба випалювати залізом.

Деякі з полемістів, безсилі супроти суворої мови фактів, беруть середню лінію. Вони кажуть: «Се правда, що всередині Центр[альної] Ради діяли чинники протидержавницькі і протисамостійницькі». Але, мовляв, все ж ми перейшли великий шлях «від бажання залишитися в межах всеросійської федерації... до IV Універсалу, від вірности єдиному революційному фронтові і мрій про «дружню сім'ю народів» до збройної боротьби з Московщиною». Се вказує, що в психіці українства наступив «глибокий перелом»[7]… Я тверджу якраз противне. Так, в українстві зайшов великий психічний перелом. Але він не торкнувся епігонів старого народництва, соціялістичного, радикального, чи ліберального, того, що тепер наспіх перемальовує шильд і строїться в націоналістичні пера… Не входжу в питання, хто завинив чи що завинило, що революція скінчилася катастрофою. Не входжу в те, хто перед війною був чи не був самостійником. Многі революціонери (Робесп'єр, Марат, Хмельницький) у момент вибуху були монархістами, щоби, навчені фактами, аж пізніше змінити позиції. Ходить про инше: чи рідні Пелетієнки зробили максимум того, чого вимагав час? Чи зробили, як кажуть англійці their best[8]? Чи дозріли до подій, чи виказали достатньо гостре політичне орієнтування і волю (не «бажання») осягнути свою мету всякими способами? Чи бодай у бігу подій усвідомили собі виразно і маркантно мету, до якої треба прямувати? Чи закинули віру в добре серце фараона? Чи стали

[6] «Діло». – 1.V. і 4.IX б.р.
[7] «Тризуб». – 18. IV.1937.
[8] Найліпше, що можуть (англ.)

свідомі трагічности шляху, що одиноко до тої мети провадив? Чи зрозуміли, що світ не є світом ідилії, «лебедіння і плачу», лише споконвічної боротьби за існування? Чи, видаючи свої універсали і воюючи з Росією, давали вихід своєму гарячому бажанню свідомо кермувати подіями чи просто давали себе, не раз проти волі, їм нести, не змінюючи своєї давньої психіки? Чи кристалізували нову політичну думку, що вже кільчилася під впливом подій у масах, чи, навпаки, пленталися в хвості за нею? Чи роздмухували вогонь у серцях, чи гасили його? Инакше: чи тодішня еліта була еліта типу Мойсея і Арона, чи типу Авірона і Датана?

Я тверджу, що на загал була се «еліта» типу Датана й Авірона. Тверджу, що сей тип не вимер ще досі і що одне з головних завдань сучасности – той тип знищити серед нас. Тверджу, що злочинцем є той, хто думав, що, не знищивши в душі Авіронове насіння, можна увійти в землю обітовану. Ось для чого потрібна критика.

Демаскуючи Любченків, ми не «понижуємо традиції великого 1917-го», так само, як поляки не понижують традицій славних для них 1832 і 1863 років, критикуючи їхніх деяких провідників.

Не маю заміру переходити хронологічно до подій 1917 р[оку], ні давати фотографії їх, ні їхніх діячів. Мені ходить про психіку тих діячів. А часом одна риска в чиїмсь портреті, один гест або висказ дадуть кращу уяву про *психіку* якоїсь особи, аніж її суха, хоч і детальна біографія або найточніша знимка сумлінного фотографа.

У 1917 р. здійснилася приповідь Шевченка про бурю, яка надійде, «розторощить трон, подре порфіру й розтопче вашого кумира в смердючий гній». Буря прийшла, розтрощила і розтоптала кумира, але в життю, не в серцях соціялістичної «еліти». Щез царат, але Росія лишилася її кумиром. У час, коли все довкола валилося і падало, українська соціял-демократія, «рахуючись з домаганнями життя» і висуваючи гасло автономії, заявляє, що рівночасно «думає можливим взяти на себе право дозволити товаришам по партії піддержувати (ширший від автономії – *Д. Д.)* принцип федеративної будови російської демократичної республіки»[9]. Правда, як достроєний отсей легесенький-тихесенький канцелярський стиль до цілого повітря великого зриву і до завдань кермуючої партії? Партія, що, мов вогнисті поліна, повинна була кидати яскраві, захоплюючі і приказуючі гасла, «думає... можливим… взяти на себе... право… дозволити... піддержувати»… Мовляв, як уважаєте, на вашу відповідальність, а ми, еліта, якщо щось, умиваємо руки. В одній сій постанові, як в краплі води сонце, відбивається психіка тої обережної, не рішеної ні на що, що оглядається на всі боки, партії, якій судилося вести революцію.

Далі в листі до російського органу *«Киевская Мысль»* писав тоді В.Винниченко: «Самостійність я вважав тоді ідеєю, яка виходила *з розпуки*, *з мрій, з емоцій* її прихильників, а не з об'єктивних можливостей і необхідностей, тому для політичної діяльности того часу вона була *зайва*, а тим самим і *шкідлива*»[10]. Чи знали філістери від соціялізму, що найшляхетніші рухи історії, рухи Парнелів, бельгійських патріотів у 1914 р., фламандців часів Уленшпіґеля, молодонімців 1813 р., ґарибальдійців та ин., родилися якраз «з розпуки, з мрій і з емоцій»? Здавалося б з сеї заяви, що коли наступлять оті «об'єктивні можливости», тоді треба прийняти і гасло самостійности? Навпаки! Бо далі в тім листі стоїть: «Тепер, коли в демократично-федеративній республіці Росії розгорнулися перед кожною нацією такі широкі, такі захоплюючі перспективи творчости..., ніякої орієнтації, крім федеративно-республіканської Ро-

[9] Христюк П. Українська революція. – Т. І. – С. 34.
[10] Христюк П. Op. cit. – Т. ІІ. – С. 189-190.

сії, серед більш або менш відповідального революційно-демократичного політичного громадянства українського нема і очевидно не може бути»[11].

Нема «об'єктивних можливостей» – самостійність шкідлива, є вони – вона непотрібна! Бо самостійники се були «схоластики, чисті теоретики» або «люди, занадто хворобливо перейняті національним почуттям», словом, півголовки, які стреміли до цілі, «смішної, абсурдальної і безглуздої»[12].

І оборонці «традицій» хочуть нас вмовити, що провідники, які так промовляли, були укритими Вашингтонами чи де Валерами, які аж палилися найскоріше осягнути самостійність, лише стримувалися з огляду на «об'єктивні можливості» і «темноту мас»? Що могли видобути з себе і вщепити масі патос самостійницької думки? М.Грушевський, голова другої соціялістичної партії «есерів», згідно вторував: для нього гасло самостійности було гаслом «гірших елементів» нашої суспільности, «елементів бандитських, контрреволюційних, реакційних»[13]. Чи люди з такою психікою могли організувати українську революцію, коли в самій її суті вони бачили контрреволюцію!

У долах розливалася велика повінь, йшла мобілізація поневолених мас, у них кільчилася зухвала думка, а на горі сиділи Авірони і гукали до неї: «Тільки без мрій! Лише без емоцій! Не женіться за абсурдальною і безглуздою «зайвою і шкідливою» метою самостійности! Не піддавайтеся хворобливому національному почуттю… Чекайте на «об'єктивні можливості»!» І нам ще радять: «Не оцінюйте 1917-ий «на підставі партійних паперів». Але ж слова в тих «паперах» надавали тон стихії, вказували їй напрям, були словами і гаслами відповідальних керманичів революції! З них промовляла їхня душа! Сі слова були поважним *контрреволюційним* чинником тих часів. На якій же иншій підставі маємо оцінювати тих «провідників»?

Який хаос панує в головах наших противників, видно хоч би з того, що вони безнастанно збиваються з такту: раз обурюються на нас за «нищення традицій» та очорнення «великих діячів» революції, раз самі тим очорненням займаються… Ті самі, які в однім числі свого «неперіодичного альманаху» відсуджували нас від українства за критику Грушевського, в наступному числі самі нападають на Грушевського. Нападаючи на нас в однім числі за нищення традицій XIX віку, в другім стверджують, що «живемо під знаком реакції до найближчого свого минулого, але під знаком повернення до дальших у часі, але ближчих нам змістом традицій» — думка щодо її змісту живцем відписана з «*Вістника»*... Чому наші противники не накидаються на сих «крикоманів»? Коли вони стверджують, як і ми, що есерівська політика М.Грушевського «на об'єктивного обсерватора робила гнітюче враження якогось політичного канкану, на який пустилася поважна та розважлива людина»[14]. Або коли закидають сивобородому голові Центр[альної] Ради «дрібне політиканство» і «політичний кар'єризм»[15].

Чому не обрушуються на инших «критикоманів», коли вони в тім самім числі часопису, де бороніться «діячів» 1917 р. як велетнів думки і чину, стверджують, що «тодішнє українство ще не доросло не тільки до розуміння потреби власної державности, але й самої її ідеї»[16].

---

[11] Там же.

[12] Винниченко В. Відродження нації. – Т. І. – С. 42-43.

[13] «Борітеся – Поборете». – Відень, 1920. – Ч. 1.

[14] Лотоцький О. Сторінки з минулого. – Ч. III. – С. 353.

[15] «Українська трибуна». – Варшава, 16. X. 1921. – Ч. 137. Орган, до якого дуже близько стояв С.Петлюра.

[16] «Новий час». – 5. IV б.р.

Наївні оборонці Авіронових традицій нічого не вдіють. Здоровий погляд на душевно скалічене наше народництво, мимо їхнього спротиву, просякає в наше покоління, яке з жалем і здивуванням глядить на марксівських талмудистів, що мусили продовжувати нескінченне діло Мазепи. З психіки тих талмудистів логічно випливала і їхня політика.

Слова І Універсалу: «Нас *приневолили*, щоби ми самі творили нашу долю» – символічні і трагічні. Бо так само пізніше провідників революції життя і обставини «приневолювали» виступати проти «братнього народу» російського, вести війну з ним проти власної волі, *не з їхньої* охоти, не з їхнього свобідного почину.

Улітку 1917 р. нарада партії укр[аїнських] «есерів» постановляє, що партія «бачить у створенні сталої української армії... небезпеку для визвольних змагань всесвітньої демократії», себто, що полк імені Дорошенка чи Хмельницького є поважною загрозою французькій чи еспанській демократії! І тому «есери» тих полків не хотіли. Але, «рахуючись із фактом існування українського війська, УПСР уважає»... потрібним організувати се військо, але партійне, есерівське, вільне від шовінізму. Отже, люди, які уважали армію за щось небажане, за «небезпеку» для своїх святих принципів, взялися за її організацію... Можна собі уявити, з яким захопленням вони се робили! Можна собі уявити, як скріплювала ту армію есерівська боротьба з шовінізмом в тій армії! Як викорінювання «шовінізму», ворожости до російського «трудового народу», який із Муравйовим вдерся на Україну, допомагало в боротьбі з ним! Не треба додавати, що, всупереч пізнішим перекручуванням фактів, яких допускалися партійні патріоти, УПСР, так само, як і соціял-демократія, не виступали з вибухом революції з ніякою самостійністю, лише з федерацією. Сю федерацію ухвалила партійна конференція в квітні 1917 р[оку][17], її ж партія тримається властиво і досі (Ліга народів сходу Европи). Бо, бачите, революція ще не досягла свого вершка, а маса була темна і неосвічена, щоби розуміти великі задуми соціялістичних провідників, а тому «соціялісти-революціонери мусили стримуватися (хоч як хотіли їх виявити! – *Д. Д.)* зі своїми самостійницькими симпатіями до часу більшого розгорнення національних сил»[18]. Того розгорнення, яке вони, як прояви «шовінізму», всіма способами гальмували.

Серед таких настроїв на «верхівці», яка знехтувала настроями численних селянських і військових з'їздів, не дивно, що ІІ Універсалом Центральна Рада ще раз підкреслила свою волю «не відділяти України від Росії» і «рішучо відкинула спроби самочинного здійснення автономії України до Всеросійських установчих зборів»[19].

О, вони хотіли відділятися! Лише що пишуть 1937 року Божого: «Обставини були дужчі за них», їм перешкоджала «українська темна несвідома маса, запаморочена… московською та почасти й українською пропагандою «марксівського талмуду»[20]». А сей марксівський талмуд ширили серед наших мас, очевидно, фашисти, а в ніякім разі ні «есери», ні «есдеки».

І навіть тоді, коли спроба консолідації імперії явно не вдавалася Тимчасовому урядові (кн[язя] Львова, потім Керенського), коли Росію шарпали з усіх боків: війна, внутрішні розрухи, фінансова криза, розклад армії, коли «Тришкін кафтан» розлазився по всіх швах, і тоді ідея самостійности була страшна для провідників революції. В постанові IV з'їзду укр[аїнської] соціялістичної демократії у вересні 1917

[17] Революция и национальный вопрос. – Т. III. – С. 137, 160-161.
[18] Григоріїв Н. Громадський Голос. – Ч. 17 б. р.
[19] Революция и национальный вопрос. – Т. III. – С. 166-167.
[20] «Громадський Голос». – Ч. 22 б.р.

р[оку] читаємо, що «нема конечности в політичнім відділенні України від Росії, а навпаки, тісний політично-економічний зв'язок, що існує поміж обома країнами…, повинен бути збережений»[21]. І навіть у листопаді, по упадку Керенського, коли властиво Московщина була без уряду, коли вступила в період одвертої громадянської війни, і тоді Винниченко заявляв, що «українська демократія не змагає відірвати Україну від Росії», а Генеральний секретаріят повідомляв, що «всі чутки... про сепаратизм, про відділення України від Росії — се тільки контрреволюційна пропаганда»[22].

Що більше єдинонеділимський патріотизм діячів Центр[альної] Ради не міг остигнути навіть тоді, коли вже фактично ніякого центрально-російського імперського уряду не існувало. Тоді ті діячі старалися *ліпити його наново*. Тут наші соціялістичні революціонери показалися «конструкторами» чужої імперії. І так, український уряд 6 грудня 1917 р. виступив супроти совнаркому (нового уряду Московщини) і крайових урядів був[шої] імперії в ролі некликаного Івана Калити, «собирателя русских земель», взиваючи «утворити центральне російське правительство». Слушно тоді заявляв В. Винниченко, що «ми більше думаємо про інтереси всієї Росії», ніж самі москалі. А 4. XII Мала Рада прийняла резолюцію есерівського клубу про те, що треба «допомогти утворенню центрального правительства», і так допомогти відбудові розваленої імперії»[23]. Важливішої журби керівники народу, що «пірвав кайдани», в той час не мали…

Своє голосіння і тугу за втраченим єгипетським раєм, за федеративною Росією, заносила наша «еліта» навіть «усім, усім, усім» – до цілої Европи. Генеральний секретаріят видав відозву до всіх держав, воюючих і нейтральних, у якій повідомляв, що «УНР змагає до створення федеративної злуки всіх республік, які повстали на обширі давньої Російської імперії»[24], що коли Україна і вступає на шлях самостійних міжнародних відносин, то лише до часу, аж не буде привернено сподіваної, вигляданої, довгожданої, невіджалованої пам'яти єдиної федеративної Росії. До часу... Мовляв, нас *примусили* вступити на шлях самостійности навні, як нас *«приневолили»* вступити на шлях самостійности внутрі (по І Універсалі)… Поки не верне «хазяїн» і правний господар, що забарився.

На тлі сеї заяви, якими білими нитками шитими виглядають «аргументи», що «ми» не проголошували самостійности тільки тому, що се була б політика катастроф, політика війни з Росією, яка згубила б Україну та ин. Росія фактично вже розпалася, ніякого зв'язку з Московщиною Україна вже не мала. Отже, в сім федеративнім голосінні була не обережність, не страх *рвати* якийсь зв'язок, а просто гаряче бажання зв'язок уже *розірваний* нав'язати знову. І сі люди потім дивувалися, що Европа не хотіла вірити, що вони дійсно прагнули бути народом вільним і ні від кого незалежним, що «нас не визнавали»! Що Европа була тому винна? На з'їзді II Інтернаціоналу в Берліні в квітні 1922 р. «провідники II Інтернаціоналу заявляли, що *українці самі винні*, що їхня справа упадає, коли їхні визначні діячі, як Грушевський, схилялися до примирення з пануючим на Україні (російським – *Д. Д.*) режимом»[25].

Знову на соціялістичнім конгресі в Гамбурзі в 1923 р. російські соціял-демократи (меншовики) просто заявили, що окремої української нації нема, а «їхня заява була можливою... тільки завдяки політичній невиразности і дезорієнтації офіційних представників деяких українських партій (есерів М.Грушевського та галицьких есдеків),

[21] Революция и национальный вопрос. – Т. III. – С. 182-187.
[22] Христюк П. Op.cit. – Т. II. – С. 19, 50.
[23] Там же. С. 54, 83, 94.
[24] Христюк П. Op. cit. – Т. II. – С. 95.
[25] «Вільна Спілка» (орган есерів). – Прага, X. 1923. – С. 192.

які тим або иншим способом піддержували експозитуру російської комуністичної партії на Україні, так зване «українське» правительство Раковського»[26].

Соціялісти багато говорили про реакцію і про «ніж у спину революції». Подібними заявами про бажання відбудувати розбиту Росію і подібною політикою вони самі фактично пхали ніж у спину *української* революції, компрометуючи українську справу за кордоном не лише в очах буржуазії, але і в очах «братів-соціялістів». З різних заяв тогочасних державних провідників видно, що їм просто бракувало змислу для розуміння суті самого поняття держави. Славний учений, есер Н.Григоріїв, наступник ще славнішого ученого есера М.Шаповала, пише: «У той час, як російські й жидівські соціялісти ...удосконалювали російську державу», соціялісти українські «намагалися *цілком усунути* російську державність зі своїх земель». Як же вони думали осягти оте «цілковите усунення» чужої державности? Вони думали «створити натомість» або «низку окремих самостійних національних держав», або «спілку держав»[27]. Отже, *се все одно*! Отже, «спілка держав» із спільною армією, столицею, зовнішньою політикою та ин. – се, на думку есерів, значило «цілком усунути» російську державу з наших земель… Займаючись самі «удосконалюванням російської держави», вони переконували, що стреміли до самостійности.

А на засіданні Малої Ради в жовтні 1917 р. голова Генерального секретаріату В.Винниченко заявив, що він є «прихильником суверенности, але не сепаратизму», бо «ми», українські соціял-демократи, «тепер не видвигаємо гасла самостійности»[28]. Отже, як мозок того державного мужа уявляв собі суверенність, коли вона не була ані самостійністю, ані сепаратизмом? Може, як суверенність теперішньої Манджу-Куо? Також момент власновладства, неминучий для поняття власнодержавности і суверенности, був дивоглядом для тих державних мужів. Так міг у 1917 р. гордо заявляти той самий Винниченко, що «не влади добиваємося ми, а організації народних мас»[29].

З такою психікою можна було організувати співочі товариства, союзи філателістів, есперантистів, але не державу і не розбурхані маси. Коли в травні 1919 р. російська навала залляла Україну, в одній місцевості питали селяни: «Де отаман Петлюра? Чому він раніше не пояснив нам, хто такі большевики?»[30] Чому не пояснив? «Пояснювали» есери, а тих «поясняйлів», от, напр[иклад], «есера Григор'єва, обвинувачували в тому, що він, замість поборювати большевиків, своєю роботою в інформаційнім бюро підбурював населення і військо до большевизму»[31]. Той сам Григор'єв перед повстанням Директорії робив заходи, щоби легалізувати в нашій республіці передову стежу большевицької армії в її наступі на Україну – комуністичну партію[32].

І нас хочуть переконати, що люди, які уважали незалежників за «гірші елементи», «елементи бандитські» або несповна розуму, люди, які лише «приневолені» вступали на шлях самостійництва, зітхаючи до повороту на лоно «спільної вітчини», готові кожної хвилини ліпити її наново; що сі люди аж рвалися здійснити свою давню мрію – самостійність, лише що кляті некультурні маси і несприятливі обставини їм перешкоджали! Все те було б варте сміху, коли б не було таке страшне… Коли б не баламутило розворушеної маси, що оберталася в замотеличену отару і поволі, але певно тратила віру в своїх божків.

---

[26] «Соціялістична Думка» (орган УСДРП). – Прага, 17.VI.1923.
[27] «Громадський Голос». – Ч. 20 б.р.
[28] Христюк П. Op.cit. – Т. II. – С. 19.
[29] Революция и нац[иональный] вопрос. – Т. III. – С. 127.
[30] Мазепа І. Феденко П. З історії української революції. – Прага, 1930. – С. 76.
[31] Христюк П. Op. cit. – Т. III. – С. 110.
[32] «Вільна Спілка». – Х.1923. – С. 64.

Нема нічого дивного, що, сепаруючись від сих «гірших» і «бандитських» елементів, соціялісти дуже хутко впали в обійми большевиків, як усі оті «ліві» есери, потім есери «центральної течії», селянська спілка, «боротьбісти» і «незалежні» соціял-демократи, відлами УСДРП і УПСР, що «в контакті з большевиками» підіймали повстання проти армії Директорії. Нема нічого дивного, що, напр[иклад], у березні 1919 р. під час рішаючих боїв української армії з большевиками в Кам'янці-Подільськім із почину М. Грушевського скликали «трудовий конгрес», а спеціяльний «Комітет охорони республіки» мав перевести в життя його постанови: спонукати Директорію не виводити кам'янецької залоги на фронт на «злочинну різанину», припинити воєнні діяння на всім фронті, розпочати негайно мирові переговори «з большевицькими правительствами Росії і України» на основі можливої федерації і забезпеки легального існування соціялістичних партій і українського характеру державности. Сей комітет зради заснували три соціялістичні партії, а відповідну відозву підписали: В.Чехівський (від укр[аїнських] соц[іял]-демократів-незалежників), А.Степаненко (від есерів) і Ісак Мазепа (від есдеків[33]).

Суть заходів сього Комітету полягала, отже, в капітуляції в найнебезпечніший для республіки момент перед большевиками, бо коли б комітетники думали лише про мир, затримуючи владу за Директорією, то нащо було домагатися легалізації діяльности соціялістичних партій і українського характеру державности України? Під Директорією ся діяльність була і так легальна і дозволена, і державність була українська. Сумнівне все було лише під большевицькою Росією. Отже, висуваючи сі вимоги, комітетники просто думали визнати над собою російську владу, домагаючись від неї лише деяких національних концесій. Зрештою, вони вже визнавали ту російську владу над Україною, бо готові ж були переговорювати з «радянським урядом України». Отже, банду пройдисвітів, яку большевики призначили «радянським урядом», пп. Чеховські і Мазепи теж уважали за уряд. Та виявилося, що «ситуація була не цілком ясна і сприятлива», і «щоб уникнути непотрібного розливу крови», на засіданні 26.III. Комітет рішив розв'язатися, заявивши, що далі його існування «створює двовладдя, дезорганізує громадянство і армію», і може «пошкодити визволенню українського народу». Сей оперетковий комітет, що дав собі таку блискучу самохарактеристику, проіснував лише три чи чотири дні. А хутко по тім один із його аранжерів Ісак Мазепа, що хотів миритися з «радянським урядом України» і припинити «братовбивчу» і «злочинну» війну з Московщиною, став міністром у кабінеті Директорії, що ту «злочинну» війну з Москвою і «українським радянським урядом» провадила»… В празькім *«Соціял-демократі»* (Ч. 19 б. р.) Ісак Мазепа гордо заявляв, що «жменька... підняла прапор боротьби за волю України і сей прапор з честю несла». Чи все?

Уже по вибуху революції, у час, коли Махновський клав перші підвалини під майбутнє українське військо, були деякі есери, які радили «перекувати штики на плуги», як пише в своїх споминах Євтимович *(«Військо йде»).* Натомість російські революціонери-большевики ще перед революцією співали:

Всё на чём держатся троны,
Дело рабочей руки,
Сами набьём мы патроны,
К ружьям привинтим штыки.

Який відмінний погляд на «штики». Яка инша психіка.

[33] Христюк П. Op. cit. – Т. IV. – С. 96-115. У книзі: Мазепа І. Феденко П. З історії української революції. – Прага, 1930. – С. 10. Дуже коротко оповідається про сей комітет зради, а з його учасників називається лише Чехівського.

Певно, наші «князі громадські», «приневолені», творили державу, організували армію, і війну з Росією – все се вони робили. Але як? Чи люди з психікою отих есерів або отих опереткових кам'янецьких замаховців могли цілою душею віддатися обороні незалежности? Чи на тлі сеї їхньої психіки не стає ясним, чому змарновано перші спроби організації війська, Вільного Козацтва, 1-го укр[аїнського] корпусу, спроби Міхновського, полуботківців, які зголосилися боронити Центр[альну] Раду і вигнати агентів рос[ійського] уряду з Києва, і яких на спілку з тим урядом Центр[альна] Рада розігнала на чотири вітри? Чи не стане ясним, чому гас запал, а з мільйонів лишалися тисячі? Чи могли ті люди з вічно хитливою думкою бути тою підвагою, тим магнітом, тою притягаючою силою, до якої, лише до сили, горнеться маса?

Можна було б думати, що, навчена кривавим досвідом царату, керенщини і большевизму, «еліта», що робила революцію, нарешті приліпиться духово до одної-однісінької гадки – незалежности своєї країни, що всяку думку про який-будь зв'язок із вампіром півночи відкине з жахом. Але так не сталося. Цілий досвід революції сплив із Пелетієнок, мов з гуся вода. Вже сидячи «на ріках вавилонських», на вигнанні, оті «самостійники», соціялістичні і несоціялістичиї, далі голубили свою ідіотичну мрію про «федерацію». Голова есерів, геніяльний соціолог і ще геніяльніший політик М.Шаповал, той, що є джерелом мудрости для галицьких радикалів, що творців нашої стародавньої київської культури називав «хамами і розбійниками», цілком инакше ставився до російських хамів і розбійників. На вигнанні він клявся, що, «коли б Росія відмовилася від великодержавництва (коли б тигр став травоїдом – *Д. Д.*), вона може стати членом вільної спілки народів Сходу Европи і другом України». Тоді «Україна лише Росії-другові віддасть свою любов»[34]. Такій старопаненській любовній істериці віддавалися на еміграції бувші «вожді» народу… Невже хтось може поважно думати, що ті старі баби від соціялізму могли тривало вести за собою народ? Вказувати революційній стихії її шлях, коли навіть на еміграції не могли без сліз згадувати фараона?

Тої самої думки лишився і другий соціяліст Бочковський, для якого суверенність національна в сучасній Европі перестаріла і який теж тужить за «наддержавною унією» на Сході Европи. І ще хоче нас впевнити, що та «унія» є «обумовлена» якимись там географічними чи економічними причинами, а не тугою євнухської душі за ярмом[35].

У лютому 1921 р. у Празі на IV закордонній конференції УПСР М.Грушевський та ин[ші], «закордонна делегація», «визнали уряд Раковського фактичною владою українського народу і рішуче осудили всяку збройну боротьбу з нею». А «закордонний комітет» УПСР (з М.Шаповалом) також у тугу вдавався за «всесвітньою федерацією» та за військовим і економічним союзом із Московщиною і навіть конфедерацією з нею ж[36], бо «в ніякім разі» не може Україна «вести протиросійської політики», як писав Шаповал[37].

А «делегація УПСР» за кордоном у виданій по-французьки брошурі не забула зазначити, що коли соціялісти стали на шлях самостійности, то не тому, крий Боже, щоб того прагнули, а лише тоді аж «усі зусилля завели», щоб злучитися в одну державу з Росією, та що коли «на разі» вони підтримують гасло незалежности, то тільки «як переходовий етап до світової федерації»[38]. Так само «лебедів» Бочковський, що

[34] «Вільна Спілка». – Х.1923. – С. 115.
[35] «Вільна Спілка». – Х.1923. – С. 131.
[36] Там же. С. 179, 180, 187.
[37] Die Ukraine. – Будапешт, 30.IX.1919.
[38] Délégation du parti socialiste-recolutionnaire Ukrainien (partie central) – Le parti socialiste-revolution-

соціялісти і раді би були не видвигати гасла самостійности, так що ж робити, коли вже такі обставини були! Се ж «не окраїни відсепарувалися від Росії, але Росія, внаслідок большевицького перевороту, відпала від них (а ми самі, мовляв, такого злочину ніколи б не зробили – *Д. Д.*). Иншого виходу не було – через сепаратизм вела дорога до майбутньої відбудови та відродження Сходу Европи», себто Росії…[39]

Хоч вийшли з Єгипту, але таки вертаймо до нього!

І нас запевняють, що сі психопати з головою, замотеличеною федераціями, надуніями, лігами і союзами, мов де Валера, боролися за самостійність, що виссали її з молоком матері і що тільки кляті обставини та недозріла до їхніх геніяльних ідей маса не дали їм визволити рідної країни! А оборонці еліябенковських «традицій» просять соромливо накинути серпанок забуття на сих адораторів фараона і поставити їм пам'ятник у вдячній пам'яті нащадків як «благородним утопістам». Про той же Єгипет у формі «союзу» з шляхетним (уже не соціялістичним, а хліборобським) народом московським марив увесь час хлібороб-«державник» В. Липинський…

Вони твердили, що в 1917 р. не дозріла ще Україна до самостійности, що ідеї наших соціялістів були занадто «націоналістичні» для «малосвідомих українських мас»[40]. Припустім. Але чому ж вони, коли вже не здійснювали самостійности, то **чому бодай не вели пропаганди тої ідеї?** Та ж пропаганду дорогої ідеї можна і треба вести навіть серед несвідомої маси, як Євангелію серед поган. Чому ж вели вони пропаганду соціялізму серед зовсім несоціялістичних мас? **Тому що в ідею соціялізму вони вірили, в ідею незалежности – ні.** Ся остання ідея була їм чужа і незрозуміла. Від неї їхня полохлива думка при кожній нагоді тікала в бічну вуличку «федерації», а коли ні, то хіба «приневолювана» фактами життя і тою самою «несвідомою» масою. Ся ідея була їм до того чужа, що самий зміст, сама суть її, самий зміст української революції 1917 р. – «Україна для українців», уважали вони навпаки за контрреволюцію[41]. Лякаючись шовіністичного гасла: «Україна для українців», вони дочекалися України для Катаєвичів, Постишевих, Косіорів і Менжинських…

Нема такого непочитального, на якого б не приходили від часу до часу короткі хвилини просвітку. В одну з таких хвилин, мабуть, писав «*Громад[ський] Голос»* (4.IX): «Щоб державність відстояти, щоб її здобути, зберегти, треба в першій мірі її душевно обстоювати. Діла послідують самі тоді вже самопевно і без хитань. А так...» Власне! Хитлива душа, непевні діла.

«Стихійний зріст українського руху» приймав чимраз більші розміри. Але очолити його, надати йогу пориваючу мету Пелетієнки вагалися. Вони цілий час потерпали, щоби той рух «не спрямовано в небажане річище»[42], в річище одвертої революції проти Росії, затримуючи його в царині договорів і переговорів. Навіть Костомаров, обговорюючи иншу тему, стверджував, «які брехливі, безплідні і безцільні є всякі договори, постанови і закони, коли вони складаються наперекір із всемогутньою логікою подій і ходом розв'язання історичних завдань». Тої «логіки подій», що пишними штучними вогнями розприскувалася перед їхніми очима, того «історичного завдання» – зламання потуги Російської імперії, не розуміли малоросійські Кошути…

Перед молебнем при відкритті 3-го військового з'їзду в Києві священик говорив про «синів славних батьків», що, «мов орли, злетілися на козацьку нараду», про «бла-

nare Ukrainien. – Prague, 1919. – P. 13.

[39] «Вільна Спілка». – Х.1923. – С. 130.

[40] «Соціял-демократ». – Прага. – Ч. 19 б.р.

[41] Записка делегації Центр[альної] Ради до Тимчасового російського уряду. Революция и национальный вопрос. – Ч. III. – С. 143-149.

[42] Революция и нац[иональный] вопрос. – Т. III. – С. 124-125.

гословення св. Лаври», про «сонце волі української державности…» Що спільного, панове «оборонці традицій», що спільного мали ті слова, які віддавали цілу душу повсталого народу, цілу його дійсну традицію, з тою марксівсько-соціялістично-федеративно-«братньонародною» галіматьєю, що була на устах у Винниченка, Грушевського, Бочковського, Григор'єва чи Шаповала? В масах кільчилася і кріпла нова думка, свідомість великого історичного завдання народу. І ся думка в маси, як усе в маси – хаотична, не знайшла свого кристалізаційного осередку, не знайшла магніту, до якого б тягнулася її воля. Тодішні «князі громадські» були поколінням, роз'їдженим пістряком народництва, поколінням, яке, за Драгомановим, пишалося своїм рабським тавром, називаючи себе «плебейською нацією».

Той бурхливий зрив на Україні в 1917 р. викликав спочатку жах і респект у самого противника. *«Киевская Мысль»* писала в червні 1917 р. про присягу вояків-членів військового з'їзду на Софійськім майдані:

«Сильно гудів із дзвіниці Софійського собору дзвін «Рафаїл», і скваплиго сипав дзвінкі і дрібні звуки збір менших дзвонів. Ціла площа, що вже потонула в сутінках вечора, представляла незвичайний вигляд. Десятки тисяч народу заповнили її від Софійського собору до Михайлівського монастиря. У самого пам'ятника Хмельницькому відслужено панахиду. Український полк гетьмана Богдана, як одна людина, упав на коліна. Стала навколішки і публіка. В сутінках блищала сталева щетина багнетів над головами вояків…

А потім почулися пристрасні промови.

Промови і заклики присягнути, не опускати рук, поки не вибореться свободи своїй країні.

«Присягаємо!» – повітря затряслося від однодушного оклику, що вирвався з грудей…

Гучно встали на ноги. Почулася в темноті команда, й гучно стало переходити вояцтво. Поллялася пісня: «І покажем, що ми браття козацького роду...»

На темнім небі засвітилися великі ясні зорі. Виразно відбився темною бронзовою брилою Богдан на коні з піднесеною булавою…

І здавалося, що тисячолітні київські вулиці смутно згадують якийсь давній-давній сон…»

Але не розгадали того сну, не зробили його зі смутного ясним гіперборейські Датани й Авірони.

II

Є глибший сенс у тім шамотанні між «самостійністю» і всякими «федераціями», про яке була мова в попередній статті. То не були лише тактичні посуви, як, напр[иклад], їх бачимо в історії протианглійської боротьби ірландців. Бо О'Конели, Парнели, Колінзи і де Валери, чи коли приймали «гом-руль», чи коли жадали повної незалежности, – в обох випадках вони боролися проти Англії, горіли гнівом на все, що англійське. На нашій славній Україні 1917 року Божого і наступних було инакше.

Чи коли Центральна Рада висувала клич автономії, чи федерації, чи самостійности, в заявах, тактиці, універсалах її та її чолових діячів червоною ниткою пересувалася гадка: «Ми здобудемо наше право не в «братовбивчій» війні з «братнім» народом російським, лише шляхом порозуміння». Як гебраї, приходили вони до фараона, «лебеділи і плакали». Класичний вираз одного з «лідерів» тодішнього революційного українства був: «Ми ніколи не припускали, що нам доведеться силою виборюва-

ти свої права». А коли історія поставила їх перед тим немилим фактом, вони хоч і корилися йому, але як непорозумінню, як чомусь ненормальному, як диявольському наводженню, яке мусить зникнути перед світлом розуму й логічних доказів.

Їхня душа тяжко приймала ідею незалежности, бо се була ідея *активного протиставлення* одного другому. Їхня душа тяжко приймала думку боротьби за ту ідею, бо й думка боротьби теж була *активним протиставленням* свого чужому. Ненавидіти те чуже вони уважали за смертний гріх. Вони були «позитивістами». Як такі, переконані, що «часи, коли історію творили людські пристрасті, потяги, і акти волі, себто ірраціональні, нумінозні сили, остаточно зникли, та що тепер, у добі освічення, дальший біг подій формуватиметься на засаді ясних, незрушимих, витягнених із пізнання дійсности, засад»[43]. Сі засади були спільні для всіх «освічених людей», що надзвичайно повинно було полегшувати порозуміння між ними. Чи ті засади були засадами демократії, соціялізму, комунізму чи хліборобського консерватизму, то справи не міняло. Підставою туги за спільними для всіх, «незрушимими, витягненими з пізнання дійсности, засадами» була душевна прострація, передчасна душевна втома, звихнення психіки, спраглої миру і спокою.

У книзі про *«Про трагічну Европу»* Ґонзаґ де Рейнольд пише: «Чимраз більший вплив ідеологій у політиці «показує, що ідеї, навіть найбільш відірвані, не лишаються вічно завішені в стратосфері. Вони намагаються спуститися в атмосферу, або коли самі спішать створити факти, або коли їх притягають, щоби виправдати факти. В усякій ідеології стрічаємо *стремління до миру і військовий дух*. Ціль, мрія ідеології – се здвигнути досконалий світ, установити панування справедливости, братерства, щастя. Але що для сього треба почати від зруйнування старого, недосконалого світу, то конечною стає політична або соціяльна війна. Потрібний хрестовий похід, останній, остаточний бій, щоби установити вічний мир на землі»[44].

Але є ідеології, які приходять на світ уже скарловатілі, хирляві, вадливі. Такою хирлявою ідеологією і була ідеологія українського «національного відродження» XIX віку, на якій витиснули свою печать Драгоманов і Костомаров. У них було «стремління до миру», але не було «військового духу», не було свідомости, що силою треба зруйнувати старий світ, щоби збудувати новий. Не було свідомости засадничої ворожости своєї ідеології до чужої. Там, де не відчувалося, що нова ідея є тотальним запереченням старої, там не могла зродитися ясна ідея незалежности. Там, де не відчувалося, що за свою ідею треба боротися, там не могло бути «військового духа», який згірдливо прозвано «шовінізмом» і «зоологічним націоналізмом». Ось чому діячі революції (її «лідери»), гальмуючи народження ідеї самостійности, думку, що Україну вибореться, коли підеться проти Росії, не з нею, рівночасно гасили і той ентузіазм, той запал, який вибухав в масах і який був конче потрібний для всякої боротьби… Що тим вибивали собі з рук найціннішу зброю сього діячі 1917 року не бачили, бо підставою їх віри, стимулом їх акції, все була надія — ану ж зм'якне затвердле серце фараона…

Уже на 1-му військовім з'їзді, коли високо били хвилі пробудженої народної стихії, коли здавалося бракувало лише степового Руже де Ліля, бракувало лиш нового гимну, нового «Гей, не дивуйте», щоби сформувалися батальйони революції, в сей момент (із приємністю стверджував російський часопис у Києві) впорядники з'їзду («лідери») «не мало сил прикладали», щоби «звузити» домагання українських народних мас, щоби їхній гнів спрямувати в «лагідніші форми». Так **«національний**

[43] Rene Fülöp-Miller. Führer, Schwärmer u. Kebellen. – V. 5.
[44] Gonzague de Reynold. L'Europe tragique. – Ch. I.

підйом» «під умілим проводом» провідників зачав падати[45]А коли з'їзд довідався про замір російської демократії перешкодити українізації війська, не дозволити, щоби творилася українська армія, російські часописи знов писали про **«надзвичайне обурення і гнів,** що охопили всіх членів з'їзду». Замість зібрати в собі, наче в фокусі, те гаряче проміння народного гніву, «лідери» знову старалися «заспокоїти» маси «сірих вояків», стримати їх від «різких постанов» і не рвати, крий Боже, контакту з Тимчасовим урядом і совітом солдатських і робітничих депутатів у Петербурзі (там же, с. 52).

І вони ж потім дивувалися, що маса не пішла за ними! Хто ж знехтував, хто ж погордив її першим запалом, її першим свіжим ентузіязмом?

Те саме було на селянськім з'їзді в травні 1917 р. із приводу переговорів Центр[альної] Ради з урядом Керенського. І на сім з'їзді **«настрій підносився до великого напруження»**. З уст численних промовців говорило «**ображене почуття** національної і звичайної людської гідности», потоптане «братньою» російською демократією. Центр[альній] Раді закидали, що вона «понизилася» перед Петербургом; жадали від неї, щоби не «прохала» фараона, лише «вимагала» задоволення своїх постулатів; щоби розірвала з російською демократією. Протиукраїнська тактика Тимчасового уряду (м[іж] и[ншим], заборона чергового військового з'їзду) викликала гострий спротив серед селянських делегатів, «у думках селянства було проведено московською демократією нову смужку, глибоку і виразну, **недовір'я до московської демократії**» (там же, с. 65,66). Коли б на чолі революції стояли люди, насичені тими «мріями і емоціями», які Винниченко уважав за смертельно згубні для революції, а не розважні комбінатори, вони б втішилися піднесеним революційним настроєм мас. Тішилися б, що росте і дозріває в масовій душі фермент недовір'я до російської демократії, зрозуміння конечности розриву з нею. **Але комбінатори боялися сих настроїв.** *Вони гасили їх*, старалися «заспокоїти розбурхане людське море»… А те море хвилювалося. На 2-му військовім з'їзді, який знову **«пройшов у піднесенім настрої»**, знову лунали голоси, що треба скінчити з тактикою кунктаторів, що не треба зважати на Петербург, що «ми маємо свій розум». Але «лідери» і тут уживали надлюдських зусиль, щоби «**сей стихійний протест і гнів** українського вояка» не «перейшов певних меж» і не перекреслив геніяльних спроб «лідерів» ще раз «звернутися до розуму Тимчасового уряду» (там же, с. 70, 71). Від «свого розуму» мас Центр[альна] Рада знову відкликалася до «розуму» московського уряду, «лебеділа і плакала», ану ж зм'якне затверділе серце фараона.

Ідея розриву, боротьби, засадничого протиставлення двох сил була органічно чужа «лідерам» української соціялістично-демократичної інтелігенції. Коли ся ідея вибухала в масах, «лідери» гасили її.

Коли дихаючий уже на ладан Тимчасовий уряд накинув Центр[альній] Раді свою «інструкцію», яка обкраювала наполовину територію автономної України, обскубуючи при тім ту автономію до комічних розмірів, Центр[альна] Рада ухвалила прийняти ту інструкцію, інструкцію революції, з тих мотивів, що: 1) не можна було ставити справи «так різко»; 2) не можна йти на розрив із Петербургом, бо тоді «не буде вже Центр[альної] Ради, а буде нелегальна організація, почнеться упадок і анархія»; 3) треба стояти «на ґрунті реальної політики» (там же, с. 117, 118, 144, 147). Революціонери цілу свою увагу спрямовували на те, щоби революційна стихія не вийшла з берегів, щоби не робити революції проти Петербургу, щоб орган революційної України, Цен-

[45] Христюк П. Замітки і матеріяли до історії укр[аїнської] революції 1917-20 рр. – Відень, 1921. – Т. І. – С. 21.

тральна Рада, крий Боже, не обернувся в «нелегальну організацію»… Центр[альна] Рада воліла заразити маси, ніж Петербург. Бо взагалі слова проти в політичнім словнику наших тодішніх «лідерів» не було. Під час дебатів над тою «інструкцією» один священик із Холмщини говорив на загальних зборах Центр[альної] Ради: «З угоди 16 липня (з московським Тимчасовим урядом) протягом одного місяця лишилися самі крихти. Де ж гарантія, що за місяць не відберуть від нас і сих крихт? Як можна довіряти тим, хто вже раз не дотримав свого слова?» (там же, с. 148).

Наївні слова! Далі побачимо, що тодішні «фюрери» Української Народної Республіки довіряли не тільки тим, що «раз не дотримали свого слова», **а десятки разів.** Щоби не довіряти ворогові, треба його уважати за такого. Тодішня наша інтелігенція уважала російську демократію *за приятеля.* Гадка неминучости боротьби з ним видавалася гадкою маніяків. Ворогування межи демократіями різних націй уважалося за чисте непорозуміння. Всякі «непорозуміння» треба було, річ ясна, усувати шляхом братської виміни гадок. «Лебедіння і плач» стали в той час «генеральною лінією» політики Центр[альної] Ради.

Була се тактика, яку українська інтелігенція започаткувала ще в 1915 році, тактика посилки депутацій до Петербурга, «лебедіння і плачу» про потреби «великого сорокамільйонового народу». В 1915 році на одну з таких депутацій уложено віршовану сатиру:

Зажурилась Україна – тяжко в світі жити…
Треба їхать до столиці милости просити.

Ой, як стали депутати оббивать пороги,
Насилу, насилу волочили по столиці ноги.
Од міністра до міністра, од Думи до Ради, –
Ні уваги, ні помоги, жодної поради…
Повернулись депутати до рідної хати:
«Бодай тобі, Петрограде, добра не видати!»…[46]

Сю тактику продовжували і тоді, коли впав царат, коли повстали українські маси. Просили зглянутися на помірковані домагання Центр[альної] Ради, бо инакше «стихійний зріст українського руху» піде «*небажаним* коритом», коритом революції[47]. «Небажаним коритом», себто протиросійським, що було «небажане» як Росії, так і Центр[альній] Раді.

Один із діячів тої доби писав: «**Віра в російську демократію** була у всіх нас непоборна… Ми…, хоч як ненавиділи російське державне ярмо, але ще з часів Драгоманова… вклонялися все тому ж фетишеві, шляхетно успособленій російській демократії, що стримітиме до національної свободи народів Росії **разом із нами і в наших спільних інтересах**»[48]. Уявіть собі на хвилину, що подібну віру в… австрійську демократію або англійську мали Масарик чи де Валера, які вірили, що австрійська, згл[ядно] англійська демократія «стримітиме до їхньої національної свободи» разом із чехами, згл[ядно] ірландцями, і побачите всю дикість і анормальність защепленої, м[іж] и[ншим] і Драгомановим, віри в російський фетиш. І цікаво, що, сто разів одурені, сі вірні знову вертали до старого фетиша, як ізраїльтяни, хоч і стрічало їх «лебедіння» – незмінне «камінне серце фараона»…

[46] Лотоцький О. Сторінки минулого. – Ч. III. – С. 290.

[47] Революция и национальный вопрос. Документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР у XX в. – Изд[ательство] Комун[истической] Академии. – Москва, 1930. – Т. III. – С. 124-125.

[48] Лотоцький О. Op. cit. – Ч. III. – С. 262.

Прийшла війна, розгром українського культурного і економічного життя в Галичині царатом. Російська демократія, мов Пилат, вмивала руки. «Проте з вибухом революції стався новий вибух українських оптимістичних сподіванок щодо тісної кооперації з російською демократією» (там же, с. 262). І не треба думати, що ходило тут про віру якраз у демократію. Одні вірили в демократію, другі – в соціялізм російський, треті – у вільну від національної захланности хліборобську Росію (В.Липинський), четверті – в комуністичну та ин. Були й такі, що по репресіях російських у Галичині не зневірилися навіть у цараті, «бо гадалося, що то дефекти самої адміністрації (слуг фараонових – *Д. Д.*), що широка і розумна державна політика мусить сі дефекти виправити, що «зм'якне серце фараона» (там же, с. 304).

Отже, не в демократизмі суть. За сею вірою крилося щось страшніше, аніж віра в якусь спасенну ідею (демократію чи соціялізм), *крився цілковитий брак свідомости, що життя є ареною боротьби різних людських порід*, не райської ідилії. Крилася наївна віра ягняти з байки, яке так довго переконувало вовка незбитими аргументами про своє право, поки тому не знудилося і поки він не закінчив байки відомим закінченням…

«Український інтелігент безоглядно, «на квіток вірячи москалеві», сліпо ішов за його «взнеслими засадами». А ми на льоту ловили ті засади… і за тою наукою найбільше боялися заплямитися яким-небудь із отих гріхів, тричі одіозних, а найбільш – шовінізмом, зміст якого, звичайно, поширювано на обстоювання національного права… В своїй запозиченій прекраснодушності… ми не бачили *тої прірви, яка фактично була між абстрактними засадами та практичним чином народу-імперіяліста*… Тому революція остаточно розпружинила наше почуття національне, остаточно нашу обережність приспала, й коли ми в огні окрадені збудились, то перед нашими заспаними очима все ще снували прекрасні сонні привиди національного альтруїзму». Українська інтелігенція вступила в революцію з душею, роз'їдженою «раковою хворобою» (там же, с. 323-325).

Инші стверджують сей пістряк тепер, я стверджував його перед революцією і перед війною. Суть сеї хвороби «шляхетних утопістів» була страшна. Се було каліцтво всіх знесилених, знеможених, направду «нищих духом», зневірених у своїх силах, переляканих страшною грою боротьби за існування, спраглих лише спокою, нездібних випростуватися душевно і прийняти світ таким, яким він є, як циркову арену, з його страхіттями і потрібними для того, щоб устоятися, прикметами вправного гладіатора…

Люди з сею зраненою вітальністю так охоче вірили в «привиди національного альтруїзму», в ідилію, так охоче вірили, що «конкретний чин» – непорозуміння, засліплення, а правдою стануть «абстрактні засади» спритних дурисвітів. Треба лиш вміти їх переконати, і «нерозсудний» в ім'я прекрасної засади залишить свій «конкретний чин». Бо ж розум кермує світом, не емоції, не інтереси і пристрасті. Від самого початку отих з'їздів, на яких організувалася революція на Україні, ставало ясно, яким руслом, в якім напрямку революція плистиме. Але сей напрям був «небажаний» для «лідерів». Один із перших серед них «відкидав думку про повстання», яке «неминуче вело до анархії». В.Винниченко, говорячи про провід, наївно признавався, що «ми є гальмом самоходу, що спускається згори», що провід революції думав не про те, щоб її розплутати і скермувати в один бік, а щоби її… гальмувати. Бо «маси можуть наробити багато небажаного»[49]. А ось ще один надзвичайно цікавий для настроїв «еліти» документ: «Записка делегації Центр[альної] Ради до Тим-

[49] Революция и национальный вопрос. – Т. III. – С. 125-127.

часового уряду і до викон[авчого] комітету совітів». Се чергові жалі на брак у російського громадянства зрозуміння для цілей українського визвольного руху. «Записка» нарікає, що російська інтелігенція «**виссала з молоком матері** ідею централізму», що дивиться на Україну лише як на російську провінцію (як на «юго-западный край» імперії), а на українців – як на «хохлів»; що пішла «шляхом енергійного спротиву організації української демократії». Нарікає, що навіть демократія російська «заразилася» протиукраїнськими настроями від російської буржуазії, що вона наскрізь перейнята «**ідеєю панування** російського народу на Україні, ідеєю господаря-власника», що сі ідеї «**глибоко вжерлися в свідомість** навіть демократичних елементів» російських. «Записка» нарікає, що «жодні запевнення українців не можуть побороти сього збаламученого національного почуття господаря, що хоче нанести удар підвладній досі національності», «осліпленого **національним егоїзмом**» (там же, с. 143-49).

Здавалося б, становище було ясне як день. На численних з'їздах наша демократія так недвозначно виявила свої «симпатії» до «братнього народу», що їх довелося аж «гальмувати» нашим «лідерам». З другого боку, російська демократія теж ані думала знищити в собі духову спадщину царату – душу наїзника, що, отже, були всі об'єктивні і суб'єктивні передумови національної революції. Треба було лиш її організувати? Бо і як же можна було аргументами вибити з чужої душі те, що вона «виссала з молоком матері», що так у ту душу «глибоко вжерлося»?

Але «лідери» розумували инакше. Для них суб'єктивні причини (гнів мас) хоч і існували, але їх треба було гальмувати. Об'єктивні (неприєднаний «національний егоїзм» Росії) не були об'єктивними причинами, лише хвилевим «засліпленням», «національний егоїзм» – якийсь привид із доби канібальських часів, якому не повинно бути місця на нашій землі… Для них рушійною силою історії були не оті «засліплення», не «національні егоїзми», не пристрасті, виссані з молоком матері, не почуття, що глибоко запали в душу, лише та, менше чи більше, гарна туманна фразеологія, в яку строївся кожний національний егоїзм, як вовк у чепець доброї бабусі, щоби збаламутити свою жертву… «Лідери» бачили факти, бачили, що цілий чужий народ – і буржуазія, і демократія – іде на них вогнем і мечем. Але зробити з того єдино правильні висновки, на те **їм бракувало відваги думки і відваги волі**. Думки, щоби збагнути правдиві наміри тої сили, яка йшла на нас, щоби зрозуміти дійсний характер української революції, її революційний, а не еволюційний характер із вістрям, зверненим не проти своїх «шовіністів», а проти цілого російського народу, не лише проти «кепських виконавців» фараонової волі. Волі не бути «гальмом» стихії, а її провідником, рівним їй запалом і рішучістю.

Треба було розуміти, що «закам'яніле серце фараона» – се не була якась несподівана хвороба, така, як пристріт чи соняшниця, яку можна було заворожити чи зашептати якимись «записками» чи иншими рецептами різних шептух, чи відкликом до вселікуючих доктрин демократії, соціялізму чи братерства народів; що се «камінне серце», що «виссані з молоком матері» оті «засліплення і егоїзм» ніколи не подадуться назад перед якоюсь ідеологією, **бо не їх створила ідеологія, лише вони її**.

Блискучо про се говорить *Вільфредо Парето*. «Головні двигуни людських вчинків – одиниць, верств, народу – це почування, – каже італійський соціолог, – «психічні стани», сентименти, інтереси. Вони кермують нашими чинами, які є «акціями нелогічними». Щойно пізніше людина, яка має пасію все витолковувати собі логічно, добирає до тих «нелогічних акцій» логічні мотивації, теорії. Ті теорії все відповідають «станові психічному», до якого достроюються. Почування наші, інстинкти,

інтереси диктують наші рішення, а потім щойно ми намагаємося те рішення усправедливити логічними розумуваннями. Коли в звичайній логіці заключення виходить із преміс, то в логіці почувань, навпаки, **преміси випроваджуються з готового вже заключення**.

Коли, напр[иклад], новозеландці пожирають «душу» забитих ворогів, то **теорія, яка сей факт усправедливлює**, може мінятися: раз се робиться тому, щоби «стати сильнішим за ворога»; раз – щоби «заробити собі щасливіше позагробове життя». Факт же лишається той самий – **присвоєння собі, асиміляція якоїсь частини неприятеля**. Так само стреміла Росія під різними претекстами підбити Україну: раз – в ім'я слов'янської ідеї, раз – в ім'я ідеї православ'я, то знову соціялізму, але се були «преміси», які щойно випроваджувано з «заключення». Росія мусить підбити нас, «асимілювати», як новозеландці «асимілювали» частини тіла поконаного ворога. Отсе був незмінний факт, «практичний чин», а *теорії* і «засади» мінялися. Наївні люди думали, що коли тим дикунам логічно довести, що їхні «практичні вчинки» не дадуться вивести з їхніх «засад» (що вони не стануть сильніші, «засимілювавши» частину тіла своїх ворогів), то вони зараз залишать оті «практичні вчинки», засоромляться і зап'ють «брудершафт» зі своїми ворогами. Так само наші наївні «лідери» думали, що коли росіянам довести, що їхня теорія, «засади», напр[иклад], засади демократії чи соціялізму, якими «умотивовують» бажання панувати над нами («український сепаратизм – ніж у спину соціялізму, демократії»), фальшиві; коли їм довести, що з їхніх преміс не можна вивести «заключення» панування над нами, то вони від того панування відмовляться. На ділі ж бувало, звичайно, навпаки. «Заключення» (стремління до панування) лишалося в силі, лише або змінялася «преміса», з якої те «заключення» дедукувалося, або доводилося українцям, що власне вони фальшиво толкують засаду (демократії чи соціялізму); що єдине правильне її толкування вимагає якраз «братнього співжиття» обох народів. Те, що «виссалося з молоком матері» ніколи не скапітулює перед «силою» словесних аргументів.

Ще перед останніми виступами Винниченків, Шаповалів, Христюків, Бочковських, Пеленських і Коберських глузував із того сорту «політиків» італійський соціолог. Він писав: «Є на світі досить людей, яким не вистачає вистудіювати закони суспільних подій і людських вчинків. Вони хочуть повчати инших не про те, як є, а про те, як повинно бути. Сі люди відкидають нелогічні акції як щось, гідне осуду, що не повинно існувати в цивілізованій суспільности». Оті «практичні вчинки», «зоологічні націоналізми», імперіялістичний дух, напр[иклад], Москви, уважали за пересуди (наша «засліпленість»), які треба знищити світлом розуму. Бо ж люди повинні кермуватися виключно розумом і замикати очі на те, чого вчить нас щоденна практика[50].

Так замикали очі і наші лідери на практику життя. «Національний егоїзм» росіян – се було хвилеве «засліплення», ідея демократії була тим «світлом розуму», що се «засліплення» мало знищити. Завела сподіванки демократія, її заступив соціялізм, який мав зняти полуду з очей «засліплених» імперіялістів. Инші знову (Липинський) вірили, що таке просвітлення прийде, коли росіяни засвоюють ідею хліборобської мирної нації. Коли не вивіз і соціялізм, то се тому, що його кепсько розуміли большевики. Але ніхто з тих «шляхетних утопістів» не додумувався, що всі оті теорії – се лише свідоме або підсвідоме шахрайство, ціллю якого є усправедливити жадобу панування раси, що почувається сильнішою. Ніхто з тих утопістів не доглупувався, що боротися з такою расою треба не аргументами ягняти з байки, а так, як в усім

[50] Vilfredo Pareto. Traité de la sociologie générale.

світі борються з вовками; що для того треба і собі позбутися овечої натури. Для овець у політиці се була затяжка філософія, хоч їхня гуманістична філософія не раз виряджала їм великі шкоди. Ще Бісмарк говорив, що вівця є дуже потульне і солодке звірятко, але що якраз тому з неї й роблять котлети.

У згаданій *«Записці»* Центр[альної] Ради до російського Тимчасового уряду писалося: «Треба повороту до царату, до знищення всіх прав, людських і громадянських, щоби жити деякою надією на поворот української демократії до первісного стану приниженого і закутого раба». Слушно. Власне тому достроїли росіяни свої «засади» до бажаної практики. Запровадивши червоний царат, вони узгіднили його софістичними формулками з теорією соціялізму. Ані на мить не гадали зректися бажаної практики.

У тій самій *«Записці»* її автори, говорячи неслушно про маси, властиво говорили самі про себе самих: що вони «*навіть спершу збагнути не могли*, чому їхні бажання… стрічали не добре, а вороже до себе відношення». Вони були ж так переконані, «що *кожний*… повинен разом із ними радіти і веселитися їхньому визволенню», «їхньому переродженню з рабів у людей» і «помагати такому чудесному переродженню». Були переконані, що рабовласник мусить тішитися з визволення своїх рабів. А коли фараон-рабовласник робив злу міну і намагався знов накласти кайдани на білих муринів, вони того «не могли збагнути»… Щоби зрозуміти сю психологію українського інтелігента тих часів (чи лише тих?), треба спуститися в темряву запамороченої душі найтемнішого російського мужика часів Александра II, який свято вірив, що чиновники – лихі люди, але що цар сприяє мужикові цілим серцем, і як лиш довідається про мужицькі кривди, то зараз же їм допоможе. В ті часи революціонери російські, бажаючи підбурити мужиків на протипанську революцію, ширили межи ними сфальшовану «золоту грамоту» царську, яка надавала їм землю. Від 1917 р. українська інтелігенція цілий час чекала від чужого царя такої золотої грамоти, яка б запровадила на Україні «правдиву демократію», «правдивий соціялізм», правдиву «Лігу народів Сходу Европи» та ин. Бо життя не є пралісом, де кипить відвічна боротьба за існування і де перемагає сильніший, лише ідилія, думала та «інтелігенція». Бо її душа вже була роз'їджена драгоманівською мудрістю, вже була позбавлена всякого мужеського первня, вже не мала нічого, щоб «вжерлося в неї до самої глибини», як невикорінима аксіома, яку б вона «виссала з молоком матері», якої б не можна було в ній захитати ніякими гарними фразами ніяких золотих грамот.

«Записка» (чудовий психологічний документ рідного кретинства) стверджувала, що вороже відношення російської демократичної суспільности до українських жадань викликає в українській масі «розчарування, далі ворожнечу», а нарешті – «страшне обурення» на різних з'їздах, а далі – «нарікання і погрози»; що в нашій масі «кріпшає і чимраз глибше зжирається недовір'я до москалів»; що «підноситься хвиля стихійного протесту» (се все у «темної і несвідомої маси!», як тепер нас намагаються переконати). Здавалося б, що лідери революції повинні були з захопленням вітати факт такого прозріння темної маси! Що вона нарешті усвідомила собі, хто її ворог, що готова виступити з ним на одверту боротьбу! Але ніхто так не боявся того прозріння мас, їхньої духової мобілізації проти Росії, як саме «лідери» революції. «Лідерів» на смерть перелякало піднесення температури народного гніву, тому і переконували вони в *«Записці»* уряд російський і «братню» демократію задовольнити мінімальні домагання Центр[альної] Ради, яка в українській революції «грає стримуючу ролю», щоби «направити українську стихію на таку путь», яка «не сприяла би наростаючому конфліктові» України з Московщиною. Діячі Центр[альної] Ради всім

серцем прагнули **згасити полум'я наростаючого конфлікту**, залляти вогонь революції, і помогти Петербургові наново «організувати всю Росію…» Шукали помочі Петербурга проти власної народної стихії, взамін ж обіцяли зробити з української стихії «вірного і захопленого» виконавця «волі Росії». *«Записка»,* м[іж] и[ншим], радила «прислухатися до голосу сеї стихії», щоб не обернулася вона проти Росії, бо «недовір'я української демократії до російської суспільности зростає, а напір на нас із боку сеї демократії збільшується»[51]. Отже, і «напір» нашої демократії був, було і «обурення», було і «недовір'я» до Росії, була та гаряча температура, що потрібна для успіху масового руху. Лише що «нагорі», замість Робесп'єрів, сиділи люди, які в'язали те, що рвалося, сиділи баби-шептухи, які зацитькували всякий бурхливий виклик.

Є документи, які свідчать, що лідери революції її не хотіли і боялися. На 2-му всеукр[аїнськім] військовім з'їзді про тих, що в час революції радили вступити на революційний шлях, Винниченко казав, що з них «промовляє кров, а не розум» (він був переконаний, що з нього говорив розум), що вони «осліпли» (і думав, що він видючий). Казав, що добиватися свого права українська революція мала «не проливом крови». І се в той момент, коли на нас із півночи сунула тяжка, уперта, як визнавали самі ж «лідери», непримирима, «засліплена» в своїх рабовласницьких інстинктах сила, яка грозила нам багнетом і насильством.

Що ж треба було протиставити тій силі? Тій агресивній, сліпій і захланній силі вони протиставляли **силу переконання**. Повинні ж росіяни «зрозуміти», що на обопільну користь вийде «не ворожнеча, а співробітництво, співпраця» обох демократій… На якій підставі твердилося се? На ніякій. Факти і поступування російської демократії до такого висновку не управнювали. Управнювала ментальність «паралітика на роздоріжжі», «битого соромом» і розбитого ним до повної нездібности розуміти механіку людського збірного життя (там же, с. 157-159).

Так, як соціялісти, думали і «буржуї». Конференція радикалів-демократів (ес-ефів) у липні 1917 р. ухвалила, «виходячи з традицій української громадської думки», іти під час революції «еволюційним шляхом». А в момент, коли в українській демократії наростали швидким темпом «недовір'я» до Росії і «обурення» на її демократію, ухвалено «боротися з усяким шовінізмом», виступати «проти національного ворогування» і уникати всього, що би «перешкоджало угоді з иншими демократіями», себто з російською. Гасити рідний «шовінізм», щоби, крий Боже, проти північного шовінізму не змобілізувати рівнорядну йому психічну силу – ось була політика тих, що хотіли продовжувати в час революції «традиції української громадської думки» (там же, с. 168).

Недавно Японія піднесла протест у Нанкіні, що в китайських школах виховують дітей у протияпонськім дусі. «Шкільних дітей вчили, що японців треба ненавидіти, вщеплюючи в душі дітей пересуд і злобу»[52]. В Китаї проти антияпонського шовінізму китайських дітей протестувала Японія. На Україні, коли Росія готувалася до свого скоку, та й потім, коли той скок уже наступив, проти антиросійського «шовінізму» протестували самі українці… І нас вмовляють, що ті люди були цілком нормальні, що треба шанувати залишені ними традиції, що на тих «традиціях» зросте нове сильне українство!

Так повільно, але певно працювали «шляхетні утопісти» над демобілізацією нашої стихії, над спровадженням революції в сліпу вулицю.

---

[51] Революция и нац[иональной] вопрос. – Т. III. – С. 143-149.

[52] Ilustr. Kurjer Codzienny. – 12. IX б.р. Розмова з японським шарже д'аффер у Варшаві – Атсуші Кімурою.

У грудні 1917 р. настрій протиросійський у масах досяг свого вершка. Так було на третій сесії Всеукр[аїнської] ради сел[янських] депутатів. Так було в грудні на з'їзді рад у Києві, скликанім большевиками. Большевикам не давали говорити, хотіли вигнати їх із зали. Навіть деякі «лідери» прекрасно розуміли, що обвинувачення Центр[альної] Ради большевиками в «буржуйськості» – се лише прийом боротьби, «яка по своїй суті є тільки національною боротьбою». Але вивести консеквенції з фактів лякалися. Генер[альний] секретаріят заявляв, що, щоб там не було, але він «проти політики заліза і крови», так нібито вибір чи невибір тої політики залежав від нього, а не від наступаючої Москви! Бо війна з Москвою була для нього «межиусобна війна», яка «затемнює класову свідомість українських трудящих мас»[53]. Для Пелетієнків певність мас, що охоронити соціяльні здобутки революції, на які посягала Москва, можна тільки тоді, коли влада в країні належатиме до автохтонів, а не до зайд із півночи, називалася «затемненням» свідомости! Ні самі події, які невблаганно перли до оружного конфлікту з совітами, ні настрій мас не могли вплинути на «логіку» і «розум» нещасних «лідерів».

До Києва наближався Муравйов. І знов – у який то вже раз? – била тверда дійсність по капустяних головах Пелетієнків. «На очах відбувався поділ робітництва та інтелігенції Києва на два табори, *не стільки за класово-соціяльними ознаками, як за національною протилежністю*. З одного боку, антиукраїнський російсько-жидівський табір, з другого… українська революційна демократія (там же, с. 120). Ворожі до українців були і ради робітничих та солдатських депутатів по містах України (що не перешкоджало потім українським соціялістам жадати отої «влади рад» на Україні). В Росії «треба було лише сказати», що москалі «голодують через хохлів, як «товариші» запалювалися вогнем ненависти до українців» (там же, с. 135) – таке стверджували навіть самі соціялісти (Христюк). Виходило б, що «фашисти» і «реакціонери» мають рацію? Що наша революція відбувалася тепер під знаком боротьби народу з народом? Що *всі верстви* московського народу були з'єднані великою ненавистю до українців як до нації, як до «хохлів»? Виходило, що проти тої ненависти проти «хохлів» треба було для успішности боротьби не запалити, але лише підсичувати вже існуючу ненависть проти «кацапів», протиставити «вогню ненависти» наїзника вогонь ненависти народу, що боровся за найсвятіше право існування? Але та «овеча натура», яка залишилася нашим «лідерам» в спадщину від генерації, яку картав Шевченко, та «овеча натура» не дала їм зробити сих конечних висновків.

Особливо під час панування большевиків у 1917 р. у Києві «відкрито виявилася прихована (?) доти ворожнеча неукраїнської демократії до нас», викрилися її «імперіялістичні звички, живі й дужі» (там же, с. 172). Але ще довго потім до тої імперіялістичної і ворожої нам демократії залицялися, шукаючи угоди з нею, наші «лідери». Різко негативне ставлення до тої демократії з боку наших мас ніяк не могло скристалізуватися, бо завше тій кристалізації ставали на шляху «провідники» революції. Ще в жовтні 1917 р. у *«Київській Мислі»* перестерігав один із тих «провідників», що «не в інтересах ні української, ні неукраїнської демократій знову вертати до фази *національного напруження, підозріння і ворогування*». Бо «се не може пособляти творенню порядку і нового життя на Україні, що є ціллю всіх…» (там же, с. 189-90). Бідні «фюрери»! В часі однієї з найбільших революцій у світі вони головно прагнули оминути «напруження» і «ворогування». Бідні Манілови! Вони прагнули передусім «порядку» в момент, коли валився з грюкотом у руїни майже трисотлітній «порядок», встановлений по Переяславі «байстрюками Єкатерини» на Україні!

[53] Христюк П. Op. cit. – Т. II. – С. 72, 91.

Вони, душу яких корчило на саму ідею про творчість серед хаосу, про грізне повітря неминучого й трагічного конфлікту, думали, що той порядок, який намітила собі зревольтована Україна, був *той самий* (що він є «цілю всіх»), що його несла «на вістрі багнетів» до нас Росія!

За гетьманщини знову стверджується, що на Україні «зв'язує всі російські течії дика ненависть до українства» та «що в тій ненависті есерівське «Народное Дело» конкурує з чорносотенним «Голосом Киева»[54]. Та помилявся б той, хто б думав, що бодай тепер наші «князі громадські» витягнуть із сього факту конечний висновок. Ні, для них факти життя були непорозумінням. Власні ж теорії про солідарність «працюючих всіх народів» і співжиття демократій – аксіомами. Платформа Центрального комітету УПСР-ів, ухвалена в червні 1918 р., висловлюється за федерацію з «братнім народом», який в усіх його верствах перенятий був вогнем ненависти до «хохлів», і заповідає, що «буде боротися проти демагогічних гасел, розрахованих лише на розпалювання національної ворожнечі». А *«Боротьба»* в жовтні того ж року за найважливіше завдання моменту уважає утворити «єдиний фронт працюючих усіх країн» (там же, с. 93, 98), себто єдиний фронт із «представниками працюючого люду», отими російськими соціялістами, які в захланній ворожнечі проти «хохлів» в нічім не відрізнялися від російської реакції, як мали нагоду сконстатувати самі ж наші «есери» і «есдеки»…

Коли се називається соціялізмом чи демократизмом, то чим він властиво відрізняється від кретинізму?

І з тими закляттями і намовами зверталися «лідери» не тільки до «братньої» демократії чи «братнього» соціялізму. До буржуазії теж. Коли та буржуазія хвилево отаборилася над Доном і разом з Антантою в Одесі, Директорія і до неї зверталася зі своїм «лебединням», радячи «розумно і чесно признати всю шкідливість і несправедливість її панування» (там же, Т. IV, с. 19).

У той час, коли останній темний «дядько» бачив ясно, що без затяжної і безпардонної боротьби не встоятися країні, в той час «лідери» всіма силами вибивали з «дядьків» сю недемократичну гадку. В декларації Директорії стояло: «Директорія щиро вірить, що спільними силами працюючих трудящого народу України досягнеться своєї мети **без жорстоких, кривавих, непотрібних форм боротьби**» (там же, с. 17). Мовляв, то нічого, що червоні банди гуртуються над границями республіки, не роби собі з того нічого, «трудящий народе», бо твої проводирі «вірять» (у який ідіотизм вони ще не вірили?), що все владнається мирним шляхом… Бо і як же? Та ж ще перед повстанням Директорії совіти «запевняли», що не мають «ніяких агресивних намірів супроти України»! І наївна есерівська овечка додає: «Можливо, що російський уряд *дійсно стояв* на такому погляді» (там же, с. 29).

Можливо! Ні, се було зовсім неможливо! Все попереднє поступування большевиків промовляло за тим, що се було цілковито неможливо. Але які огидні неможливости не здадуться милими можливостями заячим душам спраглих спокою філістерів.

До чого тупо і повільно рухався мозок Авіронів навіть перед обличчям найпереконливіших фактів, свідчить хоча би таке: шайка пройдисвітів, іменованих Кремлем «робітничо-селянським урядом України», видала свій «маніфест», в якім стояло, що «всякий, хто виконуватиме розпорядження» гетьмана або нового республіканського уряду на місцях, «підлягає розстрілу на місці» (там же, с. 30). І в час такої боротьби перед обличчям такого противника есерівський дурний Іван бідкається лише над тим, що «отаманщина» на Україні порушує демократичні свободи, «забороняє всяку

[54] Христюк П. Op. cit. – Т. III. – С. 85.

агітацію» і збори (там же, с. 27). А другий соціялістичний Аякс у «Робітничій газеті» (бідні ті робітники) оплакує наступ на Україну большевиків тому, що він «штовхає близьку собі і соціялізмові силу (себто українську демократію – *Д. Д)* на шлях реакції і шовінізму» (там же, с. 32). Крий Боже, аби не вступив народ на шлях гідного відпору наїзникові, аби не загорівся пекельною ненавистю до насильника, аби не зачав бачити в нім смертельного ворога, а не «близьку собі силу», з якою ж треба угоду робити, а не воювати, аби не заразився «шовінізмом!»… Так розуміли суть нашої революції ті «політики».

Їх лише смутило, що таку необережну «помилку» большевиків використають праві, «реакціонери». «Дрібно-буржуазна преса раділа, українські контрреволюціонери (?) із задоволенням затирали руки: «А що? Хіба ми вам не говорили? Ви їм трудовий принцип, ви їм владу рад, ви кличете до війни з українською буржуазією, а вони вам – дулю, а вони вам — кулю в лоб… Через те тільки, що ви українці» (там же, с. 34). Не було чого тішитися. Лоби «лідерів» були так опанцирені на мову фактів, що їх не те, що кулею, торпедою не можна було б прошити, щоб вибити віру в «близьку собі силу» російського наїзника…

Напроти себе ставали виразно дві сили: українська революція і російська реакція – під плащем світової революції; революція «хохла» проти «москаля», з одної і другої сторони розпечений до білого «психічний стан» взаємної ненависти. І на все се сліпі і глухі були наші «лідери». Се, що стверджували факти, – се була омана, «помилка» або непорозуміння, а яскрава кристалізація думки і волі наших народних мас – пожалування гідна «контрреволюція» в очах тих «шляхетних утопістів», збожеволілих на точці «миру і тишини».

І навіть на еміграції ті «лідери», хоч стверджували з сумом, що нарешті Україна прокинулася і дійшла під ударами твердих фактів до розуму; що «серед українців наросла вже подекуди …ворожість до Московщини», а навіть «стихійна ненависть»; хоч стверджували з болем серця, що ту ненависть «важко вгамувати міркуванням розуму», але все гадали, що, «розглядаючись об'єктивно в обставинах, не можна все-таки не визнати рації добросусідських відносин України з Московщиною…» Треба лише, хоч тебе ломакою в лоб, не сіяти згубного шовінізму! Треба було переконати українців із розбитими лобами, що ненависть – зло, а любов – добро, а росіянам, що тримали піднесену ломаку, натякнути, що не гаразд роблять, але натякнути «не для того, щоб завдати російським соціялістам прикрих хвилин (чемний є хам до пана – *Д. Д.*), а з одного бажання – допомогти їм швидше еволюціонізуватися, перевірити свої погляди, переломити почуття і настрої, з якими вони підходять до розрішення національної проблеми»[55].

Так «лідери» перешкоджали і не давали викільчитися на Україні яскравій думці про незалежність, до якої пхали масу факти життя. Гамували і гасили повстання запалу і ентузіязму серед мас, не давали скристалізуватися волі чину, яка кільчилася теж під впливом фактів життя в тих масах. Оповідаючи про своїх внутрішньопартійних противників – Шумського і тов., Григоріїв Наш сам пише, що вони, «натхнені любов'ю до всесвітнього братерства, влилися в московську комуністичну партію большевиків України і пішли на послуги до тих, хто сидить у російській компартії», на «собачу службу …» (там же, с. 67). Тим автор автентично стверджує *стислий генетичний зв'язок між любов'ю до всесвітнього братерства і національним перекинчицтвом*. Але і такі освідчення були лише хвилинами просвітку, щоби вернути до старого цідрім-цім-цім.

[55] «Вільна Спілка». Орган есерів-шаповалівців. – Прага, 1923. Х. – С. 61, 124.

Коли я говорю про потребу належного відпору перекинчикам, мої противники кричать, що не маємо що запозичати ідей у чужих взірцях, у різних фашизмів та ин. Коли б мої противники мали хоч крихту того розуму, який бундючно і глупо протиставляють «почуванню», вони б розуміли, що ні про яке наслідування чужих взірців не йде, що йде лише про те, щоби не наслідувати вівцю, що ще Демостен, який умер 322 роки перед Хр., в 3-ій філіпіці закликав атенців «думкою і душею ненавидіти тих, що тут серед вас промовляють за Пилипом». А один француз пише, що «почуття ненависти (до Англії), нове для Італії, стільки ж помогло зміцнити єдність країни, як і довголітнє методичне зусилля фашистівського режиму[56].

Суттєвий момент усякої революції – боротьба за владу, був чужий Пелетієнкам. Вони з дива не могли вийти, чому російські с[оціял]-д[емократи]-меншовики, народні соціялісти, деякі праві російські есери, «програма яких мало чим різнилася від українських есдеків», були в опозиції до Директорії[57]. Що за бездонна наївність! То лише для Винниченка «не грало абсолютної ролі, силами якої партії буде закладено перші підвалини щастя людства»[58], себто чи самі ми собі те «щастя» здвигатимемо, чи нам його здвигне фараон. Російські ж соціялісти не нехтували сим найістотнішим моментом, вони прагнули будувати собі (і нам) оте «щастя» «своей собственной рукой», не чужою. Се лише наївні хохли думали, що в ім'я спільности ідеології «російські большевики повинні пірвати з політичною диктатурою своєї партії». Лише хохли дивувалися, що большевики «лишалися *тверді й уперті в своїй політиці і не хотіли ділитися владою з українцями*»[59], дивувалися, що затверділе серце фараонове, тоді коли треба би було дивуватися, навпаки, якщо б воно розм'якло… В сім відношенні, м[іж] и[ншим], прозирає типове для фелаських (плебейських) політиків відношення до соціяльного і політичного моментів революції. Роблячи натиск нібито на моменті соціяльнім, вони отою своєю байдужістю до того, хто той соціяльний «рай» запровадить, свій чи чужий, виявляли повну ігнорацію того факту, що і соціяльні здобутки підуть із димом, коли політична влада лишиться в инших руках (як се і сталося на Україні). Але ся жорстока правда була фантазією для тупих мозків наших фелахів. У десятий, у сотий, у тисячний раз ісповідували вони переконання, що Росія суне на Україну не в ім'я відвічних «прав» дужчого і захланного, а тому, що велика частина російського пролетаріяту «засліплена ще шовінізмом та імперіялізмом російського большевизму» (там же, с. 72). Треба, мовляв, вийти перед ними зі словами закляття, сказати: «Дунь-плюнь, отречися від сатани», і «осліплі» прозріють, і вороги обіймуться, мов брати, в ім'я спільної «ідеології». Суворі закони історії людських суспільностей, описані в Геродота, Светонія, Плутарха, Цезаря, – се були для наших «лідерів» закони «темного Середньовіччя», за Шаповалів і Григор'євих стане напевно инакше…

Факти? Не було таких фактів, щоби були твердішими за мідяні чола наших «лідерів», і коли Росія в 1919 році знову подалася на Україну, вони знов писали про «помилку», «засуджену вже історією», «непорозуміння», якого росіяни ніколи не повторять, як їм лиш витолкувати як слід сю згубну помилку[60], оте «засліплення старим шовінізмом», яке повинно хутко минути, мов мара.

Не раз, у хвилини просвітку, вони признавалися, що зрадили революцію і розминулися з жаданнями і мріями мас. П.Григор'єв писав на еміграції про свою партію:

[56] L'Italie devant danger Revue de Paris. – 1935. – 1.XI.
[57] Христюк П. Op. cit. – T. IV. – C. 56.
[58] Винниченко В. Поворот на Україну. – С. 12-13.
[59] Христюк П. Op. cit. – T. IV. – C. 89.
[60] «Червоний Прапор». Орган укр[аїнських] есдеків-незалежників. – 6.II.1919.

«Зневірене в революційності і людяності московських більшовиків, українське громадянство *стало відвертатися від українських соціялістів*, які намагалися способом миру залагодити відносини між Україною і Москвою»[61]. Так воно і було…

Але моменти просвітку були короткі. Паки і паки, періщені «і в хвіст, і в гриву», вони все ще вірили, що *Директорія спровокувала* війну з мирно настроєними большевиками, що дала «їм притоку одмовитися од миру», якого так прагнули[62]. Есери ще «довго не хотіли вірити» в зле серце росіян, а все сподівалися, що «їхній соціялістичний обов'язок таки переможе їхню націоналістичну московську стихію»[63]. Люди без голови – ось хто «очолював» нашу революцію.

Логіка почування, навіть звичайна людська логіка розуму наказували сконстатувати *факт непримиримого ворогування двох націй* і випровадити з того всі консеквенції. Але барани мають свою логіку. Навіть сам многократно тут цитований есерівський Нестор, П.Христюк із сумом заявляв про одну з останніх спроб есерів договоритися з большевиками: «Не досягнувши згоди з КП(б)У, хоч би й ціною великих уступок, УПСР дійсно логічно повинна би була стати до боротьби з КП(б) У», визнати, що життя – се змаг і то страшний, а не манілівська ідилія, але «партія хилилась у бік згоди за всяку ціну» (там же, с. 89)… Програми, тактика? Се було в них чимось другорядним, основним було почуття соціялістичного пана Халявського, який не виносив душевного напруження, боявся «анархії», зголоднілого за «щастям» і «порядком», звиклого гнути шию перед кожним, у кого в руках опинявся нагай… І сі ілюстрації, які наводжу не як хроніку подій, а власне як ілюстрацію психіки Авіронів, є не вирвані, а типові. Бо якраз переважно соціялісти всіх марок сиділи в міністеріяльних кабінетах під час революції… І в сотий раз повстає питання: чи люди з такою психікою могли її вести? Могли її хотіти? Могли її організувати? Могли горіти бунтом і його запалювати в инших оті, що «прагнули згоди за всяку ціну»? Могли дати тому бунтові яскраву ціль?

Обставини «приневолили» їх видвигнути гасло незалежности. Обставини примусили їх вести війну з «братнім народом», яку уважали за прикре непорозуміння. Коли б мені позволило місце, я такою самою безліччю прикладів міг би виказати, що в усіх майже питаннях революції вони так само не старалися накинути свою волю подіям і масам, лише пленталися в хвості подій. Ніде не виступали з виразною гострою думкою, не старалися її накинути оточенню і бігові подій ні в питанні війни чи миру, ні в питанні соціяльної чи буржуазної революції, капіталізму чи соціялізму, ні в питанні земельнім, ні форми влади, демократичного парламентаризму, чи совітів, ні в питанні орієнтації – Німеччина чи Антанта, ні в питанні диктатури чи демократії. Під тим оглядом се була якась *містика обставин*. «Буття означає нашу свідомість» – се гасло марксизму перебрали наші «лідери», вирвавши з нього всякий активний первень, пристосувавши до загальної пасивности свого наставлення життєвого. Події, світова війна і революція, гойдали Україною і світом, мов гойдалкою, підкидаючи не раз високо вгору, не раз шпурляючи глибоко вділ. І в кожній точці тої траєкторії, летячи стрімголов в один чи другий бік, не опираючись майже стусанові, вони придумували зараз же для оправдання свого нібито власно-вільного кроку якусь сакраментальну формулу. «Під впливом об'єктивних умов життя» видається перший універсал… «До влади іде буржуазія, вплив пролетаріяту був часовим», отже, приймаймо інструкцію Тимчасового уряду… «Рахуючись із виїмковістю подій і вимога-

[61] «Вільна Спілка». – Х. 1923. – С. 21.
[62] Григорій Наш (П.Григор'єв) в «Новій Україні». – V.1925.
[63] Христюк П. Op. cit. – Т. IV. – С. 84.

ми життя», дозволяємо прийняти, замість автономії, клич федерації… «Для оборони всеросійської свободи на фронті» продовжуймо імперіялістичну війну, хоч вона нам боком вилізає… «Підпорядковуючись тому напрямкові політичного розвою Европи, який веде до всесвітньої федерації», голосім федерацію… «Ми були змушені звернутися до німецького народу з просьбою допомогти нам», – заявляв прем'єр, есер Голубович, а пару місяців пізніше він змушений перед суддями німецького кайзера в Києві каятися в своїх гріхах і плакати в залі розправи. «Міжнародні сили штовхають Україну на шлях пролетарської революції» – хай живуть совіти! Летить гойдалка в инший бік – і ось треба пертрактувати з буржуазною Антантою й «заговорити до буржуїв їхньою мовою», прийняти гасло вже не «рад», а парляментаризму, щоб «відкупитися від Антанти»… Той ліпший, хто дужчий. Диктатура чи демократія? Совіти чи парламентаризм? Соціялістична чи буржуазно-демократична революція? Мир чи війна? Та чи инша форма правління? Ось питання, які сто разів рішалися партіями і перерішувалися в різний спосіб, так або сяк, залежно від кожночасової зміни подій. У ні одне з сих питань не вносили вони ясного, не хитливого клича, який міг би потягати, а не баламутити маси.

Большевики не розумували, куди піде біг випадків, лише *відразу* проголосили: «Грабь награблєноє»! Вся власть советам»! «Геть війну!» Масарик і Бенеш *відразу,* по вибуху війни, не можучи знати її висліду, проголосили: «Знищіть Австро-Угорщину!» Наші «лідери», навпаки, голосними фразами про «обставини» закривали повний брак якоїсь концепції, якогось ідеалу, якоїсь напрямної, якоїсь волі. Замість великої туги, великої ідеї, великої пристрасти, вони в хвилину, коли світ ставав на голову, підходили з дрібним метром свого дрібного розуму. Шкода, що вони не читали сих слів Б. Шоу: «Розумна людина сама пристосовується до середовища, тоді як людина нерозумна уперто силкується пристосувати середовище до себе. Юрба нерозумних людей творить революції, хаос та анархію, а за сим слідує рух по шляху поступу. *Тому поступ залежить від нерозумних людей».*

На еміграції один із чолових есерів кається: «Ми говорили одне, а робили друге… Ми не здійснювали того, чого самі хотіли, що вважали правдивим, а робили те, що нам нашіптували то в одно, то в друге вухо… Ми вірили всім, найменше собі… Ми не були революційною партією, що непохитно проводить у життя свої погляди, а добрими сусідами, що намагаються з усіма жити в злагоді, і Бога не гнівити, і чорта не ображати… Ми вірили московським комуністам… Ми вірили всякому, хто носив ім'я соціяліста. Ми не могли собі уявити, щоб якийсь соціяліст міг говорити про підлеглість України… Слухаючи декларації московських комуністів про «самоопределение вплоть до отделения», ми й не підозрювали, що се лише тактична «словесність», за якою ховається цілком протилежний зміст» та ин.[64] Словом, «ми» були невиданими ніде в світі на відповідальних становищах – матолками, які тепер, правда, рахуючи на коротку пам'ять земляків, пописуються в *«Громадськім Голосі»* як геніальні будівничі України, які все передбачали, все добре оцінили, ніколи не помилялись і все мали ясну і виразну політичну лінію…

Для безприкладної безпринципности тої політики характерний лист кам'янецької організації УПСР до закордонних співпартійців, видрукуваний у *«Волі»* (Відень, лютий, 1921):

«Новий уряд Голубовича (під час першої навали московської червоної армії на Україну)… виніс… ухвалу про заведення рад (за се голосував і с[оціял]-д[емократ] Чеховський); особливій комісії (з мін[істром] освіти Григор'євим) доручено… роз-

[64] Гл. статті М. Шаповалова і Н. Григор'єва у «Вільній Спілці», 1921.Х.

робити проект переведення радянської влади на Україні… *Одначе* перемога під Києвом військ сов[ітської] Московщини… не дала навіть змоги комісії покінчити свою роботу…» Отже, нема що вірити москалям? Навпаки! Під час другої навали большевиків, по упадку Гетьманщини, «УПСР і на сей раз вживала всяких заходів до мирного полагодження справи». Але ті спроби і тепер ні до чого не привели. Отже, нема що вірити большевикам? Навпаки! «УПСР ухвалила повалити реакційний уряд УНР… і ужити різних заходів до замирення з сов[ітською] Московщиною». Але з сього знову нічого не вийшло, і «надії на мир із сов[ітською] Московщиною не справдилися». Отже, нема що вірити москалям? Навпаки! Ось з'являються українофільські декларації совітів, і есери знову готові кооперувати з ними. «Одначе» московська окупаційна влада на Україні знову «не звернула на се жодної уваги» та ин. Лебеділи і «припадали до стіп», славлячи владу совітів («хіба ж не ліпше нам вернути до Єгипту» і «поклонитися жертівникам ворожим?»), але «закам'яніло запекле серце» Єгиптія, і чим нижче хто кланявся, тим гірше з нього кпив. Читаючи сей «діялог-безконечник», мимоволі пригадуєш байку С.Руданського як:

Прибув Мошко з Петрополя
Та й людей дурив,
Що ніби він у столиці
З царем говорив.
– А як же ви говорили?
Мошко відвічав:
– Я казав усе цареві:
– Ура та ура!
А воно мені казало:
– Дурак та дурак!

Так, Авірони степові пішли в мандрівку, не навернені на нову віру. В той час виразно заносилося на *національну* революцію на Україні проти всякої Росії. Виразно вся Росія ставала проти нас, виразно кільчилася в масах українських ідея незалежности і стихійний бунт проти наїзника. Ні сю ідею викристалізувати, ні ентузіязму використати Авірони не здолали: одній не давали вилупитися, другу гасили.

Більш як 2000 літ тому заклинав Демостен атенців, щоби не дивилися на *слова* Пилипа, а на його *діла*, проповідував велике слово-гасло «недовір'я» голублячим фразам ворога. Коли Пелетієнкам пригадувати се, вони кричать про «чужі взірці»! Чи ж вони самі не наслідують чужих взірців упадаючої атенської демократії? Чи не ліпше є наслідувати взірці зрячого Демостена, аніж сліпих його противників?

«Сила сама в собі, сила, яка ще не є ні на службі добра, ні зла, нага сила, є сама собою добро і дуже цінне, бо се вияв активности істоти. Вона здібна чинити найбільші доброчинства, як боронити рідний край, карати злочини, мстити за образу чести, або охороняти невинність…» Чи твердити се – значить «наслідувати чужі взірці»? Пелетієнки боялися ризику розриву з Москвою. «Ризик моральної, релігійної чи політичної акції є мудрий ризик… У сих випадках не раз ніщо не було б більш нерозсудним, як не ризикувати. Бо, коли, дискутуючи або розважаючи, стримуєтеся від акції, ризикуєте ще більше… Бо неприятель озброєний, коли ви проти нього не озброїтеся, ризикуєте впасти неозброєним під його ударами»[65], як ми, що обеззброєні морально космополітичною, протишовіністичною отруєю, звалилися під чоботом, озброєного в ненависть до «хохла», большевика. Вони так хвалилися своїм «розумом» (ми бачили, що то був, зжалься, Боже, за розум!). Але коли б вони знали, що безнастанне

[65] Charles Maurras. Mes Idées politiques. – Paris, A.Fayard.

зважування «за» чи «проти» є часто колодою в ногах ділаючого, що ударемнює всяке рішення… Якби, замість того «розуму», мали вони щось, що «виссали з молоком матері», що «вжерлося їм глибоко в душу», аксіоми, догми… Але тоді не було б се те, роз'їджене пістряком безрозуму і безволля покоління, про яке говорю.

Один із наших істориків у найпопулярнішій своїй монографії наводить голоси діячів доби XVII віку. Один священик, глузуючи з легковірних, казав: «Лисиця – звір, і та не піде вдруге в капкан, і птах не полетить вдруге на приманку! А людині на те й розум дан, щоб міркувала і від біди відходила…» Може, ті, яким розум дан, щоб лишитися дурними, і се назвуть чужими взірцями?

Коли про наших предків говорили противники, що «неначе самі фурії вселилися в них», то воскресіння таких традицій у боротьбі з Москвою наші «розумники» теж називають наслідуванням «чужих взірців» і «непошануванням традицій»! Так ніби «лебедіння і плач» (у них се зветься гуманність і культура), так ніби Мошкові діялоги з фараоном дійсно були нашими традиціями, а не прикметами людей, що стратили образ і подобу Бога?.. Коли вони твердять, що я проповідую «зоологічний націоналізм», то хай же знають, що їхній «патріотизм» теж *зоологічний*. Лише що взірців для нього беруть вони не в пралісі, а в сажі…

Дехто твердить, що лише «московська інтервенція» не дала Пелетієнкам прозріти. Мовляв, «можна бути певним», що «політична еволюція» згодом перемогла би в душі Авіронів усі хворобливі марева, як страх перед шовінізмом, як перецінення «громадськости» і недоцінення державности». Аби лиш час![66]. Ні, так не є! Вже на еміграції, вже *по всім пережитім, по всіх «помилках»* читаємо в емігрантських журналах, що Петлюра тим і виріс на великого провідника, що ним не провадило «почуття злоби до гнобителів, так характерне для патріотизму наших «утопічних націоналістів» типу Міхновського», якого при тій нагоді лається за шовінізм, за те, що хотів висадити в повітря пам'ятник Пушкіну в Харкові[67]. Се прозріння?

Емігрантська *«Нова Україна»* Шаповала (Ч. 13-15, 1922) доводить, що можна «любити свій край», але (бо так Драгоманов dixit[68]) невільно «з погордою або ненавистю ставитися до чужих народів», очевидно, й тоді, коли той, напр[иклад], совітський народ приходить до нас із вогнем і мечем. Се прозріння?

А б[увший] голова Центр[альної] Ради на еміграції *по всіх своїх досвідах* у 1920 р. не тратить надії, що «большевики не повторять попередніх помилок», що нам не ненавидіти большевицьку Росію треба, а «бути вдячними» їй, що се ніякий великий історичний спір, а «упередження і інтриги» порізнили два братні народи, що, «незважаючи на все», на Муравйова, ЧеКа та ин., треба «оминати конфлікт» з СССР[69]. Се прозріння?

В.Винниченко теж на еміграції радить большевикам нарешті привести в «гармонію» їх насильницькі «почуття» з їх великодушними «теоріями»; що хоч їх «почуття» завойовника «підсвідоме, могутнє» почуття, прикривається лише гарними «теоретичними обоснованнями», але, що все ж таки, як файно попросити, то большевики його визбудуться. А дальше іде «вопль» нещасного каліки, чого його не допускають любі російські товариші до співпраці: «через що, навіщо се?». Він же ж прагнув займатися лише «літературною працею, не претендуючи на політичну, ні на партійну», бо ліпше псові муха як поза вуха. За що ж Москва «жорстоко відкидає» його

[66] «Тризуб». – 18.IV б. р.
[67] Політично-інформаційний «Бюлетень». – Варшава. – Ч. V-VI б.р.
[68] казав (лат.)
[69] Грушевський М. Борітеся – поборете. – Х.1920.

«співробітництво в якій будь формі? Через що?!»[70] *І приходили доглядачі Ізраїля до фараона та й лебеділи, плачучи: «Пощо знущаєшся так із рабів твоїх?»* «Звертаюсь до вас *із проханням і мольбою:* «Коли вам дорогі ідеали правди і соціялізму, стати… в оборону мого нещасного народу». Се знову другий «дзяд» промовляє до другого образу: Микита Шаповал до Вандервельде[71]… І сих дідів вихвалюють у нашій пресі без тіні обридження до них. *«Громадський Голос»* (13.III б. р.) гудить «реакцію», яка змусила такого многонадійного державного мужа, як Винниченко, покинути своє прем'єрство. Коли стрибнув у большевицьку гречку і зрадив свою справу, не картає за се, бо він просто «схилився наліво». І *«Гром[адський] Голос»* картає некультурних фашистів, що перешкоджали йому «виступити зі своїми думками» перед українською авдиторією в Празі…» І *«Трудова Україна»* (Ч. 5-6 б. р.) розводиться, скільки то «цінного» зробив для нації Винниченко, що «боровся за її… визволення». Та й *зараз бореться*, не зрадив свого народу.

Читаючи отих психопатів, людей без крихти національної чи особистої самопошани, можна думати, що вони «прозріли»? Згадуючи, як вихваляють був[шого] прем'єра Голубовича, що каявся і плакав перед німецькими суддями… Згадуючи В. Левинського, що вирікся би своєї мови, коли б Москва його «переконала», що се в інтересі соціялізму, можна повірити, що сі Авірони на щось придадуться, що не будуть гангреною, що розкладає цілий організм?

Ні, Авірони – се рідні діти покоління, роз'їдженого пістряком. Як за Драгоманова, який «договорився до апології російського царизму в його відносинах до України»[72]; як у передвоєнні часи, коли то Саліковський, «великий прихильник «правди-істини і правди-справедливости»…, «чимало надавав значення добрим почуттям і все вірив у росіян», які «подадуть руки нам, і ми станемо «братами»[73]. Незмінні по громах війни і революції…

Чи сих Авіронів вільно брати в мандрівку? «Вороги нашої державної ідеї звили собі кубло не тільки поза нами, але і серед нас самих… Тяжка дійсність сприяє паскудній праці всякої черви. Тільки дивитися на її руїнницькі заходи не можна, бо черва може чимало нашкодити». Се витяг із одного приватного листа С. Петлюри[74].

І що можна додати до сих слів? Боронити «шляхетних утопістів»? Закликати до толеранції прогріхів «своїх, рідних»? Переконувати їх? Та ж вони й самі в хвилини просвітку бачили, що Москва сльозам не вірить, що її практика – одне, а слова – друге, що ті слова – отрута, але все ж далі при першій нагоді ковтали їх, мов манну небесну. Як той доктор-індус, який, перестудіювавши в Оксфорді економіку і гігієну, вертає додому, щоби їсти «пляцки» з поміту священної корови, як про се було в статті про індуські чуда в минулій книзі *«Вістника».*

Сей задавнений пістряк, і то не лиш політичний, але і «філософічний», вилазить із ментальности отих Пелетієнків і з тих, які природу з її відвічними суворими законами, що вимагають чуйности і завзяття, лаяли «убивцею ненаситною, кривавою», що всіх «на смерть затроює борьбою», що вчить лише «ненависти й розбою», що бідних розніжених Авіронів засуджує на «борьбу, зажерту від дитини» *(О.Маковей)*… Вилазить той пістряк і з тих, що любили «святий і тихий спокій»; що вчили, що змаг – се

[70] Винниченко В. За яку Україну. – Париж, 1934.
[71] «Вільна Спілка». – Прага, X.1923. – С. 196.
[72] Так писав М. Грушевський у «Борітеся – поборете». – V. – 1920. – С. 3. Чи «Гром[адський] Голос» зробить і Грушевського вар'ятом на той час, як зробив вар'ятом на той час Франка за його статтю проти Драгоманова?
[73] Петлюра С. Листи до Дм[итра] Донцова // ЛНВ. – XI.1931.
[74] Політично-інформаційний «Бюлетень». – Варшава. – Ч.5-6 б.р.

«личить тільки звірям хижим»; що слава – се отрута; що треба «обняти увесь світ, усіх людей і ворогів і друзів»; що треба «розумним своїм словом заткнути пащі та й переробити вовків тих хижих на ягнят» (С.Черкасенко «Про що тирса шелестіла»)… Се гангрена душі цілого покоління із завмерлим мужеським первнем, яку треба випалити розпеченим залізом, бо з тим «кодлом» не увійти в землю обіцяну[75]. *Бо люди такої психіки* ніколи не створять нічого сильного, міцного, оформленого, тривалого і величного. Бог, що уклав пакт зі своїм народом, був «страшний Бог» і народ свій обіцяв зробити «страшним».

Ще перед війною у 1914 році писав я в однім журналі на Вел[икій] Україні в *«Україн[ськім] Студенті»:* (1914, Ч. 3): «Сучасна російська держава, як і лібералізм російський, своє відношення до українського… руху міряють не тим, що про сей рух думають пп. Єфремови або Могилянські, лише тою *об'єктивною тенденцією*, яку він у собі криє, внутрішніми законами його власного розвитку… Беручи свої цілі – створити «нову націю, воно (українство) повинно знати, що *зачинає велику і небезпечну гру,* яка вимагатиме від учасників витривалости і, передусім, ясности думки. Прекраснодушні *апеляції до сердець… противників мусять бути облишені. Треба дивитися чортові просто в очі. Чи* се потрафлять зробити українці, від сього залежить ціла будуччина їхньої справи. А справа ся стоїть так, як ставив її раніше я…: *вона має скінчитися чиєюсь катастрофою – або нашою, або не нашою. Третього немає».*

Так я ставив справу тоді, так ставлю тепер і хай сей малий уривок із того, що писав тоді, буде відповіддю на глупі обвинувачування, що я є «мудрий по шкоді…»

У наші часи число Авіронів страшенно збільшилося. Найнебезпечніші з них – се не Винниченки, а ті, що нагло стали «тоже-націоналістами». Число їх, число снобів популярного руху росте. Бачимо, напр[иклад], «творчий націоналізм». Тепер до нього приступили гетьманці, як про се голошено в *«Укр[аїнських] Вістях»* (27.IX), приступили (читайте твори Липинського) ті, що найбільшою заразою нашого життя уважали націоналізм. Що російський народ уважали за братній, що мріють про «союз трьох Русей», що наше ставлення до росіян прирівнюють до ставлення баварців до німців (галузки одного народу). Тепер вони разом із вчорашніми довголітніми і вірними ундистами – «тоже-націоналісти…»

У другім місці читаємо: «Лібералізм, демократія, соціялізм – се дух минулої епохи, який відіграв свою роль… Так, як тепер грає свою роль дух нашої епохи: націоналізм, засада еліти і вождизму»[76]. От, мовляв, тоді *такий дух* віяв, то ми були соціялістами, а тепер *повіяв инший,* то ми націоналісти. А повіє ще инакший, так і ми повіємося за ним… «Обставини» змінилися. Тепер пишеться, що і Петлюра був «вождь» у гітлерівськім сенсі слова, і Центр[альна] Рада – корпоративна установа; що Винниченко майже фашист, а Мусоліні і Гітлер «ведуть своє діло на користь найширших демократичних мас своїх» (там же, 13.VI. б. р.).

Щире прозріння? Ні, просто факт ударив по голові, і до нього пристосовуються, ідуть за модою. Стають «тоже-націоналістами». Ще кілька літ тому, коли щойно важилася доля фашизму чи гітлеризму, коли непевно було, куди «повіє дух епохи», в *«Тризубі»* писалося, що гітлеризм не має почуття реальности, що не має здібности «реагувати на з'явища життя розумом»; що гітлерівців «об'єднує лише сильне почуття ненависти», «негації всього і всіх»; що се люди, які «перебувають за бортом»

[75] Відміну сеї гангрени, як вона виявляється в нашій літературі, старався я показати в «Нашій добі і літературі».
[76] «Тризуб». – 18. IV б. р.

(гірший елемент), «анархісти». Їхньою ідеологією є «так званий націоналізм» (*так званий*, а тепер вже «дух нашої епохи»!), «концепція, що є амальгамою гітлеризму, фашизму і *большевизму»* (так, так!). А з тими «так званими націоналістами», що *тепер* виражають «дух нашої епохи», треба «уникати всякого співробітництва і співпраці», бо гітлерівська більшість є «деструктивна більшість». Тому треба перепровадити «повну ізоляцію того руху» (там же, 6.VIII.1933 і 6.XI.1932)… Але тепер і вони за новою течією, а Донцов ненормальний. Чи вони є націоналісти? Ні, се знову «тоже-націоналісти», що поплили за модною течією, не прийнявши її ні розумом, ні серцем. Се не є націоналісти, хоч і запевняють, що їм дає на сю назву патент п. Сціборський («Тризуб», 23.V. б. р.).

Завелися «тоже-націоналісти» і серед соціялістів. От шаповалівська *«Трудова Україна»* (1937, ч. III) обурюється, як націоналісти сміють монополізувати собі сю назву. Се не слушне і безпідставне. Націоналісти були і кооператори, і князі, що билися з аварами, і яких колись М.Шаповал називав «хамами і розбійниками», і автор «Енеїди», і діячі театрального мистецтва, і просвітяни, і декабристи-масони, і соціялісти, і Драгоманов, і Грушевський, і Винниченко, і радикали. «Нацизм» (що вони відрізняють від націоналізму) має і позитивні риси, а саме: «орієнтація на власні сили», боротьба з «угодами», по його стороні «віддані і жертвенні» елементи і пр[очі]. Але все ж взагалі се течія аморальна, а правдивими націоналістами є есери… А ще недавно вони писали *(«Нова Україна»,* ч. 1-3, 1928), що треба перевести «ізоляцію» націоналізму (той самий вираз, що в *«Тризубі»),* що «за останні роки *психіятрія* може серед українців сконстатувати прояви *хвороби*, що в Европі має назву фашизму. Спочатку заслаб на сю неміч с[оціял]-д[емократ] Донцов, а згодом *отруїв* ще кількадесят молодих (не віком) *слабих індивідів*», але часопис виражає надію, що «хвороба отруєних осібняків не пошириться». Тепер і вони, есери – націоналістами. Чи є вони ними? Ні, вони як були, так і є громадськими трусами, снобами, локаями обставин і «духа часу», без своєї думки, які, бачачи смерть і заник своїх дрібних ідейок, хочуть примазатися до модної ідеї, виплисти на хребті хвилі, що йде не їхніми силами вгору… «Тоже-націоналісти…»

Завелися вони і деінде. А патронує ним член УНДО п. Островський у *«Новім Часі».* Бо тепер, бачите, «націоналізм розливається такою повінню»! Причина вистачаюча, щоби сноби зголосили «акцес» до нього. Але, хапаючи чужу, не ними вироблену, не ними вистраждану ідею, вони, річ ясна, лають тих, що її проти всіх і вся створили. Отже, націоналізм не сміє бути «партійною ідеологією», «націоналістом є кожна людина», яка має активну «любов до народу». Говорити про окремий гурт націоналістів – така сама нісенітниця, як «казати про партію людей», бо «дух українського народу вже переміг марксівський матеріялізм» і пливе під вітрилами націоналізму… Ні, як уже іде мова про нісенітницю, то нісенітницею є, коли бувші члени російської чорної сотні, ті, що завзято всякий націоналізм український поборювали, тепер примазуються до нього. Ось у чім нісенітниця! А «дух українського народу» нічого не перемагав, *перемагали люди,* а коли перемагали, то теперішні «тоже-націоналісти» стояли збоку і дивилися, чия візьме, щоб потім вискочити на арену і заявляти, що лиш вони є правдиві націоналісти! Се кон'юнктуральні націоналісти.

Колись, коли вибухнула революція 1917 р., усі на Україні стали соціялістами. Навіть мирна стократ буржуазійна партія радикалів-демократів у Києві перехрестилася на «соціялістів-федералістів» (на еміграції маску знову скинула і вернула в «первобытное состояние»). Щось подібне робиться тепер – націоналісти ростуть, мов гриби по дощі. Чи тішитися з того? Ніколи не можна тішитися, коли до великої

ідеї примазуються сноби, що з тою ідеєю не мають нічого спільного. Ніколи не можна тішитися з «акцесу» Авіронів. Коли фактично Україна відпала від Росії, Грушевські, Шаповали, Панейки і Винниченки стали «самостійниками». Але в душі лишилися тим, чим були, тими, які уважали самостійників за «бандитів» і «маніяків», за «гірший елемент» суспільности… Яку велетенську шкоду вирядили сі Авірони, що пішли у мандрівку ненавернені, тепер ясно всякому. Яку отрую теоретичну вносили вони, видно хоч би із писань Винниченка, повних рабського духа, з його теорією, що суверенність – се не є ані незалежність, ані сепаратизм… Те саме відбувається на наших очах із націоналізмом. *Проти снобів у боротьбі з ними* ся ідея зачинає тріюмфувати. Тепер їй доведеться витримати найстрашнішу боротьбу зі снобами, баламутами, що плутають поняття «національний» із «націоналістичний»; із ундівцями, «молодими тризубівцями», російськими чорносотенцями, гетьманцями, «творчими націоналістами», які знову хочуть витворити саламаху в нашій політичній думці, знищити кристалізаційне ядро ясної, маркантної, непримиримої ідеології, яка виступила на боротьбу зі світом Пелетієнків, обсмаргати її, затерти яскраві форми, налляти в свої старі, протухлі міхи свіжого вина нової ідеології, щоби зіпсути його. Одні розводнюють націоналізм гетьманством (ФНЄ), другі – соціялізмом (есери), треті – драгоманівством (Є. Онацький) т ин. І кожний приходить і приносить свої теревені: «Ми теж націоналісти, але…», здирає якусь одну з характерних прикмет нової ідеї… За одним приходять другі, мішають усе до спільної, так їм милої кучі, і до ідейної саламахи, в якій здавна душиться наша думка і загниває наша воля…

Вони ж були такі горді на свої гасла: *демократія, соціялізм, монархізм та ин.* Хай лишуть те собі і далі. Хай причеплять до них, про мене, слово «творчий». Хай звуть себе архіпатріотами. Але чого чіпляють націоналістичну ідею, яку все поборювали, і якої ніколи не приймала і тепер не приймає їхня душа? Щоб її скомпрометувати, як скомпрометували ідею незалежности?

З тим треба боротися. Пелетієнків, звідки б вони не приходили, нова ідея не потребує. Ні гітлерівці, ні фашисти, коли вибиралися в свою дорогу, не брали з собою банкротів, брали нових людей. Не потребує тих банкротів і націоналізм. Сій ідеї потрібні люди не з новою наліпкою, а з новою душею. Бо «поки не вимре все кодло, що коїло ледарство», не вступить народ до обіцяної землі…

МЕРТВЕЦЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ

(Від червоної звізди до чорної сотні)

Недавно писала совітська «Правда»: «В Суздалі, на території бувшого Спасо-Єфимівського монастиря, поховано славного російського полководця – князя Д.М.Пожарського[1]… В 1885 р. йому поставлено там пам'ятника. Роки три тому, невідомо чому, пам'ятник Пожарському знищено».

Невідомо чому? Мабуть, тому, що в пролетарській республіці не повинні стояти пам'ятники князям і царям. Тому, що герої імперіялістичної Росії не є героями нової Росії. Тому, що… Таких «тому, що» можна було б навести без кінця. Але не в теперішній стадії «великої російської революції».

«Духмяна епоха» (бідний Хвильовий!) відшуміла. Віддзвеніла романтика. «З'їли сукини сини революцію», з'їли наказ «улюбленого вождя народів». Зачинається «будівництво», а з ним воскресення мертвих. «Ночной смотр»: «із гроба встайот барабанщик» – старий довбуш Петра, Катерини і Миколи І. І під гуркіт бубна воскресають мерці: князь Пожарський, фельдмаршал Кутузов, якому ставиться пам'ятник на полі Бородіна і якого наказують славити майже на рівні з Лєніним. Встає Петро І, бо він же робив «спроби цивілізувати тогочасну Росію». Встав Іван Калита, бо «великою помилкою є недооцінювати поступове значення збирання російських земель». Встав великий князь Олександр Невський, що на Чудськім Озері відкинув «від російської границі німецьких лицарів-«прихвоснів». Встають отці-пустельники, що сіяли «дурман для народу». Встають Гермогени і Филипи, бо християнство колись теж було «елементом поступу» і принесло Росії «високу візантійську культуру». Встає «тишайший» цар Олексій, теж заслужений для пролетарської вітчини, бо за нього «перейшла Україна *під владу Росії»*[2]. Встає «великий історик» російський, звеличник князів і царів Ключевський, «Курс» якого, «яскравий вираз великодержавного націоналізму московської буржуазії», удостоївся за се поновного видання в СССР в 25000 примірників[3]. А за Ключевським уже мерехтить тінь незабутнього Іловайського, другого цареславного історика, який затруїв душу не одного покоління росіян та «інородців» трамтадрацькою ідеологією московського імперіялізму. Встають мерці – контрреволюціонери, буржуї, графи, князі – прості, «свєтлєйшіє», і великі, «царі й попи» і їхні слуги. Примари давнини вилізають із усіх закутин кремлівського палацу і на помах чудодійної палиці Сталіна громадяться довкола старого трону нового деспота.

Genius loci[4] старого Кремля без решти полонив мозок «геніяльного вождя пролетаріяту», тягнучи на старі шляхи…

А до порожніх трун складаються трупи нових мерців: старих большевиків-лєнінців, героїв громадянської війни, мрійників-інтернаціоналістів. Спускається тяжке

[1] Що в «смутное время», перед вибором першого Романова врятував незалежність Московщини.

[2] Постанови журі урядової комісії для конкурсу на найкращий підручник із історії СССР для серед[ньої] школи, «Гудок», 22.VIII б.р.

[3] «Правда». – 15.VIII. б.р.

[4] Дух місця (лат.)

віко над ними і над давніми революційними божками, яким задекретовано спати непробудним сном: над Стенькою Разіним, Ємелькою Пуґачовим, недавніми героями «робочо-селянської революції», і над стрільцями Петра, бо їхні «реакційні рухи» були направлені проти царату, над учасниками великих «неорганізованих визвольних рухів несвідомих селян...»

Революція вступила на нові тори. Реабілітується царська історія («сабіраніє земель»), реабілітується царський імперіялізм («цивілізаційна місія» Петра на Україні). Реабілітується царський націоналізм під маскою «правдивого інтернаціоналізму», основаного на «гордости за свій народ». Реабілітується шовінізм російський і ксенофобія – тепер «священна ненависть до ворогів і палка любов до своєї батьківщини», єдиної і неподільної. Реабілітується «русскій народ», що, як «совєтській», включає в себе всі инші «галузки» – від молдованина до фіна, який «не корився нічиїм чужоземним силам і порядкам», який «*расшибал і отшвыривал* ворожі полки і орди», який «жив усіма задумами передової людськости», який в усе «вносив своє рідне, органічне: *розмах і напористість*»[5] – народ над народами.

Реабілітується апокаліптичний звір, що показав був свою огидну пащеку в останні роки царату, колишня царська «Чорна Сотня» небіжчика Столипіна. Підла й цинічна в задумах, галапасницька в звичаях, нікчемна в засобах, захланна в забаганках, нахабна в тактиці, самозакохана в ідеології, труслива і зла в душі, туподумна, заздрісна й облудна. Встає такою, якою вона з'явилася, як відтрутка на революцію 1905 р., у постатях Крушеванів, Пуришкевичів, в організаціях «Двухглавого Орла», «Союза русскаво народа» та ин. Лише «на червоно».

Неначе по довгій пиятиці, большевики схаменулися, здивовано розглядаються по сплюндрованім локалі і, зніяковілі, чухають потилицю. «Невідомо чому» повалено пам'ятник Пожарському... «Невідомо чому», замість Пушкіну, поставили Маяковському. «Невідомо чому» розтрощено трон... Запаморочення минуло, і ось перед нами встає, наспіх змонтоване, марево миколаївської, гоголівської Росії з її Сквозніками-Дмухановськими, Аракчеєвими і «фельд'єгерями», з «благоденствієм» усіх язиків, зі старим «вірую», що «нам доказывает ясно» не конечність соціяльної революції, а «неабхадімасть самовластья і прєлєсті кнута». Марево, здавалося б, навіки виригнуте з себе «новою Росією». Тепер вертає пес на блювотини свої. «Смутное время» скінчилося. Росія знайшла нову форму правління, за якою тужила – нову чорносотенну конституцію, бо «російський народ, як писав Лєрмонтов, скоріше знесе жорстокість і пиху свого володаря, ніж його слабість... Він згоден служити, але хоче пишатися своїм рабством», своїм тираном.

Та слабість, а не що инше, коштувала трону останньому цареві. Скріпити центральну владу, а не робити пролетарську революцію, гадали большевики з допомогою нових сил, нової ідеї, нового патосу.

Але патос видохся, ідея вивітрилася. Не вдалося їй, як якобінцям чи гітлерівцям, надихати собою імперські партикуляризми, спрямувати знову до центру їхні відосередкові сили. Поваливши Романових, большевики з жахом побачили, що повалили і їхнє діло – імперію. Прогнили її старі стовпи, думали її підперти новими. Прогнили нові, і ось з історичного смітника знову витягають старі. Стинаючи голови учням Лєніна, червоний синедріон рішив завернути назад.

Але рахунок був кепський. Можна було тиранізувати, заголодовувати людей і мільйони слати на страту в ім'я ще в 1917-1920 рр. грізного своїм розмахом та ідеологією комунізму. Але мордувати мільйони чи тягти їх за собою, особливо «інородців»,

[5] Промова В.Вишенського на II міжнар[одному] з'їзді письменників, «Известия», 20.VII б.р.

в ім'я князя Пожарського і Кутузова, в ім'я Іловайського, в ім'я остаточно скомпрометованої формули – «православие, самодержавие і (російська) народность»? В ім'я голої «напористости», голих кличів: «Расшибать!» «Отшвыривать!» – се не могло удатися. Із з'їджених молями реквізитів царату, що їх відсвіжує Сталін, не зробити плаща володареві, ні прапорів новій імперії. Се лиш матеріял на халати для блазнів або сорочки для божевільних.

Кожний обсерватор сього «ночного смотра», нічної дефіляди, мусить чутися як нещасливий Квітчин Ничипір, що сп'яна попав на мертвецький Великдень у церкві, повний небіжчиків: «Оглядається туди: і там мерці, озирається сюди – і тут мерці, куди не гляне – усе мерці, такі, що недавно повмирали, і такі, що ще він тільки їх зазнав». І замість Сталіна, Молотова, Кагановича стирчать перед очима знані страхопуди навіть не Кутузових, а героїв чорної сотні – Крушеванів, Савенків, Пуришкевичів, Столипіних. Ціле чесне товариство кричить, рухається, співає і кадить собі взаємно, робить віче, виголошує промови, відправляючи свою чорну месу, але, замість могутньої мелодії, чутно лише, як голови мерців «риплять на кістках, наче хвіртка на завісах».

Мертвецький Великдень кінчиться. Незабаром заспівають треті півні. А тоді ніщо вже не стримає розпаду евразійського Китая, що носить назву – СССР.

Pro domo sua[1]

Способи «полеміки», які востаннє зачали застосовувати проти *«Вістника»,* змусили мене забрати голос pro domo sua. Не для полеміки з тими, які на неї не заслуговують, але для вияснення читачам нашого місячника.

Противники нашого журналу ніколи майже не виступають проти «Вістника» чи проти його ідеології. Через брак аргументів удаються вони до особистих випадів і доносів. Полемізуючи проти якогось автора, підписаного своїм повним ім'ям у «Вістнику», вони поминають його і полемізують із Донцовим. Донцов же мусить відповідати за статті в иншому часописі, який чомусь не сподобався моїм противникам, хоч нормально відповідав би за ті статті їхній автор або повнолітній і неанонімовий редактор. Мене ж роблять відповідальним за якусь бійку, що скінчилася смертю («ідеологія Донцова»), за ювілей якогось діяча на Буковині, за політику С.Петлюри, за вірші поета, друковані не у «Вістнику», за політику українського соймового клубу в 1923 році, за ту чи иншу газету на провінції, за якусь таємничу емігрантську організацію в Парижі чи Римі; роблять відповідальним за те, що «не писав» те, що писав, і за те, що «писав» те, чого не писав; і за те, що «робив» те, що робили якраз мої шановні опоненти. Я ж мушу відповідати за «деморалізацію молоді» і за розпад Австрії, яку свого часу «зрадив», і за те, що нападаю на Центральну Раду, і за те, чому не розігнав її і не створив фашистівської України тоді, коли на Україні не був та ин.

Потім прийшла серія доносів, які намагаються зв'язати мене з різними політичними українськими угрупуваннями. Потім виступили вже з явними чи замаскованими погрозами різні групи, пресові концерни чи «самостійні» отамани. Причім виступають проти мене якраз ті групи, яким я відмовив співробітництва, або яким брак речових аргументів, або які стараються на мене зіпхати вину за втрату впливів у суспільстві.

В.Липинський, який дав початок ще на еміграції, в 1919 і 1920 рр. у листах просив у мене про присилку моїх праць, які були йому «страшенно потрібні». Просив не вірити в його федералістичні симпатії; щоб я сміявся з того, «так само, якби і я тільки засміявся, коли б мені хто сказав, що ви стали федералістом»; що він «мої думки політичні, розуміється, поділяє» та ин. Але коли прийшло до уявнення політичних розбіжностей… Коли Липинський перестав, «на превеликий жаль», поділяти мою «думку про те, що ми зможемо свої відносини до Росії поставити руба, – нічого спільного та й годі»; коли я відмовився приступити до партії хліборобів-державників з її «союзом трьох Русей», і в 1919 р. уже так оцінив б[увшого] гетьмана Скоропадського і його оточення, як їх оцінив аж перед смертю сам Липинський, тоді щойно для Липинського «високоповажаний і дорогий пан доктор», якого думки, «очевидно», поділялися, нагло обернувся в... «Мітьку Щелкопьорова», що «зрадив своїх родичів», бо став соціялістом, що «зрадив гетьмана» (який зломив присягу гетьманську і повернув Україну під крила єдиної і неподільної Росії); що опинився за границею «невідомо чому» і що взагалі є москаль, бо (точна аргументація великого історика і людини-лицаря) я родився в краю, який росіяни звуть Новоросією. І що написав «Підстави нашої політики» зі спеціальною ціллю дістати візу до Галичини.

[1] *Букв.* «для свого дому», на свій захист (лат.)

Сю блискучу і шляхетну аргументацію людини, роз'їдженої хворобою, в цілості передрукувала велика частина галицької преси, правої і лівої, в тім числі радикальний *«Гром[адський] Голос»* і сельробівська *«Воля Народу»* (21.XI.1926), яка при тій нагоді загрозила, що «бандитів, що заступають дорогу (кому?), б'ють, все одно, куди попало». Так уже тоді утворилася радикально-большевицько-монархістична спілка проти «ЛНВ».

З такими ж ревеляціями виступив і *«Гром[адський] Голос»*. Колись деякі теперішні члени радикальної партії, м[іж] и[ншим] п. Матчак, були загравістами і належали до редакційної колегії *«Заграви»*. Під псевдонімом (-ак), делегований як кореспондент на з'їзд радикальної партії, п. Матчак так писав у «Заграві» про ту партію: «Останній з'їзд УРП... промине, мабуть, зовсім безслідно… Блаженний спокій… – се характерна прикмета з'їзду. Почався він поверховним, просто банальним звітом ширшої управи і секретаріяту… При ухвалюванні програми УРП показалося, що з'їзд зовсім не був приготований до того завдання… Ухвалена з'їздом програма УРП являється... безкритичною копією перестарілої ерфуртської програми соціял-демократії». Закидав п.Матчак радикалам, що вони «так бояться закиду «шовінізму», що посуваються до утрати національної самоповаги», а «постійними понижуючими заявами (з яких одну зложив власне з'їзд УРП – *Д. Д.*), що «ми чужого не хочемо», свого, напевно, не охоронимо, що «УРП є за усуненням мілітаризму і за мирним співжиттям усіх народів світу, є не лише вузьким доктринерством, але… та пацифістична пропаганда рішучо шкідлива… Того роду пункти програми лише відпихають від УРП молоді активні елементи» («Заграва», ч. 2, стаття підписана – «Ак»). Ось як тоді писав член редакційної колегії «Заграви» п.Матчак і лише в однім помилився: з'їзд УРП не «проминув безслідно», бодай для нього самого, бо хутко, кілька тижнів чи днів по тій своїй розтрощуючій критиці радикалів, він опинився… в радикальній партії як її член. *Чи п. Матчак був уже радикалом серед загравістів чи загравістом серед радикалів, чи протягом кількох тижнів перейшов трагедію* Савла-Павла, *не знаємо.*

Як неофіт, п.Матчак мусив найгостріше, очевидно, звертатися проти тих ідей, які він вчора боронив, а на які він потім наплював. Звідси в *«Гром[адському] Голосі»* ряд інсинуацій і на «Вістник», і на мене. Звідси підсування мені, людині пера, відповідальности за політику українського уряду влітку 1920 року, в той час, коли в великій мірі на ту політику писалася радикальна партія. Її видний член д-р І.Макух, очевидно, за згодою партії був членом кабінету УНР, віце-міністром внутрішніх справ (другим віце-міністром був п. Г.Юзефський). Виступили радикали з того кабінету, за політику якого, отже, несуть цілковиту відповідальність щойно по евакуації Києва.

Колись однакових думок зі мною тримався в «Заграві» і теперішній провідник ФНЄ. По розриві його з УНДО і по заложенні «Перемоги» він кликав мене до співробітництва. По відмові його часописи зачали доводити, що я тримаю з Макогоном («гетьманом Розумовським»), з масонськими чинниками, та що «Заграва» (яку редагував і т[ак] д[алі]) властиво накладала з чинниками УВО… Се вже був третій противник, що з браку аргументів удався до вигіднішої полеміки…

Потім з'явився ще «гетьман» Полтавець зі своїм «Унакором», який видавши свою безграмотну програмку, подав до неї сфальшоване мотто з Донцова, намагаючись викликати враження, що я є з ними… Потім прийшло твердження, що «Вістник» підтримують і морально, і матеріально ціла еміграція і чинники УНР та що «ЛНВ» чи «Вістник» провадив політичну лінію «петлюрівців», а рівночасно «петлюрівські» органи преси вели кампанію проти редактора «Вістника» як проти анархіста, деморалізатора і просто москаля, який розкладав нашу суспільність, замість ширити культ Петлюри.

Празький журнальчик «Український тиждень» (7. XII. м. р.) знову зв'язав «Вістник» із чинниками нелегальними, натякаючи, що якраз підтримкою тих чинників користається «Вістник»…

Є.Онацький пришивав мене знову до чинників, згрупованих коло таємничого «ордену Св. Юра», полковника Василя Вишиваного (Вільґельма Габсбурґа) та якихось груп паризької еміграції, бодай «так кажуть» його анонімові інформатори.

Крайові часописи, які денунціювали «Вістник» у час. «Chwila» за його «шовінізм» до всього, що не українське, рівночасно обвинувачували його в полонофільстві. Знову лицарі консерватизму (В.Кучабський) інсинували зв'язок «Вістника» з чинниками «закордонної нелегальщини». А та сама *«Polityka»,* яка читала і зреферувала у себе цілком недвозначну і ясну статтю «Чи Захід» із «Вістника» і яка не раз у себе відзначала негативне становище нашого журналу до «федерації», силоміць робила з мене «ідеолога петлюрівщини». Вже потім я виразно заявив, що зависока се для мене честь і що на неї не рефлектую…

На се все можу відповісти: «Вістник» користає з прихильности, активної прихильності, і своїх крайових читачів, і еміграції, але «Вістник» не підтримують ні масони, ні «Св. Юри», ані ніякі «центри». *І їхньої лінії «Вістник» не провадив і не провадить.*

Є в краю органи, які роблять рекламу гетьманичеві чи був[шому] гетьманові Скоропадському, «Вістника» серед них нема.

Є органи, які роблять рекламу «гетьманові Розумовському» (він же Макогон) або мають у його бюро своїх кореспондентів, але «Вістника» серед тих органів нема.

Є щоденники й календарі, які з переконанням ширять культ отамана С.Петлюри, видають брошури про нього, які містять політичні статті «петлюрівців» і стоять на їхній концепції політичній, боронячи її на сеймовій трибуні чи в Женеві, друкуючи їхні політичні твори. «Вістник» сього не робив і не робить.

Є групи, які простягають руки «братнім» консерватистам «в ім'я того, що повинно бути важливіше, ніж національність», але не «Вістник».

Є групи, які апелюють до помочи «соціялістичних партій усіх народів», отже, і до своїх колег із II Інтернаціоналу (разом із ППС), але не «Вістник».

Є часописи, які розпинаються за різними союзами чи федераціями або шукають «спільних шляхів», «Вістник» того не робить.

Є часописи і особи, навіть соціялістичні (Шаповали, Григор'єви, Бочковські), що побожно складають «голди», напр[иклад], президентові Т.Масарикові. Є товариства, що намовляють генералів УГА посилати депеші, без яких могли би обійтися, «Вістник» ні сим, ні сьому подібним не займався.

Я ніколи не належав до тих, що за прикладом знаного нашого соціяліста казали: «Хай не буде ніякої України, аніж має бути йому небажана (несоціялістична)». Уважаю, що всяка Україна – соціялістична, УНР-івська, комуністична чи гетьманська; що повстання на мапі Европи всякої України буде ліпше, аніж щоби на тій мапі України зовсім не було. Але гадаю, що коли повстане Україна космополітична, інтернаціоналістична, не «шовіністична», масонська, зі свободами для деструктивних елементів і з «відчиненими дверима» для чужих впливів, що така Україна обернеться хутко в другу Еспанію, яка буде змушена шукати за своїм Франком, щоби не стати іграшкою чужих сил.

Навіть вороги «Вістника» в ясні моменти мусять признавати, що те, що пише «Вістник», «наше громадянство чуло вже від нього безліч разів», та що від ряду років «Вістник» співав «на ту саму ноту» (*«Діло»,* 27. XI. 1935). Навіть комуністи мусять признавати, що «скільки би разів не писав Донцов про що-небудь…, стільки разів по суті він пише про те саме і так само» (*«Поцейбіч»,* альманах, Львів, 1934, с. 122). Хай

се буде відповіддю тим, що пришивають мене і «Вістник» до яких-будь «орієнтацій». Хто вірить не тому, що пише «Вістник», а перед тим писав «ЛНВ» від 1922 року, лише тому, що про нього пишуть і говорять, той може від нього відійти. Дорога вільна і легка. А на олімпі нашої компактної більшости більша буде радість з одного розкаяного грішника, ніж із десятьох праведників.

Але сей спис вигадок, доносів і погроз не був би повний, коли б я не згадав останнього випаду радикальних «лицарів». У ч. 45 «Гром[адського] Голосу» читаємо такий, вибачте, вірш:

Найбільший в нас фашист
«Папа» Д. Онцов…
На службу чужій реакції
Він всеціло вже пішов.
В малоумних він впоює
Ненависть до всього, що своє,
Чуже шанувати приказує,
Воно, мовляв, для нас добро принесе.
«Гітлер в бою – герой,
Мусоліні – велит духа,
А Грушевський проти них –
Як в укропі муха.
Драгоманов – москвофіл,
Франко – українофоб».
За таку його балачку
Стукнути б йому в лоб.

Степко

«По високій культурі і по анонімовості автора поезії зразу пізнати вихованця шляхетного органу лицарів Стахова, Матчака і Левинського. Все тут цікаве: і часопис, який закликає «стукнути в лоб» противникові, з аргументами якого не дасть собі раду; і те, що сей заклик до фізичного насильства над противником виходить із часопису, який розпинається за «гуманність» і протестує проти «фашистівського культу насильства і ножа», і ціла перфідність, і забріханість партії, яка тратить впливи серед мас. **Знають також редактори сеї «газети», що означає такий заклик серед пануючих серед нашої суспільности настроїв.**

До сих погроз мені не звикати. Колись Сосюра кликав одного з співробітників ЛНВ до ГПУ. Другий тогобічний письменник грозив російським ГПУ вже мені, лише, на жаль, мусив скінчити самогубством, щоб не впасти жертвою того самого ГПУ. Знаємо рівно ж, хто інспірував того, хто «стукнув у лоб» на паризькім бруку в травні 1926 р. А хто інспірував газету пп. Матчака, Стахова і Левинського, недавнього співробітника большевицьких «*Нових Шляхів»?*

На сім місці заявляю, **що погроз бандитів пера не боюся, боротьби не занехаю, а коли би прийшло до того «стукнення», то всі бодай знатимуть, із чийого «морального» благословенства воно вийшло. За нього роблю особисто відповідальними пп. Матчака, Левинського і Стахова, в чиїй газеті той хуліганський виступ анонімової каналії з'явився.**

Ціла зграя угруповань, концернів, часописів і партій може багато дечого осягнути в боротьбі з одною людиною, але одного їй не вдасться: змусити мене перестати пропагувати думки, які пропагую і які уважаю за слушні. Ані мене, ані тих, які, мимо інсинуацій, інтриг і погроз, ітимуть і далі з нашим журналом.

ТЕРМІТИ ПРИ РОБОТІ

Не так тії вороги,
як добрії люди

Ніякий одвертий ворог не шкодить так ідеї, як ворог закаптурений. Про тих «добрих людей», гірших від ворога, що загніздилися в націоналізмі, писав уже не раз *«Вістник».* Мусимо ще раз вернутися до них.

Недавно пописувався в паризькім *«Українськім Слові»* один «тоже-націоналіст». Він же редакторові *«Сигналів»* звірявся в своїй ненависті до «фашистівських бубків». Потім появився вибілювач М.Драгоманова Є.Онацький. Нарешті в Парижі з'явилася брошурка В.Мартинця «Забронзовуймо наше минуле», брошурка для націоналіста скандальна. Годиться зауважити, що ворог «фашистівських бубків» був далеко відважніший. Коли в *«Укр[аїнськім] Слові»* робив рекламу одному з переконаних противників націоналізму (М.Рудницькому), то робив одверто. Натомість п. В.Мартинець робить рекламу (цитуючи його часто) авторові *«Української Доби»* покрийно: цитує, але не називає автора. Так само замасковано, «по-лицарськи» виступає і проти *«Вістника».* Згадуємо про се, бо уважаємо за добре поставити заскромному авторові забуті ним точки над «і».

«Ми опоганюємо наше минуле», – лементує п.Мартинець. «А з найновішого визвольного зриву, як хтось висловився (чому «хтось», коли Юрій Липа – *О. В.*), «вихователів»-дефетистів цікавить якраз не героїчна сторона недавньої української історії, а сторона її слабостей. Цікавлять їх просто плями на героях і болото на чоботях бійців» (с. 21).

Правда, як знайома вам, читачу, ся галіматія? А далі ще краще, і все з того самого автора брошурок про «Українську Добу» і про масонерію: «І що з того, що без кінця... будемо стверджувати існування хиб людських в історії?.. Ніхто з батьків не поведе своїх дітей до корчми чи до дому розпусти, щоб показати дітям, якими не треба бути» (с. 22). Не сміємо класти головну вагу «на безперервне розбабрування невдач, поразок і хиб наших предків» (с. 25). Так, на предків у нас нападають... Є органи преси, які безчестили свого часу українське військо *(«Нові Шляхи»),* є такі, що запорожців уважали за бандитів і тішаться, що Катерина II зруйнувала «гніздо анархії» *(«Нова Зоря»).* Може, проти плюгавлення сих предків підніс голос «націоналіст» п. Мартинець? Але де? Він підніс голос протесту проти нападів на Драгоманова, виступив в обороні ідеолога сучасного українського радикального соціалізму...

«Признаємося, – пише, – що коли б не протидрагоманівська література…, то я б за виїмком прізвища Драгоманова, кількох заголовків його творів і кількох загальних фраз, нічого більше не знав би про нього» (с. 27). Цінне признання.

Автор, який майже нічого не знає про Драгоманова, береться повчати читаючу публіку, як до нього ставитися… Автор, який, «опріч кількох загальних фраз», нічого не знає про предмет спору, забирає в нім голос... Як сю безтурботну смілість назвати? Але йдім далі: «По правді сказати, – пише наш «наївняк», – не розумію, пощо творити навколо особи Драгоманова ту задушливу атмосферу пральні старих брудів... Пощо до тої атмосфери втягувати молоде покоління» (с. 29). Важливіше,

мовляв, «натхнути широкі маси вірою в себе й гордістю за свій народ». Коли ж сього не робитимемо, то нема чого дивуватися, що «наші... діти... попадають у песимізм та тратять охоту до життя» (с. 30, 31). Треба скінчити з «хворобливою манією опоганювати все, що діяли предки», треба навіть «вибілювати чорне, фантазувати, навіть брехати», «забронзовувати своє минуле», щоби виховати оптимістів... (с. 17).

Стільки новий «націоналістичний» оборонець Драгоманова. Я назвав сю брошурку скандальною, і ся характеристика не загостра. Бо коли, напр[иклад], радикали чи шаповалівці боронять «незабутнього Михайла Петровича», то зі своєю, такою ж наївною, як у Драгоманова, ідеологією вони в порядку. Але коли той, хто себе зве націоналістом і революціонером, боронить космополіта і угодовця, то се абсурд, на який нема логічного виправдання.

Зачинає п. Мартинець із безліч разів нами спростовуваного наклепу. А саме, що ми, що «Вістник» (бо свої стріли автор кидає головно проти нас) «опоганює все, що діяли предки». Нашим читачам не потребуємо доводити брехливости сього твердження. Сю брехливість доводить цілий ряд споминів із нашого недавнього великого минулого (у «ЛНВ» і «Вістнику», як і в «Книгозбірні»). Пан Мартинець, який, мабуть, у не одній ділянці знає «лише кілька загальних фраз», може сього не знати, але прекрасно се знають наші читачі. Се саме відноситься і до «плекання гордости на свій народ...» Сю гордість плекають ті, що, як «Вістник», ставлять пам'ятник великій революційній стихії, а не ті приятелі і авторитети п.Мартинця з соціялістів, масонів і лібералів, які при кожній нагоді паплюжать сей народ як «темну і несвідому масу», яка перешкоджала пп. Винниченкам, Шаповалам і Любченкам творити самостійну Україну...

Те саме відноситься і до «плям на героях», і до «болота на чоботях бійців». Супроти того, що сі демагогічні вискоки оборонців наших «героїв» повторяються знову і знову, повторяємо і ми те саме, що вже не раз про се казали, а саме: що коли, напр[иклад], один «герой» прирікає виректися рідної мови, якщо «наказ із Москви» доведе йому, що се в інтересах соціялізму, то демаскувати такого «героя» не значить виступати проти дійсних героїв нашого зриву… Коли другий «герой» (із сивою бородою) називав самостійників «бандитами» і «найгіршим елементом суспільности», то демаскувати такого «героя» – не значить цікавитися «болотом на чоботях бійців». Бо якраз проти дійсних бійців ті «герої» виступали і кидали їм палки в колеса… Коли третій «герой» помагав Шварцбартові, то демаскувати його – не значить обкидати болотом героїв... Можуть пп. Онацькі, Мартинці, Липи, Стахови, Матчаки, Левинські і Винниченки із себе виходити, але з тих їхніх «героїв», ані з Любченків і Бондаренків, ні ми, ні історія, ні сучасність святих не зроблять і за ними не підуть...

Пан Мартинець каже, що ніхто не поведе дітей до дому розпусти, щоби показати їм, якими не треба бути... Не поведе, але й ніхто не піде в дім розпусти шукати героїчних традицій нації. Ніхто не змусить нас робити героїв із портьєрів у домі розпусти...

Цитуючи свого авторитета, автора *«Української Доби»,* п. Мартинець питає: «Пощо без кінця стверджувати існування «хиб людських в історії»? Кілька разів повторяли ми в «Вістнику», що не розходиться про «хиби людські», лише про хиби цілого покоління, з яким бореться новочасний націоналізм, про хиби духово звихненого покоління XIX віку, з яким, з цілим його світовідчуванням і світоглядом змагається націоналістичний рух у нас, в Еспанії, Італії, Німеччині, Франції, Бельгії... Але п. Мартинець не розуміє сього. Бачачи сю боротьбу у себе «під носом», за

кордоном, він не лише нічого не розуміє з того, що робиться в краю, але ще менше з того, що коїться в Европі. *Він, сей «тоже-націоналіст», не розумів того, що є самою суттю націоналізму.*

Не розуміє він, пощо збивати таку бучу довкола Драгоманова? Пощо втягати в драгоманівський спір молодь? Можна вибачити авторові се «пощо», бо ясна річ, що він є повним ігнорантом в усім, що діється в краю. Коли б він тим ігнорантом не був, знав би, що Драгоманов, як прапор, як ідея, на жаль, ще не вмер. Серед українства він – жива реакційна сила, з якою мусить боротися всякий націоналіст. Не треба аж критиків драгоманівщини, щоби ширший загал зацікавився ним. Про се дбають ті, які щодня його славословлять по «*Трудових Українах», «Громадських Голосах»* та ин. Драгоманов є таким самим символом анархістично-космополітичного, антинаціонального українства, як символом соціялізму міжнародного є Маркс. Рідко хто в ширших кругах марксистів читав хоч сторінку з Маркса, але вони є марксистами. Бо всякають його ідеї з «творів» його «популяризаторів». І тому добре робить гітлеризм, коли бореться з «мертвим» Марксом... Так само можуть многі з драгоманівців знати Драгоманова не більше, аніж його знав п.Мартинець, і тим не менше завдяки популяризаторам бути такими ж добрими драгоманівцями, як п.Мартинець. Ось чому боротьба з «мертвим» Драгомановим так само потрібна і на часі, як боротьба з «мертвим» Марксом. Ідеї носяться в повітрі і засвоюються широкою публікою, навіть несвідомою, звідки вони прийшли...

Драгомановим повне наше життя. Коли у нас ставлять ідеал міжнародного братерства над інстинктом національного самозбереження, то се відгук Драгоманова. Коли в нас дехто вірить, що «російський царат є і українська історична святощ», то се відгук думок Драгоманова. Коли в нас вірять в силу аргументу, а не в аргумент сили, то се відгомін ідей Драгоманова. Так само, коли вірять у міжнародні російсько-малоросійські чи якісь инші ідилії... Коли у нас славлять чужих поетів, що очорнювали Мазепу і звеличували Петра, то се теж відгомін ідей Драгоманова. Коли у нас віддаються глупим мріям про нові Швайцарії і про «дружбу» між різнонаціональними демократіями, коли у нас гудять почуття національної гордости («шовінізм» і національний «егоїзм»), то се теж проклята спадщина драгоманівщини... В. Мартинець каже, що се ж «загальні прогріхи XIX віку». Власне, і тому, маючи завданням викоріняти з нашої душі насіння XIX віку, мусимо розвінчувати і його головного апостола у нас Драгоманова.

Нас вражає та глухість, щоби не сказати тупість, яка характеризує Онацьких і Мартинців на все, що коїться довкола них в Европі. «Ах, не зневажайте предків!» – сплескують руками наші тьоті Кльоці, під «предками» розуміють якраз драгоманівців… Але хіба вони не бачать, як нові течії в Европі зневажають отих своїх предків, які колодою лягли під ногами нового покоління? Хіба вони не читають, як гостро нищать тих «предків», героїв збанкрутованої 3-ої республіки – оті Доріо, Галеві, Леон Доде, Жак Бенвіль, Андре Сіґфрід, Робер де Жювенель та инші?

Хіба їм позакладало, що вони нічого не чули про ту велетенську працю чищення авгієвих стаєнь XIX віку, що доконали і доконують гітлерівці в Німеччині? Чи вони не читали «Мою боротьбу» Гітлера з його актом обжалування проти «предків» із XIX віку? Чи не читали Розенберґа «Кров і Честь», де він розправлявся з німецькими Драгомановими? Чи не читали його філіпік проти соціялістичних «багатих адвокатів, східножидівських редакторів, звичайних шиберів і ревунів усякого сорту»? Проти цілої «листопадової демократії», що стягла ганьбу на німецький народ? Проти «центру, марксизму і демократії миру і порозуміння, свободи і пролетарської

солідарности», що показалися огидною брехнею? Проти забріханости соціял-демократії, що хилила спину перед французьким імперіялізмом та міжнародною фінансієрою, і забріханости центра, що понижувався до виборчої коаліції з сіоністами і червоними, що вирощували комунізм у Німеччині? Чи не читали його закликів: «Ми не хочемо більше минулого, ми ненавидимо сучасне, ми прагнемо нової будуччини німецького народу»? Чи не читали про потребу «переробити характер нації», «скріпити всі її моральні вартості», а для того, передусім, «викинути тих, що нищать сей характер»? Що ж се, як не та сама боротьба з тими «героями», яких так завзято боронять у нас пп. Онацькі, Мартинці й Липи?

Чи їм повилазило, що вони не бачать, як прийшов до значення фашизм в Італії? Чи не читали промов Мусоліні з часів росту і перших тріюмфів молодого руху? Як вождь фашизму картав «внутрішніх ворогів: соціялістів, джйолітійців і клерикалів», яких обіцяв поборювати до останнього віддиху? Як обіцяв «перевищити приятелів в добрі, а ворогів у злі»? Чи не читали, як він картав соціялістів «дурисвітами, що обіцяють народові рай»? Як гримів проти «негідного Джйоліті» і «тої свині Ніті», і якою приголомшуючою луною ревіла на його слова юрба: «A basso Dgiolitti! Morte a Nitti[1]!»

Так розчищували дорогу новим ідеям тамті молоді рухи націоналістичні. Так їх приймала юрба. А наші тьоті Кльоці, що з моди вбралися в націоналістичні пера, заламують руки і гукають про згоду в сімействі, про шанування батьків, і про те, що ті кляті вісниківці «навіть міністрів наших не шанують», як недавно плакалася третя тьотя Кльоця з «Громадського Голосу»…

Нема чого покликуватися на Англію. Бо чи наші Винниченки нагадують Черчилів? А Бондаренки і Левинські – Чемберленів? Зрештою, шануючи свої традиції і заслужених людей, англійці обкидали камінням карету славного переможця під Ватерлоо Велінґтона, коли він посмів піти проти бажань нації. Так само не досить чемно поступили вони з королем Едвардом VIII. Але сі і безліч їм подібних прикладів можуть пересуватися перед очима наших Сквозників-Дмухановських і Перерепенок, а вони лишаться ті самі: «наші за границею», такими, якими до неї й приїхали.

Однодумець п.Мартинця п. Є.Онацький, який розхвалив його в «Українськім Слові», бороніться, що ні він, ані п. Мартинець зовсім не беруть в оборону Драгоманова. Се тільки так, приклад. Бо Драгоманов писав і добрі, і злі речі. Так само, як і Шевченко, так само, як і Ніцше, що, навіть жидів любив і ненавидів, мовляв, державу і німецький народ. І се не перешкоджало, що «перед трьома роками ціла націонал-соціялістична Німеччина святкувала гучно і бучно пам'ять антинаціоналіста, антинімця, антидержавника, антирасиста, паневропейця й філосеміта Ніцше...» Ні, се вигадка! Німеччина гітлерівська такого Ніцше (який такий милий п.Онацькому) не святкувала. Святкувала иншого, того, який написав «Wille zur Macht»[2], який ненавидів свій демократичний вік і кликав скінчити з усім плебейським у житті... Певно, відповідним насвітленням можна не тільки з Ніцше, з кого хочете зробити те, що вам подобається. Робили ж инші Онацькі апостола любови і всепрощення з автора «Заповіту», а з Махновського – блазня. Але не про се мені іде. Мені хочеться підкреслити оте бажання «тоже-націоналістів» усе змішати докупи; зробити саламаху з ідей, щоби ніхто в тім не визнався; позбивати, мов києм будяччя, всі маяки; хвалити всіх і «святкувати» всіх, бо і в однім було добре і зле, і в другім, і Богові

[1] Досить з Джйоліті, смерть Ніті! (іт.)
[2] Воля до влади (нім.)

свічка, і чортові кочерга; вирвати з націоналістичної думки її жало, її силу, її кристалізаційну міць; створити таке вигідне і миле філістерам становище, коли не треба ні вибирати, ні заявлятися за чи проти; розпружити, закляті в задовгім «проти», м'язи і відпочити; довести, як с.-рівська «Трудова Україна», що властиво всі є націоналісти, що нікого не треба виключати, що націоналізм – всюди, значить – ніде.

До того допустити не сміємо. Хоч, може, і не одному закаптуреному противникові сеї думки се і було б на руку. Переспівуючи давно-давно вже писане в «*ЛНВ»* і «*Вістнику»* про брак сміху в нашім житті і про плаксиве наставлення нашої літератури, п. Мартинець із запалом новохрещенця, з п'ятнадцятилітнім спізненням картав понуро-зойкливий світогляд наших деяких белетристів і поетів (лише не наводить їхніх імен, як се робив *«ЛНВ»* і *«Вістник»).* Ось се саме треба робити з представниками гинучого світу не лише в літературі, але і в політиці, і в публіцистиці, розвінчуючи їх. Робити те, чого за ніяку ціну не хочуть робити наші «тоже-націоналісти». Щоб дійти до того, їм треба ще яких десять літ.

Вони уважають, що «вразі розточаться» самі собою. Сам собою нібито стратив у нас вплив соціялізм і Маркс. Само собою нібито вмерло москвофільство а ин. Ні, само собою не вмирає ніщо. Навіть уже добре вмерлий сам не йде до домовини, мусять бути ті, що його туди зложуть. Шевченко теж вишукував «плями на героях», називаючи своїх любезних земляків «локаями», «рабами з кокардою на лобі», «сміттям», «гряззю», «свинопасами». Так само жорстоко картала своїх сплячих земляків із їхніми серцями, що «мохом поросли», Леся Українка. Так само гостро Франко, що «не кохав Руси». «Ганебну і сороміцьку роль», «сервілізм і безідейність» закидав своїм сучасникам Міхновський. І коли ті яскраві смолоскипи нашого минулого не зробили в перевихованні нашої психіки більше, ніж зробили, то вина в тім сучасних їм Мартинців, Лип і Онацьких, які бештали їх за «наклепи» на своє покоління і за шукання «плям на героях»... із кокардою на лобі. Суть нашої ідеї та, що «локаї» і «раби» ніколи нічого великого не довершать. Суть ідей наших противників – що довершать, коли лиш їх добре «забронзувати». Становища, що себе взаємно виключають.

І цікаво, яку спільноту духа зраджують наші «забронзувачі» якраз і*з* противниками націоналістичної думки. Вихопився в обороні Драгоманова п. Онацький і зараз же його похвалили радикали і соціялісти, мовляв, «навіть такий націоналіст, *і* той» і т[ак] д[алі]. Ледве вихопився він в обороні п. Мартинця і Юрія Липи зі своїми коментарями Ніцше проти «лихих інтерпретаторів» фашистів, і ось читаємо в жидівській «*Хвилі»* (16.I) статю п. Шайдемана про те, як «Nietzsche ostro zwalczał antysemityzm[3]» і про «falszerstwo hitlerowców[4]».

Нашим крайовим противникам зовсім не йде про оборону предків. Тут маємо перед собою инше явище. Глибше і небезпечніше. Вони кажуть: «Не наслідуймо чужих взірців! Геть із Гітлером і Мусоліні! Але хай живе Маркс, Прудов, Зощенко!»

Вони кажуть: «Не треба тенденційности в літературі, досить проповіді хижацтва!» Але проповідь Рабіндраната Тагора і Толстого – уйде, се не є тенденційність...

Вони кажуть: «Шануйте традиції! Хай живе Грушевський і Драгоманов!» Але про Грінченка і Тютюнника вони нічичирк. А коли похвалити їм, як се зробив Мухін Бурачинського, Кониського та инших ідейних і мудрих противників драгоманівщини, вони впадають у пропасницю. Але вони «шанують традиції...».

[3] Ніцше раптово переміг антисемітизм (польськ.)

[4] Фальшивість гітлерівців (польськ.)

Усе се почасти свідома бляга з їхнього боку, почасти – несвідома, «Всяким свідомим метикуванням філософа, – пише Ніцше, – переважно кермує його таємно відчутий інстинкт, сей інстинкт і спрямовує його думку на певні стежки». От так є з нашими крайовими противниками. Так є і з нашими «філософами» з «тоже-націоналістів» закордоном. Вони лише назовні, з моди або я знаю чому прийняли назверх ідею націоналізму. Але їхня космополітична, розманіжена старим українофільством і просвітянщиною душа тої думки не приймає. Їхній інстинкт є у вічній борні з їхнім модним «вірую», і тому, називаючи себе націоналістами, вони вічно збиваються на, в душі таку милу їм, стежку драгоманівщини, «згоди в сімействі» та ин.

Так у дійсності є! Бо коли б було инакше, чому не реагують вони так гостро (як на образу Драгоманова та инших бонців XIX віку) на образу тих, що тому вікові і його світоглядові виповіли війну? Чому не протестують, коли Коберський підігріває старі драгоманівські мудрощі в спеціяльній книзі? Або коли драгоманівщину подають під новим соусом видавництва драгоманського інституту в Празі? Або коли відгребує старий космополітизм Бочковський? Коли приймак радикалів, бувший новошляхівець, В. Левинський помагав звеличувати Драгоманова «*Новим Шляхам»?* Або коли ті «*Нові Шляхи»* плюгавили українську армію? Коли католицькі часописи звеличували Катерину і Петра?

Коли Винниченко і «*Трудова Україна»* доводили, що і большевизм усе ж зробив дещо доброго на Україні? Чому не протестують проти канонізації Любченка, Бондаренка та инших каналій у крайовій пресі? Щоб не кидати «плям на героїв»? Куди взагалі заведе їх такий культ «героїв і героїчного в історії»? Чому байдуже приглядаються нагінці крайової преси на націоналістичну ідею? Чому мовчки прислухаються сій какофонії? Тому, що в їхній підсвідомості се – музика, рідна їм. Тому, що їм рідні противники «фашистівських бубків», автори «*Україн[ської] Доби», «Нагод і пригод»* і вороги всього, що пахне націоналізмом, тому їх радо й рекламують в «*Україн[ськім] Слові».* Тому, що, як і тамті, головним ворогом вони уважають націоналістичну ідею. А коли підрив сеї ідеї вони толерують і провадять самі, підшившись під ім'я націоналістів, то се тим більший злочин. **Своєю роботою вони нищать відпорність нашої нескріплої національної думки, віддаючи її на жир ворожих ідеологій.**

І се не є забава, се річ надзвичайно поважна. Бо український «націоналіст», який «забронзовує» Грушевських, Винниченків і Драгоманових, – се така сама небезпечна нісенітниця, як італійський фашист, який «забронзовує» Ніті, або гітлерівець, який вибілює Карла Маркса... Наш спір із «тоже-націоналістами» не є річ маловажна. У «*Війні і мирі»* оповідає автор, як маленька дівчинка, що прикуцнула на печі в селянській хаті, в селі Філи, де відбувалася військова нарада російського штабу перед битвою під Москвою, дивувалася, не можучи зрозуміти, чого ті генерали, поважні старші люди, лаялися між собою... Ся дівчинка того не розуміла. Але від висліду тих суперечок залежали вислід битви під Бородіно і доля походу 1812 року... Так само міщанські філістери перед 1917 р. не могли второпати, яке значення мають ялові, на їхню думку, суперечки між большевиками і меншевиками в єдиній партії соціял-демократичній. Але вислід тих суперечок (перемога большевиків) заважив на висліді цілої революції в Росії. Філістери не розуміли, чого перед війною «гризлися» ППС (з І.Дашинським) з СДКП і Л. (з К.Радеком). Але тепер вони, мабуть, уже розуміють, чим вагітна була та «гризня». Коли б в наших передвоєнних суперечках перемогли не Драгоманов і Грушевський, а Грінченко, Кониський і Міхновський, инакше поточилися б на Україні випадки по поваленню царату...

А ті, які гадають, що, маючи собі за «ідеологію» баламутну мішанину з «тоже-націоналізму», тромтадрації (Нація з великої букви) і драгоманівства, вони збудують на тій саламасі якийсь тривалий «орден», ті нехай собі прочитають слова Мусоліні, з якого вони теж, мабуть, знають лише «загальні фрази»: «Ви здобули багато громад, повітів і установ, але не зрозуміли, що все те було без всякого пожитку, коли б ви не опанували мозку і серця народу». Так говорив дуче 15 червня 1923 р. у палаті послів... Ваші «герої» вже опановували і Центральну Раду, і установи, але все се лишилося і лишиться без пожитку…

Нас обвинувачують у песимізмі. Але дивитися в очі фактам лякаються лише боягузи. Заколисувати себе брехнею не *маємо* охоти. А про песимізм говорив отой самий великий песиміст, якого я щойно зацитував, промовляючи в сенаті 27 листопада 1922 р[оку]. Він казав: «Не зазнаю розчарувань, бо така моя вдача, що легковажу всякий дешевий оптимізм. А з тих всіх, які завше бачать світ на рожево, можу лише часом сміятися, часом над ними милосердитися».

Такими смішними видаються і мені наші «тоже-націоналісти» і «тромтадрати». Коли б їхня «праця» увінчалася успіхом, мали би вони «націоналістичні» ідеології і «ордени», блискучі навні, з усіма святощами, писаними з великих букв, з великим бум-бумом і фасадою, але всередині роз'їджені термітами, які впровадили всередині ворожі ідеї, зломили хребет «орденові», що розсиплеться при першім дотику до нього дійсности. Їм хочеться трусливо заколисувати себе оманами. Вони прагнуть бачити «тільки світлі образки з нашого минулого і сучасности». Їм хочеться «плекати культ доброго настрою і життєрадости» в своїй прекрасній, вигідній заграниці (що їм, мабуть, дуже тяжко не приходить). Їхній маніловщині протиставляємо захоплення життям і радісний виклик йому, але не філістерську, що хоче бачити лише рожеве, а трагічну концепцію життя отих «песимістів» – Гітлера, Мусоліні, Шевченка і Лесі Українки. Сього вони не розуміють? Можливо, але чи багато взагалі пп. Мартинці й Онацькі розуміють з того, чим живе і дихає край?

Із сею небезпечною мафією «оптимістів» треба вести боротьбу. Як і деінде, нашим завданням є скінчити «з довгою добою декаденції» і перевести «оборону перед укритими таємними руйнуючими силами»[5]. Знаючи наших милих противників, ми приготовані, що вони на сю критику відповідять якоюсь черговою денунціяцією. Але се нас не стримує. На термітів великої ідеї муситься знайти якийсь протизасіб.

До «Націоналізму» з 1926 р[оку] взяті як мотто слова Фіхте: «Лише цілковите перетворення, лише народження цілковито нового духа може нам помогти». Хто сього не збагне, хто гробами побіленими хоче творити нібито нове життя, з тим нам ніколи не буде по дорозі...

[5] Prinz Filiberto von Savoyen, Herzog von Genua. Nationalsozialismus und Fashismus (Völkischer Beobachter, 29.XII м. р.).

ШАРЛЬ МОРА
І ФРАНЦУЗЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ
(Тридцять літ «Action Française»[1])

Знаний французький письменник Р. Бразильяш писав недавно про Ш. Мора: «Хочу говорити не в імені вірних прихильників Мора, не в імені тих, що прийняли його доктрину, що визнають його володарем своїх думок. Хочу зупинитися над тим промінням, яке завше розходиться від всякого великого діла, і в якім, самі того не знаючи, живе маса істот. Величезне бо є число тих, які завдячують щось Мора, а без нього наш світ довкола не був би таким, яким є».

«Трудно позбутися почуття деякого згіршення, коли усвідомити собі велетенську ідейну революцію, з якої на наших очах родиться завтрашня Европа, з одного боку, а з другого – усвідомити собі долю людини, яка стояла біля самих джерел сеї революції. Запитаймо Салазара, Деґрела або Франко, і вони відповідять: «Франція – се Мора. У Мора я навчився читати». Його твори ви стрінете в многих бібліотеках Еспанії. В Італії ідеї Мора грають таку саму роль, що й ідеї Сореля. Всюди, де кристалізується молодий національний рух, у Бельгії, Швайцарії й деінде, насамперед звертається він у сторону революційного традиціоналізму Мора. Хто заперечить, що його ідеї незнані новій Німеччині? Навіть в Америці до ідей Мора прислухуються ті, що мріють про нову будуччину свого континенту.

«Без сумніву, кожний народ, кожний провідник додав до того, чим перейнявся в творах Мора, ще свій власний особистий чи національний елемент. Без сумніву, деякі прихильники Мора роблять свої застереження, відкидають ту чи иншу частину його науки, спроневірюються духові або букві його доктрини. Але всі визнають, як багато завдячують йому.

«А тепер запитаймо, що зробила з того проповідника національних революцій, з того, хто розбудив національну свідомість стількох народів, що зробила з нього країна, в якій він родився, для якої працював, для якої створив свою доктрину? Ся країна вкинула його до в'язниці.

Полишаю тут на боці захоплення молоді Мора. Мене більше цікавить инша річ: пошана «єретиків». Є і у Франції, так само, як за границею, молоді люди, які сперечаються з ним щодо його поглядів у політиці соціяльній чи зовнішній, але які, тим не менше, знають, що без Мора вони не навчилися би політично думати. Ось що здається мені нині істотним. Ось що дає найкраще поняття про вплив його незрівнянного діла. Ось що дає поняття про нікчемність тих, які гадали знищити його науку.

«Скільки ж то нині є таких, які не вірять більше в спасенність лібералізму, не вірять у всемогутність і рацію числа, у рівність, ні в режим новочасного гіперкапіталізму! Всі вони завдячують привернену ясність своєї думки Мора. Сі люди вступили в життя, коли такий захмарений був наш овид! Хмари незабаром розігнала сама дійсність. Але перед нею ще розвіяв ті хмари в їхніх головах Мора, сей блискучий розум, ся Богом натхнута Касандра, якій поволі чи поневолі треба було вірити. А в той же час людина, яка доконала сього, зовсім не була прихильником варварської логіки. Се була істота з крови і тіла, людина великої пристрасти! Всі, які зближалися

[1] «Французька дія» (франц.)

до Мора, знали пасію, що його одушевляла, його любов життя. Навіть тим, які не знали його особисто, вистане читати його, щоб вичути в його реченнях ґвалтовність вимови, яка не бреше; ся людина є передовсім жива істота».

«Без сумніву, сим з'єднав він собі молодь. Він не казав їй, що життя гарне, коли в нім нема ризику. Він зроду-віку не оспівував помірковану зрівноважену Францію, закохану саму в собі, втішену загальною пошаною, Францію, приспану отрутою лібералізму і консерватизму. Навпаки, він недвозначно казав своїй країні: «Ти можеш згинути. Всяка цивілізація смертельна. Треба чувати, треба уважати! А чувати не потрафиш, не виплекавши в собі високих чеснот, яких потребували всі народи, що прагнули жити. Неправда, що прикметою Франції є страх життя, соціяльний консерватизм, міжкласова ворожнеча. Франція – се велич, се розсудність святих і героїв, що її не треба плутати з розсудністю грошоробів і пенсіоністів. Франція – се панування над собою, се ризик, се «сила». Ось як промовляла людина, яку ми чули, як мали сімнадцять літ! Ось людина, яку всі ті, що чули її, ніколи не зможуть забути, яким би шляхом потім вони не пішли.

«Хто зустрів Мора на початку свого шляху, той до кінця ітиме *з* відблиском його думки на чолі. Навіть у тих, що правлять тепер нами, навіть серед тих міністрів, які завдали його до тюрми, часом, у хвилини просвітку, можна знайти блідий відблиск Мора думки. Се саме можна сказати навіть про тих, які його ніколи не читали.

«Світ довкола нас зміняється, і не все можна сказати, щоби ті зміни завше нас потішали. Лише Франція не зміняється, вона лишається невільничкою своєї старомодної ідеології, своїх застарілих помилок, поволі погружається в багно свого буржуазного соціялізму. І ся ж Франція якраз є та країна, від якої пробуджені народи брали ідеї і силу, щоби збудитися. В ній знаходили вони блиск і сталість, творчу гарячку, опановану розумом, гармонійне поєднання сил минулого з силами майбутнього, уважність до проблем сучасности і пророчий дар, велич спогадів і велич надії. У Франції з'явилася людина, яка втілювала в собі всі сили, що дрімали в ній. Але в самій Франції та людина лишалася безпотрібна, неприйнята, неначе вона ніколи не існувала і не навчала. А щоби упевнитися, що її дійсно нема, сю людину замкнули.

«Але хоч Франція його вислухала остання, вона не найгірше його зрозуміла. Людина, яка ціле своє життя була героєм наших сподіванок, яка вчила, що надія завше має рацію, нині представляє собою цілу ув'язнену націю: не далекий час, коли ми виберемося визволяти її».[2] Стільки Бразиляш. Нижче наводимо думку про Мора часопису, який стоїть зовсім на протилежнім крилі сучасної політичної думки Франції; часопису з вкраяними лівими симпатіями.

«Marianne» (14.IV м. р.) писала про нього: «Серед сил, яких ми можемо позаздрити йому і його вірним, є одна, на яку ми не є заздрі, се його фанатизм... Привіт, який ми засилаємо йому, се наша перевага над ним. Він нам не відзаємниться тим самим...»

«Шарль Мора погорджує юрбою. Він думає, що вистане боротися за неї... Він – самітний вартовий у брами сплячого міста, що незмордовано чуває над ним... Людина ночі, людина ненависти, що завше на сторожі, завше готова кричати на тривогу. Се заняття вартового немислиме без жертв. Він собі сам вибрав своє заняття, зрікаючись легших радостей, вигідніших обов'язків… Людина out law (поза законом) є все гідна подиву».

«Він не мав стичности з юрбою. Юрба боїться Мора. Вона знає, що він її не любить. Мора не шукає в неї оборони. На його думку, вона не має рішати ані про літературну славу, ані в справах політики... Він є той, що чатує, що ричить (hurle), що бичує... Жахлива антологія образ і зневаг, якими він обкидав своїх противників, могла б дати цілу книгу ненависти... Скільки з його читачів, які хотіли б любити його, були в тім перешкоджені завдяки його нахилу легковажити людей… Неможли-

[2] R. Brasillach. «Charles Mourras devant le monde nouveau».

во не дивуватися сьому противникові, сьому ідеалістові, ще в 67-м році життя повному запалу боротьби. Не можна не дивуватися сьому письменникові, мова якого така тверда і така виразна, далеко від себе тримає все простацьке. Він ніколи не зазнавав тих сильних і правдивих емоцій, не переживав того легкого чаду, яким може дихати, наприклад, похід голоти (cortége plebeien), п'яний надією чи страхом. Ся людина – се одна з найбільших інтелектуальних сил сучасности».

«Мора, – пише його біограф Симон Арбело[3], – був завше, передусім, людиною чину. Людина, «перо якої варта було шпади», як казав кардинал Андріє. Свою кар'єру він зачав від журналізму.

«Gazette de France» посилає Мора 1896 р[оку] до Греції, де тоді відбувалися олімпійські грища. По повороті звідти він пише книгу «Антинея». В передмові заявляє, що «виніс із Атики досить гарячу ненависть до демократії. Коротка доля того, що називали в старовину демократією, дає відчути, що істота сього режиму є споживати те, що створила аристократична доба. Продукція, акція вимагали твердого порядку. Споживання є менше вибагливе: ні розрухи, ні рутина їй не заважають».

Афера Дрейфуса з'єднала Мора багато прихильників. Се була доба «Ліги французької вітчини». В *«Eclair»* з'являється стаття Мора під заголовком «Action Française». «В наш час, – читаємо там, – треба відбудувати Францію як суспільність, відбудувати ідею рідного краю, нав'язати наново ланцюг наших традицій, пристосовуючи їх до нашого часу, переробити республіканську Францію в зорганізовану всередині і сильну навні державу, якою вона була за старого режиму». Хутко потім був заснований журнал «*Action Française»* в 1899 р. серед повної політичної, релігійної і військової кризи. В маніфесті читаємо: «Дійсний націоналіст ставить рідний край перед усім: отже, він обдумує, оцінює і рішає всі політичні питання з погляду національних інтересів». Рівночасно проголошується там засада монархії і зачинається сувора критика лібералізму. В сім часі до руху, започаткованого Мора, приєднується син Альфонса Доде – Леон Доде.

Осередковою проблемою французького життя була для Мора слабість національного проводу. Францію треба зреформувати. «Націоналістична концепція була: оборона французької армії проти космополітизму жидів і масонів, засада авторитарна – боротьба проти нездарности слабої влади; нарешті – децентралізація».

У квестії соціяльній думки Мора були: «дати пролетаріятові сталий устрій», дати йому домашнє вогнище, зробити з нього рід робітничої буржуазії, поруч із буржуазією торговельною і промисловою. Мора вчив, що між працедавцем і робітником однієї нації існує спільність інтересів. Осягнути се може лише сильна держава, сильна влада, демофілія, не демократія, уряд, який урядує і править».

Під час одного зі своїх процесів 25 січня 1912 р. за участь у демонстрації під пам'ятником Людвіку XIV, президентові трибуналу Вормсові, на його запитання відповів: «Пане президенте, тепер коли ви вже знаєте, хто є я, я мушу сказати, що й я знаю, хто є ви. Я – француз, ви – жидівської національности. Мені неможливо відповідати судії-жидові».

У 1925 р. між місяцями січнем і травнем комуністи замордували семеро патріотів, близьких «*Action Française»:* двох – у Марселі під час маніфестації національної католицької федерації; чотирьох – під час зборів Патріотичної молоді; сьомий Ернест Берже, співробітник «*Action* Française», впав під ударами ножа одної жінки, яка взяла його за Мора. Тоді Мора послав до міністра внутрішніх справ (ним був тоді Шрамек), лист, в якім стояло, що «по першім новім злочині, скерованім проти патріотів, відповідатимете за нього ви, пане Абрагаме Шрамеку». І додав: «Я заб'ю

[3] Simon Arbellot.Maurras homme fraction.

вас, як пса», бо, «хоч би ви нас і роззброїли, і віддали в руки ваших катів, все одно ви не минете кари, на яку вас засудять. У тім я даю вам слово чести людини, яка має звичку говорити поважно і яка не бреше».

Се коштувало йому року тюрми. Але убивства патріотів припинилися.

У 1935 р. Мора мусив поспішити на рятунок загроженого мира. Афера Абісинії і заїла ненависть французьких радикалів і соціялістів до фашизму, ледве не вплутала Францію в війну. 140 французьких парламентарних послів легкодушно висловилися за загостренням економічних санкцій проти Італії, а се нехибно допровадило би до війни. Тоді Мора у своїй пресі загрозив, що накаже забити їх усіх у день, коли, завдяки їм, вибухне війна. Загроза поділала, войовничі парламентарі не голосували за санкціями, але Касандра помандрувала знову до тюрми.

Перед тим на всякий випадок Мора порадив патріотам забезпечитися… через брак відібраних у них револьверів кухонними ножами, щоби в разі потреби його погроза не лишилася порожньою фразою. Сей кухонний ніж у руках філософа став скандалом. Противники кричали про брутальність Мора, про його жорстокість, навіть про божевілля.

Віруючий католик і активний націоналіст, він попав у конфлікт із церковною владою. Не бракувало фарисеїв, які почали завзяту кампанію проти Мора, допровадивши її аж до порогів Ватикану. «Вони прийшли розлючені, мов пси, щоби сказати мені: «Осудіть його, найсвятіший отче, осудіть його»! Я відповів їм: «Ідіть геть, ідіть читати ваш молитовник, ідіть молитися за нього». Такі були, як доносять свідки тої сцени, слова Пія X у 1909 році». Кардиналові Кабрієрові папа сказав, що він не осудить «Action Française», бо вона боронить засади авторитету і порядку. Великим прихильником Мора був і покійний кардинал Мерсьє, постать теж не дуже мило виджена фарисеями. Але в 1926 році «Action Française» таки попала на індекс.

До конфлікту з Ватиканом незабаром долучився конфлікт із графом Паризьким, претендентом на французький трон. Нарешті, в 1936 р. масонсько-радикально-соціялістичний уряд III Республіки розв'язав групу «Action Française». Відповіддю Мора була заява, що «ідеї не можна розв'язати». Діяльність групи триває далі.

В «Anquëte sur la Monarchie» він пише, що його група не є ні виборчим бюром, ні запомоговим товариством, ані опозиційною партією, ні філософічною школою. «Ми, – пише, – є змова (conspiration). Ціль нашої конспірації – доконати зміни нашого інтелектуального наставлення». Засади групи були, як він їх формулює в «La democratie religieuse»[4], є «любов до рідного краю, любов до релігії, любов до традиції, любов до матеріяльного й морального порядку, ненависть до анархії і чужоземщини».

Головні органи групи такі: оснований у березні 1908 р[оку] (замість журналу) щоденник «Action Française», що веде пропаганду проти демократії і республіки і є головним ланцюгом, який зв'язує в одну цілість прихильників морасівської доктрини; Інститут (оснований у 1906 р.) – се школа, присвячена дослідам над філософічними, політичними, соціяльними, економічними, літературними й мистецькими справами в дусі ідеї Мора, свого роду арсенал політичних наук, кузня, де переводиться ґрунтовну критику думок, що в XVIII і XIX вв. підважили традиційну ідеологію старої Франції. Інститут видав «Cours et Conferences d'Action Française»[5]. Крім того, існує «Action Française Agricole» і «Комісія пропаганди», заснована в 1920 р.

Криза, яку переходить підрита соціялізмом і радикалізмом республіка, багато спричинюється до зросту ваги і значення у Франції Мора, його ідей і його групи.

---

[4] «Релігійна демократія» (франц.)

[5] Шлях та ідеї «Аксйон Франсе» (франц.)

ГРИЦЬКО-ФІЛОСОФ І ЙОГО ПАН

Є стара пісня, героєм якої є «Грицько, родом з Коломиї», що «учився мудро на філософії».

Пісня оповідає, як то він «п'ятнацять літ в письмі гмирав, вже і по-латині гдирав», а «на шістнацятім мав перечитати псалтирку преч».

Про сього Гриця знайдете в «Українсько-руськім архіві», а один учений оповідав мені, що навіть у музеї Чарториських у Кракові бачив розвідку про нього. Мені ж здається, що коломийський Гриць був тільки найславніший із усіх Гриців-філософів. Бо було їх більше.

Бодай один із них відкрився в «Українських Вістях». Кожний фюрер має свого філософа. Мусоліні воліє мертвого Мак'явелі, Гітлер – кількох, Ґебельса, Розенберґа, Даре. Мусив і львівсько-теребовельський фюрер розглянутися за своїм надворним філософом. Мали в старовину таких філософів королі (читайте про се в Шекспіра). Їхні Гриці були «специ» від дотепів, а діставали за них часом телячу ніжку з королівського столу, часом – копняка. Такого філософа дістав і наш фюрер. А став ним п. Іван Ейко.

Як він доступився такої чести, се така ж темна історія, як історія про те, як Грицько з Коломиї став філософом і навчився «по-латині гдирати».

Річ у тім, що якраз тоді на вулиці Чарнецького коло Личаківської утворився новий фронт, нове об'єднання. Було одно на Підвалі. Чому б не мало повстати друге на Личакові?

Об'єдналися, вибрали «провідника». А як вибрали, то, пише наочний свідок, «загальне зворушення вилилося то в грімкі привітальні оклики, то в непорочну, розпромінену сльозами радости, тишу».

Але самого провідника замало. Мусить бути штаб. І штаб знайшовся: були се усі «безпритульні», що накивали п'ятами з різних партій і ходили самопасом. Такі собі дейнеки-ландскнехти. Почули про нового Махна-Валенштайна та й затяглися до його загону. Тепер повстало питання: як вітатися? «Гаразд»? – не зле, але де вже там ті гаразди... «Слава Йсу»? – уйде, але старомодне. «Поважання»? – гарно, але як же ж «фронтовики» так вітатимуться, коли ще недавно багато з них не тільки, що один другого не поважали, але навіть із усіх чотирьох боків обсмаровували усім найгіршим? Так повстало мовчазне фронтове привітання піднесеною рукою. Власне з сього мотиву вийшло воно і не було ніяким плагіятом від націонал-соціялістів.

Та поза тими клопотами забули про одну дрібницю, про ідеологію. І сказав фюрер:

– Еврика! Є ж у нас Іван Ейко!

І охрестив Грицька своїм філософом-ідеологом, як той єпископ, що сказав на скоромину: «Хрещу тебе карпом!» Шась-трась, і став із Гриця надворний філософ, як із «малей вєпшовей» карп.

Лиш, на нещастя, був Гриць поетом. Не щоби писав вірші, а мав поетичну душу. Ясносонячну, блакитнонебесну, ніжноєлейну, карамельковосолодку, білохмаринкову, рожевопелюсткову душечку.

Але фюрер був консеквентний. Став «тоже-націоналістом», то трудно – бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте! І наказав: крицева мусить бути ідеологія! Кожне слово мусить вилітати, мов та куля, все одно, хоч із кізяка, аби куля! Мусиш ричати, мов бенгальський тигр!

І се стало трагедією Грицька. Бо кітка не занявчить, як тигр. Хоч би їй хвіст дверима прищемити. І Грицько заверещав, та чого лиш в тім вереску не було! Треба було згадати про трагічні часи, а Гриць затягав про «чисте і прозоре повітря»... Треба було про завдання партії, а він тягнув про «краски і запахи»... Треба було про вольовий світогляд, а він мимрив про «ясні зорі і тихі води»... Замість патосу, вийшла «пречиста туга» і «сумовита пісня, що ридає». Зачне на фронтовім бубні, а зверне на ту «непорочну сльозаву тишу».

Нічим отой Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває весільної,
А на журбу зверне.

Але фюрер не знав жартів. Треба було ж поборювати той «гнилий світ», якого представником в УНДі стільки літ перед тим був фюрер. На те треба бути Орландо Несамовитим, Дон Кіхотом із Ламанчі, Александром Македонським, Мальбруком, Аль-Капоне, Руже де Лілем, Махном, а не Перебендею. «Творчий» мусить громити нетворчих! Ну, а де ж є нетворчі, як не у «Вістнику» з «катедернаціоналістом» у нім? Почесно нападати один на одного. Ще почесніше – удвох на одного. Але найпочесніше – на одного цілою сворою.

Грицькові соромно було спочатку. Бо й як же? Та ж ті самі «Українські Вісті» поезії в прозі недавно виписували на того «катедернаціоналіста». Сам фюрер признавав йому слушність, мовляв, що «багато у нього вартісних думок», що черпати ті думки «можна і конче треба». Ще недавно той самий Грицько з приводу відчиту «катедернаціоналіста» про два патріотизми так ніжно про нього писав. Порівнював його своїм чулим стилем до «качки, що б'ється крильми над гніздом і вчить каченят боятися смертельного ворога». Аж тут нагло приказ: якраз того, до кого оди писалося, зробити «смертельним ворогом»?

Грицько завагався. Але йому сказали:

– Фронт?

– Фронт!

– Ну, то – до ноги!

Припав Гриць до ноги.

– А тепер, бери його!

І кинувся Грицько, мов з ланцюга зірвався.

На «вартісне» сказав, що безвартісне, і наплюв у каву, з якої вчора «черпав», сьорбаючи і прихвалюючи.

І то не добре було у «Вістнику», і се – зле, і анархіст є отой «катедернаціоналіст», що собі «доктринить у пустопорожнє, тільки проповідує, а з катедри зійти не хоче.

Читач собі зараз подумав: коли так, то чого ж ви на того «катедернаціоналіста», далекого від життя, нагінку робите з приводу кожної вибитої шиби? Чому кричите «поліція»?

Але Грицько-філософ уже понісся: і ідеології ніякої у «Вістника» нема. Саламаха! Гітлер, Шопенгавер, Шпенґлер, Святослав, Ніцше, Кромвел, Лютер. До чого се?

І знову собі читач, що переглядає «Український Вістник», подумав: «А, може, все-таки ліпше рекламувати отих Кромвелів, ніж, як то робить фюрер, рекламу-

вати Шюца і Хаєса, парфуми Федера, шовки на карнавал Ерліхгофа, або ножі Polonia, від яких, запевняє фюрер, «немає кращих»? А може таки від Кромвела чи Деґреля більше можна навчитися, ніж від Хаєса і Ерліхгофа? Але Грицеві не було вже стриму. Тим більше, що дістав «ударне завдання» в 24 години виробити файну ідеологію. Виробив він її, нахапавши свої ідеї звідусіль, і вийшла пишна ідеологічна шата: тут кусник шмати, там кусник вати, рожеве й червоне, а на голові, як у філософів при дворах шекспірівських королів, шапочка з дзвіночками. На першім плані «національне хотіння». У инших се було трамтадратством, у Гриця ні! Се для других «теорія була димовою заслоною, поза якою вони провадили свої особисті гешефтярські практики». Але не у Гриця! У инших була «словесна маскарада», але у Гриця ні! Угоди з иншими партіями?! Ніколи! Бо тоді «здорові попадають у залежність від недужих». ФНЄ на те не піде, о, ні! Він «не продасть свого первородства стати неподільним володарем організованого українського світу!» Він знищить гнилий світ садукеїв і фарисеїв, що дбають лише про мандати і посади. «Зробитися обновителькою душ і життя – се від Бога призначення ФНЄ!»

Так гмирав і гдирав у «*Перемозі*» Гриць-філософ. Навіть більше, писав, що «ФНЄ – се єдина християнська громада серед поганського світу». Її мета – здобувати новий світ, «Бог не є Богом садукеїв і фарисеїв», але Богом фронту, Грицька і його пана. «Фронт стає виконавцем Божої волі». «Один Бог, один Свят на небі й один ФНЄ на землі» і один Грицько-філософ на шнурочку у свого пана. Наш фюрер, noster magnus panus[1], досі шмигляв по морю (політики), мов циганус, але нарешті знайшов, що шукав. Хай розточаться вразі його! Згинь, пропади та до мене не ходи, цур тобі пек! Quos ego[2]!

Сусіди від жаху німіли. Всім ввижався Мойсей із маленькими ріжками над ясним чолом і над буйною чуприною! Але все ж громада репетувала, як у тій пісні про Грицька-філософа: «Мосьпане, ми тую латину знаєм! Тільки ся питаєм, як то полатині женуть у поле свині, скажи ти нам?» Реально! Намацально! Творчо!

Тоді Грицько-філософ філютерно посміхнувся, моргнув громаді оком і шепнув найближчому з тих, що слухали: «Не журіться! Для всіх свиней буде місце! Хіба ж ви не знаєте всі, що головним ворогом нашого дорогого народу є «катедернаціоналізм»? Хіба ж ви самі не знаєте, що вирятувати його зможе лише націоналізм творчий, себто той, який створив я з фюрером? А для чого ж і назвали ми свою армію спасіння фронтом єдности як не для того, щоб з'єднатися з вами? Фюрер хотів, щоби ви, щоби всі партії прийшли до нього. Ну, але коли гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори, хіба ж се не ясно? Хіба ж не зробив фюрер таку саму штуку з «Загравою»?»

Радістю розцвіли обличчя громади. Лише невірні Хоми загукали:

«Та як же ми зійдемося? Та ж ми всі різних парафій. Та ж ось клерикал ще вчора звав вашого вождя «кріґсматуристом» і неуком! А один ундист знову називав того клерикала «гангстером серед католиків», а той його – Mädchen für alles[3], що напише і за, і проти, «тільки мусить знати, чого від нього властиво хочуть»! Та ж вас радикали звали анархістом, а ви їх комуністами! Як же се?

Та ж «Діло» того клерикала з «Темної Зорі» називало «наскрізь анархістичною, зі скаженою амбіцією людиною, яка, немов на глум, взяла на себе оренду саме на най-

[1] Наш великий пан (лат.)
[2] Лиши мене (лат.)
[3] Хлопчик на побігеньках (нім.)

більш піднеслі гасла правости, моралі, суспільного ладу!» Називала його «вогнищем небувалої морально-політичної деправації»!

Та ж те саме «Діло» звало вашого фюрера Геростратом, який «зайняв найбільш передове місце поміж всіма дотеперішніми українськими так званими «сипачами». Писало, що він «зійшов із дороги політичного діяча на шлях денунціяції і провокації!»

Та ж «Перемога» кпила собі з «суду, зложеного з радикалів і ундівців», кажучи, що то «глибоке, морально-етичне багно, в якому потопає старий світ!» А того клерикала з «Темної Зорі» лаяла «хаотиком»!

Ще ж недавно і ваш фюрер казав, що угода з иншими партіями – то зараза. Що ви проти словесних маскарад! Проти ґешефтярської практики! Що не віддасте свого первородства! Що ми всі – то світ, що загниває!

Тоді одуховлене голубовесняне, лілейноєлейне обличчя Грицька розпливлося від вуха до вуха в ясну усмішку, і він ніжнорожево шепнув: «Фюрер жартував, і я теж! Наш єдиний ворог – націоналістична думка».

І враз серед громади наступив неописаний «юбель». Крикам: «Хай живе етика! Хай живе Гриць і його пан! Віват Шюц і Хаєс! На погибель вархолам! Свій до свого! Слава Геростратам, гангстерам і деправаторам! – не було кінця.

Найспритніші побігли по папір і уклали пакт неагресії: радикально-клерикально-ундівсько-фронтівський. Нація була врятована. Вархоли тремтіли зі страху...

Є байка Глібова такого змісту:

Чи то з великого вже розуму, чи здуру
Напняв осел на себе з лева шкуру
Та до ослів в табун і почвалав.
Пишається між ними, дметься,
З ослячих довгих вух сміється,
А далі гордо проказав:
«Куди ж до мене вам,
Рівнятися ослам!» –
Дмухнув вітрець і звіяв шкуру
Й два вуха вилізло в осла...
Пізнали всі, чия подоба
Під сею шкурою була!

БЕЗПЕРІ КАЛІКИ

Niewolnicy wszędzie i zawsze niewolnikami będą. Daj im skrzydła u ramion, a zamiatać pójda ulice skrzydłami.

(Невільники всюди і завжди будуть невільниками. Дай їм крила коло плечей, а підуть замітати крилами вулиці.)

C. K. Norwid

Ніщо не нове під місяцем. Не нова й мобілізація «відповідальної» преси і різних «центрів» проти новочасних «вольтеріянців» старших і молодших. Проти тих, обличчя яких ще не розпухли від тисяч гальб пива (ясного й темного); живіт яких не став ще черевом слона, очі яких не осліпли, а голова не вилисіла від безсонних ночей, проведених за бріджом, а хребет не зігнувся від редагування «оптимістичних» заяв на тему «ура»; для яких слово «ідеалізм» і «рідний край» не стали ще відскочнею для посольської, сенаторської, директорської чи фюрерської кар'єри; думка яких ще не обернулася в тяжкі дриглі; яким «шапка Геслера» імпонує не більше, ніж Вільгельмові Телеві.

На них зосереджена ціла ненависть «високодостойних».

Подібне переходили різні епохи і різні народи. Згадує про се між иншим Щедрін-Салтиков[1]. У нас іде нагінка на націоналістів, тоді в Росії ішла нагінка на «нігілістів».

Як би там не було, але «благонамєрєнні»[2] накинулися на слово «нігіліст» із завзяттям, цілком так, як «благонамєрєнні» давніших часів накидалися на слово «вольтеріянець». Слово «нігіліст» вивело їх із найбільшого клопоту. Були поняття, були явища, яких вони досі не вміли назвати. Тепер сих труднощів не існує, все се – нігілізм. Були люди, обличчя яких їм не подобалося, яких мова впроваджувала їх у нервовий настрій, але вони не могли здати собі звіту, чому сі люди і сі мови с*правляють* на них саме таке враження. Тепер усе стало ясно: просто тому, що сі люди – нігілісти. Таким чином нігіліст, не означаючи властиво нічого, покриває собою всяку нісенітницю громадських обвинувачувачів, яка влізе в думку «благонамєрєнному». І коли б Іван Никифорович Довгочхун знав, що є на світі таке слово, то він, напевно, назвав би Івана Івановича Перерепенка не дурнем з писаною торбою, а нігілістом... Він – нігіліст! Він не вірить у ніщо святе!.. Словом, нігіліст – се людина, яка безнастанно випускає з себе тонкий яд, від якого умлівіч туманіють слабі голови хлопчаків.

Бо саме до м'яких голів молоді просякає той «яд», бо тверді чола лояльно думаючих перед тим «ядом» забезпечені, мов вогнетривала каса перед вломом.

Із тим словом «нігіліст» усе з'ясувалося, і тодішні російські patres patriae[3] мали на всі нещастя готового жертвенного козла.

---

[1] М. Е. Салтыков (Щедрин) «Признаки времени».

[2] Вираз «благонамеренный» – людина добрих похвальних намірів, став синонімом філістерства, бездумної пристосованости до пануючих у даній суспільності поглядів (Редакція).

[3] Батьки вітчизни

Нігілісти були зобов'язані виносити на собі всі гріхи сього світу. Чи гавкне на вулиці цуцик, «благонамєрєнниє» репетують: «Се нігілісти його навчили!». Чи випаде не в пору дощ, «благонамєрєнниє» репетують: «Се нігілісти замовляють стихії!». Із приводу частих пожеж у Петербурзі ходили чутки про підпали, «благонамєрєнниє» скористали з сього, щоби обвинуватити нігілістів... Злорадість дійшла до того ступеня непристойности, що «благонамєрєнниє» готові були дати собі самим поздіймати голови, аби мати право сказати: «Се вони, се нігілісти!».

«Нігілісти» сучасности – се, очевидно, «вістниківці». А слова Щедріна прийшли мені в голову, коли я прочитав висококатолицьку і глибокоідейну статтю «Великодні враження» («Нова Зоря», 1. V). Досі ми знали, що «нігіліст» із «Вістника» був відповідальний і за те, що «цуцик гавкнув», і за те, що дощ падав не в пору, і за вибиті шиби, але тепер «благонамєрєнна» «Нова Зоря» приписує його шкідливим впливам просто надприродну силу. Читаємо в тому часописі, що на Великдень, коли йде Служба Божа, малі хлопці перешкоджають вистрілами з кабзлів. Стріляють постійно й то так голосно, що жінки нервозно здригують. «Благонамєрєнні», що припадково трапилися на місці, витолковують хлопчакам невластивість їхньої забави, «та многонадійні молодці не тільки стріляють дальше, але ще зухвало відповідають тим старшим людям, що се, мовляв, національний звичай». Ага, значить, очевидно, се з тих, що попали під вплив «ідей» нашого приятеля-нігіліста з «Вістника», кінчить «Нова Зоря».

«Се вони, се нігілісти!».

Мені здасться, що «стріляли» хлопці на Великдень, ще заки родився той нігіліст. Чи його сатанинський вплив псував молодь, ще заки він прийшов на світ?! Се було б щось несамовите! І недурно «Нова Зоря» мусить ствердити, що таких нігілістів «тільки буком можна присмирити», бо й «що ж робити з такими, що не хочуть послухати навіть найлучших аргументів?»

Але нігіліст із «Вістника» – се лиш так. Туга за буком звернена у «благонамєрєнних» головно супроти молоді, супроти отих «хлопчаків», які «не хочуть слухати найлучших аргументів».

І знов повна аналогія з щедрінськими часами. І тоді «благонамєрєнниє» не зносили «мальчішків». І тоді для них були се «порожні і безмозглі ревуни, які псували все, до чого доторкнулися», «свистуни, що свистіли лише на те, щоби свистіти».

«Мальчішество» – се було щось таке, як первородний гріх. Хлопчак уже тим винен, що він – штубак. Штубак, фатально засуджений на нігілізм... Він не смів ні про що мати свого осуду тому, що він – штубак. Його думки, його рухи, ціла його істота неминуче мусять мати в собі щось із завадіяцького пустія тому, що він – штубак.

В устах «благонамєрєнних» кожне слово штубака підлягало найбільш інквізиторському толкуванню, в кожнім його акті бачили намір протанцювати карбонарський канкан. Озлоблення «благонамєрєнної» преси, а за нею і «благонамєрєнної» частини суспільства доходить до того, що коли штубак вмирає, то нікому не прийде в голову сказати: «Ось гине людина жертвою... Ну, скажім, хоч би помилок!» Але кожний говорить: «Ось гине смаркач!» Себто харциз, себто нігіліст, себто людина, що не розрізняє свого від чужого! Звідки се прокляте «себто?» Чому коли воно не все висловлюється, то все думається? А просто тому, що ходить про штубаків і вже!».

«Штубацтво» – се злочин, за який перелапаний на нім позбавляється навіть права відклику. «Благонамєрєнний» не стане й розмовляти зі штубаком. «Се штубак!» – скаже він і самозадоволено пройде повз нього... «Так, гірко родитися «смарка-

чем», але як же, з другого боку, й не родитися ним?» – питає Щедрін і відповідає досить довгим уступом, пекучо-сучасним...

Усякий мужчина, який би великий ростом не був, мав свою пору штубацтва. Лише, що не всякий пригадує собі се. Деякі собі гадають, що вони так і вийшли озброєні з голови Юпітера, мов та Мінерва. Дехто забув, що він був хлопчаком. Третій не забув і навіть не криється з тим, що не забув. «Ну певно, – каже, – я був штубаком, поки не торкнулася мене благодать «благонамєрєнности»… Ну і що ж з того?..».

Я звертаюся до забудьків і питаю: «Невже ви дійсно забули? Невже ви дійшли до стану опрісноків без усяких тривог, без усякої боротьби? Невже ви не металися і не кипіли? Невже ви збочили на шлях «благонамєрєнности» також припадково і байдужо, як заходять сучасні жевжики в ту чи иншу школу танців? Ні, се неймовірно. Се неймовірно, бо нема тої людини, якої заплісніла душа не розревнилася на спомин про давньоминулі солодкі дні юности. Нема того змиршавілого, тупого старика, голова якого не захиталася б, співчуваючи, зморшки якого не освітилися б промінням радости, коли на нього, хоч на мить, хоч припадково, війне свіжими пахощами назавжди втраченої весни життя. Бо який би не був зміст молодости (припустім, що вона була безпутна, з вашого нинішнього погляду), все ж вона говорить про силу, говорить про надії, про жадобу подвигу, говорить про ту книгу життя, яка колись читалася легко й яка тяжко і тупо дається обережно-каплунячому розумінню старости.

Лиш хай не подумає читач, що я взиваю до милосердя над хлопчаками, що я тому звертаюся до пам'яти «благонамєрєнних», щоби сказати їм: «І ви були молоді, і ви помилялися, так будьте ж поблажливі до молодости і до помилок инших!» Ні, я просто стаю на історичний ґрунт і кажу «благонамєрєнним»: «Згадайте той час, коли ви були хлопчаками і пошукайте в своїй пам'яті, чи не було й тоді «благонамєрєнних?» Думаю, що сього питання вистане, щоби змусити їх спаленіти.

Ні, я не прошу для хлопчаків ні милосердя, ні навіть поблажливости. Я уважаю, що штубацтво – сила, а стан штубаків – дуже шановний стан. Сама озлобленість і ворожнеча проти них свідчить, що до хлопчаків треба ставитися поважно, та що слова: «хлопчаки», «нігілісти», якими «благонамєрєнні» люди кінчать усі свої диспути з приводу роблених хлопчаками з повним респектом домагань, у суті представляють ніщо инше, як кепсько укриту досаду, щось схоже на плач Адама над втраченим раєм. Отже, в чім річ? Де двигун, мотив тих озлоблених походів, які здіймають «благонамєрєнниє» проти «хлопчаків?» Чим заслужили «хлопчаки» право на загальну увагу?

Відповідь на сі питання не така вже клопітлива, як здається з першого погляду:

Не можна не визнати, що загальний рівень життя міняється. Багато з того, з чим ми зжилися, здається невитримуючим критики. Відчувається якась тягота, відчувається й усвідомлюється, що нема живої істоти, яка б могла сказати, що їй гарно живеться. «Благонамєрєнниє» також се відчувають і в той же час не можуть нічого видумати, щоби облегшити власні болі!

І ось у той самий час, коли ми зітхаємо і розгублено дивимося по боках десь у далину, в якімсь задрипанім закутку зароджується щось нове. Міязми поволі зникають, життя стає яснішим і привітнішим. Звідки сей поступ?

На жаль, який би милий поступ і не був, але джерело його не стільки в нас, «благонамєрєнних», скільки в штубаках, в тій освіжаючій силі, яку вони представляють.

Ми проклинаємо штубацтво, ми зневажаємо його, а в той же час, несвідомо для нас самих, визнаємо його силу... Коли б не було його, коли б воно не тримало суспільність у безнастанній тривозі нових потреб і жадань, суспільність завмерла би й обернулася б неначе в занедбане поле, яке родить лише реп'яхи й кукіль.

Я міг би навести тисячі прикладів із практики на доказ правильности мого твердження... Але дозволю собі лише на одне питання:

Чи так уже давно прозивали штубацтвом, карбонарством, вольтеріянством все те добро, яке нині на очах наших здійснюється? І чи не можна звідси прийти до висновку, що й те, що нині зветься штубацтвом, нігілізмом і иншими більш або менш ганьблячими назвами, колись називатиметься добром?

Певно, лише під тою умовою, що молоде значитиме стільки, скільки нове.

Галицький загумінок – «відповідальна» преса, «відповідальні» політики – проклинають молодь не за її молодість, лише за те, що нового криється в ній або бодай в її частині. Не за «скрайність» її погляду на світ, не за брак «позитивного» чи «реального» наставлення, лише головно за те, що ідейно відмежується вона від «patres patriae», від клік. Так як, зрештою, робить се кожний загумінок у цілім світі, переляканий тим новим, що в формі нового «нігілізму» підносить свою голову проти збанкрутованої геронтократії в Европі.

Ще перед приходом до влади гітлеризму, писав гр. Кайзерлінґ: «Серед усіх рухів молоді рух гітлерівської молоді є втіленням сили й могутности. Власне тому, було б страшне нещастя, коли б сей рух переміг». Змаг до могутносги і сили називав старий граф чимось «варварським, одностороннім, ворожим розумові». Французький автор, що цитує німецького графа, теж підкреслює «негативні» боки гітлерівського руху молоді: його «виключність», «нетолеранцію», його намір «надати людській думці одну певну форму», його «дух боротьби», «бажанням не жити, а горіти». В той час, як типом ліберально-демократичного віку був «купець і критик-руїнник», типом гітлерівської молоді стає «герой». Ідеалом гітлерівської молоді стала власна нація. І саме се, сумно зауважує француз, є найстрашніше. Говорячи про відношення німецької молоді до жидів, він дивується, що саме «таке уняття відносин між расами, яке не годиться з нашим поняттям про свободу і справедливість, приймається як найбільш природна річ на світі, річ добра в собі, над якою нема чого дискутувати. Так колись Платон, Аристотель говорили про рабство як про установу, яка лежить у натурі речей, конечність якої добре обоснована й яка не може навіть бути предметом суперечок»… І, незважаючи на се, мусить француз визнати, що нова німецька молодь «не позбавлена ідеалізму. Вона навіть уважає себе більш ідеалістичною від старших, яким закидає низький раціоналізм, матеріялізм і меркантилізм... Вона повна завзяття, віри, сили й снаги, які спонукують її до діла»[4].

У тій самій анкеті про сучасну молодь другий автор Поль Гентизон знаходить ті самі м[енш] б[ільш] прикмети в італійській молоді фашистівській, яка нічого иншого не бажає, як побивати рекорди, кохатися в небезпеці. Італійська молодь «звертається передусім до волі, до того, щоб розвинути в собі прикмети відваги, перемоги над собою, жертвенности». Ся молодь «має в собі щось брутальне, але має бодай те, що зветься характер». З сумом натомість стверджує автор «заник сеї волі» серед французької молоді...

І навіть молодь туманного Альбіону виказує ті самі прикмети, очевидно, в їхній англійській формі. Автор анкети про сю молодь Роберт Крю згадує памфлет моло-

[4] Les enquétes du Temps. Les jeuness étrangéres Temps. – 1933, VII.

дого оксфордця Т. Г. Гарисона, який заклинає англійську молодь діяти замість метикувати: «Англійська молодь повна енергії і доброго змислу. Так хай же віддасть вона їх у службу якоїсь широкої цілі, якогось видива... Ідіть на Аляску, ідіть на Золотий Берег, ідіть до чорта, але йдіть кудись, де є щось инакше, щось драматичне, щось нове!»...[5]

Сього «нового» лякається в молоді наш загумінок як галицький, так і емігрантський. Картати молодь, коли вона не йде під прикази «благонамєрєнних» або в надії на се залицятися до молоді, схлібляти їй, підлещуватися до неї, каптувати її рекламою її «геніїв», портретами їхніми, синекурами та ин. – се смутний привілей нашої «відповідальної преси» і наших «відповідальних політиків». Сього невільно робити. Молодь повинна озброїтися великим знанням? Певно! Молодь не сміє поперестати на дилетантстві? Певно! Молодь повинна навчитися самоконтролю, панування над собою? Але ж так! Молодь повинна навчитися думати краще, ніж се досі вміли старші? Але ж так! Молодь мусить навчитися суворости до себе й карности, не наслідувати істерії старших? Річ ясна! Але ж не за сі хиби картає молодь наша компактна більшість. Не за се виклинає її. Лише якраз за ті позитивні прикмети, які має, напр[иклад], німецька чи італійська молодь, і які наповняють переляком серця наших «відповідальних» батьків народу...

За «виключність» її думки, за те, що сій думці хоче надати одну виразну форму, за протиставлення духа героїзму духові крамаря, за підкреслення моменту характеру, за поділ рас людських, за Платоном, на рабів і панів, за кпини над розслабляючими і брехливими панідеями «свободи і справедливости», за те, що «тримає суспільність у безнастанній тривозі нових потреб і жадань», – ось за що виклинає наша компактна більшість нову молодь.

Вона її ненавидить за те, що її нове слово вдирається в наше життя. Ненавидить за те, що нова віра поповняється новими новохрещенцями. Ненавидить за те, що мусить сама, бодай назверх, удавати, що нова віра – її віра. Коли се наступає, тоді наступає найгірше: тоді величезний троянський кінь із бандою заприсяжених ворогів нового Іліона вдирається в твердиню, щоби збурити її зсередини, коли взяти ззовні не повелося. Але спершу удають приятелів, вимахують оливковою галузкою миру... Яка ж різниця? Ми ж такі самі, як ви! Хто сміє брати монополію на сю нову прекрасну і свіжу течію, яку, щоправда, треба ж трохи зреформувати, обтяти їй гострі канти...

Типовою під тим оглядом є стаття «Діла» (4 і 5. V). У нас панує «справжня вавилонська вежа взаємно непорозумілих і зненавиджуваних націоналізмів». Маємо ФНЄ, «Ми», тризубців (УНР), «Вістник», «Голос», «Вогні», «Нове Село» і «маємо безліч громадян, які твердять, що між сучасним націоналізмом і передвоєнним патріотизмом є по суті найбільша різниця тільки у назві». Націоналізм в Італії? В Німеччині? В Японії? На місяці, на Марсі? Се «ми» приймаємо. Але «сліпо його наслідувати і прищеплювати на рідний ґрунт без огляду на різниці в національній психіці» – се ні! Сліпо прищеплювати можна лише лібералізм, соціялізм, прудонізм (за Драгомановим) і сервілізм. «І як група, і як течія» націоналізм «може вміститися в широкі демократичні рамки української суспільної структури. На сім пункті у нас затяжний спір, що його вирішують не теоретики, хоч би які заздрісні на свою монополію інтерпретувати і дефініювати» нову течію, «лише життя». Що таке націоналізм? «Се давній передвоєнний патріотизм, тільки позбавлений трохи сльозливого сентименталізму, його немов хуторянської політури, зате більш фа-

[5] Там же.

натичний, продукт післявоєнного нервового часу крайностей». От така собі якась нервова хвороба! Мине час, мине й вона. Хто намагається в пресі представити «Діло» і цілу «відповідальну пресу» ворогами нової течії, той просто робить наклеп. «Борючись за инший зміст націоналізму, за инші його форми вияву, за инше його розуміння, ми проте ніколи проти самого націоналізму не виступали, ніколи його самого не поборювали»…

О, певно! Обтинаючи хвіст і вириваючи зуби псові, «ми» ніколи проти самого пса не виступали! Навпаки, бажали йому всього кращого! Любили його! Навіть такий гарний намордник йому справили! І такий «файний» ланцюг!

Чи дійсно? Може любили нову течію ті, що звали італійський націоналізм режимом «насильства», а партію фашистів – «конгломератом різнорідних випадкових, авантурничих елементів», течією, ворожою «величезній більшості італійського народу»[6], щоб коли прийшла кон'юнктура, перекинутися в табір звеличників націоналістичної думки? Як се роблять «націоналісти» з «Тризуба» і «фронтовики»? І вони питають: чому представники нової течії переводять вогненну чергу між собою і ними? Але ж просто тому, що вони кон'юнктурники. Що пішли за новою ідеєю «проти серця», зі старою злобою до неї і з твердим наміром їй шкодити...

І вони їй шкодять, бо, прийнявши нову ідею, лишилися в серці невільниками. «Невільники всюди і завжди будуть невільниками, дай їм крила у рамен, а підуть крилами замітати вулиці» для тріюмфу якогось цезаря. У вічнопам'ятний 1917 рік нації виросли крила. Думалося, що «неба дістане, коли полетить». І вулиці старого Києва були свідками не одного одчайдушного взлету Ікарів. Летіли, падали і розбивалися. Але коли ідея стала модною, її прийняли собі, мов крила, невільники. А що невільники завше і всюди невільниками лишаться, то й нові «Ікари» хутко поробилися, мовляв Шевченко, «безперими каліками», почали крилами замітати вулиці.

Почав замітати Тичина, почав замітати Сосюра, Винниченко, Грушевський, «прометеївці», всі ті, що з великих кличів визволення нації поробили мітли для инших, розчищаючи їм путь у наші серця і шляхи. Є такі, що ті прекрасні кличі волочать по передпокоях Союзу народів. Є такі, що, озброєні в Шевченкові крила, доводили чужинцям в спеціяльних брошурках, що Шевченко ne desirait point une revolution sanglante[7] проти Росії, лише priant i suppliant[8] можних світу сього, замітав на їхньому путі всі перешкоди до співжиття зі своїми рабами... Та, що «цілу творчість Шевченка пересякає з кінця в кінець ідея любови і прощення». Є такі, що доводять, що Шевченко – се була мішанина українського Ґанді і літературного Киселя, що він аж «у Вільні усвідомив собі людську гідність» і аж «у Варшаві марність цілої системи, якою російський царат гнобив підвладні йому народи», що автор «Заповіту» про те тільки й думав, щоби забути «помилки батьків», щоби побачити «нерозмежованою слов'янську землю». Є такі, що доводять, що нова течія – се старе передвоєнне рутенство з «нової ери». І виховують собі і тих «молодих», яких за своїм образом і подобою створили собі, щоб кричали їм «ура» і щоб удавали Прометеїв чи Ікарів із помелом. Щоб слухали підшептів: «Ваша ідея має традиції?». Виберіть же із-посеред них ті, що не на крила, а на віник надаються! Вашій історії присвічувала велика мета? Притемніть її, стягніть у вуличний порох,

[6] «Шлях Незалежности», орган Головної управи Українського Центрального Комітету, Варшава, 1930. Цит. за «Голосом», ч. 14-15.

[7] Не бажав кінця кривавої революції (франц.)

[8] Благальник і прохач (франц.)

в сміття і грязь! Є у вас пророки? Вберіть їх в блазенську шапку, вирвіть їм жало. Дайте їм у руку, замість жезла, помело. Хай не будуть виключні! Хай доводять, що їхня ідея не «вузька», що дасться погодити з «ширшою». Хай стараються!

Ні, на се ся ідея задобра. В куряві її невільно волочити. Ті, що прагнуть бути замітачами, хай пошукають инший матеріял, не ікарські крила. І хай уже раз перестануть дивуватися, чому ми відмежовуємося від них? Се ж так ясно! Ясно, в суті речі, їм самим. Недурно ж не визнають вони нас за українців, визнаючи рівночасно за них малоросів, москвофілів, перевертнів і перекиньчиків усякого роду. Вони інстинктивно відчувають, що до одної породи людської належимо ми, до другої – вони. Ось чому свою відразу до нас вони навіть «не вміли назвати» ясним ім'ям. Ось чому ми були «люди, обличчя яких їм не подобалося, мова яких впроваджувала їх у нервовий настрій» або просто в істеричний. Вони гадали припняти собі чужі відзнаки і стати такими, як люди нової течії. Вони думали, що, почавши розжовувати, замість Драгоманова, «Історію Русів» (скоро вже така мода пішла), вони стануть иншими. Наївні спроби! Ні через се, ані через ніяке инакше мімікрі не змінять вони своєї натури хамелеона, не змінять свого надщербленого і скаліченою внутрішнього «я». Чужа їм «освіжаюча сила» нової ідеї, яку так «тяжко збагнути їхньому обережно-каплунячому розумінню».

Аристотель писав, що є «натури, призначені до послуху і до служіння», що є дві породи людей. Люди одної породи «в кожнім становищі є невільники, другої – в ніякім».

«У кожнім» чи то коли сидять на еміграції, чи коли є на Софійськім майдані в Києві. Замітачам вулиць не поможуть ніякі крила. Їм все одно їх вискубають, коли не сплетуть із них помела.

ЧЕРВОНІ ДЕРЖИМОРДИ І ЇХНІЙ УЧЕНИЙ ОБОРОНЕЦЬ

(Нові матеріяли про М. Драгоманова)

Видані щойно «Українським Науковим Інститутом» у Варшаві «Архів Михайла Драгоманова» (т. I) і збірник «З минулого» (т. 1) приносять нові матеріяли для характеристики духового батька сучасного демократичного українства.

Матеріяли сі, м[іж] и[иншим], зайвий раз збивають основне твердження драгоманівців: що, мовляв, «на той час» ідеї Драгоманова були поступові й модерні, та що «ніхто инакше тоді й думати не міг». «Вістник» в ряді статей звертав уже увагу на неслушність сеї думки. Уміщені в сих працях листи до Драгоманова і дещо з листів самого Драгоманова зайвий раз доводять, що і тоді, і в ті часи були українці, які дивилися инакше на наші завдання, які стояли в гострій опозиції до Драгоманова. В першій із зазначених праць використаний архів пані Лідії Шишманової (доньки М.Драгоманова) за час від 1870 р., першого виїзду Драгоманова за кордон, аж до його смерти 1895 р., уміщені головно листи членів «Старої Громади».

Ось, напр[иклад], що писав В. Б. Антонович до М. Драгоманова в 1885 році (Лист 18 «Архіву»): «Я кепсько відрізняю одну групу крайньої (російської – *М. Л.*) лівиці від другої… Всі вони, як мені здається, без виїмку – держиморди під червоним прапором і «столоначальники»[1] від революції, відрізняти ж один стіл від другого не вмію.

Називати героїв російської революції в 1885 р[оці] держимордами, на се треба було не лише сміливости, але й не абиякої проникливости думки. Тут Антонович, мабуть, відповідає на теорію Драгоманова, що вічно розрізняв росіян на «добрих» і «злих» і вірив у «добре серце» російських лібералів. Се підтверджується дальшим тягом листа: «Відносно вашої думки про російських конституціоналістів, ... думаю, що в оцінці їхній ви далеко більший оптиміст, ніж я… Ви гадаєте, що якби (ті) люди захотіли, то могли би бути ліпшими і готові від них сього жадати, я ж гадаю, що вони не лише не потрафлять бути инакшими, але що в теперішню хвилину навіть захотіти сього не можуть; не можна від них жадати qu'ils petent plus haut que le cul[2]. І дійсно, звідки візьметься ясність думок, свідомість громадянського обов'язку і тактовний спосіб поступування в політиці у людей, що перебувають під тягарем такої атавістичної спадковости, як російська інтелігенція; звідки всі сі прикмети... візьмуть люди, що походять безпосередньо від поміщиків, попів і що найгірше усього – від «кропивного насіння»...[3] Ясно, що, опріч галіматьї, киселя, замість мозку, відрази до упертої праці і знову предківського держимордства й бюрократизму, – чекати нема чого.

Отже, і в ті часи були люди, що жорстоко кпили з «оптимізму» Драгоманова, який бажав переробити росіян і «зробити їх ліпшими», вирозумілішими для на-

[1] Держиморда – так називається один із поліцаїв у «Ревізорі» М.Гоголя, що став синонімом голого насильства. Столоначальник – начальник столу (відділу) в урядовій канцелярії, бюрократ.

[2] Вираз задрастичний, щоби його тут перекладати. Сенс той, що й у виразі: «Вище себе не підскочиш».

[3] Бюрократії – вираз Д. Донцова (*Ред.*)

ших домагань, зробити з держиморд людей, із засадничих противників – союзників. Коли Драгоманов хотів переробити тих держиморд, то се зовсім не свідчило, отже, про його політичний розум, лише про політичну легковірність, з якої глузували навіть його сучасники.

Знаний є погляд Драгоманова на російську літературу як літературу: велику, гуманну, поступову, образуючу, і ще там яку, варту, щоб з нею широко запізнався український загал не лиш на Наддніпрянщині, а й у Галичині. А ось яку думку вже в ті часи в тім самім листі висловлював про сю літературу В. Антонович: «Я твердив, що найбільшу шкоду в культурнім відношенні приносить українській інтелігенції те, що вона виховується виключно на російській літературі, замість того, щоби шукати джерел світла в якій-будь західноевропейській літературі… Російська література тим шкідлива, що в своїй величезній масі або має державно-централістичні думки і переконання, або дає найдешевшим коштом виривки ліберальних ідей, відівчає від (їх) самостійного опрацювання і привчає міняти ідеї, як дамські моди, ледве що не кожного сезону. Одним словом, за малими виїмками, се література денервуюча, розпусна і розкладова.

На сей лист відповідає М.Драгоманов, який, очевидно, бере в оборону росіян (Лист 19): «Відносно російських революціонерів і лібералів сперечатися нам багато нема чого. Лише скажу, що даремне ви вже так ворожо відноситеся до перших. Вони в усякім разі мають добрі наміри і роблять дурниці часто лише тому, що, замість напутити їх, тільки лають. Вам здається, може, дивним, що се кажу я, який стільки потерпів за спроби напутити, але все ж таки я говорю се не з теоретичного оптимізму, а також на підставі досвіду».

Коли приглядатися, як уперто старалися драгоманівці всіх мастей пізніше «напутити» царів, Керенських, Мілюкових, Лєніних і Сталіних, як свято вірили, що представники російської демократії чи соціялізму, що російські держиморди «мали добрі наміри», лише треба було їх не лаяти, а переконувати, переконувати в сотий, у тисячний раз, «незалежно від того, скільки наші проповідники «потерпіли за спроби напутити» їх, аж тоді усвідомимо собі ціле значення того морального пістряка, який прищепив нашій демократії Драгоманов. Бо якраз він, листи з «Архіву» зайвий раз доводять се, був головним ширителем сеї хвороби.

Те саме, що про революціонерів російських, пише він і про лібералів: «Що відноситься до лібералів, то нема чого зовсім впадати в розпач: все ж таки є в них зерна знання і розуміння речей, у тім числі ідеї обласної свободи, і се насіння не заглухне і за теперішнього режиму, а по ходу речей ростиме і вискоче при сприяючих обставинах».

«Вискочило» в крайнім централізмі російської демократії 1917 р. і в її намаганнях збройною силою здушити перші спроби українського автономізму в Києві.

Боронить Драгоманов, очевидно, і російську літературу: «В українофільськім касаційнім відношенні до сеї (російської – *М. Л.*) літератури є багато неправди, і гірше того – небезпеки до поступу. Се ще більше треба сказати щодо Галичини… Тут поширення російської літератури, власної і перекладної, цілком необхідно».

Як бачимо, сам Драгоманов зізнається, що численні круги навіть за його часів ставилися негативно до російської літератури. Отже, аргумент «на ті часи» і тут не грає ролі. Оскільки аргумент «небезпеки для поступу» (тих, хто не читатиме російської літератури) був лише параваном, за яким крилося зовсім щось инше, показують наступні рядки з того самого листа: «Як се не дивно, а знаєте, се факт, що на західних слов'ян російська література має більш европеїзуючий вплив, ніж

навіть німецька. Остання в своїм дусі доволі вузька й консервативна,... російська ж більше розширює мозки».

Отже, в очах Драгоманова Толстой, Достоєвський, Гончаров та инші були «більшими европейцями», ніж Шиллер, Ґете, Ґебель, Розеґер, Лесинґ, Гельдерлін та инші! Се свідчить, якого характеру був «европеїзм» самого Драгоманова. Річ ясна, що европеїзм тут був не причім. Просто автор «Вільної Спілки» адорував «русский дух» як своє, рідне, і бажав замилування до нього прищепити навіть галичанам, віддалити їх від німецької літератури, з якої, за Австрії, могли вони черпати обома пригоршнями. Ся сама любов до «матушки Росії» наказує йому в тім самім листі віщати, що «боротьба з москвофільством (в Галичині) тепер «цілковито зайва». Всі випади проти нього галицьких народовців уважає Драгоманов за «непотрібні, нетактовні і підлі».

Думок, зовсім протилежних від Драгоманова на «спасенні» впливи російської культури, тримався тоді не лише В. Б. Антонович, але й инші сучасники Драгоманова. Член «Старої Громади» В. Л. Беренштам пише (Лист 37): «Я гадаю, що знайомство з сими (російськими – *М. Л.*) письменниками прийшло б (у Галичині – *М. Л.*) й само собою..., але не думаю, щоб се мало особливе спасенне значення. При сім можливо стратити й свою індивідуальність, а се ледве чи не перевищить здобуті користі, особливо, коли ще взяти під увагу знання німецької мови, на якій є в кожнім разі багатша (ніж на російській – *М. Л.*) науково-суспільницька література».

Ще драстичніше критикує цілу програму і науку Драгоманова О.І.Лоначевський-Петруняк (Лист 79), у якого за рубашним і трохи тривіяльним тоном криється ряд здорових думок. Пишучи до Драгоманова за кордон, він радить йому позбутися вже раз терміну «Малоросія» і вживати в своїх писаннях виключно назву «Україна»: «Знов кажу, що се не мої одного думки. З усіх помилок, які ви коли-небудь зробили, се – сама найгірша, а особливо тепер, коли дух національности так прокинувся, на сьому духові можете все будувати, не кривдьте ж його!.. На VII-VIII картці вашого Федьковича перелічені всі прізвища нашої землі... всі? А для чого ви залишили прізвище, яким звав її Шевченко? Гріх вам… У вас була пора, коли не без іронії звали вас общерусом. Тепер занехаяли ви сі думки… Тоді ви видумали й Малоросію, значить пора кинути й Малоросію, нехай нас зовуть так одні обрусителі».

Далі йде знаменний уступ, що має глибоке значення для характеристики наших єлейних демократів. Автор листа пише: «Ви були колись трохи общерусом, бо діймали віри тому, що писали часом найхитріші москалі (вони задобрювали нас). Я не був общерусом, бо не читав їхніх писань, а дивився на діла їхні. Ви мені казали, що найкращі москалі (Суворов, Пипін та ин.)... одної з вами гадки, що вони запоможуть вам-нам. Я вам повірив!.. Але недавно вчитався в Суворова та Пипіна й зобачив, що вони обрусителі. Я ще зроду не бачив москаля не обрусителя. Як же я буду общерусом, себто з ворогом брататися? Од царя до колезького регістратора, од Каткова (консерватиста – *М. Л.)* до Лаврова (революціонера – *М. Л.)* – всі обрусителі... Загляньте собі в душу: на чім покладаєте ви віру в москаля? Де ті їхні учинки нам на користь?.. Що пишуть москалі – брехня: по ділам їхніх осудіть їх. А які діла? Що кинулись на Сербію? (лист писаний у 1876 році, коли Росія послала добровольців помагати сербам у війні з турками – *М. Л.*)… Горе тому народові, котрому випало на долю добувати волю з чужоземцем на чолі. Бо він не зіллється душею з чужим народом, бо він все озиратиметься на «любєзное атєчество», щоб при чужих дрівцях йому кулішу наварити... Сказати осе кацапові, забожиться, що він чистий, так чого ж його рило в пір'ї? Він свої діла називає по-своєму, а я по-нашому. Я кажу,

що се – «здирство», а він каже – «благодеяние»… Коли пишете що, не майте на думці критиків. Не думайте: що то на се скаже «Вперьод»? А що то про се подумає Пипін, Михайловський? Занехайте їх навіки, а майте перед собою тих тільки, кого просвітити хочете».

Себто свою, українську авдиторію. Цікаві слова! Розлягаються вони в тій чи иншій формі вже від кількох тисяч літ, від часів Демостена, всюди і завжди, коли і де законодавцем громадської думки стає необачна, забудькувата, труслива, легковірна й так легко зацитькувана словесними цяцянками-обіцянками демократія. «Дивитися не на слова, а на діла…» «Слова – брехня, по ділах їхніх судіть їх…». Кожна порода має свою правду: те, що для одної «благодеяние», для другої – «здирство» та ин. Безліч разів ті, що вміли думати і дивитися на речі реально, зверталися з такими словами до демократичних «вождів», і все надаремно.

Надаремно звертався й автор листа, благаючи Драгоманова писати так, «щоб слово ваше було вогненне слово!», «щоби з кожної думки вашої кров капала!». Кастрована думка «гуманного» й «народолюбного» космополіта на такі заклики не відгукалася. Чужий їй був патос, чуже – захоплення, чужа – пристрасна любов до свого.

Тому бороніться Драгоманов слабо і непереконуючо, «без вогню». Він пише: «І я в козаках, і турках, і популярних брошурках – українець, а за Случчю та в ненародних сферах українцем бути не можу, бо там не Україна… На самому українстві, та ще на старому, далеко не виїдеш… Імення «Малая Россия», «Малоросія» більш по чину нам тепер (у сенсі більш пристало до нашої мізерії – *М. Л.*), та більш і зрозуміло, звісно не народові. Та народ і на Волині не знає, що він український, а письменні люди, наші і західнослов'янські, більш всього привикли до «Малороссии»… Я потому тільки і вживаю сього терміну…».

Стриматися, не пропагувати якусь ідею, яка в самій назві криє яскраву програму, тому що ширший загал через несвідомість до тої ідеї чи назви ще не додумався, чи не звик, в сім істота драгоманівського посибілізму. Знову пригадується знаний висказ демократичного провідника: «Я – ваш вождь, отже, я слідую за вами!».

У кожнім разі се листування з Лоначевським-Петруняком доводить, що і «в ті часи» серед сучасників Драгоманова були такі, які ясно бачили недоладність і його програми, і його тактики.

Під тим оглядом цікавий теж лист до Драгоманова другого члена «Громади» Ю. Цвітківського (Лист 101). Оповідаючи про тих росіян, а навіть «землячків», що «не понимают» домагань тогочасного українства, завважує автор листа: «Такі розмови ведуть люди не тільки в Харкові, Пітері, але навіть у Києві. Таких людей треба не стільки просвіщати (основна вимога Драгоманова – *М. Л.*), скільки демаскувати, бо вони дуже добре все «понимают» і дуже умисно перекручують сенс ідеї, що їм не подобається. Так само, треба признатися, ми досі бували дуже скромні й поміркованi в подібних розмовах».

Се знову удар по драгоманівській ідеї «просвітити» заблуканих ворогів.

Воюючи, мабуть, з ідеєю Драгоманова про головне завдання української літератури, як літератури «для домашнього вжитку», автор того самого листа пише: «Опріч педагогічної літератури…, треба дбати і про, можливо, широкий розвій і белетристики, і наукової літератури. Поки ми не матимемо своєї літератури (в широкім сенсі), що була б здібна задовольняти вимоги навіть освіченої людини, доти ми будемо терпіти від всякого ренегатства… Тепер малороси засвоюють то російську... (мову – *М. Л.*), то німецьку, тому що власна література не задовольняє їхніх

потреб… Потрібні метелики, але потрібні й переклади Шекспіра і Бокля… Я хотів би, щоби наша українська, бодай та, що підростає, інтелігенція прочитала сі книжки по-українськи. Я хотів би найскоріше вирвати українську інтелігенцію з умовин її мимовільного ренегатства, а се неможливо, поки в нас не буде своєї літератури в можливо найширшім значенні… Народові вироджуватися нема чого, але конечне відродження інтелігенції».

Уваги, що не стратили актуальности й досі. Варто їх пригадати з огляду на галас, який зчиняють деякі наші «інтелігенти» про потребу писати «популярніше», мовляв тому, що сього «вимагає народ», а в дійсності тому, що сього вимагають неуки пів інтелігенти, які мають смілість «просвіщати» той народ.

Для способу думання Драгоманова і для його наївного атеїзму характерний наступний лист (Лист 102) того самого Ю. Цвітківського. Автор листа дивується, чому обурився Драгоманов, що на одній книзі Старицького перед роком видання стоїть «року Божого»: «Що відноситься до «року Божого»… так се ж те саме, що «по Р. Хр.», а чейже останній вираз поки нікого особливо не шокує. Не хотів же сим Старицький виразити свій напрямок… Мені здається, що коли ви віднесетеся до сього більш поблажливо, то зміните свій гнів на ласку і залишите ваші шорсткі докори…».

Як нагадує тут наш професор мопасанівського «дядю Состена», що казився як лиш вздрів священичу рясу! Поблажливий в инших випадках, на сім полі був Драгоманов втіленням нетолеранції.

Який дражливий і нетолерантний був Драгоманов на полі своїх улюблених симпатій чи антипатій, так само, як ся історія з «роком Божим», свідчить друга, трохи до неї подібна. Прислали Драгоманову для друку за кордон одну статтю від «Старої Громади». Ся стаття вивела з рівноваги професора до тої міри, що відмовився її друкувати. В Листі (113) Драгоманова читаємо: «Багато з-за неї пропало крови і нервів, як кому завгодно, а я уважав би друкування сієї статті, як вона прислана була, за скандал учений (бо вона зроблена по Кониському) і публіцистичний (бо вона козакофільська і навіть сердюкофільська, а зовсім не соціяльно-демократична)».

Дійсно добрий аргумент! Якби було про Прудона, Луї Блана, Бакуніна чи Лаврова, все було б гаразд, але вже «скандал» є, коли йде мова про козаків та ще й на основі праць українця Кониського!

Кониського він не любив за «шовінізм», бо сам ісповідував братолюбство: «… є Україна в X, XVI і XIX вв., є і в кургані, і в опері. Все діло тільки в тім, що іменем того, як ми любимо свій край вдома, я не міг нападатись на кацапа,... навіть жида у них вдома».

Цікаво, де бачив Драгоманов жидівську домівку? Чи жидівське «вдома» була, на його думку, Україна?

З другого листа Драгоманова (Лист 124) до «Старої Громади» видно, як він недооцінював або просто не бачив міжнародної ваги української справи: «Ви дуже помилитесь, коли подумаєте, що тутешня публіка так собі, ні з того, ні з сього... заінтересується нею (Україною – *М. Л.*) і її нещасною долею та ще з національного боку. Ні, вона інтересується (крім цехових спеціялістів, котрі і зубом, знайденим у кургані, інтересуються) тільки тим, що вухо й очі їй ріже, що з її власним життям зв'язується. От, напр[иклад], вона дуже заінтересувалася «нігілістами», більше лаяла їх, а все-таки говорила про них, між іншим, потому, що питала себе: яку ж форму прийме велика дубина Росія після нігілістичної агітації? Тепер Европа інтересується болгарами, бо інтересується тим, хто буде держати в руках Босфор. Очевидно,

що Україна не може інтересувати Европу з національно-дипломатичного боку..., а могла би інтересувати з двох боків: як один із фокусів демократичного культурного руху і як один із фокусів російського прогресивно-культурного руху…».

Се писано в 1886 році, під час повстання в Східній Румелії, в частині Болгарії, яка по миру 1878 р[оку] залишилася наразі поза державними кордонами незалежного болгарського князівства. Отже, в сім випадку Драгоманов розуміє, що Европа може зацікавитися політичною стороною якоїсь національної проблеми («хто буде держати в руках Босфор»). Але, що Европа може так само зацікавитися політичною стороною української проблеми, напр[иклад], хто буде держати в своїх руках Крим і північні береги Чорного моря, се в голові професора не містилося… Що Україні тоді далеко було до опанування чорноморського побережжя? Можливо, але так само, як Болгарії чи навіть Росії до опанування Босфору. Зрештою, йшло про політичні перспективи, про дальшу ціль національного руху, не про його (в ті часи) сьогоднішні завдання. Бо коли сей рух входить на щабель активного здійснення свого завдання, тоді вже инші не обмежуються тільки «зацікавленням», тоді йому активно помагають або протидіють. Драгоманов розуміє зацікавлення Европи російськими предтечами большевизму, бо їй цікаво було, «яку форму прийме дубина Росія після нігілістичної агітації», але він не міг збагнути, щоб Европа зацікавилася Україною з тих самих причин, яку форму прийме Росія після української агітації? Як «фокус демократичного культурного руху», Україна могла б зацікавити Европу, але лише тоді, коли б видала, скажім, своїх Ібсенів і Гамсунів, та й то не більше б зацікавила, як Норвегія чи Данія… А щоби Україна зацікавила чужинців «як один із фокусів російського прогресивно-культурного руху», се цілковитий абсурд. Більше, се доводить, як зле політично думав Драгоманов. Ніякий бо рух, який себе декларує як частина иншого, ніколи нічиєї уваги до себе не приверне. Коли б австрійські слов'яни чи угорці в 1848 р., коли б турецькі слов'яни в 1908 р. (молодотурецька революція) заявили себе як «один із фокусів» австрійського або турецького революційного руху, ніяка жива душа ними б не зацікавилася в Европі. Коли зацікавилася, то якраз тому, що сі рухи яскраво себе протиставляли чужим «фокусам», створюючи свій власний. Але се була китайська азбука і для Драгоманова, і для тодішніх, і сучасних драгоманівців… Не мали вони органічної відрази до чужих ідей, до того, щоби втопити свою власну течію в чужім морі, не могли гаряче і без надуми вірити в свою національну справу, без скептицизму. Сам Драгоманов признається, що того всього він не мав. В тім самім листі читаємо: «У мене єсть один приятель, рос[ійський] революціонер Степняк, котрий пише для англійців і котрому я трохи помагав матеріялами й радами. Він справді пише чимало…. Так він, окрім того..., має талант писати гаряче (котрого я не маю) і без багато скептицизму (котрим мене Бог наділив чимало, на моє горе чи щастя, не знаю)…».

Писати гаряче і без скептицизму, сього не потрафила вихолоджена душа професора. Тому то так і не любив він, м[іж] и[ншим], Шевченка, який умів писати гаряче і без скептицизму, у якого навіть вибухи сумніву виливалися пристрасно-апокаліптичною мовою…

У листі 128 Драгоманов знов вертає до свого улюбленого коника – соціялізму. Він обурюється на брошуру «Парова машина», яка, на його думку, була не досить соціялістична, а скоріше «гайдамацька», та що «продовжила трохи по-новому пропаганду «бунтарства» Шевченківських творів, і бідкається «коли вже люди перейдуть до справжнього соціялізму», коли львівська «Правда» перестане «лаяти соціялістів»? Галичан професор не дуже любив, а особливо тих, від яких заносило

хоч найбільш поміркованим націоналізмом. Він радив «русинам» «обернутись до польського демоса», «підняти... інтереси польського хлопства і робітників», уважаючи се, як він його називає, своє ceteitim censeo[4], уважаючи таку спільну акцію за конечну передумову для поступу української національної справи в Галичині. Що «фінська Москва стала звати себе Руссю тільки в XVII ст.», уважає професор за недопустиму єресь, а твердження, що «українців у Росії раді з'їсти не тільки уряд, а і народ» російський, просто за «брехню». На тлі останніх політичних подій неважко собі уявити, яку в сім питанні безграничну політичну короткозорість виявив Драгоманов. Короткозорість тим більшу, що, повторяю, вже в ті часи не один із його земляків і товаришів по «Громаді» далекий був від оман про прихильність до нас російського народу.

У тім самім довжелезнім листі Драгоманов знову вертає до теми російської літератури, знов поручає її, відкидаючи «консервативну» німецьку. А головно хвалить першу за те, що вона «космополітичніша, ніж німецька», а ще тому, що «ніде в Европі нема стільки прихильности до меншого брата, як у російській інтелігенції» та в її літературі. Отже, ні Дікенс, ні Бічер Стов, ні Гюґо, на думку вченого професора, не збуджували стільки прихильности «до меншого брата», як шаманські писання Толстого або епілептична істерія Достоєвського. Що ж до Шекспірів, Камоенсів і Расинів, то героїчний жанр не міг, очевидно, викликати ніякої співзвучної струни в сього типового плебея в професорській тозі.

Щодо галичан, то його ціллю було «підрізати виключність і явний шовінізм у галицьких українофілів» і перетягти українську галицьку молодь «до демократизму і прогресизму, а значить і проти теперішнього російського уряду», лиш, очевидно, не проти російського народу. Далекий від усякого почуття гумору, Драгоманов у тім листі хвалиться думкою про його «Вільну Спілку» одного вченого росіянина, який характеризує її так: «Ваша ж брошура, коли буде поширена, може... з'єднати дуже багато людей і утворити досить солідну russische freisinnige Partei (російську вільнодумну партію – *М. Л.*)… Одним словом, се програма, на мою думку, під сю хвилину єдина, що може скупчити всі елементи російської інтелігенції… Добу сих думок російська історія не зможе перескочити. Вона повинна її пережити. Ось у якім сенсі назвав я вас учителем, а майбутній російський історик культури і розумового розвитку зробить великий промах, коли переочить вашу скромну книжечку…».

Програма «Вільної Спілки» – як програма для російської інтелігенції! Як теоретична база для «російської вільнодумної партії»! Як програма для скупчення довкола неї російської інтелігенції! Як факт, якого не може поминути майбутній історик російської культури! Ось чим була програма Драгоманова! Ось чим чванився він перед земляками! Ось що поручають нам як «свою мудрість» теперішні радикальні й соціялістичні політичні півголовки! Драгоманов тут же додає: «Майже те ж саме казав мені про «Вільну Спілку» і другий російський визначний політиколог»; він сказав, що «Вільна Спілка» дає «єдину програму, при якій українофільство» може відіграти поважну роль.

Очевидно, з російської точки погляду…

Не зносячи ніякого «шовінізму», Драгоманов рівночасно не дуже любив галичан. Обов'язок читати все, що друкується по-українськи в Галичині, він зве «покутою», якою «покарав його Бог». Закидає галичанам «неосвіченість», скаржиться, що «трудно перелічити ті підлості, якими відплатили львівські народовці» йому (лист 19), нарікає «скільки на возню з ними йде часу і яка ся возня нудна» (лист

[4] Істинний сенс, значення (лат.)

113). Уважає, що «галицькі банкіри і касири всіх партій – ще більші злодюги, ніж наші Сіоні» (лист 128) та ин. Причім сі випади не раз носять характер звичайної лайки.

У другім збірнику «З минулого» торкається нашої теми стаття О.Лотоцького «До світогляду старого українофіла (з листування І.Я.Рудченка-Білика з М. П. Драгомановим)». Рудченко був драгоманівець, тим цінніша його характеристика вчителя. М[іж] и[ншим], говорячи про Шевченка, він так його оцінює: «У нас – Шевченко з його двома світами: світом минулим, в якім ви стрічаєте героїв, певне політичне життя; світом теперішнім із «недолюдками», що позабули про своє минуле, що пропивали «людські душі».

В устах драгоманівця ся оцінка кидає, м[іж] и[ншим], світло на неприхильне, а подекуди вороже наставлення Драгоманова до Шевченка. Поет, який звеличував героїзм, як стимул й ідеал життя, який сучасний світ поміркованости уважав світом недолюдків, мусив стрінути нехіть Драгоманова, що не мав зрозуміння ні до героїзму, ні до гострої потреби поборювати власних недолюдків…

В однім листі пише до Драгоманова Рудченко: «Ви одинокий із малоросів, який не залізає у виключну малоруську відособленість. Ви як політичний, умовий і моральний уніят (у сенсі меживірок – *М. Л.*) трактуєте малоруське питання з загальноросійського суспільного погляду…».

«Українські теми, – пише Рудченко, – здебільшого трактуються в російській пресі або з «чисто малоруськими тенденціями», або з «загальноросійськими державницькими» (Катков), або «з москвофільськими (слов'янофіли)», і далі: «До малоросів ви ближче усього, але й вони готові бачити в вас, і може не без рації, «християнина, що не визнає Христа за Бога». Про москвофілів нема чого й говорити, ви – їхній прямий ворог. Найскоріше за все вас могла би терпіти партія «государственників» (російських – *М. Л.*)… Зауважте також, що ваш погляд образить особливо старих, заслужених українофілів, вони, повторюю, на компроміси не підуть…»

Досі автор у дечому згоджується з Драгомановим, але і тут бачимо доказ, як дивилися на Драгоманова сучасники за його життя, як на політичного «уніята», меживірка, що дивився на свою справу з погляду чужої, російської.

У подальших листах Рудченко суперечить деяким поглядам вчителя: «Зводячи малоруську літературу на «домашній вжиток», а галицькій даючи далеко більше прав на існування, ледве чи не впадаєте в помилку. Для 12 мільйонів малоросів ви не рекомендуєте розвиток літератури, себто, що виходить на одно, самостійного умового розвою, а для 3 і пів мільйонів того ж народу се річ не лиш оправдана, але й нормальна…».

Рудченко уважає сей погляд Драгоманова за ненормальний, так само як инші: «По-вашому, по-малоруськи, треба вчити лише на те, щоб полегшити навчання поросійськи, після чого можна й обійтися без малоруської мови. У перспективі се значить самому накласти на себе руки. За 25-30 літ, коли б усі малороси стали письменні, їхня мова забулася б сама собою та й не була б потрібна… Ні, на таку жертву ніхто не зважиться… Ви намагаєтесь утворити якусь неіснуючу загальноросійську народність, жертвуючи 8/10 малоросів (наддніпрянців – *М. Л.*). Чому ж ви не порадите чехам, напр[иклад], зректися половини свого «Я», а австрійським німцям – другої, щоби утворити осібну, може й дуже гарну німецько-слов'янську національність?.. Ви уважаєте, що наше діло... не в тім, щоби «робити нові історичні народності, а щоби служити культурі і народові…». Я не відділяю культури від народности… Робити народність, певно, було б смішно, навіть глупо. Але ж на-

родність, якої ми з вами хочемо бути вірними слугами, зробилася історично мимо нашої волі… Як можете ви звужувати при сім ціну народности до того, що бачите в ній гальмо для поступу? Коли ми поставимо питання про служіння тільки культурі й науці (як се ставив Драгоманов – *М. Л.*), то й нашого діла не буде, а буде звичайне загальнолюдське діло... Народне життя складається не з самої літературної діяльности».

Рудченко витикає Драгоманову, що називав Шевченка «губителем розвитку української літератури» і пише далі: «Я знаю, що національність – форма, а не суть, але ж у житті народів нічого безфоремного не буває, а сама суть виражається в формі, поза якою нема і певної сути… Говорячи загальними місцями, що треба йти за цивілізацією, за поступом, властиво значить нічого не говорити, бо і одне, і друге втілюється в форму, далеко не однакову у різних націй…».

Зрештою, той шлях «загальнолюдської цивілізації драгоманівства ні до чого корисного не допроваджує. Ся «загальнолюдська» (на ділі «общерусская») цивілізації веде лише до денаціоналізації: «Поки се все буде, у нас ґрунт висувається з-під ніг: наш народ «солдатиться» і «лакейщиться», забуває «віру батьків», кажучи словами древніх, а цивілізовані хохли все більше й більше московщаться, а не «общерусяться»…

Витяги з листів, зібрані тут, лише найважливіші. Їх можна було б знайти більше…

Часи, серед яких жили і діяли кореспонденти Драгоманова зі «Старої Громади» були часи суспільного маразму. Про якусь громадську думку, скристалізовану, певну себе, не було й мови. Як писав В.Антонович, «у великій масі нашого суспільства» панувала тоді «відсутність усяких моральних засад», не можна було вірити, «що хутко зможе повстати громадська думка, основана на якихось принципах». Існуюча ж громадська думка була «химерна, як розвезений панич», а «боротьба з такою громадською думкою або перетягування її в той чи в сей бік була роботою Сизифа». Картина імперського життя була така: «Анархісти, знівечивши всі почини конституціоналістів і викликавши страшну реакцію, зійшли зі сцени, їхні головні гуртки й діячі або згинули, або щезли. Кермуючою групою стали гешефтмахери й інтригани, що прикривалися засадами консерватизму, пересаджуючи їх і переводячи під їхньою покришкою свої дрібні справки. Дальше картини нема чого й описувати. Донос, наклеп, хаос, переповнений всілякої гнилі und nichts weiter[5], а що найтяжче всього – не видно ні кінця, ні виходу. Всі хоч трохи порядні люди й групи під потрійною пресією охорони (царське ЧеКа – *М. Л.*), цензури й доносу або цілком замовкли, або зведені до примітивних форм контакту з публікою шляхом усних таємних розмов. Здається, я не пересаджую і, може, висловлюю менше, ніж є, оминаючи такі з'явища, як chantage[6], як сильно розвинений стан agents provocateurs[7] (лист 1 і 17).

Серед таких обставин заламувався або відходив не один. Не всі з опонентів Драгоманова зі «Старої Громади» витримали на своїх становищах, кидаючи не раз «забаву в українство». Але все ж виривки з їхніх листів цікаві, повторюю, як доказ, що вже в ті часи, в які нібито неможливо було мати иншу думку, як незабутній «Михайло Петрович», навіть у ті часи були українці, які думали инакше, ніж Драгоманов; які багато дечого різко осуджували в його космополітичній науці, що, отже, й «на ті часи» не одному видавалася смішною і шкідливою.

---

[5] І нічого тривкого, нічого далі (нім.)

[6] Шантаж (франц.)

[7] Чинників підбурення (франц.)

І прихильність Драгоманова до російських «держиморд під червоним прапором», і його наївна надія на прихильну нам російську демократію, і його віра, що ту демократію відповідним переконуванням можна ще «напутити» й до нас прихилити, і його захоплення розкладовою літературою російською, і його демократична віра в слова, а не в діла політичного противника, в його «добрі наміри», і вузький «розмах», який він надавав українській ідеї, бачачи в ній лише причіпку до чужої (російської «поступової» ідеї), і нехіть до Шевченка, до «козакофільських» традицій; і його політичне «уніятство», сидіння між двох крісел; і його підхід до українських завдань із загальноросійського погляду, і його культурництво та космополітизм, – все те, за що тепер виступають проти Драгоманова, все те знаходило своїх критиків уже за життя професора.

Замотеличені драгоманівці наших часів, останні могікани, останні вияви вимираючого племени, не сміють послуговуватися навіть тим аргументом, що нібито у свій час ідеї їхнього вчителя були ревеляцією, та що инакше тоді ніхто й думати не міг… Міг думати, і думав не один, і не тільки думав, а й писав, що пропаганда драгоманівських думок таки приведе до катастрофи.

Що й сталося, коли на шляху, уторованім драгоманівством, ввійшли на Україну большевики, оті «держиморди під червоним прапором», яких, як наших союзників, як політиків із «добрими намірами», так завзято боронив проти мудріших за себе земляків Михайло Драгоманов.

ЧЕРЕДА ЧИ ЕЛІТА?

«Ніщо не є таке мінливе, як думка мас, і дуже часто те, що вони день перед тим оплескували, завтра віддають анатемі», – каже Лебон.

Коли ми споглядаємо на трагікомічне борикання думки нашої демократичної «еліти», мимоволі згадуємо сі слова французького соціолога. Бо рідко де можна надибати таку хаотичність, безпорадність і змінність, як у думках та «ідеологіях» тої «еліти». Під тим оглядом вона, яка чваниться перевагою розуму над почуттям, зраджує такий занепад думки, який рідко можна стрінути. Під тим оглядом вона зраджує всі прикмети не провідної верстви, лиш плебса, про які говорить Лебон.

Можемо її обсервувати вчора і нині, різниці майже ніякої. Замість наперед усталеної, яскраво окресленої думки, вуха насторожені на враження ззовні, а до тих вражень пристосовуються потягнення.

М. Грушевський признається, що головні посунення Центральної Ради робилися «під впливом життєвих умовин», що сама Рада їх «не передбачала», лише робила «під тисненням отих життєвих умовин». Коли Центр[альна] Рада капітулює перед урядом Керенського, на се готова відповідь: «До влади в Росії ішла буржуазія», до її панування веде «об'єктивний розвій подій», а що ж проти нього зробите? До нього треба приноровити програму, тактику і взагалі політичну думку. Приведе за пару місяців «об'єктивний розвій» до влади большевиків і знову нова теорія, яка пояснить новий закрут політичної думки «еліти».

Самостійність уважалася соціял-демократією перед війною за єресь. Але приходить революція, і партія готова змінити свою засадничу ідею, «рахуючись із виключністю подій і вимогами життя».

Українські соц[іял]-революціонери мали в програмі т[ак] зв[ану] соціялізацію землі. Приходить революція, і партія (квітень 1917 р.) проголошує, що «соціялізацію землі в умовинах української економічної дійсности тяжко здійснити». Коли тяжко, чого ж було ставити ту вимогу в програму? І від чого ж у такім випадку залежала політична думка тої партії? Від уважної застанови над життям і потребами нації? Ні, від штурханців, які партія дістала від того життя[1].

Та сама партія в червні 1917 р. «бачить у створенні сталої української армії небезпеку для визвольних змагань». А посестра сеї партії, УСДРП, висловлюється за союз із Росією (вересень 1917 р.) через те, що «напрямок політичного розвою Европи» веде до «всеевропейської федерації»[2]. Чи люди, які так чудесно згадали напрямні розвою тодішньої Европи», мали який-небудь розум й які-небудь політичні думки в голові?

Відозва Генер[ального] секретаріяту, підписана Винниченком, вимагає, щоби «вся влада належала всьому народові, а не частині його», щоб усі органи влади вибиралися на підставі загального виборчого права, а не лише одною групою людности – випад проти совітської форми влади. А хутко по тім, по перемозі большевиків, той самий політик став гарячим оборонцем якраз тої совітської форми. Чи ним кермувала яка-небудь політична думка і воля в його заявах? Чи мав він взагалі якусь

[1] Революция и национальный вопрос. – Москва, 1930. – Т. III. – С. 126-137.
[2] Там же. С. 100, 182.

власну концепцію влади та засад, на яких вона повинна спиратися? Чи знову лише хитався вправо чи вліво, залежно від «напрямку політичного розвою» чи вітру?

В одній своїй заяві Генер[альний] секретаріят «вважає соціялістичну революцію в Росії невчасною, а совітську форму влади – узурпацією прав народу», щоби коротко по тім шукати рятунку і союзу в узурпаторів… Коли властиво тими людьми кермувала ідея і чи вона її, яку-небудь, взагалі мала?

Запросивши німців на Україну, Центр[альна] Рада видала до людности відозву, в якій пояснила, що німці мають допомогти українській владі «поліпшити долю робітництва» і «встановити добрий лад у державі». Сей уряд складався з соціялістів, що пропагували крайні соціялістичні гасла і що за одну хвилину замінили їх на найбільш поміркованi й імлисті кличі найбільш поміркованої буржуазної партії. Де поділася їхня політична думка й чи вони мали взагалі яку-небудь глибоко обґрунтовану концепцію внутрішньої політики?

У своїй книзі оповідає Христюк, як то велика частина «есерів», тих самих, що гостро виступали проти Центральної Ради і під час окупації України большевиками співпрацювали з ними, після повороту Центр[альної] Ради з німцями до Києва, знову стали до праці з Центр[альною] Радою[3].

Чи можна уважати сих людей взагалі за яких-небудь політиків? Де і яка була їхня концепція політична? Чи вони не міняли її просто залежно від того, хто окупував Україну – большевики чи німці?

28 квітня 1918 р. у Центр[альній] Раді заявив Винниченко про німців: «Коли б ми їх не покликали, у нас тепер був би той «соціялістичний рай», що у наших сусідів-большевиків»… Хто знає пізнішу «еволюцію» Винниченка, мимоволі мусить себе запитати, чи сі заяви висловлювала людина нормальна? Щоби перескочити від таких згірдливих слів оцінки большевицького раю до адорації, на те дійсно треба було мати цілковито «вільну» від всяких політичних думок голову, в якій могли б міститися, залежно від переможних обставин, або одна, або їй протилежна політична концепція.

Сей самий провідник і представник демократичної еліти тепер говорить про самостійність. Тоді ж виступав часто проти неї, очевидно, свої химерні скоки «аргументуючи» різними ad hoc[4] видуманими теоріями про «об'єктивні можливості» і про те, що тодішній «розвиток України» ще до самостійности не дозрів…

Соціял-демократи наші спершу були щодо форми влади демократами, народовцями, парламентаристами. Перемогли большевики, і «Робітнича Газета» писала: «Ми не знаємо, чи акція совітської влади (проти України) є злочином чи помилкою». Але «коли умови для влади рад назріли, то хай буде влада рад»… Чи і в сім була якась думка? І хто ж властиво мав рішати, чи ті «умови» дозріли, чи ні? Коли самі соціялісти від того рішення відмовлялися, то, мабуть, віддавали його в руки большевиків? А яка ж була їхня концепція? Як вони думали, чи «умови» дозріли, чи ні?

Той самий Христюк, сам соц[іял]-революціонер, стверджує, що «одностайної думки щодо форми влади партія соц[іял]-рев[олюціонер]ів не мала». Але в 1919 році центр сеї партії вже приймає совітську форму влади, бо «в світовім розмірі вже назріла соціяльна революція»[5].

Обертається колесо подій у другий бік, і вже готова друга концепція у демократичної «еліти», очевидно, з відповідною «аргументацією». В лютім 1919 р[оку],

[3] Христюк П. Історія української революції. – Т. III. – С. 80, 82, 142, 150.
[4] Від початку (англ.)
[5] Там же. С. 171, 186-190, Т. IV, 7, 33, 44, 73.

коли виникла надія на Антанту, «Робітнича Газета» пише, що «треба з французами заговорити їхньою мовою», мовою буржуазної демократії, передати український уряд у руки буржуазних елементів, бо тепер революція обезсилена, і взагалі «при даних умовинах тріюмфуючого імперіялізму» инакше годі робити… Раз, коли одні «умовини», треба говорити соціялістичною мовою; другий раз, коли инші «умовини», треба говорити мовою буржуазії. Лише не своєю власною, своєї мови та «еліта» не мала, ані своєї політичної думки. Ані одної власної політичної концепції.

У травні 1910 р. обидві соціялістичні партії видають відозву до повстанців, у якій пояснюють, що «міжнародне положення України змушує нас бути обережними в рішенні питання про форму влади на Україні…». «Аргументація»: большевизм в Угорщині задушений, у Німеччині уряд розбив комуністів-спартаківців. Отже, чи не ліпше «змінити курс внутрішньої політики уряду УНР в напрямку проголошення парламентського ладу»[6] … Сьогодні так, завтра цілком навпаки, позавтра – знову инакше. Все залежно від «умов», «обставин», «напрямної розвитку», того чи иншого «курсу» в Европі та ин., а в суті речі – від кавової фусії, з якої ті «провідники» вгадували «біг подій». А думка самих тих партій щодо форми влади? Вони її зовсім не мали, їхні голови були під тим оглядом цілком порожні…

Та «еліта» не мала ніякої власної, ясно окресленої політичної думки, ні щодо незалежности своєї країни, ні щодо внутрішнього її соціяльного укладу (соціялізм чи капіталізм?), ні щодо системи чи форми влади (парламентаризм чи «совєтизм»?), ні навіть щодо закордонної політики (війна чи мир?)… Усе тут залежало від хвилевого вітру ззовні, від того чи іншого стусана, отриманого від «умовин» чи «обставин». І се мала бути провідна верства, яка повинна накидати свої концепції, свою яскраву, виразну, сугестивну, зачіпну думку хитливій масі! Та «провідна верства» не була провідною верствою, вона складалася з людей типового «масового», плебейського способу думання, без ідей, без концепцій, без думок… «Провідної верстви» Україна тоді не мала. Се була правдива демократія, правдива юрба. Як та атенська, яка нагло запровадила у себе олігархічну форму влади, бо думала, що тим приподобається перському цареві й з'єднає його собі як союзника і помічника… Як та атенська, що, за словами Демостена, «не випереджувала подій, а бігла за ними»; яка не тямила, що «як військовий отаман має вести своє військо, так і мудрі політики повинні кермувати подіями, щоб сталося те, що вони собі бажають, а не щоб вони були змушені йти за випадками»[7].

Так було тоді, так є й тепер. Під тим оглядом, незважаючи на не раз майстерний маскарад і містифікацію демократичної «еліти», в душі, в наставленні, в конструкції свого думання вона лишилася та сама. Не раз із тою «елітою» творяться речі просто несамовиті. Можете говорити з таким демократичним «вождем» того чи иншого племени або читати його часопис і відразу нічого не завважите. Коли нагло скаже або напише щось так, що треба кликати психіатра. Я вже не говорю про «овечий комплекс» тої «еліти» (гл[ядіть] байку Глібова «Вовк та ягня»), яка все намагається сіроманця переконати, що «водиці воно не сколотило, бо ще й не пило», що воно не є «собачий син» і що йому теж треба жити й пити. І хоч стало дістають стереотипну відповідь: «Не вам про теє дурням знати!», завше шкіцують нові проповіді… Як ота декларація Директорії, яка вірила, що чужа буржуазія на Україні «чистосердечно визнає всю шкідливість її несправедливого панування» і його добровільно зречеться. Як соціялісти, які «сподівалися, що почуття соціяльного обов'язку в російських

[6] Там же. Т. IV, С. 95, 136, 154.
[7] Aristoteles. Die Verfassung con Althen. Демостен «Філіпіки».

большевиків переможе їхню націоналістичну московську стихію», і вони підуть на уступки українцям. Не говорю, отже, про се, але про инше.

Напр[иклад], зачне писати такий «вождь» про федераційний маніфест гетьмана Скоропадського і доведе, що то не була ніяка федерація, то просто гетьман мав на думці анектувати всю Росію (до Владивостока), прилучивши її в той спосіб до України… І вже – шах і мат! Уже замість контраргументів, треба дбати про зимні оклади на голову. Або спитаєте такого «вождя», чому безнастанно годує читачів січкою з большевика Зощенка, то «вождь», і оком не моргнувши, доведе, що Зощенко – український письменник… І знову – шах і мат!

Або другий напише великих слів велику силу про блискуче завдання України, про спадщину Александра Македонського, про гордий виклик і Заходові, і Сходові, а потім, так між иншим, що колхози – се суто українська форма землеволодіння, тому й прийнялася на Україні… І знову, замість контраргументів, треба льоду на голову.

Розгорніть третій орган демократичної «еліти». Кілька літ тому писав, що гітлеризм не має здібности «реагувати на з'явища життя розумом», що се «негація всього і всіх», що гітлерівці – се гірший елемент народу, «анархісти», що їхня ідеологія – «так званий націоналізм» та ин., що демократії з тою анархістичною течією не по дорозі… І нагло, коли «умовини» і «обставини», коли кон'юнктура змінилася, проголосять що «Петлюра був першим новітнім націоналістом» та що на одну дошку треба його поставити з Мусоліні[8]. І знову насувається питання: яка ж власна думка сієї групи? І чи вона має яку-небудь? І чому ся група задумала проголосити Петлюру націоналістом і поставити поруч із Мусоліні, лише коли націоналізм переміг в Італії і Німеччині? Чому поки він не переміг, його в органі тої групи називали течією анархістичною?

Таких запитань можна ставити без кінця, а відповідь буде та сама: «еліта» ніякої своєї думки не має, пливе за течією і здобиться новітніми модними кличами, щоб заступити їх завтра ще моднішими. Щоби безвольно і бездумно плисти за чужою переможною думкою…

Або ще один приклад. Іде мова про організацію армії. Встає міністр земельних справ (М. Шаповал) і заявляє, що українська людність складається переважно з селян. Селянство бореться за землю й за ліси, і лише за се готове наражати своє життя. Отже, треба реорганізувати українську армію в армію охорони землі і лісів, а на чолі її поставити міністра земельних справ[9]. Се вже не та чи инша «орієнтація», се не той чи инший проєкт, не та чи инша тактика – се просто «тихе божевілля».

Або ще випадок: під час віддання Ужгорода і Мукачева Угорщині, бідкався один патріот, як би то зробити, щоб Гітлер змінив рішення арбітражу? «Я знаю, чого він так зробив, то йому, мабуть, показали протинімецьку книжку Порая-Пеленського…». Отже, якби не Порай, Ужгород був би врятований! І в сім випадку дискусія кінчилася, лишилося сказати «моє поважання» і звіяти…

Таких випадків можна назбирати цілі аркуші. А вони тісно межують з иншими, до них подібними. Се ті випадки, коли властиво не знати, де кінчиться слаба голова, а де починається сприт кон'юнктуриста, sans toi ni loi[10]. Се такі випадки, коли був[ший] смєновєховець і есер нагло, коли змінилася кон'юнктура, стає редактором українського націоналістичного часопису… Се випадки, коли, напр[иклад],

[8] «Тризуб». – 6. IX. 1932; 6. VIII. 1933. – Ч. 49-50, 1938.
[9] Мазепа І. Феденко П. З історії української революції. – Прага, 1930. – С. 5.
[10] Без тебе не закон (франц.), у заченні «беззаконник»

людина, що поборювала націоналізм, дочіплює до нього прикметник «творчий» і п'ятнує зрадниками тих, що не хочуть стати хамелеонами… Се випадки, коли видатний есер, новошляхівець та ин., нагло перемінюється в націоналіста, пояснює, що ціле життя боровся з марксизмом і за се навіть на Сибір був засланий, на якому ніколи в житті не був… Се випадки, коли видавець большевицької шмати в Парижі по перемозі Гітлера «прозріває» і береться спасати Україну не під иншим, як тільки під гітлерівським прапором… Се випадки, коли комуністи влізають, напр[иклад], до «Укр[аїнської] Центр[альної] Нар[одної] Ради на Закарпатті», рівночасно зневажаючи «Карпатську Січ» і вигукуючи проти «зоологічного націоналізму»[11] … Се випадки, коли різні темні слуги Комінтерну, перефарбувавшись наспіх, втискаються до різних українських об'єднань за кордоном, «спасаючи» Україну…

І ще дивніше, що захоплена і розентузіязмована демократична череда віватує на честь сих «спасителів». Що зацитькує тих, які радять обережність, вимагаючи, навпаки, поблажливості для новонаверненої української людини». Що ніяк не вторапають, що коли така «українська людина», яка роками ширила серед своєї суспільности большевицьку чи смєновєхівську отруту, «покаялась», то хай бодай постоїть деякий час у куті, бодай перейде деякий стаж, а не відразу пхається на провідні місця і не кандидує на спасителя рідного краю.

Але демократична череда на се не зважає. Для відрізнення їй бракує думки, бракує критерію, бракує по-простому розуму.

Найдивніше, що ті самі осібники, які чудово визнаються в своїх приватних інтересах, в крузі своїх приватних справ, що не виходять поза обсяг рідної дзвіниці, стають цілковитими тумаками, коли зайде мова про справи громадські. Тут вони гублять компас. Не раз питаєте себе: чому такий «громадянин», готовий дати по потилиці всякому, хто позичив, а не віддав йому «п'ятки», в громадських справах проповідує: «Ми ніяк не думали, що нам доведеться силою відстоювати свої права супроти большевиків…».

Чому такий громадянин виступає проти видатків на сталу армію і твердині, які б боронили ворогові доступ до країни, власну хату замикає на три колодки?

Чому в своїм господарстві, як хлопець зачне красти яблука, щоб носити до сусіда, то самого його зіб'є на квасне ябко і вже до служби не прийме, а в політиці подібного осібника, коли той «покаявся» або «змінив переконання», радо наново прийме для рятування вітчини?

Чому такий громадянин, що з рідним братом не може вести спільного господарства, в політиці проповідує соціялізм і колхози? Чому, тикаючи пальцем на кожного «зайду» з сусіднього села, в політиці проповідує загальне братерство і «общий котелок»?

Чому свого особистого ворога він вітрить на чотири кілометри і пізнає його під усякою маскою, а так легко дає себе дурити замаскованим ворогам свого краю, наприклад, большевикам із їхньою «мовою» і «українізацією»?

Чому в приватній царині така чуйність, не раз такий сприт, така обачність, а в області суспільній така тумануватість і безприкладна наївність?

Тому, що ся «еліта» не є «еліта». Тому, що її члени ніякі Вашинґтони, Лоренси чи Мусоліні, лише наші рідні Данилки з Савинець, що одного з них так блискучо описав Стороженко («Не в добрий час»), що в чужім селі не міг відшукати заїзного двору, де зупинився зі своїм паничем: «Усе село обійшов, один будинок наче зовсім наш, і ворота такі ж під повіткою, так біля воріт же стоїть віз, а біля наших того

[11] «Пробоєм», часоп[ис] зак[арпатської] молоді, ч. 9-12, м.р.

диявольського возу не було». Аж, здибавши панича, «підійшов до нашого трактиру, дивлюсь, аж се той самий будинок, де віз стоїть! І поставила ж його нечиста мати, щоб чортяка поставила її догори ногами!».

Се смішне і не смішне. Чи ж не досить дурили нашу «еліту», змушуючи її брати своє за чуже, а чуже за своє, різними наївними фортелями, як отим возом, що поставив, де не треба, чортяка, або як отою «рідною мовою», що впровадили в свої, чужі нам часописи московські большевики, або, як своєю вишиваною сорочкою, Постишев?

Данилки зле визнаються поза межами свого села, своїх примітивних відносин. Лебон каже: «Переважна більшість людей, особливо ті, що належать до народної юрби, поза кругом свого заняття, про ніщо не мають ясної і вірної уяви. Вони не в стані нічого провадити самі». Подібні уваги про демократичну череду знайдемо в Аристотеля і Демостена. Опинившись у незвичних для свого круга, думок і досвіду, обставинах, демократичний Данилко завше стає «пеховцем»: «у нього й коней покрадуть, і шапку з голови вкрадуть, і в буцегарню запруть та ще й випорють», бо «він навіки дурний», хоч і прагне бути міністром чи вождем.

Дуже цікаво пише про се росіянин Глєб Успєнський[12]. Селянин у крузі інтересів свого села – взірець чеснотливости й розуму. Але попав до міста, і всі прекрасні муровані засади обертаються в тріски. «Працьовитий, розумний, чеснотливий селянин» стає лайдаком. На селі над таким дядьком безвідклично панує «влада землі», якій не можна не коритися, яка «панує над його розумом і совістю». «Земля і праця на ній пояснює йому необхідність і потребу кожного кроку. Дощ – має сидіти вдома, погода – має йти косити… Ні за що не відповідаючи, нічого сам не вигадуючи, людина тут живе, лише слухаючись»… Вирвіть її з привичної обстанови, де вся поведінка приписана згори, де передбачений кожний випадок, де ясно згори диктується всяка «орієнтація» і «лінія», і людина пропала… «Наступає душевна порожнеча, «повна воля», страшне – «йди, куди хочеш»! А тим часом власного хотіння нема. Тоді й наступає замотеличення, як-от у нашої «еліти», нагло вирваної зі свого загумінку й запряженої до відповідальної великої громадянської чи політичної праці… М[іж] и[ншим], сею ж загумінковістю думання пояснює І. Франко заплутані манівці драгоманівських теорій.

Мішанька сам не має поняття, «що мудро, що глупо, хто дурень, хто мудрий, (нові обставини заскладні для нього), що добре, що зле». Він «без найменшої тіні власної думки і власної своєї волі», він не має «звички самостійно думати». Але йому доводять правильність чужої думки, і «він вірить всупереч фактам, що доводять протилежне». Се «людина чужих впливів, чужого наказу, навіть чужого бажання. Свого переконання, ні моральности у нього нема. Се зовсім порожнє начиння, яке можна наповнити чим хочете». Його, «мов траву, хитають зовнішні вітри чужих йому впливів зі сторони». Він «готовий у чужім йому середовищі скоритися всяким можливим впливам із наївністю дитини… Відходячи з одного середовища в друге, він не вносить у нього нічого свого».

Такими людьми чужих впливів, чужих приказів і чужого навіть бажання, такими Мішаньками є і члени нашої демократичної череди. В приватнім житті віками уложені правила поведінки, віками усталені засади «личить» і «не личить», віками приписані лінії поступування. В новім середовищі політичного життя він безрадний, як дитина. З села, правда, походив і Мусоліні, але там була спадщина римської культури. Як і у Шевченка, геніяльно віджила спадщина козацької правдивої еліти, спадщина, вже мертва у Драгоманова.

[12] Успенский Г. Крестьянин и крестьянский труд. – Власть земли. – Мишанька. – Не случись.

Ось у чім причина хитливости нашої «еліти». В тім, що у нас в суті речі ще не повстала ніяка еліта. Що її треба щойно створити. Що Данилки із Савинець Вашинґтонами ніколи не будуть, хоч їх на роззолочений трон посадити. Бо еліта мусить позбутися психіки юрби і мати зовсім иншу.

А найстрашніше, що заскочені хвилями тривожних подій, наші демократи шукають єдиного рятунку в об'єднанні. Сей клич за об'єднання, який лунає по всіх часописах, в усіх промовах, на кожнім святі, стає просто патологічним. Нагадує просто крик божевільного, маніяка. Сто разів можна наводити незбиті аргументи, що саме об'єднання нічого не варте. Все залежить від того, кого об'єднується і під ким. Що історія знає безліч прикладів, коли роз'єднана збірнота перемагала об'єднану. Коли пізніше об'єднання осягалося початковим роз'єднанням. Перед очима подібні випадки в Німеччині, Італії, Туреччині. І, незважаючи на се, наші Данилки з Савинець, мов папуги, лупають своє старе і божевільне «цідрім-цім-цім»: «Збираймося, єднаймося в товариство чесне, всі – Фенцики і Бродії, Винниченки і Любченки». Ану щось із того вийде. Народна мудрість каже: «Верба товста, та пуста», «Не дужий б'є, а сміливий» і багато иншого. Шевченко кпив із об'єднаної громади – «капусти головатої». Але Данилки того не знають, а коли б знали, не второпали б, про що йде мова.

«Укр[аїнські] Вісті» бідкаються (ч. 5 б. р.), що наші центри не репрезентують ідеї, не мають «ніякої провідної ідеї», що «повисли у повітрі», що «центри без провідної ідеї – зло». Але й не догадуються, що одним із таких безідейних центрів є й вони самі. А по-друге, довівши безпотрібність таких безідейних центрів, радять їх об'єднати! Так ніби з кількох безідейних центрів, зложивши їх докупи, можна зліпити один ідейний. Синдетикон як засіб консолідації!

До тої ж теми вертає «Нове Село» (ч. 2, б. р.): «Людям доброї волі – мир на землі!». І воно мріє про мир, що «має закінчити внутрішні свари й незгоди та привести до згоди членів одної і тої самої нації». І воно твердить, що деякі збірноти тому слабосильні, що «живуть у незгоді та сварах», у «партійній гризні», що «українець є українцеві братом», що між ними повинен панувати «закон взаємної любови та солідарности», що треба «великих думок та діл. А се може дати духова єдність усіх членів нації, об'єднаних великою ідеєю», що й Гітлер говорив «про потребу єдности» і тим осягнув її в своїй нації та ин.

Усе – старий, задушний букет Данилкової мудрости! Той самий, що й сто літ тому, п'ятдесят, двадцять, десять і тепер… Тиради, в яких що слово, то абсурд або недоречність, повний брак якої б то не було політичної думки.

«Мир» має привести до «згоди»? Де то ви таке бачили? Чи миром допровадив до згоди своїх Мусоліні й Гітлер? Добре той їхній «мир» виглядав! Що люди тому слабосильні, що живуть в незгоді та сварах? Навпаки, тому живуть у незгоді та сварах, що слабосильні, що не витворили з-поміж себе ніякої подібної до гітлерівців групи, яка б не миром, а инакше змусила инші групи замовкнути. Що українець українцеві є братом? Ніколи такі українці, як Панейко, Любченко чи Винниченко, не будуть українському патріотові братом, бо не можна бути братом і українцям, і Шварцбартам, і Сталіним, і Моклаковим з Мілюковими… Що єдність усіх членів колективу може дати єдність духові? Навпаки! Об'єднання коло одної думки може створити єдність членів колективу. Лише, що об'єднуюча думка ніколи не зроджується з колективних нарад і голосування демократичної череди… Що Гітлер осягнув єдність своєї національної збірноти способом «Нового Села»? Вільні жарти! Свари і гризню переміг він способом, яким переміг Самсон філістимлян, і про який так радо стараються забути наші демократи.

У «Бюлетені» пресової служби Карп[атської] України читаємо: «Велике враження викликала промова старенького священика о. Мустяновича, який двадцять років стояв на чолі русофільського руху в окрузі. Він сказав: «Священик мусить іти за правдою, а якщо хоче бути духовним отцем своїх вірних, мусить із ними почувати та з ними йти. Тому і я мушу вступити на ту дорогу та на схилі мого життя, як добрий священик, працювати для Бога та для українського народу…». Зворушливо? Певно! Честь і слава тому священикові і многая літа! Але чи якби не наступили знані події і не утворилося автономне Закарпаття, якби не наступила розправа з Фенциками і иншими мадяронами, чи новий український патріот став би ним?

І знов там же читаємо: «Багато колишніх передовиків бродіївщини та фенциківщини вертає назад до народу. Є між ними й такі, що вірили в дурман «єдиної і неподільної…». Але тепер, коли вожаки пішли на найганебнішу зраду (чи лише тепер вони пішли на зраду?), всі чесні люди за них і знати не хочуть і каються за те, що колись були в рядах зрадників».

Таке саме питання можна поставити і тут: чи Фенцики й Бродії лише тепер «пішли на зраду»? Чому ж «чесні люди» щойно тепер від них відвернулися?

Ось яким шляхом осягається об'єднання! Коли одна невеличка група гостро й безпардонно зачне ідейно й неідейно нищити зрадницьку думку, не раз проти інертної волі тисячі Данилків, лише тоді сі останні «схаменуться» і «об'єднаються» коло прапора своєї збірноти… Як у 1918 р. Лизогуби і Василенки та инші. Не демократичним способом.

Часом такі навернення і «прозрівання» наступають нагло і «добровільно» (як у цитованих згори випадках). Часом треба уживати драстичніших заходів. Успенський оповідає, як один його Мішанька, попавши у місто, на залізницю на роботу, зразу запиячив. І робота його не чіпалася, аж не приїхав пан начальник. «Та як приїхав начальник, – оповідає Мішанька, – та «як же дав мені (обличчя оповідача нагло просіяло) по-о-рядного ляпаса, та як наддав мені (дитиняча радість розіллялася у нього на виду) по потилиці, так я зробив знак хреста, та й ніби воскрес із мертвих…». І став, як кажуть, карним членом суспільности.

Часто в процесі воскресіння з мертвих нації поодинокі одиниці «воскресають» ось таким способом, іноді ще драстичнішим, хоч тут не йде про п'янство, а про речі значно гірші.

Не йде тут лише про буквально такі засоби навернення. Ходить про не вгнуту дисципліну згори, про непохитну думку, про суворість руки, караючої перекинчицтво. Лише вони привертають моральну єдність, а потім всяку иншу даній збірноті. Але шукати їх можна не у «людей чужих впливів» і «чужого бажання», не у тих, чия голова є «порожнім начинням», яке можна наповнити яким хочете змістом…

Не йде мені також конче про мешканця села, про Гриця. Такі Гриці бувають у нас дуже часто і в сурдутах, і на курульних кріслах. Міцний, жадний знання інтелект розірве заклятий круг свого загумінку. Інтелект слабий, лінивий, обмежений, навіть маючи нагоду, не вийде поза сей круг. Як дуже багато з наших «інтелігентів», маючи під руками чудові чужі фільми, переклади з геніяльних чужинецьких авторів, французьку або німецьку пресу, завше волять розкошувати в крайовій продукції… Таким кандидатам на провідників нації не поможе навіть довге перебування за кордоном, звідки вони навіть не в стані прислати марної компілятивної статті про тамошнє життя і течії. Се ті вроджені і непоправні Гриці, про яких пише Глібов у байці про безрогу, яка:

У панський двір залізла,
Посновигала там
По всім куткам.
На смітнику кісток погризла,
Полежала в багні,
В гної куйовдилася пикою своєю…
Та із гостей ізнов прийшла,
Така ж як і була…

Оповідаючи, що нове життя в Берліні чи Парижі – то «тільки вигадки дурні» та що не тим варварам учити нас! «Щоби народ був здібний до політичного чину…, мусить бути народом внутрішньо спаяним. Модний нині термін «об'єднання» не має нічого спільного зі скупченістю («звартістю»), бо об'єднання містить у собі поняття механічно довершеного згону, натомість скупченість отримуємо тоді, коли виробимо людину і злучимо її з якоюсь ідеєю»[13]. Такі й подібні думки від літ пропагує «Вістник», треба признати, з дуже малим успіхом і при заїлім цькуванні демократичної череди. Тим не менше, є думки абсолютно правильні і слушні. Ті, що бездумно, мов індуський йога, мурмотять перед себе: «Об'єднання, об'єднання, об'єднання!», не знають одного, що ті харамаркали, які в слові «об'єднання» вичерпують цілу складну проблему пружности й сили збірноти, свідомо замикають очі на основні передумови тої пружности і сили, на вартість і виробленість поодинокого члена її, на потребу суворих санкцій за переступки, що розхитують спаяність збірноти, на потребу сталевої дисципліни всередині й блискавичного відпору всяким спробам розкласти моральну й духову одноцілість колективу.

Поставлені в ряд фігури на шахівниці – се ще не спаяна, не об'єднана збірнота. Хоч їх і розставили в купочку, плечем у плече, хоч і є їх аж шістнадцять. Влучний маневр – кількох лише фігур «білих» – може зачопити й унерухомити цілу найголовнішу, другу, лінію «чорних», хоч і дуже тісно з собою «об'єднаних». Добрий грач поставить свої фігури в положення, в якім, підтримуючи себе взаємно, мають вдесятеро сильнішу ударну силу і вдесятеро більше поле акції, ніж фігури противника. Ось на сім і полягає спаяність шахового і всякого иншого загону. Кожний на своїм місці! Коли хто має душу того «міністра», що організував армію для охорони лісів, то його треба визначити лісничим, а не міністром (так само, як «хлопця» не можна призначити «вежею»). Коли хто має психіку глібовського ягняти, того треба призначити сестрою-жалібницею, а не шефом генерального штабу, скажімо. Коли хтось кожний свій крок узалежнює від того, чи сприяють йому «умовини», «обставини», «біг випадків» чи «еволюція Европи», то його не треба робити провідником чи королем, а найвище – надворним астрологом чи дати на картах приповідати своїм клієнтам хворобу, лист чи подорож.

Певно, не кожний «хлопчик» ані на шахівниці, ані в житті мусить хапати звізди з неба. На своїм місці він може бути гідною пошани, а не раз і подиву, одиницею. І таких одиниць видала наша збірнота мільйони. Ті мільйони «Вістник» завше брав в оборону перед демократичними авторами, які свої невдачі звалювали на «недорозвиненість» і «брак національної свідомости» мас. Але тут я говорю не про масу. Говорю про тих, що претендують на звання провідників, а до них треба ставити инші вимоги.

«Еліта» повинна знати, чого хоче вона сама, а не «обставини». Еліта не повинна складатися з Мішаньків, із «людей чужої думки» і «чужого наказу». Еліта пови-

[13] «Myśl Narodowa». – Ч. 2 б.р.

нна без пардону витереблювати лицарів кон'юнктури, отих Шельменків, про яких ніколи невідомо, кому і чому вони служать, вбираючись у найяскравіші патріотичні пера.

А найважливіше – провідна верства не сміє бути «м'якою», вибачливою для инших і для себе. Вона повинна бути вибагливою, не вибачливою.

Приятелі Петлюри, всі соціялісти або демократи, характеризували його як «людину, незвичайно ніжну, добру, люблячу», що мала «незвичайну, майже жіночу м'якість»; що був він «незвичайно лагідний супроти кожної людини та толерантний»; що «не судив легковажно людей за їхні погляди та вчинки»; що «вдумливо та людяно ставився до особи, що завинила, стараючись знайти причини та обставини, що зм'якшували б її провину», щоб її, «коли не виправдати, то їй пробачити»; що був він «людиною дуже ніжної та чулої душі»[14].

Не входимо, чи ся характеристика влучна, чи ні (колись до сього верну). Але одно певне, що тут зібрані всі прикмети «вождя», які в нім хочуть бачити наші демократи, але яких власне не повинен мати і не сміє мати той, хто хоче бути провідником. Даремне «Тризуб» намагається довести, що такими прикметами демократичний вождь нагадує Мусоліні або Кемаля. Між ними є прірва! А нашкіцований у згаданій брошурці демократичний ідеал вождя доводить, що в розумінні наших демократів провідна верства нації мало чим повинна різнитися від провідної верстви якоїсь «Просвіти» чи кооперативу; що демократи стільки ж розуміються на проблемах маси і проводу, як Стороженків Данилко на київських печерах, що їхня «державна» думка мало чим різниться від думки «волосного писаря».

У кінці 1918 р[оку] в Києві українську державу «будували» Афанасьєви, Келери й Долгорукі. З відомим вислідом. Нічого иншого не вийде й тепер, коли її «будуватимуть» соціялісти, радикали, демократи, масони і просто кон'юнктуристи, які пристроїлися в модні пера націоналізму.

У своїй розвідці про «Забріханість нашої демократії» пише Дамаз П'єр-Луї: «Один дуже талановитий автор докоряв членам одної партії, що вони нагадують вірних якоїсь церкви. Засади чи програми партії творять догмати віри, що, подібно до догматів церкви, забезпечені санкціями…». На сей закид дістав він відповідь, що коли партія хоче представляти якийсь ідеал, коли хоче змусити сильно битися серця і викликати посвяту, треба, щоб вона трохи нагадувала церкву. Коли партія є лише припадковим синдикатом інтересів, амбіцій і претензій, вона матиме лише дуже обмежені впливи, не матиме моральної поваги, не буде гідна кермувати національною політикою. Направду, партія, яка не робитиме сталих зусиль, щоби утримати ненарушність своїх засад, і щоби змусити шанувати їх усіх своїх членів, засуджена на неминучу загибель»[15].

Угрупування, що не пересякло сими засадами, не є ніякою «елітою» народу.

Що у нас не все, як належиться під тим оглядом, се відчували вже давно. Відчував се, м[іж] и[ншим], і Корнило Устиянович. Ось що писав він ще в 1896 р. до І. О. Левицького: «Ми народ, не заслуговуючий ще зовсім на вниманє… Між прикарпатськими русинами являлося досі багато-пребагато талантливих людей, що свідчить о здорових здібностях народу, з котрого они вийшли, але людей, правдиво достойних уваги, людей геніяльних у повнім значенні слова того, людей великого характеру я майже не бачу. Всюди була і єсть aurea mediocritas (золота мірнота). Для того наші біографії будуть хіба свідчити о тім, під якими обставинами, в яких взаєминах і в

[14] Симон Петлюра в молодості. Збірник статей під ред. А. Жука. – Львів: Хортиця, 1936.
[15] Damase Piere-Louis. Les mensonges de notre Démocratie.

який спосіб виховується мірнота і обломовщина, перецінювання своїх ділечок, тупе задоволення з себе і лінь до серйозної праці. Людей, як Франко, не було, а Гарасевичів, Зубрицьких дуже мало… Скучно й обридливо заглядати у гроби, що запалися, не маючи надії побачити лику Рамзеса або Платона. Апелесів між нами не було і не буде так скоро».

«Ся мірнота, ся байдужість і нездарство – причина найголовнішої нашої долі в історії. Якщо так дальше піде, якщо не здобудемось на виховання покоління енергійнішого, трудолюбивішого, совіснішого…, то скоро загинем. Жид, мадяри та й москвич розсядуться на наших гробах»[16].

Людина, яка так писала майже пів сотки літ тому, яка так картала нашу «мірноту», яка вже тоді вимагала від нації геніяльних людей, людей «трагічного характеру», яка гудила «тупе задоволення з себе», яка наше власне «нездарство», а не «обставини», винуватила за «нашу долю», яка вимагала вже тоді «виховання енергійного покоління», була людина в кожнім разі непересічна…

Його трагічний «SOS!» лишився без відгомону. Як і трагічний клич Шевченка, правдиву велич якого щойно тепер поволі зачинають розчовпувати у нас під дикі крики, ображеної в своїх святощах, демократичної череди…

Але се справи не змінить. Череда в ролі «еліти» може викликати лише глум і наругу історичної Немезиди. Щоби ніхто не «розсівся на наших гробах», мало ентузіязму десятків мільйонів і соток тисяч посвят, потрібна правдива провідна верства, плем'я, виліплене з иншої глини.

Хто не розуміє сього нашого ceterum censeo, той нічого не розуміє ні в динаміці суспільного життя, ні в силах, які двигають історією.

[16] Возняк М. Із листів Корнила Устияновича // Літер[атурний] наук[овий] додаток «Нового Часу». – Ч. 34 м.р.

ПОЯСНЕННЯ РІДКОВЖИВАНИХ СЛІВ

А

Абдикувати – зректися, відмовитись
абдикація – жертовність, зречення престолу
аберація – помилка, відхилення від істини
автодафе – оголошення й виконання вироків інквізиції, зокрема спалення на вогнищі
адоратор – шанувальник, обожнювач
адорація – поклоніння, обожнювання, глибока пошана, культ чогось
акцес – приєднання, участь
анексія – примусове приєднання, загарбання якоюсь державою іншої країни
антидотум – протиотрута
апостеріорі – з наступного; знання, здобуте із досвіду
апотеоза – звеличування якої-небудь особи, події чи явища
аранжер – упорядковувач
авреола – ореол
аспірація – домагання, стремління
аспірація – проникнення чогось
атракція – видовище, розвага; галаслива подія
атут – козир
афірмація – запевнення, ствердження, устремління

Б

балоновий – кулевий
бальоновий літун – літун на повітряній кулі
барахло – непотріб
барін (рос.) – пан; людина, яка належить до одного з вищих станів російського суспільства
бесервісер – кращий знавець, всезнайка
білий мурин – білий негр (раб)
блага – чванькуватість, самопохвальба
благодеяніє (рос.) – доброчинність
бляга – похваляння, брехня, вигадка
бонца – бонза
брасері – кав'ярня, буфет
брудера – пережиток
будершафт – братські обійми
буржуй – людина, яка отримує прибутки з власних торговельних або промислових підприємств; *букв.* міський житель (від франц. burguace)
буцегарня – в'язниця

В

важний – важливий

Валаамова ослиця – ослиця пророка Валаама, зупинена ангелом, яка несподівано заговорила людською мовою на знак протесту проти побоїв; *перен.*: про покірну, мовчазну людину, яка несподівано висловила свою думку

вгнутий – зігнутий; *перен.* поблажливий (чоловік)

вділ – вниз

вербунковий – залучений до якоїсь діяльності, до армійської

виволікати – витягувати

вигребати – вигрібати

видвигати – висувати

виджений – бачений

визбудуться – позбудуться

викпивати – висміювати

виповісти – висловити

випровадити – вивести

виректися – відмовитися; зректися

виривки – уривки

вирід – виродок

вирікатися – зрікатися

вирозуміліший – розумніший, логічніший

висказ – висловлювання

вислід – наслідок, результат

вистане – достатньо

вистарчаючий – найважливіший, достатній

витереблення – вилущення

витолкувати – розтлумачити

вишпурнутий – викинутий, відсторонений

Відворот – відступ

відзаємитися – віддячитися

відпряження – розслаблення

відривний – відокремлений

відрочити – відкласти, відтермінувати

відрух – порух

відслонити – відкрити

вірли – орли

внутрі – всередині

вопль (рос.) – крик

вплоть до отделения – аж до відокремлення

впоминати – згадувати, вимовляти комусь, докоряти

втишати – втамовувати

ВЦІК – Всеросийський центральный испольнительный комітет (рос.)

Г

галапас – пастух, гультіпака

галапасничати – байдикувати, паразитувати

галайстра – біднота; шумовиння

галіматія – нісенітниця

ганделес – крамничка
гдирати – бурчати, вуркотати
гевальт – сила, влада
герольд – оповісник, парламентер
геростартство – марнославство
гест – жест
глядіти – дивитися, стерегти
гмирати – розумітися
годити – погоджувати, догоджати
головий – головний
голомшити – приголомшити, громити
горожанський – міський, громадянський
гороїжитися – ставитися звисока, вихвалятися
государственник (рос.) – державник
ГПУ – Главное политическое управление, таємна поліція в СССР 1920-30 рр.
грища – ігри
грімкий – голосний
гудити – сварити, соромити

Ґ
ґешефтярський – торговий; *перен.* хитрий
ґиндричитися – хвалитися, випинатися
ґратулювати – вітати

Д
движучий – рушійний
двоєвластиє (рос.) – двовладдя
девот – святенник
девоційний – побожний
демофілія – народолюбство
денунціація – повідомлення, донос
денунціювати – повідомляти
деправація – розбещення, розтління
дефетизм – пророкування провалу, неуспіху, поразки
дефетист – пораженець, капітулянт
дефіляда – парад, захід
дзяд (поль.) – дід; *перен.* жебрак, бідак
дивачний – дивний, загадковий
дискретно – перервно; особливо
дідич – людина, яка отримала спадок, багатій; поміщик
дієцезія – округа
ділати – робити
ділаючий – дієвий, діяльний
діткнути – доторкнути; вразити
діткнутий – вражений
довгодистантовий – довготерміновий
довкруги – довкола
догідний – вигідний; пристосований

доглупуватися – додумуватися
домагання – вимога
домптер – приборкувач (звірів)
допроваджувати – призводити, доводити
допровадити – дожити, довести
доптати – топтати
дорост – свідомість
драстичний – подразливий; роздратований, дошкульний
дреднавти – артилеристи
дука – багач, господар
дурійка – дурниця
дуче (італ.) – вождь

Е
едикт – заява, припис, наказ, що містив програму діяльності посадової особи
експозитура – представництво
елімінація – вилучення, відкидання
есери – соціалісти-революціонери (партія)
есефи – соціялісти-федералісти (партія)

Є
євгеніка – наука про добір ліпших людей
єдваби – різновид коштовної шовкової тканини
єреміяди – (від Єремія) палкі промови-осуди патріотичного змісту

Ж
жадання – бажання
жирондисти – політична партія ліберального напрямку періоду Великої французької революції

З
завадіяцький – розбишацький
завсігди, завше – завжди
загалюканий – затурканий
загумінковці – провінціяли
загравісти – учасники двотижневика «Заграва», органу Української партії національної роботи, який виходив у Львові 1923-24 рр., редагований Д.Донцовим зайди – чужинці
закаптурений – обмежений, затурканий, прихований, замаскований
заки – поки
замешкувати – селитися, проживати
замиршавіти – стати худим, кволим
замотеличений – змучений, переобтяжений
заогнити – розпалити
запачкати – замастити
запомагати – допомагати, підтримувати
затрутий – отруєний
затяглися – вписалися, впряглися (до роботи)

зачати – розпочати
защепити – прищепити
звинність – рухливість
звізда – зірка
зворохобитися – стривожитися
зглядно – порівняно, відносно
здвиг – рух, зібрання
здибати – зустріти
здобутися – спромогтися
зискати – відшукати, скористати
злапаний – зловлений
злуда – омана, міраж
злучити – об'єднати
злютувати – об'єднати
змаг – змагання
знеохочуватися – розчаровуватися
знечулення – знеболення
зносини – відносини
зревольтований – збунтований

І
імагінація – створення образу
імпозантний – поважний, статечний
інсинуація – наклепницька, злісна вигадка з метою заплямувати, знеславити когось; наклеп
інтернований (лат.) – оселений, у значенні затриманий
інферіорність – почуття меншовартості

Ї
їдна – одна

К
кабзел (пол.) – пістон
кабзень – ковпак на кінці осі замість гайки, у який входить заколесник
кадети – члени Конституційно-демократичної партії Росії
калабаня – калюжа
каляти – не забруднювати
камер-юнкер – нижчий придворний чин у деяких монархічних державах
каналія – пройдисвіт, шахрай, шельма
канкан – назва виду танцю
канти – краї
капланка – жриця
каптувати – заливати в труби воду або нафту для уникнення втрат
каруком – нещастям, лихом
касарня – казарма
квестія – питання, проблема
квієтизм – споглядальне ставлення до життя та його проблем
кервавий – кривавий

кермувати – керувати
кермуючий – керуючий
кертиця – кріт
кириня – бракоробство, халтура
кліка – банда, спільники якої домагаються будь-якими засобами досягти бажаного результату з корисливих цілей; міжусобиця
ковбаня – калюжа, калабаня
кокетувати – загравати
колідувати – суперечити, бути в колізії
колтунерія – нікчемність, вошивість
комендант – командир
Конгресівка – територія Центральної Польщі під владою Росії від 1815 р., від Віденського конгресу (звідси назва)
конклав – рада кардиналів, що обирає Римського Папу
консеквентний – послідовний, наполегливий
консеквентно – логічно, послідовно
консумент – споживач
конче – обов'язково
«косноязычие» – недорікуватість
КПЗУ – Комуністична партія Західної України
кпити – глузувати, насміхатися
креатура – ставленик впливової особи, слухняний виконавець її волі
кревний – рідний
крити – ховати, приховувати
кріпнути – міцніти
кунктатор – повільна, нерішуча, обережна людина
курульний – керівний
кусник – шматок

Л

лайдак – дурисвіт, нікчема
льокай – лакей
ламентосція – жалісливе прохання, скарга, нарікання
ландскнехт – продажний вояка, найманець
лапати – ловити
лацароні – жебрак, босяк
легат – офіційний речник Папи Римського, надісланий до іноземної держави з особливим завданням
легісти – середньовічні правники, які впроваджували в юридичну практику цивільне римське право
лементувати – плакати, скаржитися
лучити – об'єднувати
любєзноє атєчєство (рос.) – люба вітчизна
локайщитися – прислужуватися
ляповці – учасники фінського націоналістичного руху

М

м. б. – менш більш
м. и. – між иншим
магараджа – титул князя високого рангу в Індії
макабричний – жахливий
мальчишка (рос.) – хлопець, хлопчик
маніловщина – мрійливе і бездіяльне ставлення до життя; безпідставне милосердя
маркантніший – помітний, яскравий
маркантно – виразно, яскраво
масакра – різанина, кривава розправа
матолок – тупак, кретин
матура – екзамен на атестат зрілості
матушка (рос.) – матінка
менажерія – звіринець
менер – проводир, ватажок
мімікрі – захисне пристосування
міязми – мікроби
много – багато
мотто – кмітливий, влучно дотепний вислів із добродушним або сатиричним відтінком; девіз; епіграф на початку статті, книги
мужеський – мужній
мусянжевий – мідний

Н

навідворіт – навпаки, супроти
на річ – на користь
на споді – внизу
навні – назовні
нагально – несподівано, раптово
наддавати – набавляти, набавити
назверх – зверху
налог (пол.) – невиправність, закоренілість
намацальний – відчутний, рельєфний
напіткнутися – зіткнутися, наштовхнутися
напняття – напруження
негувати – заперечувати
необходимость (рос.) – потреба
неофензивність – ненапад
непсель – ніж
нестійний – нетривкий, неузгоджений
нетикальність – недоторканність
неузасаднений – непідтверджений
но – але
нобілітація – надання шляхетського титулу
новаки – новачки
ночний смотр – нічний огляд

О

об'яви – ознаки
обильний – багатий (староукр.)
обі – обидві
облечитися – одягнутися, прикритися, перевтілюватися
облуда – неправда
обнажити – показати, відкрити, оголити
обсерватор – спостерігач, оглядач
обсервувати – оглядати
обсмаргати – забруднити
обшмаровувати – оббріхувати, очорнювати
общественность (рос.) – суспільність
овид – обрій
одідичити – отримати у спадщину
оклепані – оббріхані
окружаючого – оточуючого, навколишнього
опікувати – напихати
опінія – думка, характеристика
опреділитися – визначитися
опріч – крім
ордонанс – королівський указ у Франції та Англії
Осоляніянум – «Осолінеум» – знаменита бібліотека у Львові
осібний – окремий
осяг – досягнення; обсяг
отвертий – відвертий
отзыв (рос.) – відгук
отряслися – отямилися
отцами і благодєтєлямі – батьками і доброчинцями
оферти – хвалебні речі
очіпок – головний убір заміжньої жінки
ошуст (поль.) – шахрай

П

п'ястук – кулак
п'ятнувати (польськ.) – таврувати
пайдократія – принцип правління, коли влада належить молодому поколінню; *букв.* влада дітей
паленіти – червоніти
паноптикум – музей або тимчасова виставка
паношитися – вдавати пана, хвалитися; верховодити
папа (рос.) – батько
параван – ширма; *перен.* прикриття
парій – людина, яка належить до однієї з нижчих каст, недоторканих в Індії; *перен.* пригноблена, безправна людина
партіздат – партійне видавництво в СРСР
парцеляція – поділ на дрібні частини
пасіонари – ті, що наступають; активні типи людей

пацифізм – суспільна течія, представники якої засуджують будь-які війни і виступають за мирне розв'язання конфліктів
пацифікувати (лат.) – замирювати, придушувати повстання, національно-визвольні рухи за допомогою каральних акцій урядових структур
паши (ст.-сл.) – впавши
пащекувати – кричати
пеан (гр.) – хвалебний гімн
пенсіоніст – пенсіонер
первая среди равных (рос.) – перша серед рівних
первень – начало, основа, стержень
перверзний – хворобливий
первобытное состояние (рос.) – первісний стан
передше – давніше, на самий перед
перелапаний – зловлений
переочив – пропустив
перетрактація – переговори
перетрактувати – домовлятися
перфідність – підступність, віроломність
пігулки – таблетки
підвага – важіль
під вимівкою – за розмовами
пірвати – вхопити
пістряк – чиряк
площилися – плазували
плутократи – багатії
плюгавлення – оббріхування
по знесенні – після зникнення
побіда – перемога
побідно – переможно
поготівля – готовність
погребаний – похований
погружатися – занурюватися
поділати – подіяти, вплинути
пожиток – користь, набуток
пожиточний – корисний
поза скобки – за лапки
показалося – здалося
поконаний – переможений
поконання – здолання, перемога
покрийоки – приховано
полатайло – лихий, поганий кравець або швець
полудневий – південний
поминати – згадувати
поміч – допомога
понтифікс – верховний жрець у Римі
поперестати – зупинитися
пописатися – спублічитися, осоромитися, виявитися
попровадити – вести

посибілізм – течія в робітничому русі Франції 80-х рр. 19 – поч. 20 ст., представники якої дотримувалися засад політики можливостей
посмарувати – помастити, помазати
потрафити – змогти**,** потрапити
потульний (польськ.) – покірний, послушний, лагідний
почасти – частково
пощо – навіщо
ППС – Польська партія соціялістична
предсідницький – головуючий, керівний
преміс (преміса) – засновок (у силогізмі), початок
прецизійність – точність, визначеність
приноровити – пристосувати
прибава – додаток
примазуватися – примикати
припадково – випадково
приплентачі – ті, що примкнули до якоїсь організації, ідеї
провадити – вести
провансальство – зневажлива назва корінних мешканців французької провінції Прованс, байдужих до свого героїчного минулого, своєї культури і мови; поняття набуло інтернаціонального змісту
продуцент – виробник
пропам'ятний – відомий, незабутній
протекція – заступництво, підтримка, яку надає впливова особа при влаштуванні чиїх-небудь справ
противенства – відмінності, суперечності
прочі – инші
пружавий – пружний

Р
рабувати – грабувати
расшибал и отшвиривал (рос.) – знищував і відкидував
ревеляція – відкриття, одкровення, сенсація
резиґнація – відмова
респектувати – шанувати, поважати
респект – пошана, повага
респектабельний – поважний, солідний
рефлексія – роздуми, сповнені сумнівів, суперечностей
рипатися – рухатися
риск – ризик
рихтуватися – готуватися
РКП (б) – Російська комуністична партія (большевиків)
робак – робітник; хробак
робочекрестьянский (рос.) – робітничо-селянський
розбабрування – розгляд, перегляд
розвій – розвиток
розгрішення – прощення
роздор – розбрат
розлейбаний – розхлябаний, безтурботний

розлощений – розлючений
розрішення – вироблення, вирішення
розсудний – вдумливий
розтолкувати – пояснити
розчовпати – зрозуміти
росчленення – розмежування
рудер – завалюха, халупа
РУП – Революційна українська партія, заснована 11 лютого 1900 року в Харкові діячами студентських громад; мала спочатку програму самостійницьку
рутенство – галицький варіант поняття «малоросійство»

С

с.-д. – соціял-демократичний
с.-рівська – с.-р. – соціял-революційний
с.-р-ом – есером, соціалістом-революціонером
самовистачальність – самодостатність
самовластье – самодержавство
сахарина – цукор
святощ – святиня
сервілізм – прислужництво, рабська підлесливість
сервіліст – покірний, холуй, вірнопідданий
сибарит – зніжена, розбещена розкошами, неробством людина, дармоїд
силкуватися – намагатися
синдетикон – зв'язок, узи
синедріон – збори старійшин у Ізраїлі
синекура – добре оплачувана посада, на якій майже нічого не треба робити
скок – стрибок
скорше – швидше
скупчити – згромадити, зібрати
сли – якщо
слідно – видно
слідуючий – наступний
служебка – слуга
сміновіховець – той, що змінює засади; від назви збірника «Смена вех», у якому йшлося про примирення і співпрацю з совєтською Росією
сноб – людина, яка беззастережно схиляється перед манерами, смаками вищого світу і зневажливо ставиться до всього іншого
совнарком – Совєт народних комісаров. Так від 6 липня 1923 року називався державний орган СРСР, 15 березня 1946 року перейменований на Раду міністрів
Союз народів – Ліга Націй
спайка – єдність
спіжарня – комора у будинку
спірний – суперечливий
сповидність – очевидність
споїти – об'єднати
сполошити – злякати
спрепарувати – пристосувати
сприт – спритність

спроневіритися – зневіритися
средство – засіб, лікарство
сторчки – догори
стратити – втратити
стрічати – зустрічати
струсь – страус
стряс – потрясіння
сугестія – магія, навіювання словами
супонувати – припускати, гадати
сутерини – частина першого поверху будинку, напів підвал
сутній – важливий
Східна Румелія – частина південно-східної Болгарії, яка залишилася під владою Турецької імперії
схлібляння – догоджання, лещення
схлібляти – впрошувати

Т
«таргі всходні» – «східні торги» (назва традиційного ярмарку в Польщі)
талмудист – схоласт, буквоїд
термосити – трусити (когось)
тета – тітка
тишайший (рос.) – найтихіший
товщ – жир
толкування – пояснення
тори – шляхи
тором – шляхом
трабант – посланець, перевізник
трафити – спричинити до чогось
тромтрадрація – велемовні, бундючні фрази
труйливий – отруйний
трусость – боягузтво
трус – боягуз
ту́ман – тупа, обмежена людина, невіглас
тумановий – дурнуватий

У
убійник – вбивця
убот – підводний човен
УВО – Українська військова організація
УГА – Українська галицька армія
ударяючий – разючий
уєдностайнення – узгодження (думок)
уємний – негативний
узгіднювати – узгоджувати
уйде – підійде
уймаєте – розумієте, приймаєте
уклон – нахил
укоськати – заспокоїти

ульстерці – ірландці – мешканці Ольстеру, значна частина яких посідає проанглійські позиції. В Україні поч. XX ст. так називали проросійських мешканців
ультрамонтан – прихильник напряму в католицизмі, який відстоював ідею необмеженої верховної влади Папи Римського
умлівіч – вмить, на млі ока
ундист – член Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), найбільшої української політичної партії у міжвоєнній Польщі
унешкідливлення – знешкодження
уняття – захоплення, сприйняття
уплинути – минути; відплисти
упритомнити – взяти до уваги
УПСР-ів – Українська партія соціялістів-революціонерів
уряджувати – організовувати
УСДПР – Українська соціял-демократична робітнича партія
услів'я – умова
уступ – абзац

Ф
файний – гарний
фамелія – родина, сім'я
фасон де парле (франц.) – стиль розмови
фасцинуючий – принадливий, чарівливий
фелаги – селяни, *перен.* покірне простонароддя
фехтунок – фехтування
феяни – політична течія періоду Великої французької революції радикального напрямку
фібр – жилка, нерв
філіжанка – горнятко
філіпіка – гнівна, викривальна промова, виступ проти когось чи чогось
філістер – самовдоволена, обмежена людина з міщанським світоглядом; міщанин, обиватель
фусія – піна від кип'ятіння
ФНЄ – Фронт національної єдності, галицька профашистська партія 1930-х рр.; головний ідеолог партії – Микола Шлемкевич (псевдонім – Іванейко), з ним і полемізує Д.Донцов.
фортель – несподіваний вчинок, витівка, вибрик, жарт
фотель – крісло
фразерство – балаканина, марнослів'я
фронтієрмени – прикордонники
фригійка – головний убір у стародавніх фригійців, що мав форму високого ковпака з вузьким загнутим наперед верхом. У Давній Греції – символ звільненого раба. У цьому сенсі шапку запозичили собі учасники французької революції 1789 р.

Х
хвилевий – тимчасовий, короткочасний
хитливий – хиткий
хосен – користь, вигода
хосенність – корисність

хутко – швидко

Ц

ц.-к. – цісарсько-королівський
цюрупалки – кінчики

Ч

чванитися – хвалитися
чей-же – може
чеколядовий – шоколадний
чоловий – головний
«Чорна Сотня» – промонархістська, шовіністська організація в Росії.
чувства – почуття
чулий – чуйний

Ш

шабесгой – єврейський прислужник
шаг – дрібна розмінна монета вартістю пів копійки у добольшевицькій Україні
шамотатися – тинятися
шафот – ешафот
шибер – пресувач (у печі)
шильд – герб, вивіска, таблиця
шин-феній – член ірландського підпільного руху шин-фей, який мав національно-визвольну мету
шкіцувати – окреслювати
шкло – скло
Шкоція – Шотландія
шпада – шпага
шпарина – щілина
штивний – твердий, негнучкий; випрямлений
штубак – тупак, дурень
штудерність – досконалість
штуцерні – хитромудрі, каверзні

Я

ябко – яблуко
якнайскоріше – якнайшвидше
яркий – яскравий

Уклав Степан Сеньків

КОМЕНТАРІ

Патріотизм

Текст подається за першодруком: Донцов Д. Патріотизм. – Львів, 1936. – 63 с. («Квартальник вістника»; ч. 1 (9)).

Євнухи доктрини

Текст подається за першодруком: Донцов Д. Дурман соціялізму. – Львів, 1936. – 95 с. («Квартальник вісника»; ч. 3 (11)).

До книжки ще входили есеї: «До традицій!», «У путах фрази», «Про соціял-ідіотів».

Партія чи орден? Об'єднання чи роз'єднання?

Текст подається за першодруком: Донцов Д. Партія чи орден; Об'єднання чи роз'єднання – Львів, 1938. – 71 с. («Книгозбірня Вістника»; ч. 3 (19)).

У 1967 р. цей есей увійшов до збірника «Хрестом і мечем» (Торонто: Ліга визволення України).

Колтунський консерватизм
(Відповідь живим трупам)

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1933. – Кн. 3.

Уміти сказати «Ні!»

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1935. – Кн. 2.

«Попутчикам»
(Відповідь)

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1935. – Кн. 6.

Гальванізатори трупів

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1935. – Кн. 7-8.

Те, чого ні зважити, ні зміряти
(Квазі-діялог)

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1935. – Кн. 9.
Підпис автора: Д.Д.

Могікани демократії

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1935. – Кн. 10.

Про баронів Середньовіччя і баранів із байки

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1936. – Кн. 1.

Вони і ми
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1936. – Кн. 5.

Проклята золота середина
(Зауваги)
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1936. – Кн. 9.
Підпис автора: О.В.

Лєнін як теоретик «пролетарського» асиміляторства
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1936. – Кн. 11.
Підпис автора: О.В.

Сталін як «добродій» України
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1936. – Кн. 12.
Підпис автора: О.В.

1937
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн. 1.

Бренькіт страхопудів
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн. 2.
Підпис автора: О.В.

Нерозрита могила
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн. 4.

Але…
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн. 4.
Підпис автора: Сґанарель

Що таке нація?
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн. 5.
Підпис автора: О.В.

Чудо марксівської діалектики
(Розмова-фантазія)
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн. 7-8.

Авіронове насіння
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн. 10 і 11.

Мертвецький Великдень
(Від червоної звізди до чорної сотні)
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн. 10.
Підпис автора: О.В.
У 1955 р. цей есей увійшов до збірки «Росія чи Европа?» (Лондон: Видавництво СУБ).
Збірка перевидана в Україні: Донцов Д. Росія чи Европа? – К.: УВС Ю. Липи, 2001.

Pro domo sua
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн. 12.

Терміти при роботі
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1938. – Кн. 2.
Підпис автора: О.В.

Шарль Мора і французький націоналізм
(Тридцять літ «Action Française»)
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1938. – Кн. 4.
Підпис автора: Р.О.

Грицько-філософ і його пан
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1938. – Кн. 4.
Підпис автора: Ілько Брут

Безпері каліки
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1938. – Кн. 6.
Підпис автора: Д.Д.

Червоні держиморди і їхній учений оборонець
(Нові матеріяли про М. Драгоманова)
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1938. – Кн. 10.
Підпис автора: М.Л.

Череда чи еліта?
Текст подається за першодруком: Вістник. – 1939. – Кн. 2.

Олег Баган

ЗМІСТ

О. Баган. Героїчна націософія
(Ідеї Дмитра Донцова в контексті правих теорій міжвоєнної доби) 5

Патріотизм 15
Передмова
Два патріотизми
Патріотизм і характер
Із книги «Дурман соціялізму»
Євнухи доктрини 41
Партія чи орден? Об'єднання чи роз'єднання? 57
Вступне слово
Орден чи партія?
Об'єднання чи роз'єднання?
Колтунський консерватизм (Відповідь живим трупам) 89
Уміти сказати «Ні!» 96
«Попутчикам» (Відповідь) 102
Гальванізатори трупів 109
Те, чого ні зважити, ні зміряти (Квазі-діялог) 124
Могікани демократії 133
Про баронів Середньовіччя і баранів із байки 139
Вони і ми 151
Проклята золота середина (Зауваги) 165
Лєнін як теоретик «пролетарського» асиміляторства 167
Сталін як «добродій» України 179
1937 184
Бренькіт страхопудів 193
Нерозрита могила 199
Але… 213
Що таке нація? 216
Чудо марксівської діялектики (Розмова-фантазія) 221
Авіронове насіння 236
Мертвецький Великдень (Від червоної звізди до чорної сотні) 272
Pro domo sua 275
Терміти при роботі 279
Шарль Мора і французький націоналізм (Тридцять літ «Action Française») 286
Грицько-філософ і його пан 290
Безпері каліки 294
Червоні держиморди і їхній учений оборонець
(Нові матеріяли про М. Драгоманова) 301
Череда чи еліта 311
Пояснення рідковживаних слів 322
Коментарі 336

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

Донцов Дмитро

ВИБРАНІ ТВОРИ

У десяти томах

Том 4

Ідеологічна есеїстика (1933–1939 рр.)

Відповідальний редактор і упорядник
Олег Баган

Літературний редактор
Степан Сеньків

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи ДК № 1695 від 18.02.2004 р.

ВФ «Відродження» заснована 21 листопада 1991 р.
Петром та Олександром Бобиками, Василем Іванишиним

Головний редактор *Ярослав Радевич-Винницький*
Директор фірми *Ігор Бабик*
Головний бухгалтер *Надія Волянська*
Верстка *Василь Герман*
Коректор *Ірина Михаць*

Видавнича фірма «Відродження»
82100, м. Дрогобич, вул. Т. Шевченка, 2.
Тел.: (03244) 2-17-94, 3-72-93.
79049, м. Львів-49, аб/с 10480.
Тел./факс: (032) 240-59-39.
www.vidrodzhenia.org.ua

Здано до набору 19.04.2013 р. Підписано до друку 02.07.2013 р.
Формат 70х108 1/16. Гарнітура Times. Папір офс. Офсетний друк.
Умовн. друк. арк. 29,75. Обл.-вид. арк. 27,34.
Наклад 1000 прим. Зам. № 912

Друк ПП «ПÓСВІТ»
82100, м. Дрогобич, вул. І. Мазепи, 7.
Тел./факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
posvit_druk@mail.ru